P O D R A V I N A

Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

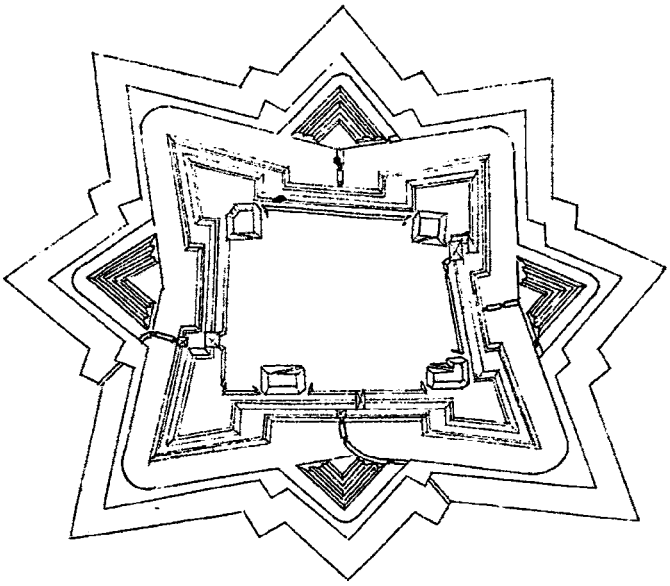

Broj 33 Volumen XVII. lipanj 2018. Cijena 150 kuna ISSN 1333-5286 UDK 908 (497.5-3 Podravina)

No. 33 Vol. XVII June 2018 Price 150.- ISSN 1333-5286 UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), akademik Ivan GOLUB (Zagreb), doc. dr. sc. Ivan GRGUREVIĆ (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), dr. sc. Vladimir HUZJAN (Varaždin), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), izv. prof. dr. sc. Ante RONČEVIĆ (Varaždin), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), izv. prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK, dopisni član HAZU (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), izv. prof. dr. sc. Damir VUSIĆ (Varaždin), akademkinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo
Editorial Staff

Nikola CIK (Đurđevac), akademik Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Mario KOLAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), izv. prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), dr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica)

Urednici
Editors-in-chief

Akademik Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr

Tajnik uredništva
Staff secretary

Dr. sc. Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom
Layout

Saša BOGADI

Nakladnik
Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici
Co-publishers

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1

POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike
Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva
Additional mailing address

Akademik Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu
With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Na naslovnici
Front cover

Kuća na zapadnom ulazu u Donju Dubravu sagrađena šezdesetih godina 19. stoljeća (snimljeno 1966.)

UDK klasifikacija
UDC classification

Dr. sc. Ivica ZVONAR

Tisak
Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, lipanj, 2018.

www.podravina.org

ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehnical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja "Podravina" je klasificirana oznakom "a_2" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.) Za društvene znanosti vrijedi kao časopis s oznakom "a_1" jer se referira u SCOPUS-u.

K A Z A L O

Igor KULENOVIĆ

ARENDA – NASELJE KASNOG BRONČANOG DOBA I PROBLEMATIKA NASEOBINSKIH OBRAZACA U DRAVSKOJ NIZINI

ARENDA – A LATE BRONZE AGE SETTLEMENT AND THE PROBLEM OF THE SETTLEMENT PATTERN ON THE DRAVA PLAIN 5

Claudia DOJEN

THE GEOLOGICAL HISTORY OF THE RIVER DRAVA IN CARINTHIA (AUSTRIA) – KNOWN FACTS AND PROJECT DESCRIPTION

GEOLOŠKA POVIJEST RIJEKE DRAVE U KORUŠKOJ (AUSTRIJA) - POZNATE ČINJENICE I OPIS PROJEKTA 21

Matija ZORN

THE ECONOMIC ROLE OF THE DRAVA RIVER IN SLOVENIA: FROM NAVIGATION TO HYDROPOWER

GOSPODARSKA ULOGA RIJEKE DRAVE U SLOVENIJI: OD PLOVIDBE DO HIDROENERGIJE 32

Katarina MOSTARAC, Zvonko KAVRAN, Petar FELETAR

GOSPODARSKA VLOGA REKE DRAVE V SLOVENIJI – OD PLOVNOSTI REKE DO HIDROENERGETSKE IZRABE 63

DETERMINING ACCESSIBILITY OF POST NETWORK ELEMENTS WITH APPLICATION OF GRAVITY METHOD

ODREĐIVANJE DOSTUPNOSTI ELEMENATA POŠTANSKE MREŽE POMOĆU PRIMJENE GRAVITACIJSKE METODE

Hrvoje HARAMINA, Dino RADONJIĆ, Branko MIHALJEVIĆ

PRIJEDLOG I SIMULACIJSKA ANALIZA MJERA ZA UNAPREĐENJE ŽELJEZNIČKOG PUTNIČKOG PROMETA NA RELACIJI KOPRIVNICA – VIROVITICA

PROPOSAL AND SIMULATION ANALYSIS OF MEASURES FOR ADVANCMENT OF RAILWAY PASSANGER TRAFFIC ON RELATION KOPRIVNICA – VIROVITICA 74

Zoltán Péter BAGI

A FORGOTTEN SIEGE: MIKLÓS ZRÍNYI'S 1557 ATTACK ON ČAZMA

ZABORAVLJENA OPSADA: NAPAD NIKOLE ZRINSKOG NA ČAZMU 1557 91

Valentina PAVLIČ

THE STATUE OF SAINT JOHN OF NEPOMUK FROM THE SLIVNICA MANSION PARK – OVERLOOKED WORK OF JOSEPH STRAUB

KIP SVETOG IVANA NEPOMUKA IZ VRTA DVORCA SLIVNICA – ZANEMARENO DJELO JOSIPA STRAUBA 97

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ

DEMOGRAFSKI POKAZATELJI U MATIČNIM KNJIGAMA UMRLIH ZA NASELJA UZ KOPAČKI RIT U 18. I PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

DEMOGRAPHIC INDICATORS IN REGISTERS OF DEATHS FOR 18TH AND EARLY 19TH CENTURY SETTLEMENTS IN KOPAČKI RIT AREA 106

Saša SENJAN

ZARAZNE BOLESTI I SMRTNOST DJECE U ŽUPI ĐURĐEVAC OD 1912. DO 1918. GODINE NA TEMELJU MATIČNIH KNJIGA UMRLIH

INFECTIOUS DISEASES AND CHILD MORTALITY RATE IN ĐURĐEVAC PARISH IN THE PERIOD FROM 1912 TO 1918 BASED ON REGISTER BOOKS OF DEATHS 117

Vladimir MIHOLEK

POGINULI I UMRLI VOJNICI U VELIKOME RATU S PODRUČJA RKT. ŽUPE U KLOŠTRU PODRAVSKOME

SOLDIERS KILLED OR DECEASED IN THE GREAT WAR FROM THE AREA OF ROMAN CATHOLIC PARISH OF KLOŠTAR PODRAVSKI 141

Dragutin BABIĆ, Filip ŠKILJAN

MAĐARI U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI: SVAKODNEVICA, SJEĆANJE/PAMĆENJE I NACIONALNI IDENTITET

HUNGARIANS IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY: EVERYDAY LIFE, RECOLLECTION/MEMORY AND NATIONAL IDENTITY 170

Ivan ZVONAR
DVIJE DONJODUBRAVSKE RUKOPISNE PJESMARICE IZ PERA MATIJE FELETARA
TWO HANDWRITTEN SONGBOOKS FROM DONJA DUBRAVA FROM THE QUILL OF MATIJA FELETAR *186*

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA
REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES
MARIO KOLAR, IZAZOVI ČITANJA (MIHAELA CIK) 223
PODRAVSKI ZBORNIK BR. 43 (BOŽICA ANIĆ) 224
BORIS GOLEC: NEDOVRŠENA KROATIZACIJA DIJELOVA ISTOČNE SLOVENIJE (NIKOLA CIK) 227
CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, BROJ 1/2017. (NIKOLA CIK) 228
EKONOMSKA I EKOHISTORIJA, BROJ 13 (NIKOLA CIK) 230
MARKO GREGUR: KAK JE ZGOREL PRESVETLI TROMBETASSICZ (MIHAELA CIK). 232
BRANKO BEGOVIĆ: OPĆINA ŠANDROVAC (NIKOLA CIK) 233
HELENA KUŠENIĆ, PUTEVIMA HLEBINSKE ŠKOLE (MIHAELA CIK) 235
RAD RAZREDA ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI HAZU, KNJIGA 51/525 (NIKOLA CIK) 236
RADOVI ZAVODA ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJET. RAD U BJELOVARU, SVEZAK 10 (NIKOLA CIK) 237
STJEPAN HRANJEC: MEĐIMURSKA NARODNA, KATOLIČKA OBIČAJNA BAŠTINA (VLADIMIR MIHOLEK) 238
TRAG DOBROTE: 20 GODINA VARAŽDINSKE BISKUPIJE (NIKOLA CIK) 240
RADOVI ZAVODA ZA ZNANSTVENI RAD HAZU U VARAŽDINU, BROJ 28 (DRAGUTIN FELETAR) 241
U SLUŽBI BOGU I LJUDIMA (PETRA SOMEK) 242

UPUTE SURADNICIMA / *A WORD TO ARTICLE' CONTRIBUTORS* 246

U TRIDESET I TREĆEM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

1. Claudija DOJEN, dr. sc., Regionalni muzej Koriške, Odjel za geoznanosti, Klagenfurt, Austria
2. Matija ZORN, dr. sc., Istraživački centar Slovenske akademije znanosti i umjetnosti, Geografski institut Antun Melik, Ljubljana, Slovenija
3. Katarina MOSTARAC, dr. sc., Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
4. Zvonko KAVRAN, izv. prof. dr. sc., Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
5. Petar FELETAR, dr. sc., Fakultet prometnih znanosti Zagreb
6. Jasna POTOČNIK TOPLER, dr. sc., Fakultet za turizam, Sveučilište u Mariboru, Brežice, Slovenija
7. Ksenija KEČA, mr. sc., lektor, Libertas International University, Dubrovnik
8. Violeta ZUBANOV, dr. sc. Fakultet za sport i turizam, Beograd, Srbija
9. Mitja GORENAK, dr. sc., Fakultet za turizam, Sveučilište u Mariboru, Brežice, Slovenija
10. Mladen KNEŽEVIĆ, prof. dr. sc., Libertas International University, Dubrovnik
11. Hrvoje HARAMINA, doc. dr. sc., Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
12. Dino RADONJIĆ, mr. sc., Prvo plinarsko društvo, Zagreb
13. Branko MIHALJEVIĆ, dr. sc., Rochester Institute of Tehnology Croatia, Zagreb
14. Zoltán Péter BAGI, arhivist, Mađarski nacionalni arhiv, Szeged, Mađarska
15. Valentina PAVLIČ, dr. sc., Odjel za likovnu pedagogiju, Pedagoški fakultet, Ljubljana, Slovenija
16. Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, izv. prof. dr. sc., Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Osijek
17. Saša SENJAN, predavač, Osnovna škola Grgura Karlovčana, Đurđevac
18. Vladimir MIHOLEK, istraživač, INA, Đurđevac
19. Dragutin BABIĆ, dr. sc., Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
20. Filip ŠKILJAN, dr. sc., Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
21. Ivan ZVONAR, mr. sc., istraživač povijesti književnosti, Varaždin
22. Mihaela CIK, istraživač, Đurđevac
23. Nikola CIK, doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Đurđevac
24. Dragutin FELETAR, akademik, Koprivnica
25. Petra SOMEK, doktorandica na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu
26. Igor KULENOVIĆ, dr. sc., Odjel za turizam i komunikacijske znanosti, Sveučilište u Zadru

ARENDA – NASELJE KASNOG BRONČANOG DOBA I PROBLEMATIKA NASEOBINSKIH OBRAZACA U DRAVSKOJ NIZINI

ARENDA – A LATE BRONZE AGE SETTLEMENT AND THE PROBLEM OF THE SETTLEMENT PATTERN ON THE DRAVA PLAIN

Igor KULENOVIĆ
e-mail: ikulenovic@unizd.hr
Odjel za turizam i komunikacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
Ulica dr. Franje Tuđmana 24i
HR-23000 Zadar

Primljeno / Received: 25. 5. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 903.4(497.54Velimirovac)“637.7”
904:72(497.543Našice)

SAŽETAK

Tijekom 2010. godine provedena su zaštitna arheološka istraživanja na više nalazišta prilikom izgradnje magistralnog plinovoda Slobodnica – Donji Miholjac. U prvom dijelu rada se objavljuju rezultati jednog od istraženih lokaliteta Velimirovac – Arenda (AN32) pokraj Našica. Riječ je o kasnobrončanodobnom naseobinskom lokalitetu smještenom na samom južnom rubu dravske nizine. Prema tipološko–kronološkim osobinama nalaza naselje je datirano u BrD–HaA period. U drugom dijelu rada iznesena je preliminarna interpretacija obrazaca naseljavanja u okviru koncepata kulturne biografije i tzv. »putujućih kuća«.

Ključne riječi: Velimirovac – Arenda, kasno brončano doba, Kultura polja sa žarama, naselje, obrasci naseljavanja, dravska nizina
Key words: Velimirovac – Arenda, Late Bronze Age, Urnfield culture, settlement, settlement patterns, Drava plain

UVOD

Zaštitnim arheološkim istraživanjima provedenim prilikom izgradnje magistralnog plinovoda Slobodnica – Donji Miholjac istraženo je više arheoloških nalazišta na širem našičkom području.[1] Tom prilikom su po prvi put istražena nalazišta iz razdoblja kasnog brončanog doba.[2] Do zaštitnih arheološ-

[1] Novija arheološka istraživanja na ovom području su uglavnom bila većeg opsega i zaštitnog karaktera, a provedena su tijekom 2010. i 2011. godine prilikom izgradnje spomenutog plinovodnog sustava i našičke zaobilaznice. Nažalost, većina rezultata ovih istraživanja nije publicirana osim u obliku kratkih izvještaja.

[2] Rezultati istraživanja dionice E (Općina Donji Miholjac, Osječko–baranjska županija) su objavljeni u publikaciji: VIŠNJIĆ, Josip. *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Zagreb, 2013. Tom prilikom su istražena četiri kasnobrončanodobna lokaliteta (Karta 1.: 1–4). Na drugim dionicama plinovoda u Osječko–baranjskoj županiji je istraženo još pet kasnobrončanodobnih nalazišta među koja spada i nalazište Velimirovac – Arenda (Karta 1.: 11) koji se objavljuje u ovom radu. Uz ovaj rad, publicirani su rezultati istraživanja na lokalitetu Malinovac – Blata 1 (Karta 1.: 6). Na tom lokalitetu je otkriven pojedinačan žarni grob: VRKIĆ, Šime, MAURIN, Domagoj. Žarni grob kulturne grupe Barice–Gređani iz Malinovca kod Našica, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 29, Zagreb, 2012., 135–142. Preostala nalazišta istražena u okviru ovog projekta nisu publicirana osim u obliku kratkih izvještaja: NODILO, Helena. Malinovac – Blata 2 (AN 40), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 2011., 34–37., MAURIN, Domagoj. Lipine – Lipina 1 (AN 36), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 2011., 30–31., MAURIN, Domagoj, PASKOJEVIĆ, Kristijan. Martin – Risovi – preko Lenije (AN 28), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 2011., 45–46., PASKOJEVIĆ, Kristijan, VODIČKA

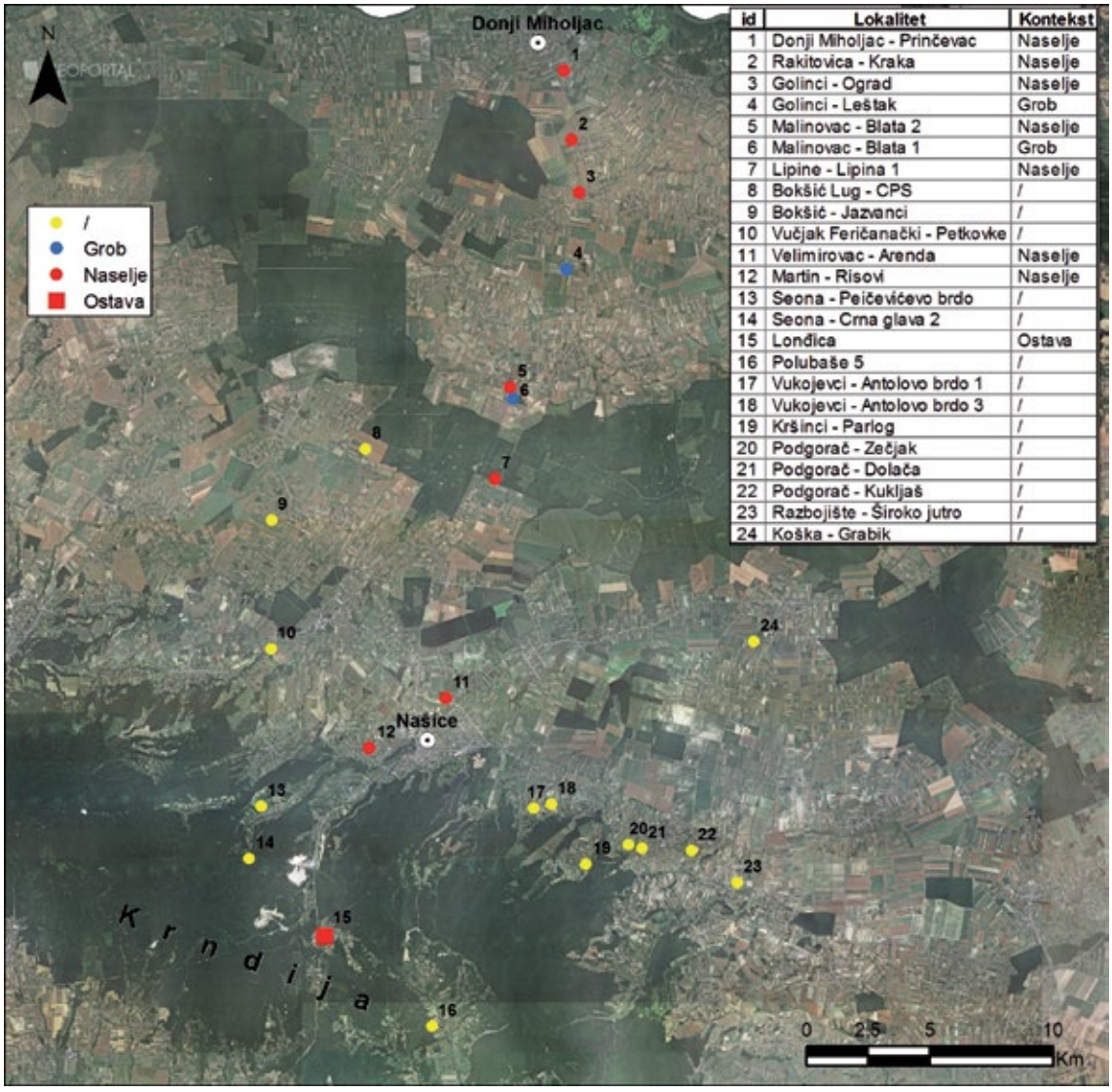

id	Lokalitet	Kontekst
1	Donji Miholjac - Prinčevac	Naselje
2	Rakitovica - Kraka	Naselje
3	Golinci - Ograd	Naselje
4	Golinci - Leštak	Grob
5	Malinovac - Blata 2	Naselje
6	Malinovac - Blata 1	Grob
7	Lipine - Lipina 1	Naselje
8	Bokšić Lug - CPS	/
9	Bokšić - Jazvanci	/
10	Vučjak Feričanački - Petkovke	/
11	Velimirovac - Arenda	Naselje
12	Martin - Risovi	Naselje
13	Seona - Peićevićevo brdo	/
14	Seona - Crna glava 2	/
15	Londžica	Ostava
16	Polubaše 5	/
17	Vukojevci - Antolovo brdo 1	/
18	Vukojevci - Antolovo brdo 3	/
19	Kršinci - Parlog	/
20	Podgorač - Zečjak	/
21	Podgorač - Dolača	/
22	Podgorač - Kukljaš	/
23	Razbojište - Široko jutro	/
24	Koška - Grabik	/

Karta 1. Distribucija kasnobrončanodobnih nalazišta šireg našičkog područja, podloga: geoportal.dgu.hr (izradila: N. Kulenović Ocelić)

kih istraživanja razdoblje kasnog brončanog doba je predstavljalo jedno od najslabije poznatih prapovijesnih perioda na našičkom području. Među rijetke nalaze s ovog područja iz perioda kasnog brončanog doba svakako spada ostava miješanog tipa iz Londžice datirana u II fazu. Sačuvano je ukupno 11 predmeta iz ostave: ulomci mačeva, nož, koplja, šuplje sjekire, srpovi te amorfna sirova bronca.[3]

Osim zaštitnim istraživanjima, kasnobrončanodobna nalazišta otkrivena su i dokumentirana terenskim pregledima koji predstavljaju dominantan način stjecanja arheoloških podataka o prošlim krajolicima i obrascima naseljavanja našičkog kraja.[4] Kasnobrončanodobna nalazišta otkrivena terenskim pregledom nije moguće preciznije datirati ni odrediti vrstu konteksta (Karta 1. 8–10, 13–14, 16–24).

MIHOLJEK, Kristina. Velimirovac – Arenda (AN 32), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 2011., 67–69., (neobjavljeni lokaliteti: Karta 1.: 5, 7, 12).

3 VINSKI–GASPARINI, Ksenija. *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973., 181, TAB. 74: B 1–6. Ostava se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

4 Od 2006. godine u kontinuitetu se provodi projekt *Sustavno arheološko rekognosciranje našičkog kraja*, pod vodstvom Zorka Markovića (MARKOVIĆ, Zorko et al. Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.VIII, Zagreb, 2012., 111–114., MARKOVIĆ, Zorko,

Šire područje Našica određuje reljef izrazite fizionomijske heterogenosti, od višeg gorskog na području Krndije do izrazito nizinskog terena. Do sada poznata kasnobrončanodobna nalazišta rasprostranjena su u svim reljefnim cjelinama ovog reljefno heterogenog područja. Smještena su na sjeveroistočnim padinama Krndije, na prijelazu iz gorja u podgorje, u nizinskom blago brežuljkastom području, a zasada su najbrojniji u izrazito ravničarskom kraju dravske nizine što je svakako povezano i sa stanjem istraženosti (Karta 1.). Na trasi plinovoda u Osječko–baranjskoj županiji upravo su kasnobrončanodobna nalazišta bila najčešća. Nalazišta u različitim reljefnim cjelinama možemo sagledati kao integriranu cjelinu kulturnog krajolika. Brojnost nizinskih nalazišta omogućava uvid u obrasce naseljavanja i kulturni krajolik kasnog brončanog doba.

VELIMIROVAC – ARENDA

Kasnobrončanodobni lokalitet Arenda se nalazi u prigradskom naselju Velimirovac, oko 2 km zračne udaljenosti od Grada Našica (Karta 1.: 11). Smješten je u izrazitom nizinskom ravničarskom kraju (u visinskom pojasu od 112 do 114 m n/v), na samom južnom rubu dravske nizine u neposrednoj blizini potoka Našička rijeka.[5]

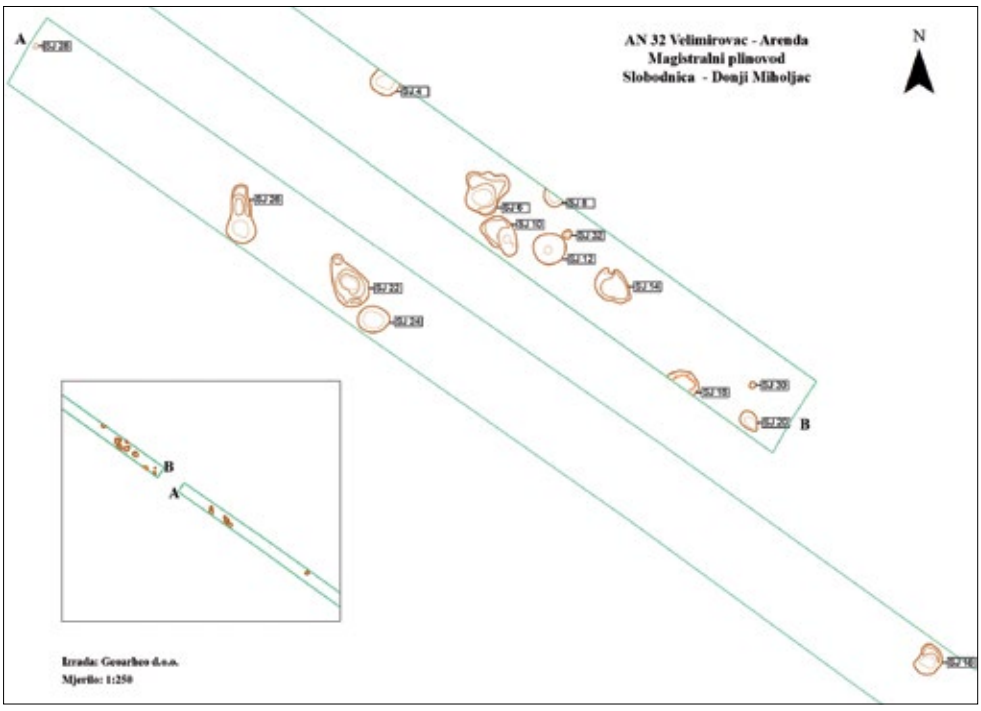

Slika 1. Tlocrt istraženih kasnobrončanodobnih struktura na lokalitetu Velimirovac Arenda – AN32

JURKOVIĆ, Jasna. Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2010. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol.VII, Zagreb, 2011., 102–107., MARKOVIĆ, Zorko, JURKOVIĆ, Jasna. Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2007. i 2008. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.V, Zagreb, 2009., 139–147., MARKOVIĆ, Zorko. Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2006. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.III, Zagreb, 2007., 93–96., MARKOVIĆ, Zorko. Podgorač – područje općine, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8/2011, Zagreb, 2012., 43–46.). U okviru ovog projekta su registrirana brojna nova arheološka nalazišta, od kojih je desetak iz kasnog brončanog doba, prikazani na Karta 1. Do zaštitnih istraživanja arheološka iskopavanja na ovom području su bila rijetka, većinom probna te manjeg opsega. O povijesti istraživanja vidi: KRANJČEV, Branko. Povijest i stanje arheoloških istraživanje na području općine Našice, *Našički zbornik* 4, Našice, 1999., 153–169.

5 Istraživanje nalazišta Velimirovac – Arenda (AN32) tijekom travnja 2010. godine na površini od 5000 m2 je provela tvrtka Geoarheo d.o.o. pod stručnim vodstvom diplomiranog arheologa Kristijana Paskojevića koji mi je ustupio nalaze za objavu na čemu mu ovim putem zahvaljujem. PASKOJEVIĆ, K., VODIČKA MIHOLJEK K., Velimirovac – Arenda…67–69.

Arheološke strukture nisu bile distribuirane po čitavoj površini iskopa već su koncentrirane u zapadnom dijelu iskopnog rova (Slika 1.). Pružaju se u rasponu od oko 200 m, raspoređene u dvije grupe. Identificirane su i istražene 34 stratigrafske jedinice. Ukupno je osam jama sadržavalo arheološke nalaze. Riječ je o manjim otpadnim jamama s većom količinom ulomaka keramičkih posuda te ognjištima ili vatrištima otvorenog tipa.[6] Najraznovrsniji depozit je sadržavala otpadna jama SJ11/12 u kojoj je otkrivena veća količina ulomaka keramičkih posuda, topuzasta igla i žrvanj (T. 1.: 7–9, T2: 1–5, T. 3.: 1–5). Ovim istraživanjima je obuhvaćen manji segment prapovijesnog naselja. Veća površina naselja je istražena prilikom izgradnje našičke zaobilaznice.[7] Osim otpadnih jama otkrivene su naseobinske strukture kao što su brojni ukopi stupova, vatrišta/peći te jarak istražen u punoj širini sonde u duljini od 15 m. Naseobinske strukture su smještene s obje strane jarka.[8]

KERAMIČKI NALAZI

Keramički nalazi se mogu podijeliti na grubu i finu keramiku. Keramika je uglavnom grube fakture s primjesama, neukrašena. Gruba keramika je nejednako pečena, boja joj varira od crne, crvene i smeđe. Debljih je stjenki, grube fakture s primjesama kalcita. Fina keramika se od grube razlikuje prema debljini stjenki i oblicima posuda.

L1 – Posude sa zaobljenim tijelom, izvijenim obodom i jednom trakastom ručkom postavljenom ispod oboda (T. 1.: 7).

Posude usporedive s tipom L1 nalazimo u najbližoj okolici lokaliteta Arenda, na lokalitetima Prinčevac[9] i Golinci – Ograd[10] u dravskoj nizini. Radiokarbonskim metodama lokalitet Prinčevac je datiran u prijelazno period BrD–Ha1, razdoblje 14.–12. st. pr. Kr.[11] dok je lokalitet Golinci – Ograd datiran u nešto raniji period BrC–BrD 15. –13. st. pr. Kr.[12] Usporedbe za tip L1 možemo naći na lokalitetu Mačkovac.[13] Naš tip L1 najbolje je usporediv sa varijantama A3c na Mačkovcu.[14] Na lokalitetu Kalnik – Igrišće slične posude su također prisutne u više podtipova: A3b–d, a naš tip L1 je najbolje usporediv sa varijantom A3d.[15] Oba lokaliteta se datiraju u stariju kulturu polja sa žarama.

Bliske analogije se mogu uspostaviti i sa lokalitetima u Sloveniji. Na Olorisu ovakav tip posude opisan je kao L6.[16] Nalazi na ovom lokalitetu vežu se uz sam početak kulture polja sa žarama. Na lokalitetu Rogoza ovakve posude su obuhvaćene tipom L4. Autor navodi kako ovakvi oblici posuda imaju dugo trajanje, od HaA–HaC.[17]

---

6 PASKOJEVIĆ, K. VODIČKA MIHOLJEK K., Velimirovac – Arenda...67.

7 Prilikom izgradnje našičke zaobilaznice, tijekom 2011. godine lokalitet je istražen pod nazivom Arenda 2 (AN5) pod stručnim vodstvom arheologinje Vinite Ramljak (RAMLJAK, Vinita. Velimirovac – Arenda 2 (AN 5); Velimirovac – Branjevina (AN 6), *Hrvatski arheološki godišnjak* 8/2011, Zagreb, 2012., 50–51.).

8 RAMLJAK, V., Velimirovac – Arenda 2…50.

9 VIŠNJIĆ, Josip. Donji Miholjac – Prinčevac, kasnobrončanodobno i srednjovjekovno naselje, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, VIŠNJIĆ, Josip (ur.), Zagreb, 2013.a, 13–60, Tabla 1: 1.

10 PERCAN, Tihomir. Golinci – Ograd, kasnobrončanodobno naselje, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, VIŠNJIĆ, Josip (ur.), Zagreb, 2013,, 129–162, Tabla 1: 1.

11 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…17.

12 PERCAN, T., Golinci – Ograd….142.

13 KARAVANIĆ, Snježana, et al. Naselje Mačkovac – Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini, *Prilozi Instituta za arheologiju* Vol.19, Zagreb, 2002., 47–62., tipovi A3b–e, Sl. 4.

14 KARAVANIĆ, S. et al. Naselje Mačkovac…Sl. 4.

15 VRDOLJAK, Snježana. Tipološka klasifikacija kasnobrončanodobne keramike iz naselja Kalnik – Igrišče (SZ Hrvatska), *Opuscula Archaeologica* vol.18, Zagreb, 1994, 7–81. Sl. 5.

16 DULAR, Janez, et al. *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 5, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC, 2002., Ljubljana. Sl. 5; T. 27: 1.

17 ČREŠNAR, Matija. New research on the Urnfield period in Slovenia. A case study of Rogoza near Maribor, *Arheološki vestnik* 61, Ljubljana, 2010., 7–119. Sl. 14.

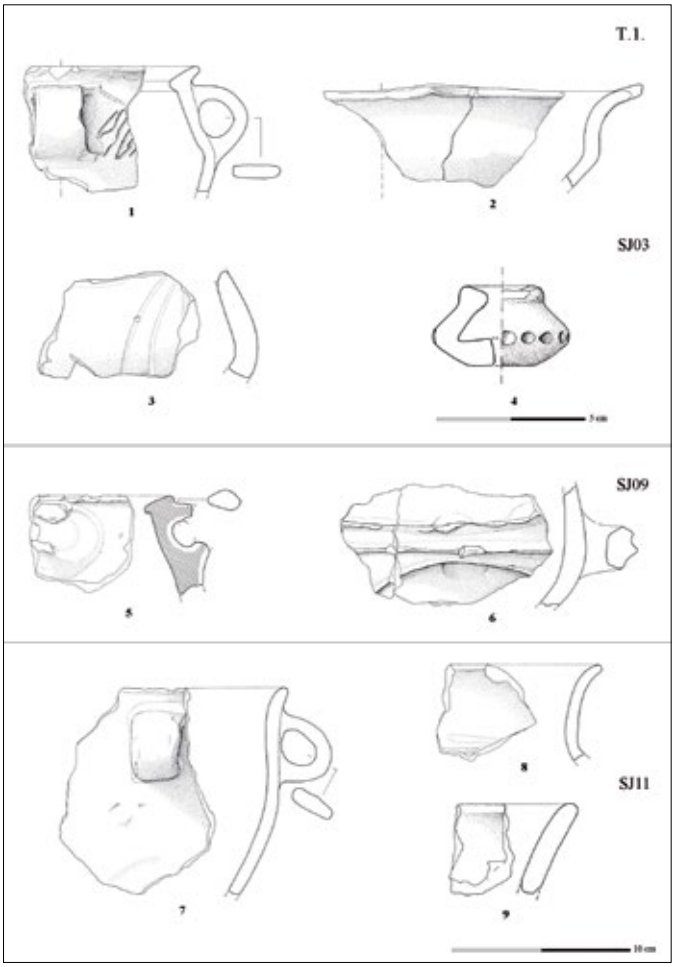

Tabla 1. Velimirovac – Arenda AN32 (crteži: A. Ivanković)

Lonci tipa L1 su prisutni na lokalitetima u Bosni i Hercegovini kao što je Sječkovo datiran u razvijeno srednje brončano doba.[18] Dobre usporedbe su prisutne na lokalitetima Crno polje i Peradarska farma Šumatac kod Bihaća datirani u sam početak kulture polja sa žarama.[19]

L2 – Posude sa izvijenim vratom, zaobljenim tijelom i naglašenim prijelazom s vrata na tijelo posude (T. 1.: 8).

Tip lonca L2 prisutan je i na lokalitetima Prinčevac[20] i Golinci – Ograd.[21] Najbliže analogije ovom tipu posude možemo pronaći na Mačkovcu[22] i Orubici.[23] Na lokalitetu Kalnik – Igrišće, ovakav oblik obuhvaćen je tipovima A5a i A5b.[24] Osim u naseljima, ovaj tip posuda prisutan je i u grobnom kontekstu, primjerice grob 27 na lokalitetu Vojvodine - Migalovci.[25]

U Sloveniji, ovakav tip posude je na Olorisu određen kao tip L5,[26] dok je na lokalitetu Pod Kotom – sever pri Krogu prisutan u starijoj, srednjebrončanodobnoj fazi naselja[27] i mlađoj kasnobročanodobnoj fazi.[28]

L3 – Posude većih dimenzija, zaobljenog tijela te izvijenog i zaravnjenog oboda (T. 4: 4).

---

18 LUDAJIĆ, Nebojša. Sječkovo, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 2010., 115–139., T. II: 1, 121.

19 RAUNIG, Branka. Crno polje u Ljusini – područje Bihaća (Pounje), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 2010a., 13–34., T. IV: 2., RAUNIG, Branka. Peradarska farma Šumatac, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 2010., 47–59., T. I: 2.

20 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 4: 1.

21 PERCAN, T., Golinci – Ograd…Tabla 5: 1.

22 KALAFATIĆ, Hrvoje. *Grupa Barice – Gređani i njezin položaj u brončanom dobu Karpatske kotline*, Doktorska disertacija, 2011., Zagreb, T. 22: 6.

23 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…T. 48: 7.

24 VRDOLJAK, S., Tipološka klasifikacija…Sl. 4.

25 NODILO, Helena, et al. Vojvodine – Migalovci: nekropola s početka kulture polja sa žarama, *Prilozi Instituta za arheologiju* Vol.29, Zagreb, 2012., 89–124. T. 11.: 2.

26 DULAR, J. et al. Bronastodobno naselje Oloris…Sl. 5.

27 KERMAN, Branko, KAVUR, Boris. Srednja bronasta doba, u: *Pod Kotom – sever pri Krogu*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, KERMAN, Branko. (ur.), Ljubljana, 2011., 29–34., 24, 1, 6162.

28 KERMAN, Branko. KAVUR, Boris. Pozna bronasta doba, u: *Pod Kotom – sever pri Krogu*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Kerman B. (ur.), Ljubljana, 2011.a, 35–45., 27, 3, 6183–6.

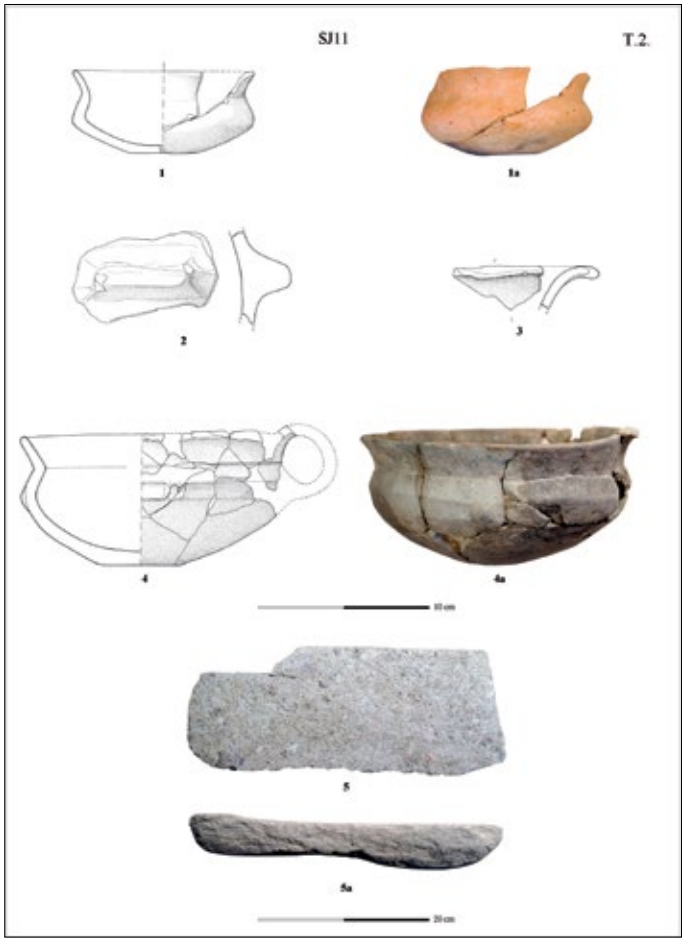

Tabla 2. Velimirovac – Arenda AN32 (crteži: A. Ivanković, foto: N. Lete)

Analogiju za lonac tipa L3 nalazimo na lokalitetu Prinčevac[29]. Posude ovog tipa otkrivene su i na naseobinskim lokalitetima u Mađarskoj: Muraszemenye – Aligvari – mezo[30] te Nagyrecse – Baraka – dulo.[31]

Na lokalitetima Mačkovac[32] i Orubica[33] ovaj tip posuda je određen kao tip L7a[34] U Sloveniji posude L3 pronalazimo na tri lokaliteta: Oloris,[35] Rogoza,[36] Pod Kotom – sever pri Krogu.[37] Tip L3 na ovom lokalitetu prisutan je i u mlađoj fazi naselja na lokalitetu Pod Kotom – sever pri Krogu.

Z1 – Posude s izvijenim, ljevkastim vratom i zaobljenim trbuhom ili bikonične. Definirane su tri varijante: posuda sa zaobljenim i spljoštenim trbuhom (T. 2.: 1–1a; T. 3.: 8), posuda s trakastom ručkom koja spaja vrat i rame posude (T. 4.: 6–6a) i posuda s ukrasom horizontalnih faceta po ramenu i trbuhu posude (T. 2.: 4–4a).

Analogiju za zdjelu s horizontalnim facetiranjem možemo pronaći na lokalitetu Prinčevac.[38] Varijanta sa zaobljenim i spljoštenim trbuhom prisutna je također na lokalitetu Prinčevac,[39] dok je direktna analogija našem primjerku (T. 3.: 8) otkrivena na lokalitetu Rakitovica – Kraka.[40] Radiokarbonskim metodama lokalitet Rakitovica – Kraka je datiran u razdoblje 16.–14. st. pr. Kr.[41]

---

29 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 5: 1.

30 SZARAZ, Csilla. Késő bronzkori fémleletek Muraszemenye – Aligvári–mező lelőhelyről, *Zalai museum* 15, 2006., 171–187., fig. 7: 7.

31 FULLAR, Zoltán. Az urnamezős kultúra települése Nagyrécse–Baráka – dűlőben, *Zalai museum* 17, 2008., 79–92., fig. 4, 716.43.1.8.

32 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…T. 40: 2.

33 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…T. 61: 3.

34 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…Tabela 1.

35 DULAR, J. et al. Bronastodobno naselje Oloris…Sl. 5, tip L8.

36 ČREŠNAR, M., New research…Sl. 19, U2j.

37 KERMAN, B., KAVUR, B., Pozna bronasta doba…27, 2, L5.

38 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 8: 5.

39 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 9: 6.

40 PLEŠTINA, Ivica. Rakitovica – Kraka, kasnobrončanodobno naselje i novovjekovno nalazište, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Višnjić, J. (ur.), Zagreb, 2013., 85–124., Tabla 11: 7).

41 PLEŠTINA, I., Rakitovica – Kraka…85–86.

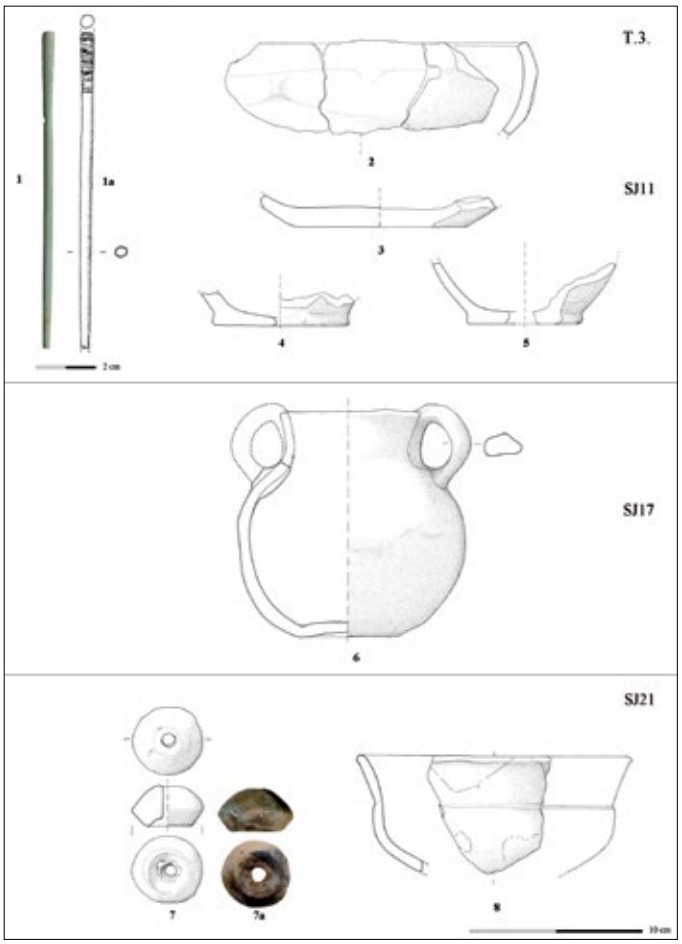

Tabla 3. Velimirovac – Arenda AN 32 (crteži: A. Ivanković, foto: N. Lete)

Ovaj tip posude je uobičajen na lokalitetima starije kulture polja sa žarama. Trajanje im se može pratiti od srednjeg brončanog doba. Analogije za tip Z1 nalazimo na lokalitetu Gelzesziget koji je datiran u srednje brončano doba.[42]

Na lokalitetima Mačkovac i Orubica opisane su kao tipovi ZD1 i ZD2.[43] Ovi lokaliteti su radiokarbonskom metodom datirane u sam početak kulture polja sa žarama.[44]

Analogiju za ovakav tip posuda nalazimo i na lokalitetu Popernjak.[45] Navedena posuda je pronađena u kontekstu koji je radiokarbonskom metodom datiran u period 1050–830 pr. Kr.[46]

Z2 – Posude zaobljenog tijela i uvučenog oboda (T. 3: 2).

Ovakav tip posuda karakterističan je oblik kulture polja sa žarama, ali i kasnijih razdoblja. Čest je na lokalitetima iz starije kulture polja sa žarama u Hrvatskoj. Kao primjer možemo navesti lokalitete Mačkovac i Orubica gdje su opisane kao tipovi Z4A–D.[47]

Z3 – Posuda sa zaobljenim trbuhom, stožastim uvučenim vratom, T–obodom, trakasta ručka je postavljena na vrat posude (T. 1.: 1, T. 1.: 5).

Zdjele ovog tipa nisu česte. Ova posuda se može najbolje usporediti sa posudom otkrivenom na lokalitetu Dejanovića humke u Bosni i Hercegovini, koja je izvedena u kombinaciji s tunelastom ručkom.[48] Dobru usporedbu s našim tipom Z4 možemo pronaći na lokalitetima Golinci – Ograd[49] i Prinčevac.[50]

Z4 – Bikonična zdjela koničnog oblika sa izrazito izvijenim obodom s rogolikim ispupčenjem, lapnom (T. 1.: 2).

---

42 HORVÁTH, László. Adatok Délnyugat – Dunántúl késobronzkorának történetéhez, Zalai Museum 5, 1994., 219–235., 4. Kep. 2.

43 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…Tabela 1.

44 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…180., ČREŠNAR, Matija, TERŽAN, Biba. Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem, u: *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, Katalogi in monografije 40, Ljubljana, 2014., 661–703., figure 23.

45 MARIJAN, Boško. *Crtice iz prapovijesti Slavonije (brončano doba)*, Filozofski fakultet Osijek – Zavičajni muzej Stjepana Grubera Županja, Osijek. 2010., T. 43: 4–5.

46 MARIJAN, B., Crtice iz prapovijesti Slavonije…75.

47 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…37, Tabela 1.

48 LUDAJIĆ, Nebojša. Dejanovića humke kod Bosanske Gradiške, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu 52/2010*, Sarajevo, 2010a, 141–166., T.VI: 1.

49 PERCAN, T., Golinci – Ograd…Tabla 6: 1.

50 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 5: 5.

Ovaj tip posude pripada tipu posuda koničnog oblika zaobljenog tijela i izrazito izvijenog oboda koji je vrlo čest na lokalitetima s početka kulture polja sa žarama.

Posude ovakvog tipa česte su na lokalitetima Prinčevac,[51] Rakitovica – Kraka[52] i Golinci – Ograd.[53]

Česte su i na mađarskim lokalitetima. Na lokalitetu Balatonmagyarod – Hidvegpuszta ovaj tip posude otkriven je u naselju iz razdoblja BrC, kao i na groblju iz starije (BrD), ali i mlađe (HaA1) faze lokaliteta.[54]

Ovaj tip posude čest je grobovima grupa Virovitica[55] i Barice - Gređani.[56]

Kao primjere analogija s područja Slovenije možemo navesti lokalitete Oloris[57] i Pod Kotom – sever pri Krogu, mlađa faza.[58]

V1 – Posuda s naglašenim, izvijenim vratom i zaobljenim trbuhom, gotovo globularnog oblika. Dvije nasuprotno postavljene ručke blago nadvisuju obod i spajaju rame i obod posude (T. 3.: 6).

Posude tipa V1 relativno su rijetke na lokalitetima ranije kulture polja sa žarama u Hrvatskoj. Ovaj tip posude najbolje se može usporediti s amforama tip 1 s lokaliteta Kalakača u Vojvodini.[59] Kao drugi primjer analogije možemo navesti vrč s lokaliteta Rogoza kod Maribora.[60]

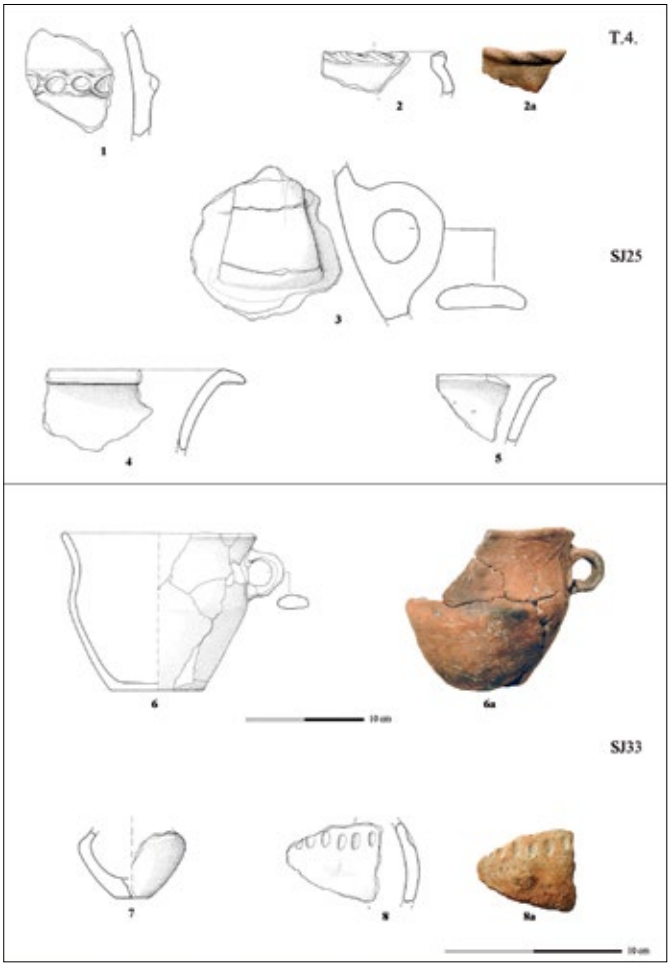

Tabla 4. Velimirovac – Arenda AN32 (crteži: A. Ivanković, foto: N. Lete)

METALNI NALAZI

Na lokalitetu Arenda otkriven je tek jedan metalni predmet od bronce, topuzasta igla. Glavica igle je ornamentirana cik–cak linijama koje tvore niz uokvirenih trokuta (T. 3.: 1–1a).

51 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 7: 1–2.

52 PLEŠTINA, I., Rakitovica – Kraka…Tabla 2: 2–4.

53 PERCAN, T., Golinci – Ograd…Tabla 7: 9.

54 HORVÁTH, L., Adatok Délnyugat…

55 VINSKI–GASPARINI, K., Kultura polja sa žarama…

56 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…Prilog 2, tipovi žara 1–3.

57 DULAR, J. et al. Bronastodobno naselje Oloris…Sl. 8: S10).

58 KERMAN, B., KAVUR, B., Pozna bronasta doba…28, 9, 6400.

59 MEDOVIĆ, Predrag. *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Dissertationes et monographiae XXII, Savez arheoloskih drustava Jugoslavije, Beograd, 1978., T. CXIX: 1.

60 ČREŠNAR, M., New research…pl. 17: 6.

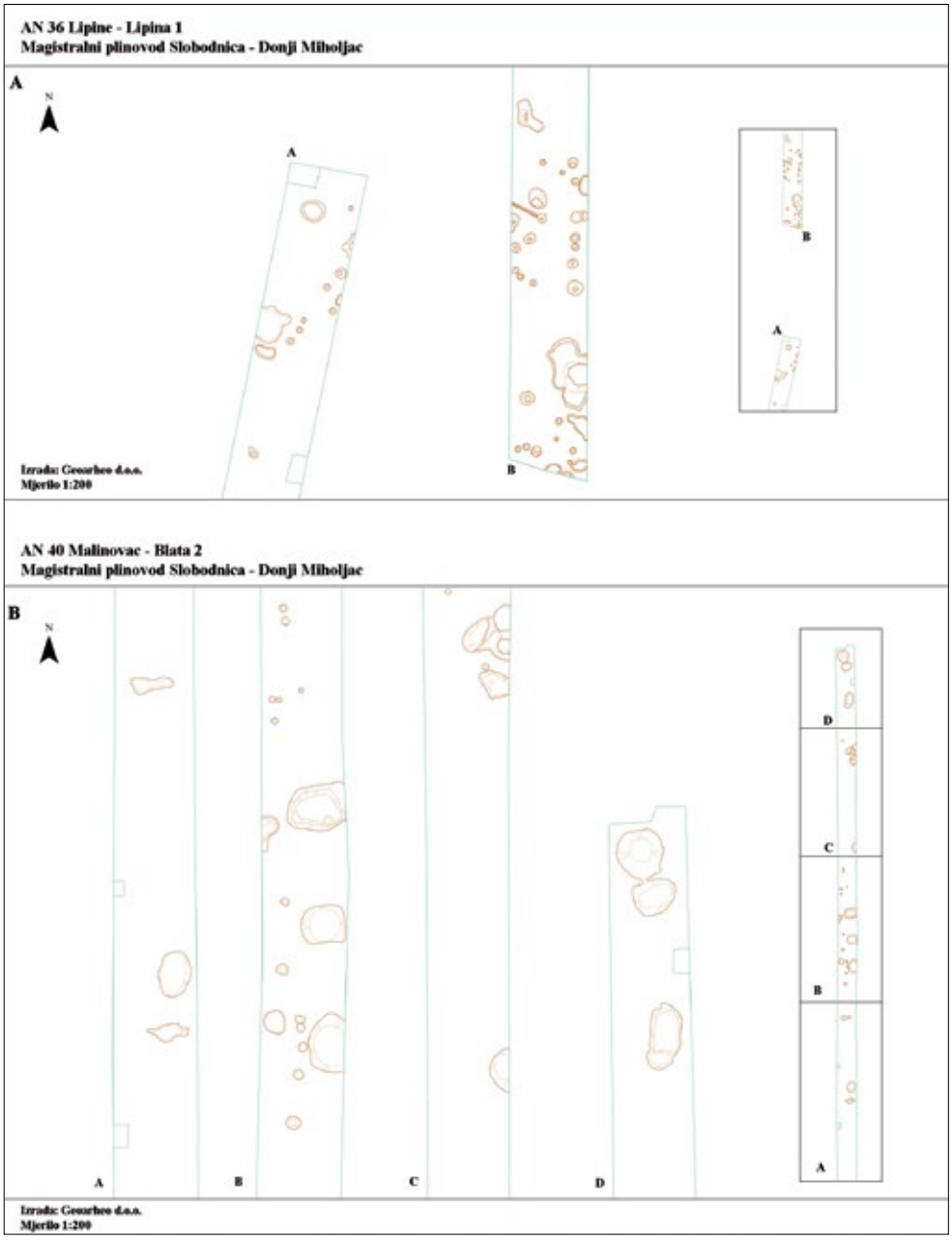

Tlocrt 1. A: Lipine – Lipina 1, B: Malinovac – Blata 2

Topuzaste igle su rasprostranjene na širokom prostoru čitave Karpatske kotline kao čest nalaz na naseobinskim i grobljanskim lokalitetima iz kasnog brončanog doba.[61] Uglavnom se povezuju s razdobljem starije kulture polja sa žarama. Topuzaste igle su pronađene na lokalitetima u najbližoj okolici Arenda kao što su Prinčevac[62] i Rakitovica – Kraka.[63] Ovi lokaliteti su datirani radiokarbonskom metodom u razdoblje od 16.–12. st. pr. Kr. Također su prisutne i na lokalitetu Popernjak koji je radiokarbonskom metodom datiran u razdoblje mlađe kulture polja sa žarama.[64]

61 VASIĆ, Rastko. *Die Nadeln im Zentralbalkan* (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien), Prähistorische Bronzefunde, XIII/11, Stuttgart., 2003., 86.

62 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…Tabla 10: 5.

63 PLEŠTINA, I., Rakitovica – Kraka…Tabla 13: 4.

64 MARIJAN, B., Crtice iz prapovijesti Slavonije…75.

DATACIJA

Na osnovi iznesenih analogija vidljivo je da pojedini oblici imaju dugi vijek trajanja, koje nije ograničeno na neki pojedini stupanj pa čak i na pojedino razdoblje. Unatoč tome, svi oblici poznati su s lokaliteta koji se radiokarbonskim datumima ili na osnovi tipološko–kronoloških osobina keramičkih posuda i metalnih nalaza datiraju u razdoblje ranije kulture polja sa žarama ili razdoblje BrD–HaA. Konačno, jedini metalni nalaz pronađen na lokalitetu, topuzasta igla, datira se upravo u ovo razdoblje. Stoga možemo zaključiti da se i lokalitet Arenda treba datirati u relativno kronološko razdoblje BrD–HaA.

NASEOBINSKI OSTACI U KASNOM BRONČANOM DOBU DRAVSKE NIZINE

Posljednjih godina provedena su brojna zaštitna arheološka istraživanja na infrastrukturnim projektima izgradnje cesta i plinovoda u Hrvatskoj. Očito, iskopavanja provedena na cestama su većeg opsega i pružaju bolji uvid u cjelinu lokaliteta. Stoga će nam jedno takvo istraživanje provedeno na lokalitetu Čepinski Martinci – Dubrava[65] morati poslužiti kao orijentir za interpretaciju lokaliteta koji su istraženi na manjoj površini prilikom izgradnje plinovoda.

Svakako glavna karakteristika naselja na lokalitetu Čepinski Martinci – Dubrava su dugački, po svemu sudeći, linearni jarci. Na lokalitetu ih je otkriveno četiri: dva paralelna jarka se pružaju u smjeru istok–zapad, dok se druga dva paralelna jarka pružaju u smjeru sjeverozapad–jugoistok. Iako ove strukture vjerojatno nisu istovremene u ovom trenutku nije moguće odrediti vremenski slijed njihove izgradnje. Svi jarci pripadaju brončanom dobu,[66] ali vjerojatno nisu izgrađeni kao dio jedinstvenog projekta. Ove strukture se mogu povezati s odvodnjom budući da je riječ o izrazito ravničarskom i vodoplavnom terenu dravske nizine. Dovoljno je pogledati današnju hidrološku kartu i vidjeti da je čitavo područje vrlo intenzivno ispresijecano kanalima za odvodnju.

Između jaraka pronađeno je mnoštvo arheoloških struktura. Uglavnom je riječ o otpadnim jamama i ukopima za stupove. Na lokalitetu je rekonstruiran i veći broj tlocrta kuća. Čini se da, uz određene iznimke i otklone, kuće prate jedinstvenu orijentaciju. Konačno, potrebno je naglasiti da se distribucija arheoloških struktura na lokalitetu može opisati kao klasterirana. Štoviše, moguće je tvrditi da se pojedini objekti, poput jama, grupiraju upravo oko kuća.

Zahvaljujući zaštitnim istraživanjima na izgradnji plinovoda danas možemo steći bolji dojam o naseljavanju dravske nizine u davnoj prošlosti. Nažalost, format ovih iskopavanja (iskop širine pet metara) je takav da su informacije dobivene ovim istraživanjima selektivne prirode i dopuštaju iznošenje tek preliminarnih zaključaka. Svejedno, ovo su najopsežnija istraživanja dosad provedena na ovom području i svakako predstavljaju vrijedan izvor informacija. Prije nego što pokušamo nešto reći o naseobinskim obrascima, potrebno je iznijeti nekoliko napomena o otkrivenim i istraženim lokalitetima.

Istraživanjima na lokalitetu Prinčevac[67] (Karta 1.: 1) otkrivena je najveća količina arheoloških struktura na trasi plinovoda što vjerojatno treba pripisati činjenici da je trasa prošla kroz središte kasnobrončanodobne aglomeracije. Lokalitet se prostire na velikoj površini (nekih 150 m duljine trase plinovoda). Od struktura su najviše zastupljene otpadne jame, a vidljivi su i pojedini nizovi ukopa za stupove. Ponajprije zbog površine zahvaćene sondom, nije moguće sa sigurnošću tvrditi o kakvim je objektima riječ. Međutim, sasvim je razumno pretpostaviti da su neki od ukopa za stupove bili dijelom supstrukcija kuća. Na lokalitetu je otkriven i dio kanala čija se funkcija vjerojatno može povezati s odvodnjom.

---

65 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…

66 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…Karta 1–2. Linearni jarak je otkriven na lokalitetu Sodolek u Sloveniji (KAVUR, Boris. Sodolek – još jedno nalazište s prijelaza srednjeg u kasno brončano doba, *Prilozi Instituta za arheologiju* Vol.29, Zagreb, 2012., 71–88.) i po svemu sudeći na lokalitetu Podgajac – Glogovica kod Slavonskog broda. Provedeno istraživanje je zaštitnog karaktera kojim nisu definirani ukupni gabariti jaraka no morfološke karakteristike ukazuju da je riječ o linearnoj strukturi: KULENOVIĆ, I. Kasnobrončanodobno naselje Podgajac – Glogovica kod Slavonskog Broda, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* Vol.33, Zagreb, 2016., 53–87.

67 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…15–60.

Čini se da su objekti grupirani u razlučive skupine ili klastere. Istraživači su lokalitet podijelili na četiri segmenta koji bi ugrubo mogli korespondirati sa ovakvim klasterima.[68]

Istraživanjima na lokalitetima Rakitovica – Kraka[69] (Karta 1.: 2) i Golinci – Ograd[70] (Karta 1.: 3) otkriven je relativno mali broj struktura, ali na relativno velikom prostoru (preko 100 m duljine plinovoda). Distribucija struktura djeluje zgusnutije na Rakitovici – Kraka dok su strukture na lokalitetu Golinci – Ograd uvelike raspršene po cijeloj duljini sonde.[71]

Na lokalitetu Malinovac – Blata II (Karta 1.: 5) otkrivene su dvije jasno razlučive koncentracije arheoloških struktura (Tlocrt 1.: B). Sjeverna koncentracija sadrži manji broj jama od kojih su dvije sadržavale depozite s izrazito puno nalaza, ljepa i gara. Južna koncentracija struktura sadrži manji broj otpadnih jama i skupinu ukopa za stupove koje su vjerojatno dio supstrukcije kuće.[72] Ovaj lokalitet je vjerojatno u vezi s nalazom pojedinačne grobne žare na lokalitetu Malinovac – Blata 1.[73]

Na lokalitetu Lipine – Lipina 1 (Karta 1.: 7) istražene su dvije koncentracije arheoloških struktura koje se vjerojatno pružaju kontinuirano u duljini od 70 m (trasu plinovoda presijeca cesta, Tlocrt 1.: A). Sjeverna koncentracija većinom sadrži ukope za stupove koji gotovo sigurno pripadaju supstrukcijama stambenih objekata. Širina iskopnog polja ne dopušta rekonstrukciju objekata. Osim ukopa za stupove otkriven je i manji broj otpadnih jama. Južna koncentracija struktura sadrži manji broj otpadnih jama i ukopa za stupove na temelju kojih nije moguće rekonstruirati tlocrte.[74]

Lokalitet Arenda je istraživan u dva navrata. Prvo istraživanje provedeno je prilikom izgradnje plinovoda kada su otkrivene dvije jasno razlučive koncentracije manjeg broja otpadnih jama (Slika 1.).[75] Nešto kasnije provedena su istraživanja istog lokaliteta u okviru projekta izgradnje našičke zaobilaznice. Kako stoji u kraćem izvještaju, otkriven je linearni jarak koji se pružao širinom cijele sonde. Sa svake strane jarka zabilježene su brojne strukture kao što su otpadne jame, vatrišta, ukopi za stupove itd. Istraživači navode kako ukopi za stupove predstavljaju tlocrte kuća od kojih se neki i preklapaju.[76] Kao što je slučaj sa Čepinskim Martincima, i ovdje je vjerojatno riječ o strukturi koja je služila za odvodnju.

Na lokalitetu Martin – Risovi (Karta 1.: 12) otkrivena je manja količina otpadnih jama koje tvore jasne koncentracije na razmacima od otprilike 40–ak metara.[77]

»PUTUJUĆE KUĆE« – NASEOBINSKI OBRASCI U KASNOM BRONČANOM DOBU DRAVSKE NIZINE

Postoji tendencija da kada razmišljamo o naseljavanju u praktički bilo kojem razdoblju da obrasce koje smo zamijetili tumačimo u »zdravorazumskim« terminima. Međutim, vrlo često nismo svjesni da te zdravorazumske postavke na osnovi kojih tumačimo prošlost su zapravo koncepti koji se temelje na vrlo specifičnim stavovima o tome što uopće znači naseljavanje. Konkretno, ovakvi stavovi proizlaze iz suvremenih poimanja pojmova kao što su, naselje, kuća i ideološki vrlo obojan termin, dom.[78] Poslje-

68 VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…15–60.

69 PLEŠTINA, I., Rakitovica – Kraka…85–124.

70 PERCAN, T., Golinci – Ograd…129–162.

71 PLEŠTINA, I., Rakitovica – Kraka…85–124., PERCAN, T., Golinci – Ograd…129–162.

72 NODILO, H., Malinovac – Blata 2…34.

73 VRKIĆ, Š., MAURIN, D., Žarni grob…

74 MAURIN, D., Lipine – Lipina 1… Tlocrti s lokaliteta Lipine – Lipina 1 objavljuju se uz dopuštenje kolega Helene Nodilo i Domagoja Maurina iz tvrtke Geoarheo na čemu sam im neizmjerno zahvalan.

75 PASKOJEVIĆ, K., VODIČKA MIHOLJEK, K., Velimirovac – Arenda…

76 RAMLJAK, V., Velimirovac – Arenda 2…

77 MAURIN, D., PASKOJEVIĆ, K., Martin – Risovi…

78 BRÜCK, Joanna, GOODMAN, Melissa. Introduction: Themes for a Critical Archaeology of Prehistoric Settlement, u: *Making Places in the Prehistoric World*, BRÜCK, J., GOODMAN, M. (ur.) University College London, London, 1999., 1–19.

dica ovakvih razmišljanja je da sve što se događalo u prošlosti svodimo na današnju mjeru ideja o funkciji, trajanju i organizaciji naselja.

Nizozemski arheolog Fokke Gerritsen[79] razradio je kompleksan model dinamike izgradnje, upotrebe i napuštanja kuća. Osnovni koncept na kojem se temelji njegova interpretacija je kulturna biografija predmeta koju je ponajviše razradio antropolog Igor Koyttoff.[80] Prema konceptu kulturne biografije predmeti (pa i kuće) imaju društveno uvjetovani tok i vijek trajanja. To znači da vijek trajanja pojedinog predmeta nije naprosto uvjetovan njegovom funkcionalnošću već kulturnim predodžbama o primjerenosti zadržavanja, upotrebe ili odbacivanja pojedinog predmeta. Iz ovakvog načina razmišljanja proizlazi i koncept tzv. »putujućih kuća«. Ovim pojmom se opisuje obrazac u kojem se kuće smjenjuju u relativno intenzivnoj dinamici izgradnje, korištenja i konačnog napuštanja. U specifičnom slučaju brončanog i željeznog doba Nizozemske, kuće su građene kao jedinstveni projekt, što znači da je njihovo trajanje već unaprijed određeno. Tehničke osobine ovih kuća (riječ je najčešće o kućama na stupove) pokazuju da fizički nije moguće zamisliti trajanje ovih objekata dulje od otprilike jedne generacije (20–40 godina). Ovakva procjena temelji se ponajviše na trajanju drvenih stupova koji ovisno o debljini i vrsti drveta ne mogu opstati dulje od jedne generacije u izrazito vlažnim uvjetima. Iako popravci mogu produljiti vijek trajanja kuće, u nizozemskom slučaju oni su rijetko zabilježeni dok fizičke karakteristike okoliša, materijala i tehnika gradnje postavljaju granicu mogućeg trajanja ovih kuća.[81] Ovdje možemo napomenuti da unatoč tome što ovakve studije nisu provedene za područje kontinentalne Hrvatske, razumno je pretpostaviti da se trajanje kuća na stupove neće previše razlikovati od nizozemskog primjera.

Razrađena su tri modaliteta smjenjivanja kuća i okućnica. Prvi modalitet uključuje poljoprivredne komplekse ili farme koje imaju isključivo jednu fazu. Nakon što životni ciklus kuće prođe, ona se premješta na drugu lokaciju udaljenu od nekoliko desetaka do nekoliko stotina metara. Drugi obrazac premještanja uključuje periodičku izgradnju i napuštanje kuća i to po linearnom obrascu. Naime, kuće prate jedinstvenu liniju kretanja i orijentacije su im uniformne. Konačno, treći modalitet uključuje smjenjivanje kuća na istoj lokaciji odnosno u neposrednoj blizini. Naravno, niti jedan od ovih modaliteta ne isključuje jedan drugi tako da će u pojedinim slučajevima biti moguće govoriti o obrascima koji pokazuju kontinuitet između njih, a ne jasno određenu granicu.[82]

Lokalitete koji su istraženi u dravskoj nizini moguće je sagledati u okviru navedenih postavki. Najviše informacija za razradu problematike obrazaca naseljavanja pruža najpotpunije istraženi lokalitet Čepinski Martinci – Dubrava.[83] Riječ je o iznimno kompleksnom lokalitetu na kojem su, po svemu sudeći, vidljivi obrasci intenzivnog smjenjivanja objekata. Navedene obrasce možemo pokušati sažeti na slijedeći način. Dinamika smjenjivanja kuća arheološki je vidljiva na dvije razine. Prvu razinu predstavljaju uočeni klasteri ili skupine otpadnih jama i nadzemnih objekata. Unutar tih klastera kuće se smjenjuju po drugom modalitetu (kuće imaju linearni smjer »kretanja« koji dosljedno »prate«). Primjerice, na sjevernom dijelu lokaliteta vidljiva su dva takva klastera od kojih istočni pokazuje intenzivniju dinamiku smjenjivanja kuća, uključujući i pojedine objekte koji ne prate uobičajenu orijentaciju. Prema jugu lokaliteta, uočljiva su još barem dva klastera, svaki sa svojom internom dinamikom smjenjivanja struktura. Naravno, ne treba pretpostavljati da se kuće nužno sukcesivno smjenjuju unutar pojedine skupine. Moguće je zamisliti i kompleksniji obrazac po kojem kuće »preskaču« određene pozicije pa se ponovno vraćaju, tvoreći tako dojam sukcesivnog smjenjivanja. Drugu razinu dinamike smjenjivanja kuća moguće je sagledati na razini repozicioniranja objekata na čitavom lokaliteta. Drugim riječima,

---

79 GERRITSEN, Fokke. *Local Identities: Landscape and Community in the Late Prehistoric Meuse – Demer–Scheldt Region*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2003., GERRITSEN, Fokke. Domestic Times: Houses and Temporalities in Late Prehistoric Europe, u: *Prehistoric Europe, Theory and Practice*, JONES, Andrew. (ur.), Chichester, Wiley-Blackwell, 2008., 143–162.

80 KOPYTOFF, Igor. The Cultural Biography of Things: Comodization as a Process, u: *The Social Life of Things*, APPADURAI, Arjun (ur.), Cambridge University, 1986., 64–91.

81 GERRITSEN, F., Local Identities…, GERRITSEN, F., Domestic Times...

82 GERRITSEN, F., Domestic Times...154–157.

83 KALAFATIĆ, H., Grupa Barice – Gređani…Karta 1–2.

razumno je pretpostaviti da se kuće ne premještaju samo na male udaljenosti unutar pojedinih skupina arheoloških struktura već i na nešto udaljenije lokacije (unutar lokaliteta) tvoreći tako nove skupine ili klastere.

Doseg istraživanja provedenih na kasnobrončanodobnim lokalitetima na trasi plinovoda ne omogućuju detaljan uvid u organizaciju naselja. Međutim, imajući u vidu istraživanja provedena na lokalitetu Čepinski Martinci – Dubrava, koji ovdje može poslužiti i kao analogija, moguće je iznijeti određene preliminarne zaključke o naseobinskim obrascima u dravskoj nizini. Lokaliteti kao što su Prinčevac, Lipine – Lipina 1 i Velimirovac – Arenda pokazuju obrazac kontinuiranog nizanja arheoloških struktura na površinama koje u nekim slučajevima vidno prelaze 100m. Nadalje, čini se da se otpadne jame klasteriraju upravo oko pojedinih nizova ukopa za stupove koji se vjerojatno mogu interpretirati kao supstrukcije kuća. Lokalitet Velimirovac – Arenda je jedini istraženi lokalitet koji, poput lokaliteta Čepinski Martinci, sadrži i jarak koji je vjerojatno povezan s odvodnjom, a s čije obje strane se nalazi više stambenih objekata. Lokalitet Malinovac – Blata II pokazuje nešto drugačiji obrazac distribucije arheoloških struktura. Na tom lokalitetu strukture nisu raspoređene kontinuirano već s jasno razlučivom cezurom. Moguće je da je ovdje riječ o premještanju kuća na potpuno novu lokaciju.

Možda najznačajniji uvid koji nam pružaju istraživanja provedena na trasi plinovoda jest pretpostavka da dinamika smjenjivanja kuća, osim na razini pojedinih skupina arheoloških struktura te unutar samih lokaliteta, funkcionira i na razini čitavog krajolika dravske nizine. Naime, upravo na osnovi ovih istraživanja moguće je tvrditi da i sama naselja, poput kuća, u nekom trenutku mijenjaju lokaciju. Stoga je i relativno veliki broj otkrivenih i istraženih lokaliteta iz razdoblja brončanog doba možda bolje pokušati sagledati u okviru dinamike »putujućih kuća« nego kao doslovni pokazatelj gustoće naseljenosti dravske nizine u tom razdoblju.

ZAKLJUČAK

Posljednjih godina provedena su brojna zaštitna istraživanja na projektima izgradnje cesta i plinovoda koji omogućuju sasvim novi uvid u problematiku obrazaca naseljavanja u dravskoj nizini. U prvom dijelu rada prezentirani su rezultati zaštitnih istraživanja provedenih na lokalitetu Velimirovac – Arenda kod Našica. Riječ je o naseobinskom lokalitetu smještenom na samom južnom rubu dravske nizine, a koji se na osnovi otkrivenih nalaza može datirati u razdoblje ranije kulture polja sa žarama. Drugi dio rada problematizira obrasce naseljavanja dravske nizine u kasnom brončanom dobu u kontekstu novih podataka koje su omogućila provedena istraživanja. Unatoč tome što su istraživanja na plinovodu relativno malog dosega (širina iskopa od 5 m), pružila su značajne nove informacije koje omogućuju iznošenje barem preliminarnih zaključaka o problematici naseljavanja dravske nizine. U radu je ukazano na mogućnost kompleksnije interpretacije obrazaca naseljavanja kroz koncept kulturne biografije predmeta i koncepta tzv. »putujućih kuća«.[84] U skladu s ovim konceptima, kasnobrončanodobna naselja nisu skupine kuća poput današnjih naselja, već gotovo živi organizmi unutar kojih se odvija intenzivna dinamika izgradnje, korištenja i napuštanja, kako kuća tako i čitavih lokaliteta.

U ovom radu izneseni su preliminarni zaključci koje treba shvatiti više kao smjernice u smislu interpretativnih mogućnosti, a ne definitivnih zaključaka i konačnih interpretacija. Svakako će nova istraživanja i objave lokaliteta pružiti dodatne mogućnosti za potpunije i kompetentnije sagledavanje problematike naseljavanja u kasnom brončanom dobu.

POPIS KASNOBRONČANODOBNIH LOKALITETA (KARTA 1)

Donji Miholjac – Prinčevac, Općina Donji Miholjac (VIŠNJIĆ, J., Donji Miholjac – Prinčevac…).

Rakitovica – Kraka, Općina Donji Miholjac (PLEŠTINA, I., Rakitovica – Kraka…).

Golinci – Ograd, Općina Donji Miholjac (PERCAN, T., Golinci – Ograd…).

Golinci – Leštak, Općina Donji Miholjac (VIŠNJIĆ, Josip, PERCAN, Tihomir,, Ostala nalazišta na trasi plinovoda, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na*

84 GERRITSEN, F., Local Identities… GERRITSEN, F., Domestic Times...

magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac, VIŠNJIĆ, Josip (ur.), Zagreb, 2013., 229–241.).

Malinovac – Blata 2, Općina Magadenovac (NODILO, H., Malinovac – Blata 2…).

Malinovac – Blata 1, Općina Magadenovac (VRKIĆ, Š., MAURIN, D., Žarni grob…).

Lipine – Lipina 1, Općina Đurđenovac (MAURIN, D., Lipine – Lipina 1…).

Bokšić Lug – CPS – Centralna plinska stanica, Općina Đurđenovac (MARKOVIĆ, Z., Rezultati rekognosciranja…).

Bokšić – Jazvanci, Općina Đurđenovac (MARKOVIĆ, Zorko et al. Čovjek u prostoru i prostor kroz vrijeme – Odnos čovjeka i prostora u svjetlu istraživanja našičkog kraja, Katalog izložbe, Našice, 2016.).

Vučjak Feričanački – Petkovke, Općina Feričanci (KULENOVIĆ, Igor, et al. *Izvještaj o terenskom pregledu – Vučjak Feričanački – Pustice,* Petkovke, Petkovača, 1–3, izvornik: Zavičajni muzej Našice, 2015.).

Velimirovac – Arenda, Općina Našice (PASKOJEVIĆ, K., VODIČKA MIHOLJEK K., Velimirovac – Arenda…, RAMLJAK, V., Velimirovac – Arenda 2…).

Martin – Risovi, Općina Našice (MAURIN, D., PASKOJEVIĆ, K., Martin – Risovi…).

Seona – Peičevića brdo, Općina Donja Motičina (MARKOVIĆ, Z., JURKOVIĆ, J., Rezultati rekognosciranja…).

Seona – Crna glava 2, Općina Donja Motičina (MARKOVIĆ, Z., JURKOVIĆ, J., Rezultati rekognosciranja…).

Londžica, Općina Našice (VINSKI–GASPARINI, K., Kultura polja sa žarama…).

Polubaše 5, Općina Našice (MARKOVIĆ et al. Čovjek u prostoru…).

Vukojevci – Antolovo brdo 1, Općina Našice (MARKOVIĆ et al. Čovjek u prostoru…).

Vukojevci – Antolovo brdo 3, Općina Našice (MARKOVIĆ et al. Čovjek u prostoru…).

Kršinci – Parlog, Općina Podgorač (MARKOVIĆ et al. Čovjek u prostoru…).

Podgorač – Zečjak, Općina Podgorač MARKOVIĆ et al. Čovjek u prostoru…).

Podgorač – Dolača, Općina Podgorač (MARKOVIĆ, Z. JURKOVIĆ J. Rezultati rekognosciranja arheoloških…).

Podgorač –Kukljaš II, Općina Podgorač (MARKOVIĆ, Z. JURKOVIĆ J. Rezultati rekognosciranja arheoloških…).

Razbojište – Široko jutro, Općina Podgorač (MARKOVIĆ, Z. Podgorač – područje…).

Koška – Grabik, Općina Koška (MARKOVIĆ et al. Čovjek u prostoru…).

LITERATURA

Brück, J., Goodman, M. 1999, Introduction: Themes for a Critical Archaeology of Prehistoric Settlement, u: *Making Places in the Prehistoric World*, Brück, J., Goodman, M. (ur.) University College London, London, 1–19.

Črešnar, M. 2010, New research on the Urnfield period in Slovenia. A case study of Rogoza near Maribor, *Arheološki vestnik* 61, Ljubljana, 7–119.

Črešnar, M., Teržan, B. 2014, Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem, in: *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, Katalogi in monografije 40, Ljubljana, 661–703.

Dular, J., Šavel, I., Tecco Hvala, S. 2002, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 5, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Založba ZRC, Ljubljana.

Fullar, Z. 2008, Az urnamezős kultúra települése Nagyrécse–Baráka – dűlőben, *Zalai museum* 17, 79–92.

Gerritsen, F. 2003, *Local Identities: Landscape and Community in the Late Prehistoric Meuse – Demer– Scheldt Region*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Gerritsen, F. 2008, Domestic Times: Houses and Temporalities in Late Prehistoric Europe, u: *Prehistoric Europe, Theory and Practice*, Jones, A. (ur.), Chichester, Wiley-Blackwell, 143–162.

Horvath, L. 1994, Adatok Délnyugat – Dunántúl késobronzkorának történetéhez, *Zalai Museum* 5, 219–235.

Kalafatić, H. 2011, *Grupa Barice – Gređani i njezin položaj u brončanom dobu Karpatske kotline*, Doktorska disertacija, Zagreb.

Karavanić, S. Mihaljević, M. Kalafatić, H. 2002. Naselje Mačkovac – Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka

kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini, *Prilozi Instituta za arheologiju* Vol.19, Zagreb, 47–62.

Kavur, B. 2012, Sodolek – još jedno nalazište s prijelaza srednjeg u kasno brončano doba, *Prilozi Instituta za arheologiju* Vol.29, Zagreb, 71–88.

Kerman, B. (ed.), 2011, *Pod Kotom – sever pri Krogu*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Ljubljana.

Kerman, B. Kavur, B. 2011, Srednja bronasta doba, u: *Pod Kotom – sever pri Krogu*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Kerman B. (ur.), Ljubljana, 29–34.

Kerman, B. Kavur, B. 2011a, Pozna bronasta doba, u: *Pod Kotom – sever pri Krogu*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Kerman B. (ur.), Ljubljana, 35–45.

Kopytoff, I. 1986, The Cultural Biography of Things: Comodization as a Process, u: *The Social Life of Things*, Appadurai, A. (ur.), Cambridge University, 64–91.

Kranjčev, B. 1999, Povijest i stanje arheoloških istraživanje na području općine Našice, *Našički zbornik* 4, Našice, 153–169.

Kulenović, I. 2016, Kasnobrončanodobno naselje Podgajac – Glogovica kod Slavonskog Broda, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* Vol.33, Zagreb, 53–87.

Kulenović, I. Kulenović Ocelić, N. Jurković, J. 2015, *Izvještaj o terenskom pregledu – Vučjak Feričanački – Pustice, Petkovke, Petkovača*, 1–3, izvornik: Zavičajni muzej Našice.

Ludajić, N. 2010, Sječkovo, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 115–139.

Ludajić, N. 2010a, Dejanovića humke kod Bosanske Gradiške, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 141–166.

Marijan, B. 2010, *Crtice iz prapovijesti Slavonije (brončano doba)*, Filozofski fakultet Osijek – Zavičajni muzej Stjepana Grubera Županja, Osijek.

Marković, Z. 2007, Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2006. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.III, Zagreb, 93–96.

Marković, Z. 2012, Podgorač – područje općine, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8/2011, Zagreb, 43–46.

Marković, Z. Jurković J. 2011, Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2010. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.VII, Zagreb, 102–107.

Marković, Z. Jurković, J. 2009, Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2007. i 2008. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.V, Zagreb, 139–147.

Marković, Z. Podunavac, D. Jurković J. 2012, Rezultati rekognosciranja arheoloških terena oko Našica 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici* Vol.VIII, Zagreb, 111–114.

Marković, Z., Podunavac, D., Botić, K., Kalafatić, H., Minichreiter, K. 2016, Čovjek u prostoru i prostor kroz vrijeme – Odnos čovjeka i prostora u svjetlu istraživanja našičkog kraja, Katalog izložbe, Našice.

Maurin, D. 2011, Lipine – Lipina 1 (AN 36), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 30–31.

Maurin, D. Paskojević K. 2011, Martin – Risovi – preko Lenije (AN 28), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 45–46.

Medović, P. 1978. *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Dissertationes et monographiae XXII, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd.

Nodilo, H. 2011, Malinovac – Blata 2 (AN 40), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 34–37.

Nodilo, H. Vrkić, Š. Skelac, G. Kulenović, I. 2012, Vojvodine – Migalovci: nekropola s početka kulture polja sa žarama, *Prilozi Instituta za arheologiju* Vol.29, Zagreb, 89–124.

Paskojević, K. Vodička Miholjek K. 2011, Velimirovac – Arenda (AN 32), *Hrvatski arheološki godišnjak* 7/2010, Zagreb, 67–69.

Percan, T. 2013, Golinci – Ograd, kasnobrončanodobno naselje, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Višnjić, J. (ur.), Zagreb, 129–162.

Pleština, I. 2013, Rakitovica – Kraka, kasnobrončanodobno naselje i novovjekovno nalazište, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Višnjić, J. (ur.), Zagreb, 85–124.

Ramljak, V. 2012, Velimirovac – Arenda 2 (AN 5); Velimirovac – Branjevina (AN 6), *Hrvatski arheološki godišnjak* 8/2011, Zagreb, 50–51.

Raunig, B. 2010, Peradarska farma Šumatac, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 47–59.

Raunig, B. 2010a, Crno polje u Ljusini – područje Bihaća (Pounje), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 52/2010, Sarajevo, 13–34.

Szaraz, C. 2006, Késő bronzkori fémleletek Muraszemenye – Aligvári–mező lelőhelyről, *Zalai museum* 15, 171–187.

Teržan, B., Črešnar, M. 2014, *Absolotno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, Katalogi i monografije 40, Ljubljana.

Vasić R., 2003, *Die Nadeln im Zentralbalkan* (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien), Prähistorische Bronzefunde XIII/11, Stuttgart.

Vinski–Gasparini K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar.

Višnjić, J. (ur.) 2013, *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Zagreb.

Višnjić, J. 2013a, Donji Miholjac – Prinčevac, kasnobrončanodobno i srednjovjekovno naselje, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Višnjić, J. (ur.), Zagreb, 13–60.

Višnjić, J. Percan T. 2013, Ostala nalazišta na trasi plinovoda, u: *Nove arheološke spoznaje o donjoj Podravini, Zaštitna arheološka istraživanja na magistralnom plinovodu Slobodnica – Donji Miholjac*, Višnjić, J. (ur.), Zagreb, 229–241.

Vrdoljak, S. 1994, Tipološka klasifikacija kasnobrončanodobne keramike iz naselja Kalnik – Igrišče (SZ Hrvatska), *Opuscula Archaeologica* vol.18, Zagreb, 7–81.

Vrkić, Š. Maurin, D. 2012, Žarni grob kulturne grupe Barice–Gređani iz Malinovca kod Našica, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 29, Zagreb, 135–142.

SUMMARY

Large–scale rescue archaeological excavations were conducted during 2010 within the project of building the Slobodnica – Donji Miholjac gas pipeline. The finds from a hitherto unpublished site Velimirovac – Arenda (AN32) are discussed in the first part of the paper. This settlement site is positioned at the very southern edge of the Drava plain. According to typological–chronological characteristics of the finds, the site is dated to BrD–HaA period. A preliminary interpretation of settlement patterns is suggested in the second part of the paper. The interpretation draws primarily on concepts of cultural biography and the so called »wandering houses«.

THE GEOLOGICAL HISTORY OF THE RIVER DRAVA IN CARINTHIA (AUSTRIA) – KNOWN FACTS AND PROJECT DESCRIPTION

GEOLOŠKA POVIJEST RIJEKE DRAVE U KORUŠKOJ (AUSTRIJA) - POZNATE ČINJENICE I OPIS PROJEKTA

Claudia DOJEN
Regional Museum of Carinthia
Department of Geosciences
Museumgasse 2
9021 Klagenfurt, Austria
E-mail: claudia.dojen@landesmuseum.ktn.gv.at

Primljeno / Received: 3. 3. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 551.7(436.5-282.24Drava)(091)
556.3(436.5-282.24Drava)

ABSTRACT

The Drava is the largest and most important river of Carinthia (Austria), as it is used for economical as well as for recreation purposes. Hydrogeologically it is the main drainage system. As the information on the geology of the riverbed and its development are distributed in numerous publications and partly even hidden in unpublished geological reports the aim of the project is to summarize and replenish these data.

At present the Drava passes different petrographic areas following paths pre-sketched by older geological faults such as the Periadriatic Lineament. The geological history of a pre-existing Drava in the sense of the main drainage system from the High Tauern to the East begins roundabout 12 Mya ago when Carinthia gets continental. The general direction of the water runoff from the Northwest to the South and East is similar to the present as due to the rising of the Central Alps in Carinthia intramontane basin at lower levels has been established at that time. In the Pannonian or even already in the Sarmatian the river course in lower Carinthia is assumed north of its present riverbed, running through the Klagenfurt basin, which has been filled up by tertiary sediments.

During the Pleistocene Carinthia has been covered almost completely with ice and the valley and the river bed has been overprinted by the great Drava glacier. With the melting of the glaciers the valleys have been filled up with hundreds of meters of sediments. Nowadays the Drava is influenced by anthropogenic activities such as regulations.

Ključne riječi: Drava River, Carinthia, geological history, pleistocene, anthropogenic activities
Ključne riječi: Drava, Koruška, geološka povijest, pleistocen, antropogene aktivnosti

ZUSAMMENFASSUNG

Die Drau ist der längste und wichtigste Fluss in Kärnten (Österreich) und wird sowohl wirtschaftlich als auch touristisch bzw. als Erholungsflächen genutzt. Hydrogeologisch ist sie das Hauptentwässerungssystem. Die Informationen zur Geologie des Flussbettes und seiner Entwicklung sind in zahlreichen Publikationen verstreut und zum Teil in nicht publizierten geologischen Gutachten verborgen. Ziel des hier vorgestellten Projektes ist die Zusammenfassung und Ergänzung der bestehenden Daten.

Die heutige Drau verläuft durch unterschiedliche petrographische Gebiete und folgt dabei geologisch vorgezeichneten Störungen wie z.B. der Periadriatischen Naht. Die geologische Geschichte der »Ur-Drau« im Sinne eines Hauptentwässerungsflusses von den Hohen Tauern in den Osten Kärntens beginnt jedoch schon vor ca 12 Mio. J. als Kärnten festländisch wird. Die generelle Abflussrichtung

vom Nordwesten in den Süden und Osten war ähnlich wie heute, da schon damals wegen des Aufstiegs der Zentralalpen in Kärnten ein tieferliegendes intramontanes Becken entstand. Im Pannonium oder sogar schon im Sarmatium lag der Flusslauf in Unterkärnten vermutlich nördlich des heutigen Flussbettes im Klagenfurter Becken, dass damals mit tertiären Sedimenten aufgefüllt war.

Im Pleistozän war Kärnten fast vollständig vom Eis bedeckt, die Täler und Flussläufe wurden vom Draugletscher überprägt. Mit dem Abschmelzen des Eises wurden die Täler mit mehreren hundert Metern mächtigen Sedimenten aufgefüllt. Heute ist der Drauverlauf durch anthropogene Aktivitäten wie Regulierungen beeinflusst.

INTRODUCTION

Rivers have fascinated mankind since their early days. Being through water and fish content a vital source for living early people frequently built their homes near the river banks although high tides and flooding always threaten their existence. In the last centuries human settlements preferred the vicinity of the water as it provided transport, energy and food. Also nowadays most people are attracted to water, rivers and oceans, and moreover water is the most important provision for mankind. However, the risks through storm floods etc. have not really been diminished respectively are partly more dangerous because of the regulation of the river channels.

Nowadays, rivers seem to be changing little during time, but they are not as steady as they seem to be. Besides geological very short events such as floods, the river courses change through millions of years due to geological reasons. Also through generations their course has been changed due to regulations. E.g., the Tertiary river bed of the Drava in Carinthia has shifted southwards to a bed sketched through the Pleistocene Drava-Glacier and is today heavily influenced by anthropogenic activities such as stream regulations, which has been considered necessary because of annual flooding events. Several reservoir power stations and river power plants have been built along the Drava.

With a length of about 213 km in Carinthia the Drava is its largest and also most important river. It is used for economical purposes such as energy generation and shipping as well as for recreation purposes for tourists and locals. Moreover, the average hydrogeological discharges of about 670m^3/s makes the river the most important drainage system for the region. Although various data on this topic have been published in many scientific papers, no summarizing study focussing on the Geology exists. As regards the Upper Drava Valley in Carinthia and its general geology, geography and geomorphology and especially its fauna, flora and landscape Petuschnig & Honsig-Erlenburg (2004) is recommended.

The aim of the project presented here is to discover the geological and the historical past of the Drava River. Besides gathering existing data from engineering consultants (borehole logs and database),

Fig 1: The River Drava in Carinthia around the bay of Selkach, Ludmannsdorf (© LMK).

Fig 2: View from Tyrol to Carinthia through the Carinthian or Tyrolian Gate (© LMK).

Archives, University's and libraries, it might be necessary to generate new sedimentary data during field work. The project will focus on:

a) The drainage System of Carinthia in the Tertiary

b) The development of the River valley in the Quaternary and the glacial relicts along the river.

c) The Holocene history of the River as regards shifts of the Drava channel due to the age of the sediments on the river terraces and in the valley.

d) Possible relations of the sedimentary history in the Holocene to geological events such as earthquakes.

e) The river in the Anthropocene: changes due to anthropogenic activities such as regulation.

The present paper will give a brief overview about the existing data gathered so far. The compilation of the data will be published at the Natural Science Society of Carinthia (Naturwissenschaftlicher Verein für Kärnten), which funded a part of the study in 2017.

GEOGRAPHICAL OUTLINE

With a length of 749 km the River Drava is the forth-longest tributary stream of the Danube and with a length of about 213 km in Carinthia it is the most important river of the region. It is one of the three large west-east orientated valleys besides the Möll and Gail-Valley. The eastward drainage of the River follows a longitudinal valley, which is itself following a linear depression whose trend is subparallel to the strike of the Eastern Alps (Kuhlemann et al. 2001).

Four valleys in Carinthia are passaged by the Drava: the Upper Drava Valley which reaches from Lienz in Tyrol to Spittal in Carinthia, the Lower Drava Valley from Spittal to Villach, the Rosental from Villach up to Annabrücke near Gallizien and finally the Jauntal, which follows the latter up to Lavamünd.

The Drava enters Carinthia at an altitude of 632 m above sea level at the Carinthian or Tyrolian Gate (fig. 2), which is a valley narrowing near Ober Drauburg representing the border between Eastern Tyrol and Carinthia. The river takes course between the metamorphic Kreuzeck group in the North and the mainly calcareous Gailtal Alps in the South. Whereas the Kreuzeck group reach altitudes of about 2.700 m (Hochkreuz Mt. with 2.709 m, Kreuzeck Mt. 2.701 m), the highest Mountain in the southern Gailtal Alps is Mt. Reißkofel the highest point of which is 2.371 m. Several alluvial fans – gently-sloping

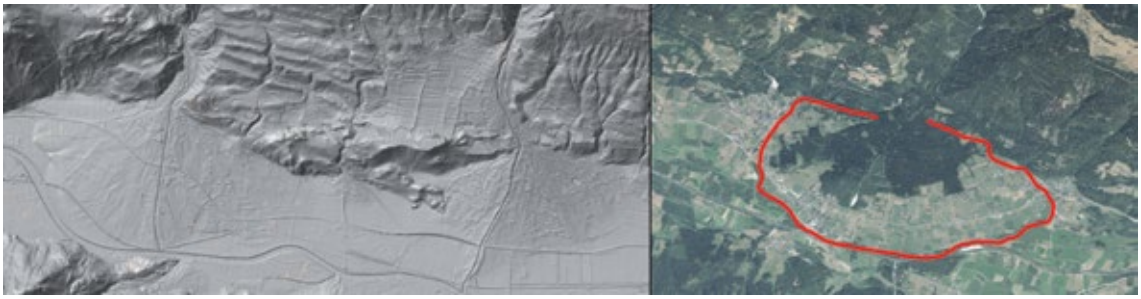

Figs. 3a, b: Alluvial Fans reaching into valleys are frequently used in Carinthia for settlements (orthophotos and stripped map, © Land Kärnten-KAGIS, www.kagis.ktn.gv.at)

masses of loose sediments brought by the creeks and ditches in the Kreuzeck area – are used by human settlements, as the valley floor have been regularly flooded by high waters.

At about Möllbrücke the Drava merges with the Möll and uses now the Mölltal fault to the South to Villach. On its way it separates the Nockberge area and the Goldeck respectively the north-eastern border of the Gailtal Alps. Behind Villach the river crosses the Villacher field (part of the Klagenfurt basin) and enters the Rosental, a valley between the Triassic Karavanks and the Tertiary Sattnitz range. At about Gallizien the Drava enters the Jaunfeld, which is the Eastern part of the Miocene-Pliocene Klagenfurt basin. It leaves the basin at about Lavamünd and follows now the northwest-southeast striking Lavanttal fault, changing thereby its course from east do south. It leaves Carinthia between Lavamünd and Dravograd (Unter Drauburg) at an altitude of about 390 m above sea level.

The upper Drava Valley is a typical flood-plain valley with a bottom width up to 1500 m at Lurnfeld near Möllbrücke. Characteristically for valleys south of the main watershed line are the comparatively large Mountain peaks surrounding them. The valley has been created already in the early Teriary using the Mölltal fault system but has been overprinted to a U-Valley by glaciers in the Pleistocene (compare Geology) and is filled up by post-glacial sediments from the Drava and its tributary rivers. Alluvial fans which reached deep into the valley floor force the river to meander.

Before the human influence the Drava has mainly been a braided river (furcated) in which alluvial fans causes the river to oscillate. Only in parts the river formed meander or was elongated.

Due to frequent disastrous flooding events in the 19th century with many human losses large regulation provisions started in April 1884 with a federal state law, but natural catastrophes occurred nonetheless as for example in 1965/66. However, the straightening and regulation forced a negative chain

Fig. 4: The course of the River Drava in Carinthia.

Fig. 5: View from the restaurant Karawankenblick near Völkermarkt to the shallow water biotope at Neudenstein (© LMK).

reaction: the stream velocity increased followed by strong bed erosion. Thereafter the groundwater level subsided and the few remaining flood plains dried out. As a consequence, even more disastrous flooding's occurred and the biodiversity along the Drava and its tributary streams decreased. Since the 1990s revitalization projects such as in Rosenheim, in Guntschach or in Neudenstein (fig. 5) try to antagonize these problems.

The significance of the River for energy generation has been recognized quite early: the first power plant has been erected in 1918 in Faal. At the present the course of the Drava in Carinthia is interrupted by 10 river power plants. Detailed information about the upper Drava valley can be found in Petutschnig & Honsig-Erlenburg (2004).

GEOLOGICAL OUTLINE

On its way from Tyrol to Slovenia the Drava passes different petrographic areas and follows various geological structures (e.g. the Periadriatic Lineament). In general north of the Drava crystalline rocks dominate, whereas in the South limestones are the main rocks.

Geologically, Carinthia is mainly built up by three tectonic superunits:

a) The Penninc superunit which is explored in the High Tauern area (Tauern window).

b) The Austroalpine superunit, which derived from the Adria continent. It comprises rocks of different age from possible Precambrian age and with certainty of Palaeozic and Mesozoic age giving a complete cross-section through a continental crust. Metamorphic rocks of different stage of overprint as well as different sedimentary rocks are exposed. To these belong the un-metamorphosed calcareous ranges of the Northern Karavank Mountains (Triassic) and the Gailtal Alps as well as the metamorphic Mountains of the Kreuzeck, Goldeck and the Nockberge.

c) The Southalpine superunit, which encompass the southern Karavank Mountains and the Carnic Alps.

Above the tectonic units in Basins and valleys thick sediments of Tertiary and especially Quaternary age can be found. Because of the various rocks in the catchment area, the bed load of the Drava is highly various. However, hard siliceous components from the Northern areas are more frequent as the weaker limestone components from the South (Habersack & Sereinig 2004).

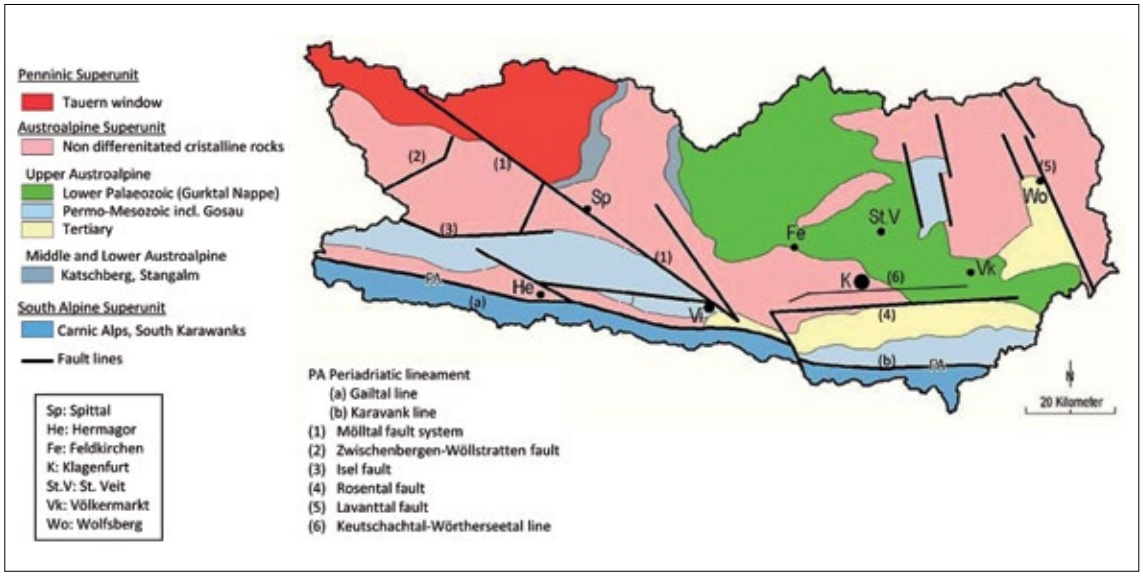

Fig 6: The (main) tectonic faults in Carinthia as regards the course of the Drava River (modified after Seger, 2010).

With view of the course of the Drava the river subdivides Carinthia more or less in a northern part with mainly metamorphic rocks of the Austroalpine unit (Kreuzeck group, Nockberge, Gurktal nappe, Saualpe and Koralpe) and a southern part with mainly sedimentary rocks (Gailtal Alps and the Northern Karavank Mountains). The exception is the metamorphic Goldeck group, which is located south of the Drava. The border between the Austroalpine and the Southalpine nappes is given by the Periadriatic lineament.

This apparent subdivision is no coincidence, but is sketched through pre-existing geological fault systems. The eastward drainage of the Drava follows a longitudinal valley, which is itself following a linear depression whose trend is subparallel to the strike of the Eastern Alps (Kuhlemann et al. 2001). Indeed, Carinthia is covered with large tectonic faults systems such as the Mölltal fault, which are mainly originated in the Neogene (Schuster & Stüwe 2010). These faults – being weak points in the Earth crust – lead to the installation of the alpine valleys through the rivers. The direction from the High Tauern to the East/Southeast is due to tectonic contractions in the Miocene and the subsequently rising of the Central Alps which led to peripheral intramontane basins developed in its North and South (Schuster & Stüwe 2010). This means, that in Carinthia topographically the highest mountains have been in the Miocene as at present in the Northwest and therefore the run-off direction is from Northwest to the South and East.

Coming from Tyrol with a SW-NE course to Lienz the Drava follows the Drautal fault (Drava valley fault), which divides the Altkristallin and the Lienz Dolomits and is therefore assumed to be at the southern side of the river Drava (Bauer & Bauer, 1993). At about Lienz the Drautal fault meets the Isel fault forcing the Drava into a more SE direction to Oberdrauburg, where the course changes to an East direction up to Kleblach. The valley follows now a short fault to the North until meeting the large Mölltal fault system at Möllbrücke. Here the course of the Drava changes again following now the large fault over 50 km to the SE to Villach. From Villach the Drava goes east following now the Rosental fault, a tectonical line between the outland of the Karavanks and the Sattnitz range. At about Lavamünd it meets the Lavanttal fault and changes again direction to the South until Dravograd.

During the Ice Age the valleys and the surrounding mountains have been geomorphologically overprinted by the glaciers. Subsequently the valley has then been filled up with hundreds of meters of mainly post-glacial sediments deposited due to the melting of the glaciers.

Hydrogeologically the Drava is the main drainage system of Carinthia. More information on the general hydrogeology can be found in Habersack & Sereinig (2004).

CARINTHIA AND THE DRAVA RIVER IN THE PLEISTOCENE

The Pleistocene in the Alps

For most of earth's long history it has been much warmer than at the present time, with average temperatures of 20 – 25°C. During these periods, the poles were not covered in ice, and if any land was near the poles, forests would be growing there. After the Cretaceous Thermal Maximum, the Cainozoic period (Palaeogene to Quaternary) remained warm for several millions of years. About 5 million years ago, the climate slowly began to become cooler until the beginning of the present glacial epoch at 2.6 million years. Since then, long glacial periods (in common parlance, »ice ages«) alternate with relatively short warm periods (interglacial, interglacial periods). In the glacial periods, the average annual temperatures are around 5°C lower than they are today, i.e. around 10°C. Ice sheets spread out rapidly from the poles and mountain areas within a few hundred years, covering large parts of the earth. As an ice age is a period of the earth's history in which at least one of the poles is covered with ice, we are nowadays still living in an ice age today, but in a warm phase. For an ice age, therefore, it is quite warm at the present time, but in relation to the entire climatic history of the earth it is actually very cold. The »normal condition« of the earth has average temperatures of 20-25°C, i.e. much higher than today's average.

Since the beginning of the present glacial epoch, the Alps have been (almost) completely covered with glaciers four times. The last glacial period began 115,000 years ago and is referred to in the Alps as the »Würm Ice Age«. The Alpine glaciers extended from Switzerland via Innsbruck up to the high Tauern and from almost to the Eastern border of Carinthia.

Shortly after this glacial period reached its coldest point, 20,000 years ago, the climate became warmer and the huge glaciers began to melt. About 16,000 years ago the Alpine glaciers were still much bigger than they are today, but they were no longer connected over the valleys. About 11,700 years ago, the present ice age warm period began, and the glaciers of the Alps slowly retreated to a few high-altitude locations such as the Grossglockner. With this time, our present interglacial period began. The powerful forces exerted by glaciers leave many traces on the earth's surface, making it possible for us to track the course they have followed in the past.

The Pleistocene in Carinthia

Glacial processes have formed the present landscape of Carinthia significantly having caused e.g. the development of the more than 1000 lakes, the wide valleys and roundish appearance of many mountain peaks.

From the High Tauern the so-called Drava glacier have been extended through the Drava valley. Distributional glaciers have been the Isel and Möll glaciers, which also transported the ice masses from the High Tauern. This net of glacial streams extended to the Eastern margin of the Klagenfurt basin at Griffen (about 10 km east of Völkermarkt), respectively to the Rinkensberg and Lettenstätten South of the River. Therefore, at this time and until 11700 bp most of Carinthia was covered in Ice except for few high Mountain peaks and crests; the Eastern areas such as e.g. the Lavanttal have been free of the ice cap.

The former saw-cut valleys (= V-valleys) have been overprinted by the glaciers to trough-shaped valleys (= U-valley), which later have been filled up with 100rds of meters of young sediments due to the melting of the glaciers. The rock surface is rarely discovered at the valley floor. E.g., according to Brückl et al. (2010) at the Carinthian gate the valley is eroded down to about 600 m below the valley floor (glacial over-deeping).

Countless remains of the Pleistocene glaciers and their subsequent melting are found in Carinthia and along the present Drava, which will not be repeated here (compare e.g. Bobek 1959; Lichtenberger 1953). Among them are erratic boulders, drumlins, dressed rocks, kettle holes, glacial-caused lakes, scarred gravel and boulders, glacial scratches and flutings, as well as different kinds of moraines and alluvial terraces. E.g., typical drumlins are found in the Drava valley around Lendorf – St. Peter in Holz. The hill with the church of Maria Bichl consists of overprinted moraine material and shows with its development parallel to the vally the direction of the ice stream of the former glacier as well as the drain

Fig 7: Church hill of Maria Bichl (left: photo ©J. Mörtl; right: stripped map © Land Kärnten-KAGIS, www.kagis.ktn.gv.at).

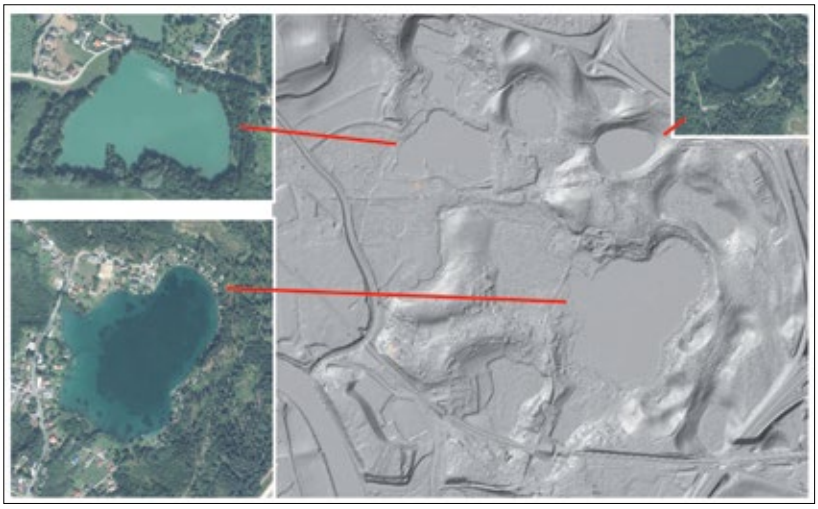

Fig 8: Kettles near Villach (Orthophotos and stripped map © Land Kärnten-KAGIS, www.kagis.ktn.gv.at).

of the glacial melting waters (Reitner 2005: 69; Reitner et al. 2005: 229-230). Well shaped kettles - shallow, sediment-filled body of water which are formed by retreating glaciers or draining floodwaters – are developed in the vicinity of Villach.

Carinthia and its drainage system in the Tertiary

The reconstruction of the pre-quaternary river currents in the Alps is not easy, as at that time the present geomorphology did not exist. The tectonic subdivision of nowadays Carinthia has been developed mainly in the middle Tertiary, starting at about 25 my. For example present mountain ranges with altitudes of more than 2000m such as the Sau- and Koralpe have been flat regions and were mainly covered with shallow seas. Additionally, the tertiary sediments including fluviatile remains have been removed by the pleistocene glaciers. Only the areas which have not been covered by ice such as the Lavanttal provide the geologists with tertiary archives. Thus, a reconstruction of the drainage system is – if at all – only possible in the continental sediments deposited after the alpine orogeny respectively the up-lift of the Alps.

In the Eocene, Carinthia was under the influence of a shallow marine environment. The true extension of the sea cannot be reconstructed thoroughly, as most of the sediments have been eroded by the later alpine orogeny and uplift (Thiedig 1999). Light yellow to white limestones and marls have been deposited in the Krappfeld, where large foraminifers (nummulites) can be found.

The following continental phase is shown by quartz sandgrains transported by rivers and deposited within the top layers of the Eocene nummulite limestone. Besides these, only red earth horizons remain from this roundabout 30 million years of continental era. They proof a subtropical Mediterranean climate as it is nowadays in the northafrican coastal zone (Thiedig 1999).

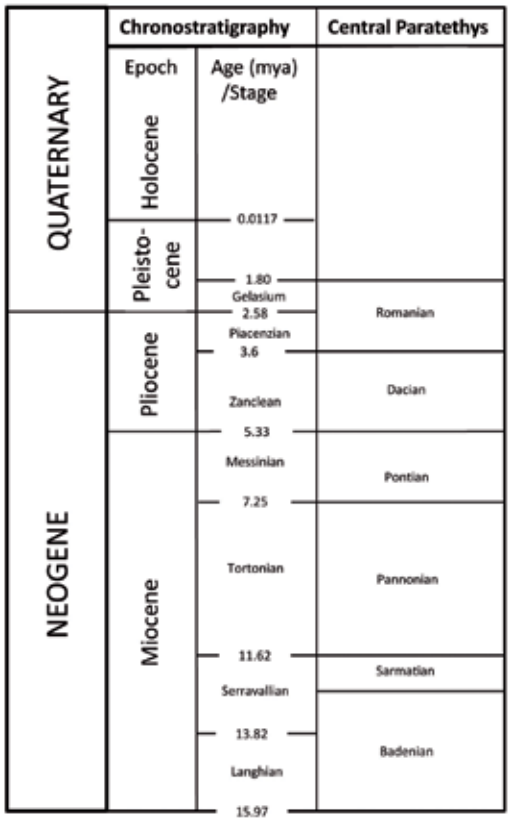

Fig. 9: Stratigraphical chart (modified after Harzhauser et al. 2015).

The fluvial gravel of the Granitztal Formation is assumed to be Lower Miocene in age. It is overlain by middle Miocene limnic sediments with non-marine fish fossils (lower Mühldorf Schichten) and by sediments of a marine ingression (upper Mühldorf Schichten) in the Badenian (about 15 million years ago). Within these marine strata gastropods, bivalves, corals, echinoderms and bryozoens have been found. Oysters, which reached a length of about 20 cm, show a fully marine shallow water coastal area with temperature comparable with the Mediterranean (Thiedig 1999).

In the late Badenian and the early Sarmatian the sea retreated and brackish water and fresh water environments take over. Peatlands in flat coastal areas develop and lignites beds are deposited.

With the late Sarmatian (late Middle Miocene) and the late Miocene as well as the Pliocene the general uplift of the mountain ranges in Carinthia begins. The uplift of the Karavanks e.g. causes the discharges of the conglomerates of the present Sattnitz and comparable conglomerates in the Klagenfurt basin, which has been completely filled by tertiary sediments (Krainer 2006). At this time, the main drainage of rivers in the late Miocene ran to the East (Pfiffner, 2010), following the main fault systems, which has been installed as soon as the late Oligocene (Kuhlemann et al. 2001).

As regards the Drava, Kahler (1953) assumed a main drainage system north of the present Drava following the Keutschachtal-Wörtherseetal line (fig. 6). Eicher (1982) confirmed this theory assuming for the Pannonian the foot zone of the glacis of the Karavanks at about the present Wörthersee-Glan depression, in which case the pre-existing Drava must have been found its way at the level constricted

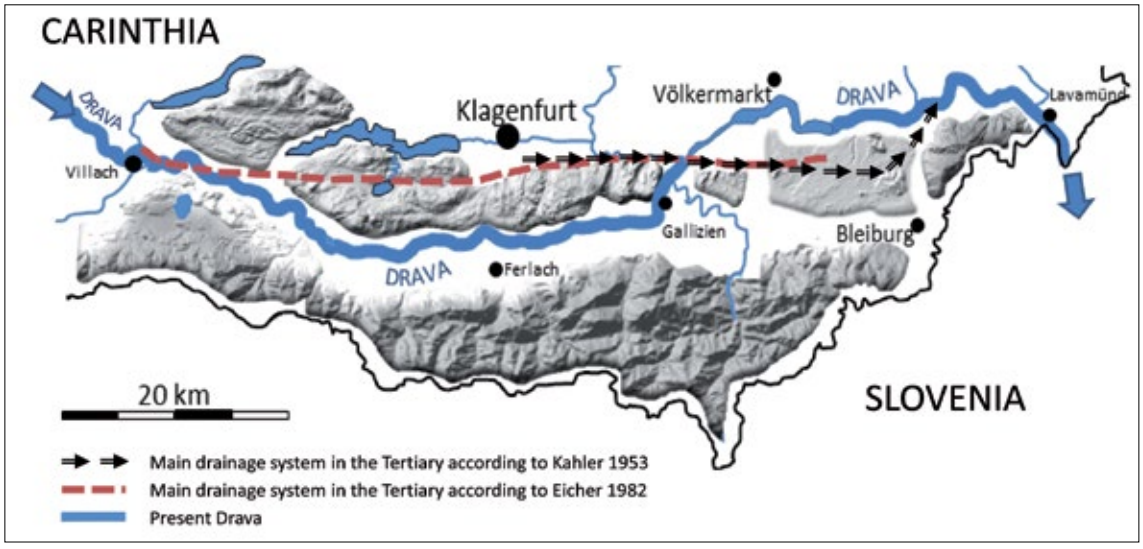

Fig. 10: Present day course of the Drava and the assumed main drainage system in the Tertiary projected on the nowadays landscape. In the Tertiary the area consists of a sediment filled basin. (map based on Land Kärnten-KAGIS).

between two Pannonian glacis toward the East. Due to the uplift and denudation a push impulse to the South might have been already present at that time. Winkler-Hermaden (1957) assumed a pre-existing Drava River already for the Sarmatian, which discharges gravel in a deltaic system as far as in the Styrian basin.

ACKNOWLEDGEMENT

The author thanks the Alpen Adria Alliance and the Natural Science Society Carinthia for financial support. Additional thanks go to Jochen Schlamberger (Land Kärnten), Josef Mörtl (Viktring) and Iris Hansche (Graz) for scientific support.

REFERENCES

Bauer, Wilfried und Peter Bauer.1993. »Zur Geologie des metamorphen Kristallins zwischen Amiach und Lavant (Osttirol, Österreich)«. *Jahrbuch der Geologischen Bundesanstalt*, Bd. 136 (2): 299–306.

Bobeck, Hans. 1959. »Der Eisrückzug im östlichen Klagenfurter Becken«. *Mitteilung der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* (110): 3-36.

Brückl, Ewald, Johanna Brückl, Werner Chwatal and Christian Ullrich (2010). »Deep alpine valleys: examples of geophysical explorations in Austria«. *Swiss Journal of Geosciences* (2010) 103: 329–344.

Eicher, Harald. 1982. »Zur Flußnetzentwicklung im Klagenfurter Becken und in der Norischen Senke«. *Carinthia II, 172./92 Jahrgang:* 153–172.

Habersack, Helmut und Norbert Sereinig. 2004. »Die Obere Drau – eine Flusscharakterisierung«. In *Das Obere Drautal* edited by Werner Petutschnig and Wolfgang Honsig-Erlenburg, 24–41. Klagenfurt: Verlag Naturwissenschaftlicher Verein für Kärnten, Carinthia II, Sonderheft Nr. 61.

Harzhauser , Mathias, Oleg Mandic, Thomas A. Neubauer, Elisavet Georgopoulou and Andreas Hassler. 2015. »Disjunct distribution of the Miocene limpet-like freshwater gastropod genus Delminiella«. *Journal of Molluscan Studies*, Vol. 82, Issue 1: 129–136.

Kahler, Franz. 1953. *Der Bau der Karawanken und des Klagenfurter Beckens*. Klagenfurt, Verlag des Naturwissenschaftlichen Vereins für Kärnten, 16. Sonderheft.

Krainer, Karl. 2006. »Geologie des Sattnitz-Höhenzuges«. In *Die Sattnitz, Konglomerat der Natur im Süden Kärntens. Ein Naturführer*« edited by Bettina Golob and Helmut Zwander, 93–108. Klagenfurt: Verlag Naturwissenschaftlicher Verein für Kärnten.

Kuhlemann, Joachim, Wolfgang Frisch and István Dunkl. 2001. »The Oligocene geologic and palaeotopographic evolution of the Eastern Alps«. In *The Paleogene of the Eastern Alps* edited by Werner Piller and Michael W. Rasser, 129–152. Schriftenreihe der Erdwissenschaftlichen Kommissionen der ÖAW, Bd 14.

Lichtenberger, Elisabeth. 1953. »Der Rückzug des Würm-Draugletschers aus dem Villacher Becken und im aufwärts anschließenden Drautal«. *Carinthia II, Naturwissenschaftliche Beiträge zur Heimatkunde Kärntens* Bd. 143./63: 7–14.

Petutschnig, Werner & Wolfgang Honsig-Erlenburg. 2004. *Das Obere Drautal. Tiere, Pflanzen und Lebensräume einer inneralpinen Flusslandschaft*. Klagenfurt: Verlag Naturwissenschaftlicher Verein für Kärnten, Carinthia II, Sonderheft Nr. 61.

Pfiffner, Adrian. 2010. *Geologie der Alpen*. Bern: Haupt Verlag.

Reitner, Jürgen. 2005. »Landschaftsentwicklung im Quartär«. *Arbeitstagung der Geologischen Bundesanstalt 2005, Gmünd*: 63–81.

Reitner, Jürgen, Volker Ertl, Gerlinde Ortner and Herbert Mandler. 2005. »Exkursion: Quartärgeologie Millstätter See – Unterdrautal (14.9.05)«. *Arbeitstagung der Geologischen Bundesanstalt 2005*, Gmünd. 227–231.

Seger, Martin (2010). *Kärnten. Landschaftsräume-Lebensräume*. Klagenfurt. Verlag des Geschichtsvereins und des Naturwissenschaftlichen Vereins für Kärnten.

Schuster, Ralf und Kurt Stüwe. 2010. »Die Geologie der Alpen im Zeitraffer«. *Mitteilungen des naturwissenschaftlichen Vereins für Steiermark,* Bd. 140: 5 –21.

Thiedig, Friedhelm. 1999. Das jüngste Meer in Kärnten. In *Kärnten Natur. Die Vielfalt eines Landes im Süden Österreichs* edited by Mildner, Paul and Helmut Zwander, 233–240. Verlag des Naturwissenschaftlichen Vereins für Kärnten.

Winkler-Hermaden, Arhur. 1957. *Geologische s Kräftespiel und Landformung*. Wien: Springer Verlag.

SAŽETAK

Drava je najveća i najvažnija rijeka u Koruškoj (Austrija), te se koristi u gospodarske svrhe i za rekreaciju. S hidrogeološkog aspekta rijeka Drava je glavni vodotok. Obzirom na činjenicu da su informacije o geologiji korita i njegovog razvoja prisutni u brojnim publikacijama, a neki su djelomično skriveni u neobjavljenim geološkim izvješćima, cilj ovog projekta je sažeti i nadopuniti te podatke.

Drava trenutno prolazi kroz različita petrografska područja kroz tokove koji su rezultat starijih geoloških nedostataka poput perijadranskog rasjeda. Geološka povijest prapovijesne Drave kao glavnog vodotoka s Visokih Tura prema istoku počinje prije 12 milijuna godina kada Koruška postaje kontinentalno područje. Glavni smjer otjecanja vode sa sjeverozapada prema jugu i istoku je sličan sadašnjem zbog tadašnjeg izdizanja Središnjih alpi u međuplanonskom bazenu Koruške. U panonskom i sarmacijskom periodu tok rijeke u Koruškoj bio je sjevernije od sadašnjeg korita i prolazio je kroz bazen u području Klagenfurta koji je bio ispunjen tercijarnim sedimentima.

Za vrijeme pleistocena Koruška je bila gotovo u potpunosti prekrivena ledom, a nizina i rijeka su bili prekriveni velikim Dravskim glečerom. Otapanjem glečera doline su bile zapunjene stotinama metara sedimenta. U današnje vrijeme na Dravu utječu antropogene aktivnosti poput zakonskih odredbi.

THE ECONOMIC ROLE OF THE DRAVA RIVER IN SLOVENIA: FROM NAVIGATION TO HYDROPOWER

GOSPODARSKA ULOGA RIJEKE DRAVE U SLOVENIJI: OD PLOVIDBE DO HIDROENERGIJE

Matija ZORN
Research Centre of the Slovenian
Academyof Sciences and Arts
Anton Melik Geographical Institute
Gosposka ulica 13
SI – 1000 Ljubljana, Slovenia
matija.zorn@zrc-sazu.si

Primljeno / Received: 2. 4. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: [338.2+620.92] (497.4-282.24Drava)
[338.48+379.8] (497.4-282.24Drava)

SUMMARY

The Drava River has an alpine snow-rain discharge regime with a spring and fall maximum flow and a summer and winter minimum flow. For people it represented a natural border, was a source of drinking water and food, and served as an important transport route. Timber floating has been attested since the thirteenth century. In the first half of the twentieth century, up to 100,000 m^3 of timber was annually floated on the river. With the arrival of the railroad in the mid- to late nineteenth century, the Drava lost some of its transport function, but it nonetheless remained the most important timber transport route until the Second World War. The gradual construction of as many as eight hydroelectric plants in the twentieth century completely changed the role of the river in Slovenia. Although this corresponded to the final end of timber floating and also the gradual loss of its other transport functions, the demands for labor to build the hydroelectric infrastructure prevented large-scale out-migration from the area. Many people also found employment in the newly established factories. Today the area along the Drava has both a cultural role (e.g., the Lent Festival in Maribor and the preservation of the timber floating tradition) and a recreational one (e.g., hiking and water sports). Throughout history, the river has played an important role in attracting people and maintaining settlement, and it has also anchored itself as a distinct symbol in the cultural and spatial identity of the local population.

Key words: Drava River, timber floating, hydropower, tourism, identity, Slovenia
Ključne riječi: Rijeka Drava, splavarenje, hidroenergija, turizam, identitet, Slovenija

1 INTRODUCTION

Rivers have many »faces«–they are simultaneously a lifeline, a danger, a connection, a divider (a border),[1] a barrier to traffic, or an economic opportunity. The Drava River is no different: once it served as a transport and trade connection, it was a source of drinking water, food, and income that offered a living to raftsmen, ferrymen, tollmen, and fishermen, it powered grain mills and sawmills, causes (and caused) floods (threatening settlements and bridges, and eroding its banks), it makes it possible to generate electricity, develop tourism, and irrigate farmland, and it is also a divider between those living on its two banks, and in many sections also an international border.

[1] Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 8–9.

Table 1: Basic facts about the Drava in Slovenia*

Length	142 km
Drainage basin	3,264 km²; 6,829 km of watercourses; 2 km/km² (river network density)
Maximum width (reservoir at the Vuhred hydroelectric plant)	350 m
Maximum depth (reservoirs at the Ožbalt and Vuhred hydroelectric plants)	23 m
Mean annual flow	297 m³/s
Hundred-year discharge (Q100)	2,860 m³/s
Drop[1]	148.3 m
Number of hydroelectric plants	8

* Čezmejna reka energetskih moči: Drava v Sloveniji, 2017. URL: http://www.dem.si/sl-si/V-sozvo%C4%8Dju-z-naravo/Drava-v-Sloveniji (18. 11. 2017). Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, p. 4. Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

In the economic sense, rivers are not borders, »they are centers of gravity of economic areas, linear infrastructure for traffic, energy provision, and waste removal« and »they create the conditions for economic development axes to arise.«[2] In the case of the Drava, a »disruption« to the uniform economic development was caused by technological progress or the construction of railroads and hydroelectric plants, due to which many traditional activities on the river disappeared,[3] and in 1918 this was followed by the dissolution of the single state along the entire course of the river.

Over its 748 km, the Drava flows through four countries and has contact with five. »In South Tyrol [Italy] it is still a wild mountain creek, in Carinthia it grows from weir to weir into a powerful river, it flows slowly and mightily through Slovenia, and in Croatia it forms long stretches of the border with Hungary.«[4] The river has its source at an elevation of approximately 1,200 m, and it empties into the Danube at an elevation of 80 m. The river flows into Slovenia at Dravograd at an elevation of 340 m. It flows for 142 km through Slovenia (to the town of Središče ob Dravi) with a drop of 148 m (Table 1).[5] The Drava's drainage basin in Slovenia covers one-sixth of the country's territory.[6]

The Drava has an alpine snow-rain discharge regime characterized by the strong influence of snow retention for several months;[7] the discharge starts to decrease in December and reaches its minimum in February.[8] The main discharge maximum is achieved in May or even June as a consequence of melting snow and glaciers in the extensive high mountain areas, when the majority of other rivers in Slovenia are already exhibiting their summer drought period. A second discharge maximum is achieved in October or November as a result of fall rain through the broad Alpine catchment area.[9] Before regu-

2 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 22.

3 Ibid., p. 22.

4 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 8.

5 Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 370–371. Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, p. 4.

6 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 25.

7 Frantar, P., Hrvatin, M. 2005: Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. Geografski vestnik, 77 (2), p. 117, 123.

8 Berchtold-Ogris, M. 2001: Porečje Drave. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 11.

9 Čezmejna reka energetskih moči: Drava v Sloveniji, 2017. URL: http://www.dem.si/sl-si/V-sozvo%C4%8Dju-z-naravo/Drava-v-Sloveniji (18. 11. 2017).

lation of the river's flow, high water caused frequent flooding.[10] Danger was presented not only by the water but also the water-borne debris carried along with it. The danger in the past was even greater because many people did not know how to swim.[11]

The floods were an impetus for regulation measures. These began in Carinthia (Austria) in 1882. The danger of flooding was greatly reduced with the construction of a series of hydroelectric plants,[12] but it was not completely eliminated (e.g., the flood of 2012).[13] Their construction, and especially their reservoirs, greatly changed the character of the landscape. Today regulation and damming define the volume and speed of discharge, the retention time of the water, its mixing, and the shaping of the riverbed.[14]

The Drava and the groundwater associated with it is a source of drinking water (the aquifer in the Dravsko polje Plain in Slovenia is 20 to 35 m thick and has a yield of 2,800 l/s), and it is also used for irrigation. In 2008 the Drava drainage basin contained 91 million m^3 of available potable water, or 223 m^3/person, and the quantities extracted represented 35% of what was available.[15] The Drava's gravel deposits are one of the most important groundwater reservoirs in Slovenia.[16]

The groundwater is threatened by intensive agriculture (e.g., in the Dravsko polje and Ptujsko polje plains), so that it often no longer meets the norms for drinking water.[17] Because of pollution, in some places the water of the Drava only rates as Category 3 or 4 in terms of quality. The situation improved with the construction of water treatment plants and the closure of factories that were major polluters, and so today the water mostly rates as Category 2 in terms of quality.[18] However, there are still over one hundred factories with over two hundred discharge points that release half of their wastewater directly into the environment or into a public sewage system not connected to a water treatment plant.[19] Especially in the central part of the aquifer in the Dravsko polje Plain, the groundwater contains excessive levels of nitrates, atrazine, and desethylatrazine, which is the result of excessive and inappropriate use of fertilizers and pesticides.[20] Today many initiatives to revitalize the dammed Drava as a biotope are appearing.[21] These revitalization measures include increasing the discharge in the old channel of the Drava, artificially restoring gravel, and raising the groundwater level.[22]

The Drava is the source of the Slovenian name for the Drava region, *Podravje*, that is the general area along the Drava in northeastern Slovenia. In terms of landscape it has a double character: to the west there are the Pohorje hills and surrounding hilly areas (*Pohorsko Podravje*),[23] and to the east the

---

10 Berchtold-Ogris, M. 2001: Porečje Drave. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 11.

11 Berchtold-Ogris, M. 2001: Poplave. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 44–46.

12 Ibid., p. 48.

13 Kobold, M., Polajnar, J., Pogačnik, N., Petan, S., Sušnik, M., Lalić, B., Šupek, M., Strojan, I., Jeromel, M. 2013: Poplave v oktobru in povodenj v novembru 2012. In: 24. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro, p. 1.

14 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 12.

15 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

16 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 25.

17 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 23–24.

18 Ibid., p. 26.

19 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

20 Ibid.

21 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 9.

22 Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), p. 55.

23 This comprises the Pohorje Hills, the southern part of the Kor Alps, the Kozjak Hills, the Strojna Hills, the

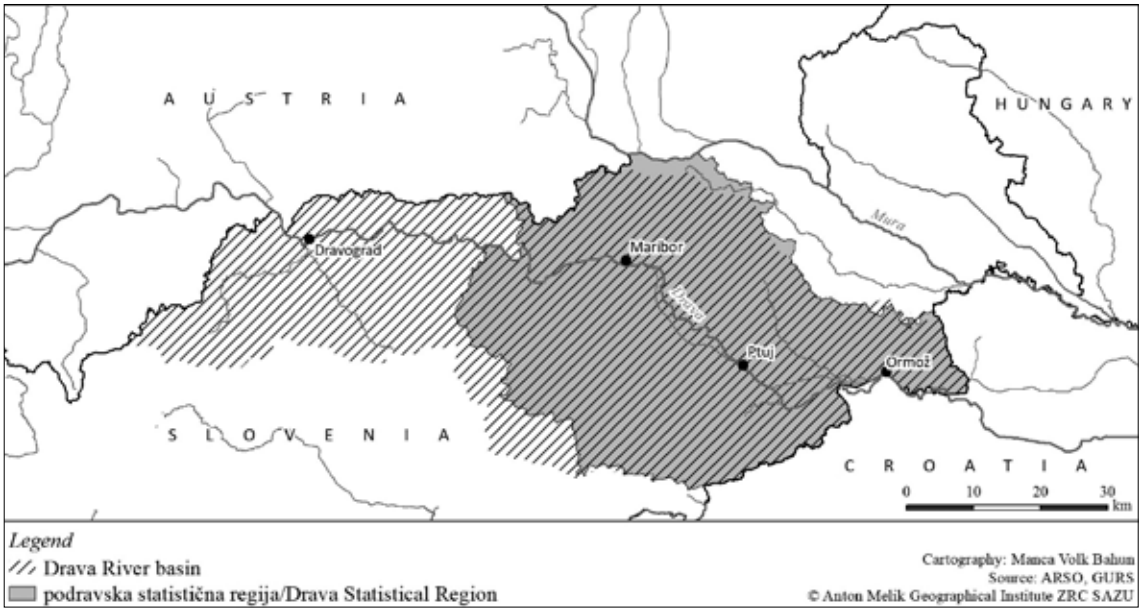

Figure 1: The Drava River basin and the Drava Statistical Region in NE Slovenia.

low hills. The western part belongs to the Alpine hills, and the eastern part to the Pannonian plains and the Pannonian hills.[24] In the western hilly part the river flows from Dravograd to Brestanica and Limbuš in a narrow valley between the Pohorje Hills to the south and the Kozjak Hills to the north. This immediate valley of the Drava River is termed the *Dravska dolina* in Slovenian.[25] Downriver from Maribor, the valley soon broadens into the wide, 50 km long Drava Plain (*Dravska ravan*), which is among the most fertile agricultural areas in Slovenia.[26]

In addition to the regional name *Podravje*, the river also provided the name for Slovenian territory in the Kingdom of Yugoslavia, when it was known as the Drava Province (or Drava Banate, *Dravska banovina*) from 1929 to 1941.[27] Today one of Slovenia's twelve statistical regions (NUTS 3), the Drava Statistical Region (*Podravska statistična regija*), is named after the river. The Drava Statistical Region is smaller than the Drava drainage basin, covering 2,170 km^2, or one-tenth of Slovenian territory (Figure 1). In 2015 it had forty-one municipalities and 679 settlements with a population of 322,545, or 16% of Slovenia's population. Its largest city is Maribor, with a population of 95,432 (in 2015). In 2015, the region generated 13% of Slovenia's GDP, which was the fifth-lowest in Slovenia per capita, amounting to €15,456 per person.[28]

In the past, those living along the Drava made a living not only from farming, but also forestry, charcoal-burning, sawmills, and grain mills.[29] Until the second half of the nineteenth century, the forest

eastern Karawanks, and part of the Vitanje–Konjice Ridge. Pohorsko Podravje. In: Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 45.

24 Hills: the Slovenske gorice Hills, Dravinjske gorice Hills, and Haloze Hills; lowlands: the Drava Plain (the Dravsko polje and Ptujsko polje plains). Belec, B., Pak, M. 1995: Podravje. In: Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1995, p. 23. Perko, D. 1998: The regionalization of Slovenia. Geografski zbornik, 38, p. 29.

25 Zgonik, M, 1988: Dravska dolina. In: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 328.

26 Pak, M. 1998: Dravska ravan. In: Slovenija pokrajine in ljudje. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 592, 599. Radovanovič, S., Varl, V., Žiberna, I. 1996: Podravje: Maribor, Ptuj A–Ž. Murska Sobota, Pomurska založba, p. 61.

27 Melik, V. 1988: Dravska banovina. In: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 327.

28 Svetin, I. (ed.) 2017: Regije v številkah - Statistični portret slovenskih regij 2017. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, pp. 24–25.

29 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 23.

was used for wood or charcoal for mines and foundries, and there was also a growing demand for fuel for the needs of towns and villages.[30] In Carinthia (Austria), the forests near the river were »almost completely looted.«[31] On the bare slopes, precipitation runoff was faster and erosion was more intense, which resulted in more deposits from flashy streams.[32] The transport of wood took place along the watercourses.[33] The construction of hydroelectric plants provided new jobs, and at the same time traditional professions started to disappear.[34]

The name of the river is also reflected in local identity. In regional identity, there is a strong dominance of Styrian identity (*Štajerc*), referring to the former Inner Austrian province of Styria, but in their local identity some people define themselves as *Podravci* 'Drava Region residents'; for example, in a survey carried out in the Lower Drava Plain in 2008 and 2009, 6% of those surveyed identified themselves as *Spodnji Podravci* 'Lower Drava Region residents'.[35]

2 NAVIGABILITY

The Drava was already an important transport route in Roman times, but the use of rafts is simply a conjecture.[36] For long centuries it was the only transport route, and later the cheapest transport route, which offered income to many people.[37]

The beginnings of raft transport (known in Slovenian as *splavarjenje* or *flosarstvo*) are connected with timber transport. Transporting wood by river was cheaper than other modes of transport. The first written records of raft transport are from the thirteenth century, when the monks at Viktring transported wine barrels from Carinthia (Austria) to Lower Styria (Slovenia), filled them there, and transported them back on the Drava.[38] A document is preserved from 1280 on the collection of tolls at the bridge across the Drava at Völkermarkt (Carinthia) for the transport of empty barrels.[39] Later a large variety of products and ore were transported, and during wartime also food and weapons (Table 2).[40]

For Slovenian raftsmen, the rafting season mostly lasted from March to November (Figure 3). The busiest traffic was from April to September, and it came to a halt in the winter because of low water conditions and cold. The basic condition for navigation was a sufficient volume of water, but it could also be prevented by excessive water. The mean annual discharge (the average for 1961–1999) at Maribor is 289 m^3/s, and at a discharge of 500 m^3/s conditions became too dangerous for transport.[41] Raft transport was forbidden if the water level rose 2.2 m above the level at Maribor.[42]

---

30 Ibid., p. 32, 35.

31 Ibid., p. 34.

32 Berchtold-Ogris, M. 2001: Poplave. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 48.

33 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. in: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 34.

34 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 9.

35 Zupančič, J. 2011: Identiteta Spodnjega Podravja. In: Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja. GeograFF, 9. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, p. 17.

36 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 82.

37 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 155.

38 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 165, 167.

39 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 82.

40 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 165, 167.

41 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 155, 165, 184. Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 371.

42 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 32.

Table 2: Some information on raft transport on the Drava.*

Year/century	Raft transport
1280	Transport of empty barrels from Carinthia to Maribor, where they were filled with wine.
1289	Transporting timber from Saint Paul's Monastery in Carinthia to estates in Styria.
1371	Transport of various types of wood, primarily poles for vineyards.
Sixteenth century	Flourishing of trade between Villach (Carinthia) and Ptuj (Lower Styria); – Transport of wine, iron products, textiles, and silica sand (for glassworks in the Pohorje Hills); – First construction of barges (šajke): rafts up to 20 m long and 6 m wide for transporting 40 to 60 m³ of wood; – Transport of soldiers, equipment, and supplies for defense against the Ottomans.
Seventeenth century	Introduction of a larger trapezoidal raft, about 32 m long, 6 m wide at the bow, and 5 m wide at the stern, capable of transporting 80 to 130 m³ of wood.
Mid-nineteenth century	Between 1,100 and 1,200 raft transports per year; – Due to the large volume of traffic, a proposal was made for a steamboat on the route from Maribor to Villach, but the proposal was shelved due to a concession issued for rail construction along the same route.
Early twentieth century	Over five hundred raftsmen worked in the Dravska dolina Valley assembling rafts at about sixty wharves. Their work supported over two thousand people.
Before the Second World War	More than two thousand raft transports per year; – Up to 200,000 m³ of wood per year (> 90% for destinations outside Slovenia); – Between 1920 and 1941, about half a million m3 of wood (Figure 2) and seven million vineyard poles were transported.

* Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 82–84, 86. Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 156–157, 164–165. Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), p. 14, 24.

Before the regulation of the river, it was necessary to inspect the Drava before every season because the channel constantly changed, and familiarity with its »traps« was essential for safe navigation. In Carinthia, this kind of inspection was carried out using a test raft that defined the route and set up necessary signals. A major danger to the raftsmen was also the bridge pilings.[43] After 1930, a decision was issued that raft owners were required to inspect the channel after every flood for safety reasons.[44] The most dangerous section for the raftsmen was below the Pohorje Hills on the way to Maribor, where they had their first stop. Between Dravograd and Ožbalt, the Drava had many rapids, shallow areas, and narrow cliffy areas, and the current was also swift.[45]

From Dravograd, Vuzenica, and Vuhred the rafts needed half a day to travel to Maribor, one day to Ptuj, one to two days to Donja Dubrava (Croatia),[46] seven days to Osijek (Croatia), eleven to twelve days to Sombor (Serbia) via canal, eight to nine days to Vukovar (Croatia), eleven to twelve days to Novi Sad (Serbia), twelve to fourteen days to Titel (on the Tisa River, Serbia), thirteen to fourteen days to Bečej (on the Tisa River, Serbia), fourteen to fifteen days to Belgrade (Serbia), sixteen to seventeen days to Bela Crkva (Serbia), and seventeen to twenty days to Veliko Gradište (Serbia; Figure 4). They traveled home by rail.[47] In the middle and second half of the nineteenth century, the majority of wood

43 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 165, 169.

44 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 32.

45 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 84–85.

46 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 180.

47 Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), p. 16.

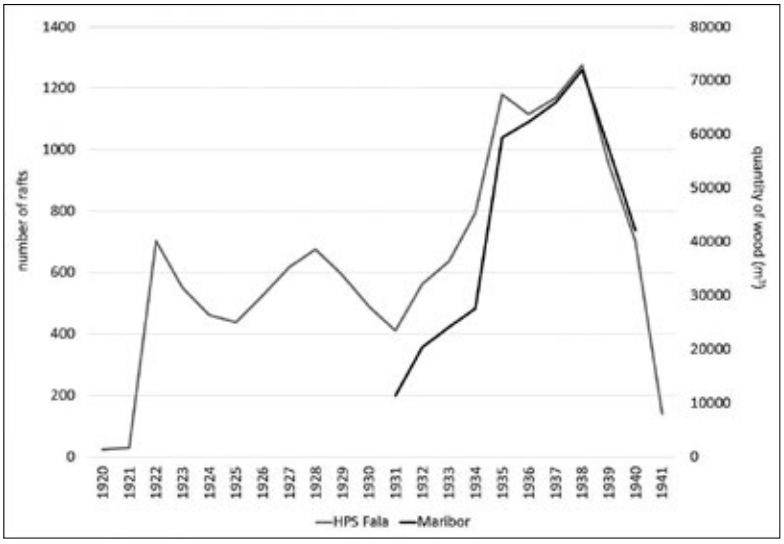

Figure 2: Total number of rafts that passed through the lock at the Fala hydroelectric plant from 1920 to 1941 and the quantity of wood (m3) that traveled through Maribor on rafts from 1931 to 1940. A total of 14,059 rafts passed through the lock at the Fala hydroelectric plant from 1920 to 1941. A total of 442,968 m3 of wood passed through Maribor on rafts.*

* Doležal, J. 1962: Splavarjenje in plavljenje lesa po Dravi. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, pp. 65–66.

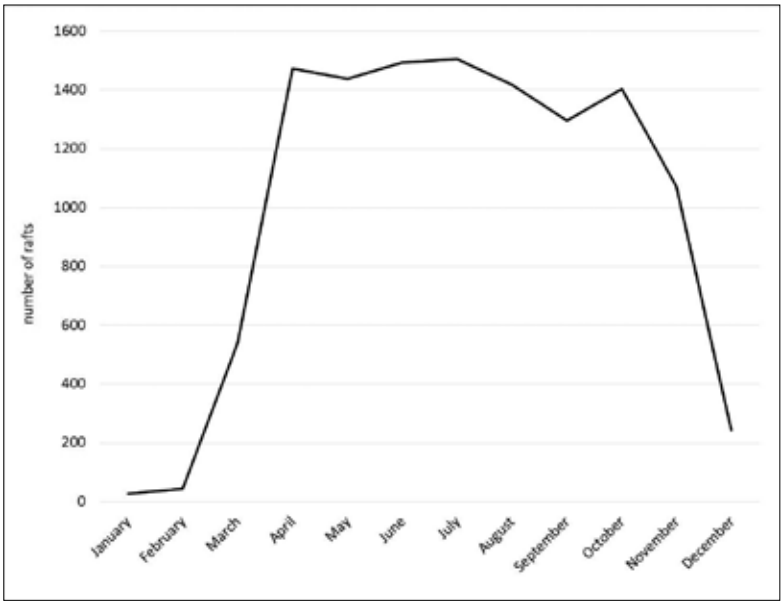

Figure 3: Average monthly number of rafts with construction timber that passed through the lock at the Fala hydroelectric plant from 1920 to 1941.*

* Ibid., p. 66.

from Slovenia's Drava Valley was exported to Slavonia, especially Osijek, and to Vojvodina, especially Novi Sad.[48] At the beginning of the twentieth century, ten to twelve rafts passed by on the Drava every day.[49]

Before the Second World War, the largest number of rafts started from Dravograd because this was the collection point for wood from the Meža and Mislinja valleys.[50] Major settlements where they assembled rafts were also Vuzenica, Muta, Vuhred, and Ožbalt (Figure 5),[51] and minor ones included

[48] Ibid., pp. 14–15.

[49] Jamnik, Z. 2013: Dokumentarni film o spominih na zadnje vuhreške in vuzeniške splavarje. Gozdarski vestnik, 71 (4), p. 248.

[50] Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 155, 165, 184. Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 371.

[51] Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), p. 9.

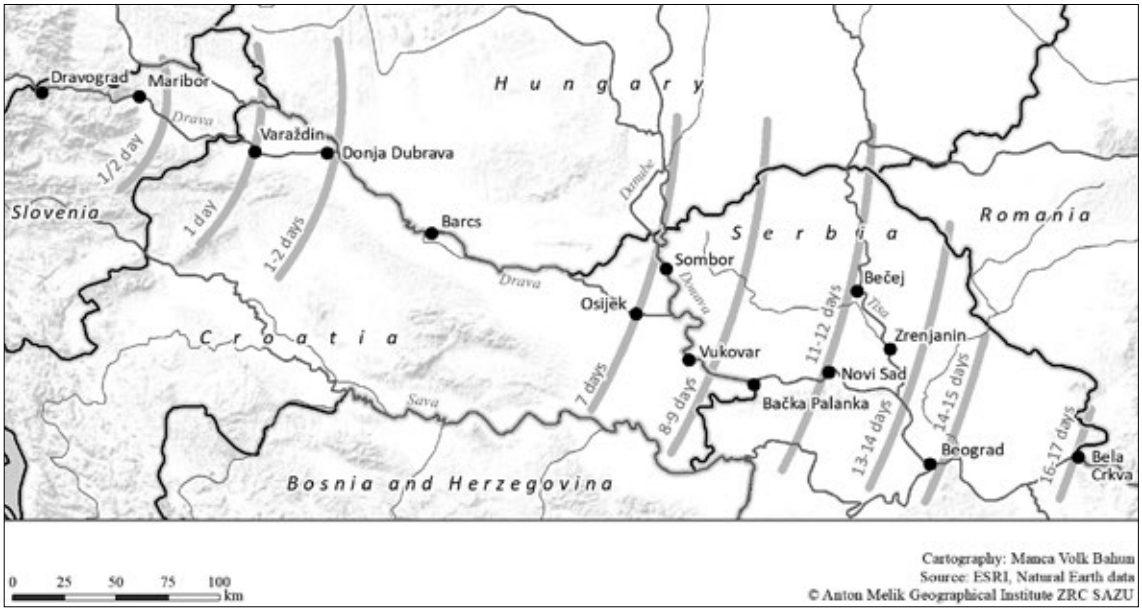

Figure 4: Duration of the raft voyage from the Dravska dolina Valley to the wharves in Croatia and Serbia.*

* Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), p. 16.

Podvelka, Ruše, and Selnica.[52] The most important ports in Slovenian territory were at Maribor (Figure 6) and Ptuj.[53]

As far as Donja Dubrava in Croatia there were six men on the raft, and from there onward only four were sufficient because the river became calmer. Especially in the fall, navigation on this stretch was encumbered by fog and the wind known as the *košava*.[54] They traveled only in the daytime, unless the night was exceptionally clear. »Rafting during good weather was fun, but it was a challenge during storms, unpleasant in the rain and cold weather, and woe to the raftsmen if they were caught ... by the wild *košava* wind. It broke up and tore apart the rafts.«[55] Some raftsmen made the trip to Donja Dubrava dozens of times a year, and downstream from there also more than ten times.[56]

Despite the danger, the raftsman's profession was a popular one because it was relatively well paid and interesting. Usually the work was part of a family tradition that was passed down from generation to generation.[57] The raftsmen ranged in age from eighteen to sixty.[58] That it was profitable is shown by the fact that toward the end of the 1930s wood on Pohorje farms was being sold for 150 dinars/m3, and at the destinations where the raftsmen delivered it for 600 dinars/m3. The raftsmen were paid by the number of days spent on the rafts (about 30 dinars) and they also received a travel allowance to a particular destination (150 dinars to Donja Dubrava in 1938/39 and 230 dinars in 1940, and 350 dinars

52 Baš, A. 1972: O dravskih splavarjih. Slovenski etnograf, 25-26, p. 146.

53 Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), p. 13.

54 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 186.

55 Pahernik, F. 1963: Minilo je splavarstvo na Dravi. In: Planine ob meji. Maribor, Planinsko društvo Maribor-Matica, p. 37. The Slovenian writer Anton Ingolič described the life of the Drava raftsmen in his novel *Na splavih* (On the Rafts, 1940).

56 Baš, A. 1972: O dravskih splavarjih. Slovenski etnograf, 25-26, p. 149.

57 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 84.

58 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 193.

Figure 5: The starting raft wharves upriver from Maribor and the final raft wharves in Croatia and Serbia.*

* Juvan, I. 1986: Plavljenje lesa in splavarjenje po Dravi, Savinji in Savi. Maribor, Društvo gozdarskih inženirjev in tehnikov Maribor, pp. 65–66.

to Osijek in 1938/39 and 540 dinars in 1940). It took two to three days to unload the rafts, for which they received a double day's payment. Thus on the route to Osijek in 1938/39 a raftsman earned about 700 dinars, and after deducting expenses (mostly for food and quarter of the rail fare for the return journey–the rest was paid for), he had somewhat over 550 dinars left.[59]

The work had to be performed in all kinds of weather, and so rheumatism was a frequent disease. A strict hierarchy applied on the raft, connected with the man's place on the raft and his payment. Before the First World War, a *korman* or experienced rudder man earned six to seven Austrian crowns a day, a *flosar* or regular raftsman earned five to six crowns, and an assistant earned three to five crowns. At the top of the hierarchy was the master raftsman, who was responsible for a group of rafts. He obtained wood from its owner, and he was responsible for delivering it and paying the raftsmen. He was perso-

[59] Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), p. 21, 28.

Figure 6: A group of rafts at the wharf in Maribor.*

* Doležal, J. 1962: Splavarjenje in plavljenje lesa po Dravi. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, p. 57.

nally responsible for any loss, and he also shared in the profit. The work was seasonal, and so the raftsmen had to find other work during the winter.[60] They were engaged in farming and forestry.[61]

The last heyday of rafting on the Drava was during the construction of the Austrian Southern Railway from Vienna to Trieste. Rails and ties were transported along the Drava. After the rail section between Maribor and Celje was built in 1847 and the section between Maribor and Klagenfurt in 1863, some traffic was rerouted to rail, but the Drava nonetheless remained the most important transport route for wood until the Second World War. When the war began raft transport halted,[62] and it finally came to an end with the construction of the hydroelectric plant between Dravograd and Mariborski otok, which made uninterrupted navigation impossible.[63] In addition, the decline of raft transport was also caused by coal heating replacing wood, and wood started being transported by road and rail instead.[64]

Today the rafting tradition is being revived for local tourism; for example, in Maribor the Raftman Christening (*Splavarski krst*) festival has been held since 1985, and in Ljubno ob Savinji the Raftman Festival (*Flosarski bal*) has been held since 1961.[65] Based on a private initiative, the name *Dravski splavarji* 'Drava raftsmen' has been protected as a trademark, and in the village of Javnik (in the Municipality of Podvelka) there are a raftman's museum and raftman's inn, and the rafting tourism activities there also include tours of nearby points of interest.[66] »Rafting for tourism purposes together with other culturally entertaining ethnographic events promotes the place and the entire region ... Because there mostly are no tourism events in this area, the revival of rafting ... is becoming a basic part of what the area offers in culture and tourism.«[67]

60 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 165, 171, 173.

61 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 84.

62 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 155.

63 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 165, 179. Ibid., p. 165.

64 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 165.

65 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, p. 86. Grobin, T. 2003: Splavarjenje na slovenskih rekah kot alternativna oblika turizma. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, p. 103.

66 Grobin, T. 2003: Splavarjenje na slovenskih rekah kot alternativna oblika turizma. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, p. 104–105. Splavarski muzej. URL: http://www.flosar.com/muzej.html (20. 11. 2017).

67 Ibid., p. 106.

3 HYDROELECTRIC USE

»At the beginning of the twentieth century, the water-rich Drava became the hydroelectric basis for the industrial development of the Drava Valley.«[68] The first hydroelectric plant on the Drava was built from 1913 to 1918 at Fala; before this, smaller hydroelectric plants were built on some of the river's tributaries (e.g., in Feistritz im Rosental in Carinthia as early as 1894). The Fala hydroelectric plant had a capacity of 21 MW and initially faced the problem that there were too few users. At the demand of raftsmen, a lock was built next to the hydroelectric plant's dam. The plant was modernized in the 1980s, giving it a current capacity of 58 MW.[69]

The construction of hydroelectric plants in Slovenia concluded in 1978 with the construction of the Formin plant.[70] In the Slovenian part of the Drava's drainage basin, there are eight major hydroelectric plants (Table 3 and Figure 7) and over sixty small ones. The eight major plants produce about a quarter of the total electricity in Slovenia.[71]

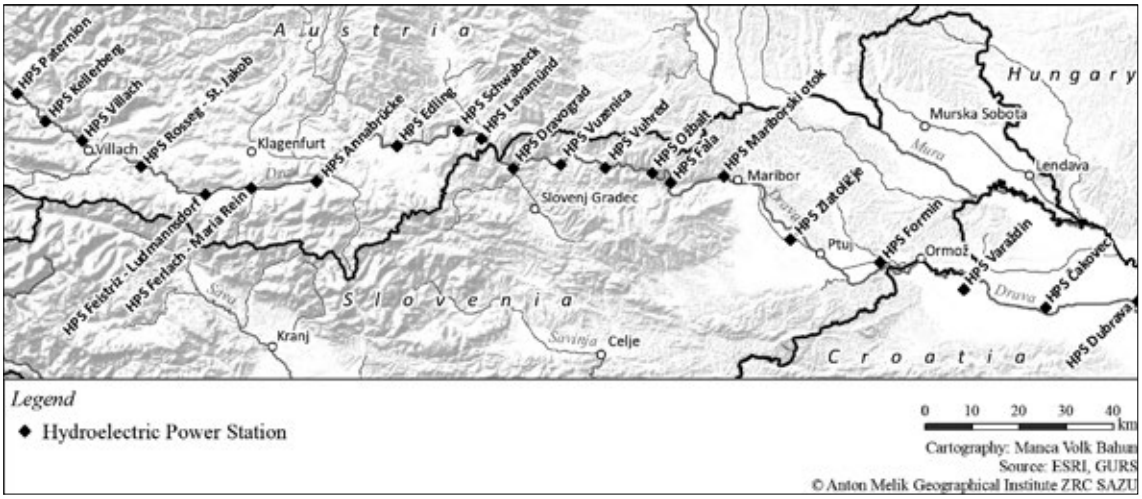

Figure 7: Hydroelectric plants on the Drava.

The energy production potential of the entire course of the Drava is estimated at 15,000 GWh, which is shared among Austria (23%), Slovenia (18%), and Croatia (59%). In Austria ten hydroelectric plants have been built, utilizing 69% of the available gradient and 85% of the waterpower. In Slovenia, eight hydroelectric plants utilize all of the available gradient, and in Croatia three hydroelectric plants utilize just over half (53%) of the gradient and only 15% of the waterpower.[72] In Austria, the hydroelectric plants on the Drava provide over half of Carinthia's needs,[73] Slovenia's plants produce a quarter of the

68 Bricelj, M. 2007: Krepitev sodelovanja za razvoj ob reki. In: Trajnostno upravljanje porečja reke Drave: zbornik referatov. Maribor, Filozofska fakulteta, p. 5.

69 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 62–63.

70 Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, p. 4.

71 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

72 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 64–65.

73 Die Drau wird barrierefrei. Kleine Zeitung Kärnten, 12. 6. 2015. URL: http://www.pressreader.com/austria/kleine-zeitung-kaernten/20150612/282196534577706 (20. 9. 2016).

Table 3: The eight largest hydroelectric plants on the Drava in Slovenia (Figure 7).*

Hydroelectric plant	Construction started	Capacity (MW)	Annual net output (GWh)
Dravograd	1941	26	142
Vuzenica	1953	56	247
Vuhred	1956	72	297
Ožbalt	1960	73	305
Fala	1913	58	270
Maribor Island	1948	60	247
Zlatoličje	1969	114	577
Formin	1978	116	548
TOTAL		575	2,633

* Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Elektrarne (20. 9. 2016).

Table 4: Total annual net output of electricity from the Drava hydroelectric plants in Austria,* Slovenia,** and Croatia,*** and comparison with the Krško nuclear power plant.****

Country	Annual net output (GWh)
Austria	2,632
Slovenia	2,633
Croatia	1,087
TOTAL	6,352
Krško nuclear power plant	5,370

* Verbund. URL: https://www.verbund.com/de-at/ueber-verbund/kraftwerke/unsere-kraftwerke (20. 9. 2016).
** Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Splošni-podatki (20. 9. 2016).
*** HEP proizvodnja. URL: http://proizvodnja.hep.hr/proizvodnja/osnovni/hidroelektrane/sjever/ (20. 9. 2016).
**** Letno poročilo Nuklearne elektrarne Krško 2015. Krško, NEK, 2016, p. 9. URL: http://www.nek.si/uploads/documents/NEK_SLO_2016.pdf (20. 9. 2016).

electricity in the country,[74] and in Croatia they account for one-sixth of the electricity generated in the country.[75] Altogether, these plants produce one-sixth more electricity than that generated by the Krško nuclear power plant (Table 4).

Hydroelectric plant construction changed the landscape and the natural equilibrium, especially due to changes in the Drava's flow dynamics (its water and transport power). This was already affected by various flood-control measures from the end of the nineteenth century. Regulation measures caused the transport of water and sediment to take place in the riverbed, and many bottomland forests lost their flood-protection function.[76] Prior to this, the Drava was characterized by great morphological dynamics and shifting of its course. Gravel deposits were continually appearing and disappearing, and regular flooding prevented them from being overgrown.[77] The dynamics of the Drava were changed the most by damming, which greatly slowed its flow. For most of the year there is approximately one-twentieth of the flow along the banks compared to before the construction of the hydroelectric plants. Because of its series of reservoirs, the Drava flows more slowly and is hardly able to carry gravel. It is estimated that the transport power of the Drava decreased by a factor of four hundred.[78] Before the construction of the Formin hydroelectric plant, the river's transport power was 136,000 m3/year (in 1967–1968 it was as much as 300,000 m3/year), and after construction it was 335 m3/year.[79] This especially impacted organisms and species of fish that spawn in gravel and require a good flow. This also leads to sorting of gravel. Larger material

[74] Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Splo%C5%A1ni-podatki (20. 9. 2016).

[75] Energija u Hrvatskoj 2013: godišnji energetski pregled. URL: http://www.eihp.hr/wp-content/uploads/2015/02/Energija2013.pdf (20. 9. 2016).

[76] Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 67.

[77] Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), p. 49.

[78] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 62. Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, pp. 4–5.

[79] Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), p. 50.

accumulates in the upper stretch of the reservoirs, finer material in the middle stretch, and mostly silt near the dam itself.[80] There is however still displacement of suspended matter. Between 2014 and 2017, six million tons of suspended matter was displaced at the Dravograd hydroelectric plant, nine million tons at the Vuzenica plant, and sixteen million tons at the Maribor Island plant.[81] This also causes narrowing of the channel because the previously extensive gravel deposits are becoming overgrown.[82]

A second problem associated with the slower flow is the water becoming warmer. Before dam construction, in Austria the Drava required seventeen hours to flow just over one hundred kilometers, but the chain of hydroelectric plants now retains the water for a week. As a result, the water temperature is higher in the summer and lower in the winter. There is also less mixing of the water and thus less oxygen, which affects the self-purification capacity of the river and its organisms. Many banks have been reinforced, which affects (i.e., prevents) interchange with the groundwater, and there are also ecological consequences due to the rapid (even daily) change in water level because when demand is greater more water is released from the reservoir (resulting in a drop in its surface level), and during lower demand the water is retained (raising the surface level), which prevents the development of bands of vegetation on the banks of the reservoirs.[83]

Although the construction of the hydroelectric plants is connected with greater flood safety, irresponsible behavior by their managers during times of high water can increase the flood risk to countries downstream. One example was the floods of November 2012, which were the worst in the history of measurement in the Dravska dolina Valley. Because of the great volume of precipitation and melting snow, which fell at the end of October, the high water was expected, but the »destructive« flood wave was the consequence of hydroelectric plant operation in Carinthia (Austria). Namely, there was a precipitous surge in the Drava: at the Lavamünd hydrometric station just before the Slovenian border, on November 5th, 2012 the discharge of the Drava increased in just six hours from about 500 to 2,500 m^3/s. Downstream at the Mariborski otok hydroelectric plant the discharge was 2,700 m^3/s, and at the Formin plant it was over 3,000 m^3/s.[84] »Measures at Slovenian hydroelectric plants [in the Dravska dolina Valley] can provide flood safety up to a discharge of 1,500 m^3/s, and even greater discharges at the lower two (diversion dam) hydroelectric plants [the Zlatoličje and Formin plants]. However, at somewhat more than 2,200 m^3/s, the discharge can no longer be controlled at the hydroelectric plants.« [85] The national operators of hydroelectric plants are required to suitably operate sluices and supervise spillover to prevent deterioration of natural conditions at the national border. In this respect, the reaction of the Carinthian hydroelectric operator was »too late and incorrect« because »it did not take into account the weather warning and it opened the sluice too late, whereby the quantity of water was no longer under control.«[86] This caused an at least 730 m^3/s greater discharge than expected.[87] The resulting damage

[80] Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 69–70.

[81] Ulaga, F. 2017: Motnost vode in premeščanje suspendiranih snovi v Podravju. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 82.

[82] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 62.

[83] Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 70–71, 73.

[84] Kobold, M., Polajnar, J., Pogačnik, N., Petan, S., Sušnik, M., Lalić, B., Šupek, M., Strojan, I., Jeromel, M. 2013: Poplave v oktobru in povodenj v novembru 2012. In: 24. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro, p. 1, 7, 10.

[85] Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

[86] Habich, J. 2013: Hochwasser in Lavamünd: Prüfer entlasten Verbund. Kleine Zeitung, 9. 7. 2013. URL: http://www.kleinezeitung.at/kaernten/lavanttal/4066627/Hochwasser-in-Lavamuend_Pruefer-entlasten-Verbund (20. 11. 2017).

[87] Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

in the Austrian border municipality of Lavamünd was estimated at €7 to €8 million,[88] in Slovenia the damage to hydroelectric infrastructure alone was over €31 million,[89] and in Croatia several million kunas worth of damage was also caused to hydroelectric installations alone.[90]

4 TOURISM AND SUSTAINABILITY

The majority of hydroelectric plants were built when economic needs took priority and the environmental impact of the dams was not considered much. It is different today because with all major development projects there is an attempt to at least partially preserve particular habitats and, where such development has already taken place, there is a tendency toward »renaturalization.«[91]

There are efforts to use the waterside and water areas for other purposes. In Carinthia (Austria), for example, a 120 km Drava bicycle route has been set up between Spittal an der Drau and Völkermarkt, which follows embankments along the river for long stretches.[92] There are similar plans for a route in Slovenia from the Austrian to Croatian border.[93]

There is a long tradition of using the Drava for tourism purposes. For example, until the Second World War tourists traveled from Maribor to Belgrade by raft. One could say that this was some kind of »adventure tourism.« Today many of the municipalities along the Drava offer recreation connected with the river among their tourism activities.[94] In addition to the bicycle routes already mentioned, these also include hiking routes, boating, riverside recreation, and quality presentation (interpretation) of natural and cultural heritage.[95] Tourism in the Drava drainage basin accounts for just under 10% of all overnight stays in Slovenia. In the Drava Valley alone, raftsmen transport over ten thousand tourists along the river from early spring to fall.[96] The reservoirs also offer a major tourism opportunity. It should be mentioned that Slovenia's largest lake, measuring 3.5 km^2, was created near Ptuj for the needs of the Formin hydroelectric plant.[97]

In the past, the natural environment was overlooked for its development capital, but today it is recognized as an opportunity because experiencing nature, especially with developed tourism infrastructure, is becoming an increasingly important part of tourism activities. »Nature tourism and ecological tourism can become an important and prominent part of the economy of Slovenia's Lower Drava Region.«[98] It should be mentioned that »the best-preserved lowland ecosystem in Slovenia extends« between Ormož and Središče ob Dravi (Figure 8).[99] The distinctive riparian landscape features a mix of woods, hedges,

---

88 Celin, M. 2014: Poplave 2012: Avstrijci tožijo, Slovenija (še) nič. Delo, 16. 7. 2014. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/poplave-2012-avstrijci-tozijo-slovenija-se-nic.html (20. 11. 2017).

89 Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

90 Bukša, Ž. 2012: Stanje i planovi u sustavu obrane od poplava. Hrvatska vodoprivreda, 20 (201), p. 8.

91 Berchtold-Ogris, M. 2001: Nova Drava. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 76, 80.

92 Ibid., p. 76, 84.

93 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 68.

94 Berchtold-Ogris, M. 2001: Nova Drava. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 86–87.

95 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 69.

96 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

97 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 61.

98 Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, p. 26.

99 Ibid., p. 28.

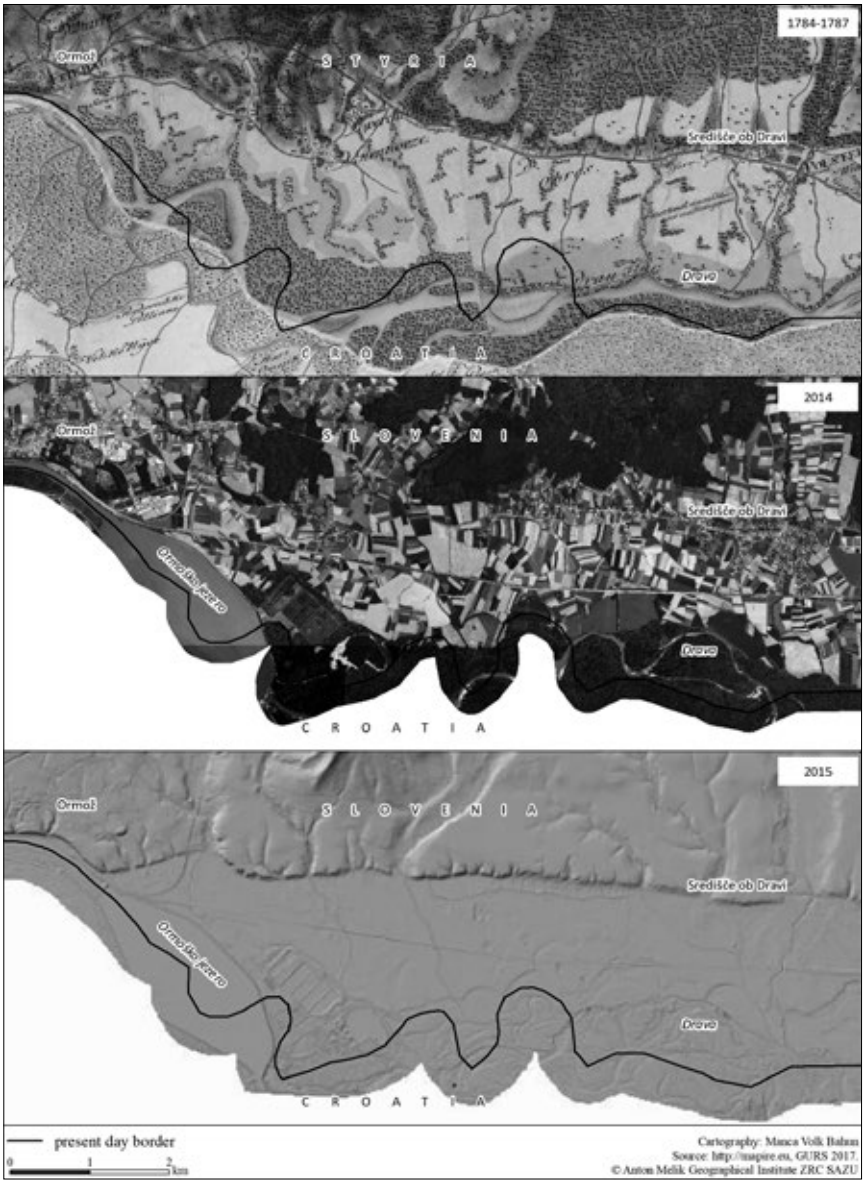

Figure 8: One of the best-preserved lowland ecosystem in Slovenia – a riparian landscape features a mix of woods, hedges, meadows, and fields in the floodplain (middle figure) and side channels and bayous that are remnants of the former braided channel of the Drava (bottom figure). Upper figure shows what was the land-use in the area in the late 18th century (The First Military Survey of the Habsburg Empire).

meadows, and fields in the floodplain and side channels and bayous that are remnants of the former braided channel of the Drava.[100]

In the 1960s, the floodplain forests along the Drava were cut and poplar plantations were established in the cleared areas. Because of the lowering of the water table, these plantations started to suffer from drought, and in the 1980s these areas were converted into tilled fields.[101] Due to the construction of the Zlatoličje hydroelectric plant, the water table in the Drava Basin fell by several meters, causing many wetlands and creeks along its channel to dry out.[102]

The greatest conflict of interests along the course of the Drava in Slovenia today is in the Drava Plain (*Dravska ravan*) area between Maribor and the Croatian border. Here the river formerly constantly

[100] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 26–27.

[101] Ibid., pp. 26–27.

[102] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, pp. 25–26. Glej tudi: Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), p. 49.

changed and shifted its course, expanded and cut off meanders, regularly flooded, and created river islands and gravel banks. These dynamics determined the land use along the river, mostly consisting of woods and meadows, whereas the cultivated land and settlements were on the higher terraces. The reinforcement of the banks starting in the nineteenth century began to limit slope erosion, and the construction of hydroelectric plants ended its transport power. [103]

Before its course was channelized, the Drava occasionally had a bed several hundred meters wide, the water flowed into many side channels and bayous, and its transport power prevented its banks from silting up and allowed water to seep into the land near the river. Channelization of the river narrowed its bed to a few dozen meters.[104] The land near the river thus faced increased pressure from urbanization and intensive agriculture.[105] However, during high-water periods, when the hydroelectric system cannot accommodate all of the water, the Drava still »makes use« of this land as a flood area.[106] In the flat part of the Drava's course in Slovenia, the hundred-year-flood area encompasses 14% of all tilled land and 5% of all built-up land.[107]

Despite all of the development, the Drava and the land next to it still has great ecological diversity: it is a habitat for about 270 bird species (nearly forty of which are endangered and rare at the European level[108]), fifty fish species, forty dragonfly species, thirty mammal species, fourteen amphibian species, nine reptile species, and over six hundred plant species. The area is an important overwintering and resting area for many migratory bird species.[109] Just over half of all freshwater fish species in Slovenia live in the Drava and its tributaries, and the Drava is also the most important area for waterfowl in Slovenia.[110] Introduced species represent a problem for ecological balance; for example, in the drainage basin there are nine introduced fish species, which compete with native species for food and habitat.[111] Problems are also caused by introduced shellfish.[112]

Some of the riparian area is protected as part of the Natura 2000 network, and there are many projects underway for sustainable management of the Drava area.[113] One of the more important ones in recent years has been the European Union's LIFE project Riparian Ecosystem Restoration of the Lower Drava River in Slovenia (2012–2017).[114] An important project at the level of national legislation is the Danube River Basin Management Plan for 2016–2021,[115] which also includes the drainage basin of the

[103] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 60–61.

[104] Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), p. 49.

[105] Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, p. 4.

[106] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 62.

[107] Ibid., p. 64.

[108] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 27.

[109] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 64.

[110] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, pp. 25–26.

[111] Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

[112] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 26.

[113] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, p. 64.

[114] Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, p. 14. Denac, D., Božič, L. 2014: Obnova rečnega ekosistema nižinskega dela Drave v Sloveniji - dosedanji rezultati projekta LIVEDRAVA. In: 25. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro. LiveDrava, 2017. URL: http://livedrava.ptice.si/ (20. 11. 2017).

[115] Uredba o načrtih upravljanja voda na vodnih območjih Donave in Jadranskega morja. Uradni list Republike Slovenije 67/2016. Ljubljana. Before that, it was in effect the »Načrt upravljanja voda za vodni območji

Drava. The main purpose of the plan is to »define the goals to achieve good condition of surface water and groundwater, prevent further deterioration of the condition of aquatic ecosystems, promote sustainable water use, and ensure greater protection and improvement of the aquatic environment.«[116] Mention should be made of the renovation of river corridors, planting native species of riparian plants, and stricter supervision over agricultural polluters and influences on water conditions.[117] At the supranational level, the Danube River Protection Convention is important;[118] through it, the signatory countries have pledged themselves to sustainable management of water resources in the Danube Basin.[119]

5 IN PLACE OF A CONCLUSION

The Drava in the past is often viewed from a romantic or nostalgic perspective as beautiful, natural, and even idyllic. Even though »life on this idyllic river was difficult, ... the former livelihood along the Drava appears to have been a harmonious symbiosis between man and nature.«[120] Today as well, through sustainable concepts we are striving for such »harmony.«

»Along the Drava stories are still told ... of raftsmen, glassmakers, tollmen, gold panners,[121] millers, and foresters, as well as people's fear of the river and its mighty power ... Even though the powerful roar of the river has been quieted with the construction of hydroelectric plants, the stories about the dark sides of life on this river remain alive, stories about floods, raftmen's accidents, ... attempts to tame the river ... The common thread of all of these stories is that people along the river always found a way to make a living.«[122]

6 REFERENCES

Baš, A. 1972: O dravskih splavarjih. Slovenski etnograf, 25-26, pp. 143–156.

Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), pp. 7–31.

Belec, B., Pak, M. 1995: Podravje. In: Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1995, pp. 23–24.

Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 62–73.

Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 22–35.

Berchtold-Ogris, M. 2001: Nova Drava. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 76–87.

Berchtold-Ogris, M. 2001: Poplave. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 44–49.

Berchtold-Ogris, M. 2001: Porečje Drave. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 11–13.

Berchtold-Ogris, M. 2001: Stara Drava kot idila. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 38–41.

Donave in Jadranskega morja 2009–2015« (Uredba o načrtu upravljanja voda za vodni območji Donave in Jadranskega morja. Uradni list Republike Slovenije 61/2011. Ljubljana.).

[116] Načrt upravljanja voda. URL: http://www.mop.gov.si/si/delovna_podrocja/voda/nacrt_upravljanja_voda/#c18222 (20. 11. 2017).

[117] Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

[118] Zakon o ratifikaciji Konvencije o sodelovanju pri varstvu in trajnostni uporabi reke Donave (Konvencija o varstvu reke Donave). Uradni list Republike Slovenije 47/1998. Ljubljana.

[119] Danube River Protection Convention. URL: https://www.icpdr.org/main/icpdr/danube-river-protection-convention (20. 11. 2017).

[120] Berchtold-Ogris, M. 2001: Stara Drava kot idila. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, p. 38.

[121] Gold panning existed already in the 13th century, and the activity was lost in the second half of the 19th century (Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, p. 35.).

[122] Radovanovič, S. 2004: Podravje. Maribor, Kapital, p. 7.

Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 8–9.

Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, 28 p.

Bricelj, M. 2007: Krepitev sodelovanja za razvoj ob reki. In: Trajnostno upravljanje porečja reke Drave: zbornik referatov. Maribor, Filozofska fakulteta, p. 5–6.

Bukša, Ž. 2012: Stanje i planovi u sustavu obrane od poplava. Hrvatska vodoprivreda, 20 (201), pp. 6–12.

Celin, M. 2014: Poplave 2012: Avstrijci tožijo, Slovenija (še) nič. Delo, 16. 7. 2014. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/poplave-2012-avstrijci-tozijo-slovenija-se-nic.html (20. 11. 2017).

Čezmejna reka energetskih moči: Drava v Sloveniji, 2017. URL: http://www.dem.si/sl-si/V-sozvo%C4%8Dju-z-naravo/Drava-v-Sloveniji (18. 11. 2017).

Danube River Protection Convention. URL: https://www.icpdr.org/main/icpdr/danube-river-protection-convention (20. 11. 2017).

Denac, D., Božič, L. 2014: Obnova rečnega ekosistema nižinskega dela Drave v Sloveniji - dosedanji rezultati projekta LIVEDRAVA. In: 25. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro, pp. 198–206.

Die Drau wird barrierefrei. Kleine Zeitung Kärnten, 12. 6. 2015. URL: http://www.pressreader.com/austria/kleine-zeitung-kaernten/20150612/282196534577706 (20. 9. 2016).

Doležal, J. 1962: Splavarjenje in plavljenje lesa po Dravi. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 76 p.

Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Splošni-podatki; http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Elektrarne; http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Splo%C5%A1ni-podatki (20. 9. 2016).

Energija u Hrvatskoj 2013: godišnji energetski pregled. URL: http://www.eihp.hr/wp-content/uploads/2015/02/Energija2013.pdf (20. 9. 2016).

Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. In: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, pp. 164–181.

Frantar, P., Hrvatin, M. 2005: Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. Geografski vestnik, 77 (2), pp. 115–127.

Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, pp. 57–70.

Grobin, T. 2003: Splavarjenje na slovenskih rekah kot alternativna oblika turizma. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, 113 p.

Habich, J. 2013: Hochwasser in Lavamünd: Prüfer entlasten Verbund. Kleine Zeitung, 9. 7. 2013. URL: http://www.kleinezeitung.at/kaernten/lavanttal/4066627/Hochwasser-in-Lavamuend_Pruefer-entlasten-Verbund (20. 11. 2017).

HEP proizvodnja. URL: http://proizvodnja.hep.hr/proizvodnja/osnovni/hidroelektrane/sjever/ (20. 9. 2016).

Ingolič, A. 1940: Na splavih. Ljubljana, Modra ptica, 309 p.

Jamnik, Z. 2013: Dokumentarni film o spominih na zadnje vuhreške in vuzeniške splavarje. Gozdarski vestnik, 71 (4), pp. 246–250.

Juvan, I. 1986: Plavljenje lesa in splavarjenje po Dravi, Savinji in Savi. Maribor, Društvo gozdarskih inženirjev in tehnikov Maribor, 126 p.

Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 155–196.

Kobold, M., Polajnar, J., Pogačnik, N., Petan, S., Sušnik, M., Lalić, B., Šupek, M., Strojan, I., Jeromel, M. 2013: Poplave v oktobru in povodenj v novembru 2012. In: 24. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro, pp. 1–11.

Letno poročilo Nuklearne elektrarne Krško 2015. Krško, NEK, 2016, 64 p. URL: http://www.nek.si/uploads/documents/NEK_SLO_2016.pdf (20. 9. 2016).

LiveDrava, 2017. URL: http://livedrava.ptice.si/ (20. 11. 2017).

Melik, V. 1988: Dravska banovina. In: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 327.

Načrt upravljanja voda. URL: http://www.mop.gov.si/si/delovna_podrocja/voda/nacrt_upravljanja_voda/#c18222 (20. 11. 2017).

Pahernik, F. 1963: Minilo je splavarstvo na Dravi. In: Planine ob meji. Maribor, Planinsko društvo Maribor-Matica, pp. 32–38.

Pak, M. 1998: Dravska ravan. In: Slovenija pokrajine in ljudje. Ljubljana, Mladinska knjiga, pp. 592–603.

Perko, D. 1998: The regionalization of Slovenia. Geografski zbornik, 38, pp. 11–57.

Pohorsko Podravje. In: Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 45.

Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 66–122.

Radovanovič, S. 2004: Podravje. Maribor, Kapital, 261 p.

Radovanovič, S., Varl, V., Žiberna, I. 1996: Podravje: Maribor, Ptuj A–Ž. Murska Sobota, Pomurska založba, 302 p.

Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), pp. 45–57.

Splavarski muzej. URL: http://www.flosar.com/muzej.html (20. 11. 2017).

Svetin, I. (ed.) 2017: Regije v številkah - Statistični portret slovenskih regij 2017. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 47 p.

Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. In: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, pp. 25–35.

Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. In: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, pp. 370–425.

Ulaga, F. 2017: Motnost vode in premeščanje suspendiranih snovi v Podravju. In: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, pp. 71–83.

Uredba o načrtih upravljanja voda na vodnih območjih Donave in Jadranskega morja. Uradni list Republike Slovenije 67/2016. Ljubljana.

Uredba o načrtu upravljanja voda za vodni območji Donave in Jadranskega morja. Uradni list Republike Slovenije 61/2011. Ljubljana.

Verbund. URL: https://www.verbund.com/de-at/ueber-verbund/kraftwerke/unsere-kraftwerke (20. 9. 2016).

Zakon o ratifikaciji Konvencije o sodelovanju pri varstvu in trajnostni uporabi reke Donave (Konvencija o varstvu reke Donave). Uradni list Republike Slovenije 47/1998. Ljubljana.

Zgonik, M, 1988: Dravska dolina. In: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, p. 328.

Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

Zupančič, J. 2011: Identiteta Spodnjega Podravja. In: Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja. GeograFF, 9. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, pp. 9–21.

GOSPODARSKA VLOGA REKE DRAVE V SLOVENIJI – OD PLOVNOSTI REKE DO HIDROENERGETSKE IZRABE

POVZETEK

Reka Drava ima alpsko snežno-dežni pretočni režim s pomladanskim in jesenskim pretočnim viškom ter poletnim in zimskim nižkom. Za človeka je imela vlogo naravne meje, vira pitne vode in hrane, bila je tudi pomembna prometna pot. Od 13. stoletja je na Dravi dokumentirano splavarjenje. V prvi polovici 20. stoletja so letno splavili tudi do 100.000 m3 lesa. S prihodom železnice sredi oziroma v drugi polovici 19. stoletja je Drava sicer izgubila nekaj prometa, a je do druge svetovne vojne ostala najpomembnejša pot za prevoz lesa. V 20. stoletju se je s postopno izgradnjo kar osmih hidroelektrarn njena vloga v Sloveniji povsem spremenila. Čeprav je s tem dokončno zamrlo splavarjenje in je usahnila tudi vsa njena druga prometna vloga, so potrebe po delovni sili pri izgradnji objektov za hidroelektrarne preprečile množično izseljevanje. Prav tako so mnogi našli zaposlitev v novo nastalih

obratih. Danes ima območje ob Dravi tako kulturno (festival Lent v Mariboru, ohranjanje »flosarske« tradicije) kot rekreacijsko vlogo (sprehajališča, vodni športi). Reka je skozi zgodovino odigrala pomembno vlogo pri privabljanju prebivalstva, vzdrževanju poselitve, usidrala pa se je tudi kot prepoznaven simbol v kulturno in prostorsko identiteto okoliškega prebivalstva.

Ključne besede: Drava, splavarjenje (flosarstvo), hidroenergija, turizem, identiteta, Slovenija

1 UVOD

Reke imajo več »obrazov« – so hkrati življenjska žila, nevarnost, povezava, ločnica (meja),[1] prometna ovira ali gospodarska priložnost. Drava ni nič drugačna: nekoč je predstavljala prometne in trgovske povezave, bila je vir pitne vode in prehrane ter zaslužka, od katerega so živeli splavarji, brodniki, mitničarji, ribiči, poganjala je mline in žage, povzroča(la) poplave (ogroža naselja in mostove, erodira bregove), omogoča pridobivanje električne energije, razvoj turizma in namakanje poljedelskih zemljišč, je pa tudi ločnica med prebivalci obeh bregov, na več odsekih je državna meja.

V gospodarskem smislu reke niso meje, » … *so težiščnice gospodarskih prostorov, linearna infrastruktura za promet, oskrbo z energijo in za odstranjevanje odplak* …« ter »… *ustvarjajo pogoje za nastajanje gospodarskih razvojnih osi* …«.[2] »Zarezo« enotnemu gospodarskemu prostoru v primeru Drave je prizadejal tehnični napredek oziroma gradnja železnic in hidroelektrarn, zaradi česar so propadle številne tradicionalne dejavnosti na reki,[3] leta 1918 pa je sledil še razpad enotne države vzdolž celotnega toka reke.

Drava s 748 km teče skozi štiri države in se dotika pete. »*V Južnem Tirolskem* [v Italiji, op. a.] *je še divji gorski potok, na Koroškem od jeza do jeza narašča v močno reko, skozi Slovenijo teče mogočno in počasi, na Hrvaškem pa je na dolgih odsekih meja z Madžarsko* …«.[4] Izvira na nadmorski višini približno 1200 m, v Donavo pa se izliva na 80 m nadmorske višine. V Slovenjo priteče pri Dravogradu na nadmorski višini 340 m. Skozi Slovenijo teče 142 km (do Središča ob Dravi), njen padec pa je 148 m (preglednica 1).[5] Porečje Drave v Sloveniji zavzema šestino državnega ozemlja.[6]

Drava ima alpskim snežno-dežni pretočni režim, pri katerem je izrazit vpliv večmesečnega snežnega zadržka;[7] decembra začne tok upadati in doseže nižek februarja.[8] Glavni pretočni višek nastopi maja ali celo junija kot posledica taljenja snega in ledenikov v obsežnem visokogorskem, ko se pri večini drugih rek v Sloveniji že kažejo poletne suše. Drugi vodni višek ima oktobra ali novembra, kot posledico jesenskega deževja v širokem alpskem zaledju.[9] Visoke vode so pred regulacijami toka povzro-

---

1 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 8–9.

2 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 22.

3 Ibid., str. 22.

4 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 8.

5 Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 370–371. Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 4.

6 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 25.

7 Frantar, P., Hrvatin, M. 2005: Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. Geografski vestnik, 77 (2), str. 117, 123.

8 Berchtold-Ogris, M. 2001: Porečje Drave. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 11.

9 Čezmejna reka energetskih moči: Drava v Sloveniji, 2017. URL: http://www.dem.si/sl-si/V-sozvo%C4%8Dju-z-naravo/Drava-v-Sloveniji (18. 11. 2017).

Preglednica 1: Nekaj osnovni podatkov o Dravi v Sloveniji.*

dolžina	142 km
porečje	3264 km²; 6829 km vodotokov; 2 km/km² (gostota rečne mreže)
največja širina (jezero pri HE Vuhred)	350 m
največja globina (jezero pri HE Ožbalt in HE Vuhred)	23 m
srednji letni pretok	297 m³/s
100-letna voda (Q100)	2860 m³/s
padec	148,3[1] m
število hidroelektrarn	8

* Čezmejna reka energetskih moči: Drava v Sloveniji, 2017. URL: http://www.dem.si/sl-si/V-sozvo%C4%8Dju-z-naravo/Drava-v-Sloveniji (18. 11. 2017). Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 4. Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

čale pogoste poplave.[10] Nevarnost ni predstavljala le voda, pač pa tudi vse ostalo plavje, ki ga je nosila s seboj. Nevarnost je bila v preteklosti še toliko večja, saj številni niso znali plavati.[11]

Poplave so bile povod za regulacijske ukrepe. Ti so se na avstrijskem koroškem začeli leta 1882. Nevarnost pred poplavami se je močno zmanjšala po izgradnji verige hidroelektrarn,[12] ni pa bila odpravljena (na primer poplava leta 2012[13]). Njihova izgradnja, predvsem pa akumulacijska jezera so močno spremenila pokrajinsko podobo. Danes regulacije in zajezitve določajo količino in hitrost pretoka, zadrževalni čas vode, njeno mešanje ter oblikovanja struge.[14]

Drava oziroma z njo povezana podtalnica je vir pitne vode (na Dravskem polju je debelina vodonosnika 20–35 m, izdatnost pa 2800 l/s), uporablja pa se tudi za namakanje. Leta 2008 je bilo v porečju Drave 91 milijonov m3 razpoložljivih količin pitne vode oziroma 223 m3/prebivalca, odvzete količine pa so predstavljale 35 % razpoložljivih količin.[15] Prodni nanosi Drave so eden najpomembnejših rezervoarjev podtalnice v državi.[16]

Podtalnico ogroža intenzivno kmetijstvo (na primer na Dravskem in Ptujskem polju), da pogosto ne odgovarja več normam za pitno vodo.[17] Zaradi onesnaževanja je dravska voda ponekod dosegla zgolj III. ali IV. kakovostni razred. Stanje se je izboljšalo z izgradnjo čistilnih naprav ter zaprtjem industrijskih obratov, ki so bili veliki onesnaževalci, zato danes prevladuje II. kakovostni razred.[18] Še vedno pa je prek sto obratov s prek dvesto iztoki, ki polovico odpadnih vod odvajajo neposredno v okolje ali javno kanalizacijo, ki ni priključena na čistilno napravo.[19] Predvsem v osrednjem delu vodonosnika na

10 Berchtold-Ogris, M. 2001: Porečje Drave. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 11.

11 Berchtold-Ogris, M. 2001: Poplave. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 44–46.

12 Ibid., str. 48.

13 Kobold, M., Polajnar, J., Pogačnik, N., Petan, S., Sušnik, M., Lalić, B., Šupek, M., Strojan, I., Jeromel, M. 2013: Poplave v oktobru in povodenj v novembru 2012. V: 24. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro, str. 1.

14 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 12.

15 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

16 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 25.

17 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 23–24.

18 Ibid., str. 26.

19 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

Dravskem polju so v podtalnici presežene vrednosti nitratov, atrazina in desetil atrazina, kar je posledica prekomerne ter neustrezne rabe gnojil in zaščitnih sredstev.[20] Danes se pojavljajo številne težnje po revitalizaciji zajezene Drave kot biotopa.[21] Med revitalizacijskimi ukrepi omenjajo: povečanje pretoka v stari dravski strugi, umetno dovajanje proda in dvig podtalnice.[22]

Drava je dala ime pokrajinskemu imenu Podravje, t.j. širšemu območju ob reki Dravi v severovzhodni Sloveniji. Pokrajinsko izkazuje izrazito dvojnost: na zahodu se razprostira hribovito Pohorsko Podravje,[23] na vzhodu pa gričevnato in nižinsko Podravje. Zahodni del sodi med alpska hribovja, vzhodni pa med panonske ravnine in panonska gričevja.[24] V zahodnem, hribovitem delu teče med Dravogradom in Brestanico oziroma Limbušem v ozki dolini med hribovjema Pohorje na jugu in Kozjak na severu. Ta del toka Drave v Sloveniji imenujemo »Dravska dolina«.[25] Približno dolvodno od Maribora se dolina odpre v široko in kar 50 km dolgo Dravsko ravan, ki je med bolj rodovitnimi slovenskimi kmetijskimi pokrajinami.[26]

Poleg pokrajinskega imena je dala Drava ime upravni enoti za ozemlje Slovenije v času Kraljevine Jugoslavije, ki se je med letoma 1929 in 1941 imenovala »Dravska banovina«.[27] Danes se po Dravi imenuje ena od dvanajstih slovenskih statističnih regij (NUTS 3) – podravska statistična regija. Podravska statistična regija je manjša od porečja Drave in zavzema 2170 km^2 oziroma desetino slovenskega ozemlja (slika 1). V njej je leta 2015 v 41 občinah in 679 naseljih živelo 322.545 prebivalcev oziroma 16 % prebivalcev Slovenije. Največje mesto je Maribor s 95.432 prebivalci (2015). V regiji so leta 2015 ustvarili 13 % nacionalnega BDP, ki pa je bil na prebivalca peti najnižji v Sloveniji in je znašal 15.456 €/prebivalca.[28]

Prebivalcem ob Dravi so v preteklosti poleg kmetijstva vir zaslužka pomenili gozdarstvo, oglarstvo, žage in mlini.[29] Do druge polovice 19. stoletja je gozd služil ali v obliki drv ali oglja za potrebe rudnikov in fužin, naraščala pa je tudi potreba po gorivu za potrebe naselij.[30] Na Koroškem so bili gozdovi blizu rek »*skoraj popolnoma izropani*«.[31] Na neporaščenih pobočjih je bil odtok padavin hitrejši, močnejša pa je tudi erozija, kar pomenilo več hudourniških nanosov.[32] Transport lesa je potekal po vodnih poteh.[33] Z (iz)gradnjo elektrarn so bila povezana nova delovna mesta, hkrati pa so izginili tradicionalni poklici.[34]

---

20 Ibid.

21 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 9.

22 Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), str. 55.

23 Sestavljajo ga Pohorje, južni del Golice, Kozjak, Strojna, vzhodni deli Karavank ter deloma Vitanjsko-Konjiški hrbet. Pohorsko Podravje. V: Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana, Mladinska knjiga, str. 45.

24 Gričevja: Slovenska gorice, Dravinjske gorice in Haloze; nižavja: Dravska ravan (Dravsko in Ptujsko polje). Belec, B., Pak, M. 1995: Podravje. V: Enciklopedija Slovenije, 9. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1995, str. 23. Perko, D. 1998: The regionalization of Slovenia. Geografski zbornik, 38, str. 29.

25 Zgonik, M, 1988: Dravska dolina. V: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, str. 328.

26 Pak, M. 1998: Dravska ravan. V: Slovenija pokrajine in ljudje. Ljubljana, Mladinska knjiga, str. 592, 599. Radovanovič, S., Varl, V., Žiberna, I. 1996: Podravje: Maribor, Ptuj A–Ž. Murska Sobota, Pomurska založba, str. 61.

27 Melik, V. 1988: Dravska banovina. V: Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, str. 327.

28 Svetin, I. (ur.) 2017: Regije v številkah - Statistični portret slovenskih regij 2017. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, str. 24–25.

29 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 23.

30 Ibid., str. 32, 35.

31 Ibid., str. 34.

32 Berchtold-Ogris, M. 2001: Poplave. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 48.

33 Berchtold-Ogris, M. 2001: Izkoriščanje Drave in njenih pritokov. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 34.

34 Berchtold-Ogris, M., Etner, B., Verdel, H. 2001: Uvod. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 9.

Ime reke se odraža tudi v lokalni identiteti. V regionalni identiteti močno prevladuje štajerska identiteta (»*Štajerc*«), po nekdanji notranjeavstrijski deželi Štajerski, v lokalni identiteti pa se nekateri opredeljujejo kot »*Podravci*«; na primer v Spodnjem Podravju se je v anketi izvedeni v letih 2008 in 2009 kot »*Spodnji Podravec*« opredelilo 6 % anketiranih.[35]

2 PLOVNOST

Drava je bila pomembna prometnica že v rimskih časih, a o uporabi splavov se zgolj domneva.[36] Dolga stoletja je bila edina, kasneje pa najcenejša transportna pot, ki je skozi stoletja mnogim dajala zaslužek.[37]

Začetki splavarjenja (flosarstva) so povezani z lesno trgovino. Prevoz lesa po reki je bil cenejši od drugih načinov transporta. Prvi pisni dokazi o splavarjenju so iz 13. stoletja, ko so Vetrinjski (Viktring) menihi po vodni poti prevažali sode za vino iz avstrijske Koroške na Spodnje Štajersko, jih tam napolnili in jih po Dravi peljali nazaj.[38] Iz leta 1280 je ohranjena listina o pobiranju mitnine pri mostu čez Dravo pri Velikovcu (Völkermarkt) za prevoz praznih sodov.[39] Kasneje so prevažali celo vrsto izdelkov in rud, v času vojn pa tudi hrano in orožje (preglednica 2).[40]

Splavarska sezona je za slovenske splavarje po večini trajala od marca do novembra (slika 3). Najbolj živahen promet je bil od aprila do septembra, pozimi pa je počival zaradi nizkega vodostaja in mraza. Osnovni pogoj za plovbo je bila zadostna količina vode, a jo je preprečevala tudi prevelika količina vode. Povprečje letnega pretoka (povprečje 1961–1999) je pri Mariboru 289 m^3/s, ob pretoku 500 m^3/s pa je bila vožnje prenevarna.[41] Vožnja je bila prepovedana, če je vodna gladina dosegla 2,2 m nad mariborskim merilom.[42]

Pred regulacijami je bilo treba Dravo pred vsako sezono pregledati, saj se je struga stalno spreminjala, poznavanje njenih »pasti«, pa je bilo ključno za varno plovbo. Na Koroškem je tovrsten pregled opravil poskusni splav, ki je določil pot in postavil ustrezne signale. Večjo nevarnost za splavarje so predstavljali tudi podporni stebri mostov.[43] Po letu 1930 je bil izdan odlok, da morajo po vsaki povodnji lastniki splavov zaradi varnosti pregledati strugo.[44] Za splavarje pod Pohorjem je bil najnevarnejši del poti do Maribora, kjer so imeli prvo postajo. Drava je imela med Dravogradom in Ožboltom številne brzice, plitvine, skalne ožine, bila pa je tudi zelo deroča.[45]

---

35 Zupančič, J. 2011: Identiteta Spodnjega Podravja. V: Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja. GeograFF, 9. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, str. 17.

36 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 82.

37 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 155.

38 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 165, 167.

39 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 82.

40 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 165, 167.

41 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 155, 165, 184. Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 371.

42 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 32.

43 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 165, 169.

44 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 32.

45 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 84–85.

Preglednica 2: Nekaj podatkov o splavarjenje na Dravi.*

leto/stoletje	splavarjenje
1280	Prevoz praznih sodov iz Koroške do Maribora, kjer so jih napolnili z vinom.
1289	Prevoz lesa samostana svetega Pavla na Koroškem na posesti na Štajerskem.
1371	Prevoz različnih vrst lesa, predvsem kole za vinograde.
16. stoletje	Razmah trgovine med Beljakom (Villach, Koroška) in Ptujem (Spodnja Štajerska); - prevoz vina, železnih izdelkov, tekstila, kremenčevega peska (za potrebe glažut na Pohorju); - začetek gradnje »šajk« – do 20 m dolgi in 6 m široki splavi za prevoz 40–60 m3 lesa; - transport vojakov, opreme in oskrba za obrambo pred Turki.
17. stoletje	Pojav večjega splava v obliki trapeza, ki je bil dolg okrog 32 m, spredaj širok 6, zadaj pa 5 m in je omogočal prevoz približno 80 do 130 m3 lesa.
sredina 19. stoletja	1100–1200 splavov na leto; - zaradi velikega prometa je podan predlog po parniku, ki bi plul med Mariborom in Beljakom, a predlog prekličejo zaradi izdane koncesije za gradnjo železnice na isti trasi.
začetek 20. stoletja	V Dravski dolini deluje prek 500 splavarjev, ki splave sestavljajo v okrog 60 pristaniščih. Od njihovega dela je živelo prek 2000 ljudi.
pred drugo svetovno vojno	Več kot 2000 splavov na leto; - do 200.000 m3 lesa na leto (> 90 % za kraje izven Slovenije); - med letoma 1920 in 1941 so prepeljali okrog pol milijona m3 lesa (slika 2) in sedem milijonov vinogradniških kolov.

* Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 82–84, 86. Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 156–157, 164–165. Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), str. 14, 24.

Iz Dravograda, Vuzenice in Vuhreda so splavi potrebovali do Maribora pol dneva, do Ptuja dan, do Donje Dubrave (Hrvaška) 1–2 dni,[46] do Osijeka (Hrvaška) 7 dni, do Somborja (po kanalu) (Srbija) 11–12 dni, do Vukovarja 8–9 dni, do Novega Sada (Srbija) 11–12 dni, do Titla (po Tisi) (Srbija) 12–14 dni, do Bečaja (po Tisi) (Srbija) 13–14 dni, do Beograda (Srbija) 14–15 dni, do Bele Crkve (Srbija) 16–17 dni in do Velikega Gradišta (Srbija) 17–20 dni (slika 4). Domov so potovali z železnico.[47] Sredi in drugi polovici 19. stoletja so namreč večji del lesa iz Dravske doline izvažali v Slavonijo, zlasti Osijek in Vojvodino, zlasti Novi Sad.[48] V začetku 20. stoletja je v sezoni po Dravi dnevno plulo 10–12 splavov.[49]

Največ splavov je pred drugo svetovno vojno odplulo iz Dravograda, saj je bilo tam zbirno mesto za les iz Mežiške in Mislinjske doline.[50] Bolj pomembni kraji, kjer so vezali splave so bili še Vuzenica,

46 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 180.

47 Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), str. 16.

48 Ibid., str. 14–15.

49 Jamnik, Z. 2013: Dokumentarni film o spominih na zadnje vuhreške in vuzeniške splavarje. Gozdarski vestnik, 71 (4), str. 248.

50 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 155, 165, 184. Šmon, M. 2000: Drava, vir električne energije. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 371.

Muta, Vuhred in Ožbalt (slika 5),[51] manj pomembni pa Podvelka, Ruše in Selnica.[52] Najpomembnejši pristanišči na slovenskem ozemlju sta bili Maribor (slika 6) in Ptuj.[53]

Do Donje Dubrave na Hrvaškem je bilo na splavu šest mož, od tu pa so zadoščali le štirje, saj se je reka umirila. Predvsem jeseni sta plovbo v tem delu ovirala megla in veter košava.[54] Vozili so samo podnevi, razen ob posebno jasnih nočeh. »*Plovba ob lepem vremenu je bila zabavna, naporna je bila v neurju, neprijetna v dežju in mrazu, gorje pa splavarjem, ako jih je zalotila … podivjana košava. Razbijala in trgala je splave …*«.[55] Posamezni splavarji so do Donje Dubrave pluli tudi več desetkrat na leto, dolvodno pa tudi prek desetkat.[56]

Kljub nevarnostim je bil poklic splavarja priljubljen, delo pa relativno dobro plačano in pestro. Ponavadi je bilo delo del družinske tradicije in se je prenašalo iz roda v rod.[57] Splavarji so bili stari med 18 in 60 let.[58] Da je šlo za dobičkonosen posel pove podatek, da je bil proti koncu tridesetih let 20. stoletja les na pohorskih kmetijah na prodaj za 150 dinarjev/m3, v krajih kamor je šel splavarski izvoz pa 600 dinarjev/m3. Splavarji so bili plačani po številu dni na splavih (okrog 30 dinarjev), dobili pa so tudi potnino do določenega kraja (do Donje Dubrave leta 1938/39 150 dinarjev, leta 1940 230 dinarjev; do Osijeka leta 1938/39 350 dinarjev, leta 1940 540 dinarjev). Za iztovarjanje so potrebovali dva do tri dni, dobili pa so dvojne dnevnice. Na poti do Osijeka so tako leta 1938/39 zaslužili okrog 700 dinarjev, ob odštetih stroških (predvsem za hrano, četrtina železniške vozovnice za povratek – ostali del so dobili plačan), pa jim je ostalo dobrih 550 dinarjev.[59]

Delo je bilo treba opravljati v vsakem vremenu, zato je bila pogosta bolezen revmatizem. Na splavu je veljala stoga hierarhija, povezana z mestom na splavu in posledičnim plačilom. »Korman«, splavar z dolgoletnimi izkušnjami je pred prvo svetovno vojno zaslužil 6–7 kron na dan, flosar 5–6 kron, pomožni delavec pa 3–5 kron. Na vrhu hierarhije je bil splavarski mojster, ki je bil odgovoren za skupino splavov. Od lastnika je prejel les, odgovoren je bil za njegovo predajo in plačilo splavarjev. Za izgube je bil osebno odgovoren, udeležen pa je bil pri dobičku. Delo je bilo sezonsko, zato so si morali splavarji pozimi najti drugo delo.[60] Ukvarjali so se s kmetijstvom in gozdarstvom.[61]

Zadnji višek je dravska plovba doživela ob gradnji »južne železnice« Dunaj–Trst. Po Dravi so prevažali tračnice in pragove. Z izgradnjo odseka železnice med Mariborom in Celjem leta 1847 ter odseka med Mariborom in Celovcem leta 1863, se je nekaj prometa preusmerilo na vlak, a je Drava do druge svetovne vojne ostala najpomembnejša pot za prevoz lesa. S pričetkom vojne je se splavarstvo ustavilo,[62] dokončno pa ga je »uničila« gradnja hidroelektrarn med Dravogradom in Mariborskim otokom,

---

51 Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), str. 9.

52 Baš, A. 1972: O dravskih splavarjih. Slovenski etnograf, 25-26, str. 146.

53 Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), str. 13.

54 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 186.

55 Pahernik, F. 1963: Minilo je splavarstvo na Dravi. V: Planine ob meji. Maribor, Planinsko društvo Maribor-Matica, str. 37. Življenje podravskih splavarjev je v romanu z naslovom »Na splavih« (1940) opisal slovenski pisatelj Anton Ingolič.

56 Baš, A. 1972: O dravskih splavarjih. Slovenski etnograf, 25-26, str. 149.

57 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 84.

58 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 193.

59 Baš, A. 2003: Splavarstvo na Slovenskem. Traditiones, 32 (2), str. 21, 28.

60 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 165, 171, 173.

61 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 84.

62 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 155.

ki so onemogočile neprekinjeno plovbo.[63] Poleg tega je za zaton splavarstva pomembno tudi, da je pri kurjavi premog začel nadomeščati les, prevoz lesa pa preide na ceste in železnice.[64]

Danes se splavarska tradicija obuja za potrebe lokalnega turizma, v Mariboru na primer s »Splavarskim krstom«, ki poteka od leta 1985, v Ljubnem ob reki Savinji pa od leta 1961 prirejajo »Flosarski bal«.[65] Na podlagi privatne pobude so ime »Dravski splavarji« zaščitili kot blagovno znamko, v vasi Javnik (Občina Podvelka) pa delujeta splavarski muzej in splavarska gostilna, tamkajšnji splavarski turistični programi pa vključujejo tudi oglede bližnjih znamenitosti.[66] »*Splavarjenje v turistične namene skupaj z ostalimi kulturno zabavnimi etnografskimi prireditvami promovira kraj in celotno regijo … Ker v teh krajih večinoma ni prepoznavnih turističnih prireditev, prav obujanje splavarjenja … postaja … osnovni del kulturne in turistične ponudbe kraja*«.[67]

3 HIDROENERGETSKA IZRABA

»*V začetki 20. stoletja je vodnata Drava postala hidroenergetska osnova industrijskemu razvoju Podravja*«.[68] Prvo elektrarno na Dravi so zgradili med letoma 1913 in 1918 v Fali, pred tem pa so manjše hidroelektrarne gradili na njenih pritokih (na primer v Bistrici v Rožu (Feistriz im Rosental) na avstrijskem Koroškem že leta 1894). HE Fala je imela zmogljivost 21 MW in je v začetku imela problem, saj je bilo premalo odjemalcev. Na zahtevo splavarjev so za plavljenje lesa ob pregradi hidroelektrarne zgradili splavnico. HE Fala so obnovili v osemdesetih letih 20. stoletja, tako da ima danes zmogljivost 58 MW.[69]

Gradnja hidroelektrarn se je v Sloveniji zaključila leta 1978 z izgradnjo HE Formin.[70] V slovenske delu porečja Drave je skupno osem večjih hidroelektrarn (preglednica 3; slika 7) in prek šestdeset malih. Osem večjih proizvede približno četrtino celotne električne energije v Sloveniji.[71]

Energetski potencial celotnega toka Drave ocenjujejo na zmogljivost 15.000 GWh; države si ga delijo v razmerju 23 % Avstrija : 18 % Slovenija : 59 % Hrvaška. V Avstriji so zgradili deset hidroelektrarn, ki izkoriščajo 69 % razpoložljivega naklona in 85 % vodne moči. V Sloveniji osem elektrarn izkorišča ves razpoložljivi naklon, na Hrvaškem pa tri elektrarne izkoriščajo dobro polovico naklona (53 %) in le 15 % vodne moči.[72] Na avstrijskem Koroškem zagotavljajo dravske elektrarne prek polovico deželnih potreb,[73] v Sloveniji proizvedejo četrtino vse električne energije,[74] za hrvaške potrebe

---

63 Entner, B. 2001: Dravsko splavarstvo. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 165, 179. Ibid., str. 165.

64 Kanop, M. 2000: Drava – nekdaj plovna reka. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 165.

65 Radovanovič, S. 2000: Svet ob reki Dravo. V: Drava nekoč in danes: zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika. Maribor, Obzorja, str. 86. Grobin, T. 2003: Splavarjenje na slovenskih rekah kot alternativna oblika turizma. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, str. 103.

66 Grobin, T. 2003: Splavarjenje na slovenskih rekah kot alternativna oblika turizma. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, str. 104–105. Splavarski muzej. URL: http://www.flosar.com/muzej.html (20. 11. 2017).

67 Ibid., str. 106.

68 Bricelj, M. 2007: Krepitev sodelovanja za razvoj ob reki. V: Trajnostno upravljanje porečja reke Drave: zbornik referatov. Maribor, Filozofska fakulteta, str. 5.

69 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 62–63.

70 Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 4.

71 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

72 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 64–65.

73 Die Drau wird barrierefrei. Kleine Zeitung Kärnten, 12. 6. 2015. URL: http://www.pressreader.com/austria/kleine-zeitung-kaernten/20150612/282196534577706 (20. 9. 2016).

74 Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Splo%C5%A1ni-podatki

Preglednica 3: Osem večjih hidroelektrarn na Dravi v Sloveniji (slika 6).*

ime	leto začetka izgradnje	moč (MW)	letna proizvodnja (GWh)
HE Dravograd	1941	26	142
HE Vuzenica	1953	56	247
HE Vuhred	1956	72	297
HE Ožbalt	1960	73	305
HE Fala	1913	58	270
HE Mariborski otok	1948	60	247
HE Zlatoličje	1969	114	577
HE Formin	1978	116	548
SKUPAJ		575	2633

* Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Elektrarne (20. 9. 2016).

Preglednica 4: Skupna letna proizvodnja električne energije dravskih elektrarn v Avstriji,* Sloveniji** in na Hrvaškem*** ter primerjava z Nuklearno elektrarno Krško.****

država	letna proizvodnja (GWh)
Avstrija	2632
Slovenija	2633
Hrvaška	1087
SKUPAJ	6352
Nuklearna elektrarna Krško	5370

* Verbund. URL: https://www.verbund.com/de-at/ueber-verbund/kraftwerke/unsere-kraftwerke (20. 9. 2016).

** Dravske elektrarne Maribor. URL: http://www.dem.si/sl-si/Elektrarne-in-proizvodnja/Splosni-podatki (20. 9. 2016).

*** HEP proizvodnja. URL: http://proizvodnja.hep.hr/proizvodnja/osnovni/hidroelektrane/sjever/ (20. 9. 2016).

**** Letno poročilo Nuklearne elektrarne Krško 2015. Krško, NEK, 2016, str. 9. URL: http://www.nek.si/uploads/documents/NEK_SLO_2016.pdf (20. 9. 2016).

pa proizvedejo šestino električne energije, ki je proizvedena na Hrvaškem.[75] Skupaj proizvedejo skoraj šestino več elektrike kot Nuklearna elektrarna Krško (preglednica 4).

Gradnja elektrarn je pomenila spremembo kulture pokrajine in naravnega ravnovesja, predvsem pa spremembo dinamike toka Drave (vode in prodonosnosti). Na sledjo so vplivali že različni protipoplavni ukrepi od konca 19. stoletja. Regulacije so povzročile, da je transport vode in plavja potekal v rečnem koritu in številni loški gozdovi so izgubili svojo poplavno funkcijo.[76] Pred tem je bila za Dravo značilna velika morfološka dinamika in premeščanje toka. Prodišča so stalno nastajala in izginjala, redno poplavljanje pa je preprečevalo njihovo zaraščanje.[77] Najbolj pa se je dinamika Drave spremenila z zajezitvami, ki so njen tok močno upočasnile. Večji del leta tako po strugi teče približno dvajsetkrat manjši pretok kot pred izgradnjo hidroelektrarn. Drava zaradi verige umetnih jezer teče počasi in skoraj ni več zmožna prenašati proda. Po ocenah se je transportna moč Drave zmanjšala za 400-krat.[78] Pred zgraditvijo HE Formin je bila prodonosnost 136.000 m3/leto (v letih 1967–68 celo 300.000 m3/leto), po zgraditvi pa 335 m3/leto.[79] S tem so prikrajšani predvsem tisti organizmi in ribje vrste, ki drstijo v produ in potrebujejo dober pretok. Prihaja tudi do sortiranja proda. V zgornjem delu zajezitve se nabira večji material, v srednjem bolj drobnozrnat, ob sami pregradi pa povečini mulj.[80] Še vedno pa poteka premeščanje suspendiranih snovi. Med letoma

(20. 9. 2016).

75 Energija u Hrvatskoj 2013: godišnji energetski pregled. URL: http://www.eihp.hr/wp-content/uploads/2015/02/Energija2013.pdf (20. 9. 2016).

76 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 67.

77 Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), str. 49.

78 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 62. Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 4–5.

79 Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), str. 50.

80 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 69–70.

2014 in 2017 se je pri HE Dravograd premestilo 6 milijonov ton, pri HE Vuzenica 9 milijonov ton in pri HE Mariborski otok 16 milijonov ton suspendiranih snovi.[81] Prihaja tudi do oženja struge, saj se prej obsežna prodišča zaraščajo.[82]

Druga težava počasnejšega toka je segrevanja vode. Drava v Avstriji je pred izgradnjo zajezitev za dobrih sto kilometrov potrebovala 17 ur, veriga hidroelektrarn pa vodo zadržuje teden dni. Posledica so višje temperature vode poleti in nižje pozimi. Manjše je tudi mešanje vode in s tem kisika, kar vpliva na samočistilne sposobnosti reke in organizme. Številne brežine so utrjene kar vpliva na (preprečuje) izmenjajo podtalnice, ekološke posledice pa so tudi zaradi hitrega (tudi dnevnega) nihanja vodostaja, saj ob večjem povpraševanju spuščajo iz jezer več vode (padec gladine), ob manjšem pa vodo zadržujejo (dvig gladine), kar onemogoča razvoj rastlinskih pasov na brežinah umetnih jezer.[83]

Čeprav je z izgradnjo hidroelektrarn povezana večja poplavna varnost, pa lahko neodgovorno ravnanje upravljalcev ob visokih vodah še poveča poplavno ogroženost držav dolvodno. Tak primer so bile poplave novembra 2012, ki so bile v Dravski dolini najhujše v zgodovini meritev. Zaradi obilice padavin in taljenja snega, ki je padel konec oktobra, so bile visoke vode pričakovane, toda »uničujoči« poplavni val je bil posledica obratovanja hidroelektrarn na avstrijskem Koroškem. Prišlo je namreč do skokovitega porasta Drave – na vodomerni postaji Labot (Lavamünd) malo pred Slovensko mejo je 5. novembra 2012 pretok Drave v vsega šestih urah narasel s okrog 500 na 2500 m^3/s. Dolvodno pri HE Mariborski otok je bil pretok 2700 m^3/s, pri HE Formin pa prek 3000 m^3/s.[84] »*Z ukrepi v slovenskih elektrarnah* [v Dravski dolini, op. a.] *lahko uspešno vplivamo na poplavno varnost do pretoka 1500 kubičnih metrov na sekundo, na spodnjih dveh elektrarnah (derivacijskih)* [HE Zlatoličje in HE Formin, op. a.] *še pri višjih pretokih. Nekje nad 2200 kubičnimi metri na sekundo pa v elektrarnah ne moremo več vplivati na pretok …*«.[85] Nacionalni operaterji hidroelektrarn so zavezani, da z ustreznim upravljanjem zapornic in nadzorovanim prelivanjem vode ne poslabšajo naravnih razmer na državni meji. Topogledno je bila reakcija koroškega operaterja hidroelektrarn »*… prepozna in napačna …*«, saj je »*… ignoriral vremenska opozorila in prepozno odprl zapornice, s čimer ni imel vodnih količin več pod kontrolo …*«.[86] S tem je povzročil vsaj 730 m^3/s večji pretok od pričakovanega.[87] Nastala škoda je bila v avstrijski obmejni Občini Labot (Lavamünd) ocenjena na 7–8 milijonov €,[88] v Slovenija pa je bila zgolj na hidroenergetskih objektih prek 31 milijonov €,[89] na Hrvaškem pa tudi zgolj na hidroenergetskih objektih več milijonov kun.[90]

---

81 Ulaga, F. 2017: Motnost vode in premeščanje suspendiranih snovi v Podravju. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 82.

82 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 62.

83 Berchtold-Ogris, M. 2001: Gradnja hidroelektrarn. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 70–71, 73.

84 Kobold, M., Polajnar, J., Pogačnik, N., Petan, S., Sušnik, M., Lalić, B., Šupek, M., Strojan, I., Jeromel, M. 2013: Poplave v oktobru in povodenj v novembru 2012. V: 24. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro, str. 1, 7, 10.

85 Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

86 Habich, J. 2013: Hochwasser in Lavamünd: Prüfer entlasten Verbund. Kleine Zeitung, 9. 7. 2013. URL: http://www.kleinezeitung.at/kaernten/lavanttal/4066627/Hochwasser-in-Lavamuend_Pruefer-entlasten-Verbund (20. 11. 2017).

87 Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

88 Celin, M. 2014: Poplave 2012: Avstrijci tožijo, Slovenija (še) nič. Delo, 16. 7. 2014. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/poplave-2012-avstrijci-tozijo-slovenija-se-nic.html (20. 11. 2017).

89 Zore, J. 2013: Bo Verbund plačal vsaj del škode zaradi poplav? Delo, 18. 11. 2003. URL: http://www.delo.si/novice/slovenija/bo-verbund-placal-vsaj-del-skode-zaradi-poplav.html (20. 11. 2017).

90 Bukša, Ž. 2012: Stanje i planovi u sustavu obrane od poplava. Hrvatska vodoprivreda, 20 (201), str. 8.

4 TURIZEM IN TRAJNOST

Večina hidroelektrarn je bila zgrajenih, ko so bile na prvem mestu ekonomske potrebe, na okoljske posledice zajezitev pa se ni toliko gledalo. Danes je drugače, saj se skuša tudi pri večjih posegih v okolje vsaj deloma ohraniti določena življenjska okolja, kjer pa so bili posegi že storjeni, pa se teži k »renaturaciji«.[91]

Obvodni in vodni prostor se skuša uporabiti še za druge namene. Na avstrijskem Koroškem so na primer med Špitalom ob Dravi (Spitall an der Drau) in Velikovcem (Völkermarkt) uredili 120 km dolgo dravsko kolesarsko pot, ki na daljših odsekih poteka po nasipih ob reki.[92] Nekaj podobnega načrtujejo tudi v Sloveniji od avstrijske do hrvaške meje.[93]

Sicer ima turistično izkoriščanje Drave daljšo tradicijo. Turisti so se na primer do druge svetovne vojne od Maribora do Beograda vozili s splavi. Lahko bi rekli, da je šlo za neke veste »pustolovski turizem«. Danes številne občine ob Dravi pri svoji turistični ponudbi izpostavljajo možnost rekreacijskih dejavnosti povezanih z reko.[94] Poleg že omenjenih kolesarskih poti, sodijo sem še pohodniške poti, plovba, obrežna rekreacija ter ustrezna predstavitev (interpretacija) naravne in kulturne dediščine.[95] Turizem v porečju Drave predstavlja slabo desetino vseh nočitev v Sloveniji. Zgolj v Dravski dolini splavarji od zgodnje pomladmi do jeseni po reki prepeljejo prek 10.000 turistov.[96] Velike možnosti ponujajo akumulacijska jezera. Omenimo zgolj, da je pri Ptuju za potrebe HE Formin nastalo največje slovensko jezero s 3,5 km^2.[97]

Narava je bila v preteklosti kot razvojni kapital prezrta, danes pa se jo prepoznava kot priložnost, saj doživljanje narave, posebej z urejeno turistično infrastrukturo, postaja vse pomembnejši del turistične ponudbe. »*Naravoslovni in ekološki turizem lahko postaneta pomembni dopolnilni in prepoznavni panogi spodnjega Podravja v Slovenji*.«[98] Omenimo zgolj, da se med Ormožem in Središčem ob Dravi »*… razteza najbolj ohranjen nižinski ekosistem v Sloveniji*« (slika 8).[99] Značilno rečno pokrajino oblikuje preplet poplavnih gozdov, mejic, travnikov in polj ter stranskih rokavov in mrtvic kot ostankov nekdanje razvejane struge Drave.[100]

V šestdesetih letih 20. stoletja so poplavne gozdove ob Dravi krčili in na posekah uredili topolove plantaže. Zaradi nižanja podtalnice so se ti nasadi začeli sušiti, v osemdesetih letih pa so ta območja spremenili v njive.[101] Podtalnica na Dravskem polju je zaradi izgradnje hidroelektrarne Zlatoličje upadla za nekaj metrov, zaradi česar so usahnila številna mokrišča in potoki ob strugi.[102]

Največje navskrižje interesov na območju toka Drave v Sloveniji je danes v ravninske delu med Mariborom in hrvaško mejo. Tu je reka nekoč stalno spreminjala in premeščala svojo strugo, širila in

---

91 Berchtold-Ogris, M. 2001: Nova Drava. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 76, 80.

92 Ibid., str. 76, 84.

93 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 68.

94 Berchtold-Ogris, M. 2001: Nova Drava. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 86–87.

95 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 69.

96 Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

97 Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 61.

98 Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 26.

99 Ibid., str. 28.

100 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 26–27.

101 Ibid., str. 26–27.

102 Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 25–26. Glej tudi: Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), str. 49.

prebijala okljuke, redno poplavljala ter ustvarjala rečne otoke in prodišča. Ta dinamika je narekovala rabo tal ob reki, ki je obsegala pretežno gozd in travnike, obdelovalna zemljišča in poselitev pa so bile na višjih terasah. Z utrjevanjem brežin od 19. stoletja se je začelo omejevati bočno erozijo, z izgradnjo hidroelektrarn pa se je ustavila prodonosnost.[103]

Pred kanaliziranjem toka je imela Drava občasno tudi več sto metrov široko strugo, voda se je prelivala v številne rokave in mrtvice, prodonosnost je preprečevala zablatenje bregov in omogočala prenikanje vode v obvodni svet. S kanaliziranjem toka se je struga zožila na le nekaj deset metrov.[104] Na obrečni prostor se je zato povečal pritisk urbanizacije in intenzivnega kmetijstva.[105] Vendar ob visokih vodah, ko hidroenergetski sistem ne uspe pretakati vse vode, Drava še vedno »uporablja« ta območja kot območja razlivanja.[106] V ravninskem delu toka Drave v Sloveniji je na območju stoletnih poplavnih voda 14 % vseh njivskih zemljišč in 5 % vseh pozidanih zemljišč.[107]

Kljub vsem posegom pa ima Drava in njen obvodni prostor še vedno veliko biotsko pestrost: je življenjski prostor okrog 270 vrstam ptic (blizu štirideset je ogroženih in rednikih v evropskem merilu[108]), 50 vrstam rib, 40 vrstam kačjih pastirjev, 30 vrstam sesalcev, 14 vrstam dvoživk, 9 vrstam plazilcev in prek 600 vrstam rastlin. Območje je pomembno prezimovališče in počivališče za številne migratorne vrste ptic.[109] V Dravi in njenih pritokih živi dobra polovica sladkovodnih vrst rib v Sloveniji, Drava pa je tudi najpomembnejše območje za vodne ptice v Sloveniji.[110] Za ekološko ravnovesje pomenijo problem tujerodne vrste; v porečju je na primer devet tujerodnih vrst rib, ki za hrano in življenjski prostor tekmujejo z domačimi vrstami.[111] Težave povzročajo tudi tujerodne školjke.[112]

Del obrečnega območja je zaščiten kot del Območij Natura 2000, potekajo pa tudi številni projekti za trajnostno upravljanje območja reke Drave.[113] Eden pomembnejših je bil v zadnjih letih LIFE-projekt Evropske unije »Obnova rečnega ekosistema nižinskega dela Drave v Slovenji« (2012–2017).[114] Na državni zakonodajni ravni pa je pomemben »Načrt upravljanja voda na vodnem območju Donave za obdobje 2016–2021«,[115] kamor sodi tudi porečje Drave. Poglavitni namen načrta je »… *opredelitev ciljev doseganja dobrega stanja površinskih in podzemnih voda, preprečevanje nadaljnjega slabšanja stanja vodnih ekosistemov, spodbujanje trajnostne rabe vode ter zagotavljanje večjega varstva in izbolj-*

[103] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 60–61.

[104] Sovinc, A. 1995: Hidrološke značilnosti reke Drave. Acrocephalus, 16 (68-70), str. 49.

[105] Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 4.

[106] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 62.

[107] Ibid., str. 64.

[108] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 27.

[109] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 64.

[110] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 25–26.

[111] Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

[112] Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 26.

[113] Grmovšek, A., Veberič, S. 2017: Celostno upravljanje rečnih koridorjev v teoriji in praksi – primer koridorja ravninske Drave. V: Geografije Podravja. Maribor, Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, str. 64.

[114] Božič, L., Denac, D. 2014: Reka Drava: darilo narave za vse generacije. Ljubljana, Društvo za opazovanje in proučevanje ptic, str. 14. Denac, D., Božič, L. 2014: Obnova rečnega ekosistema nižinskega dela Drave v Sloveniji - dosedanji rezultati projekta LIVEDRAVA. V: 25. Mišičev vodarski dan. Maribor, Vodnogospodarski biro. LiveDrava, 2017. URL: http://livedrava.ptice.si/ (20. 11. 2017).

[115] Uredba o načrtih upravljanja voda na vodnih območjih Donave in Jadranskega morja. Uradni list Republike Slovenije 67/2016. Ljubljana. Pred tem je bil v veljavi »Načrt upravljanja voda za vodni območji Donave in Jadranskega morja 2009-2015« (Uredba o načrtu upravljanja voda za vodni območji Donave in Jadranskega morja. Uradni list Republike Slovenije 61/2011. Ljubljana.).

ševanje vodnega okolja.«[116] Omenimo zgolj obnovo rečnih koridorjev, zasajanje avtohtonega obrežnega rastja ter poostren nadzor nad kmetijskimi onesnaževalci in vplivi na spremembo stanja voda.[117] Na nadnacionalni ravni pa je pomembna »Konvencija o varstvu reke Donave«,[118] v okviru katere so se države podpisnice zavezale, da bodo z vodnimi viri v Podonavju ravnale trajnostno.[119]

5 NAMESTO SKLEPA

Na Dravo v preteklosti radi gledamo z romantičnimi ali nostalgičnimi pogledi kot na lepo, naravno, celo idilično. Čeprav »*… je bilo življenje v tej idili težavno, … pa se nam zdi nekdanje gospodarjenje ob Dravi harmonično sožitje med človekom in naravo …*«.[120] S trajnostnimi koncepti tudi danes težimo k takšni »harmoniji«.

»*Ob Dravi in z njo se še danes prepletajo zgodbe … splavarjev, glažutarjev, mitničarjev, izpiralcev zlata,*[121] *mlinarjev in gozdarjev, pa tudi o strahu ljudi pred reko in njeno mogočno silo … Čeprav je mogočni hrum reke zamrl z izgradnjo hidroelektrarn, pa so ostale žive tudi zgodbe o temnih straneh življenja ob takšni reki, poplavah, nesrečah splavarjev, … poskusih ukrotitve reke … Rdeča nit vseh pripovedi pa je, da so ljudje ob reki vedno našli svoj kos kruha …*«.[122]

SAŽETAK

Rijeka Drava ima režim istjecnja snijega i kiše s maksimalnim protokom u proljeće i jesen i minimalnim protokom zimi i ljeti. Za ljude je predstavljala prirodnu granicu, izvor hrane i vode, te je služila kao važna transportna ruta. Plavljenje trupaca je prisutno još od 13. stoljeća. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća na godišnjoj je razini rijekom plavljeno do 100.000 m3 trupaca. Dolaskom željeznice u periodu od sredine pa do kasnog devetnaestog stoljeća, Drava je izgubila dio svojih transportnih funkcija, ali je svejedno ostala najpopularnija ruta za transport trupaca sve do Drugog svjetskog rata. Postepenom izgradnjom čak osam hidroelektrana tijekom dvadesetog stoljeća potpuno se izmijenila uloga rijeke Drave u Sloveniji. Usprkos prisutnoj korelaciji s prestankom plavljenja trupaca i postepenim gubitkom transportnih funkcija, potražnja za radnom snagom zbog izgradnje infrastrukture za hidroelektrane spriječila je iseljavanje iz tog područja koje bi se u protivnom dogodilo, i to u velikim razmjerima. Brojni ljudi su pronašli zaposlenje u novo osnovanim tvornicama. Danas područje uz rijeku Dravu ima kulturni (npr. Lent festival u Mariboru i očuvanje tradicije plavljenja trupaca) i rekreativni značaj (npr. pješačenje i vodeni sportovi). Tijekom povijesti rijeka je igrala važnu ulogu u privlačenju ljudi i održavanju naselja, te je također postala istaknuti simbol u kulturnom i prostornom identitetu lokalne populacije.

[116] Načrt upravljanja voda. URL: http://www.mop.gov.si/si/delovna_podrocja/voda/nacrt_upravljanja_voda/#c18222 (20. 11. 2017).

[117] Skrbimo za porečje Drave: Kako bomo poskrbeli za porečje reke Drave? Predstavitev Načrta upravljanja voda 2009–2015. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor. URL: http://www.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/skrbimo_za_vode_drava.pdf (20. 11. 2017).

[118] Zakon o ratifikaciji Konvencije o sodelovanju pri varstvu in trajnostni uporabi reke Donave (Konvencija o varstvu reke Donave). Uradni list Republike Slovenije 47/1998. Ljubljana.

[119] Danube River Protection Convention. URL: https://www.icpdr.org/main/icpdr/danube-river-protection-convention (20. 11. 2017).

[120] Berchtold-Ogris, M. 2001: Stara Drava kot idila. V: Die Drau is eine Frau/Drava je svoja frava. Celovec, Drava, str. 38.

[121] Zlato so izpirali že v 13. stoletju, dejavnost pa je zamrla v drugi plovici 19. stoletja (Šerdoner, A. 2010: Drava – reka življenja. V: Straše skozi čas: zbornik občine Straše. Maribor, Ostroga, str. 35.).

[122] Radovanovič, S. 2004: Podravje. Maribor, Kapital, str. 7.

DETERMINING ACCESSIBILITY OF POST NETWORK ELEMENTS WITH APPLICATION OF GRAVITY METHOD

ODREĐIVANJE DOSTUPNOSTI ELEMENATA POŠTANSKE MREŽE POMOĆU PRIMJENE GRAVITACIJSKE METODE

Katarina MOSTARAC
Zvonko KAVRAN
Petar FELETAR
Fakultet prometnih znanosti
Sveučilište u Zagrebu

Primljeno / Received: 20. 4. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 656.801
656.815.3

ABSTRACT

The accessibility of postal services is guaranteed by international and domestic regulations. Regulating certain density of postal network elements is the most commonly used mechanism that enables the accessibility of postal services to residents of a given country. Commonly used regulatory measures (criteria) are mainly adopted and supervised by regulatory bodies in the postal services market. This paper analyzes the application of the concept of spatial accessibility in the postal system as well as the analysis of the spatial characteristics of the selected research area. Gravity method was used to calculate the accessibility indicator of postal network elements, and therefore postal services.

Key words: service accessibility, postal network, post office, gravity method
Ključne riječi: dostupnost usluge, poštanska mreža, poštanski ured, gravitacijska metoda

1. INTRODUCTION

Concept of the of postal service accessibility is most often described through regulatory measures provided by the state, to maintain the postal network and enable provision of postal services. According to the Postal Directive [1], necessary regulatory measures should be taken in the European Union Member States, in order for the accessibility of postal services to meet the needs of users. It also states the obligation to maintain adequate density of access points in rural and remote regions in order to guarantee access to the postal network. Regulatory measures are most often implemented through several models [2]:

- one post office for a certain number of residents
- number of post offices in specific area
- minimum distance the user has to travel to the nearest post office
- maximum (air distance) between adjacent post offices
- minimum number of post offices that provide universal service
- the percentage of population at a certain distance from the post office.

In Republic of Croatia, the following criteria for density of network access points are set [3]:

1. One post office operates on an average surface of up to 80 km^2, or
2. One post office operates on average for a maximum of 6 000 inhabitants
3. Universal service provider shall establish a network of access points in the populated areas in such a way that the distance between the access points does not exceed 5 000 m.

The average number of inhabitants and the area in km^2 refers to the entire territory of the Republic of Croatia, and the network of post offices must consist of at least 700 regular post offices.

It is evident that the accessibility of postal services is most often defined through certain regulatory measures that are adopted and implemented in different countries. Formalized mathematical calculation of postal service accessibility and accessibility indicator haven't so far been the subject of research in the field of postal technology. The aim of this paper is to apply gravity method to calculate the potential accessibility indicators of postal network elements (post offices).

Theoretical basis for determining service accessibility is analyzed in the next chapter, and the notion of service availability in the postal system is introduced.

2.1 CONCEPT OF SERVICE ACCESSIBILITY IN POSTAL SYSTEM

2.1 Theoretical background of determining service accessibility

The definition of accessibility is defined in several ways, since it is used in multiple sectors or areas. Table 1 shows several examples of areas investigating the service accessibility, highlighting the importance of research of accessibility of different services in postal sector as well.

Table 1. Subject of research of accessibility in different areas

Areas	Subject of research
Urban planning	Residential development and accessibility to commercial, industrial, and residential locations, physical planning
Geography and health	Distribution and proximity impact on infant mortality, geographic accessibility to health care facilities in rural area
Public policy	Health care deprivation, residential mobility and location disadvantage
Public health	Health care in urban diabetic population, accessibility to public hospital

Source: [4]

Accessibility is often defined as the ability of people to reach certain locations, services or goods. Accessibility can be measured in distance (Euclidean, Manhattan or online), travel times (by driving, walking or by public transport) or travel cost [4].

Certain research categorizes accessibility measures in four categories [5]:

1. infrastructure-based measures analyze the impact or degree of service accessibility of transport infrastructure (degree of congestion, average road travel speed).
2. location-based measures analyze accessibility at locations (number of post offices, schools, hospitals or other services at a distance of 30 minutes of travel times from the population)
3. person based measures analyze accessibility at personal level (activities where an individual can participate in at a given time),
4. utility-based measures analyze economic benefits that people gain from access to spatially-distributed activities.

Given the characteristics of postal system, location-based measures are discussed in more detail in this research. Such measures are most often described and researched by distance measures, or potential measures. Potential measures indicate calculated potential accessibility, where actual data on the use of a particular service or infrastructure is not taken into account, but rather durability of resources or infrastructure that enables the exploitation of these resources. Measures or methods for calculating potential accessibility are actually ideal for use when it is difficult to get information on the actual use of particular services [6]. Distance measures relate to connecting points in space and are most easily described as a direct line (distance) between two points. Service accessibility is most often calculated within catchment area, determined by boundaries where people are willing to travel in order to arrive to certain services.

In the scientific field of geography, there are numerous researches dealing with accessibility of different types of services to the population. For this purpose, methods have been developed to identify

the areas of deficit, or in other words, the lack of accessibility of a given service. In other words, it is necessary to identify population that has no access to a certain set of services. Simple and easy-to-use methods are:

- supply and demand ratios
- service provider and population ratio
- distance to nearest service provider.

These methods are relatively simple to apply and do not require complex mathematical calculations. Disadvantages of such methods are following:

They do not take into account the distance function, all the population in a certain area is considered to be equally distant from the point of service supply

They do not take into account variations in space, since calculation mainly includes large areas

Equal access to a particular service is given to all population, without spatial distinctions etc.

In order for the supply and demand ratios, or distance to nearest service provider to be implemented in postal system, post office is considered as a place of supply and the population as a place of demand. Question rises on the area that determines the boundaries within which the population will belong to a particular post office. If the administrative boundaries of the post office area are selected, service accessibility according to (2) can be defined as supply and demand ratio for postal service in the selected area:

$$A_i = \frac{s_j}{number\ of\ inhabitants\ of\ area}$$

Where:

Sj – capacity of postal services at location of service provider *i*.

This method of calculating the postal service accessibility is quite simple and will not be considered further. For calculating postal service accessibility, gravity method has been applied to this survey, which, in addition to the capacity of the service at a particular location, takes into account distances between the service supply and demand point.

2.2 Accessibility of postal network elements

Postal service accessibility can be observed through the postal network, or the features specific to the recipient and the sender of the mail, as shown in Figure 1.

Sender-specific features include the sender's ability to access postal services at the location of parcel collection, accessibility of services, and access points opening hours. On the other hand, recipient - specific features include recipients' ability to reach postal services at the point of delivery of the parcel (mailbox, post office, electronic mailbox etc.), accessibility of service and parcel delivery time [7].

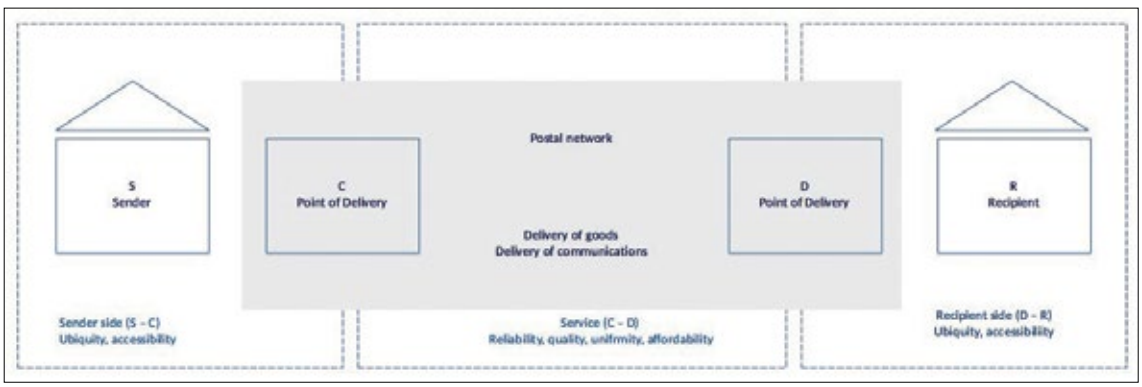

Figure 1. Two sides of postal network accessibility

Source: [7]

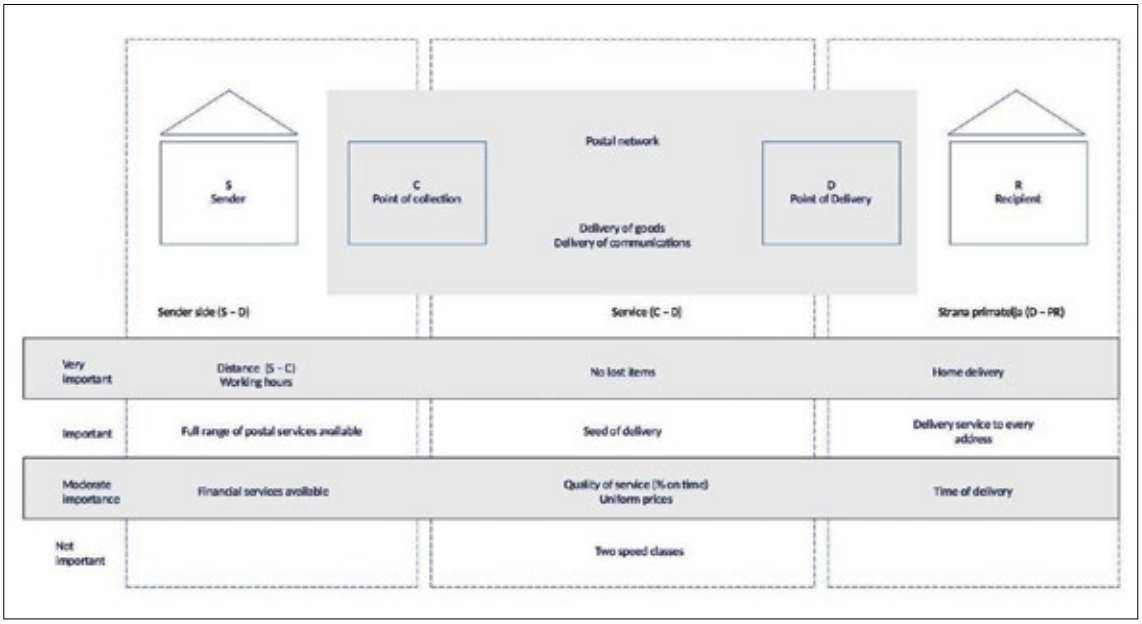

Figure 2. Importance of postal network features according to service postal service users' opinion

Source: [8]

According to [8], for sender-specific features of postal service users, it is important that there is an access point not distant more than 3 km. On the recipient side, home delivery is important, and service providers who do not deliver to all addresses in the country are not preferred. Figure 2 shows the levels of importance of the postal network features and what they include, according to the users of postal services.

The research has shown that the accessibility of collection and delivery of mail is a very important factor preferences of postal service users are considered. Important or moderately important factors relate to the accessibility of a particular service within the post office, quality of the service and the time of delivery of the shipment. When analyzing sender and the recipient side of the postal service, it is apparent that the distance to the postal network elements, the accessibility of full range of services and the delivery to the door are very important for the users.

Demands of the sender can be fulfilled by the existence of a regular post office because, apart from the fact that most offices offer a full range of postal services, their location and the ability to reach the office are a significant factor for the use of the service. Methods of planning accessibility of postal services should take into account the location of the population and its distance to the post offices, which is significant, both on the sender and recipient side. These methods provide service users easier access to the services, especially taking into account the specificity of the area and the available transport infrastructure to reach post offices. For service providers, network planning, delivery processes, and fulfillment of universal service obligations is facilitated.

3. SELECTION AND ANALYSIS OF SPATIAL CHARACTERISTICS OF RESEARCH AREA

3.1 Selection of research area

For the purpose of conducting this research, it is necessary to define a smaller area of analysis, to apply a method for determining the accessibility of universal service in the postal system. Several criteria were considered:

1. The area should be rural, in other words meet OECD Criteria [9] for the classification of rural areas
2. The density of the post office network should be optimal, it is desirable that there are no large areas of postal network inaccessibility
3. The data must be available for usage, provided by relevant institutions

Given that the focus of research is on rural areas, urban (City of Zagreb) and predominantly rural (seven counties) areas are excluded from the selection of research area. After that, an analysis of the coverage by the network of post offices of the remaining areas was carried out. Counties that are relatively scarcely covered by the network of post offices (for example Lika – Senj County) were also excluded from the selection.

Bjelovar - Bilogorska County was selected for the area of analysis where the calculation of postal service accessibility indicators will be applied.

Table 2 shows the basic characteristics of Bjelovar - Bilogora County, namely the number of settlements, the number of census tracts and the number of house numbers. It is evident that there are five cities in the county, with the rest of the municipalities (18).

Bjelovar - Bilogora County belongs among the counties with a lower population density, approximately 46 inhabitants / km². As shown in Figure 3, coverage of the postal network according to current network density criteria is satisfactory. In other words, there are not large areas of county that are not covered by the network of post offices.

Table 2. Representation of spatial characteristics of Bjelovar-Bilogora County

Bjelovar – Bilogora County	Number of settlements	Number of census tracts	Number of house numbers
Cities	123	473	30 595
Bjelovar	31	214	13 229
Čazma	36	60	4 040
Daruvar	9	76	4 856
Garešnica	23	67	4 672
Grubišno polje	24	56	3 798
Municipalities	200	402	24 075
Berek	13	17	1 024
Dežanovac	12	28	1 452
Đulovac	29	46	1 971
Hercegovac	5	17	1 106
Ivanska	13	23	1 442
Kapela	26	30	2 337
Končanica	9	22	1 291
Nova Rača	13	27	1 548
Rovišće	12	29	1 924
Severin	2	8	663
Sirač	9	26	1 412
Šandrovac	7	16	991
Štefanje	9	17	1 033
Velika Pisanica	8	21	996
Velika Trnovitica	8	14	721
Veliki Grđevac	11	29	1 881
Veliko Trojstvo	11	24	1 850
Zrinski Topolovac	3	8	443

Source: [10]

Figure 3 shows the locations of the post offices in Bjelovar - Bilogora County with a covering range of 5 km air distance. Further analysis is needed to obtain insight in number of people living at a certain distance from the post office, as well as to determine accessibility indicator for a particular house number. For this purpose, geo-information data on county boundaries, house numbers, location of post offices and all other data required for a high-quality analysis of the postal services accessibility have been collected.

3.2 Analysis of spatial characteristics of selected research area

Figure 4 shows a chart containing a layer of information of post offices, house numbers, and the spatial boundaries of Bjelovar - Bilogora County. House number data is used to show and analyze the accessibility of universal service to the population in the area of Bjelovar - Bilogora County. House number data, in the context of the analysis of postal service accessibility, is a better input, given that it covers, not only domestic users of postal services, but also legal persons, companies, public administration bodies, etc.

There are 32 post offices in the Bjelovar - Bilogora County area, as well as 54 763 households.

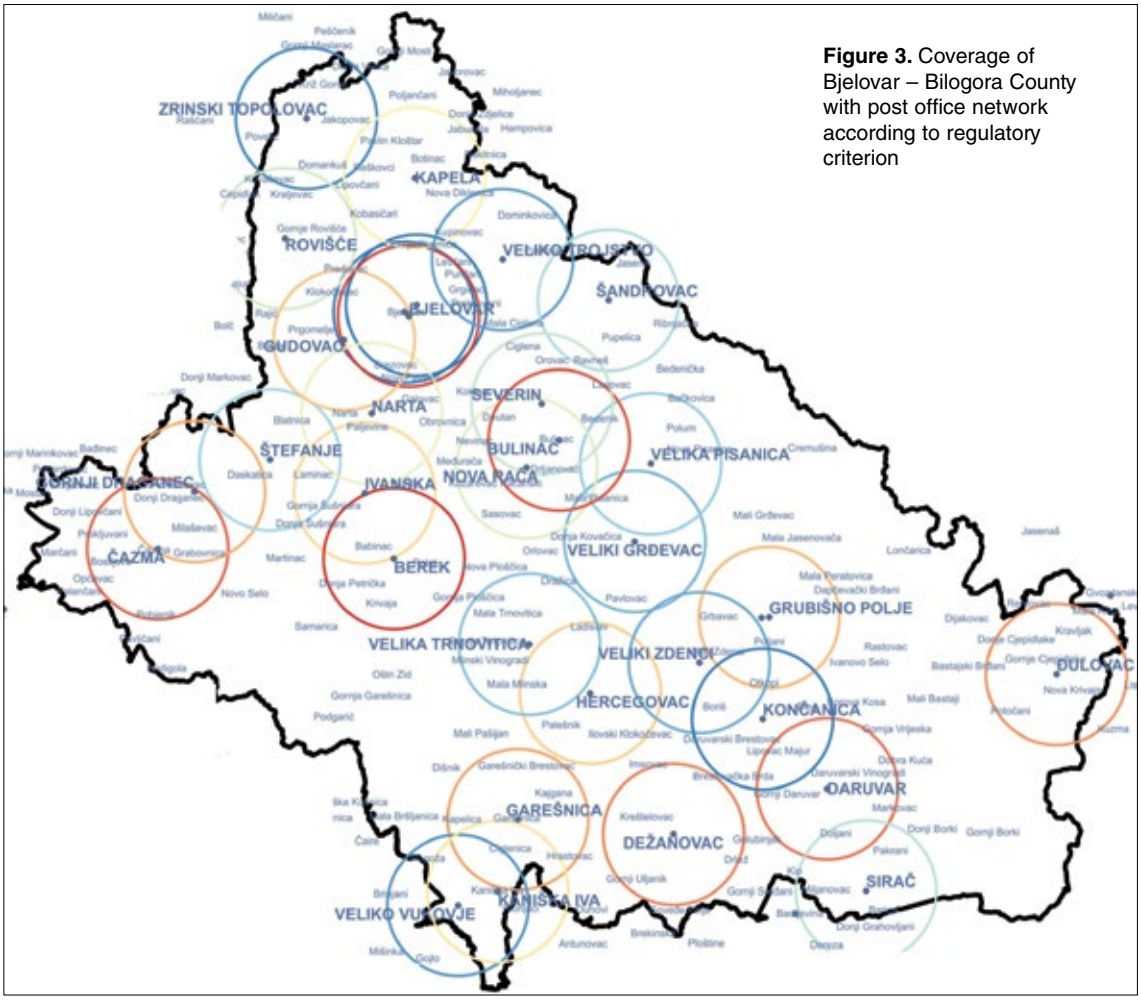

Figure 3. Coverage of Bjelovar – Bilogora County with post office network according to regulatory criterion

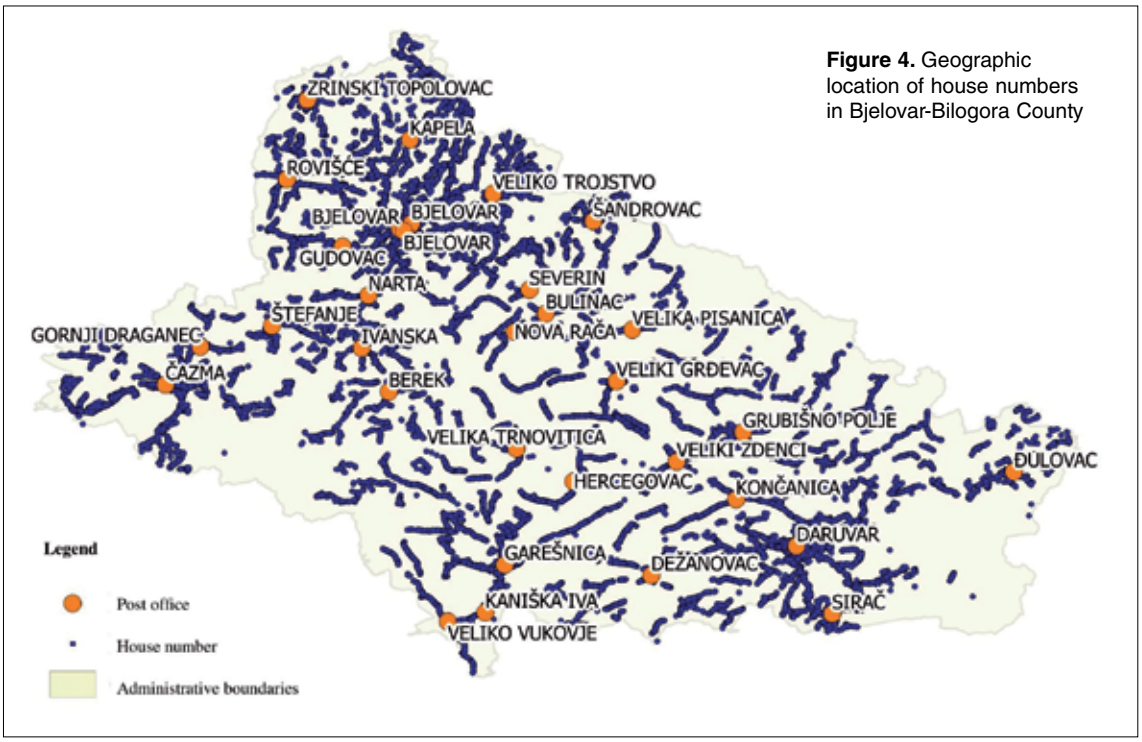

Figure 4. Geographic location of house numbers in Bjelovar-Bilogora County

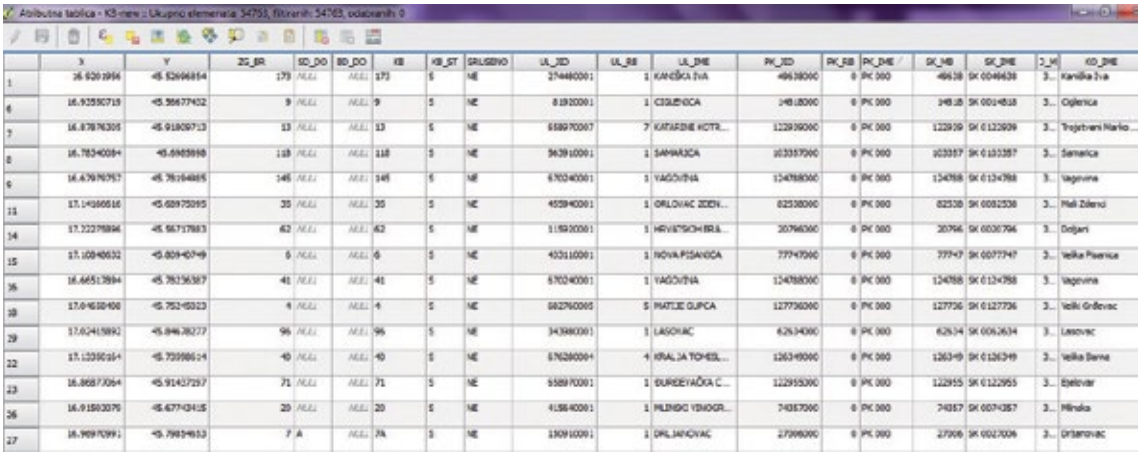

Figure 5. Attribute table for data layer on house numbers in Bjelovar-Bilogora County

Each point on the map shows the location of the house number, according to the State Geodetic Administration data. For each point geographical coordinates (length and width) of street, house number, census and statistical tract belonging to them, local government unit, etc. are known. All data are gathered in a database (attribute table) for every 54763 house number. An example of the attribute table is shown in Figure 5.

According to available data on house number location, it is possible to calculate the distances of each house number to its nearest post office. This enables to determine how many house numbers are served by a single post office according to the criterion of 80 km² (5 km air distance). Distances can be ranked, as shown in Table 3.

Table 3. Number of house numbers at a certain air distance to post office

Distance (km)	0 – 1	1 – 2	2 – 3	3 – 4	4 – 5	> 5	Total
House number (number)	13 191	10 436	8 240	7 613	6 395	8 888	54 763
House number (%)	24,09	19,06	15,05	13,90	11,68	16,20	100
Number of inhabitants	28 848	22 823	18 020	16 649	13 986	19 438	119 764

Table 3 shows that around 45 875 house numbers have an accessible post office within 5 km of air distance, while for 8 888 house numbers this criterion is not met.

It is evident that approximately 85% of the population in Bjelovar - Bilogora County is within 5 km distance to post office and around 44% of the population within 2 km to the nearest post office. For universal service provider, as well as for the regulator body in Republic of Croatia, this analysis is interesting, as well as approach to organization of network of access points.

Figure 6 shows gradation of distances based on the values obtained by table 3 for house numbers to the nearest post office, using the QGIS tool.

Figure 7 shows cumulative distribution function of house numbers distances to post offices. It is evident that 83% of the population lives under 5 km distance, while up to 8 km distance 96% of the population.

Table 4 shows statistical analysis of the distances of the points representing 54 763 (total number of points) house numbers to the post offices. The mean value of the distance is 2.89 km, with a deviation from the mean value (standard deviation) 2.23 km.

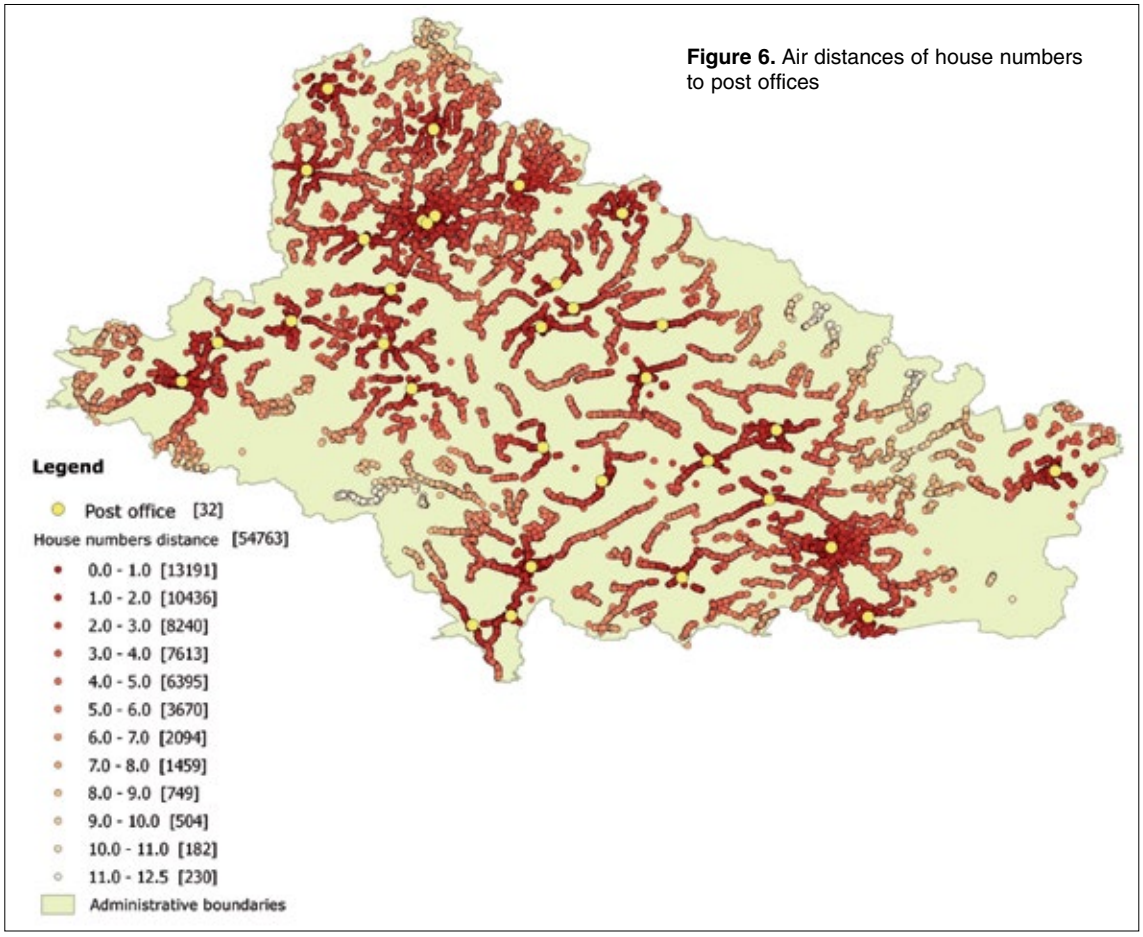

Figure 6. Air distances of house numbers to post offices

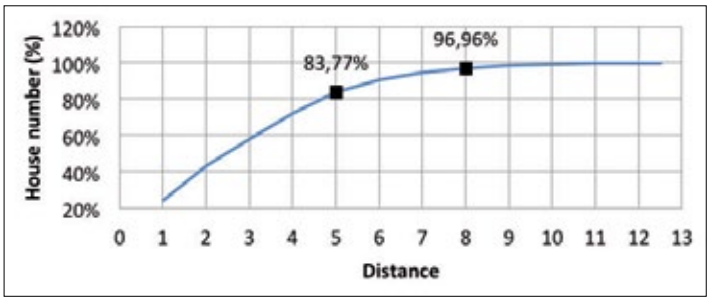

Figure 7. House numbers (%) at a certain distance to post office

Table 4 Statistical analysis of air distances of house numbers to post offices

Mean value	2,89
Standard deviation	2,23
Minimum value	0.0042692
Maximum value	12.503
Total number of points	54 763
Unique values	42 322

It is interesting to observe that the nearest house number (minimum distance value) is about 4 m distant from the post office, while the farthest (maximum distance value) is 12.5 km. There are 12 441 house numbers in the observed area, with the same distance to the post office, and 42 322 (number of unique values) with different distances to the post offices.

To estimate the number of residents living at a certain distance to the post office, it was necessary to determine average number of inhabitants per house number. According to data from the last national census [11, 12], average number of households in the Bjelovar - Bilogora County is 2.88. Since the number of households and the number of house numbers in the county is not equal, it was necessary to allocate the average number of inhabitants to each household number. When the total number of people living in the area of Bjelovar - Bilogora County is divided by the total number of house numbers, the average number of inhabitants per household in the county equals 2.2. Determining the average number of inhabitants per house number will allow estimation of the number of residents who have postal ser-

vice accessible or, on the other hand inaccessible when determining universal service accessibility in the postal system.

4. APPLICATION OF GRAVITY METHOD FOR DETERMINING ACCESSIBILITY OF POSTAL NETWORK ELEMENTS

Measures of potential accessibility (gravity-based models or methods) are frequently used in the literature to describe spatial accessibility and determine accessibility of opportunities (services) in a given zone or in a given area. It is the most commonly used method for modeling interactions between supply and demand points in a particular area. It was first introduced by Hansen [13] in 1959, while the conditions were derived from the specificity of the postal system, represented by the expression (2):

$$A_i = \sum_{j=1}^{n} \frac{S_j}{d_{ij}^{\beta}} \quad for\ each\ d_{ij} \leq d_{max}$$

$$A_i = 0\ for\ d_{ij} \geq d_{max}$$

Where:

A_i – accessibility indicator of population location *i* (for example: place of residence or point of interest)

S_j – capacity of service at service provider location *j,* (for example: number of post offices within an observed area)

d_{ij} – distance, shortest air or network distance between points *i* and *j*

β – distance decay parameter indicates the user's willingness to travel to a particular service. If the distance to a certain service is longer, the user is less willing to travel to access that service.

The value of β parameter is the subject of discussion in literature, since there are no generally accepted used values. Some authors believe that its value depends on the service, or the industry, where accessibility is being determined, as well as on the region or area where it is being researched [4]. Luo and Wang [14] tested different coefficient values in their research and came to the conclusion that the lower coefficient value β corresponds to longer travel times. In other words, smaller the value of β parameter, people are willing to travel longer to reach certain services. For this reason, different coefficient values should be used in urban or rural areas [15].

β parameter is the biggest disadvantage of the gravity method because it is not easy to determine [15]. In theory, it should be calculated from actual data on the use of a particular service, and given that these data are often unavailable, the authors in the calculations include different values [14], for example, the ones already defined in the literature.

Hansen [13] found that the values of the distance decay parameter may range from 0.5 - 3; depending on the purpose of the trip. The parameter will be lower, if is the purpose of travel more important: travel to school or shopping destination (2.0), social travel (1.1), travel to the workplace (0.9).

Based on the conducted analysis, in the first step of determining the universal service accessibility, the value of β = 1 is assigned as the distance decay coefficient. This value for determining accessibility of universal postal service, was taken for several reasons. Since the gravity method has not been applied before to determine the accessibility of any postal service, this value was chosen for simplified presentation and application of the method. Given that the emphasis in the research is on rural areas, it is to assume that people are willing to travel longer to get to a certain service. In future research, it would be useful to conduct a more detailed analysis of the different values of the decay coefficient, to analyze the impacts of these values on the accessibility of postal service, and to gain conclusions on the possibility of using different values of the β coefficient in the postal system.

The condition $d_{ij} \leq d_{max}$ denotes the catchment areas where service accessibility is calculated. In this case, the area covers the entire county. In other words, within the county boundaries, distances between each house number and the nearest post office is calculated. Smaller the distance, greater the value of the accessibility indicator. This is particularly noticeable in urban areas where the accessibility

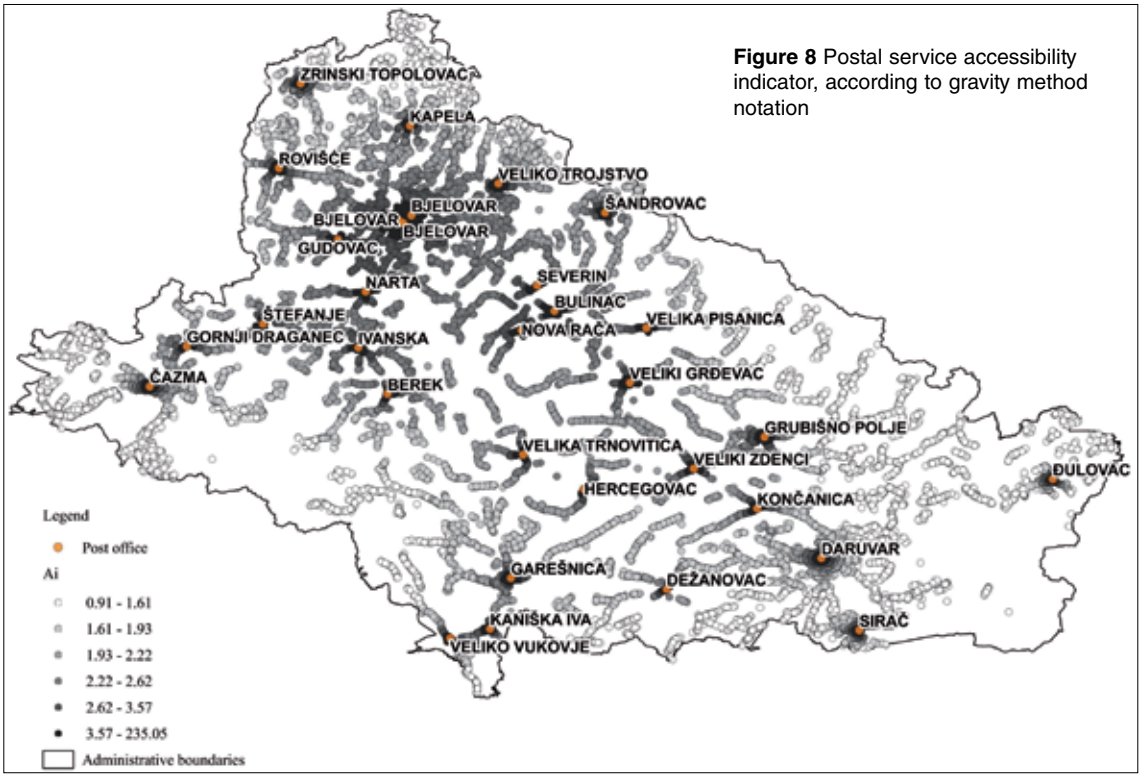

Figure 8 Postal service accessibility indicator, according to gravity method notation

indicator of individual house numbers is extremely large. Figure 8 shows the values of accessibility indicators in Bjelovar - Bilogora County, according to (2).

The values of accessibility indicators are larger for house numbers nearest to the post office. For selected $\beta = 1$ value, the accessibility indicator values drop significantly for smaller distance values . For example, if a house number is just a few meters away from the post office, the accessibility indicator will show value greater than 200. If it is significantly distant, the accessibility indicators are closer to 0, as shown in more detail in Table 5.

The values of accessibility indicators can be compared with the distances of a particular house number to the post office as shown in Table 5. Higher values, greater the accessibility of the location, or in other words distance is smaller.

Table 5. Accessibility indicator values and belonging air distances

[km]	
0 – 1	234 – 1
1 – 2	1 – 0,5
2 – 3	0,5 – 0,33
3 – 4	0,33 – 0,25
4 – 5	0,25 – 0,2
> 5	< 0,2

CONCLUSION

The accessibility of postal services or postal network elements is an important concept that significantly affects the layout and organization of the postal network. Studies show that the accessibility of post offices and distance of access points is an important factor for the users of postal services. The accessibility of postal network elements in the EU countries is largely governed by the regulatory criteria that universal service providers must fulfill.

In this research, an analysis of the postal network elements (post offices) accessibility was carried out according to the currently existing criteria for determining the density of access points in the Republic of Croatia. The analysis was made and implemented using the example of the Bjelovar - Bilogora County. The results of the analysis show that, according to the existing criteria, over 16% of the county's population has no post office accessible.

The implementation of gravity method for determining the accessibility of postal network elements has shown the possibility of a different way of determining postal service accessibility. In this way, accessibility of a particular house number is determined, resulting in insight of population accessibility of a particular area. This gives the service provider the ability to improve the quality of the service, especially for those users to whom the service is inaccessible.

By introducing methods for calculating spatial accessibility in the postal system, the possibility of further exploration of the concept of spatial accessibility in the postal system opens. In further research, it would be useful to focus on the analysis of the impact of different distance decay parameters on the accessibility of postal network elements. Also, it would be valuable to determine accessibility using capacities of different services (different postal network elements or different types of postal services).

REFERENCES

[1] Directive 2008/6/EC of the European Parliament and of the Council of 20 February 2008 amending Directive 97/67/EC with Regard to the Full Accomplishment of the Internal Market of Community Postal Services. Available at: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex:32008L0006, 24.11.2017.

[2] International Post Corporation (IPC), Postal Regulatory Database, Country Directory 2014, Brussels, Belgium, 2014.

[3] Ordinance on the Universal Service Provision, Croatian Regulatory Authority for Network Industries, Official Gazette, 41/13.

[4] Ahmad, S.: A GIS Based Investigation of Spatial Accessibility to Health Care Facilities by Local Communities Within an Urban Fringe Area of Melbourne, RMIT University, master's thesis, 2012.

[5] Geurs, K.T.; Wee, B.: Accessibility Evaluation of Land-Use and Transport Strategies: Review and Research Direction, Journal of Transport Geography, Vol 12, No 1, 2004, p. 127 – 140.

[6] Polzin, P.: Integration of the Assessments of Access to Health Care and of Competition Between Providers into a New Method to Identfy Target Geographic Markets, Universitade de Porto, Faculdade de Engenharia, doctoral thesis, 2014. p. 19.

[7] Jaag, T.; Trinkner, U.: The future of the USO – Economic rationale for Universal Services and Implication for a Future-oriented USO, Swiss Economics, Zurich, June 2011.

[8] Rohr, C. et al: Study on Appropriate Methodologies to Better Measure Consumer Preferences for Postal Services, Final Report, RAND Europe, 2011.

[9] OECD Rural Policy Review: The New Reral Paradigm, Policies and Governance, OECD Publishing, 2006.

[10] Croatian Bureau of Statistics: Statistical Yearbook of Republic of Croatia 2015, Zagreb, 2015.

[11] Croatian Bureau of Statistics: Census of Population, Households and Dwellings 2011.

[12] http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm, 03.09.2017.

[13] Hansen W. G., How Accessibility Shapes Land Use, Journal of the American Institute of Planners, No 2, Vol 35, 1959, p. 73 – 76.

[14] Luo, W.; Wang, F.: Measures of Spatial Accessibility to Health Care in GIS Environment: Synthesis and a Case Study in the Chicago Region, Environment and Planning B: Planning and Design, Vol 30, 2003, p. 865 – 884

[15] Schuurman, N.; Berube, M.; Crooks, V.A.: Measuring Potential Spatial Access to Primary Health Care Physicians Using a Modified Gravity Model, The Canadian Geographer, Vol 54, No 1, 2010, p. 29 – 45.

SAŽETAK

Dostupnost poštanskih usluga zajamčena je međunarodnim i nacionalnim zakonskim odredbama. Regulacija određene gustoće elemenata poštanske mreže mehanizam je koji se najčešće koristi u ostvarivanju dostupnosti poštanskih usluga stanovnicima određene zemlje. Općenito korištene regulativne mjere (kriteriji) uglavnom se usvajaju i nadgledaju od strane regulativnih tijela na tržištu poštanskih usluga. U ovom se radu analizira primjena koncepta prostorne dostupnosti u poštanskom sustavu, te se analiziraju prostorne karakteristike odabranih istraživanih područja. Pomoću gravitacijske metode napravljen je izračun indikatora dostupnosti elemenata poštanske mreže i poštanskih usluga.

PRIJEDLOG I SIMULACIJSKA ANALIZA MJERA ZA UNAPREĐENJE ŽELJEZNIČKOG PUTNIČKOG PROMETA NA RELACIJI KOPRIVNICA – VIROVITICA

PROPOSAL AND SIMULATION ANALYSIS OF MEASURES FOR ADVANCMENT OF RAILWAY PASSANGER TRAFFIC ON RELATION KOPRIVNICA – VIROVITICA

Hrvoje HARAMINA
Sveučilište u Zagrebu,
Fakultet prometnih znanosti

Dino RADONJIĆ
Prvo plinarsko društvo d.o.o.

Branko MIHALJEVIĆ
Rochester Institute of Technology Croatia

Primljeno / Received: 15. 5. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: [656.022+711.453.1] (497.525Podravina)
656.22(497.525.1Koprivnica)
656.22(497.525.2Virovitica)

SAŽETAK

U radu su predložene mjere za unapređenje željezničkog prometa na pružnoj dionici Koprivnica – Virovitica regionalne pruge R202 (Varaždin – Dalj) s ciljem povećanja kvalitete prijevozne usluge u željezničkom putničkom prometu u svrhu dnevnih migracija putnika iz Podravine prema Zagrebu. Za potrebe ispitivanja učinka predloženih mjera izrađeni su računalni modeli pružne dionice Koprivnica - Virovitica s postojećim stanjem i predloženim promjenama postojećeg stanja željezničke infrastrukture na toj dionici pruge. Predložene mjere odnose se na promjenu postojećeg sustava osiguranja otvorene pruge i kolodvorskih područja u svrhu povećanja tehničke sposobnosti pruge i sigurnosti željezničkog prometa, izmjenu voznog parka te dodatne mjere za unaprjeđenje sustava upravljanja željezničkim prometom. Predložene mjere su ispitane primjenom simulacijskih postupaka, a analizom dobivenih rezultata utvrđeno je da bi one mogle značajno unaprijediti kvalitetu prijevozne usluge s aspekta raspoloživosti, udobnosti, brzine, ekonomičnosti i sigurnosti putovanja.

Ključne riječi: prijevoz putnika željeznicom, sigurnost željezničkog prometa, simulacijsko modeliranje
Key words: railway passenger transport, railway safety, simulation modelling

1. UVOD

Pružna dionica Koprivnica - Virovitica dio je željezničke pruge za regionalni promet R202 (Varaždin - Dalj), odnosno šire gledano tkz. Podravske željezničke magistrale koja predstavlja pružnu dionicu Erdut - Osijek- Virovitica- Koprivnica- Varaždin - Čakovec - Središće, a koja preko hrvatskog teritorija povezuje Sloveniju i Vojvodinu. Podravska magistrala ima ukupnu dužinu od 271 kilometar, a građena je parcijalno u razmjerno dugom razdoblju od 1870. do 1937. godine (D. Desselbrunner, 2002.).

Prema demografskim pokazateljima (P. Feletar, 2012.) broj stanovnika u Podravini se smanjuje. Potencijalno rješenje ovog problema je njena bolja željeznička povezanost sa Zagrebom, uz pretpostavku da bi unapređenje kvalitete željezničke prijevozne usluge u putničkom prometu rezultiralo povećanjem dnevnih migracija stanovništva te na taj način spriječilo postojeći trend njegovog iseljavanja u područja koja se nalaze bliže Zagrebu. Naime, u razvijenijim zemljama postoji trend povećanja broja

korisnika te rasta udaljenosti putovanja željeznicom u sklopu dnevnih migracija. Primjerice prema podacima Međunarodne željezničke unije (UIC) u Švicarskoj dnevno vlakom putuje 1,2 milijuna ljudi (H. Sivilevičius, L. Maskeliunaite, 2018.).

U okviru dnevnih migracija putnika u smjeru Zagreba pored Podravske magistrale do kolodvora Koprivnica, podrazumijeva se i putovanje pružnom dionicom Dugo Selo - Koprivnica te prugom Zagreb Glavni kolodvor - Dugo Selo. S obzirom da su te dvije pruge klasificirane kao pruge od međunarodnog značaja i da su dio Mediteranskog koridora u okviru trans-europske prometne mreže (TEN-T) u njih su trenutno predviđena značajna ulaganja u svrhu unapređenja željezničke infrastrukture. Naime, prema projektima za rekonstrukciju postojećeg i dogradnju drugog kolosijeka na dionici Dugo Selo – Križevci te Križevci - Koprivnica - državna granica, planirano je da na pruzi Dugo Selo - Koprivnica nakon njene rekonstrukcije, a čiji su radovi već u tijeku, najveća dopuštena brzina uglavnom bude 160 km/km. Prometovanje tom brzinom smanjilo bi vrijeme putovanja brzih vlakova za prijevoz putnika na relaciji Zagreb Glavni kolodvor - Koprivnica sa sadašnjih približno 1 sat i 10 minuta na oko 55 minuta. Također planirano je i smanjene vremena putovanja putničkih vlakova na toj relaciji sa sadašnjih 1 sat i 30 minuta na 1 sat i 7 minuta. Takvo smanjenje vremena putovanja na dionici Zagreb Glavni kolodvor - Koprivnica otvara priliku da se smanjenjem voznih vremena na pružnoj dionici Koprivnica - Virovitica uz potrebnu rekonstrukciju željezničke infrastrukture te uz ugradnju suvremenijih željezničkih signalno-sigurnosnih uređaja i izmjenu voznog parka, ostvare uvjeti za zadovoljavajuću razinu prijevozne usluge u svrhu dnevnih migracija stanovništva iz Podravine prema Zagrebu. Pri tome, osim na skraćivanje vremena putovanja, povećanje kvalitete prijevozne usluge također bi se odnosilo i na povećanje njegove sigurnosti. Naime, postojeće stanje pruge na dionici Koprivnica - Virovitica u velikoj mjeri ne odgovara suvremenom načinu upravljanja željezničkim prometom. S obzirom na sve navedeno potrebno je provesti analizu postojećeg stanja željezničkog sustava na toj dionici pruge i predložiti mjere za njegovo unapređenje s ciljem povećanja kvalitete prijevozne usluge u svrhu dnevnih migracija stanovništva. U okviru toga potrebno je izraditi simulacijske modele promatrane pruge te pomoću njih ispitati i analizirati učinke predloženih mjera.

2. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA PRUGE R-202 (VARAŽDIN – DALJ) NA PRUŽNOJ DIONICI KOPRIVNICA – VIROVITICA

Na pružnoj dionici Koprivnica – Virovitica (slika 1) nalazi se je 8 kolodvora i 4 stajališta, a promet se regulira u međukolodvorskom razmaku.

2.1. Kolodvor Koprivnica

Kolodvor Koprivnica se nalazi u kilometarskom položaju 207+866 pruge R202 (Varaždin– Dalj) odnosno u kilometarskom položaju 510+860 pruge M201 (Gyekenyes DG – Botovo – Koprivnica – Dugo Selo). U pogledu prometne službe kolodvor Koprivnica je ranžirni, rasporedni i granični kolodvor, a osiguran je elektro-relejnim signalno-sigurnosnim uređajem tipa »Iskra Lorenz SpDrL30« koji podrazumijeva da se signalima i skretnicama rukuje iz središnjeg mjesta. Kolosijeci u kolodvoru Koprivnica su podijeljeni u slijedeće skupine: prijemno – otpremni kolosijeci za putničke vlakove, prijemno otpremni kolosijeci za teretne vlakove, ranžirno otpremni kolosijeci, izvlačnjaci ranžirne skupine, izvlačnjaci za ranžiranje, skupine manipulativnih kolosijeka, skupine zaštitnih (izvlačnih) kolosijeka, skupine industrijskih kolosijeka, skupine lokomotivskih kolosijeka, skupine kolosijeka nadzornog središta Koprivnica, skupine kolosijeka radionice za popravak vagona Koprivnica.

Kolodvor je opremljen s svjetlosnim ulaznim signalima i predsignalima te izlaznim signalima na glavnim kolosijecima za prijem i otpremu vlakova. Uz to kolodvor je opremljen i svjetlosnim signalima za zaštitu manevarskih voznih putova. S obzirom na to kolodvor Koprivnica zadovoljava suvremene standarde za upravljanje željezničkim prometom. Prema voznom redu 2017./18. u kolodvorskom području dnevno prometuje xx putničkih i yy teretnih vlakova. Pri tome vlakovi koji dolaze iz smjera Virovitice prihvaćaju se na x, y kolosijek, a vlakovi koji se otpremaju u smjeru Virovitice dolaze na kolosijek… Na slici 2 je prikazan shematski prikaz kolodvora Koprivnica u programu OpenTrack.

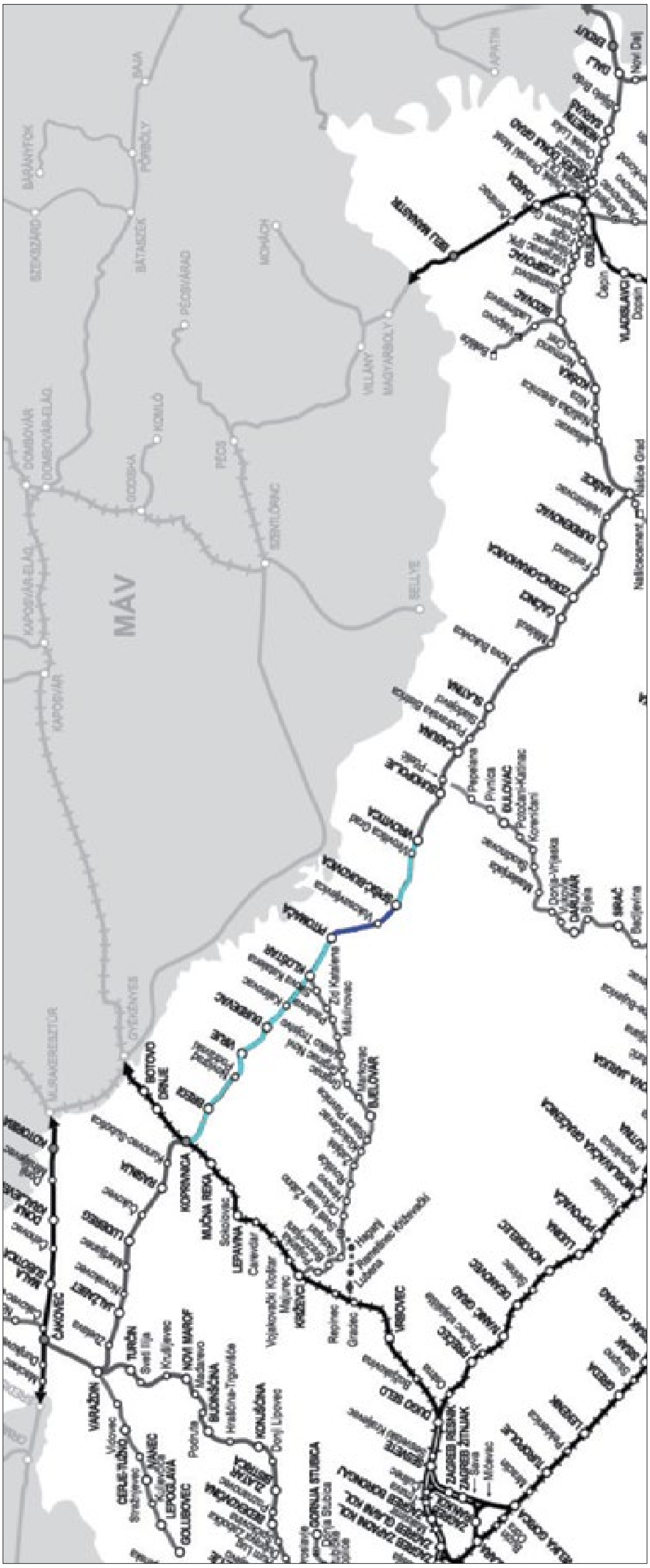

Slika 1. Prikaz pružne dionice Koprivnica – Virovitica i njezinog ograničavajućeg međukolodvorskog razmaka Izvor: Hž Infrastrukura d.o.o., Izvješće o mreži 2018, Zagreb, 2017.

S obzirom na postojeće stanje u kolodvoru Koprivnica u svrhu učinkovitog prijema i otpreme vlakova koji bi prometovali na dionici Koprivnica - Virovitica nije potrebno modificirati kolosiječnu infrastrukturu te raditi preinake na sustava osiguranja prometa.

2.2. Kolodvor Bregi

Kolodvor Bregi je međukolodvor na rasporednom odsjeku Virovitica – Koprivnica, nalazi se u kilometarskom položaju 199+333 na pruzi R202 (Varaždin – Dalj). Kolodvor ima tri glavna kolosijeka (2, 3 i 4. kolosijek) koji služe za prijem i otpremu vlakova te jedan pomoćni kolosijek (1. kolosijek) koji služi za smještaj tovarenih i praznih vagona.

Kolodvor je osiguran elektro-mehaničkim signalno-sigurnosnim uređajem s jednoznačnim likovnim ulaznim signalima i predsignalima što predstavlja zastarjeli način osiguranja koji ne može zadovoljiti suvremene zahtjeve u pogledu regulacije i sigurnosti željezničkog prometa. Naime, primjena takvih kolodvorskih signalno-sigurnosnih uređaja zbog tehnologije prijema i otpreme vlakova koja podrazumijeva duže kolodvorske intervale, te manje pouzdanosti u radu u odnosu na suvremene tipove signalno-sigurnosnih uređaja, može se negativno odraziti i na kvalitetu realizacije planiranog

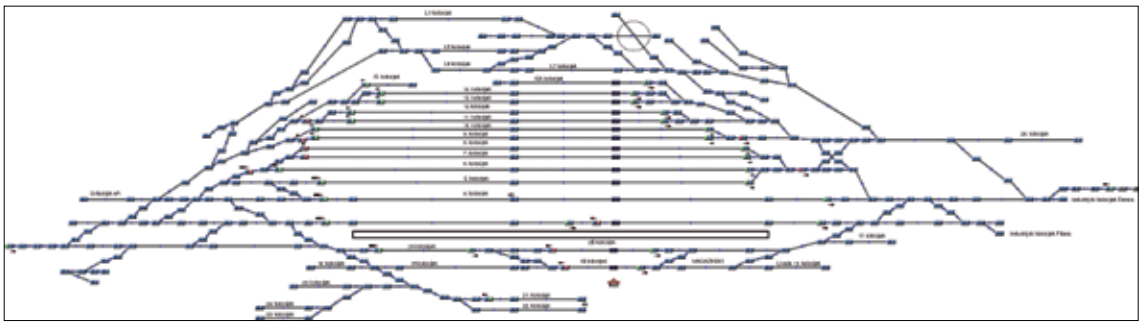

Slika 2. Shematski prikaz kolodvora Koprivnica izrađen u simulacijskom programu OpenTrack

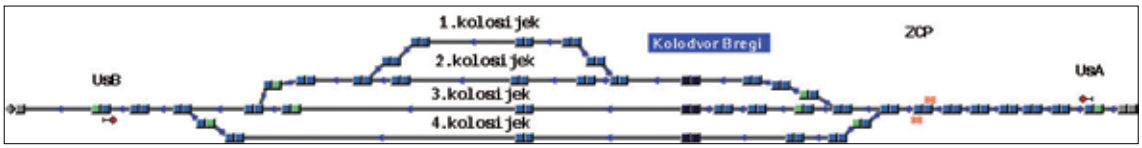

Slika 3. Shematski prikaz kolodvora Bregi

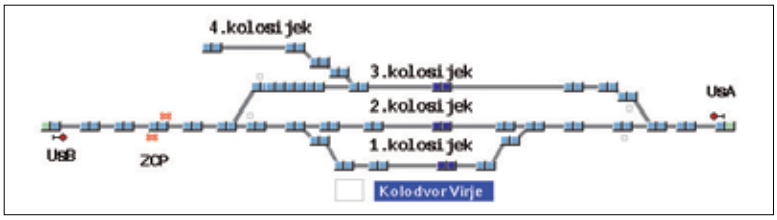

Slika 4. Shematski prikaz kolodvora Virje

voznog reda. Na području kolodvora nalazi se željezničko – cestovni prijelaz (ŽCP) osiguran branicima i svjetlosno – zvučnom signalizacijom. Branicima se rukuje mehanički pomoću postavnog uređaja koji se nalazi ispred prometnog ureda, a isti je u ovisnosti sa ulaznim signalom A. Takav način osiguranja željezničko cestovnih prijelaza u usporedbi sa suvremenim rješenjima zbog dužih kolodvorskih intervala negativno utječe na propusnu sposobnost kolodvora. Na slici 3 je prikazan shematski prikaz kolodvora Bregi izrađen u programu OpenTrack.

2.3. Kolodvor Virje

Kolodvor Virje ima status međukolodvora između rasporednih kolodvora Virovitica i Koprivnica, nalazi se u kilometarskom položaju 187+260 pruge R202 (Varaždin – Dalj). Kolodvoru je podređeno službeno mjesto Novigrad Podravski u kilometarskom položaju 192+467, a koje je neprekidno zaposjednuto čuvarom ŽCP-a. Kolodvor ima dva glavna kolosijeka (2. i 3. kolosijek) koji služe za prijem i otpremu vlakova te dva pomoćna kolosijeka (1. i 4. kolosijek) koji služe za smještaj tovarenih i praznih vagona. Kolodvor je osiguran mehaničkim signalno-sigurnosnim uređajem s jednoznačnim likovnim ulaznim signalima i predsignalima, što isto kao i u slučaju kolodvora Bregi predstavlja zastarjeli način osiguranja željezničkog prometa. Na području kolodvora Virje nalazi se željezničko – cestovni prijelaz koji je u ovisnosti s ulaznim signalom B, a osiguran je polubranicima te svjetlosnom i zvučnom signalizacijom. Na slici 4 prikazan je shematski prikaz kolodvora Virje izrađen u programu OpenTrack.

2.4. Kolodvor Đurđevac

Kolodvor Đurđevac se nalazi u kilometarskom položaju 180+533 pruge R202 (Varaždin – Dalj) i ima status međukolodvora između rasporednih kolodvora Virovitica i Koprivnica, a podređeno mu je stajalište Kalinovac. Kolodvor Đurđevac ima devet kolosijeka i to: tri glavna prijemno – otpremna kolosijeka (2, 3. i 4. kolosijek), tri manipulacijska kolosijeka (6,7. i 8. kolosijek), dva izvlačnjaka (5. i 9. kolosijek) i jedan garažni kolosijek (1. kolosijek). Kolodvor Đurđevac je osiguran elektro-mehaničkim signalno-sigurnosnim uređajem s jednoznačnim svjetlosnim ulaznim signalima koji su u ključevnoj ovisnosti sa skretnicama, što također predstavlja zastarjeli način osiguranja željezničkog prometa u

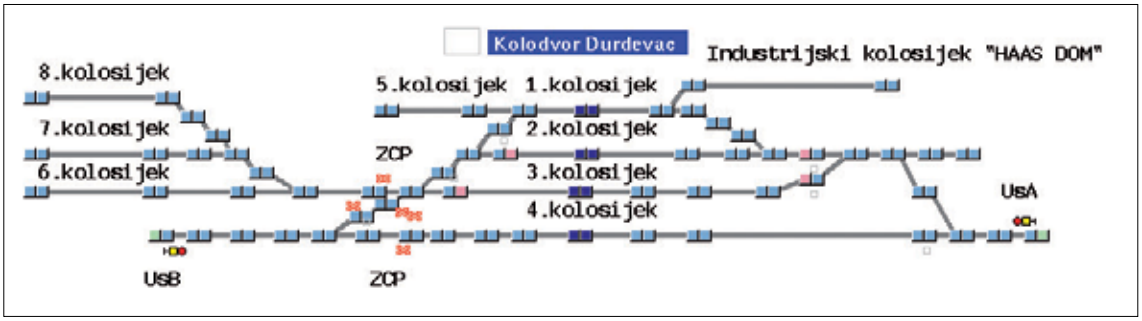

Slika 5. Shematski prikaz kolodvora Đurđevac

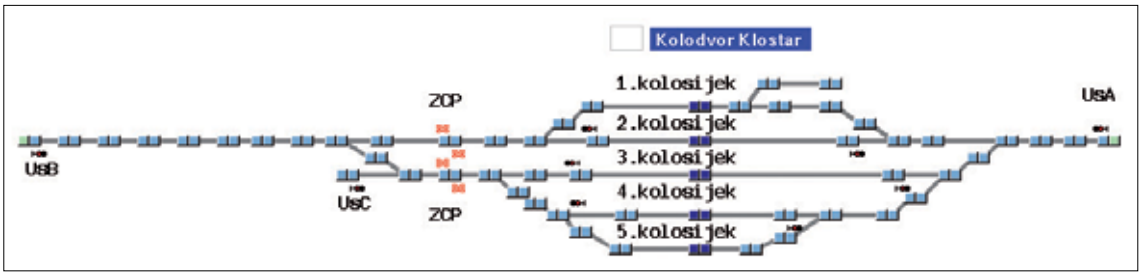

Slika 6. Shematski prikaz kolodvora Kloštar

kolodvorskom području. U kolodvoru na kilometarskom položaju 180+900 se nalazi željezničko-cestovni prijelaz koji je osiguran mehaničkim branicima, a koji su u zavisnosti sa ulaznim signalom B od strane kolodvora Virje. Na slici je prikazan shematski prikaz kolodvora Đurđevac izrađen u programu OpenTrack.

2.5. Kolodvor Kloštar

Kolodvor Kloštar je međukolodvor na rasporednom odsjeku Virovitica – Koprivnica pruge R202 (Varaždin -Dalj), a krajnji odnosno početni kolodvor na pruzi L204 Križevci – Bjelovar. Kolodvoru Kloštar podređena su stajališta na pruzi L204: Sirova Katalena i Zid Katalena.

Kolodvor Kloštar ima šest kolosijeka. Prvi kolosijek je manipulativni i služi za utovar odnosno istovar vagona te za smještaj praznih vagona. Drugi kolosijek je glavni prolazni kolosijek služi za prihvat i otpremu putničkih i teretnih vlakova. Treći kolosijek služi za prijem i otpremu putničkih i teretnih vlakova, a četvrti kolosijek služi za prijem i otpremu samo teretnih vlakova. Peti kolosijek je utovarno – istovarni kolosijek, služi za smještaj vagona za otpremu u smjeru kolodvora Bjelovar. Šesti kolosijek služi za utovar odnosno istovar vagona. Kolodvor je osiguran elektro-relejnim signalno-sigurnosnim uređajem tipa »Simens-Ei Sp-Dr-S64 s dvoznačnim ulaznim signalima i pripadajućim svjetlosnim predsignalima, te s jednoznačnim izlaznim signalima na glavnim kolosijecima. S obzirom na način osiguranja ovaj kolodvor u dovoljnoj mjeri zadovoljava kriterije koji su potrebni za realizaciju svrhe ovog istraživanja. Na slici 6 prikazan je shematski prikaz kolodvora Kloštar izrađen u programu OpenTrack.

2.6. Kolodvor Pitomača

Kolodvor Pitomača je međukolodvor na rasporednom odsjeku Virovitica – Koprivnica u km 164+590 pruge R202 (Varaždin – Dalj). Kolodvor je osiguran s jednoznačnim svjetlosnim ulaznim signalima koji se postavljaju iz prometnog ureda, kolodvor nije opremljen izlaznim signalima. U kolodvoru Pitomača postoje 4 kolosijeka koji su međusobno povezani sa 6 skretnica, slika 7. Skretnice se postavljaju na samom mjestu te su u ključevnoj ovisnosti sa ulaznim signalima, tako da se isti mogu postaviti u položaj za dozvoljenu vožnju samo kada su skretnice postavljene u pravilan položaj, u tome položaju zaključane te se njihov ključ nalazi u sanduku mehaničke zavisnosti. Sustav osiguranja u kolodvoru Pitomača predstavlja zastarjeli i s tehnološkog aspekta neučinkoviti način osiguranja željezničkog prometa u kolodvorskom području koji ne zadovoljava svrhu ovog istraživanja.

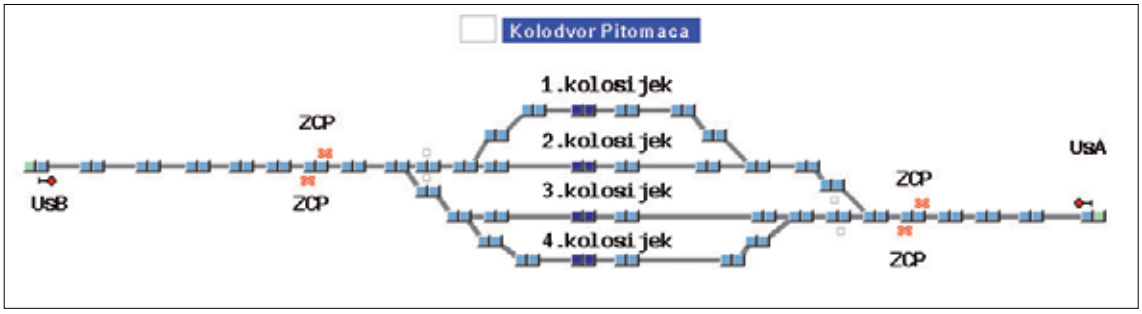

Slika 7. Shematski prikaz kolodvora Pitomača izrađen u simulacijskom programu OpenTrack

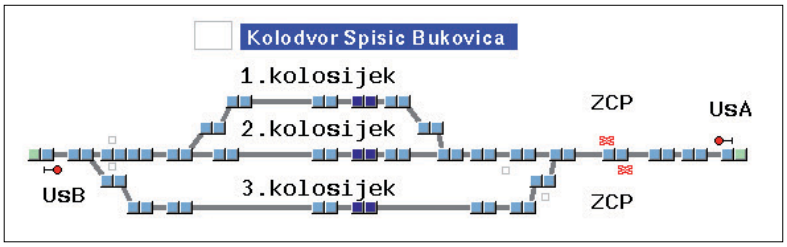

Slika 8. Shematski prikaz kolodvora Špišić Bukovica izrađen u simulacijskom programu OpenTrac

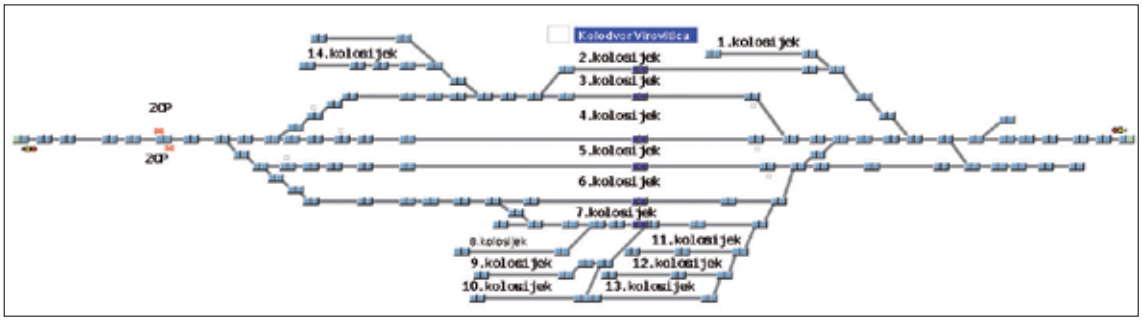

Slika 9. Shematski prikaz kolodvora Virovitica izrađen u simulacijskom programu OpenTrack

Prvi kolosijek je manipulativni i služi za utovar vagonskih pošiljaka te smještaj praznih i tovarenih vagona i istovar vagonskih pošiljaka. Drugi i treći kolosijeci služe za prihvat i otpremu vlakova. Četvrti kolosijek je također manipulativni, a služi za utovar i istovar vagonskih pošiljaka te smještaj praznih i tovarenih vagona.

2.7. Kolodvor Špišić Bukovica

Kolodvor Špišić Bukovica je međukolodvor na rasporednom odsjeku Virovitica – Koprivnica. Smješten je u km 151 + 677 pruge R202 Varaždin - Koprivnica – Virovitica – Osijek - Dalj. Kolodvor je osiguran sa jednoznačnim mehaničkim signalima, ali nije osiguran izlaznim signalima. U kolodvoru Špišić Bukovica postoje 3 kolosijeka, slika 8. Prvi kolosijek je manipulativni, a služi za smještaj tovarenih i praznih vagona. Drugi i treći kolosijeci su glavni i služe za služi za prijem i otpremu vlakova. Kolosijeci su međusobno povezani sa 4 skretnice, a koje su u ključevnoj ovisnosti sa ulaznim signalima, tako da se isti mogu postaviti u položaj za dozvoljenu vožnju samo kada su skretnice postavljene u pravilan položaj, u tome položaju zaključane, a ključ se nalazi u sanduku mehaničke zavisnosti. Takav način osiguranja zahtjeva duže vrijeme sporazumijevanja u procesu postavljanja putova vožnje što nepovoljno utječe na kapacitet kolodvora i pruge zbog relativno dugačkih kolodvorskih intervala.

2.8. Kolodvor Virovitica

Kolodvor Virovitica je rasporedni kolodvor za dionice pruge Virovitica – Banova Jaruga, Virovitica – Osijek i Virovitica – Koprivnica. Kolodvoru Virovitica je podređeno stajalište Virovitica Grad. Kolodvor ima 15 kolosijeka. Drugi kolosijek namijenjen je za prihvat i otpremu putničkih vlakova. Treći

kolosijek je glavni prolazni kolosijek, namijenjen je za prihvat i otpremu svih vrsta vlakova, ali prvenstveno vlakova za prijevoz putnika. Četvrti i peti kolosijeci su namijenjeni za prihvat i otpremu teretnih vlakova, dok su ostali kolosijeci pomoćni. Kolodvor Virovitica je osiguran elektro-mehaničkim signalno-sigurnosnim uređajem sa jednoznačnim svjetlosnim ulaznim signalima i predsignalima koji nisu u zavisnosti sa skretnicama. Takav način osiguranja kolodvora ne zadovoljava suvremene tehnološke i sigurnosne standarde za odvijanje željezničkog prometa. Na slici je prikazan shematski prikaz kolodvora Virovitica u programu OpenTrack.

2.9. Propusna sposobnost pruge na relaciji Koprivnica - Virovitica

Propusna sposobnost pruge je sposobnost pruge da u određenom vremenskom razdoblju s obzirom na tehničke karakteristike pruge, vučna vozila i organizaciju prometa propusti određeni broj vlakova. Postupak procjene kapaciteta metodom UIC 406 obavlja se na način koji podrazumijeva da se za svaku pojedinu prugu u okviru definirane pružne mreže s obzirom na karakteristike željezničkog prometa definiraju jedna ili više pružnih dionica. Za svaku definiranu pružnu dionicu, određuje se ograničavajući međukolodvorski razmak koji određuje i kapacitet pripadajuće pružne dionice. Ograničavajući razmak predstavlja onaj međukolodvorski razmak koji na pripadajućoj dionici pruge ima najveću vrijednost iskorištenja kapaciteta. Ograničavajući kolodvorski razmak na pružnoj dionici Koprivnica – Virovitica je Pitomača – Špišić Bukovica.

Za vlakove koji u referentnom danu prema voznom redu prometuju u određenom ograničavajućem međukolodvorskom razmaku određuje se njihovo stvarno vrijeme korištenja željezničke infrastrukture, a koje ne obuhvaća ostala vremena ugrađena u vozni red koja služe za postizanje zadovoljavajuće kvalitete odvijanja prometa. To vrijeme korištenja infrastrukture prikazuje se dijagramima zauzeća koji se određuju za svaku pojedinu trasu vlaka u voznom redu na način prikazan na slici 10.

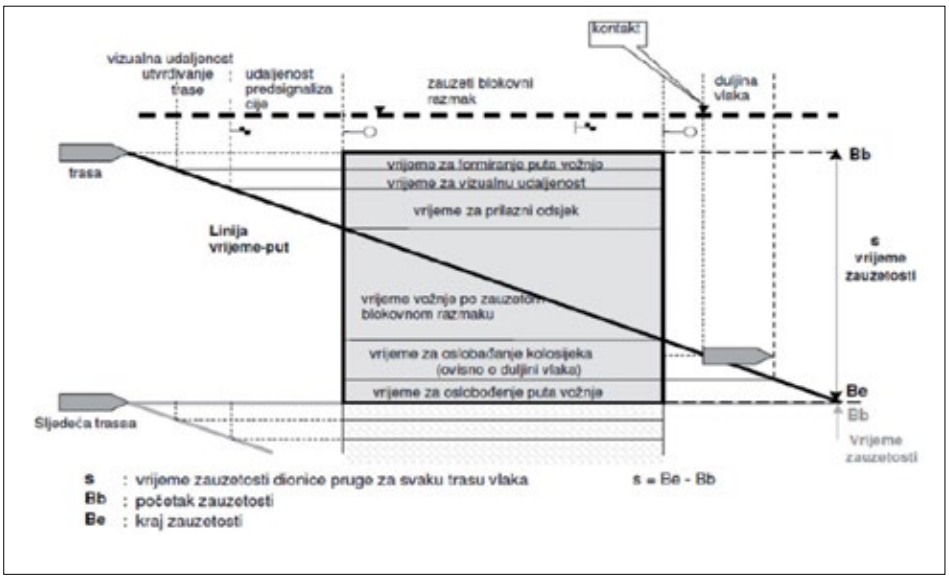

Slika 10. Određivanje dijagrama zauzeća željezničke infrastrukture

Izvor: HŽ Infrastruktura, 2015., Uputa HŽI 70 - Uputa za utvrđivanje pružnih i kolodvorskih kapaciteta

Podatak o vremenu zauzetosti predstavlja ulazni parametar za izračun vrijednosti iskorištenja kapaciteta koji se računa po formuli 1.

$$Iskorištenost\ kapaciteta\ [\%] = \frac{Vrijeme\ zauzetosti * (1 + dodatna\ vrem.stopa)}{Definirano\ vremensko\ razdoblje} * 100$$

Vrijednost predloženih dodatnih vremenskih stopa prikazane su u tablici 1.

Tablica 1. Predložene dodatne vremenske stope za pruge

Tip pruge	Vršni sati	24 sata
Prigradski putnički promet	18 %	43 %
Pruga velikih brzina	33 %	67 %
Pruge za mješoviti promet	33 %	67 %

Izvor: HŽ Infrastruktura, 2015., Uputa HŽI 70 - Uputa za utvrđivanje pružnih i kolodvorskih kapaciteta

Nakon toga provodi se postupak procjene kapaciteta pruge koji podrazumijeva unos novih reprezentativnih trasa vlakova u vozni red, a koji završava kada se u vozni red uvede dovoljan broj vlakova koji podrazumijeva 100%-tno iskorištenje kapaciteta pruge. Na taj način dobivaju se podaci o propusnoj sposobnosti pruge izraženi u broju vlakova. Za postupak procjene kapaciteta pruge prema UIC 406 metodi korišten je program OpenTrack.

Prikaz komprimiranog dijagrama zauzeća postojećih i dodanih trasa vlakova u grafikonu voznog reda za ograničavajući kolodvorski razmak Pitomača – Špišić Bukovica dan je na slikama 11 i 12. Na taj način dobivaju se podaci o propusnoj sposobnosti pruge izraženi u broju vlakova. Komprimirane trase iz postojećeg voznog reda su prikazane na slici 11., Na temelju tog prikaza određeno je vrijeme zauzetosti ograničavajućeg kolodvorskog razmaka, a koje iznosi 11 sati i 4 minute.

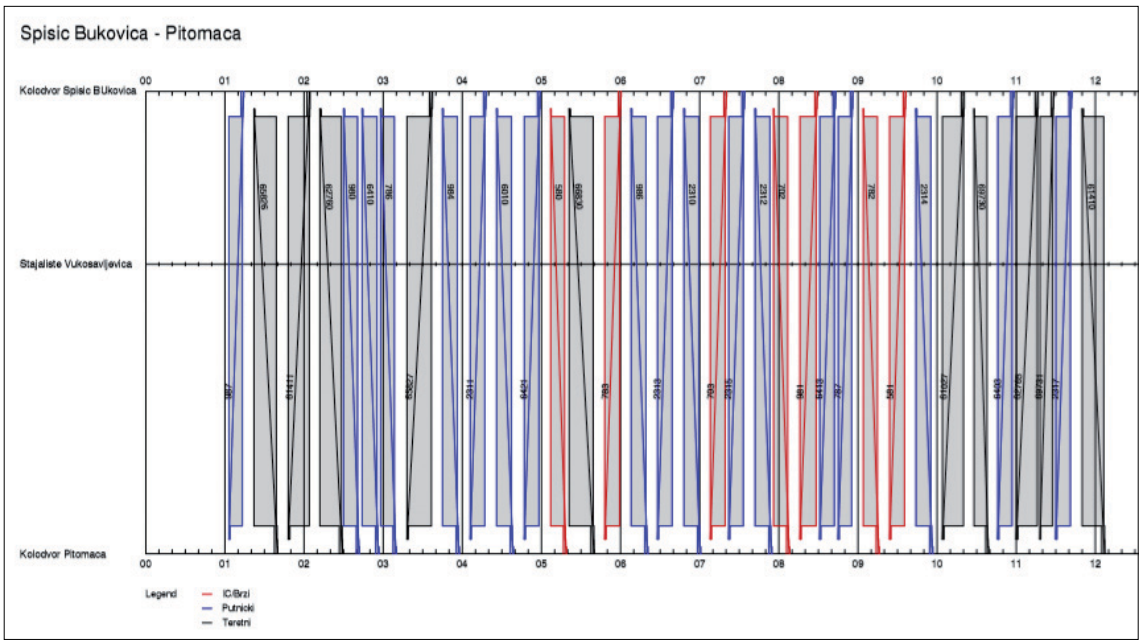

Slika 11. Prikaz komprimiranih dijagrama zauzeća trasa vlakova u grafikonu voznog reda za međukolodvoski razmak Pitomača – Špišić Bukovica za vozni red 2016./17.

Iznos iskorištenja propusne sposobnosti pruge izveden je prema formuli 1 i iznosi 75,62 %, pri čemu je Tz = 11 sati 4 minute odnosno 664 minute, a dodatna vremenska stopa za pruge za mješoviti promet iznosi 0,67.

Nakon komprimiranja kako bi se utvrdila prijevozna sposobnost pruge dodani su teretni vlakovi mase 2028 tona sa dizel lokomotivom serije 2062. Na slici 12. je prikazan postojeći vozni red sa dodanim trasama vlakova. Prema voznom redu 2016./17. na ograničavajućem kolodvorskom razmaku Pitomača – Špišić Bukovica prometuje 36 vlakova, od toga je 9 vlakova za teretni promet, 2 lokomotivska vlaka i 25 vlakova za prijevoz putnika s obzirom na trenutno iskorištenje propusne moći pruge na ograničavajućem kolodvorskom razmaku moguće je u postojeći vozni red dodati još 13 teretnih vlakova

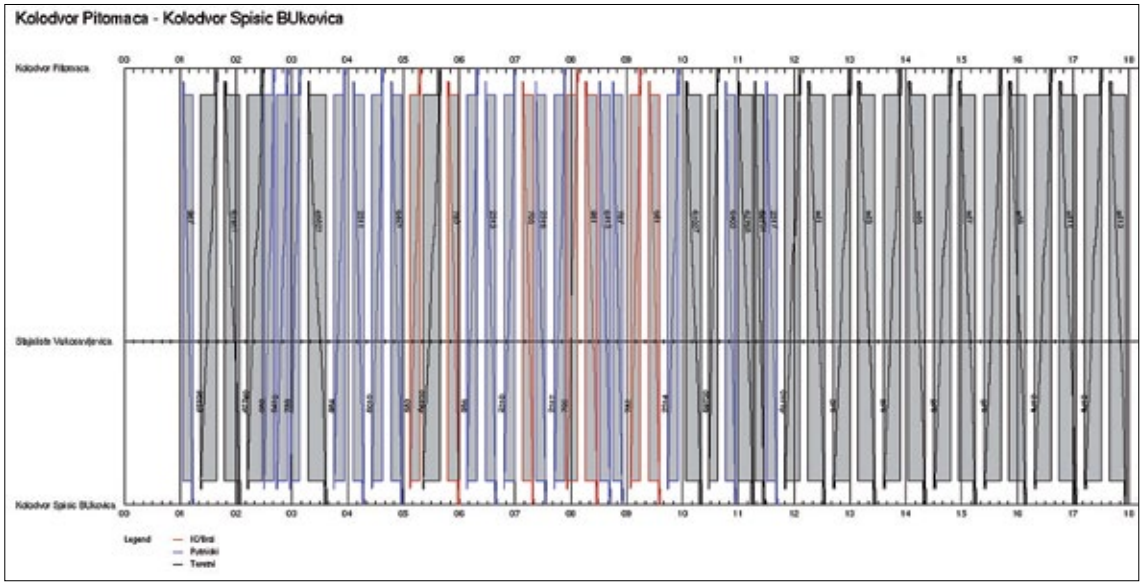

Slika 12. Prikaz komprimiranih dijagrama zauzeća postojećih i dodanih trasa vlakova u grafikonu voznog reda za međukolodvoski razmak Pitomača – Špišić Bukovica za vozni red 2016./17.

mase 2028 tona. S obzirom na to, na ograničavajućem kolodvorskom razmaku može prometovati 49 vlakova po danu.

2.10. Prijevozna sposobnost pruge na relaciji Koprivnica - Virovitica

Prijevozna sposobnost pruge je sposobnost pruge da u određenom vremenskom razdoblju s obzirom na tehničke karakteristike pruge, vučna vozila i organizaciju prometa preveze određena količina robe. U voznom redu 2016./17. dnevno prometuje 9 vlakova za teretni prijevoz, pri čemu je njihova dnevna prijevozna moć iznosi 13280 tona, a obzirom na postojeće karakteristike pruge, vučna vozila i organizaciju prometa u vozni red je moguće dodati još 13 vlakova mase do 2028 tona iz čega proizlazi da je dnevna prijevozna moć pruge 39644 tone.

3. PRIJEDLOG MJERA ZA UNAPREĐENJE ŽELJEZNIČKOG PROMETA NA RELACIJI KOPRIVNICA - VIROVITICA

3.1. Prijedlog mjera za poboljšanje tehničke sposobnosti pruge i sigurnosti željezničkog prometa na relaciji Koprivnica - Virovitica

Pod tehničkom sposobnosti pruge se podrazumijevaju prijevozna i propusna sposobnost pruge. Kada se postigne najveća razina iskorištenja tehničke sposobnosti pruge toliko da utječe na kvalitetu realizacije prometa, potrebno je pristupiti organizacijsko – tehničkim odnosno rekonstrukcijskim mjerama kako bi se osigurala njezina zadovoljavajuća razina.

Organizacijske mjere provode se s ciljem učinkovitijeg korištenja postojećeg kapaciteta željezničkog sustava na određenoj pruzi odnosno promatranom dijelu mreže. Ukoliko takvim organizacijskim mjerama nije moguće postići zadovoljavajući napredak, poduzimaju se rekonstrukcijske mjere koje zahtijevaju određene izmjene željezničke infrastrukture.

Prema proračunu vrijednost iskorištenja propusne sposobnosti pruge na relaciji Koprivnica – Virovitica je 75,62%. Na toj relaciji odvija se mješoviti promet vlakova, a prema preporukama Međunarodne željezničke Unije na prugama ukoliko je iskorištenost propusne sposobnosti pruge za mješoviti promet veća od 60% postoji visoki rizik da će doći da narušavanja kvalitete prometne usluge. S obzirom na opremljenost kolodvora i područja otvorene pruge te način organizacije prometa s ciljem poboljšanja tehničke sposobnosti pruge predložene su slijedeće mjere:

- Ugradnja modernijih kolodvorskih signalno – sigurnosnih uređaja u svrhu smanjenja kolodvorskih intervala i povećanja sigurnosti željezničkog prometa

- Ugradnja automatskog pružnog bloka u svrhu smanjenja intervala slijeđenja uzastopnih vlakova
- Osuvremenjivanje voznog parka
- Povećanje propusne moći kolodvora
- Povećanje tehničke brzine vlakova

3.1.1. Modifikacija sustava osiguranja željezničkog prometa u kolodvorima

Na relaciji Koprivnica – Virovitica kolodvori su većinom osigurani mehaničkim odnosno elektro-mehaničkim kolodvorskim signalno-sigurnosnim uređajima. Pri tome, iznimka su samo kolodvori Koprivnica i Kloštar koji su opremljeni uređajima elektro-relejnog tipa.

Općenito, vrijeme trajanja kolodvorskih intervala ovisi o tehničkoj opremljenosti kolodvora i o vremenu koje je potrebno da izvršno osoblje primi naredbu za osiguranje voznog puta, vremenu za postavljanje i osiguranje voznog puta te vremenu za realizaciju vožnje vlaka. Ukoliko bi se kolodvori opremili sa suvremenijim signalno-sigurnosnim uređajima sa elektro-relejnom ili elektroničkom postavnicom koje omogućavaju centralno rukovanje vanjskim elementima kolodvorskog signalno-sigurnosnog uređaja odnosno postavljanje putova vožnje iz jednog središnjeg mjesta, kolodvorski intervali bi se značajno smanjili, a time bi se utjecalo i na povećanje propusne odnosno prijevozne sposobnosti pruge. Naime, takav način osiguranja kolodvorskog područja pretpostavlja postojanje svjetlosnih ulaznih signala i pripadajućih predsignala te izlaznih signala na svim glavnim kolosijecima koji služe za prijem i otpremu vlakova i to za oba smjera prometovanja. Na slici 13 prikazan je prijedlog osiguranja kolodvora Virovitica koji u usporedbi s postojećim stanjem prikazanim na slici 9 umjesto postojećeg elektro-mehaničkog kolodvorskog signalno-sigurnosnog uređaja obuhvaća primjenu elektroničke kolodvorske postavnice. Također, prema novom prijedlogu sustava osiguranja, za razliku od postojećeg stanja, kolodvor je opremljen svjetlosnim dvoznačnim ulaznim signalima i izlaznim signalima na 2, 3, 4, 5 i 6. kolosijeku.

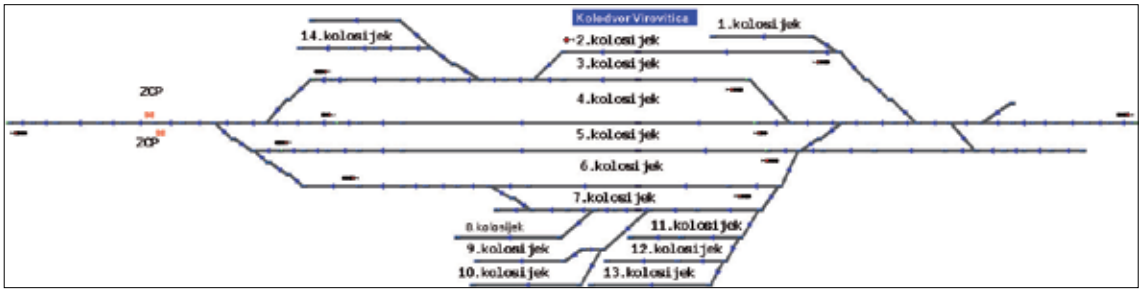

Slika 13. Prijedlog osiguranja kolodvora Virovitica suvremenim signalno-sigurnosnim uređajem

Uz to, takav način osiguranja kolodvora bi otvorilo mogućnost za uvođenje centraliziranog načina upravljanja željezničkim prometom koje je učinkovitije i ekonomski isplativije od postojećeg mjesnog upravlja prometom.

3.1.2 Povećanje najveće dopuštene brzine vlakova na relaciji Koprivnica – Virovitica

Dopuštena brzina je najveća brzina kojom vlakovi smiju voziti na željezničkoj pruzi odnosno dijelu željezničke pruge ovisno o projektiranoj građevinskoj brzini i stvarnoj tehničkoj uporabnoj sposobnosti željezničkih infrastrukturnih podsustava.

Prema izvješću o mreži HŽ infrastrukture za 2018. godinu najveća dopuštena brzina na relaciji Koprivnica – Virovitica je 80 km/h, a na nekim dionicama je ograničena na 35 km/h.

Podizanjem najveće dopuštene brzine na 120 km/h bi se znatno unaprijedila kvaliteta prometne usluge te znatno povećala tehnička moć pruge. Pri tome, kako bi se najveća dopuštena brzina povećala na 120 km/h potrebno je napraviti slijedeće zahvate na željezničkoj infrastrukturi:

obaviti radove na donjem željezničkom ustroju pruge kako bi kolosijek zadovoljavao uvjete za brzinu od 120 km/h

prugu je potrebno opremiti autostop uređajima što znači da je potrebno postojeće mehaničke likovne signale zamijeniti svjetlosnom signalizacijom

regulacija prometa vlakova trenutno se realizira bez međukolodvorske ovisnosti, a da bi se željeznička vozila kretala brzinom do 120 km/h prugu potrebno opremiti s uređajima međukolodvorske ovisnosti ili uređajem automatskog pružnog bloka

3.1.3. Ugradnja sustava automatskog pružnog bloka

Željeznička pruga na relaciji Koprivnica – Virovitica obuhvaća osam kolodvora između kojih se promet regulira u kolodvorskom razmaku. Regulacija slijeđenja vlakova u kolodvorskom razmaku podrazumijeva da između dva kolodvora u istom trenutku može prometovati samo jedan vlak, dok bi se u slučaju uvođenja regulacije prometa u blokovnom razmaku mogla značajno povećati tehnička sposobnost pruge i time postići veća kvaliteta voznog reda. Na slici 14 prikazan je način osiguranja otvorene pruge sustavom automatskog pružnog bloka na međukolodvorskom razmaku Špišić Bukovica – Pitomača.

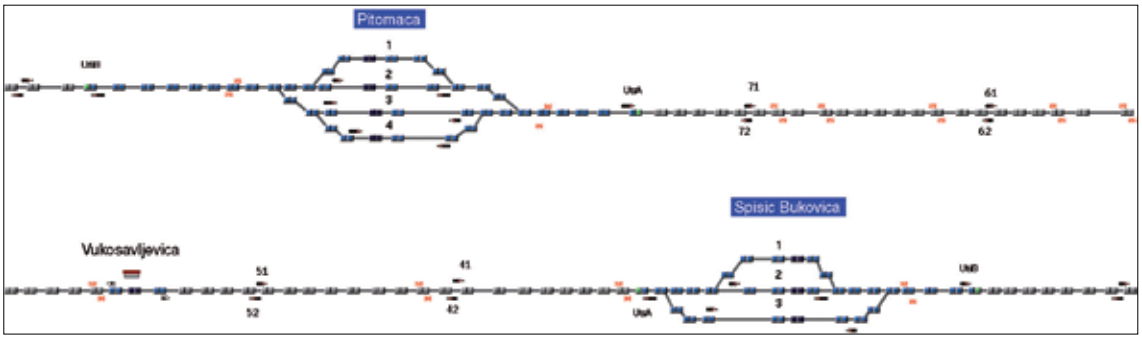

Slika 14. Prikaz prijedloga za osiguranje otvorene pruge na međukolodvorskom razmaku Špišić Bukovica – Pitomača

3.1.4. Primjena suvremenijih vučnih vozila

U tablici 2 prikazane su karakteristike različitih serija dizel motornih vlakova (DMV) 7121, 7122 te klasične garniture koja se sastoji od lokomotive serije 2044 i 5 putničkih vagona serije B, koje se trenutno koriste za putničke vlakove na promatranoj relaciji pruge. U tablici su također prikazane i karakteristike novog niskopodnog dizel-motornog vlaka serije 7022 namijenjenog je za regionalni promet, a koji se trenutno ne primjenjuje na toj relaciji pruge.

S obzirom na prikazanu maksimalnu brzinu i kapacitet tih vozila, primjena dizel-motornog vlaka serije 7022 umjesto trenutno korištenih motornih vlakova serije 7121 i 7122, mogla bi omogućiti povećanje prijevozne sposobnosti pruge. Uz to DMV 7022 opremljen je i autostop uređajem koji predstavlja mobilnu komponentu sustava automatske zaštite vlaka, a ugradnja njegove pružne komponente predstavlja prijedlog za unaprjeđenje željezničke infrastrukture na pruzi Koprivnica – Virovitica s ciljem povećanja sigurnosti željezničkog prometa.

Serija vučnog vozila	Kapacitet	Maksimalna brzina	Opremljenost vozila autostop uređajem
DMV 7121	144 sjedeća mjesta 68 stajaćih mjesta	120 km/h	Da
DMV 7122	68 sjedeća mjesta 12 stajaćih mjesta	133 km/h	Ne
Dizel lokomotiva 2044 + 5 vagona serije B	300 sjedećih mjesta	124 km/h	Da
DMV 7022	209 sjedeća mjesta 201 stajaćih mjesta	160 km/h	Da

Tablica 2. Usporedba parametara vučnih vozila (kapacitet vozila, max. brzina, opremljenost s autostop uređajem)

Izvor: Hž Infrastuktura, d.o.o. Uputa o tehničkim normativima i podatcima za izradu i provedbu voznoga reda, Zagreb, 2006.

Dizel-motorni vlakovi serije 7121 i 7122 su proizvedeni 1980-ih godina te su većinom u dosta lošem stanju što se negativno odražava na kvalitetu prijevozne usluge. Korištenjem klasične garniture postiže se veći kapacitet prijevozne usluge, ali je ovaj način prijevoza neprihvatljiv zbog visoke potrošnje pogonske energije. Također, maksimalna brzina koja se može realizirati sa trenutnim voznim parkom je 120 km/h. S obzirom na to optimalno rješenje bilo bi primjena niskopodne dizel-motornog vlaka serije 7022.

3.2. Dodatne mjere za unapređenje željezničkog prometa

U pogledu povećanja ekonomske opravdanosti ovog koncepta dodatno unapređenje željezničkog prometa na promatranoj relaciji pruge također bi se moglo postići i uvođenjem centraliziranog načina upravljanja željezničkim prometom, kod kojeg ulogu upravljanja prometom mjesnih prometnika vlakova u manjih kolodvora preuzima dispečer centraliziranog upravljanja. U tom slučaju na ovoj pruzi trebalo bi ugraditi radio dispečerski sustav temeljen na GSM-R (eng. Global System of Mobile Communications for Railway) standardu. Takav sustav uz glasovnu omogućava i podatkovnu komunikaciju između vlakova i upravljačkog centra što je vrlo važno u pogledu primjene koncepta naprednog upravljanja željezničkim prometom. Takav koncept podrazumijeva primjenu sustava podrške centralnom dispečeru u procesu regulacije prometa i strojovođama tijekom vožnje vlaka. Naime, radi se o računalnim programima instaliranim na računalima u upravljačkom centru i upravljačnicama vlakova koji se temelje na naprednim algoritmima za optimizaciju načina kretanja vlakova u svrhu ostvarenja veće stabilnosti voznog reda i uštede pogonske energije vlakova. Njihova primjena značajno bi unaprijedila kvalitetu operativnog upravljanja prometom u slučaju pojave smetnji u procesu realizacije planiranog voznog reda te na taj način osim energetske učinkovitosti u vožnji vlakova smanjila i širenje posljedičnog kašnjenja vlakova kao i time uzrokovane troškove. U slučaju da se pruga ne opremi digitalnim radio dispečerskim sustavom temeljenim na GSM-standardu moguće je u vlakovima primjenjivati autonomne dinamičke sustave podrške u vožnji vlaka, a koji mogu pridonijeti samo energetskoj učinkovitosti vožnje vlakova. Povećanjem broja vlakova za prijevoz putnika uz privlačenje većeg broja željezničkih prijevoznika u teretnom prometu, moguće je ostvariti kriterije za elektrifikaciju pruge. Naime, njena elektrifikacija bi ovu prugu učinila još privlačnijom za željezničke prijevoznike u teretnom prometu i na taj način dodatno opravdala ovu vrstu ulaganja u željezničku infrastrukturu. U slučaju elektrifikacije pruge najveću dopuštenu brzinu na pruzi trebalo bi povećati na 160 km/h. To bi zahtijevalo modifikaciju sustava osiguranja prometa na otvorenoj pruzi s obzirom na položaj prostornih i zaštitnih signala te predsignala ulaznih signala.

4. SIMULACIJSKA ANALIZA ŽELJEZNIČKOG PROMETA PRIMJENOM NOVOG MODELA PRUGE NA RELACIJI KOPRIVNICA – VIROVITICA

4.1. Analiza utjecaja predloženih mjera na poboljšanje tehničke sposobnosti pruge

Kako bi se poboljšala tehnička sposobnost pruge na relaciji Koprivnica – Virovitica u računalnom modelu su primijenjene slijedeće mjere:

- Ugradnja elektroničkih kolodvorskih signalno – sigurnosnih uređaja u svrhu smanjenja kolodvorskih intervala
- Ugradnja automatskog pružnog bloka

Pri proračunu tehničke sposobnosti pruge s obzirom postojeće stanje kao ograničavajući kolodvorski razmak definiran je kolodvorski razmak Pitomača – Špišić Bukovica te će se na ograničavajućem kolodvorskom razmaku analizirati i utjecaj predloženih izmjena na željezničkoj infrastrukturi i organizaciji prometa vlakova na tehničku moć pruge. Na slici 15 je prikazan komprimirani vozni red 2017./18. ukoliko bi se promet regulirao u blokovnom razmaku i kolodvori opremili relejnim signalno – sigurnosnim uređajima.

Nakon što je izvršeno komprimiranje trasa vlakova postojećeg voznog reda u preostali neiskorišteni dio kapaciteta, kako bi utvrdili propusnu i prijevoznu sposobnost pruge, dodaju se teretni vlakovi mase

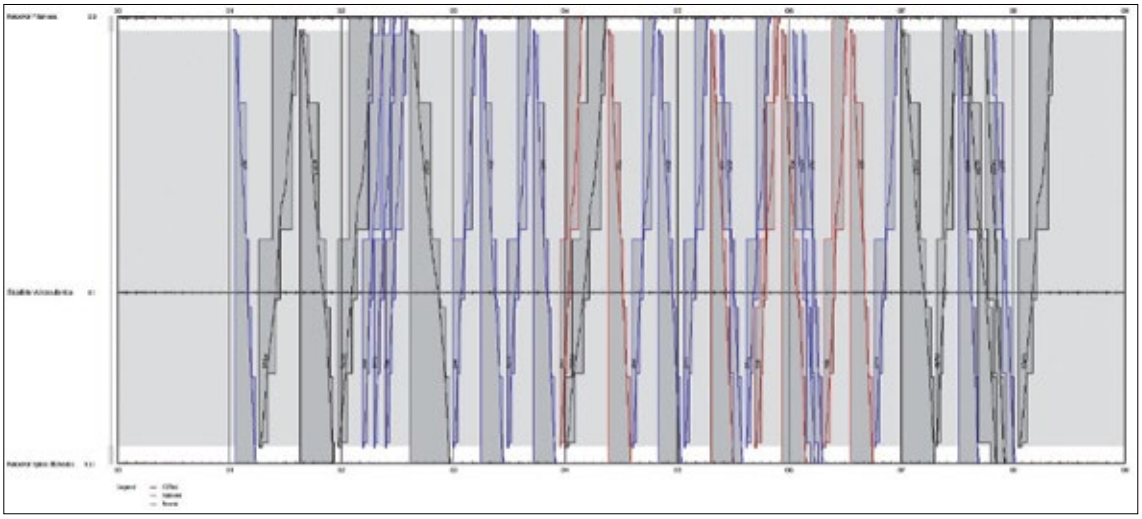

Slika 15. Komprimirane trase u grafikonu postojećeg voznog reda

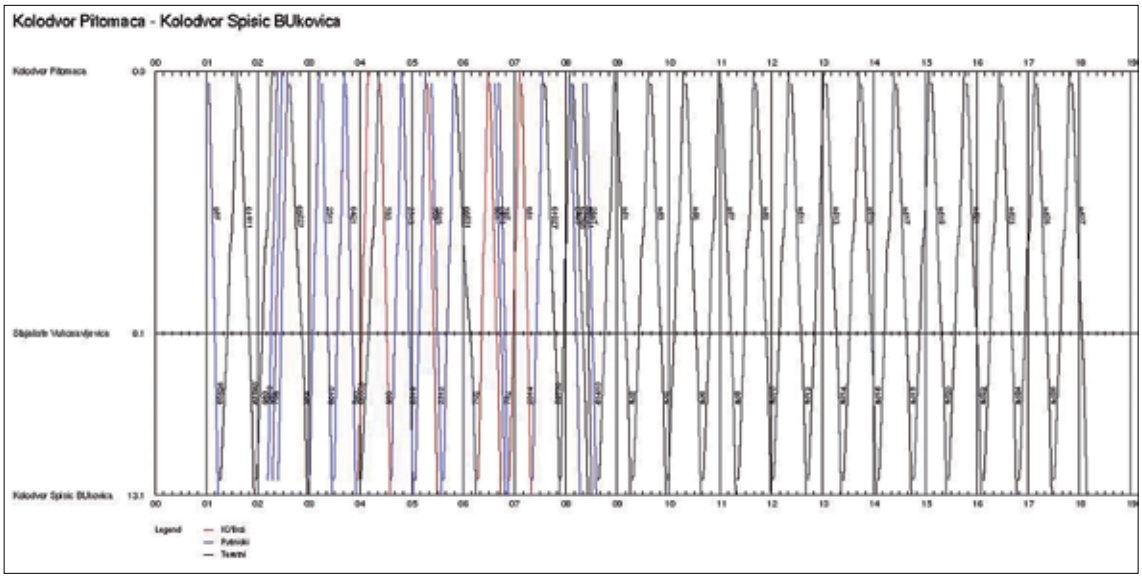

Slika 16. Komprimirane trase u grafikonu postojećeg voznog reda s dodanim teretnim vlakovima.

2028 tona sa voznom lokomotivom serije 2062. Na slici 16. prikazan je komprimirani vozni red sa dodanim teretnim vlakovima.

U slučaju provedbe predloženih mjera za povećanje kapaciteta pruge koje podrazumijevaju izmjene na infrastrukturi i u organizaciji prometa iskorištenje izračunato prema formuli 1 iznosi 49,30 %, pri čemu vrijednost vremena Tz iznosi 7 sati i 19 minuta odnosno 439 minute, a Td 281 minutu.

Takvo smanjenje iskorištenja propusne sposobnosti pruge u odnosu na postojeće, pridonosi potencijalnom povećanju broja trasa vlakova, kao i povećanju stabilnosti voznog reda uslijed pojave poremećaja u prometu.

Nakon postupka komprimiranja trasa vlakova u postojećem voznom redu u njega je dodano 27 novih vlakova mase 2028 tona. Uslijed toga bi se, uz predložene izmjene na željezničkoj infrastrukturi i organizaciji prometa, propusna sposobnost pruge s obzirom na postojeće stanje povećala za 48,14%.

Osim utjecaja na propusnu sposobnost pruge predložene izmjene bi pozitivno utjecale i na prijevoznu sposobnost pruge. S obzirom na karakteristike pruge, vučna vozila te na predložene izmjene na željezničkoj infrastrukturi i organizaciji prometa, prijevozna sposobnost pruge bi iznosila 68 036 tona / dan, odnosno prijevozna moć pruge bi se u odnosu na postojeće stanje povećala za 58,26 %.

4.2. Analiza utjecaja predloženih mjera na smanjenje voznih vremena vlakova za prijevoz putnika

Kod prometa vlakova na jednokolosiječnoj pruzi veliki udio vremena vožnje vlaka odnosi se na kolodvorske intervale. Kolodvorski intervali su minimalno potrebna vremena za izvršavanje radnji vezanih za proces osiguranja vlakovnih voznih putova te realizirala vožnja vlakova bez njihova neplaniranog zadržavanja ispred ulaznih signala. Na vrijeme potrebno za osiguranje voznog puta najveći utjecaj ima vrsta kolodvorskih signalno-sigurnosnih uređaja odnosno način formiranja puta vožnje vlakova. Kao što je ranije konstatirano kolodvori na relaciji Koprivnica – Virovitica su većinom osigurani elektro-mehaničkim kolodvorskim signalno-sigurnosnim uređajima, a postavljanje skretnica za realizaciju voznog puta vlaka se obavlja na samom mjestu što zahtjeva određeno vrijeme da kolodvorsko osoblje nakon zaprimanja naredbe za formiranje voznog puta vozni put formira. Ugradnjom elektro-relejnog tipa kolodvorskih signalno-sigurnosnih uređaja bi se znatno smanjilo vrijeme trajanja kolodvorskih intervala. To bi osim na povećanje propusne sposobnosti kolodvora, utjecalo i na smanjenje vremena putovanja koje je jedan od važnih pokazatelja kvalitete prijevozne usluge. Uz to, kako bi se smanjilo vrijeme putovanja predložena je mjera povećanja tehničke brzine vlakova sa trenutno maksimalnih 80 km/h na 120 km/h. Povećanje brzine iznad 120 km/h nije predloženo iz razloga što dizel-motorni vlak serije 7121 koji se trenutno koristi za prijevoz putnika na relaciji Koprivnica – Virovitica može postići maksimalnu brzinu od 120 km/h, odnosno u slučaju dizel -motornog vlaka serije 7122 maksimalna brzina koju on može postići je 133 km/h. Ukoliko bi se najveća dopuštena brzina na pruzi povećala na 120 km/h, vozno vrijeme putničkog vlaka na relaciji Koprivnica - Virovitica bi se u odnosu na postojeće smanjilo za 5 do 10 minuta. Na slici 17 je prikazano vozno vrijeme DMV-a serije 7121 prema trenutnom stanju željezničke infrastrukture i DMV-a serije 7022 na istoj relaciji prema prijedlogu izmjena na željezničkoj infrastrukturi koje podrazumijeva maksimalno dozvoljenu brzinu vlakova od 120 km/h.

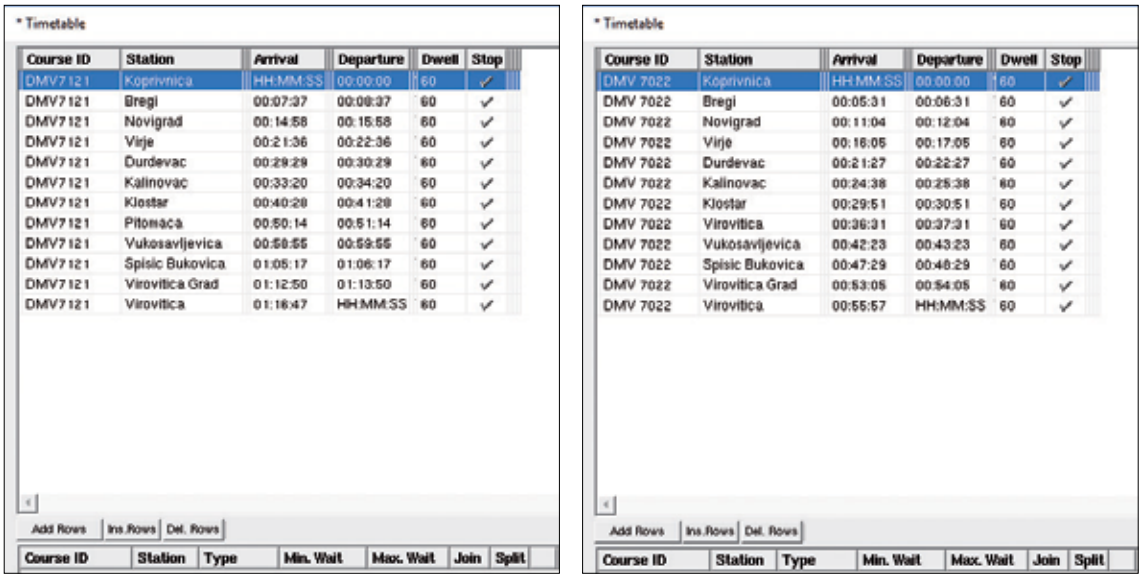

* Timetable

Course ID	Station	Arrival	Departure	Dwell	Stop
DMV7121	Koprivnica	HH:MM:SS	00:00:00	60	✓
DMV7121	Bregi	00:07:37	00:08:37	60	✓
DMV7121	Novigrad	00:14:58	00:15:58	60	✓
DMV7121	Virje	00:21:36	00:22:36	60	✓
DMV7121	Đurđevac	00:29:29	00:30:29	60	✓
DMV7121	Kalinovac	00:33:20	00:34:20	60	✓
DMV7121	Klostar	00:40:28	00:41:28	60	✓
DMV7121	Pitomača	00:50:14	00:51:14	60	✓
DMV7121	Vukosavljevica	00:58:55	00:59:55	60	✓
DMV7121	Spisic Bukovica	01:05:17	01:06:17	60	✓
DMV7121	Virovitica Grad	01:12:50	01:13:50	60	✓
DMV7121	Virovitica	01:16:47	HH:MM:SS	60	✓

Add Rows | Ins.Rows | Del. Rows

Course ID	Station	Type	Min. Wait	Max. Wait	Join	Split

* Timetable

Course ID	Station	Arrival	Departure	Dwell	Stop
DMV 7022	Koprivnica	HH:MM:SS	00:00:00	60	✓
DMV 7022	Bregi	00:05:31	00:06:31	60	✓
DMV 7022	Novigrad	00:11:04	00:12:04	60	✓
DMV 7022	Virje	00:16:05	00:17:05	60	✓
DMV 7022	Đurđevac	00:21:27	00:22:27	60	✓
DMV 7022	Kalinovac	00:24:38	00:25:38	60	✓
DMV 7022	Klostar	00:29:51	00:30:51	60	✓
DMV 7022	Virovitica	00:36:31	00:37:31	60	✓
DMV 7022	Vukosavljevica	00:42:23	00:43:23	60	✓
DMV 7022	Spisic Bukovica	00:47:29	00:48:29	60	✓
DMV 7022	Virovitica Grad	00:53:05	00:54:05	60	✓
DMV 7022	Virovitica	00:55:57	HH:MM:SS	60	✓

Add Rows | Ins.Rows | Del. Rows

Course ID	Station	Type	Min. Wait	Max. Wait	Join	Split

Slika 17. Vozno vrijeme DMV-a serije 7121 prema trenutnom stanju željezničke infrastrukture i DMV-a serije 7022 prema prijedlogu izmjena na željezničkoj infrastrukturi

Također, simulacijskim postupkom utvrđeno je da dizel motorni vlak serije 7022 u usporedbi s navedenom klasičnom garniturom sastavljenom od lokomotive serije 2044 i 5 putničkih vagona serije B, ima bolje dinamičke karakteristike u vožnji vezane za svladavanje otpora kretanja koje utječu na vozno vrijeme vlaka (slika 18), te da primjena motornog vlaka unatoč istom kapacitetu s obzirom na broj putnika u odnosu na spomenutu klasičnu garnituru, omogućava značajnu uštedu u potrošnji pogonske energije. Na slici 18 prikazana je usporedba profila brzine, voznog vremena, otpora kretanja i

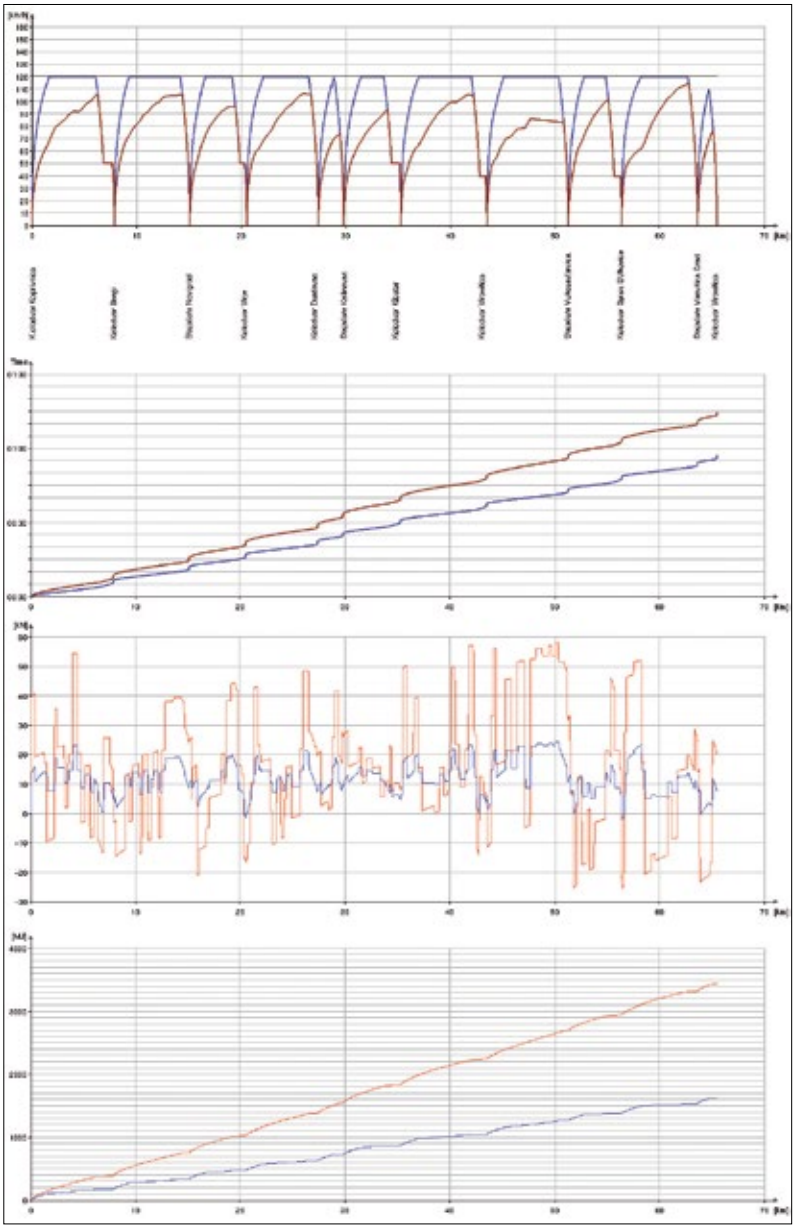

Slika 18. Usporedba profila brzine, akceleracije i otpora kretanja za DMV 7022 (plava linija) i HŽ 2044+ 5 B (crvena linija)

* Timetable

Course ID	Station	Arrival	Departure	Dwell	Stop
DMV 7022	Koprivnica	HH:MM:SS	00:00:00	60	✓
DMV 7022	Bregi	00:05:07	00:06:07	60	✓
DMV 7022	Novigrad	00:10:13	00:11:13	60	✓
DMV 7022	Virje	00:15:03	00:16:03	60	✓
DMV 7022	Đurđevac	00:20:02	00:21:02	60	✓
DMV 7022	Kalinovac	00:23:13	00:24:13	60	✓
DMV 7022	Klostar	00:28:19	00:29:19	60	✓
DMV 7022	Virovitica	00:34:31	00:35:31	60	✓
DMV 7022	Vukosavljevica	00:39:55	00:40:55	60	✓
DMV 7022	Špišić Bukovica	00:44:55	00:45:55	60	✓
DMV 7022	Virovitica Grad	00:50:06	00:51:06	60	✓
DMV 7022	Virovitica	00:52:58	HH:MM:SS	60	✓

Slika 19. vozno vrijeme DMV-a serije 7022 na relaciji Koprivnica-Virovitica s najvećom dopuštenom brzinom na pruzi od 160 km/h

potrošnje pogonske energije dizel-motornog vlaka serije 7022 i klasične kompozicije koja se sastoji od lokomotive serije Hž 2044 i 5 putničkih vagona na relaciji Koprivnica – Virovitica prema predloženom stanju željezničke infrastrukture.

Također, ukoliko bi se za prijevoz putnika koristio DMV serije 7022, brzina putničkih vlakova bi se mogla povećati na 160 km/h što bi rezultiralo s 20 minuta kraćim vremenom vožnje na relaciji Koprivnica – Virovitica. Na slici 20 je prikazano vozno vrijeme DMV-a serije 7022 na relaciji Koprivnica-Virovitica s najvećom dopuštenom brzinom na pruzi od 160 km/h.

4.3. Analiza utjecaja predloženih mjera na uštedu pogonske energije vlakova

Na relaciji Koprivnica – Virovitica prijevoz putnika se realizira s tri različita tipa vozila, i to: klasična garnitura koja se sastoji od lokomotive serije 2044 i putničkih vagona 2. razreda, dizel motorni vlak serije 7121 i dizel motorni vlak serije 7122.

Na slici 21 prikazan je grafikon potrošnje pogonske energije vozila koja se trenutno koriste za prijevoz putnika te za dizel motorni vlak 7022 koji je predložen kako bi se unaprijedila prijevozna usluga. Unatoč nešto većoj potrošnji pogonske energije u odnosu na vlakove serije 7122 i 7121, vlak serije 7022 predstavlja povoljnije rješenje za kvalitetu prijevozne usluge zbog većeg kapaciteta, trajanja i udobnosti putovanja.

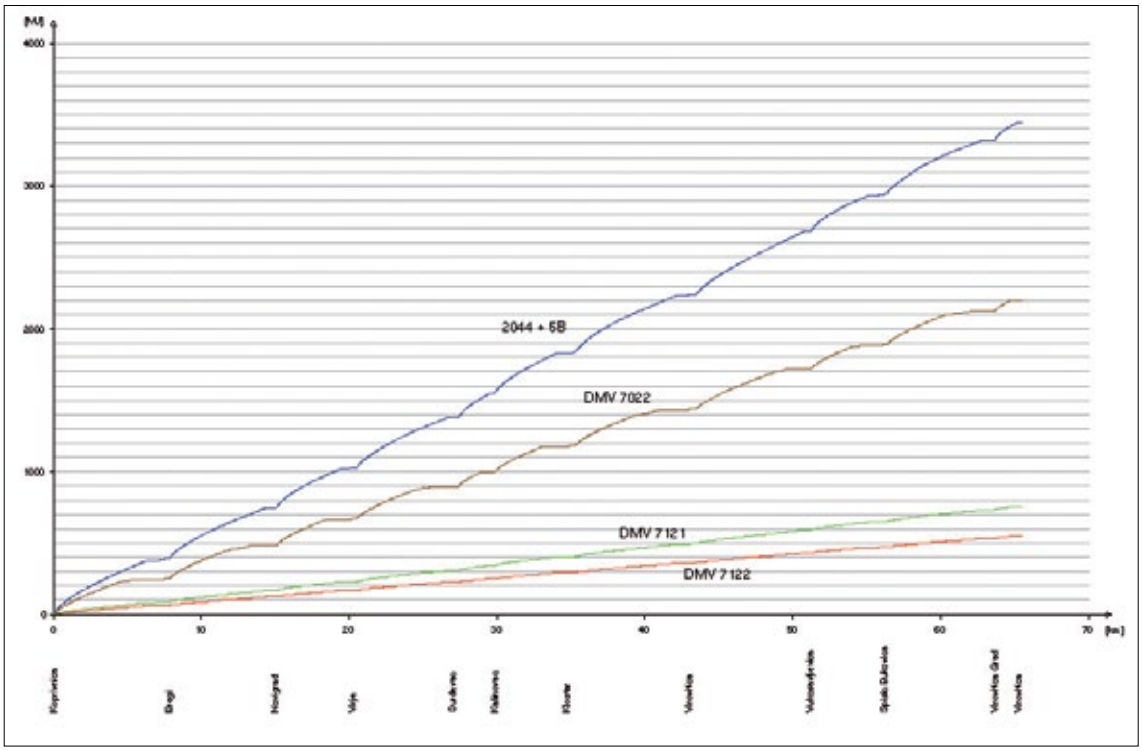

Slika 21. Usporedba u potrošnji pogonske energije između DMV 7022 (smeđa linija) DMV 7121 (zelena linija), DMV 7122 (crvena linija) i HŽ 2044+5 B vagona (plava linija)

ZAKLJUČAK

U ovom radu istražene su mogućnosti i predložene mjere za unapređenje postojećeg stanja željezničkog sustava na pružnoj dionici Koprivnica - Virovitica u svrhu unapređenja kvalitete željezničke prijevozne usluge. Analizom postojećeg stanja utvrđeno je da sustav upravljanja željezničkim prometom na pruzi ne odgovara suvremenim zahtjevima u pogledu sigurnosti i učinkovitosti željezničkog prometa. To se prvenstveno odnosi na način osiguranja te dotrajalost kolodvorskih signalno-sigurnosnih uređaja. Naime, na toj dionici pruge tehnologija osiguranja željezničkog prometa velikim se dijelom oslanja na pouzdanost čovjeka u procesu vođenja vlakova, što osim tehnoloških nedostataka u pogledu dužih

kolodvorskih intervala, može imati i značajan utjecaj na sigurnost odvijanja željezničkog prometa. Naime, samo su kolodvori Koprivnica i Kloštar osigurani elektro-relejnim signalno-sigurnosnim uređajima te na glavnim kolosijecima imaju izlazne signale, dok su ostali kolodvori osigurani zastarjelim mehaničkim ili elektro-mehaničkim signalno-sigurnosnim uređajima bez izlaznih signala. Vozni park namijenjen putničkom prometu je zastario i energetski je neučinkovit, a s obzirom na duge kolodvorske intervale zbog navedenog neodgovarajućeg načina osiguranja kolodvora i na primjenu tehnologije slijeđenja vlakova u međukolodvorskom razmaku, propusna sposobnost pruge nije dovoljna da bi se na toj pruzi mogao značajnije povećati broj vlakova. S obzirom na to kako bi se povećala kvaliteta prijevozne usluge predložene su mjere s ciljem povećanja sigurnosti željezničkog prometa i propusne sposobnosti pruge. Učinkovitost predloženih mjera je ispitana primjenom simulacijske analize željezničkog prometa na računalnim modelima postojećeg i predloženog stanja pruge koji su za tu svrhu izrađeni u simulacijskom programu OpenTrack.

Rezultati simulacijske analize pokazuju da bi se primjenom predloženih mjera mogla značajno unaprijediti postojeća kvaliteta željezničke prijevozne usluge na promatranoj relaciji pruge. Opremanjem svih kolodvora suvremenim tipom signalno-sigurnosnih uređaja uz primjenu autostop sustava za automatsku zaštitu vlakova povećala bi se sigurnost željezničkog prometa, a uz to bi se i smanjili kolodvorski intervali te time povećala propusna sposobnost pruge. Primjenom suvremenijeg dizel-motornog vlaka serije 7022 umjesto postojećih zastarjelih serija 7121 i 7122 te energetski neučinkovite kompozicije sastavljene od lokomotive s putničkim vagonima, osim smanjenja voznog vremena i povećanja udobnosti putovanja, ostvarila bi se i veća energetska učinkovitost prijevozne usluge. Povećanjem dopuštene brzine na 120 km/h uz primjenu sustava automatskog pružnog bloka dodatno bi se povećala tehnička sposobnost pruge, a time i otvorila prilika za uvođenjem novih trasa vlakova za prijevoz putnika čime bi se stanovništvo Podravine moglo privući da u svrhu dnevnih migracija koristi željezničku uslugu prijevoza.

LITERATURA

Desselbrunner, D.: Pregled razvitka željeznica u Hrvatskoj, Hrvatske željeznice, 2002.

Feletar, P.: Demografske promjene u Koprivničko-Križevačkoj županiji od 1857. do 2011. godine. Podravina, Vol. 11, broj 21, Str. 129 - 167, Koprivnica, 2012.

Sivilevičius H., Maskeliūnaitė, L.: Multiple Criteria Evaluation and the Inverse Hierarchy Model for Justifying the Choice of Rail Transport Mode, PROMET - Traffic&Transportation, Vol 30,No.1, 2018.

Hž Infrastrukura d.o.o., Izvješće o mreži 2018, Zagreb, 2017.

HŽ Infrastruktura, Uputa za utvrđivanje pružnih i kolodvorskih kapaciteta, Zagreb, 2015.

Hž Infrastuktura, d.o.o., Uputa o tehničkim normativima i podatcima za izradu i provedbu voznoga reda, Zagreb, 2006.

Hž Infrastrukura d.o.o., Vozni red 2017./18, Zagreb, 2017.

SUMMARY

The paper provides an outline of proposed measures for advancment of railway traffic on the railway relation Koprivnica – Virovitica of the regional railway track R202 (Varaždin – Dalj) with the objective of increasing the quality of transport service in passanger railway traffic for the purpose of commuting from Podravina to Zagreb. In order to test the efficiency of proposed measures computing assisted models of the railway relation Koprivnica - Virovitica were developed depicting existing state and the changes of the existing state of the railway infrastructure on this particular part of the railway track. Proposed changes primarily relate to alteration of the existing system of ensuring the open railway track and railway station areas for the purpose of increasing technical capacity of the railway track and safety of the railway traffic, replacement of vehicle fleet and additional measures for improving the railway traffic management system. Proposed measures were tested by means of application of simulation procedures, and analysis of results indicated that they could significantly improve the quality of transport service from the aspect of availability, comfort, speed, cost-efficiency and safety.

A FORGOTTEN SIEGE: MIKLÓS ZRÍNYI'S 1557 ATTACK ON ČAZMA[1]

ZABORAVLJENA OPSADA: NAPAD NIKOLE ZRINSKOG NA ČAZMU 1557[1]

Zoltán Péter BAGI
archivist National Archives of Hungary Szeged
zoliszeged@gmail.com
6721 Szeged, Szent Miklós utca 3.

Primljeno / Received: 8. 2. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Pregledni rad / Review
UDK / UDC: 355.44(497.526-37Čazma)"1557"
929Zrinski, N.

RÉSUMÉ

Hungarian historiography did indeed forget the events of the unsuccessful siege of Čazma, though the campaign was planned and prepared for months. The unsuccess of the Christian army was caused that the Christian soldiers didn't have got suitable artillery, enough ammunition and food. Moreover Péter Erdődy, Miklós Zrínyi and Hans von Lenković lacked the sufficient numbers in infantry.

Key words: Čazma, Miklós Zrínyi, Péter Erdődy, Hans Lenković, Kostajnica, Ákos Csányi
Ključne riječi: Čazma, Miklós Zrínyi, Péter Erdődy, Hans Lenković, Kostajnica, Ákos Csányi

When discussing the events of 1557, Miklós Istvánnfy's historiography mentions that after twelve years of service, Miklós Zrínyi resigned from his office as the Croatian-Slavonian ban. The »Livy of Hungary« then provides details on how the Bosnian bey Ali captured Kostajnica when the captain abandoned the stronghold to attend a wedding. He also mentions that king Ferdinand appointed Péter Erdődy as ban, then relates that Ali bey challenged Zrínyi to a duel, and that Hans Lenković, the *Obrist* of the Slavonian-Croatian borderland armies triumphed over Turkish raiders in Bosnia.[2] József Bánlaky (Breit) also based his compilation of military history on Istvánffy's work.[3] Beside the fact that Zrínyi served as ban for fourteen years, from 1542 to 1556 December,[4] the »Livy of Hungary« was mistaken in other matters as well. King Ferdinand's letter to his envoys in Istanbul (Antal Verancsis, Ferenc Zay and Ogier Ghislain de Busbecq), dated August 15 1556, informs that Kostajnica and Novi were captured by the Bosnian Turks.[5] This suggests that the events must have taken place in the course of the July of 1556. Joseph von Hammer, a key figure of Austrian Orientalism used Ferdinand's letter as source in his work on the Ottoman Empire: he dated the Ottoman attack to July of 1556 as well. However, it must be noted that he writes about the capture of Krupa, not of Novi,[6] though Krupa was in Christian control even in 1557. On April 23, 1557, Zrínyi wrote to Ferenc Batthány from Čakovec that his men scattered a group of Turkish raiders near Krupa.[7] Hammer also mentions Lenković's victory and Zrínyi being challenged to duel by Ali bey, without providing even an approximate date for the events,

1 Acknowledgements go to my friend Gábor Szatlóczki, who brought the matter of Čazma to my attention.

2 Istvánffy 2003. 268-270.

3 *Bánlaky* 1940. 428-429.

4 *Salamon* 1865. 415.; *Varga* 2016. 135., 155.

5 *Miller* 1808. 155.

6 *Hammer* 1828. 358-359.

7 *Barabás* 1898. 457.

though.[8] Ferenc Salamon and more recently Szabolcs Varga both relate the losing of Kostajnica and Novi, but they omit Lenković fighting the Turks.[9] Thus it is difficult to reconstruct the 1556-1557 events at the Slavonian-Croatian borderlands, not to mention Zrínyi's role in these. Losing the two castles to the Turks probably happened in 1556, while the duel challenge and the skirmish must have taken place in 1557.

As to the period between Zrínyi's resignation as Croatian-Slavonian ban and his assignment to captain the castle at Szigetvár, Salamon relates the following in his work 'Az első Zrínyiek' (The first Zrínyis): »During the time of the relative cease-fire, no newer military deeds are recorded about Zrínyi, though the Turkish raids kept coming from time to time. From 1557 on, there are no major facts known about his life and work for about four years.«[10] However, material in various archives do inform that Zrínyi was not left without skirmishes in 1557 either, as he participated in the siege of *Čazma*. *This strategically important stronghold had been captured by the Ottoman*s in August 1552.[11] On October 13 of the same year, Zrínyi asked help from the king to retake Čazma.[12] The Ottoman troops based in the castle kept raiding the Christian-held Slavonian territories. On August 25, 1556, Zrínyi wrote to the palatine, Tamás Nádasdy, that Turks from Čazma attacked the lightly fortified town of Gradec and took sixty people with them, while losing 35 men.[13]

It is no wonder that Erdődy, Zrínyi, and the *Obrist* of the Slavonian-Croatian district troops all considered the recapture of the castle essential, in order to secure the surrounding territories. The siege was preceded by serious preparations and planning, as inferred from Lenković's letter to the emperor (dated July 13, 1557) in which he stated that since Erdődy assumed the office of ban, they should require two *Singerin*[14] wallbreaker cannons from the emperor and the Styrian nobles, along with suitable munition and war equipment. With these and Zrínyi's cannons combined, they would capture *Čazma, which kept threatening the whole* district on an everyday basis.[15]

Erdődy, Zrínyi and Lenković met in Csáktornya on July 5 and discussed that the campaign should begin as soon as possible.[16] Lenković's report even informs about the numbers and constitution of the Christian army. According to this, the ban brought 600 light cavalry (*geringe Pferd*) and 400 haramia troops[17], while Zrínyi led 400 light cavalrymen and 200 haramias into battle.[18] Zrínyi was the royal master of the treasury, able to raise this army by summoning his soldiers from his castles in the southern Dunántúl. Thus he demanded that Bálint Magyar should lead the palatine army to Csurgó, to protect the cattle and provisions. Ákos Csányi, the high prefect of the Nádasdy-Kanizsai estates even advised the palatine lieutenant to guard at Kanizsa with the troops, his opinion being that this castle faced greater danger.[19]

In addition to Erdődy's and Zrínyi's troops, Lenković also planned to join the battle with a massive force. According to the list attached to his July 13 report, his intention was to bring a nearly 380-strong heavy cavalry (*gerüste Pferd*) to the siege, along with 900 light cavalry and 800 haramias from the

8 *Hammer* 1828. 359.

9 *Salamon* 1865. 414-415.; *Varga* 2016. 155.

10 *Salamon* 1865. 430.

11 *Barabás* 1898. 169-172.

12 *Barabás* 1898. 186-187.

13 *Barabás* 1898. 405-406.

14 The Singerin cannon was also known as a half- (or 24-pound) *kartány* cannon. *Iványi* 1927. 7–9.; *Domokos* 2003. 31–32.

15 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1557-7-4.

16 The discussion is also mentioned by Péter Erdődy in his letter to Kristóf Batthányi, also mentioning that the king's army was already at Csáktornya. Péter Erdődy's letter to Kristóf Batthyány, Csáktornya July 5, 1557. Hungarian National Archives, Document Archive (Magyar Nemzeti Levéltár Oklevéltár, MNL OL) P1314 Batthyány. In: Missiles. Numerus (Nr.) 11716.

17 As to the origins of the word haramia, see: *Kakuk* 1973. 174.

18 ÖStA KA AFA 1557-7-4.

19 Őze 1996. 322.

Slavonian district. From the Croatian and Krajnian borders, 300 additional light cavalry and the same number of uskoks[20] were supposed to join them.[21]

Lenković's catalog suggests that they also expected the rebelled horsemen and infantry of the Slavonian provinces, but exact numbers were unknown to the *Obrist* at the time of writing his letter. The ban informed that the numbers of these would total around 1500, so Lenković assumed that altogether 5780 mounted and infantry troops would march to besiege *Čazma*.[22]

Beside this force, the ban hoped to receive additional armies from the Austrian lands. The ban asked for a thousand German shots from the Styrian nobles but they refused, their reason being that the great military and financial expenditures of the recent years had pushed the subjects to the verge of revolt. Therefore their armies had not been mustered recently. As to the nobility in Krajna and Carinthia, the high cost of one thousand arquebusiers would have necessitated demanding them in advance, thus they were too late and had to give up on this infantry force.[23]

The ban, the master of the treasury, and the *Obrist* also began to organize the provisioning of the army. Southern Dunántúl territories played a great role in this, especially the Nádasdy-Kanizsay province, as it is inferred from Magyar's letter to Csányi, sent from Kanizsa on July 17.[24]

Despite the long preparations, the campaign did not start smoothly. According to the July 13 report, the two wall-breaker cannons had not arrived yet, and the Christian army lacked transportation vehicles and other equipment, which made Lenković consider cancelling the campaign. However, on July 13 the *Obrist* set off from Varasd with his men and artillery. They crossed the mountain and made camp between Rakovec and Vrbovec, some two miles from *Čazma*. *Here they were joined by Zrínyi's and Erdődy's infantry, cavalry*, and artillery troops.[25] Ákos Csányi, high prefect of the Nádasdy-Kanizsay estates wrote to the ban on July 14 that Zrínyi had marched with all his men to the castle, already under siege by the ban.[26] Though the army was less than what they had expected, they managed to organize its provisions for a while, as Magyar informed Csányi on July 17: »In addition, we can inform you lordship what is also public news that fifty wagons of provisions were sent toward Čazma.«[27]

In his July 17 letter he also claimed that »our men are said to win the castle as it is common word that last evening they had taken the castle, however, I cannot write with any certainty as I'm certain that mylord Zrínyi would have sent word if it were true.«[28] Though the high prefect could not know whether the siege was completed successfully, the next day (July 18) he informed the palatine accordingly.[29] However, Csányi wrote to Nádasdy from Kanizsa on July 19 that Čazma's fate was still uncertain.[30] The following day he could only relate that he possessed no credible information as to the state of the siege.[31] Csányi decided to send two counts (*ispán*s) from Kanizsa county; he informs about this in another letter dated July 20.[32] From Jakab Zele's letter to Ákos Csányi, sent from Molnári on July 22,

---

20 About the uskoks, see: *Grünfelder* 1973.; *Bracewell* 1992.; *Pálffy* 2000. 179-180.; Šmitran 2008.

21 ÖStA KA AFA 1557-7-4.

22 ÖStA KA AFA 1557-7-4.; ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Protokollum (Pr.) 139. Expedit Folio (Fol.) 60r. Nr. 106.

23 ÖStA KA AFA 1557-7-4.

24 Bálint Magyar's letter to Ákos Csányi, Kanizsa July 17 1557. Hungarian National Archives, Document Archive (Magyar Nemzeti Levéltár Oklevéltár, MNL OL), Archives of the Hungarian Treasury (Magyar Kamara Archivuma, MKA) E 185 archive of the Nádasdy family, box 18, No. 10.

25 ÖStA KA AFA 1557-7-4.

26 Őze 1996. 322.

27 Bálint Magyar's letter to Ákos Csányi, Kanizsa July 17 1557. MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives. box 18. Nr. 10.

28 Bálint Magyar's letter to Ákos Csányi, Kanizsa July 17 1557. MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives. box 18. Nr. 10.

29 Őze 1996. 324.

30 Őze 1996. 326.

31 Őze 1996. 329.

32 Őze 1996. 329.

we know that »I sent ispán Tamás and ispán Máté this last Monday [July 19] from here, Monári, to march to *Čazma*.«[33]

In reality, however, the siege of the strategically important castle was not going well at all. Probably due to the lack of siege cannons, they were unable to break an opening in the walls where a charge attempt could be made. As a result, the July 17 assault failed. Being informed by one of Zrínyi's servants, ispán *Máté related as follows: »this past Saturday they besieged Čazma and more than two hundred men were lost at the walls*.«[34] Zele's July 23 letter adds the accounts of ispán Tamás as well. The latter mentions significant losses, too, though »unable to say exact names from Miklós Bradacs and Haramia Gyurko's men, but he says he saw countless wounded.«[35]

The two ispáns sent to Čazma by Zele met only retreating troops. Zele's July 22 letter informs that »At this hour, as ispán Máté says, they had crossed the mountain and passed Remetics [Rakovec], they found a major servart of mylord Zrínyi who carried letters to Csáktornya, this spoke with certainty to the ispáns Máté and Tamás that the army had retreated from under *Čazma* by two miles on last Tuesday and was about to be disbanded.«[36] This indicates that the siege was abandoned on July 20. It must be added that while ispán Máté got his information from Zrínyi's servant called Markó, ispán Tamás also talked with Zrínyi, the future hero of Szigetvár himself. A July 23 letter from Zele reads the following: »this hour ispán Tamás arrived here at Monári saying that he crossed the Dráva at Varasd yesterday, together with mylord Zrínyi, also surely claiming that the army was disbanded.[37] Moreover, he was also aware of where the rest of the army was marching. According to his report, »mylord [Mihály] Kerecsényi rode with mylord Erdődy toward Rakonak [Rakovec].«[38]

Zele's two letters even suggest why the Christian army had to abandon the siege. According to his report, ispán Máté wrote to C*sányi on July 22 that »some news arrived as to the Turks would move to aid Čazma and lift the siege, and this was the reason why the*y quitted storming Čazma.[39] Ispán Máté related that »the Turkish army was six miles away from Čazma, coming to defend Čazma.«[40] As early as July 14, Csányi sent word to the palatine informing that »if the Lord God might not blind pasa Kázon in Buda, otherwise attempt on Čazma's capture would cost us dearly, even if you are able to hold Čazma for a while, the Turks will come to the rescue. The Good Lord may give you such luck in taking Čazma.«[41] The high prefect's worries were quite justified. Beglerbey Kasim[42], appointed on January 5, 1557 to lead the Mohács and Görösgál *liva*s gathered his troops near Szentlőrinc[43], as reported by Zele to CSányi on July 11.[44] Nobles in southern Dunántúl were informed on July 18 about the pasha entering Slavonia. Farkas Perneszy wrote from Szenyér to Bálint Magyar on July 19: »his men came this past

33 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 22, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 5.

34 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 22, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 5.

35 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 23, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 6.

36 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 22, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 5.

37 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 23, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 6.

38 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 23, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 6.

39 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 22, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 5.

40 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 23, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 6.

41 Őze 1996. 322.

42 *Dávid* 2012. 103-104.

43 A settlement between Pécs and Szigetvár.

44 *Szalay* 1861. 250.

evening from Pécs, telling that the pasha moved to the Slavonian lands to bring aid.«[45] It seems that Kasim also made sure that the Christian armies in the south Dunántúl would be unable aid Čazma's siege. On July 19, Pétere Orosztonyi reported to Bálint Magyar in Szenyér that »Szöcsény was captured by the Turks, without taking many prisoners but seizing all the cattle. We encountered them and they withdrew. Therefore your lordship be careful, if they arrive with force, they will pillage much either at the Balaton or in the Zalaság.[46] Perneszy's letter to Magyar, sent on July 19 from Szenyér, also mentions the Turks of Kaposvár plundering Szőcsény.[47] In Szigliget, Bálint Magyar wrote the following to Csányi on Jul 23: »Such evil fortune I suffered while I was away to Kanizsa, my horsemen were on the road with all my mounts. Hiding at Somodor, some peasant spotted them and the bey of Koppány went at them with a four-hundred-strong cavalry. They had twenty-two horses. No more than nine was (…), but fled into the woods on foot. Seek them out in the woods. So I had scribe (deák) Kristóf sent to you, as your lordship ordered me with summons. To this effect I ask your lordship, if it can be otherwise, I would not go gladly but would cross instead to them; for both horses and footmen were so terrified that I can't see any good coming of this if I can't join them. But if it there is no other way, I can not do but carry out mylord's order even if all my people be lost for it. (…) if I am indeed summoned, send word to me about is.«[48]

Naturally, Zele, Csányi, and the palatine were interested in pasa Kasim's long-term intentions as well. Ispán Tamás possessed no reliable information in the matter, as related by Zele in his July 23 letter: »I kept asking around about the Turkish forces, where they got, what their destinations and intentions could be, or if they were to withdraw, but he could not tell anything with certainty. […] Additionally, there is the stronghold Belaztina [Bela], called Fejérkű in Hungarian, he says that the Turkish troops were two miles close to it, but he couldn't tell which beys and pashas were present in the army.«[49]

Beside the advancement of Ottoman rescue troops, ispán Tamás reported further complications: »He also said that the king's army were running out of provisions and cannonballs as well.«[50]

The Court Military Council was informed by Lenković about the failure and the withdrawal of the Christian army, to which the council replied on July 30. However, this document is not extant and the content of their answer is unknown.[51]

Hungarian historiography did indeed forget the events and circumstances of the unsuccessful siege of Čazma, though the campaign was planned and prepared for months. Only Sándor Őze mentions it in a footnote to his edition of Csányi's letters sent to the palatine. However, he believed Zrínyi to be successful and thus Čazma returning to Christian control.[52] What caused the failure of the siege? The Christian army lacked the sufficient numbers in infantry, suitable artillery, enough ammunition and food. Finally, it also must be noted that the 1557 campaign against Čazma is an unremembered episode in a war fought continuously from 1541 to 1568, where fighting was sometimes done by the main armies, but mostly by local troops.

---

45 *Komáromy* 1911. 559.

46 Letter from Péter Orosztony to Bálint Magyar, sent from Szenyér, July 19 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 26, Nr 1.

47 *Komáromy* 1911. 559.

48 Letter from Bálint Magyar to Ákos Csányi, sent from Szigliegt July 23, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 18, Nr 44.

49 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi, sent from Molnári, July 23, 1557; MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 6.

50 Letter from Jakab Zele to Ákos Csányi from Molnári, July 23 1557MNL OL MKA E 185 Nádasdy family archives, box 38.. Nr. 6.

51 ÖStA KA HKR Pr. 140. Registratur Fol. 54r. Nr. 766.

52 Őze 1996. 322.

LITERATURE

Barabás 1898 *Barabás Samu*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Budapest, 1898.

Bánlaky 1940 *Bánlaky (Breit) József*: A Magyar Nemzet Hadtörténelme. 13. rész. Budapest, 1940.

Bracewell 1992 *Bracewell, Wendy*: The Uskoks of Senj. Piracy, Bandity and Holy War int he sixteenth-century Adriatic. Ithaca and London, 1992.

Dávid 2012 Dávid Géza: Mohács–Pécs 16. századi bégjei. In: Pécs a hódoltság korában. Eds.: Szakály Ferenc–Vonyó József. Pécs, 2012. 85-123.

Domokos 2003 *Domokos György*: Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: várainak fegyverzete és hadfelszerelése. PhD. paper 2003.

Grünfelder 1973 *Grünfelder, Annamarie*: Studien zur Geschichte der Uskoken. Diss. Graz-Innsbruck, 1974.

Hammer 1828 *Hammer, Joseph von*: Geschichte des Osmanischen Reiches. Dritter Band. Pest, 1828.

Istvánffy 2003 Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 1/ 2. Reprint. Budapest, 2003.

Iványi 1927 *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények 27-29 (1926-1928) 12 közlemény.

Kakuk 1973 *Kakuk, Suzanne*: Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siecles. Les elements osmanlis de la langue hongroise. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, XIV). Paris, 1973.

Komáromy 1911 *Komáromy András*: Magyar levelek a XVI. századból. Magyar Történelmi Tár XII. (1911). 537-564.

Miller 1808 *Miller, Jakob Ferdinand*: Epistolae Imperatorum, et Regum Hungariae Ferdinandi Primi et Maximiliani Secundi. Pest, 1808.

Őze 1996*Őze Sándor*: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549-1562. I. kötet. Budapest, 1996.

Salamon 1865 *Salamon Ferenc*: Az első Zrínyiek. Pest, 1865.

Šmitran 2008 Šmitran, Stevka: Gli Uscocchi. Pirati, Ribelli, Guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la republica die Venezia. Venezia, 2008.

Szalay 1861 Négyszáz magyar levél a XVI. századból. Közli: *Szalay Ágoston*. Pest, 1861.

Varga 2016 *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508-1566). Pécs–Budapest, 2016.

SAŽETAK

Mađarska je historiografija zaboravila događaje vezane uz neuspjelu opsadu Čazme, iako je pohod planiran i pripreman mjesecima. Neuspjeh kršćanske vojske uzrokovan je time što kršćanski vojnici nisu imali odgovarajuću artiljeriju, municiju, niti dovoljno hrane. Osim navedenog, Petar Erdődy, Nikola Zrinski i Hans Lenković nisu imali dovoljan broj vojnika u pješadiji.

THE STATUE OF SAINT JOHN OF NEPOMUK FROM THE SLIVNICA MANSION PARK – OVERLOOKED WORK OF JOSEPH STRAUB

KIP SVETOG IVANA NEPOMUKA IZ VRTA DVORCA SLIVNICA – ZANEMARENO DJELO JOSIPA STRAUBA

Valentina PAVLIČ
Univerza v Ljubljani
Pedagoška fakulteta
Oddelek za likovno pedagogiko
Kardeljeva ploščad 16
1000 Ljubljana
valentina.pavlic@pef.uni-lj.si

Primljeno / Received: 20. 4. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK / UDC: 73Straub, J.
[7.034.7:730] (497.4)"17"
2-526.64Iohannes Nepomuces, sanctus

ABSTRACT

This paper discusses the statue of Saint John of Nepomuk from the Slivnica Mansion Park – a masterpiece of baroque art. The statue has not yet been presented, analysed or assessed. This paper explains its iconography and focuses on its significant characteristics. Based on a critical stylistic analysis, the statue is attributed to Joseph Straub, a late baroque sculptor who worked in Styria between 1743 and 1756. It is critical that some way be found to preserve the statue, because currently it is at the mercy of inclement weather, causing decay or even destruction.

Key words: Joseph Straub, late baroque sculpture, statue of Saint John of Nepomuk, Styria, Slivnica Mansion, 18th century
Ključne riječi: Jožef Straub, kasnobarokno kiparstvo, skulptura sv. Ivana Nepomuka, Štajerska, dvorac Slivnica, 18. stoljeće

In the vicinity of Maribor, the river-bed of the Drava becomes wider, flowing into a lowland called Dravsko polje. This region and other valleys beside the Drava River, in Slovenia and in Croatia, are dotted with mansions. Some of them have survived untouched for centuries, some have been rebuilt and sadly most are badly preserved. Many are important examples of profane architecture in the area beside the Drava. Often, they were surrounded with beautiful gardens with garden plastics that are now mostly grown over. Many of garden decoration have been lost or destroyed over the centuries.

This is true of the Slivnica Mansion near Maribor,[1] which is of noteworthy excellence. However, both the park and the architecture of the mansion are seriously decayed. Also nothing from the interior remained, since it was plundered.

In this article, I focus on a statue from the Slivnica Mansion Park. When I first visited the park in autumn 2016, I observed a statue completely covered with ivy. However, it was no doubt a masterpiece

[1] STOPAR, Ivan. *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knj. 1, Območje Maribora in Ptuja: občine Maribor–Pesnica, Maribor–Pobrežje, Maribor–Rotovž, Maribor–Tabor, Maribor–Tezno, Ptuj*, Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1990, 124 – 128; KEMPERL, Metoda. Fuchsov načrt za dvorec Slivnica pri Mariboru, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 55/1, 2007, 13–16; SAPAČ, Igor and LAZARINI, Franci. *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem,* Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo 2015, 71, 122, 124–125, 608 [with there listed bibliography].

of baroque art was hidden under the leaves. Its high quality is very evident, so it is surprising previously not being analysed nor discussed in art history literature.[2]

THE STATUE OF SAINT JOHN OF NEPOMUK

The statue represents a male saint standing on a pedestal, placed on a decorated stone block supported by a large base made of brick, which was added latter. The statue itself is 235 cm high; at its widest point, it is 110 cm wide and at its narrowest 90 cm. The figure is in counterpose, with the left leg engaged and the right leg resting at the side. The left hip gently moves to the side. The saint's head is turned to the left and looking slightly downwards, since his gaze is fixed on a crucifix that rests in crook of his left elbow. The saint is wearing a rochet – a short liturgical tunic – with a high collar and buttons clearly visible on the neck. Over the rochet, he is wearing a mozzetta cape trimmed with fur resembling ermine. The clothing, his stance and the positioning of the crucifix identify this as a statue of St. John of Nepomuk.[3] The depictions of Saint John of Nepomuk in the 18th Century mostly followed the standardised types.[4] The first iconographic type, which became the most common one, was started with the statue on Charles bridge in Prague from 1683 that was set on the very place of the saint's martyrdom.[5]

Figure 1. Old photograph of Slivnica Mansion (© Regional Archive Maribor).

Comparing the two statues, it is evident that the statue of Saint John of Nepomuk from the Slivnica Mansion Park is based on the Prague (proto) type – although there are some differences between them: in the placement of the crucifix and some other details. Some of the details as well as attributes have also been lost over time. In particular, the more exposed parts of the statue – the face, left arm and crucifix – are seriously damaged, mostly due to weather conditions. Furthermore, the palm of

[2] There is a note about the statue of Saint John of Nepomuk standing in the Slivnica Mansion Park only in: STOPAR, I. 1990, 126.
Sergej Vrišer, who was the leading Slovenian art historian to have focused on baroque sculpture in Styria, must have known about the statue, since I have found a photo of the statue in his personal photograph collection that is kept in the Regional Archive in Maribor. What I find surprising is that despite rather significant characteristics, he did not attribute the statue to any author. (The photo is kept in the folder with respect to the location (Slivnica), without any further other information or note.)

[3] For information with respect to his life and martyrdom see: HERZOGENBERG, Johanna von. S. v. Johannes von Nepomuk, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7, Rom – Freiburg im Breisgau – Basel – Wien: Herder 1974, coll. 153-157; HLAVÁČEK, Ivan. Johannes von Nepomuk und seine Zeit, in: *Johannes von Nepomuk 1393–1993* (edd. Reinhold Baumstark, Johanna von Herzogenberg, Peter Volk), München: Bayerisches Nationalmuseum 1993, 13–19.

[4] For the iconography of Saint John of Nepomuk see: HERZOGENBERG, J. von. 1974, coll. 155–157; MATSCHE, Franz. Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. Form, Inhalt und Bedeutung, in: *Johannes von Nepomuk. Ausstellung des Adalbert Stifter Vereins*, Passau: Passavia 1971, 35–62; VOLK, Peter. Nepomukstatuen. Bemerkungen zu den Darstellungsformen, in: *Johannes von Nepomuk 1393–1993* (edd. Reinhold Baumstark, Johanna von Herzogenberg, Peter Volk), München: Bayerisches Nationalmuseum 1993, 27-35.

[5] For the statue see: MATSCHE, F. 1993, 114–120, catt. 23–30. Later other iconographic types were also developed, among which the apotheosis of Saint John of Nepomuk became the most common one.

the right hand is missing as well as the upper part of the head. However, we can be sure that at one time there was a palm branch in the saint's right hand. Observing the head of the saint, it is evident that he must have worn a hat. It was made from a separate piece of stone and then fixed to the main stone. It is likely that the hat fell off and was lost over the centuries.

In addition to the common iconographic features, the statue also displays some individual elements, particularly in the representation of the saint's body and face as well as in his clothing. Examining the latter, the three tassels on the lower hem of his ermine mozzetta cape are especially significant. Furthermore, the mozzetta cape is tied in a bow with – once again – tasselled ends resting on the saint's chest.

The face has also not been spared from damage: both the nose and the beard have partially chipped off. But at least parts of the curly beard and wavy locks of hair, falling on the shoulders, are preserved. Observe how a lock of hair curves around on the right shoulder, creating an open space between the hair and the neck.

Figure 2. Statue of Saint John of Nepomuk in the Slivnica Mansion Park, covered with ivy, autumn 2016.

Regarding its monumentality, physicality and overall high quality as well as the stylistic characteristics and details, the statue must have been made by a renowned sculptor in the 18th century. Furthermore, significant similarities between this statue and the documented works of Joseph Straub suggest that the latter might be its author. Note, however, that Joseph Straub predominantly worked in wood. In fact, the documented works of Joseph Straub, which are thus the most reliable for stylistic comparisons, are all made in wood.

JOSEPH STRAUB – A STONEMASON OR NOT?

The discussion between Sergej Vrišer and Blaž Resman regarding Joseph Straub's competence in stonemasonry was triggered by question about the authorship of the Plague Monument in Maribor.[6] Even though many arguments and opinions have resulted, the question remains unsettled to this day.

Admittedly, working predominantly in wood does not exclude one's abilities to work in stone and vice versa. Consider, for example, some other baroque sculptors that were competent both in wood and in stone. As examples, some contemporary Styrian sculptors include: a brother of Joseph Straub, Philipp Jakob Straub,[7] Josef Stammel[8] and Franz Christoph Reiss.[9]

But most importantly, certain characteristics in shaping the body, the drapery and the details of Saint John of Nepomuk seem to reflect the personal style of the artist. In this article, I show that these details may convincingly be attributed to Joseph Straub when compared to the documented works by this scul-

6 RESMAN, Blaž. Kipa frančiškanskih svetnikov v Šiški – Straubova ali Robbova?, *Acta historiae artis Slovenica*, 3, 1998, 51–72; VRIŠER, Sergej. Vsakemu svoje – Robbu in Straubu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n.v. 35, 1999, 319–321.

7 SCHWEIGERT, Horst. *Philipp Jakob Straub: 1706–1774: ein Grazer Barockbildhauer*, Graz: Kulturreferat der Landeshauptstadt, 1992.

8 SCHWEIGERT, Horst. *Die Barockbildhauer Johannes Georg und Josef Stammel: eine stilkritische und rezeptionsgeschichtliche Untersuchung*, Graz: Leykam, 2004.

9 VIDMAR, Polona. Kamnite skulpture Franca Krištofa Reissa za samostana Žiče in Marenberk, *Redovna umetnost in njen kontekst=Art of religious orders in context*, 20/ 2, 2015, 71–94, 156–157.

Figure 3. Joseph Straub, Saint John of Nepomuk in the Slivnica Mansion Park, detail of the head.

Figure 4. Joseph Straub, Saint John of Nepomuk in the Slivnica Mansion Park.

ptor. Below, I discuss them one by one and conclude with a discussion of the statue's future destiny.

First, observe the position of the right knee and the way the cassock creases above the thigh – the fabric tightly fits the thigh but ends with a deep crease below the hip. The same feature can be seen on a wooden statue of Saint Anthony of Padua that once formed a group of four main figures on the high altar in the Minorite Church of Saint Peter and Paul in Ptuj dating in 1752.[10] The altar was destroyed in the Second World War, but the figures were saved. Today, they are reinstalled on a high pedestal above the altar in the very same church. Next, consider the rightmost saint on the altar of Saint Anthony of Padua in the Church of Saint Mary in Podlehnik[11] – this statue features the very same flat region above the knee and an identical crease below the hip. Both listed statues are documented works of Joseph Straub and both have in common the described V-shaped crease under the knee. This detail is not featured on the statue of John of Nepomuk in the Slivnica Mansion Park, but there is still a significant similarity.

The second characteristic is the most significant crease, formed by the lower hem of the cassock

[10] For the high altar in the Minorite Church of Saint Peter and Paul in Ptuj see: VRIŠER, Sergej. Mariborski baročni kiparji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 4, 1957, 88–89; VRIŠER, Sergej. *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*, dissertation, Maribor 1961, 65–66; VRIŠER, Sergej. *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1963, 89, 168; VRIŠER, Sergej. Doneski k baročni podobi minoritske cerkve v Ptuju, *Ptujski zbornik*, 5, 1985, 339–344; VRIŠER, Sergej. *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1992, 123–124; PERNAT, Amadeja. Baročna oprema minoritske cerkve, in: *Minoritska zbirka. Del 1, Ostanki srednjeveškega slikarstva in kiparstva ter baročne oltarne plastike iz prvotne minoritske cerkve sv. Petra in Pavla*, Ptuj: Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, 2014, 26–40.

[11] For the altar of Saint Anthony of Padua in the Church of Saint Mary in Podlehnik see: VRIŠER, S. 1957, 90; VRIŠER, S. 1963, 93, 168 ; VRIŠER, S. 1992, 133, 235.

Figure 5. Comparison of the details: Joseph Straub, Saint John of Nepomuk in the Slivnica Mansion Park, detail of the drapery; Joseph Straub, Saint Anthony of Padua from the high altar in the Minorite Church of Saint Peter and Paul in Ptuj; Joseph Straub, the statue of saint on the altar of Saint Anthony of Padua in the Church of Saint Mary in Podlehnik.

between the feet of the saint. Sergej Vrišer described this kind of crease as a »funnel-shaped, open crease« and analysed it as a stylistic hallmark of Joseph Straub.[12] Indeed, it can also be seen on the figures of saints on the altar of Saint Anthony of Padua in Podlehnik and on the figures on the altar of Saint Roch in Videm near Ptuj.[13] On the other hand, the four main statues from the main altar in the Minorite Church in Ptuj do not exhibit this feature: although the fabric creases greatly, it does not rebound when it reaches the ground.

The third characteristic is the artificial fluttering-effect of the drapery. We can see the same formation on the statue of Saint Elisabeth from the high altar of the Church of Saint Joseph in Studenci[14] and a rather similar formation on the statue of Saint John of Nepomuk from the same church. Both statues are now kept at the Regional Museum Maribor.

The stylistic analysis of the statue of Saint John of Nepomuk from the Slivnica Mansion Park convincingly suggests Joseph Straub as its author as well as dating from around the 1750s.

ABOUT THE SLIVNICA MANSION

The architecture of the Slivnica Mansion has received some attention from Slovene art historians. The building history, architecture and ownership were studied by Ivan Stopar,[15] while unrealised plans for adaptation, dating from the end of the 18th century, were discovered and presented by Metoda Kem-

[12] VRIŠER, Sergej. Donesek k baroku v Slovenski Bistrici, in: *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, Slovenska Bistrica: Skupščina občine, Kulturna skupnost, 230.

[13] For the altar of Saint Roch in Videm near Ptuj see: VRIŠER, S. 1957m 90; VRIŠER, S. 1963, 168; VRIŠER S. 1992, 235.

[14] For the high altar from the Church of Saint Joseph in Studenci see: VRIŠER, S. 1957, 88; VRIŠER, S. *1961/63?* 65; VRIŠER S. 1963, 86, 88, 168; VRIŠER S. 1992, 121–123; VRIŠER, Sergej. *Cerkev svetega Jožefa na Studencih v Mariboru,* Maribor: Župnijski urad sv. Jožefa 1999, 14–17.

[15] STOPAR, I. 1990, 124–128.
Stopar summarized from the literature, that the Slivnica Mansion was build in 1493 by Jurij Kolonič. In 1608 the mansion was sold to the Herberstein family and in 1738 to count Franc Ludovik Khuenburg. From its latter owners we have to point out Klemens Brandis, who was the main initiator for neo-Gothic rebuilding and count Franz Schönborn, who was the last owner (STOPAR, I. 1990, 124–126; *Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*, Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937, 421).

perl.[16] The latest findings were published in a comprehensive catalogue of 19th century architecture in Slovenia, but regarding the Slivnica Mansion, the focus of research has been on the rebuilding of the mansion in the 19th century.[17] There is only a short note about establishing an extensive park with a tree-lined avenue and a complex of outbuildings around the mansion that took place simultaneously with the neo-Gothic reconstruction of the mansion (between 1859 and 1863).[18] The statue of Saint John of Nepomuk is not mentioned there, and neither is it in the selected bibliography accompanying the catalogue.

Figure 6. Joseph Straub, Saint John of Nepomuk in the Slivnica Mansion Park, signinificant crease.

THE DEPICTIONS OF SLIVNICA MANSION

Fortunately, some depictions of Slivnica Mansion do exist, testifying to how the first estate with a park looked and how it developed over time.

The oldest depiction of Slivnica Mansion was made in graphic in 1681 by Georg Matthäus Vischer. In front of the Slivnica Mansion, we can see the fenced garden, divided into four parts with a decorated arch near the building. At the right edge, a path leads from the mansion to the nearby village of Slivnica.

The next depiction is a lithograph from the Old Kaiser's Suite from about 1830. It shows the mansion on the right and the village of Slivnica with a church with a bell tower to the left of the depiction. Significantly, a straight tree-lined avenue leads from the main road to the mansion – an avenue that still exists today.

In Kuwasseg's lithography from 1845, the architecture of the mansion is the same as in the earliest depictions, but the area in front of the building is changed. It appears as a meadow with trees. There are only two decorated columns standing in line with the entrance to the mansion.

In the lithograph from an 1864 album entitled *Einst und Jetzt* by Carl Reichert, we can see the results of the neo-Gothic rebuilding of the mansion – the architecture can be identified as that which can still be seen today (in an extremely bad condition). In previous depictions, the main entrance was through the eastern façade. It was later moved to the north-eastern façade of the building and is emphasised both by the architecture of the mansion itself and by a circular driveway, ascending a little on both sides of the entrance and framed by two columns on each side.

Besides these depictions, some photographs were also saved. As in the depictions, the photographs also do not show the statue of Saint John of Nepomuk, since they are focused on the architecture. Still, we can see how the park was organised. The park shown in the photographs is from the most recent period. It is well seen how the area descended from the semi-circular driveway – there was also a staircase and some decorated columns with simple stone vases set on top. Unfortunately, only some ruins of the columns remain, hidden in the bushes, while the whole design of the park has been dramatically altered by the more recent construction of a football pitch and enlargement of the road running next to the mansion.

16 KEMPERL, M. 2007.

17 SAPAČ, I. and LAZARINI, F. 2015.

18 SAPAČ, I. and LAZARINI, F. 2015

Figure 7. Old photograph of Slivnica Mansion (© Regional Archive Maribor).

THE ORIGINAL LOCATION OF THE SAINT JOHN OF NEPOMUK STATUE

As to the present location of the statue of Saint John of Nepomuk (in the park, to the west of the mansion), the following question has to be addressed: is today's location the original one or not? The argument in favour of the present location being the original is the closeness of the water, namely the Polana Stream, since traditionally statues of Saint John of Nepomuk were set on bridges or somewhere close to rivers and lakes.[19] On the other hand, the present location of the statue is marginal with respect to the orientation and organisation of the estate and its main axes (it appears that this was also the case in the past, since the path to the mansion and to the main entrance was on the other side).

This evidence presents a strong argument in support of the proposal that the statue of Saint John of Nepomuk was originally set in some other location. There are three locations that seem to be appropriate: (i) on the estate at any point on the tree-lined avenue,[20] (ii) near the bridge over the Polana Stream, close to the mansion[21] or (iii) on or near the bridge over the Polana Stream in the village of Slivnica, where the main road was.[22] All three suggested locations seem to be adequate – considering the usual location of the statues of the saint as well as the usual prominence of such statues. However, we do not know when and why the statue was moved, since there is no information about it.

THE DESTINY OF THE STATUE

Today, the statue of Saint John of Nepomuk is neither well-presented nor preserved. Unfortunately, that is also true of the Slivnica Mansion and its park as a whole, which suffered even greater destruction.

It seems that the employees of the Cultural Heritage Service, Regional Office in Maribor and the residents of Slivnica have been aware of this. In 1999, there was a correspondence between the Cultural

19 MATSCHE, F. 1971, 35–62; VOLK, P. 1993, 27.

20 One famous example of such location can be named: the Statue of Saint John of Nepomuk in the park of Dornava Mansion (Cf. VIDMAR, Polona. Kiparska dela v vrtu dornavskega dvorca, in: *Vrtna arhitektura 18. stoletja v srednji Evropi: raziskovanje, rekonstruiranje, ohranjanje: zbornik mednarodnega simpozija, dvorec Dornava 2011=Gartenarchitektur des 18. Jahrunderts in Mitteleuropa: Erforschung, Rekonstruktion, Erhaltung: Sammelband des internationalen Symposiums, Schloss Dornava*, Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo 2011, 58–73 [with bibliography bibliografy].

21 The bridge over the Poljana Stream near the mansion is drawn on the situational plan that is kept in the National Museum of Slovenia in Ljubljana, dated around 1860. Beside the bridge, the semi-circular driveway to the mansion is also well seen as well as the road leading to nearby village of Radizel. We can assume that the bridge existed even earlier.

22 The bridge over the Poljana Stream in the village of Slivnica must have existed around the mid-18th century, since there is a description from that time stating: »Beside the local ponds, there is a 4 *Schritt* wide and 2 *Schuh* deep stream, over which there is a built bridge« (*Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 6. zvezek; Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, 6. Band*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 2000, 111).

Heritage Service, Regional Office in Maribor and the mayor of the Hoče – Slivnica Municipality[23] about moving the statue of Saint John of Nepomuk from its current location to the stone wall in front of the church in Slivnica, just about 1500 m eastward, where a stone statue of Saint Joseph and the Christ Child attributed to Joseph Straub was already set. It was proposed that a roof should also be made for the statue. There was an agreement that when the mansion was repaired and renovated, the statue would be moved back to the park. Despite that agreement, the transportation of the statue did not happen and neither was the roof constructed.

The statue is therefore at the mercy of inclement weather, causing decay or even final destruction. Bearing in mind the quality of the statue as well as its importance in the development of baroque sculpture in the area beside the Drava, it is critical that some way be found to preserve the statue.

REFERENCES

HLAVÁČEK, Ivan, Johannes von Nepomuk und seine Zeit, in: *Johannes von Nepomuk 1393–1993* (edd. Reinhold Baumstark, Johanna von Herzogenberg, Peter Volk), München 1993, 13–19.

HERZOGENBERG, Johanna von. S. v. Johannes von Nepomuk, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, 7, Rom – Freiburg im Breisgau – Basel – Wien: Herder 1974, coll. 153–157.

KEMPERL, Metoda, Fuchsov načrt za dvorec Slivnica pri Mariboru, *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 55/1, 2007, 13–16.

Krajevni leksikon dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine, Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.

MATSCHE, Franz, Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. Form, Inhalt und Bedeutung, in: *Johannes von Nepomuk. Ausstellung des Adalbert Stifter Vereins*, Passau: Passavia 1971, 35–62.

PERNAT, Amadeja, Baročna oprema minoritske cerkve, in: *Minoritska zbirka. Del 1, Ostanki srednjeveškega slikarstva in kiparstva ter baročne oltarne plastike iz prvotne minoritske cerkve sv. Petra in Pavla*, Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, 2014, 26–40.

RESMAN, Blaž, Kipa frančiškanskih svetnikov v Šiški - Straubova ali Robbova?, *Acta historiae artis Slovenica*, 3, 1998, 51–72.

SAPAČ, Igor and LAZARINI, Franci, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem,* Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo 2015.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 6. zvezek; Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, 6. Band, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

SCHWEIGERT, Horst, *Philipp Jakob Straub: 1706–1774: ein Grazer Barockbildhauer*, Graz: Kulturreferat der Landeshauptstadt 1992.

SCHWEIGERT, Horst, *Die Barockbildhauer Johannes Georg und Josef Stammel: eine stilkritische und rezeptionsgeschichtliche Untersuchung*, Graz: Leykam 2004.

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi, 6. zvezek; Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. Landesbeschreibung, 6. Band, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

STOPAR, Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knj. 1, Območje Maribora in Ptuja: občine Maribor– Pesnica, Maribor–Pobrežje, Maribor–Rotovž, Maribor–Tabor, Maribor–Tezno, Ptuj*, Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete 1990.

VOLK, Peter, Nepomukstatuen. Bemerkungen zu den Darstellungsformen, *Johannes von Nepomuk 1393-1993* (edd. Reinhold Baumstark – Johanna von Herzogeberg – Peter Volk), München 1993, 27–35.

VIDMAR, Polona, Kiparska dela v vrtu dornavskega dvorca, in: *Vrtna arhitektura 18. stoletja v srednji Evropi: raziskovanje, rekonstruiranje, ohranjanje: zbornik mednarodnega simpozija, dvorec Dornava 2011=Gartenarchitektur des 18. Jahrunderts in Mitteleuropa: Erforschung, Rekonstruktion, Erhaltung:*

[23] The correspondence is saved in the archive documentation of the Cultural Heritage Service, Regional Office in Maribor.

Sammelband des internationalen Symposiums, Schloss Dornava, Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo 2011, 58–73.

VIDMAR, Polona, Kamnite skulpture Franca Krištofa Reissa za samostana Žiče in Marenberk, *Redovna umetnost in njen kontekst=Art of religious orders in context*, 20/2, 2015, 71–94, 156–157.

VRIŠER, Sergej, Mariborski baročni kiparji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, IV, 1957, 71–130.

VRIŠER, Sergej, *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*, inauvguralna disertacija, Maribor 1961.

VRIŠER, Sergej, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor: Obzorja 1963.

VRIŠER, Sergej, Donesek k baroku v Slovenski Bistrici, *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, Slovenska Bistrica, 1983, 229–232.

VRIŠER, Sergej, Doneski k baročni podobi minoritske cerkve v Ptuju, Ptujski zbornik, 5, 1985, 339–344.

VRIŠER, Sergej, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana: Slovenska matica 1992.

VRIŠER, Sergej, *Cerkev svetega Jožefa na Studencih v Mariboru*, Maribor: Župnijski urad sv. Jožefa 1999, 14–17.

VRIŠER, Sergej, Vsakemu svoje – Robbu in Straubu, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n.v. 35, 1999, 319–321.

SAŽETAK

U radu se raspravlja o kipu Svetog Ivana Nepomuka iz vrta dvorca Slivnica – remek djelu barokne umjetnosti. Navedeni kip do sada nije bio izlagan, analiziran ili vrednovan. Ovaj rad objašnjava njegovu ikonografiju i fokusira se na njegove značajne karakteristike. Na temelju kritičke stilističke analize kip se pripisuje Josipu Straubu, kasnom baroknom kiparu koji je radio u Štajerskoj u periodu između 1743. i 1756. Od ključne je važnosti osigurati očuvanje kipa, budući da je trenutno izložen na milost i nemilost surovim vremenskim prilikama koje uzrokuju njegovo propadanje, pa čak i uništenje.

DEMOGRAFSKI POKAZATELJI U MATIČNIM KNJIGAMA UMRLIH ZA NASELJA UZ KOPAČKI RIT U 18. I PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

DEMOGRAPHIC INDICATORS IN REGISTERS OF DEATHS FOR 18TH AND EARLY 19TH CENTURY SETTLEMENTS IN KOPAČKI RIT AREA

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Osijek
Lorezna Jägera 9, 31000 Osijek
dubravka.bozic.bogovic@gmail.com,
dbozic@ffos.hr

Primljeno / Received: 3. 3. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 314.116(497.5-751Kopački rit)“17/18”(091)
94(497.543Baranja)“17/18”(093)

SAŽETAK

U radu se na temelju podataka zabilježenih u matičnim knjigama umrlih za naselja smještena u rubnom području Kopačkog rita (Bilje, Kopačevo, Lug, Vardarac), primjenom kvantitativne, analitičke i deskriptivne metode iznose osnovne činjenice o pojedinim elementima biološkog života pojedinaca te društveno i kulturno uvjetovanih demografskih obilježja u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. Uz godišnju raspodjelu umrlih te spolnu i dobnu strukturu umrlih, analiza se posebno fokusira na sezonsku raspodjelu umrlih te na uzroke smrti kako bi se ispitalo je li, u kojoj mjeri i na koji način život uz Kopački rit utjecao na spomenute demografske čimbenike. Nadalje se ispituje je li stanovništvo analiziranih naselja u promatranom razdoblju, u slučaju podataka sadržanih u matičnim knjigama umrlih, pokazivalo demografska obilježja karakteristična za razdoblje prije demografske tranzicije, kao što su visoka smrtnost dojenčadi i djece u predfertilnoj dobi i niska prosječna doživljena dob. Na temelju analize dostupnih podataka utvrđeno je da smještaj naselja u rubnom području Kopačkog rita nije značajnije utjecao na sezonsko kretanje umrlih, a stanovništvo analiziranih naselja pokazuje demografska obilježja karakteristična za razdoblje prije demografske tradicije te općenito ne pokazuje značajnije razlike u odnosu na katoličko stanovništvo u drugim naseljima južne Baranje.

Ključne riječi: Kopački rit, južna Baranja, matična knjiga umrlih, sezonsko kretanje umrlih, povijesna demografija
Key words: Kopački rit, south Baranja, registers of deaths, seasonal development of deaths, historical demography

UVOD

Mortalitet kao »… općenito učestalost umiranja u jednom stanovništvu,…«[1] negativna je sastavnica prirodnog kretanja stanovništva na koju djeluje niz biološko-medicinskih, društvenih i gospodarskih čimbenika te predstavlja jedan od pokazatelja postojećeg životnog standarda, higijenskih uvjeta, zdravstvenog i socioekonomskog stanja neke populacije. Vrlo visok mortalitet u Europi u ranom novom

[1] WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999., 239.

vijeku počeo je opadati tijekom 18. stoljeća zahvaljujući različitim zdravstvenim i gospodarskim mjerama kojima je poboljšan standard stanovništva i nabolje izmijenjeni životni uvjeti.[2]

Cilj je ovoga rada analizirati podatke zabilježene u matičnim knjigama umrlih u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća za južnobaranjske reformirane župe Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac kako bi se utvrdili pojedini demografski pokazatelji za navedena naselja u promatranom razdoblju te ispitalo utječe li na njih smještaj naselja u rubnom području Kopačkoga rita. U tu će svrhu biti utvrđeno godišnje i sezonsko kretanja broja umrlih, spolna i dobna struktura umrlih te se analizirati uzroci smrti. Prvenstvena je namjera istražiti utječe li blizina Kopačkog rita na sezonsku i dobnu raspodjelu smrti uz pretpostavku da je život u močvarnom, poplavnom području sa sobom nosio određene otegotne uvjete poput povećanog rizika od obolijevanja od malarije ili pogoršavanja higijenskih uvjeta nakon povlačenja poplavnih voda, te utvrditi jesu i među uzrocima smrti zastupljeniji oni koji bi se mogli smatrati tipičnima za poplavna močvarna područja.

Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac u promatranom su razdoblju bili naseljeni većinom Mađarima koji su gotovo isključivo bili kalvini (samo je u Bilju uz reformirano živjelo i brojnije katoličko stanovništvo dok su ostala naselja bila nastanjena isključivo kalvinima). Predstatistički popisi stanovništva te popisi u kanonskim vizitacijama zbog načina na koji su provođeni ne donose točan broj stanovnika u trenutku popisivanja, ali ipak mogu ukazati na veličinu analiziranih naselja. Popis Mohačkog kotara 1696. i popisa Darde 1698. godine navode da je u Bilju bilo 20 kuća, u Kopačevu i Lugu svakom po 36, a u Vardarcu 18 kuća. Popis Baranje 1713. godine navodi u Bilju 16 obitelji, u Kopačevu 18, u Lugu 20 te u Vardarcu 12 obitelji. Kanonske vizitacije 1738. godine u Bilju su zabilježile 30 katolika i 138 reformiranih stanovnika, u Kopačevu 160, u Lugu 280, a u Vardarcu njih 130. Komorski popis naselja vlastelinstva Belje iz 1766. godine navodi da je Bilje imalo 43 stanovnika, 18 inkvilina, 5 subinkvilina, 16 oženjenih i 8 neoženjenih, Kopačevo je imalo 91 stanovnika, 2 inkvlina, 8 subinkvilina, 41 oženjenog i 24 neoženjena, Lug je imao 81 stanovnika, 18 inkvilina, 9 subinkvilina, 31 oženjenog i 17 neoženjenih, a Vardarac je imao 77 stanovnika, 6 inkvilina, 3 subinkvilina, 26 oženjenih i 13 neoženjenih. Jozefinski popis iz 1785. godine popisao je u Bilju 625 katolika i 336 reformiranih, u Kopačevu 1.090 reformiranih, u Lugu 778 reformiranih i u Vardarcu 610 reformiranih stanovnika. Opis Beljskog vlastelinstva iz 1824. godine u Bilju je zabilježio 1.073 stanovnika,[3] u Kopačevu 1.146, u Lugu 1.152 te u Vardarcu 803 stanovnika.[4] I iz ovako nesustavnih podataka vidljiv je stalan porast broja stanovnika, ali je stanovništvo zadržalo obilježja karakteristična za predtranzicijsko razdoblje, odnosno još je uvijek bio visok natalitet, ali i mortalitet, posebno dojenački, što su trendovi općenito karakteristični za 18. i prvu polovicu 19. stoljeća u većini okolnih područja.

Iz opisa analiziranih naselja s kraja 18. i iz prve polovice 19. stoljeća, posebno onih koje donosi popis kotara Branjin Vrh iz 1785. godine, vidljivo je da je smještaj u rubnom području Kopačkog rita utjecao ne samo na gospodarstvo, nego općenito na način života i navike stanovništva. Naime, ovaj popis za sva analizirana naselja bilježi gotovo identične opise kada je riječ prirodnim obilježjima. Bez iznimke se navodi kako su naselja smještena u ravnici, da im je velik dio zemljišta zbog poplava nekoristan, da zbog njih trpe česte i velike štete i da nakon povlačenja poplavnih voda u okolici naselja ostaju »jezera«, da im područje obiluju trskom te da je bogato ribama. Što se samih poplava tiče, popisivači su zabilježili da ih nikako nije moguće spriječiti, a Beljsko se vlastelinstvo upustilo u ozbiljniju borbu protiv poplava izgradnjom nasipa tek nešto prije sredine 19. stoljeća. Stalna izloženost poplavama utje-

---

2 ANUŠIĆ, Nikola, »'Rajna smrt' – prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijesti*, 38, Zagreb, 2006., 161.; BOŽIĆ BOGOVIĆ, Dubravka, *Rođenje, brak i smrt - stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2013., 80-81.; A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, 238-239.

3 Popis ne navodi posebno katoličko i reformirano stanovništvo.

4 MAŽURAN, Ive, Popis Darde i nekih naselja u Baranji 1695. odnosno 1698. godine«, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1, Osijek, 1991., 21-25, 27-28.; TIMÁR, György, »Demografska povijest Baranje do 1910. godine«, *Zbornik radova Tri stoljeća »Belja«*, Osijek, 1986., 46.; *Kanonske vizitacije Baranje 1729-1810* (ur. SRŠAN, Stjepan), Osijek, 2003., 45, 47, 49, 51.; *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine* (ur. SRŠAN, Stjepan), Osijek, 2002., 72, 107, 110, 111.

cala je i na gradnju kuća koje su, osim od nabijene zemlje, bile građene i od drva, iako su marijaterizajanske i jozefinske reforme to zabranjivale, prije svega zbog sigurnosnih razloga. U popisu je navedeno da je glavni razlog upornom zadržavanju tradicionalnog načina gradnje činjenica da je drvo jedini materijal koji dobro podnosi stalne poplave. Komarci su bili još jedna od nevolja s kojima su se morali nositi tamošnji stanovnici, pa opis vlastelinstva navodi kako onima »koji ne dime stvaraju mnoge besane noći«.[5]

MATIČNE KNJIGE UMRLIH

Analiza u svrhu utvrđivanja demografskih pokazatelja za naselja Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac temelji se na podacima sadržanima u matičnim knjigama umrlih istoimenih reformiranih župa. Matične knjige umrlih za sve navedene reformirane župe nalaze se u zajedničkom svesku s matičnim knjigama kštenih i vjenčanih. Matične knjige župa Bilje 1827. - 1867., Kopačevo 1827. - 1867. i Lug 1827. - 1867. su parice i čuvaju se u Arhivu Baranjske županije Mađarskog državnog arhiva u Pečuhu.[6] U Državnom arhivu u Osijeku čuvaju se matična knjiga umrlih župe Lug 1757. - 1817. i Vardarac 1762. - 1867.[7] Matična knjiga umrlih reformirane župe Kopačevo 1759. - 1851. čuva se u arhivu mjesnog župnog ureda.[8] U dijelu u kojem se matične knjige i parice kronološki preklapaju, podaci su uspoređeni i provjereni.

Rukopis u matičnim knjigama uglavnom je čitak, pisan kurzivnom humanistikom na mađarskom jeziku,[9] a oštećenja su rijetka, uglavnom u vidu izblijedjele tinte. Upisi teku kontinuirano, kronološkim slijedom, a naknadnih umetanja ima zanemarivo malo. Jedina su iznimka matične knjige umrlih reformirane župe Lug gdje nedostaju zapisi između 1787. i 1828. godine. Osim toga, treba imati na umu da je najstarija sačuvana matična knjiga umrlih reformirane župe Bilje, odnosno njena parica, iz 1827. godine.

Upisi su vođeni i u narativnom i u tabelarnom obliku, većinom su potpuni i u pravilu sadržavaju godinu, mjesec i dan smrti, ime i prezime umrloga, spol, ponekad prezime i ime roditelja, uglavnom dob, uzrok smrti te način ukopa. Ukupno je za sva četiri naselja u razdoblju od lipnja 1757. do kraja 1850. godine upisano 5.247 umrlih, od toga u Bilju 322 (od 1827. godine), u Kopačevu 2.334 (od 1759. godine), u Lugu 1.259 (od 1757. godine) i u Vardarcu 1.432 (od 1775. godine). Nepotpunih ili nečitkih zapisa onih podataka potrebnih za analizu razmjerno je malo, pa tako godinu smrti nije moguće utvrditi u samo 10 slučajeva (0,19% svih upisa), spol umrloga u 15 slučajeva (0,29% svih upisa), mjesec smrti u 191 slučaju (3,64 % svih upisa), dob umrloga u 299 slučajeva (5,70% svih upisa), a uzrok smrti je podatak kojega se najmanje redovito bilježilo, odnosno propustilo ga se zabilježiti u 1.392 slučaja (25,53 % svih upisa).

Sadržajna i metodološka ograničenja karakteristična za matične knjige kao povijesni izvor za proučavanje predstatističkih društava zahtijevaju oprez u pristupu, interpretaciji i zaključcima, vodeći računa da se podaci dobiveni analizom ne smiju uzimati kao apsolutno točni brojevi, nego kao reprezentativni uzorci demografskih pokazatelja koji mogu otkriti određene demografske trendove. Osim ranije navedenih nedostataka i nedosljednosti u vođenju analiziranih matičnih knjiga (bilo u kronološkom ili sadržajnom pogledu), teškoće u nedvosmislenom identificiranju pojedinaca onemogućavaju primjenu genealoške metode zbog čega na neka istraživačka pitanja nije moguće odgovoriti.[10]

---

5 SRŠAN, Stjepan, *Baranja 1785. godine*, Osijek, 1999., 39, 41, 43, 45, 48, 50-52, 54-55, 57, 60-65, 69.; *Stanovništvo i gospodarstvo*, 97.

6 Arhiv Baranjske županije Mađarskog državnog arhiva u Pečuhu (dalje: MNLBaMLIV), MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439

7 Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAO), HR-DAOS-500.74.3.1., HR-DAOS-500.144.3.1.

8 Kopačevo-ŽU-RMV (1759. - 1851.)

9 S mađarskoga je prevela Eldina Lovaš.

10 Više je autora koji su se u svojim radovima posvetili proučavanju matičnih knjiga umrlih, bilo specifično, bilo u sklopu istraživanja matičnih knjiga uopće te istraživanja krize mortaliteta, a ovdje se navode samo neki autori i neki njihovi radovi: ANDREIS, Mladen, Stanovništvo otoka Brača u drugoj polovici 18. stoljeća, *Građa*

GODIŠNJA RASPODJELA UMRLIH

Budući da se najraniji zapis za četiri reformirane župe u rubnom području Kopačkog rita nalazi u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Lug, od 4. lipnja 1757. godine, a analiza je obuhvatila zapise zaključno s krajem 1850. godine, ovim su radom obuhvaćene ukupno 94 godine (*Tab. 1.*). U tom je razdoblju u analiziranim naseljima prosječno godišnje zabilježeno 55,23 smrti, pri čemu je najmanji godišnji prosječan broja umrlih zabilježen u Bilju (njih 13,42 godišnje), zatim u Vardarcu (18,60 godišnje), u Lugu (22,48 godišnje) te u Kopačevu (24,02 godišnje). Ovakva raspodjela godišnjeg prosjeka broja umrlih odgovara broju stanovnika analiziranih naselja, ali kako na mortalitet utječu i drugi čimbenici (primjerice dobna struktura stanovništva), a koje zbog metodoloških ograničenja povezanih s karakteristikama onodobnih povijesno-demografskih izvora nije moguće utvrditi, ne mogu se donijeti nedvosmisleni zaključci. Iako je kretanje broja umrlih po godina uobičajeno razmjerno nepredvidivo,[11] te ako se u obzir uzmu kronološke nedosljednosti u vođenju matičnih knjiga, kao one godine u kojima je zabilježeno otprilike dvostruko više umrlih od prosjeka izdvajaju se 1779., 1780., 1785. i 1790. godina. Budući da se većina ovih godina (osim 1780.) nalazi i među godinama s maksimalnim brojem umrlih među katoličkim stanovništvom u južnoj Baranji, može se pretpostaviti da je riječ o godinama kada su među stanovništvom ili harale epidemije zaraznih bolesti, ili da je riječ o godinama koje su bile osobito teške zbog klimatskih uvjeta, slabog uroda i sl. Iako podaci o uzrocima smrti nisu redovito bilježeni, a i oni koji jesu pokazuju niz nedostataka,[12] ipak se može primijetiti da su tijekom ove četiri

i prilozi za povijest Dalmacije, 13, Split 1997., 205-235.; ANDREIS, Mladen, Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 15, Split, 1999., 93-129.; ANDREIS, Mladen, *Stanovništvo otoka Šolte do godine 1900.* Šolta, 2011.; ANDREIS, Mladen, Uzroci smrti na otoku Šolti od god. 1825. do 1900. prema podacima iz matičnih knjiga umrlih, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 22, Zagreb, 1989., 113-132.; BERTOŠA, Miroslav, Glad i 'kriza mortaliteta' godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije, *Rad JAZU*, 445, Zagreb, 1989., 3-53.; BERTOŠA, Slaven, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.; BOŽIĆ BOGOVIĆ, Dubravka – LOVAŠ, Eldina, Demografski pokazatelji u matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Vardarac u 18. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 32, Zagreb, 2014., 171-198.; BOŽIĆ BOGOVIĆ, Dubravka, *Rođenje, brak i smrt - stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću*, Beli Manastir, 2013.; BUKLIJAŠ, Tatjana – VEKARIĆ, Nenad, Mortalitet u Cavtatu (1825-1918), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku,* 36, Dubrovnik, 1998., 303-420.; ČAPO, Jasna, Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću, *Zbornik radova Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka* (ur. SEKULIĆ, Ante), Zagreb, 1993., 121-142.; ČAPO, Jasna, *Vlastelinstvo Cernik*, Zagreb, 1991.; GABRIČEVIĆ, Ante, Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine, *Starine JAZU*, 59, Zagreb, 1984., 187-308.; GABRIČEVIĆ, Ante, *Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća*, Zagreb – Varaždin, 2002.; GELO, Jakov, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987.; HRKAĆ, Davorin, *Brod u demografskim izvorima od 1780. do 1850. godine* (doktorski rad), Zagreb, 2012.; IPŠIĆ, Irena, **Demografske i društveno-gospodarske posljedice epidemije kolere – primjer epidemije u Drenovcima 1873. godine,** *Scrinia Slavonica*, 10, Slavonski Brod, 2010., 527-545.; KATUŠIĆ, Maja, *Društvena i demografska struktura Kotora u 18. stoljeću* (doktorski rad), Zagreb, 2013.; KRIVOŠIĆ, Stjepan, *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik, 1990.; KRIVOŠIĆ Stjepan, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin, 1991.; KRIVOŠIĆ, Stjepan, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*, Zagreb, 1981.; LOVAŠ, Eldina, **Katoličko stanovništvo Zmajevca u drugoj polovici 18. stoljeća (1755.-1800.), Scrinia Slavonica, 15, 2015., 111-132.;** LOVAŠ, Eldina, **Reformirano stanovništvo Zmajevca u prvoj polovici 19. stoljeća (1827.-1850.), Scrinia Slavonica, 16, 2016., 165-198.;** NJARI, Denis, *Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale u 18. i prvoj trećini 19. stoljeća* (doktorski rad), Zagreb, 2016.; SKENDEROVIĆ, Robert, *Stanovništvo Požege 1699.-1781. prema matičnim knjigama* (magistarski rad), Zagreb, 2002.; ŠUNJIĆ, Maja, **Na dugo pišem jerbo ne mogu se u manje iskazat: uzroci smrti u župi Desne-Rujnica (1825-1861),** *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 51/2, Dubrovnik, 2013., 461-499.; ŠUNJIĆ, Maja, Uzroci smrti u župi Komin-Rogotin (1826-1874), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 46, Dubrovnik, 2008, 318-319.; VITEK, Darko, *Osijek u XVIII. stoljeću - od zasebnih gradskih jedinica do jedinstvenog grada* (doktorski rad), Zagreb, 2004.; VITEK, Darko, Prilog poznavanju demografske slike osječkoga Gornjega grada u XVIII. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 27, Zagreb 2004., 91-99.

11 Miroslav Bertoša navodi tvrdnju Michaela W. Flinna koji naglašava, kao jednu od karakteristika *Ancien Régime*-a, drastične oscilacije mortaliteta u kratkim razdobljima. – M. BERTOŠA, Glad i 'kriza mortaliteta', 8.

12 O tome više u poglavlju o uzrocima smrti.

godine, za 286 smrti (od njih ukupno 419) za koje je zabilježen uzrok smrti, čak u 117 (40,91%) slučajeva kao uzrok smrti navedeni dizenterija ili velike boginje.[13]

Promatrano po desetljećima (*Graf. 1.*), broj umrlih opada gotovo dvostruko od početka 90-ih godina 18. stoljeća, da bi od 20-ih godina 19. stoljeća počeo razmjerno naglo rasti. Međutim, velike razlike u broju umrlih po desetljećima uzrok imaju u samim povijesnim izvorima, a ne u demografskim kretanjima, budući da se ove razlike poklapaju s razdobljem kada za župu Lug nedostaju zapisi (između 1787. i 1828. godine), kao i s razdobljem kada započinju upisi u najstarijoj sačuvanoj matičnoj knjizi umrlih reformirane župe Bilje (1827. godine), što bitno utječe na broj umrlih.

Za razdoblje prije prvih modernih popisa stanovnika koji su provedeni sredinom 19. stoljeća nije moguće precizno utvrditi stopu mortaliteta jer je za njeno izračunavanje potreban podatak o broju stanovnika na određenom području u razdoblju za koje se izračunava stopa. Nepouzdani i nedovoljno precizni predstatistički popisi stanovnika, ali i nedostaci samih matičnih knjiga zbog kojih se ne može s potpunom pouzdanošću utvrditi odgovara li broj umrlih zabilježen u njima stvarnom broju umrlih, ne daju osnovu za precizno utvrđivanje stope mortaliteta. Ipak, uz sve ograde, stopa mortaliteta može se računati za one godine za koje postoje podaci o broju stanovnika i o broju umrlih. Prema tome, za Bilje nije moguće izračunati stopu mortaliteta budući da za one godine za koje je popisan broj reformiranih stanovnika (1785.), nema sačuvane matične knjige umrlih. Što se ostalih naselja tiče, stopu mortaliteta (uz sve ranije navedene ograde) moguće je izračunati za 1785. za Kopačevo, Lug i Vardarac, a za 1824. godinu samo za Kopačevo i Vardarac. Godine 1785. stopa mortaliteta je za Kopačevo iznosila 38,53‰, za Lug 55,27‰, a za Vardarac 36,07‰, dok je 1824. godine za Kopačevo iznosila 22,69‰, a za Vardarac 22,42‰. Ovako visoka stopa mortaliteta općenito je karakteristična za predtranzicijska društva, a u većem dijelu Hrvatske se kretala oko 30‰.[14] Smanjenje stope mortaliteta u Kopačevu i VArdarcu početkom 19. stoljeća u odnosu na posljednja desetljeća prethodnog stoljeća može ukazivati na poboljšanje uvjeta života stanovništva, povećanje standarda, bolju zdravstvenu skrb ili higijenske uvjete, ali bi za donošenje utemeljenih zaključaka, uzimajući u obzir više puta spominjana ograničenja predstatističkih povijesno-demografskih izvora, trebalo provesti dodatna istraživanja koja bi uključila različite vrste povijesnih izvora.

SPOLNA I DOBNA STRUKTURA UMRLIH

Budući da u analiziranim matičnim knjigama za samo 0,29% upisa nije moguće utvrditi spol, a u samo 5,76% zapisa dob umrlih ili nije zabilježena ili je zapisana neodređeno (npr. starac/starica, mladić/mlada žena, srednja dob, u snazi, dijete), može se smatrati da su podaci o spolnoj i dobnoj strukturi umrlih razmjerno pouzdani. Ipak je zbog obilježja matičnih knjiga kao povijesno-demografskog izvora potreban oprez pri donošenju zaključaka. Tako svakako treba u obzir uzeti problem zaokruživanja na desetice te nešto rjeđe petice broja godina umrlih, a što je pojava izraženija u populaciji starijoj od trideset godina. Ipak je dob umrlih, pogotovo djece, razmjerno precizno bilježena, a uz godine ponekad su bilježeni i mjeseci starosti dok su za mlađu djecu bilježeni dani i/ili tjedni starosti. Međutim, i kod umrle novorođenčadi dolazilo je do zaokruživanja jer se dob prilično često određivala tjednima što nerazmjerno gomila broj novorođenčadi koja je u trenutku smrti bila stara sedam, četrnaest, dvadeset i jedan te dvadeset i osam dana. Već više puta spomenuta nemogućnost primjene genealoške metode onemogućava provjeru i preciznije određivanje dobi u trenutku smrti, odnosno njeno određivanje za one osobe za koje nije zabilježena u matičnim knjigama.[15]

---

[13] U cijelom promatranom razdoblju ove dvije bolesti se pojavljuju u 117 od 3.855 smrti za koje je zabilježen uzrok smrti, što čini 3,04%.

[14] J. GELO, *Demografske promjene*, 148.

[15] Na teškoće nebilježenja ili neredovitog bilježenja dobi umrloga te na nepreciznost i zaokruživanje zabilježene dobi upozoravaju i drugi autori, od kojih se spominju samo neki: A. GABRIČEVIĆ, *Stanovništvo Varaždina*, 194-195.; R. SKENDEROVIĆ, *Stanovništvo Požege*, 107.; M. KATUŠIĆ, *Društvena i demografska struktura*, 136-137.; D. HRKAĆ, *Brod u demografskim izvorima*, 111.

Jakov Gelo je utvrdio da je Hrvatskoj u razdoblju 1780.-1981. godine redovito umiralo nešto više muškaraca nego žena te navodi da je do 1880. godine ovakva spolna struktura umrlih uglavnom bila uvjetovana spolnom strukturom ukupnog stanovništva i osobito spolnom strukturom živorođenih jer se rađalo nešto više muške djece pa je to nužno u masi umrlih uvjetovalo nešto više muškog stanovništva.[16] Spolna struktura umrlih s većim udjelom muškaraca zabilježena je i u četiri analizirane reformirane župe gdje su od ukupno 5.232 umrla za koje je moguće utvrditi spol, njih 2.676 (51,15%) bili muškarci, a 2556 (48,85%) žene.

Promatrano po dobnim skupinama (*Tab. 2.*), najviše je umrlih u dojenačkoj dobi (22,97%) te u dobi od jedne do četiri godine starosti (16,98%). Upravo je visoka smrtnost u dojenačkoj dobi karakteristična za predtranzicijska društva te je jedan od važnih pokazatelja higijenskih uvjeta, razine medicinskih spoznaja, dosegnutog životnog standarda, ali i društvenog i gospodarskog razvoja neke zajednice uopće, premda su na njega utjecali i različiti biološki čimbenici. Ovakvim se trendovima naselja u rubnom području Kopačkog rita uklapaju u trendove karakteristične za katoličko stanovništvo južne Baranje, ali i onodobne Hrvatske uopće.[17] Iz navedenoga je vidljivo da su djeca i u ovim naseljima najosjetljivija dobna skupina jer je u predfertilnoj dobi, do napunjene petnaeste godine života, umrlo je čak 48,27% svih zabilježenih u analiziranim matičnim knjigama umrlih. U fertilnoj je dobi umrlo 16,25% stanovnika, a 35,48% živjelo je duže od pedesete godine života pri čemu je samo 14,14% umrlih imalo sedamdeset ili više godina. Dugovječnih, onih koji su umrli s napunjenih osamdeset i više godina, bilo je 3,98%. Ako se ovi podaci usporede s podacima za katoličko stanovništvo u južnoj Baranji u 18. stoljeću može se utvrditi da je u analiziranim reformiranim naseljima među umrlima znatno smanjen udio onih u fertilnoj dobi, a značajno povećan udio onih starijih od pedeset godina. Budući da podaci za reformirano stanovništvo obuhvaćaju i prvu polovicu 19. stoljeća (za razliku od katoličkog stanovništva za koje je analiza provedena samo za 18. stoljeće), može se pretpostaviti da je u 19. stoljeću došlo do poboljšanja uvjeta života koji su utjecali na produljenje života tamošnjeg stanovništva.[18] Ovi podaci, osim toga, mogu ukazivati i na druga demografska obilježja, odnosno na neka od obilježja početka demografske tranzicije, ali je za pouzdanije zaključke potrebno provesti dodatna istraživanja.

MJESEČNA RASPODJELA UMRLIH

Za sezonsku raspodjelu umrlih u predtranzicijskim društvima jednim od najvažnijih čimbenika smatraju se klimatska obilježja pojedinih godišnjih doba (utjecaj vlage, hladnoće, vrućine i dr.), ali na kretanje broja umrlih uopće, pa tako i ono po mjesecima, utjecaj su imala i biološka obilježja te s njima povezana otpornost pojedinaca i pojedinih skupina stanovništva. Zbog visoke stope smrtnosti novorođenčadi, sezonska raspodjela umrlih dijelom je ovisila i o sezonskoj raspodjeli začeća, odnosno poroda, a dosadašnja istraživanja su ukazala i na povezanost sezonske raspodjele mortaliteta s dobnom strukturom stanovništva.[19] U poplavnim područjima kao što je Kopački rit može se pretpostaviti da i razdoblja poplava mogu utjecati na sezonsku raspodjelu umrlih, manje zbog stradavanja utapanjem, a više zbog dodatnog pogoršanja higijenskih uvjeta nakon povlačenja vode. Za sjever Europe karakterističan je bio zimski, a za njezin jug ljetni maksimum umrlih. Hrvatski krajevi dijelom slijede ovakvu raspodjelu maksimuma umrlih pa je u kontinentalnoj Hrvatskoj karakterističan zimski maksimum umrlih, dok je u južnoj i primorskoj Hrvatskoj puno veća raznovrsnost te su utvrđeni maksimumi i u zimskim i u jesenskim i u ljetnim mjesecima.[20]

---

16 J. GELO, *Demografske promjene*, 165, 166.; M. KATUŠIĆ, *Društvena i demografska struktura*, 139-140.

17 D. BOŽIĆ BOGOVIĆ, *Rođenje, brak i smrti*, 91-92.; J. GELO, *Demografske promjene*, 166.

18 U 18. stoljeću u katoličkim južnobaranjskim naseljima udio dojenčadi u ukupnom broju umrlih bio je 27,49%, udio predfertilne dobi 35,02%, fertilne dobi 21,56%, a starijih od pedeset godina 13,82%. – D. BOŽIĆ BOGOVIĆ, *Rođenje, brak i smrt*, 91.

19 *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj* (prir. VEKARIĆ, Nenad - VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena), Zagreb – Dubrovnik, 2009., 44.; M. KATUŠIĆ, *Društvena i demografska struktura,* 136.

20 J. ČAPO, Sezonske varijacije, 127.; *Početak demografske tranzicije*, 44.; M. KATUŠIĆ, *Društvena i demografska struktura*, 134, 135.

U naseljima u rubnom području Kopačkog rita u promatranom je razdoblju najviše ljudi umrlo u ožujku (10,52%), siječnju (9,99%), prosincu (9,72%) i travnju (9,47%), dakle u zimskim mjesecima i prijelaznom razdoblju između kasne zime i ranog proljeća, dok je najmanje umrlih bilo u srpnju (5,85%) i lipnju (5,06%), odnosno u toplim kasnoproljetnim i ljetnim mjesecima (*Tab. 3.* i *Graf. 2.*). Može se primijetiti da je razlika u udjelu pojedinih mjeseci razmjerno mala, odnosno da je sezonska raspodjela umrlih razmjerno ujednačena, osim za navedena dva mjeseca s najmanjim brojem umrlih. Značajnije razlike u sezonskoj raspodjeli umrlih ne pokazuju se ni kada se iz broja umrlih isključe dojenačke smrti da bi se isključio utjecaj sezonske raspodjele začeća, odnosno poroda. U odnosu na razdoblje kada Kopački rit najviše poplavljuje, a to su uobičajeno travanj i svibanj, ne može se primijetiti povećan mortalitet bilo tih mjeseci ili onih koji im neposredno slijede. Dapače, svibanj i lipanj su među mjesecima s najmanjim udjelom umrlih, a kako je travanj i među katoličkim stanovništvom u južnoj Baranji jedan od dva mjeseca s najvećim udjelom po broju umrlih, može se pretpostaviti da uzroci ne leže u životu u poplavnom području na rubnom dijelu Kopačkog rita. Općenito, stanovništvo ove četiri reformirane župe po pitanju mjesečne raspodjele umrlih ne razlikuje se u bitnome od katoličkih naselja u južnoj Baranji, među kojima su i ona koja nisu bila ugrožena poplavama.[21]

UZROCI SMRTI

U povijesnim izvorima za predstatistička razdoblja, zbog stupnja razvoja na kojem su se nalazile onodobna medicina i zdravstvena skrb, uzroci smrti uglavnom nisu precizno definirani, a u matičnim knjigama umrlih koje su jedan od glavnih, a nerijetko i jedini izvor podataka o umrlima, na neprecizno navođenje uzroka smrti utjecalo je i to što svećenici koji su ih bilježili uglavnom nisu imali medicinsko obrazovanje, uz činjenicu da je općenito nedostajalo školovanog medicinskog osoblja, pogotovo u ruralnim krajevima poput južne Baranje.[22] Većina smrti u matičnim knjigama umrlih za analizirana naselja ima sve karakteristike onodobnog načina bilježenja uzroka smrti, što znači da nisu dovoljno definirani, da se nerijetko kao uzrok smrti bilježi simptom, a ne naziv bolesti, a kada je i navedena određena konkretna bolest to ipak ne znači da je osoba od nje zaista i umrla. Usprkos svim nedostacima, ovi podaci mogu ukazati na neke osnovne trendove te djelomice dati uvid u uvjete života stanovništva na nekom području.

Među uzrocima smrti u reformiranim naseljima u rubnom području Kopačkog rita u promatranom razdoblju zabilježen je velik broj neodređenih uzroka (zapravo simptoma) kao što su *isušenje*, bol u različitim dijelovima tijela (jetra, crijeva, prsa, trbuh, *unutrašnjost* i dr.), različite rane, kraste, oteknuća, zatim ozljede nastale na različite načine, povraćanje, proljev, kašalj, *bolest grla*, pa i tako neodređeni uzroci smrti kao što su slabost, duga bolest, jaka bol, malaksalost ili boležljivost. Među najčešćim simptomima koji su navođeni kao uzroci smrti su groznica i vrućica, a smrt tijekom ili neposredno nakon poroda također je razmjerno česta. Među bolestima kao uzroci smrti navode se velike boginje, dizenterija, difterija, kolera, encefalitis, epilepsija, vodena bolest, bronhitis, moždani udar, tuberkuloza, žutica i bjesnoća. Također su zastupljeni i nesretni slučajevi, a rijetko i nasilne smrti te samoubojstvo. Međutim, nema ni jednog zabilježenog slučaja malarije, što bi se moglo očekivati u močvarnom području poput Kopačkog rita.

Kada se analiziraju mjeseci kada Kopački rt uobičajeno poplavljuje i mjeseci koji mu neposredno slijede, ne primjećuje se promjena u broju smrti kojima bi uzrok mogao biti povezan s poplavama ili razdobljem nakon povlačenja poplavnih voda u odnosu na druga razdoblja u godini. Jedina je iznimka mjesec lipanj u kojem su se značajno koncentrirali slučajevi utapanja (dvostruko i više nego dvostruko više utapanja nego tijekom ostalih mjeseci, osim ožujka i srpnja koji su mu se približili brojem utapa-

[21] D. BOŽIĆ BOGOVIĆ, *Rođenje, brak i smrt*, 87.

[22] Više o medicinskom osoblju u 18. stoljeću u slavonskom Provincijalu vidi u: SKENDEROVIĆ, Robert, »Zdravstvene reforme Marije Terezije u slavonskom Provincijalu i *Generale Normativum Sanitatis* iz 1770.«, *Scrinia Slavonica,* 5, 2005., 115-143.

nja).[23] Bez analize drugih povijesnih izvora teško je utvrditi koliko je ovih slučajeva posljedica utapanja tijekom poplave, jer matične knjige samo za dva slučaja, jedan u lipnju, a drugi u kolovozu, izričito navode utapanje u poplavi kao uzrok smrti. Veća koncentracija utapanja u ljetnim mjesecima vjerojatnije ukazuje na intenzivniji boravak na vodi (ribarenje, kupanje i dr.). Ipak treba primijetiti da je među nesretnim smrtnim slučajevima kojima je zabilježeno na koji su se način dogodili utapanje jedan od češćih, što je nesumnjivo povezano s obiljem vode kojima su naselja na rubu Kopačkog rita bila okružena.

ZAKLJUČAK

Zbog ograničenja samih izvora, posebno zbog nemogućnosti primjene genealoške metode, na neka se istraživačka pitanja nije moglo odgovoriti uopće ili s većom pouzdanošću, ali to ipak ne umanjuje vrijednost analize u cjelini koja upućuje na razmjerno jasne povijesno-demografske trendove. Na temelju provedene analize matičnih knjiga reformiranih župa Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, može se zaključiti da je kalvinističko stanovništvo ovih naselja pokazivalo demografska obilježja karakteristična za predtranzicijska društva te da se identificirani trendovi i demografski pokazatelji znatno poklapaju s onima u katoličkoj populaciji u južnoj Baranji: visoka stopa mortaliteta, zimski i ranoproljetni sezonski maksimum, visok dojenački mortalitet i mortalitet u predfertilnoj dobi. Navedeno ukazuje na nepostojanje većih razlika u demografskim pokazateljima između reformiranog mađarskog stanovništva u četiri analizirana naselja te hrvatskog i njemačkog stanovništva u katoličkim naseljima u južnoj Baranji, a koje bi svoje uzroke mogle imati u društvenim ili kulturnim čimbenicima uvjetovanim vjerskom ili narodnosnom pripadnošću. Smanjenje udjela umrlih fertilne dobi i povećanje udjela umrlih nakon pedesete godine života može ukazivati na početak demografske tranzicije među reformiranim stanovništvom analiziranih naselja u prvoj polovici 19. stoljeća, ali je u analizu potrebno uključiti i druge relevantne demografske pokazatelje. Utjecaj života u rubnom području Kopačkog rita, u kraju izloženom čestim poplavama, nije se pokazao značajnim čimbenikom mortaliteta analiziranih naselja. Premda se može pretpostaviti da je kvalitetna prilagodba stanovništva specifičnim uvjetima života mogla umanjiti ili ukloniti očekivane negativne okolišne utjecaje, za pouzdanije zaključke potrebno je provesti dodatna istraživanja. Naime, matične knjige, iako nezamjenjiv povijesni izvor, zbog šturog i shematiziranog sadržaja ipak imaju niz ograničenja. Dopunjavanje rezultata analize matičnih knjiga drugim izvorima koji bi omogućili uvid u raznovrsne činjenice života u prošlosti svakako bi doprinijela boljem razumijevanju povezanosti demografskih trendova sa specifičnim okolišnim uvjetima.

[23] U cijelom promatranom razdoblju zabilježeno je ukupno 45 slučajeva utapanja, od toga 10 u lipnju i po 7 u ožujku i srpnju.

PRILOZI

Tab. 1. Godišnja raspodjela broja umrlih u reformiranim župama Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac (1757. – 1850.)

Godina	Bilje	Kopačevo	Lug	Vardarac	Ukupno
1757.			7		7
1758.			14		14
1759.		16	24		40
1760.		16	17		33
1761.		7	6		13
1762.		9	11		20
1763.		30	8		38
1764.		22	26		48
1765.		10	7		17
1766.		18	12		30
1767.		29	18		47
1768.		9	13		22
1769.		13	22		35
1770.		23	11		34
1771.		35	24		59
1772.		36	18		54
1773.		21	18		39
1774.		19	16		35
1775.		35	9	10	54
1776.		28	27	26	81
1777.		17	28	12	57
1778.		14	16	15	45
1779.		30	40	22	92
1780.		45	25	29	99
1781.		15	16	9	40
1782.		36	18	14	68
1783.		25	13	29	67
1784.		15	20	12	47
1785.		45	43	22	110
1786.		20	12	23	55
1787.		17	1	13	31
1788.		20		19	39
1789.		39		18	57
1790.		54		64	118
1791.		12		8	20
1792.		21		21	42
1793.		21		21	42
1794.		22		38	60
1795.		23		9	32
1796.		21		13	34
1797.		10		17	27
1798.		17		27	44
1799.		30		13	43
1800.		12		12	24
1801.		32		30	62
1802.		13		9	22
1803.		20		15	35
1804.		0		20	20
1805.		0		9	9
1806.		24		21	45
1807.		21		13	34
1808.		33		15	48
1809.		18		7	25
1810.		25		27	52
1811.		11		11	22
1812.		20		16	36
1813.		18		9	27
1814.		20		13	33
1815.		23		43	66
1816.		14		10	24
1817.		27		13	40
1818.		29		15	44
1819.		15		10	25
1820.		27		10	37
1821.		17		21	38
1822.		12		15	27
1823.		40		24	64
1824.		26		18	44
1825.		36		26	62
1826.		29		14	43
1827.	4	24	6	11	45
1828.	19	41	32	23	115
1829.	8	36	31	16	91
1830.	12	30	38	21	101
1831.	12	39	96	20	167
1832.	11	26	24	14	75

Godina	Bilje	Kopačevo	Lug	Vardarac	Ukupno
1833.	10	23	30	24	87
1834.	14	21	21	15	71
1835.	13	31	16	11	71
1836.	14	66	21	16	117
1837.	16	17	35	14	82
1838.	12	26	17	19	74
1839.	6	25	25	22	78
1840.	13	26	20	24	83
1841.	14	12	18	14	58
1842.	12	22	23	9	66
1843.	12	19	26	21	78
1844.	15	26	17	21	79
1845.	11	23	25	20	79
1846.	16	44	34	21	115
1847.	17	38	39	32	126
1848.	14	31	25	22	92
1849.	35	57	54	57	203
1850.	12	14	46	15	87
Nepoznato	0	10	0	0	10
UKUPNO	322	2234	1259	1432	5247
PROSJEK	13,42	24,02	22,48	18,60	55,23

Izvor: MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, HR-DAOS-500.74.3.1., HR-DAOS-500.144.3.1., Kopačevo-ŽU-RMV (1759. - 1851.)

Tab. 2. Broj umrlih u reformiranim župama Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac prema dobnim skupinama (1757. – 1850.)

Dob	Broj umrlih	Udio (%)
0-11 mjeseci	1104	22,97
1-4 godina	816	16,98
5-9 godina	300	6,24
10-14 godina	100	2,08
15-19 godina	91	1,89
20-24 godina	110	2,29
25-29 godina	81	1,69
30-34 godina	126	2,62
35-39 godina	93	1,94
40-44 godina	137	2,85
45-49 godina	143	2,98
50-54 godina	208	4,33
55-59 godina	209	4,35
60-64 godina	306	6,37
65-69 godina	288	5,99
70-74 godina	297	6,18
75-79 godina	209	4,35
80-84 godina	99	2,06
85-89 godina	55	1,14
90-94 godina	24	0,50
95-99 godina	7	0,15
100- godina	3	0,06
nepoznato	139	2,89

Izvor: MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, HR-DAOS-500.74.3.1., HR-DAOS-500.144.3.1., Kopačevo-ŽU-RMV (1759. - 1851.)

Tab. 3. Udio umrlih prema mjesecima u reformiranim župama Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac (1757. – 1850.)

Mjesec	Umrlih ukupno (%)	Umrlih bez dojenčadi (%)
siječanj	9,99	9,91
veljača	8,86	8,85
ožujak	10,52	11,27
travanj	9,47	10,49
svibanj	7,25	7,90
lipanj	5,06	5,12
srpanj	5,85	6,04
kolovoz	7,76	7,63
rujan	8,89	7,96
listopad	7,86	6,54
studeni	8,76	8,68
prosinac	9,72	9,60

Izvor: MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, HR-DAOS-500.74.3.1., HR-DAOS-500.144.3.1., Kopačevo-ŽU-RMV (1759. - 1851.)

Graf. 1. Broj umrlih u reformiranim župama Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac po desetljećima (1761. - 1850.)

Izvor: MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, HR-DAOS-500.74.3.1., HR-DAOS-500.144.3.1., Kopačevo-ŽU-RMV (1759. - 1851.)

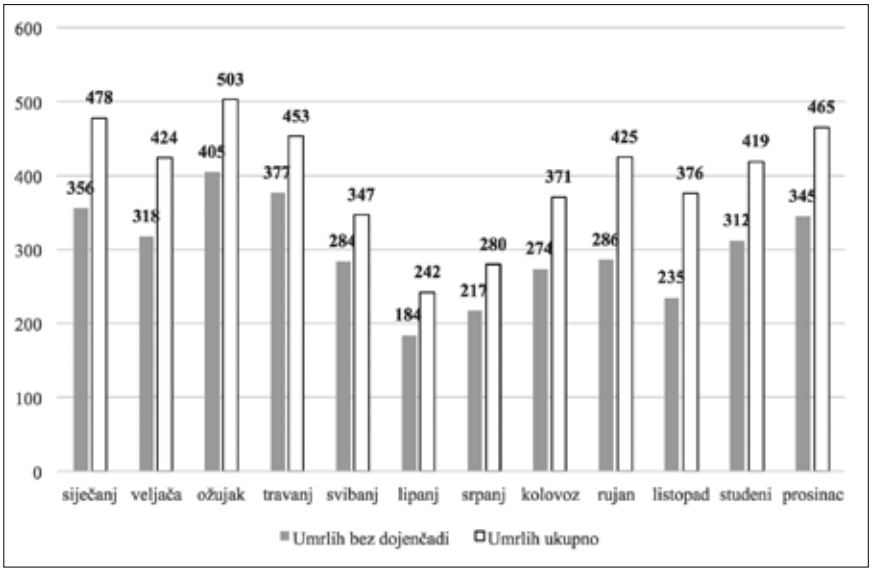

Graf. 2. Mjesečna raspodjela umrlih u reformiranim župama Bilje, Kopačevo, Lug i Vardarac (1761. - 1850.)

Izvor: MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, MNLBaMLIV.439, HR-DAOS-500.74.3.1., HR-DAOS-500.144.3.1., Kopačevo-ŽU-RMV (1759. - 1851.)

SUMMARY

By applying quantitative, analytical, and descriptive methods, the paper, based on the data recorded in the registers of deaths for the settlements located in the peripheral area of Kopački rit (Bilje, Kopačevo, Lug, Vardarac), outlines the basic facts on particular elements of the biological life of individuals and socially and culturally conditioned demographic indicators in the 18th and early 19th century. In addition to the annual distribution of deaths and the gender and age structure of the deceased, the analysis places a particular focus on the seasonal distribution of deaths and their causes in order to examine whether, to what extent, and in which way the way of living next to Kopački rit had impacted the mentioned demographic factors. Furthermore, it is examined whether the population of the analysed settlements in the observed period, if the data are contained in the registers of deaths, showed any demographic characteristics typical of the period prior to demographic transition, such as high infant and child mortality in pre-fertile age and low average living age. Based on the analysis of available data, it was determined that the location of settlements in the peripheral area of Kopački rit had no significant impact on the seasonal development of deaths, and the population of the analysed settlements shows demographic characteristics typical of the period prior to demographic transition and generally indicates no significant differences in relation to the Catholic population in other settlements of south Baranja.

ZARAZNE BOLESTI I SMRTNOST DJECE U ŽUPI ĐURĐEVAC OD 1912. DO 1918. GODINE NA TEMELJU MATIČNIH KNJIGA UMRLIH

INFECTIOUS DISEASES AND CHILD MORTALITY RATE IN ĐURĐEVAC PARISH IN THE PERIOD FROM 1912 TO 1918 BASED ON REGISTER BOOKS OF DEATHS

Saša SENJAN
OŠ Grgura Karlovčana
Đurđevac
sasasenjan@gmail.com

Primljeno / Received: 3. 4. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
UDK / UDC: [314.14:616.9] (497.525.1-37Đurđevac) "1912/1918"(093)
613.95(497.525)"1912/1918"(091)

SAŽETAK

Rad se temelji na istraživanju sačuvanih matičnih knjiga umrlih župe Đurđevac te literaturi koja se bavi problematikom zdravstva, uvjeta života i životnog standarda stanovništva Hrvatske u razdoblju prije i tijekom Prvog svjetskog rata. Ljudi starije dobi i djeca zdravstveno su najosjetljivije skupine društva, a loši higijenski uvjeti i navike stanovništva s početka 20. stoljeća najviše su se odrazili na smrtnost djece. Ovim radom želi se doprinijeti razumijevanju uvjeta života na prostoru župe Đurđevac te sagledati utjecaj Prvog svjetskog rata na zdravstveno stanje djece, ali i cjelokupnog stanovništva župe Đurđevac. Rad sadrži pregled svih bolesti koje su pogađale djecu, a posebna pozornost usmjerena je stradavanju djece od zaraznih bolesti. Istraživanje obuhvaća dva razdoblja - predratno i ratno. Usporedbom ovih dvaju razdoblja dobiveni su rezultati o dominantnim uzrocima smrti djece po pojedinim dobnim skupinama, uočeni su trendovi obolijevanja djece od pojedinih bolesti te su doneseni zaključci o širenju zaraznih bolesti.

Ključne riječi: zarazne bolesti, smrtnost djece, higijenski uvjeti, župa Đurđevac
Key words: contagious diseases, child mortality, hygienic conditions, Đurđevac parish

UVOD

Prilikom istraživanja društveno-gospodarskih zbivanja i zdravstvenog stanja života, vrlo važan izvor informacija podaci su o smrtnosti stanovništva. Razne krizne situacije u društvu jače se odražavaju na stopu smrtnosti nego na stopu rodnosti stanovništva.[1] Jako osjetljiva društvena skupina su djeca, posebno u vremenu do prve godine živote zbog nedovoljno razvijenog imuniteta. U povećanoj smrtnosti djece i većem obolijevanju od zaraznih bolesti očituju se prevladavajuće vanjski faktori smrtnosti kao što su rat, glad i epidemija.[2] U literaturi koja obrađuje prostor Hrvatske s početka 20. stoljeća najčešće se govori o stopama mortaliteta pojedinih dobnih skupina na razini cijele države, a nedostaju istraživanja smrtnosti pojedinih dobno-spolnih skupina stanovništva koje bi obradile konkretna mjesta s njihovim društveno-gospodarskim problemima i zdravstvenim stanjem populacije. Promatrano razdoblje od 1912. do 1918. godine vrijeme je u kojem se na loše životne uvjete većine stanovnika Đurđevca nado-

[1] FRIGANOVIĆ, Mladen. *Demogeografija, stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga, 1990., str. 81.

[2] GELO, Jakov. *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.*, Zagreb: ČGP DELO OOUR Globus, 1987., str. 150.

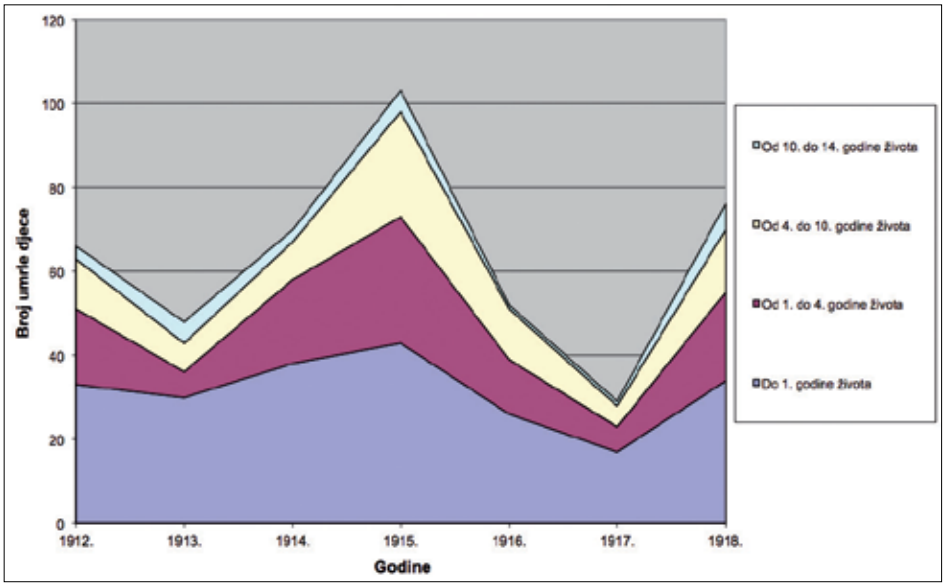

Graf 1. Dobna struktura smrtnosti djece od 1912. do 1918. godine

vezao utjecaj Prvog svjetskog rata i dodatno ih pogoršao. Iako djeca nisu bila izravno vezana uz zbivanja na ratištu, neka su postala kolateralne žrtve jer njihovi su očevi ginuli na ratištima diljem Austro-Ugarske Monarhije, pa je sav teret skrbi o kućanstvu i djeci bio na majkama, a ratno stanje utjecalo je i na pogoršanje životnih uvjeta zbog širenja zaraznih bolesti i gladi. Ovim radom želi se odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri su ratne prilike utjecale na pogoršanje zdravstvenih prilika na prostoru župe Đurđevac i koliko su loši higijenski uvjeti utjecali na obolijevanje i smrtnost djece. Matične knjige umrlih vrijedni su izvor za istraživanje dječjih zaraznih bolesti jer one su indikatori loših uvjeta stanovanja, siromaštva i gladi. Kroz proučavanje smrtnosti djece moguće je otkriti raširenost nadriliječništva, slabu zdravstvenu obrazovanost stanovništva, stupanj razvijenosti zdravstvenog sustava, uvjete u kojima su se djeca rađala i u kojima se odvijalo njihovo odrastanje te mnogi drugi segmenti društvene zbilje.

ĐURĐEVAC NA POČETKU 20. STOLJEĆA I TIJEKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Đurđevac je na početku 20. stoljeće bio manje mjesto u Bjelovarsko-križevačkoj županiji koja je imala oko 340 000 stanovnika.[3] Godine 1910. u Đurđevcu je popisom zabilježen najveći broj stanovnika u povijesti, 6904 stanovnika, a i u susjednim selima koja su bila dio župe Đurđevac dosegnut je vrhunac broja stanovnika, tako je u Budrovcu živjelo 1077 stanovnika, Čepelovcu 940 i u Mičetincu 421 (najveći broj 428 stanovnika u Mičetincu utvrđen je popisom iz 1953. godine).[4] Na promatranom prostoru živjelo je ukupno 9342 stanovnika. Najveći broj stanovnika prostora župe Đurđevac pripadao je rimokatoličkoj vjeroispovijesti. U gospodarskom smislu važan događaj prije rata bila je gradnja željezničke pruge 1909. godine prema Virovitici i Osijeku, a 1912. i prema Koprivnici. U samom Đurđevcu postojala su dva veća i dva manja paromlina te veći broj obrta, a 1914. godine otvorena je i Viša pučka realna škola. U sjevernoj Hrvatskoj 1910. godine gotovo četiri petine privredno aktivnog stanovništva bavilo se poljoprivredom.[5] Slično je vrijedilo i za Đurđevac u kojem je glavno zanimanje bilo vezano uz obradu zemlje, a događaji iz Prvoga svjetskog rata pokazali su da je mjesto proizvodilo dovoljne količine hrane i u ratnim prilikama. To potvrđuje Mira Kolar-Dimitrijević koja je istražila

[3] MICULINIĆ, Rudolf. »Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice«, *Bjelovarski zbornik*, 6 (2003.): str. 70.

[4] KORENČIĆ, Mirko. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.* Zagreb: Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1979., str. 259.

[5] KARAMAN, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750.-1918.).* Zagreb: Naklada Ljevak, 2000., str. 193.

doseljavanje djece tijekom Prvog svjetskog rata iz gladnih krajeva Hrvatske, a posebno Istre, na prostor Podravine.[6] Prije Prvoga svjetskog rata Đurđevčani su završavali radove ovladavanja pijeskom koji se zbog »poremećaja u ravnoteži odnosa ljudi i njihova okoliša« širio okolicom Đurđevca i ugrožavao poljoprivredne površine.[7] Osim pijesaka, uz mjesto su postojala močvarna područja pa je sve to u određenoj mjeri otežavalo život ljudi i tražilo stalnu borbu stanovnika s hidrološkim i eolskim procesima.

Đurđevac je bio manje mjesto u kojem je elita bila malobrojna. U svim manjim mjestima činili su je svećenici, učitelji, liječnici i činovnici.[8] Promatrano prijeratno i ratno razdoblje u Đurđevcu je, kao i u ostatku Hrvatske, bilo obilježeno visokim stopama nataliteta i mortaliteta, ali postojala je tendencija pada. Stanovništvo je Đurđevca na početku 20. stoljeća bilo u središnjoj podetapi demografske tranzicije te je ostvaren najveći porast broja stanovnika, ali zabilježen je i porast mortaliteta iznad nataliteta tijekom Prvog svjetskog rata.[9] Mortalitet je bio presudan čimbenik broja stanovnika jer je često kosio živorođenu djecu, ali i majke pri porodu.[10] Prosječna stopa fertiliteta 1910. u Hrvatskoj iznosila je 5,3 živorođene djece po ženi, a gotovo svaka treća umrla osoba bila je dijete do prve godine života. Umiralo je prosječno 218 dojenčadi na 1000 živorođenih.[11] Isto je vrijedilo i za Đurđevac od 1912. do 1918. u kojem je zabilježen veliki pomor djece svih dobnih skupina, a smrtnost djece je u ukupnom broju umrlih imala velik udio. U drugoj polovici 19. stojeća Sabor je počeo organizirati mrežu zdravstvenih ustanova. Godine 1874. zakonom je propisao razmještaj diplomiranih primalja i školovanih liječnika kao državnih namještenika po županijama, kotarevima i gradovima, a 1894. i sve općine dobivaju liječnike.[12] Tako je Đurđevac u 20. stoljeće ušao s mjesnim liječnikom koji je imao težak zadatak voditi brigu o velikom broju bolesnika, prosvijetliti seljačko stanovništvo modernim medicinskim spoznajama, učiti o higijeni te se boriti protiv utjecaja nadriliječnika[13] i vračara. Prvi svjetski rat dodatno je pogoršao loše zdravstveno stanje te je postao vidljiv i iza fronte. Stanovništvo Hrvatske bilo je pogođeno oskudicama, siromaštvom i glađu, a takvi životni uvjeti sa sobom su nosili bolesti kao što je tuberkuloza i griža.[14] Navedene bolesti bile su prisutne i na prostoru Đurđevca te uzrokovale smrt većeg broja djece. Kraj rata jako je pogodio stanovništvo Đurđevca zbog širenja pandemije španjolske gripe koja je postala prevladavajući uzrok smrti djece i odraslih u drugoj polovici 1918. godine.

O CRKVENIM MATIČNIM KNJIGAMA

Crkvene matične knjige službene su i javne isprave Katoličke crkve koje bilježe sakramentalno stanje vjernika. Katolička crkva kao institucija imala je obavezu bilježenja podataka članova župne zajednice još od 17. stoljeća. Na Tridentskom koncilu (1545.-1565.) pokrenuto je bilježenje župnih

---

6 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvog svjetskog rata u Križevcima i okolici«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, 1 (2006.): str. 17.

7 PETRIĆ, Hrvoje. »'Neodrživi razvoj' ili kako je krčenje šuma u ranom novom vijeku omogućilo širenje Đurđevačkih pijesaka?«, *Ekonomska i ekohistorija*, 4 (2008.): str. 13.

8 MURRAY DESPALATOVIĆ, Elinor. »Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19. stoljeća i uloga općinskih liječnika.« *Zbornik Mirjane Gross*, *u povodu 75. rođendana*, ur. Ivo Goldstein et al., Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999., str. 267.

9 FELETAR, Dragutin. »Stanovništvo kao faktor razvoja Podravine. Ljudski resursi podravine u posttranzicijskoj etapi intenzivne depopulacije«, *Podravina*, 30 (2016.): str. 20. i 22.

10 GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, str. 147.

11 Isto, str. 145. i 161.

12 MURRAY DESPALATOVIĆ, »Zdravstvene prilike na hrvatskom selu«, str. 268. i 269.

13 Nadriliječništvo, nedopuštena medicinska djelatnost osoba koje nemaju odgovarajuću naobrazbu ni stručnu spremu. Raširenost nadriliječništva odražava zdravstvenu neprosvijećenost stanovništva, lakovjernost, nedostupnost školovanih liječnika (zbog velikog broja stanovnika na jednog liječnika, udaljenosti do liječnika i skupog odlaska liječniku). »Nadriliječništvo«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42749, posjet ostvaren 10. kolovoza 2017.

14 DUGAČKI Vlatka; REGAN Krešimir. »Zagreb u Prvom svjetskom ratu (ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta)«, *Acta medico-historica Adriatica*, 13 (2015.): str. 116.

podataka. U Rimskom obredniku iz 1614. godine propisano je vođenje matice umrlih, a od 1784. i reforme Josipa II. u Habsburškoj Monarhiji, matične knjige postale su dio državne službene evidencije[15] i time postale važne za crkvenu i svjetovnu vlast. Iz matičnih knjiga Katoličke crkve možemo dobiti puno podataka relevantnih za mikrohistorijska istraživanja.[16] Potrebno je napomenuti da matične knjige umrlih nisu potpuno vjerodostojan izvor te im treba pristupiti kritički i oprezno kako bismo dobili što točniju sliku stanja populacije promatrane župe.

UZORAK ISTRAŽIVANJA, NAPOMENE I POJAŠNJENJE GRAĐE IZ MATIČNIH KNJIGA UMRLIH ŽUPE ĐURĐEVAC

Župa je obuhvaćala Đurđevac kao središte župe te sela Budrovac, Čepelovac i Mičetinac. U radu su obuhvaćena sva umrla djeca navedenih mjesta u razdoblju od 1. siječnja 1912. do 31. prosinca 1918. godine. Matične knjige umrlih župe Đurđevac imaju sve sačuvane listove od 1912. do 1918. osim razdoblja između travnja i prosinca 1915. godine.[17] Za sve umrle osobe u maticama umrlih upisani su gotovo svi traženi tablični podaci. Listovi matične knjige sadrže sljedeće podatke: tekući broj, godinu, mjesec i dan kada je osoba umrla, ime i prezime te stalež[18], ime i prezime te stalež roditelja pokojnika, mjesto rođenja i mjesto stanovanja, vjera, dob, od čega je pokojnik bolovao ili umro, je li primio svete sakramente umirućih, gdje i kada je pokopan, ime i prezime službenika koji ga je pokopao i opaska. Podatke iz matičnih knjiga možemo podijeliti u dva razdoblja - predratno razdoblje od početka 1912. do kraja 1914. godine i ratno razdoblje od početka 1915. do kraja 1918. godine. Iako je Prvi svjetski rat počeo u srpnju 1914., u ovom istraživanju cijela je 1914. godina uključena u predratno razdoblje pod pretpostavkom da druga polovica godine nije imala jači utjecaj na zdravstveno stanje stanovništva Đurđevca, a time i mortalitet djece. Mobilizacija u Hrvatskoj provedena je nakon glavne žetvene sezone, a problem prehrane stanovništva u prvoj ratnoj godini još nije bio jače izražen pa se jače posljedice rata na zdravstveno stanje stanovništva nisu osjetile u punoj mjeri tijekom ove godine.[19]

Istraživanje je obuhvatilo raspon smrtnosti djece od trenutka poroda do 14. godine života.[20] Unutar navedenog raspona godina bit će izdvojene četiri specifične skupine mortaliteta djece: do 1. godine života, od 1. do 4. godine, od 4. do 10. godine i od 10. do 14. godine. Posebno će biti obrađena smrtnost djece dojenačkog razdoblja do navršene prve godine života (infantilni mortalitet). Smrtnost unutar te dobne skupine može se nadalje razložiti na perinatalni, neonatalni i postneonatalni mortalitet.[21] Specifičnom stopom mortaliteta dojenčadi bavio se demogeograf Mladen Friganović. U svojim istraživanjima naveo je da je na početku 20. stoljeća najviša specifična stopa mortaliteta bila u prvoj godini života,

---

15 »Matične knjige«,http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/SearchIndexPage.aspx?Id=26, pristup ostvaren 17. lipnja 2016.

16 Matične knjige mogu poslužiti kao vrijedni izvori za rodoslovlja, praćenje migracijskih tokova stanovništva, zdravstveno stanje stanovnika. Preko analize podataka matičnih knjiga možemo saznati stope smrtnosti, rodnosti i prirodnog prirasta/pada, prosječnu životnu dob stanovnika te strukturu djelatnosti stanovništva.

17 U župnom arhivu nije sačuvana matična knjiga umrlih za razdoblje od 2. travnja 1915. do 31. prosinca 1915. U državnom arhivu Bjelovar postoji prijepis iz matične knjige umrlih župe Đurđevac za cijelu 1915. godinu, a prepisani podaci sadrže samo osnovne podatke o umrlim osobama bez navedenog uzroka smrti. Tako na temelju prijepisa imamo podatak o broju umrlih za cijelu 1915. godinu, ali nedostaju uzroci smrti za sve osobe koje su umrle od 23. ožujka do 31. prosinca 1915.

18 Ispod imena i prezimena pokojnika upisivao se stalež kojem pokojnik pripada. Za odrasle osobe upisivana su zanimanja kojima su se bavili tijekom života. Najčešće spominjano zanimanje u matičnim knjigama umrlih je seljak, a od ostalih zapisa nailazimo na sljedeća zanimanja: posjednik paromlina, udova lugara, nadničarka, odvjetnik itd. Obično se za djecu ispod 14. godina upisivalo »dijete« ili za žensko dijete »djevojčica«.

19 ANUŠIĆ, Nikola. *U sjeni Velikog rata. Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj: metodološki izazovi demografske analize*, Zagreb, Srednja Europa, 2015., str. 74. i 77.

20 Kada dijete navrši 14 godina u medicini i psihologiji navedena dob smatra se prijelaznom iz djetinjeg vremena u mladenačku i djevojačku dob.

21 Perinatalni mortalitet obuhvaća djecu koja su rođena prijevremeno (nedonošće) te unutar razdoblja od 7 dana života tj. 168 sati nakon poroda. Neonatalni mortalitet obuhvaćena djecu koja su umrla između 8 i 27 dana života, a postneonatalni mortalitet djecu umrlu između 28 i 365 dana života.

a najmanja oko 12. godine života te da su djeca u prvoj godini života jako osjetljiva na loše uvjete stanovanja, ishranu i njegu.[22] Visoka smrtnost djece može biti i posljedica prirodnih katastrofa, gladi, rata i epidemija. Kombinacija svih navedenih razloga imala je utjecaj na visoke stope smrtnosti djece župe Đurđevac prije i tijekom Prvog svjetskog rata. Zarazne bolesti mogu nam ponuditi dragocjene podatke za otkrivanje uvjeta života ljudi i njihovih higijenskih navika. Većina zaraznih bolesti javlja se u specifičnim uvjetima, a njihovom širenju pridonose navike i postupci ljudi u raznim životnim situacijama.

U obradi podataka o stopama smrtnosti djece uključena su sva djeca upisana u matičnu knjigu umrlih, a u njih su ubrojena nedonoščad[23], mrtvorođena djeca te djeca kod kojih je pod uzrokom smrti upisan abortus. Treba napomenuti da podaci iz matica umrlih u brojnim slučajevima daju samo pretpostavke uzroka smrtnosti djece. Naime, podatke su upisivali župnici koji nisu bili medicinski obrazovani te u nekim slučajevima postoje nedosljednosti u nazivlju uzroka smrti. Treba naglasiti da je u službenom medicinskom nazivlju toga vremena još vladala anarhija, za neke pojave postojalo je više naziva, a za neke ni jedan.[24] Problem nekih upisa korištenje je naziva bolesti koji se u suvremenoj medicinskoj terminologiji više ne koriste, poput naziva bolesti *dječji zahlipci* koja se u matičnoj knjizi umrlih župe Đurđevac često koristi. Problemi se javljaju i oko analize uzroka smrti manjeg broja djece jer upisani simptomi dio su dijagnostike promatranog razdoblja koja se razlikuje od moderne dijagnostike i medicine[25], a samo na temelju upisanih simptoma ne možemo točno definirati od koje je bolesti dijete umrlo. To posebno vrijedi kod zaraznih bolesti kod kojih se može javiti puno općih simptoma kao što su glavobolja, povišena temperatura, slabost tijela, bolovi u mišićima i zglobovima, pospanost i poremećaji probavnog sustava.[26] Neke simptome lako je prepoznati i povezati samo s jednom bolešću (specifični simptomi), dok se drugi simptomi pojavljuju kod velikog broja bolesti (nespecifični simptomi).[27]

Sljedeći problem s kojim se susrećemo prilikom rada na matičnim knjigama umrlih jest činjenica da ne znamo ništa o povijesti bolesti određenog djeteta. Ne znamo koliko je bolesti dijete preboljelo tijekom života, koja je prva bolest uzrokovala slabljenje imuniteta djeteta i uzrokovala razvoj druge bolesti koja je upisana kao konačni uzrok smrti. U matičnim knjigama župe Đurđevac pod uzrocima smrti najčešće su upisani sljedeći simptomi: grčevi, prehlada, upala, kašalj, proljev i oticanje dijelova tijela. Kod simptoma kao što su »slabost« ili »debilitas congenita«[28] možemo samo pretpostaviti od čega je dijete umrlo i koja je bolest, poremećaj ili povreda usmrtila dijete.

ZARAZNE BOLESTI KAO UZROCI SMRTI DJECE U MATIČNIM KNJIGAMA UMRLIH ŽUPE ĐURĐEVAC

Prisutnost zaraznih bolesti[29] može biti dobar indikator uvjeta života, utjecaja iz okoline, ali i raznih društveno-ekonomskih poremećaja. Pomor stanovništva, a posebno djece zbog zaraznih bolesti može biti važan pokazatelj društveno-gospodarskih procesa i stanja higijensko-zdravstvene zaštite stanovništva.[30] Tijekom cijele prve polovice 20. stoljeća glavni uzroci smrti u Hrvatskoj i Slavoniji bile su

22 FRIGANOVIĆ, *Demogeografija, stanovništvo svijeta*, str. 83.

23 »Nedonošče«, dijete rođeno prije isteka redovne trudnoće od 280 dana. http://www.hrleksikon.info/definicija/nedonosce.html, pristup ostvaren 5. lipnja 2017.

24 PERIČIĆ, B. »Razgovori o hrvatskom medicinskom nazivlju«. *Liječnički vjesnik*, 15. siječanj 1912., str. 13.

25 ANUŠIĆ, Nikola. »'Rajna smrt' - prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća«, *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, 38 (2006.): str. 162.

26 »Zarazne bolesti,, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66905 , pristup ostvaren 8. srpnja 2016.

27 Medicinska enciklopedija, s.v. »Bolest«

28 Lat. debilitas congenita: urođena slabost.

29 Zarazne ili infektivne bolesti razvijaju se nakon što u tijelo uđe bakterija, prion, virus, gljiva, praživotinja ili višestanični parazit te izazove reakciju organizma.

30 FRIGANOVIĆ, *Demogeografija, stanovništvo svijeta*, str. 81.

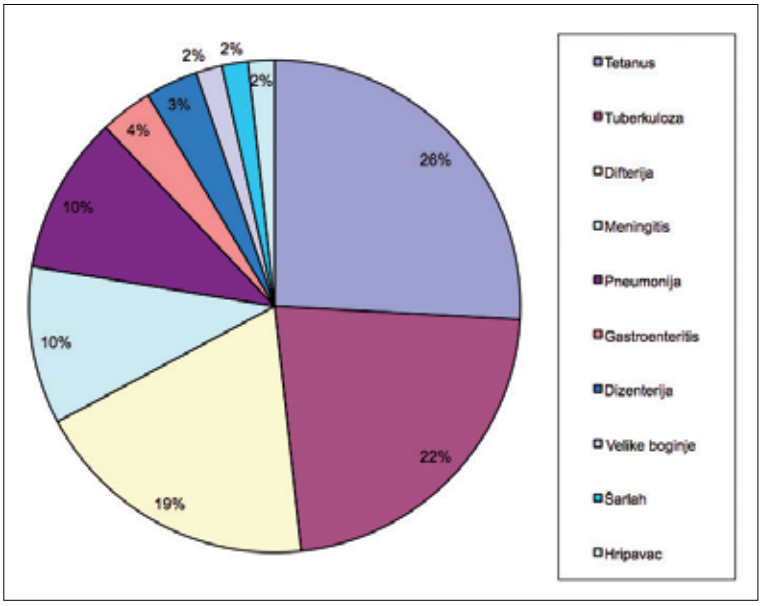

Graf 2. Zastupljenost zaraznih bolesti u smrtnosti djece od 1912. do 1914. godine

zarazne bolesti, a najčešće se spominjala tuberkuloza, difterija, šarlah i velike boginje.[31] Seosko stanovništvo nije imalo previše znanja o širenju tih bolesti, ali ni o preventivnim mjerama.

Zarazne bolesti mogu širiti zaražene osobe i životinje, ali i mikroorganizmi koji žive u tlu, gdje se množe i razvijaju.[32] Prenose se kožom, hranom, vodom i zrakom, a kada govorimo o etiologiji zaraznih bolesti, treba povezivati četiri čimbenika epidemijskog procesa: fizikalni čimbenici (mehaničke ozljede, ubod…), kemijski čimbenici (manjak ili višak vitamina i elemenata), biološki čimbenici (bakterije, virusi), psihosocijalni čimbenici (stanje društva, način prijenosa, stresni događaji, edukacijska razina).[33] Biološki i psihosocijalni čimbenici u uskoj su međuovisnosti. Širenju određenog mikroorganizma po tijelu domaćina u velikoj mjeri pridonose socijalni uvjeti: sanitarni uvjeti mjesta, uvjeti rada, prehrana, sustav vodoopskrbe, uklanjanje nečistoća, razina kulture i pismenosti, dostupnost zdravstvene zaštite, migracijski procesi, transport, materijalno blagostanje naroda te gospodarski i državni ustroj.[34] Da bi se razvila zarazna bolest, potrebno je zadovoljiti sve uvjete tzv. Vogralikovog lanca: izvor zaraze, put prijenosa i širenja, ulazna vrata infekcije, dovoljna količina i virulencija uzročnika i utjecaj okoliša, sklonost i osjetljivost domaćina.[35]

Početkom 20. stoljeća bilo je poznato da u ratovima strada velik broj vojnika, ali i da ih još toliko strada od zaraznih bolesti koje donesu s ratišta u svoje domovine.[36] Socijalni potresi kao što su ratovi i glad mogu pojačati epidemijski proces, usmjeriti tijek i odrediti njegovo trajanje.[37] U ratnim uvjetima zarazne bolesti pojačavaju svoj utjecaj na društvo te postaju prvorazredni epidemiološki problem.[38] U matičnim knjigama može se pratiti pojava epidemija kroz periode kada je smrtnost djece bila izraženija nego u drugim razdobljima.[39] Na primjeru matičnih knjiga umrlih župe Đurđevac može se primijetiti da su pojedine zarazne bolesti zahvaćale veći broj djece te da su razvijale obilježja epidemijskog procesa (obolijevanje većeg broja ljudi). Španjolska gripa krajem je Prvoga svjetskog rata čak prerasla iz epidemije u pandemiju (širenje u više država i na više kontinenata). Za razumijevanje uvjeta života

31 ANUŠIĆ, Nikola. *U sjeni Velikog rata*, str. 70.

32 DEÜCHT, Ana et al. *Higijena bolesnika, prehrana i dezinfekcija.* Zagreb: Otvoreno sveučilište, 1993., str. 84.

33 PUNTARIĆ, Dinko, ROPAC, Darko i suradnici. *Higijena i epidemiologija.* Zagreb: Medicinska naklada, 2017., str. 114. i 115.

34 ROPAC, Darko i suradnici. *Epidemiologija zaraznih bolesti.* Zagreb: Medicinska naklada, 2003., str. 37.

35 DEÜCHT, *Higijena bolesnika, prehrana i dezinfekcija,* str. 84. PUNTARIĆ, ROPAC, *Higijena i epidemiologija*, str. 118.

36 SPITZER, Adolf. »Zarazne bolesti u ratno doba«, *Liječnički vjesnik*, 15. travnja 1915., str. 71.

37 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 38.

38 ČOLAKOVIĆ, Božidar et al. *Epidemiologija, higijena, socijalna medicina*. Priština: Zavod za udžbenika i nastavna sredstva Socijalističke autonomne pokrajine Kosova, 1984., str. 207.

39 CIK, Nikola. »Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurđevac«, *Pro Tempore, časopis studenata povijesti*, 10-11 (2016.): str. 247.

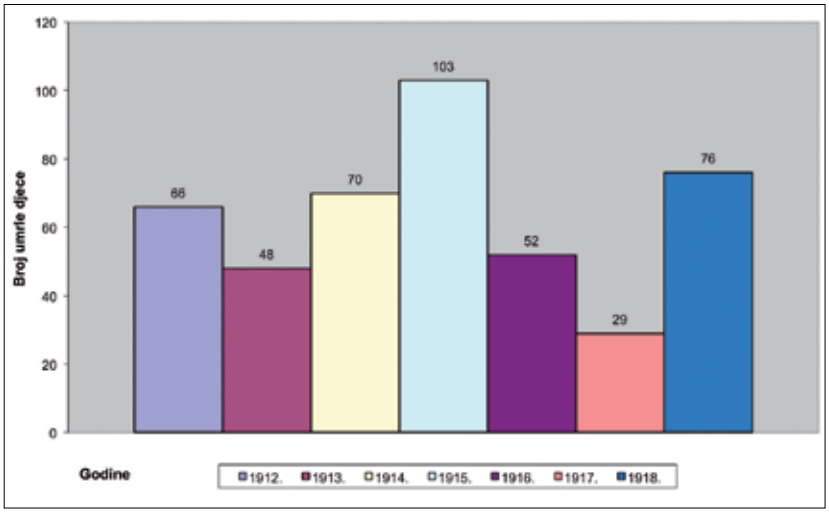

Graf 3. Kretanje broja umrle djece u župi Đurđevac od 1912. do 1918. godine

početkom 20. stoljeća u ruralnim sredinama, potrebno je ukratko objasniti obilježja najučestalijih zaraznih bolesti koje se spominju u matičnim knjigama župe Đurđevac, njihove simptome i uvjete koji su pogodovali njihovu razvoju.

Popis zaraznih bolesti iz matičnih knjiga umrlih župe Đurđevac, karakteristični simptomi i uvjeti razvoja i širenja bolesti:

Difterija (gušobolja, guše, grlica, bute)[40] zarazna je bakterijska bolest gornjih dišnih putova ili kože. Opasna je ako zahvati ždrijelo zbog čega dolazi do otežanog disanja i gušenja. Jak toksin ulazi u krv i može oštetiti srce. Simptomi su grlobolja, temperatura i umor, a prenosi se preko dišnog sustava. Bacili difterije jako su otporni i mogu preživjeti do 5 mjeseci nakon oboljenja djeteta na predmetima koji su bili u doticaju s oboljelom osobom.[41] Početkom 20. stoljeća prepoznato je da ova bolest često zahvaća djecu između druge i sedme godine života.[42]

Dizenterija (griža, šigeloza, srdobolja) jako je zarazna infekcija debelog crijeva. Javlja se u okružju loše higijene zbog nečistih i otvorenih zahoda seoskih dvorišta, a širenju pridonose muhe koje klice raznose na hranu i usta male djece. Najčešće obolijevaju djeca od 1. do 5. godine života.[43] Česta je bila i na ratištima zbog teških uvjeta održavanja osobne higijene.[44] Simptomi kod djece su vrućica, povraćanje, proljev, krvava stolica, grčevi i dehidracija. Poznata je i pod nazivom »bolest prljavih ruku« jer zaraza se širi stolicom i nečistim rukama.

Gastroenteritis naziv je za skupinu bakterijskih i virusnih bolesti koje uzrokuju mučninu, povraćanje, grčeve, gubitak težine i proljev.[45] Kod djece je najpogubniji proljev koji uzrokuje dehidraciju i gubitak elektrolita natrija i kalija, a to može izazvati smrt. Zaraza se širi fekalno-oralnim putem, a brzom širenju pogoduje loša higijena i rijetko pranje odjeće ili posteljine bolesnika.

Hripavac (veliki kašalj, magareći kašalj, pertussis) jako je teška i izuzetno zarazna bakterijska bolest, a oko polovice oboljelih djeca su ispod 4 godine starosti.[46] Simptomi su snažan, iscrpljujući

40 NIKOLIĆ, Nikola, ur. *Liječnik u kući.* Zagreb: Stvarnost, 1970., str. 70.

41 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 55.

42 PEIČIĆ pl. Vilim. *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju*, drugo izdanje. Bjelovar: Tisak i komis. naklada Lav. Weiss-a, 1914., str. 28.

43 »Šigeloza«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/gram-negativni-bacili/sigeloza , pristup ostvaren 10. kolovoza 2016.

44 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 177.

45 »Gastroenteritis«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/probavne-bolesti/gastroenteritis, pristup ostvaren 10. kolovoza 2016.

46 »Hripavac«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/zdravlje-djece/bakterijske-infekcije/ hripavac, pristup ostvaren 3. rujna 2016. Ropac, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 130.

kašalj, katkad praćen hripanjem, koji razara pluća i može dovesti do hipoksemije (manjak kisika), a to dovodi do oštećenja organa i smrti.[47] Prenosi se preko dišnog sustava, a pogađa djecu do 7. godine života. »U teškim stambenim i materijalnim okolnostima češće su komplikacije i viši letalitet[48], posebice u djece do 3. godine.«[49]

Male boginje ili ospice (morbilli, dobrac) virusna je zarazna bolest koja kod pothranjene djece izaziva smrtnost oko 10%, a kod djece do dvije godine starosti može izazvati komplikacije (upala mozga, pluća ili uha) i smrt.[50] Simptomi su vrućica, kašalj i Koplikove pjege po kojima je ova bolest lako prepoznatljiva. Posljedično se može javiti i tuberkuloza s težim posljedicama. Bolest oslabi organizam zbog čega druge bolesti mogu uzrokovati smrt.

Meningitis je bakterijska ili virusna zarazna bolest živčanog sustava koja uzrokuje upalu ovojnice mozga. Uzročnik je bakterija *Neisseria meningitidis*, a najčešće se javlja do 5. godine života.[51] Simptomi meningitisa kod djece su povraćanje, vrućica, grčevi tijela, ukočenost vrata, glavobolja i pospanost. U matičnim knjigama umrlih ponekad se kao uzrok smrti navodi samo upala moždana.

Pneumonija ili upala pluća virusna je ili bakterijska infekcija koja najteže pogađa dišni sustav, a najčešći uzročnik je *pneumokok*.[52] Najčešći simptomi su temperatura, kašalj i bol u plućima. Djecu često pogađaju virusne pneumonije.

Šarlah (škrlet, scarlatina) je zarazna bolest uzrokovana bakterijom *streptokok*. Simptomi su crveni osip po tijelu, vrućica, povraćanje i grlobolja. Već je početkom 20. stoljeća ustanovljeno da jako često pogađa djecu od 3. do 12. godine života.[53] Posljedično mogu stradati srce i bubrezi, što može izazvati smrt. Bolest se širi kašljem i kapljičnim putem.

Tetanus (zli grč) bolest je središnjeg živčanog sustava uzrokovana otrovanjem bakterije *Clostridium tetani* koja je vrlo otporna na vanjske utjecaje (pa je ne uništava ni kuhanje 30 minuta), a zaražena osoba ne može dalje širiti zarazu.[54] Simptomi su vrućica, grčenje mišića kralježnice i mišića za žvakanje što se naziva trizmus.[55] »Ako grčevi zahvate respiratornu muskulaturu, nastupa smrt gušenjem.«[56] Bakterija živi u zemlji, prašini ili izmetu životinja i ljudi, a može inficirati i najmanje rane. U prošlosti česta bolest zbog nestručno obavljenog poroda u nehigijenskim uvjetima i infekcije pupka djeteta nečistim nožem ili škarama.[57]

Tuberkuloza ili sušica bolest je koju uzrokuje *Mycobacterium tuberculosis*, a nekoć je bila najraširenija zarazna bakterijska bolest.[58] Najčešće zahvaća pluća, a redovito se javljala u prošlosti kod stanovnika s lošim higijenskim uvjetima. Razvoju pridonosi neishranjenost i slab imunitet, a prenosi se kapljičnim putem. Simptomi kod djece su visoka temperatura, krvavi iskašljaj, ubrzano disanje, umor, proljev i gubitak tjelesne mase.

---

47 VALMAN, Bernard. *Simptomi dječjih bolesti.* Prijevod s engleskog Hudina Maja i Rudjer Jeny, prvo izdanje. Zagreb: Znanje d.d., 1998., str. 123.

48 »Letalitet«, postotak smrtnosti od određene bolesti. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36187 , pristup ostvaren 10. kolovoza 2017.

49 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 131.

50 Isto, str. 148.

51 VALMAN, *Simptomi dječjih bolesti*, str. 158. i 159.

52 KUZMAN, Ilija. »Pneumonije: uzročnici i dijagnostika«, *Medicus*, 1 (2005.): str. 71.

53 PEIČIĆ, *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju*, str. 19.

54 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 48.

55 U matičnoj knjizi umrlih često nalazimo uzrok smrti *trismus neonatorum*, riječ je o tetanusu koji se uslijed zaraze novorođenčadi razvijao u prvih mjesec dana života djeteta i uzrokovao brzu i bolnu smrt.

56 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 328.

57 NIKOLIĆ, *Liječnik u kući*, 204. ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 328.

58 »Tuberkuloza«, http://www.plivazdravlje.hr/bolest-clanak/bolest/146/Tuberkuloza.html, pristup ostvaren 10. kolovoza 2016.

Velike boginje (variola vera) vrlo je zarazna bolest, a smrtnost je mogla iznositi i do 30%.[59] Simptomi su vrućica, slabost i pustule[60] po tijelu koje prelaze u kruste. Bolest može uzrokovati sistematske upale i zakazivanja rada više organa te smrt.

Vodene kozice (varicellae) su tipično dječja zarazna bolest uzrokovana varicella-zoster virusom.[61] Simptomi su povišena temperatura i osip koji se razvija u mjehuriće s jakim svrbežom. U rijetkim slučajevima dolazi do komplikacija koje mogu uzrokovati smrt.

BOLESTI I SMRTNOST DJECE TIJEKOM 1912., 1913. I 1914. GODINE

Godine 1912. na prostoru župe Đurđevac u matičnoj knjizi umrlih zabilježeno je 66 slučajeva smrti djece, a ukupno je tijekom godine upisano 170 smrti djece i odraslih osoba. U Đurđevcu je umrlo 49 djece, u Čepelovcu šestero, Budrovcu devetero i u Mičetincu dvoje djece. Za dvoje umrle djece upisano je da su im roditelji Cigani koritari te da su rođeni i stanovali na Šarampovu.[62] Udio smrtnosti djece bio je izrazito visok, čak 38,82% smrti odnosilo se na djecu (graf 6.) Smrtnost dojenčadi bila je jako visoka - prije prve godine života umrlo je 33 djece ili 50% ukupno umrle djece te godine. Ovaj je podatak šokantan i ukazuje na loše uvjete života i veliku izloženost djece raznim negativnim utjecajima iz okoline. Tijekom perinatalnog razdoblja umrlo je trinaestero djece. Osmero nije doživjelo nijedan dan života (troje mrtvorođeno, troje nedonošće i dva abortusa), a to iznosi 12,12 % od ukupnog broja umrle djece tijekom cijele godine. Kod dvoje djece zabilježena je smrt od tetanusa, a troje djece umrlo je zbog slabosti. U neonatalnom razdoblju od desetero umrle djece čak je šestero umrlo od tetanusa. Visoka smrtnost nastavljena je i u postneonatalnom razdoblju tijekom kojeg je umrlo desetero djece, a dvoje djece usmrtila je difterija. Analizom spolne strukture umrle djece do prve godine života dolazimo do podatka da je umro 21 dječak, što čini 63,63% umrle djece. U dobnoj skupini od 1. do 4. godine života umrlo je 18 djece, a zarazne bolesti usmrtile su sedmero djece, odnosno gotovo svako treće dijete. Difterija je usmrtila troje djece, meningitis dvoje, a tuberkuloza i boginje po jedno dijete.[63] Dvanaestero djece umrlo je od 4. do 10. godine života. U ovoj dobnoj skupini gotovo dvije trećine djece umrlo je od zaraznih bolesti. Difterija je usmrtila četvero djece, tuberkuloza dvoje djece, šarlah jedno i gastroenteritis[64] jedno dijete. Između desete i četrnaeste godine umrlo je troje djece, među kojima je dvoje umrlo od zaraznih bolesti meningitisa i tuberkuloze. Plućne bolesti[65] redovito su se pojavljivale tijekom godine i od njih je stradalo 15 djece ili 22,72%. Zarazne bolesti bile su prisutne u svim dobnim skupinama i od njih je umrlo 27 djece ili 40,91% (graf 5). Difterija je bila najčešća zarazna bolest, zatim tetanus i tuberkuloza (tablica 1.).

Godine 1913. u župi Đurđevac zabilježena je smrt 48 djece te 109 odraslih osoba. U Đurđevcu je umrlo 32 djece, u Čepelovcu devetero, u Budrovcu šestero i u Mičetincu jedno dijete. Broj umrle djece znatno je manji u odnosu na prethodnu godinu, ali i u odnosu na broj odraslih osoba. Do prve godine

---

59 NARCISS, Christa, NARCISS, George. *Knjiga o zdravlju za cijelu obitelj*. Preveli Eva Feller Zdenković i Ljerka Linić Štefanov. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1980., str. 644.

60 Pustule su uzdignute promjene na koži koje mogu sadržavati gnoj, a kad se osuše nazivaju se kruste. Takve pojave često su obilježje zaraznih bolesti, a kod velikih boginja to je glavno simptomatsko obilježje.

61 »Vodene kozice«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/herpesvirusi/vodene-kozice , pristup ostvaren 24. rujna 2016.

62 Romi su u matičnoj knjizi umrlih župe Đurđevac upisivani pod nazivom Cigani koritari pa će dalje u tekstu biti korišten ovaj naziv iz izvornog dokumenta.

63 Krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj je uvedeno obavezno cijepljenje djece protiv boginja pa su postale rijetka bolest i više nisu izazivale epidemije. Tako i na prostoru župe Đurđevac rijetko nalazimo zapis o ovoj bolesti.

64 Gastroenteritis je naziv za više bolesti koje su uzrokovane infekcijom, a zahvaćaju želudac, tanko i debelo crijevo. Zajednički simptomi su proljev, grčevi, povraćanjem i gubitak apetita. Slična bolest je enteritis koja zahvaća tanko crijeve i ima slične simptome s pojavom temperature.

65 U ovom radu pod plućnim bolestima obuhvaćeni su svi simptomi koji su imali veze s dišnim sustavom i koji su doveli do smrti djeteta. Bolesti i simptomi dišnog sustava iz matičnih knjiga umrlih su sljedeći: tuberkuloza, pneumonia ili upala pluća, kašalj, kašalj hripavac, bronhitis, prehlada, laringitis, difterija, catarrhus (febrilni respiratorni katar), španjolska gripa (influenca).

Tablica 1. Zastupljenost zaraznih bolesti u smrtnosti djece od 1912. do 1918. godine

Zarazne bolesti	Godine						
	1912.	1913.	1914.	1915.	1916.	1917	1918.
Španjolska gripa							37
Tuberkuloza	4	4	5	1	7		2
Tetanus	8	2	5	1	3	1	1
Pneumonija		1	5	3	6	4	2
Difterija	9	2					
Ospice				6	2	2	
Gastroenteritis	1	1		1		1	5
Meningitis	3		3	1		1	
Dizenterija		2					1
Šarlah	1			2			
Vodene kozice					2		1
Velike boginje	1				1		
Hripavac			1				

života umrlo je 30 djece ili 62,5%, što čini još veći postotak nego tijekom prijašnje godine. I tijekom 1913. godine u perinatalnom razdoblju zabilježena je velika smrtnost djece. Umrlo je sedmero djece, a čak petero djece je mrtvorođeno, što iznosi 10,41% svih smrtnih slučajeva djece te godine. Samo jedno dijete umrlo je od zarazne bolesti tetanusa. Tijekom neonatalnog razdoblja zarazne bolesti i dalje čine malen udio u smrtnosti djece. Od sedmero umrle djece, jedno je umrlo od tetanusa, a prvi put spominje se i bolest *dječji zahlipci*.[66] Zbog velike sličnosti simptoma ove bolesti i tetanusa moguće je da su u nekim slučajevima u matičnu knjigu umrlih krivo upisani uzroci smrti djeteta. Nemoguće je utvrditi u kojem je postotku umjesto tetanusa upisana tetanija i obratno. Moguće je da izračuni udjela zaraznih bolesti u ovom radu odstupaju od stvarnih brojki umrle djece toga vremena, no ipak ta odstupanja vjerojatno nisu veća od nekoliko postotaka i ne utječu u većoj mjeri na sliku stvarne raširenosti zaraznih bolesti. U postneonatalnom razdoblju umrlo je šesnaestero djece, a od dizenterije i gastroenteritisa je umrlo po jedno dijete. Broj muške i ženske umrle djece do prve godine života bio je izjednačen, 15 muške i 15 ženske djece. Od 1. do 4. godine života umrlo je šestero djece, a od zarazne bolesti pneumonije umrlo je jedno dijete. U razdoblju od 4. do 10. godine života umrlo je sedmero djece - difterija je usmrtila dvoje djece, a dizenterija jedno dijete. U dobi od 10. do 14. godine umrlo je petero djece, a tuberkuloza je uzela četiri dječja života i postala dominantan uzrok smrti djece u ovoj životnoj dobi. Tijekom cijele godine od plućnih bolesti umrlo je petnaestero djece ili 31,25%, a od zaraznih bolesti oboljelo je i umrlo 12 djece ili 25% tj. svako četvrto dijete (graf 5.). Tuberkuloza, tetanus, difterija i dizenterija bile su najčešće zarazne bolesti (tablica 1.).

Godine 1914. u matičnoj knjizi umrlih zabilježen je velik porast broja umrle djece. Već je tijekom 1914. u Hrvatskoj i Slavoniji za potrebe vojske povućeno iz gospodarstva oko 5,7% muškog stanovništva, a to je imalo utjecaj i na prostor Podravine jer su žene postale fizički opterećenije, a s njima i dje-

[66] Pod rednim brojem 22. upisana je smrt muškog djeteta starog sedam mjeseci iz Čepelovca. Zbirka matičnih knjiga rkt. župe sv. Jurja Đurđevac: MK umrlih 1912.-1918. U rječniku sinonima hrvatskog jezika pod pojmom grč (grč u male djece) navode se istoznačnice fras, šklopci i zahlipci. Bolest dječji zahlipci danas se više ne koristi pod ovim nazivom. Vjerojatno je riječ o bolesti tetanija ili spazmofilija. Glavni simptomi su neuromuskularna podražljivost koja se manifestira u grčenju mišića kralježnice, šaka, prstiju i lica. U najtežim slučajevima grče se i mišići grkljana te uzrokuju prestanak disanja. Bolest se razvija zbog hipokalcemije (pad razine kalcija u krvi), a posljedica su tetanički grčevi koji se javljaju i zbog tetanusa, ali i zbog poremećaja metabolizma kalcija. Hiperventilacijska tetanija najčešći je oblik tetanije, a mogu je izazvati organski poremećaji (infekcijske bolesti, bolesti probavnog, kardiovaskularnog i uropoetskog aparata). U *Liječničkom vjesniku* prije Prvog svjetskog rata spominjala se ova bolest, a svrstavana je u bolest živčanog sustava. ŠARIĆ, Ljiljana, WIETTSCHEN, Wiebke. *Rječnik sinonima hrvatskog jezika*. Čakovec: Jesenski i Turk, 2008., str. 125. »Tetanija«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61044, pristup ostvaren 4. lipnja 2017., »Grč«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23203, pristup ostvaren 10. kolovoza 2017., Medicinska enciklopedija, s.v. »Hipoparatireoidizam«

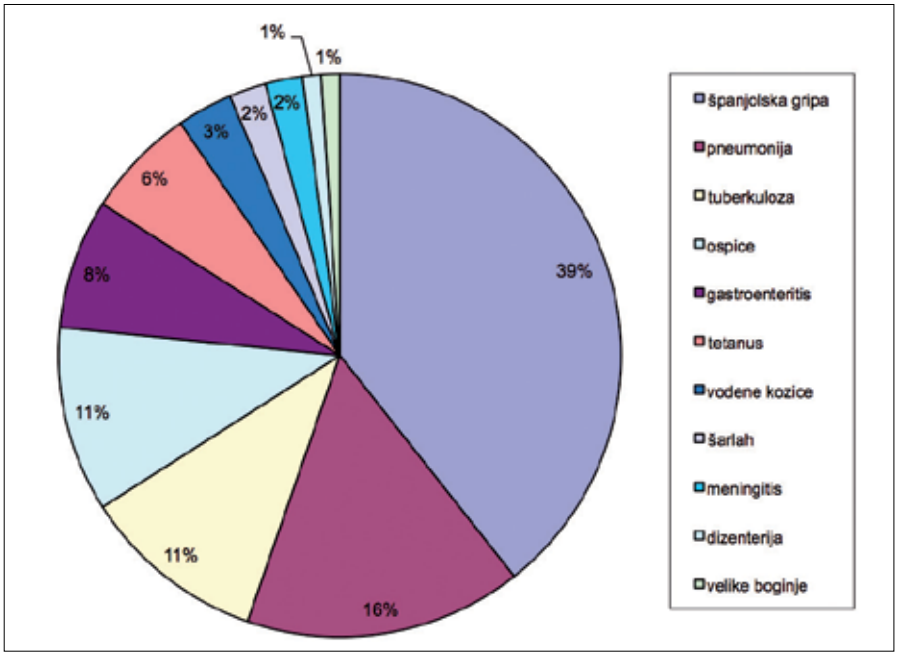

Graf 4. Zastupljenost zaraznih bolesti u smrtnosti djece od 1915. do 1918. godine

ca.[67] Potvrdu nalazimo u dokumentu *Izvještaj više i niže pučke škole u Gjurgjevcu, te nižih pučkih škola u Ćepelovcu, Budrovcu i Sirovoj Kataleni* u kojem se navodi da dječaci i djevojčice puno lošije pohađaju nastavu jer nadomještaju radnu snagu svojih očeva.[68] Te godine umrlo je 70 djece (troje ciganske djece) te 115 odrasli osoba, a prvu godinu života nije doživjelo 38 djece ili 54,28% od ukupno umrle djece te godine (graf 1.). U Đurđevcu je zabilježena smrt 63 djece, a u Čepelovcu sedmero djece. Postotak umrle muške djece do prve godine iznosio je 61,11%, a ukupno kroz cijelu godinu u svim dobnim razredima smrtnost dječaka iznosila je 50,74%. Tijekom prvih sedam dana života umrlo je 13 djece, čak osmero djece je mrtvorođeno, a tetanusom je zaraženo troje djece. U ukupnoj smrtnosti djece postotak mrtvorođene djece zadržao se na približnoj razini kao i prijašnjih godina i tijekom ove godine iznosio je 11,42%. U neonatalnom razdoblju umrlo je 12 djece, a uzrok smrti dvoje djece ponovno je bio tetanus. Tijekom postneonatalnog razdoblja umrlo je 13 djece, a zarazna bolest hripavac usmrtila je jedno dijete. Prvi put spomenut je uzrok smrti »marasmus«, a to je oznaka pothranjenosti. Uzrok velikog gubitka tjelesne mase djeteta nemoguće je utvrditi preko matične knjige umrlih. Postoje opcije da je dijete bilo neuhranjeno zbog nestašice hrane u kućanstvu ili kao posljedica neke crijevne ili druge bolesti. U dobi od 1. do 4 godine života umrlo je 20 djece, a od toga broja četvero je umrlo od pneumonije te dvoje od tuberkuloze. Gotovo svako treće dijete ove dobi umrlo je od zarazne bolesti, a problemi dišnog sustava bili su dominantni te su od 20 djece usmrtili čak njih 16. Između 4. i 10. godine života umrlo je devetero djece - tuberkuloza i meningitis uzeli su po dva dječja života, a pneumonija život jednog djeteta. Ova dobna skupina bila je još više pogođena zarazama te je u postocima to iznosilo 55,55%. Kod posljednje dobne skupine od 10. do 14. godine upisane su smrti troje djece, a tuberkuloza i meningitis su usmrtili po jedno dijete. Tijekom cijele godine zarazne bolesti bile su prisutne u velikoj mjeri i od njih je stradalo 19 djece ili 27,14% (graf 5.). Tuberkuloza, tetanus i pneumonija u jednakom su broju usmrtile djecu (tablica 1.). Kod velikog broja djece problemi dišnog sustava bili su uzrok smrti. Ako u probleme dišnog sustava ubrojimo i sve simptome koji ukazuju na dišni sustav, onda dolazimo do brojke od 25 umrle djece ili 35,71% umrle djece tijekom 1914. godine.

67 ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata*, str. 102.

68 *Izvještaj više i niže pučke škole u Gjurgjevcu, te nižih pučkih škola u Ćepelovcu, Budrovcu i Sirovoj Kataleni. Za školsku godinu 1914./15.* Gjurgjevac, knjigotiskarski zavod M. Neugebauera, 1915., str. 38.

ANALIZA ZARAZNIH BOLESTI I SMRTNOSTI DJECE OD 1912. DO 1914. GODINE

Tijekom 1912., 1913. i 1914. godine u matičnoj knjizi umrlih župe Đurđevac zabilježena je smrt 184 djece te 328 odraslih osoba. Gotovo svaka treća umrla osoba bila je dijete. Tijekom svih triju godina stopa smrtnosti dojenčadi bila je visoka, a ona je »prilično pouzdan odraz socijalno-ekonomskih i higijensko-medicinskih uvjeta opstojanja stanovništva.«[69] Županijski izvještaj iz 1908. godine donosi podatak da je na 10000 duša Bjelovarsko-križevačke županije dolazio jedan liječnik, a na 4000 duša jedna primalja te da je županija imala 32 liječnika.[70] Dječje bolnice tada još nisu postojale (dispanzeri i savjetovališta za dojenčad osnivaju se tek nakon Prvoga svjetskog rata), a uspješnost liječenja djece u bolnicama bila je dvojbena zbog primjene drugačijih metoda liječenja.[71] Iz ovih podataka vidljivo je da zdravstvena skrb zbog malog broja liječnika nije mogla pokriti cjelokupno stanovništvo te da je seosko stanovništvo u promatranom razdoblju i dalje živjelo tradicionalnim načinom života s manjim utjecajima medicine na njihov život, navike i običaje. Ovakvo stanje osobito se jako odrazilo na djecu do prve godine života. Od početka 1912. do kraja 1914. godine u dojenačkom razdoblju umrlo je 101 dijete ili 54,89% od ukupnog broja umrle djece. Smrtnost djece dojenačkog razdoblja tijekom svih triju promatranih godina stalno je bila na visokoj razini, a veće promjene pada ili rasta smrtnosti djece događale su se u starijim dobnim skupinama. U kasnijim dobnim skupinama smrtnost djece se smanjivala, tako da je u sve tri analizirane godine u dobnoj skupini od 10. do 14. godina života zabilježeno najmanje umrle djece (graf 1.). Nakon prve godine života stopa mortaliteta muške i ženske djece postala je stabilna i omjer je bio izjednačen. Tijekom 1912., 1913. i 1914. pojavilo se deset zaraznih bolesti[72], a usmrtile su 58 djece ili 31,52% od ukupnog broja umrlih. Neke su se redovito pojavljivale u velikom broju, a druge u manjem.[73] Na grafu 2. možemo vidjeti kako su tri zarazne bolesti usmrtile dvije trećine djece koja su oboljela od zaraznih bolesti. Tetanus je usmrtio 15, tuberkuloza 13, a difterija 11 djece.

Iskorjenjivanje bolesti poput tetanusa bio je vrlo spor proces. Ova bolest najčešće se širila ljeti, no iz matičnih knjiga umrlih vidljivo je širenje i u ostalim godišnjim dobima.[74] Upravo je ta bolest bila jedan od najčešćih uzročnika smrti djece u dobi do mjesec dana života na prostoru župe Đurđevac. Od 62 umrle djece tijekom perinatalnog i neonatalnog razdoblja njih 15 bilo je zaraženo tetanusom, a to znači da je svako četvrto dijete umrlo od ove bolesti u prvih mjesec dana života. Bolest tetanus izaziva bakterija »Clostridium tetani« koja brzo izlučuje jak toksin. U najvećem broju slučajeva ova bolest javljala se kod djece u prvih mjesec dana života jer inkubacija bolesti obično traje od 3 do 21 dan, a pupkovina je bila

Tablica 2. Broj umrle djece i odraslih osoba te smrtnost djece od zaraznih bolesti u vremenu između 1912. do 1918. godine

	Godine						
Broj umrlih	1912.	1913.	1914.	1915.	1916.	1917.	1918.
Ukupan broj umrlih	170	157	185	215	156	142	273
Broj umrlih odraslih osoba	104	109	115	112	104	113	197
Broj umrle djece	66	48	70	103	52	29	76
Broj umrle djece od zaraznih bolesti	27	12	19	15*	21	9	49
Broj umrle djece do prve godine života	33	30	38	43	26	17	34

***** Za 1915. godinu nedostaju podaci za broj umrle djece od zaraznih bolesti u razdoblju od travnja do prosinca.

69 FRIGANOVIĆ, *Demogeografija, stanovništvo svijeta*, str. 83.

70 MICULINIĆ, »Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice«, str. 62. i 70.

71 LUI PERANIĆ, Jadranka. »Povijesni razvoj službe za dječje bolesti«, *Bjelovarski zbornik*, 6 (2003.): str. 109.

72 Drugi nazivi zaraznih bolesti s početka 20. stoljeća su priljepčive, kužne ili prenosive bolesti.

73 Boginje su u promatranom razdoblju zabilježene samo jednom 1912. godine, isto kao i šarlah.

74 Godine 1912. tetanus je dva puta usmrtio djecu u zimskim mjesecima, jedna smrt zabilježena je u proljeće, jedna u ljeto i dvije u jesenskim mjesecima. Godine 1913. jedno dijete umrlo je od tetanusa u proljeće i jedno u jesen. Tijekom 1914. godine jedno dijete umrlo je u zimskom mjesecu veljači, jedno tijekom lipnja i kolovoza te dvoje u rujnu.

najčešće mjesto ulaska tetanusa u tijelo djeteta.[75] Ovako velikoj raširenosti ove bolesti pridonijeli su i socijalni uvjeti (higijena porođaja, zbrinjavanje nečistoća i izmeta…) koji su prevladavali kod većine kućanstava ove župe, a također i navike stanovnika. Tetanus je bio ubikvitarna[76] klica zemljoradničkih i stočarskih krajeva, a život stanovnika tih područja obilježavao je niski materijalni i higijenski standard.[77] Zemljoradničko stanovništvo imalo je običaj presijecati pupčanu vrpcu srpom ili sjekirom, podvezivati nesterilnim crvenim koncem u znak sreće i radosti, a novorođenče se povijalo u nečiste krpe, što je lako moglo uzrokovati prijenos tetanusa. Porode su u ruralnim sredinama najčešće vodile seoske primalje koje su zbog nestručnog poroda i loših higijenskih uvjeta mogle uzrokovati prenošenje tetanusa s nečistog noža ili škara na pupkovinu. Iako su se početkom 20. stoljeća zdravstvene prilike izvan gradova poboljšavale te su neke bolesti gotovo iskorijenjene (boginje), u ruralnim sredinama neke zarazne bolesti bile su česte i odražavale su način života seljaka i njihove navike.[78] Bolest tetanus zasigurno je uzrokovala strašno bolno i teško iskustvo za roditelje djeteta jer je ono umiralo u teškim grčevima tijela, a smrt je nastupila nakon gušenja. Iz matičnih knjiga umrlih vidljivo je da su Podravina i Posavina bile izrazita tetanogena područja zbog gnojenja polja i vrtova stajskim gnojem te korištenja konja i preživača za obradu zemlje pa se klica tetanusa preko kopita životinja i cipela ljudi raznosila po ulicama, dvorištima i kućama.[79] Uz problem raširenosti bakterije tetanusa po cjelokupnom agrarnom okolišu, velik problem izvora zaraze bila su odlagališta stajskog gnoja na sredini dvorišta ili u blizini kuća. Ondašnjim liječnicima bilo je jasno da »među pučanstvom treba poboljšati pučku higijenu«[80] te da je ona ključna za iskorjenjivanje zaraznih bolesti. Liječnik Vilim pl. Peičić iz bjelovarske bolnice u svojoj knjižici *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju* opisuje bolest »grčevita ukočenost« te primjećuje da se pojavljuje upravo kod seljaka, a da njezino širenje ima vezu sa zaprljanom zemljom, prašinom i balegom. Iako nije znao o kojoj je bakteriji riječ i koji je krug širenja ove bolesti, jasno je dao savjet kako spriječiti širenje zaraza iz seoskih gnojišta: »Dvorište nek je uvijek čisto; zatrpaj svaku uvalu i mlačicu suhom zemljom, a đubrište dobro ogradi, da se gnojnica ne cijedi po dvorištu.«[81] Ako primijenimo Vogralikov lanac na širenje tetanusa u dječjoj dobi, možemo jasno konstatirati da je izvor zaraze ove bakterije bio nekoliko metara od kuće na dvorištima gdje se skupljao gnoj, ali i na svim cestama kuda su se kretala goveda i konji koji su raznosili bakteriju. Put prijenosa i širenja bio je preko prljavih ruku roditelja, seoskih primalja, ostalih ukućana te preko nehigijenskih noževa ili škara. Ulazno mjesto bakterije bilo je preko pupkovine ako je količina bakterije bila dovoljna, a sklonost i osjetljivost novorođenčeta bila je velika. Prisutnost zaraznih bolesti potvrda je loših životnih uvjeta stanovanja, a uvjeti su se najviše odrazili na novorođenčad.[82] Velik broj zaraznih

Tablica 3. Smrtnost djece po dobnim skupinama od 1912. do 1918. godine

Godine	Dobne skupine djece			
	Do 1. godine života	Od 1. do 4. godine života	Od 4. do 10. godine života	Od 10. do 14 godine života
1912.	33	18	12	3
1913.	30	6	7	5
1914.	38	20	9	3
1915.	43	30	25	5
1916.	26	13	12	1
1917.	17	6	5	1
1918.	34	21	15	6

75 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 328. i 329.

76 Ubikvitet: sveprisutnost, posvudašnjost, svenazočnost, sposobnost čega da je prisutno na svakom mjestu. ANIĆ, Vladimir, GOLDSTEIN, Ivo. *Rječnik stranih riječi*, drugo izdanje. Zagreb: Novi liber, 2002.

77 Medicinska enciklopedija, s.v. »Tetanus«

78 MURRAY DESPALATOVIĆ, »Zdravstvene prilike na hrvatskom selu«, str. 275.

79 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 328. i 329.

80 MICULINIĆ, »Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice«, str. 70.

81 PEIČIĆ, *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju*, str. 7.

82 FRIGANOVIĆ, *Demogeografija, stanovništvo svijeta*, str. 83.

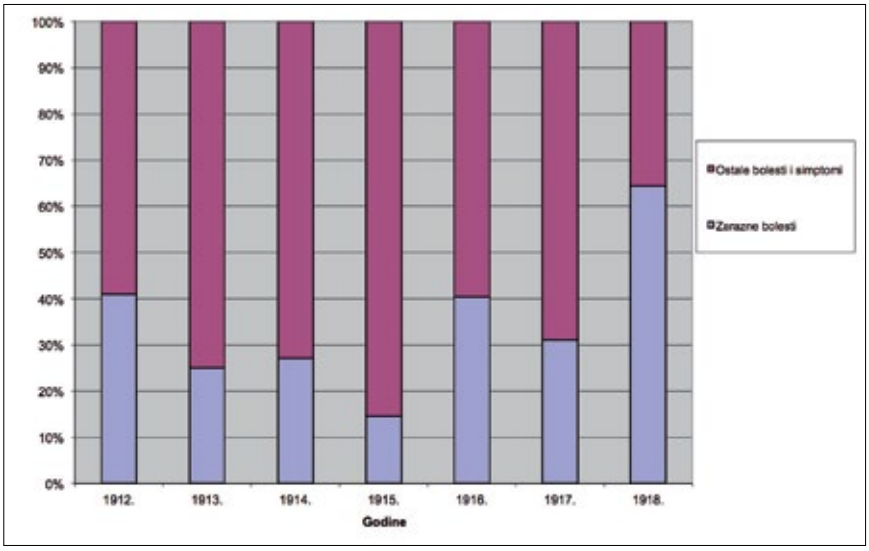

Graf 5. Udio zaraznih bolesti u smrtnosti djece od 1912. do 1918. godine

bolesti koje su se pojavljivale među djecom »sugerira katastrofalne higijenske i zdravstvene prilike uoči Prvoga svjetskog rata,« a to nam daje uvid u lošu higijenu tijela, životnog prostora, prehrane i odjeće.[83] Osim toga, često su seoske obitelji zbog neukosti i praznovjerja skrivale bolesnika, a kada se saznalo za bolest, sva rodbina i susjedi došli bi u posjet bolesniku gdje bi bili izloženi virusima i bakterijama te time pridonijeli širenju zaraznih bolesti i u svoje kuće.[84]

Od plućnih bolesti najraširenija je bila tuberkuloza, a pogađala je odrasle i djecu. U to vrijeme nosila je naziv »bolest stanova« jer su male, niske prostorije s malim prozorima, zemljanim podom i životinjama stvarale uvjete za njezino širenje.[85] Od ove bolesti dišnog sustava tijekom tri godine umrlo je 13 djece ili 7,07% od ukupnog broja umrle djece. »Godine 1911. mortalitet od tuberkuloze bio je 431/100.000 stanovnika, kad je to bio vodeći uzrok smrti u Hrvatskoj.«[86] Godine 1914. u Bjelovarsko-križevačkoj županiji zabilježena je smrt 592 osobe od tuberkuloze, a to je bilo 9,18% od svih zabilježenih smrti stanovnika ovog prostora.[87] U većim gradovima radilo se na suzbijanju ove bolesti, tako je već 1905. u Bjelovaru nabavljen röntgen[88] uređaj za otkrivanje tuberkuloze.[89] Ali ova bolest i dalje je bila prisutna u društvu te je bila među tri najučestalije bolesti koje su usmrćivale odrasle, ali i djecu. Matične knjige umrlih potvrđuju da je tuberkuloza uz tetanus bila najopasnija bolest koja je često usmrćivala djecu. Županija još nije imala lječilište za sušicu, ali se medicinsko osoblje trudilo širiti spoznaje o ovoj bolesti i raditi na njezinom iskorjenjivanju. Bolest se prenosila zrakom tako što su oboljele osobe nepažljivo kihale, kašljale ili glasno govorile u blizini djeteta. Tuberkuloza je bila bolest s visokom stopom smrtnosti, a najviše je pogađala djecu u toplijim mjesecima između ožujka i listopada.[90] Prema podacima iz matične knjige umrlih tuberkuloza je bila prisutna u svim promatranim godinama predratnog razdoblja. Vjerojatno je bilo i više slučajeva smrti od ove bolesti jer su i sami liječnici toga vremena

83 ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog* rata, str. 70. i 71.

84 MARKOVIĆ, Radovan. *Zarazne bolesti, savjeti hrvatskom puku.* Zagreb: Društvo svetog Jeronima, 1916., str. 16.

85 SPITZER, Adolf. »Tuberkuloza i suzbijanje iste«, *Liječnički vjesnik,* 15. ožujak 1916., str. 83. i 84.

86 ROPAC, *Epidemiologija zaraznih bolesti*, str. 137.

87 MICULINIĆ, »Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice«, str. 70.

88 Nakon snimanja röntgen uređajem vidljivo je ima li oštećenja na plućnom tkivu ili nema. Ako su pluća zahvaćena tuberkulozom, rendgenske zrake prilikom prolaska kroz pluća ostavljaju različite nijanse sivo-bijelih »sjena« na plućima što ukazuje na tuberkulozu.

89 KARLIĆ, Nikola. »Nešto iz prošlosti bjelovarske bolnice«, *Bjelovarski zbornik*, *6* (2003.), str. 60.

90 Tijekom predratnih godina tuberkuloza se pojavila samo dva puta usred zime (siječanj i prosinac) 1914. godine.

pisali da od tuberkuloze umire više ljudi, ali je kao uzrok smrti navedena vodena bolest, trbušna pošalina, srdobolja ili upala pluća.[91]

Većoj smrtnosti djece od zaraznih bolesti pridonosilo je to što bolesnici (širitelji zaraze) nisu mogli biti u odvojenoj prostoriji i što je postojala navika pljuvanja po podu, a ne u pljuvačnicu te su djeca kroz igru na podu mogla doći u kontakt s raznim patogenima.[92] Ovu lošu naviku primijetio je i opisao 1914. godine u svojoj knjižici liječnik Vilim pl. Peičić. Povezao je pljuvanje, tuberkulozu i širenje zaraze na djecu: »Nemarni sušičavi iskašljao je svoje hrakotine[93] na pod sobe gdje ostaju ležati. Po sobi se igraju ili puzaju nejaka dječica, pa će si kod toga lahko zaprljati ručice hrakotinama, a znano nam je, da sitna dječica vole turati prste u usta, ili njima čeprkati po nosu i tako si mogu unijeti kuživo sušice…«[94]

Širenju smrtonosnih zaraza pridonosila je i loša navika žvakanja hrane i hranjenja djece iz usta u usta.[95] Krive navike i nedovoljna usvojenost ispravnih higijenskih navika rezultirale su prenošenjem mikroorganizama u tijelo djeteta te je svako četvrto dijete tijekom ovih godina umrlo od neke zarazne bolesti. U tom vremenu čistoća je prepoznata kao ključ rješavanja problema širenja zaraznih bolesti, a liječnici su isticali da su ove bolesti česte u kućama u kojima vlada nečistoća i smrad.[96] Obitelji u seoskim sredinama teško su prihvaćale novootkrivene spoznaje i navike. Osim tuberkuloze u promatranom razdoblju vrlo često su se pojavljivale i ostale respiratorne bolesti. Rjeđe su bile jasno upisane bolesti, a češće neodređeni uzroci smrti kao kašalj ili prehlada koji mogu biti simptomi respiratornih, ali i ostalih bolesti. Sve plućne bolesti u promatranom razdoblju usmrtile su 55 djece ili 29,89% od ukupnog broja umrle djece. Treća zarazna bolest koja je usmrtila najviše djece tijekom ove tri godine bila je difterija ili guša. Zastupljenost ove bolesti u smrtnosti djece potvrđuje malu higijenu prostora u kojem su živjela djeca jer se bakterija difterije mogla mjesecima zadržati u kući bolesnika ako se posteljina i odjeća nisu često prali.

BOLESTI I SMRTNOST DJECE TIJEKOM 1915., 1916., 1917. I 1918. GODINE

Od 1915. godine počela se osjećati ratna psihoza, stigle su regrutacije, nameti za vojsku, seljaci su ostajali bez velikog broja stoke i konja, a po podravskim mjestima širile su se zarazne bolesti.[97] Stanje su dodatno otežali klimatski uvjeti. Proljeće je bilo izrazito kišno pa je sjetva bila teška, a ujesen je kasnila berba plodova.[98] Ubiranje i spremanje plodova kod dijela obitelji sigurno je otežavao i nedostatak muškaraca koji su bili na ratištu pa je sav teret brige o domaćinstvu bio na ženama. Mortalitet djece tijekom 1915. godine povećao se dvostruko u odnosu na 1913. godinu. U župi Đurđevac 1915. godine umrlo je 103 djece (graf 3.), u prosjeku svaka 3 i pol dana umrlo je jedno dijete u župi Đurđevac. U matičnoj knjizi umrlih ukupno je zabilježeno 215 smrti, a povećanju ukupnog broja umrlih pridonijela je veća smrtnost djece. Od svih promatranih godina jedino je 1915. smrtnost djece bila tako velika da je iznosila gotovo polovicu svih umrlih (47,91%) (graf 6.). U Đurđevcu je umrlo 86 djece, u Čepelovcu i Budrovcu po šestero, a u Mičetincu petero djece. Zabilježena je smrt osmero ciganske djece, a za mjesto stanovanja upisano je Šarampovo. Do prve godine života umrlo je 43 djece, što iznosi 41,74% od ukupno umrle djece (tablica 3.), a udio umrlih dječaka u dojenačkom razdoblju iznosio je 45,23%. U starijim dobnim skupinama od 1. do 10. godine života smrtnost djece znatno je povećana, što je vidljivo iz grafa 2. Povećanje smrtnosti nije pogodilo jedino zadnju dobnu skupinu djece od 10. do 14. godina, a to potvrđuje i *Ljetopis više pučke škole* u Đurđevcu koji navodi da je zdravlje školske mladeži

91 RADOJČIĆ. »Suzbijanje tuberkuloze u našoj domovini«, *Liječnički vjesnik,* 15. srpnja 1912., str. 333.

92 MARKOVIĆ, *Nauka o zdravlju za srednja učilišta kraljevina Hrvatske i Slavonije*, str. 47. i 48.

93 Hrakotina ili pljuvačka.

94 PEIČIĆ, *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju*, str. 35.

95 RADOJČIĆ. »Suzbijanje tuberkuloze u našoj domovini«, *Liječnički vjesnik,* 15. srpnja 1912., str. 334.

96 PEIČIĆ, *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju*, str. 5.

97 FELETAR, Dragutin. *Podravina-općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*; knjiga 1 *povijesno-geografski pregled od paleolita do 1945. godine*, 2. izdanje, Koprivnica, 1989., str. 132.

98 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Doprinos Podravine prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu.« *Podravina*, 19 (2011.): str. 106.

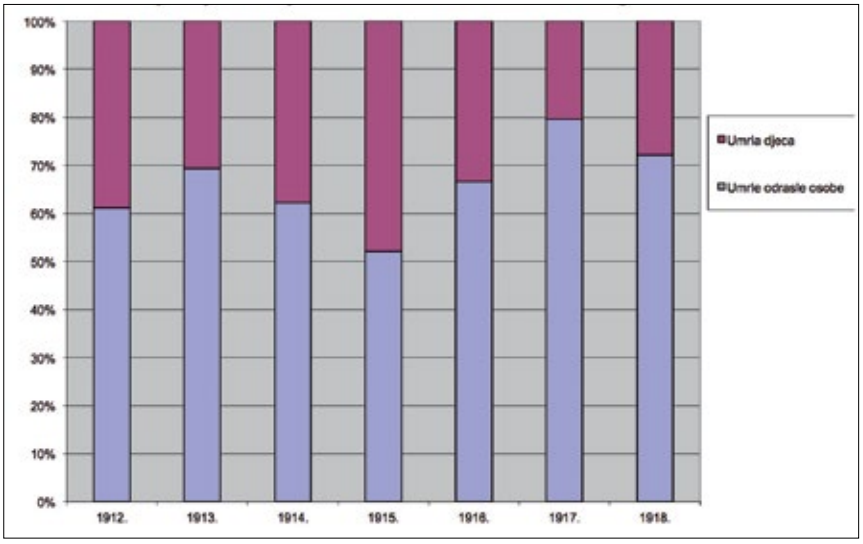

Graf 6. Kretanje smrtnosti djece i odraslih osoba od 1912. do 1918. godine

tijekom 1914./15. bilo povoljno.[99] Smrtnost ove dobne skupine tijekom svih predratnih godina ostala je na približno istoj razini jer su najstarija djeca imala najjači imunitet te se njihov organizam lakše mogao oduprijeti bolestima. Djeca mlađih dobnih skupina jače su reagirala na nepovoljne uvjete tijekom ove godine. Kombinacija loše klimatološke godine i utjecaja rata rezultirala je većom smrtnošću djece. U perinatalnom razdoblju umrlo je devetero djece (petero mrtvorođeno i četiri nesačuvana uzroka smrti). Tijekom neonatalnog razdoblja oboljelo je i umrlo petero djece; u jednom slučaju kao uzrok smrti upisan je tetanus, a tri uzroka nisu ostala sačuvana. Postneonatalno razdoblje bilo je izrazito teško razdoblje tijekom ratnih godina; ukupno je zabilježena smrt 29 djece (za 16 djece nisu sačuvani podaci). Od zaraznih bolesti navedena je po jedna smrt od gastroenteritisa, pneumonije i ospica. Navedena je i jedna smrt zbog neuhranjenosti (marasmus). U dobnoj skupini od 1. do 4. godine života jako je bio izražen utjecaj negativnih faktora na djecu jer je zabilježena smrt 30 djece (16 uzroka smrti nije sačuvano). Najčešća zarazna bolest bile su male boginje ili ospice, bolest od koje je umrlo petero djece (u tri slučaja ospice su izazvale teže komplikacije i smrt jer je kao uzrok smrti upisano morbilli bronhitis, a u dva slučaja kao uzrok smrti navedeno je samo »morbilli«). Jedno dijete umrlo je od zarazne bolesti pneumonije, a jedno od neuhranjenosti. Sljedeća dobna skupina od 4. do 10. godine života također je bila jako pogođena jer je u matičnoj knjizi umrlih upisana smrt 25 djece (16 uzroka smrti nije sačuvano). Dvoje djece umrlo je od šarlaha, a po jedno od meningitisa i pneumonije. Zadnja dobna skupina djece od 10. do 14. godina bila je najmanje pogođena bolestima i smrtnošću. Umrlo je petero djece, jedno od tuberkuloze, a za četvero djece nema sačuvanog uzroka smrti. Osim velikog broja umrle djece, ova godina ostala je specifična i po tome što je dva puta kao uzrok smrti naveden marasmus ili pothranjenost. Zarazna bolest morbilli ili ospice šest je puta navedena kao uzrok smrti tijekom prva tri mjeseca 1915. godine, a tijekom toga razdoblja ukupno je zabilježeno 15 slučajeva smrti djece od zaraznih bolesti. Procjenu ukupne smrtnosti djece od zaraznih bolesti teško je donijeti zbog nedostatka podataka za veći dio godine, ali prema brojci od 15 smrti tijekom prva tri mjeseca možemo dobiti sliku da je ova godina i u raširenosti zaraznih bolesti vjerojatno odstupala u određenoj mjeri od drugih godina.

Godina 1916. bila je obilježena sušom koja je zahvatila Podravinu te je uzrokovala manjak hrane za ljude i stoku, no Podravina je još uvijek bolje izdržavala rat od ostatka Hrvatske pa su čak doseljavana gladna djeca iz Istre.[100] Tijekom zime 1916./1917. u Podravini se počela širiti nestašica šećera, a osjećao se i manjak mesa, brašna, obuće, odjeće, goriva i petroleja zbog stalnih rekvizicija.[101] Smrtnost djece u

[99] *Izvještaj više i niže pučke škole u Gjurgjevcu*, str. 24.

[100] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Doprinos Podravine prehrani Hrvatske«, str. 109. i 110.

[101] DRETAR, Milivoj. »Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu«, *Podravski zbornik*, Muzej grada Koprivnice, 41 (2015.): str. 36. i 37.

župi Đurđevac bila je manja nego prethodne godine, a zabilježena je smrt 52 djece i 104 odrasle osobe. U odnosu na 1915. godinu zabilježeno je upola manje smrti (graf 3.), a smanjio se i udio smrtnosti djece u odnosu na odrasle osobe (graf 6.). U Đurđevcu je umrlo 42 djece, Čepelovcu petero, Budrovcu četvero i u Mičetincu jedno dijete. Ova godina specifična je i po tome što je zabilježena smrt čak jedanaestero ciganske djece, a svima je u matičnoj knjizi umrlih kao mjesto rođenja i stanovanja upisano Šarampovo.

Do prve godine života umrlo je 26 djece ili 50% od ukupno umrle djece tijekom godine. Godina je bila obilježena većom smrtnošću muške djece u svim dobnim skupinama. U dojenačkom razdoblju umrlo je 57,69% dječaka, a 42,31% djevojčica. Gledajući sve dobne skupine u ovoj godini, postotak umrle muške djece iznosio je 65,38%. U perinatalnom razdoblju umrlo je 12 djece (4 mrtvorođeno), jedno dijete je rođeno kao nedonošče, a tetanus je usmrtio jedno dijete. Neonatalno razdoblje nije preživjelo petero djece, a tetanus se razvio kod dvoje djece te ih usmrtio. Tijekom postneonatalnog razdoblja umrlo je devetero djece, a dva puta zabilježena je zarazna bolest morbilli ili ospice. U dobi od 1. do 4. godine života umrlo je 13 djece, među kojima je troje djece umrlo od pneumonije, a troje od tuberkuloze. Dobna skupina od 4. do 10. godine života bila je jako pogođena bolestima, a umrlo je 12 djece. Tuberkuloza je prouzročila smrt četvero djece, a od pneumonije stradalo je dvoje djece. Prvi puta unutar cijelog promatranog razdoblja zabilježena je smrt dvoje djece od zarazne bolesti vodenih kozica, a ponovno je nakon 1912. zabilježena jedna smrt od velikih boginja. Kod djece zadnjeg dobnog razreda od 10. do 14. godine života zabilježena je najmanja smrtnost, umrla je jedna djevojčica od upale pluća. Plućne bolesti usmrtili su 15 djece ili 28,84% od ukupnog broja umrle djece tijekom 1916. godine. Od zaraznih bolesti umrlo je 21 dijete ili 40,38% i time su one bile najučestaliji uzrok smrti djece tijekom 1916. godine.

Godina 1917. u Podravini bila je teška zbog smanjene obrade zemlje i nestašice osnovnih namirnica kao što su meso, brašno i šećer.[102] Pojavi neimaštine i gladi pridonijela je i duga zima, a posljedica je bila kašnjenje proljetne sjetve.[103] No u pogledu smrtnosti djece, godina je specifična po tome što se nastavio trend smanjenja umiranja djece jer umrlo je njih 29. (graf 3.) Tijekom 1917. zabilježena je najmanja smrtnost djece u cijelom promatranom razdoblju od 1912. do 1918. godine. Od svih promatranih godina zabilježen je i najmanji broj ukupno umrlih osoba, njih 142 (tablica 2.). Župnik je u matičnoj knjizi umrlih upisao smrt 26 djece iz Đurđevca (dvoje ciganske djece), dvoje iz Čepelovca i jedno iz Budrovca.

Do navršene prve godine života umrlo je 17 djece ili 58,62% od ukupnog broja umrle djece. U perinatalnom razdoblju umrlo je petero djece (jedno mrtvorođeno), a od zaraznih bolesti nije umrlo ni jedno dijete. Tijekom neonatalnog razdoblja umrlo je četvero djece, a u jednom slučaju dijete je umrlo od tetanusa. U postneonatalnom razdoblja umrlo je osmero djece, a jedno dijete umrlo je od zarazne bolesti gastroenteritisa. U dobi od 1. do 4. godine umrlo je šestero djece. Kod jednog slučaja upisan je uzrok smrti »upala moždana«, a vjerojatno je bila riječ o meningitisu. U razdoblju od 4. do 10. godine života zarazne bolesti usmrtile su petero djece; troje je umrlo od upale pluća, a dvoje od ospica. I u zadnjoj dobnoj skupini zabilježena je jedna smrt djeteta od upale pluća. Tijekom godine zbog respiratornih simptoma i bolesti umrlo je sedmero djece ili 24,13%, a od zaraznih bolesti umrlo je devetero djece ili 31,03%.

Zadnja godina Prvog svjetskog rata u Podravini je bila izrazito teška i burna zbog nameta, rekvizicija, nestašice potrepština i zelenog kadra koji je pljačkao trgovine i bogataše.[104] Tijekom ove godine umrlo je 76 djece i time je ponovno zabilježen porast broja umrle djece. U Đurđevcu je te godine umrlo 57 djece, Budrovcu devetero, Čepelovcu sedmero i Mićetincu troje djece. Zabilježena je smrt petero

[102] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Doprinos Podravine prehrani Hrvatske«, str. 113.

[103] POLJAK, Sonja. »Vjerski život u kotaru Ivanec u razdoblju Prvog svjetskog rata«, u *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.-1918.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanim u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, str. 518.

[104] BOGDANOVIĆ, Tomislav. »Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju« *Podravina*, 23 (2013.): str. 106.

ciganske djece. Godina je ostala obilježena i velikim pomorom odraslih osoba, umrlo ih je čak 197, a to je najviše od svih promatranih godina (tablica 2.). Smrtnost bi bila puno manja da i u Đurđevac u drugoj polovici 1918. godine nije donesena španjolska gripa. Prvi upis španjolske gripe kao uzroka smrti djeteta je 15. listopada 1918. godine. Istoga dana troje je djece umrlo od španjolske gripe. Jedno je dijete bilo muško mrtvorođeno, dok su ostalo dvoje bili dječaci u dobi od 8 (Petar Mihalić) i 6 godina (Ivan Lacković).[105] Ova strašna pandemija proširila se i na prostor Podravine i uzrokovala povećanje smrtnosti djece.

Do prve godine života umrlo je 34 djece ili 44,73%, a tijekom prve godine života je umrlo više dječaka, njih 19 ili 55,88%. U perinatalnom razdoblju zabilježena je smrt desetero djece. Mrtvorođeno je petero djece, za troje djece je upisano da su bila nedonošče, jedno dijete je umrlo od »marasmus infantilis« ili neuhranjenosti te jedno od tetanusa. U neonatalnom razdoblju umrlo je troje djece, a od zaraznih bolesti nije umrlo ni jedno dijete. Tijekom postneonatalnog razdoblja umrlo je 21 dijete, a najviše djece (njih sedmero) usmrtila je španjolska gripa[106], dok su od ostalih zaraznih bolesti navedena tri smrtna slučaja djeteta od gastroenteritisa te po jedna smrt od tuberkuloze i dizenterije.

Od 1. do 4. godine života umrlo je 21 dijete, a čak 11 djece stradalo je od španjolske gripe. Dva smrtna slučaja zabilježena su zbog gastroenteritisa te po jedan slučaj od upale pluća, vodenih kozica i tuberkuloze. U dobi od 4. do 10. godine života umrlo je 15 djece, a španjolska gripa najviše je pogodila ovu dobnu skupinu jer od nje je umrlo 12 djece ili 80% djece te dobi. Navedena je i jedna smrt od upale pluća. U dobi od 10. do 14. godina šestero djece umrlo je od španjolske gripe. Bolesti respiratornog sustava bile su dominantne tijekom zadnje godine rata te su usmrtile 43 djece ili 56,57%. Španjolska gripa usmrtila je čak 37 djece (48,68% od ukupnog broja umrle djece). Dakle, gotovo polovica umrle djece stradala je od epidemije španjolske gripe. Zarazne bolesti su tijekom godine bile najučestaliji uzrok smrti, od njih je stradalo 49 djece ili 64,47% od ukupnog broja umrle djece. To je najveći postotak smrtnosti djece od zaraznih bolesti od 1912. do 1918. godine (graf 5.).

ANALIZA ZARAZNIH BOLESTI I SMRTNOSTI DJECE OD 1915. DO 1918. GODINE

Iako je Bjelovarsko-križevačka županija tijekom rata proizvodila dovoljno hrane za svoje stanovništvo, ipak su higijenske, zdravstvene i socijalne prilike prevladavale i odnosile velik broj djece u smrt.[107] Rat je iscrpljujuće djelovao na stanovništvo Podravine i dodatno je pogoršao zdravstvenu skrb u županiji »jer je 7 oblasnih liječnika pozvano u vojnu službu, a to se uz postojeće nestašice liječnika vrlo teško osjećalo.«[108] Odlazak liječniku bio je skup, tako da su se stanovnici oslanjali na svoje »narodno znanje« koje se prenosilo s koljena na koljeno, a nadomjestak liječnika nudio se kod nadriliječnika, nekvalificiranih primalja, vračara i gatara.[109] Ratno stanje takvu praksu je moglo samo dodatno pojačati. Ukupno je u promatranom ratnom razdoblju umrlo 260 djece, a do prve godine života umrlo je 120 djece ili 46,15% od ukupno umrle djece. Tijekom ratnog razdoblja možemo uočiti sljedeća obilježja smrtnosti djece. Godina 1915. bila je obilježena velikom smrtnošću djece (graf 1. i 3.). Veća smrtnost djece zahvatila je i populaciju Cigana koritara koji su živjeli na prostoru župe, a ukupno je tijekom 1915. i 1916. umrlo devetnaestero ciganske djece. Život ovog plemena Cigana opisao je u *Viencu* 1890.

[105] Matična knjiga umrlih rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu (1916.-1932.), DABJ, Zbirka matičnih knjiga, broj 74.

[106] Pojava španjolske gripa u Đurđevcu je zabilježena tijekom listopada 1918. Moguće je da se pojavila i neposredno prije, ali još nije prepoznata i upisana kao zasebna bolest, nego je pripisana drugim bolestima. Prva umrla osoba s upisanim uzrokom *Emphysema pulmonum* bila je Kata Miholek i umrla je 10. listopada 1918. u 60-oj godini života. Nakon toga pod upisanim razlogom smrti pojavljuje se termin *Emphysema pulmonum influenca*, a već od 18. listopada 1918. u matičnoj knjizi umrlih upisuje se samo *influenca*. Naziv *španjolska influenca* prvi put je u matičnu knjigu mrtvih upisan 11. studenog 1918.

[107] ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata*, str. 68. i 83.

[108] MICULINIĆ, »Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice«, str. 70.

[109] MURRAY DESPALATOVIĆ, »Zdravstvene prilike na hrvatskom selu«, str. 270, 272, 274.

Ferdo Hefele te je naveo kako su siromašni, otrcani i dosta zapušteni ljudi.[110] Ratno stanje dodatno je pogoršalo njihove loše uvjete života, a to se odrazilo i na povećanje smrtnosti njihove djece.[111]

Tijekom 1916. i 1917. može se uočiti osjetni pad broja umrle djece po svim dobnim skupinama (graf 1.) Navedeni podaci mogu zbuniti jer demografska istraživanja iznose tvrdnju da povremene neprilike kao što su epidemije, glad i rat najnepovoljnije utječu na smrtnost dojenčadi[112], a iz grafa je vidljivo da je zabilježen pad broja umrle djece dojenačkog razdoblja. I u ostalim dobnim razredima zabilježena je najviša smrtnost tijekom 1915., ali je tijekom 1916. i 1917. došlo do značajnog pada. Procjene demografskih kretanja za Prvi svjetski rat govore da se dogodio nagli pad opće stope nataliteta te porast mortaliteta, a prirodna promjena u ratnom razdoblju bila je negativna.[113] Opća stopa moraliteta na prostoru Hrvatske od 1911. do 1914. iznosila je 24,35‰, a od 1915. do 1918. porasla je na 30,62‰.[114]

Iako se ovaj rad ne bavi povezanošću nataliteta i mortaliteta, njihova veza može se uočiti na primjeru 1915. godine. Velika smrtnost djece tijekom 1915. godine može se objasniti kao posljedica više faktora: utjecaja loše klimatske godine na poljoprivrednu proizvodnju, pogoršanja životnog standarda stanovništva te visokog nataliteta iz prijašnje predratne godine (djeca začeta u predratnoj 1914. godini). Što se više djece rađalo, više ih je bilo izloženo smrti od zaraznih bolesti i obratno. Godina 1916. i 1917. bile su obilježene padom broja umrle djece jer se smanjio i natalitet zbog manje začete djece tijekom 1915. godine. Razlog smanjenja broja rođene djece je rat jer mobilizirani su muškarci najvitalnije dobi zbog čega se poremetio i smanjio broj sklopljenih brakova, što se odrazilo i na smanjenje broja rođene djece. Brojni oženjeni muškarci bili su zahvaćeni mobilizacijom te su skrb o svojim obiteljima morali prepustiti svojim ženama. Njihov odlazak na ratišta, eventualna pogibija ili teže ranjavanje odrazilo se i na smanjenje nataliteta u njihovim sredinama. Već su i prije rata stope nataliteta počele padati, a rat je stanje dodatno pogoršao. Naime, od 1911. do 1914. stopa živorođenih na 1000 stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji iznosila je 36,99 promila, a od 1915. do 1918. pala je na 21,90 promila.[115] Kako je rat odmicao prema kraju, tako je padao broj umrle djece, isključivši 1918. godinu.[116] Tijekom rata dogodilo se i prvo smanjenje broja stanovnika u Hrvatskoj. Rat je, uz španjolsku gripu i druge zarazne bolesti, na to utjecao izravno i neizravno.[117] Teški uvjeti života u ratnim godinama utjecali su i na uvjete života ciganskih obitelji i smrtnost njihove djece. Posebno se ističu 1915. i 1916. godina tijekom kojih je zabilježena smrt čak devetnaestero ciganske djece, dok je tijekom 1917. godine upisana smrt dvoje ciganske djece, a 1918. godine umrlo je petero djece.[118]

Ako usporedimo smrtnost djece do prve godine života u predratnom i ratnom razdoblju, možemo uočiti da se smrtnost smanjila s 54,89% na 46,15%. Unatoč tome što je smanjen broj umrle djece u dojenačkom razdoblju, ova je dob na prostoru župe Đurđevac i dalje bila najugroženija. Zarazna bolest

---

110 VOJAK, Danijel. »Romi u Podravini (1880.-1941.)«, *Podravina*, 7 (2005.), str. 116. i 117.

111 Zanimljivo je uočiti najučestalija prezimena umrle ciganske djece između 1915. i 1918. godine. Jedanaestero umrle ciganske djece nosilo je prezime Kalanjoš, a šestero Bogdan. Spominju se i prezimena Ignac, Kompak i Balog. Sva navedena prezimena mađarskog su porijekla jer su Cigani koritari na prostor đurđevačke Podravine došli iz Mađarske preko rijeke Drave. Prezime Kalanjoš pravo je cigansko prezime iz toga razdoblja, a isto vrijedi i za današnje vrijeme.
»Romi koritari u Podravini«, http://podravske-sirine.com.hr/2016/08/02/romi-koritari-u-podravini/, pristup ostvaren 10. rujna 2017. »Kalanjoš«, https://actacroatica.com/hr/surname/Kalanjo%C5%A1/ , pristup ostvaren 10. rujna 2017.

112 FRIGANOVIĆ, *Demogeografija, stanovništvo svijeta*, str. 84.

113 NEJAŠMIĆ, Ivo. *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize.* Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo, 2008., 52. KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije*, str. 264.

114 KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije*, str. 264. Podaci prema izračunima Jakova Gele iz knjige *Demografske promjene u Hrvatskoj.*

115 GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, str. 126.

116 Godine 1918. umrlo je 39 djece ako ne računamo smrti djece uzrokovane pandemijom španjolske gripe, a to su puno niže stope smrtnosti djece, nego u prijeratnim godinama kada je najmanja brojka umrle djece bila 48 i zabilježena je 1913. godine.

117 NEJAŠMIĆ, *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i* analize, str. 16.

118 Zbirka matičnih knjiga rkt. župe sv. Jurja Đurđevac: MK umrlih 1912.-1918.

koja je tijekom ratnog razdoblja usmrtila najviše djece bila je španjolska gripa (graf 4.). Ona je u matičnim knjigama umrlih zabilježena tek na kraju promatranog razdoblja u drugoj polovici 1918. godine. Pneumonija je bila druga najučestalija zarazna bolest, a tuberkuloza i ospice usmrtile su po desetero djece i nalaze se na trećem mjestu (graf 4.). U odnosu na prijeratne godine, pojavile su se tri nove zarazne bolesti, a to su španjolska gripa, ospice i vodene kozice.

Među navedenim bolestima tetanus nije bio u prve tri najučestalije bolesti kao u predratnom razdoblju. Iako ne možemo dobiti potpunu sliku smrtnosti djece tijekom ratnog razdoblja zbog nedostatka podataka za 1915. godinu kada je zabilježena najviša smrtnost djece od svih promatranih godina, ipak nam ostale ratne godine daju uvid u raširenost zaraznih bolesti. Respiratorne zarazne bolesti bile su najčešći uzrok smrti djece tijekom ratnih godina. Španjolska gripa dominirala je samo tijekom listopada, studenog i prosinca 1918., a pneumonija i tuberkuloza bile su stalno prisutne tijekom svih ratnih godina. Statistički godišnjaci Hrvatske i Slavonije tijekom prve polovice 20. stoljeća donosili su podatke o tuberkulozi kao najučestalijoj zarazi.[119] U ratnom vremenu tuberkuloza je bila vrlo učestala bolest, a ubraja se u grupu socijalnih bolesti. One su nastajale u okružju loših životnih uvjeta (higijena, prehrana, stanovanje), masovno su zahvaćale određene kategorije stanovništva kao što su djeca, žene, starci i radnici te su imale velik negativni utjecaj na društveno-gospodarski razvoj.[120] Pojavljivanju tuberkuloze i ostalih zaraznih bolesti pridonosila je kombinacija uvjeta: neredovni (rat, ekonomske krize, prirodne nepogode), redovni (uvjeti stanovanja i ishrane), posebni socijalni (slaba zdravstvena svijest, neprosvijećenost, nepismenost) i specifični socijalni uvjeti (razvijenost zdravstvene zaštite).[121] Od ove bolesti u ratnim godinama umrlo je najmanje 10 djece, a broj je sigurno bio i puno veći zbog nedostatka podataka za 1915. godinu te zbog upisivanja drugih simptoma pod ovu bolest u matičnoj knjizi umrlih. Liječnici koji su obilazili sela Hrvatske i Slavonije pisali su o najvećem problemu sela i širenja zaraznih bolesti, a to je bila prljavština. Ona je bila vidljiva u okolišu seoskih dvorišta (odlagališta stajskog gnoja i gnojnice, ponekad u blizini bunara), niskoj razini higijene tijela (posebno ruku), higijene stanovanja i navika te higijene kontakta s bolesnicima. Loše higijenske navike stanovnika dodatno su pogoršavali uvjeti stanovanja. Problem seoskih kuća bio je u tome što su bile male, uglavnom su imale dvije ili rjeđe tri prostorije, rijetko su se provjetravale, u njima je živjelo puno članova obitelji i teško je bilo spriječiti širenje kapljičnih infekcija.[122]

Respiratorne bolesti bile su najučestaliji uzročnici smrti djece tijekom rata, a na drugom mjestu bile su osipne bolesti (ospice, vodene kozice i šarlah). U prijeratnom razdoblju ospice nisu pogađale djecu, a tijekom rata su zajedno s pneumonijom bile druga najučestalija zarazna bolest (graf 4.). Ospice su bolest koja se lako i vrlo brzo širi među djecom, a ovako veliku smrtnost djece od ove bolesti tijekom rata možemo objasniti nedostatkom liječnika i neodlaskom liječniku. Najveći utjecaj na širenje ove bolesti imali su nehigijenski uvjeti stanovanja koji posebno pridonose bolestima koje se prenose kapljičnim putem (ospice, difterija, hripavac, šarlah, tuberkuloza).[123]

Gastroenteritis je bio česta zarazna bolest djece tijekom rata, što ukazuje na nedovoljnu primjenu preventivnih mjera protiv širenja ove bolesti, ali i na pogoršanje higijenskih uvjeta tijekom rata. Izostanak pranja ruku nakon kontakta sa zaraženom osobom, neredovito i nedovoljno temeljito pranje odjeće, posteljine, posuđa, nepostojanje zahoda kod većine kućanstava, slijevanje otpadnih voda i fekalija prema zdencima i stalno unošenje zaraznih klica u kuće preko obuće s blatnih cesta i zaraženih dvorišta doprinosili su stalnoj prisutnosti zaraznih bolesti, a posebno crijevnih bolesti koje su vrlo brzo usmrćivale djecu.[124]

---

[119] ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata*, str. 70.

[120] Socijalne bolesti: tuberkuloza, akutne zarazne bolesti, venerične bolesti, masovna kronična nespecifična respiratorna oboljenja itd. »Socijalne bolesti«, http://proleksis.lzmk.hr/46315/, pristup ostvaren 13. lipnja 2017. ČOLAKOVIĆ, *Epidemiologija, higijena, socijalna medicina*, str. 190, 201.

[121] ČOLAKOVIĆ, *Epidemiologija, higijena, socijalna medicina*, str. 201.

[122] Isto, str. 87.

[123] Isto, str. 78.

[124] MARKOVIĆ, Radovan. *Zarazne bolesti, savjeti hrvatskom puku.* Zagreb: Društvo svetog Jeronima, 1916., str. 10, 17. ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata*, str. 72.

Iako je u *Liječničkom vjesniku* pisalo da su 1915. godine vojnici iz Srbije donijeli velike boginje[125], u Đurđevcu se tijekom rata ova opaka bolest pojavila samo jednom 1916. godine. Obavezno i besplatno cijepljenje uvedeno je još 1891. godine[126], a rezultat je bio vidljiv u gotovo sporadičnom pojavljivanju ove bolesti na prostoru župe Đurđevac. Zarazne su bolesti od početka 1915. do kraja 1918. usmrtile 94 djece, a to znači da je od njih umrlo gotovo svako treće dijete. Iako su podaci za 1915. nepotpuni, možemo utvrditi da je rat imao utjecaj na povećanje smrtnosti djece od zaraznih bolesti. To je vidljivo na grafu broj 5, tijekom rata postojala je tendencija rasta udjela smrtnosti djece od zaraznih bolesti, a vrhunac se dogodio 1918. godine zbog španjolske gripe. Ratne godine pridonijele su i povećanju broja zaraznih bolesti od kojih su umirala djeca. Tijekom rata zabilježeno je 11 zaraznih bolesti u odnosu na 10 prije rata.

Ni jedna zarazna bolest u župi Đurđevac nije izazvala epidemiju kao španjolska gripa. Iako je prostor Podravine spadao u najnaprednije krajeve Hrvatske po proizvodnji hrane i viškovima, rat je zbog zbrinjavanja gladne djece, zarobljenika i rekvizicija donio neuhranjenost i iscrpljenost stanovništva, što je pridonijelo širenju španjolske gripe.[127] Najveći nalet španjolske gripe u sjevernoj Hrvatskoj zabilježen je od 21. do 27. listopada 1918.[128] U tom tjednu na prostoru župe Đurđevac pokopano je 11 djece umrle zbog ove zarazne bolesti. Unutar toga tjedna tri dana bila su najteža i najpogubnija, a to su 22., 23. i 24. listopad 1918. godine. Tijekom navedena tri dana umrlo je 18 osoba, a svaki dan je zabilježena smrt šest osoba.[129] Ukupno je od 10. listopada 1918. do 28. prosinca 1918. godine[130] zabilježeno 113 smrti zbog španjolske gripe ili 41,39 od ukupno umrlih tijekom cijele godine. U mjesecu listopadu umrlo je 67 osoba ili gotovo 2/3 svih umrlih od španjolske gripe. Broj smrti zbog španjolske gripe smanjio se u mjesecu studenom na 30, a u prosincu je zabilježeno 16 smrti zbog španjolske gripe. Iz matične knjige umrlih može se naslutiti kakva je strašna nevolja pogodila stanovništvo župe. Inače su sve smrti prijašnjih godina upisivane redovito po datumima, a kada se pojavila španjolska gripa župnik je ponekad s upisom smrti kasnio dan ili dva.[131] To nam može pomoći kod razumijevanja brzine širenja ove epidemije. Informacije o smrti osoba nisu stigle doći na vrijeme do župnika, a u međuvremenu su već umrle neke druge osobe koje su prijavljene za sprovod. U drugoj polovici listopada svaki dan je pokapano od tri do šest osoba i takav tijek događaja kod stanovništva je mogao izazvati jedino osjećaj straha i trepeta pred bolešću koja se gotovo nezaustavljivo širila. Osjećaje straha i panike pojačavala je epistaksa, tj. obilni izljev krvi iz nosnica, usta i ušiju koja se pojavljivala kod 15% oboljelih.[132] Zadnja godina rata bila je obilježena daljnjim pogoršanjem kvalitete života stanovništva, a razvila se i prehrambena kriza.[133] Sve se odrazilo na povećanje smrtnosti djece od zaraznih bolesti.

ZAKLJUČAK

Na prostoru župe Đurđevac smrtnost djece bila je jako visoka prije i tijekom Prvoga svjetskog rata, zabilježena je smrt 444 djece od 1912. do 1918. godine. Smrt djeteta bila je gotovo redovita pojava i gotovo da nije bilo seoske kuće koju nije pogodio ovaj tužni događaj. Ako uspoređujemo broj umrle djece po godinama, možemo uočiti da je smrtnost padala i rasla. Godina 1915. bila je obilježena najve-

[125] SPITZER, A. »O zaštitnoj vrijednosti cijepljenja protiv boginja«, *Liječnički vjesnik,* 15. listopad 1915., str. 203.

[126] MURRAY DESPALATOVIĆ, »Zdravstvene prilike na hrvatskom selu«, str. 270.

[127] KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Doprinos Podravine prehrani Hrvatske«, str. 98.

[128] ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata*, str. 102.

[129] Zbirka matičnih knjiga rkt. župe sv. Jurja Đurđevac: MK umrlih 1912.-1918., str. 46, 47 i 48.

[130] Zadnji datum upisa smrti u 1918. godini zbog španjolske gripe.

[131] U matičnoj knjizi umrlih na stranici 45. i 46. vidljivo je pomalo kaotično stanje koje je zavladalo u Đurđevcu 1918. zbog španjolske gripe. Za datum 21. listopad upisane su smrti dviju osoba, zatim slijedi upis triju smrti za 20. listopad. Nakon toga upisana je jedna smrt za 18. listopad i tada se upis ponovno vraća na 21. listopad 1918. godine. Između 14. i 30. listopada 1918. samo je 17. i 19. listopada zabilježena jedna smrt od španjolske gripe, sve ostale dane zabilježene su dvije ili više smrti.

[132] ANUŠIĆ, *U sjeni Velikog rata*, str. 20.

[133] Isto, str. 51.

ćim brojem umrle djece zbog kombinacije posljedica rata i vremenskih prilika koje su utjecale na smanjenje uroda žita i drugih plodova, a jako je povećan i broj umrle djece Cigana koritara. Godine 1916. i 1917. bile su obilježene nižom smrtnošću djece nego predratne godine, a pad broja umrle djece nastavio bi se i u zadnjoj godini rata da se nije pojavila španjolska gripa. Smanjenju smrtnosti djece pridonio je pad nataliteta zbog odlaska muškaraca na ratišta. Iako je Bjelovarsko-križevačka županija proizvodila dovoljne količine hrane te je imala bolnicu u Bjelovaru i Koprivnici, zarazne bolesti u velikom su postotku usmrćivale djecu svih dobnih skupina u cijelom promatranom razdoblju. Najviše su stradavala djeca dojenačke dobi - od 1912. do 1918. čak 221 dijete nije doživjelo prvu godinu života. Svako drugo dijete nije preživjelo kritičnu prvu godinu života. Tijekom cijelog promatranog razdoblja 40 djece rođeno je mrtvo kao nedonošče ili je zabilježen abortus. Velik broj stradale djece tijekom poroda može ukazivati na nestručno obavljene porode, ali i na fizička opterećenja kojima su bile izložene seoske žene u kućanskim i poljodjelskim poslovima u stanju graviditeta.

Od početka 1912. do kraja 1918. zabilježeno je 13 zaraznih bolesti koje su usmrtile 152 djece. U prosjeku svako treće dijete bilo je zaraženo nekom zaraznom bolešću i umrlo. U promatranom razdoblju zabilježen je raspon prisutnosti zaraznih bolesti u ukupnoj smrtnosti djece od 14,56% tijekom 1915. godine (zbog nedostatka podataka) do 64,47% u zadnjoj godini rata (graf 5.). Većina zaraznih bolesti koje su se pojavljivale spadala je u grupu socijalnih bolesti, a njihova prisutnost najbolji je pokazatelj uvjeta u kojima je živjelo stanovništvo prije i tijekom Prvoga svjetskog rata. Više je razloga ovako velike raširenosti zaraznih bolesti. Iako je u Đurđevcu postojao liječnik, a u obližnjim gradovima Bjelovaru i Koprivnici bolnica, uvjeti stanovanja, higijenske navike i običaji seoskog stanovništva bili su presudni za ovako veliku smrtnost djece od zaraznih bolesti. Udaljavanjem od gradova sve više su do izražaja dolazile narodne navike, običaji te higijenska i zdravstvena neprosvijećenost. Izrazito loši uvjeti stanovanja, niska higijenska osviještenost stanovništva, ali i nestručni postupci prilikom poroda vidljivi su kroz širenje tetanusa. Ova bolest najviše je usmrćivala djecu u prvih mjesec dana života. Presudni problem slabog uspjeha liječničke službe i medicine na selu nalazio se u siromaštvu. Seosko stanovništvo rijetko je zvalo liječnika u kuću zbog velikih troškova te nepovjerenja u ondašnju medicinu, tako da su porode uglavnom obavljale starije seoske žene. Druga najučestalija socijalna zarazna bolest bila je tuberkuloza. Uvijek je bila među najučestalijim zaraznim bolestima i prije Prvoga svjetskog rata i tijekom njegova trajanja. Prisutnost ove bolesti govori o higijenskim navikama ukućana koje su bile na niskoj razini, ali i o uvjetima seoskih kuća u kojima su živjeli stanovnici. Uz ove bolesti često se javljala upala pluća te ostale plućne bolesti koje su se lako prenosile na djecu unutar ustajalog zraka seoskih kuća. Crijevne bolesti (gastroenteritis i dizenterija) više su pogađale djecu od 1915. do 1918., što ukazuje na pogoršanje higijenskih uvjeta zbog utjecaja rata. Na samom kraju rata velik broj djece stradao je zbog pandemije španjolske gripe. Ova zarazna bolest u kratkom roku usmrtila je najviše djece tijekom cijelog promatranog razdoblja.

IZVORI

1. Zbirka matičnih knjiga rkt. župe sv. Jurja Đurđevac: MK umrlih 1912.-1918.
2. DABJ, Zbirka matičnih knjiga, župa sv. Jurja Đurđevac, broj 74

LITERATURA

1. ANIĆ, Vladimir, GOLDSTEIN, Ivo. *Rječnik stranih riječi*, drugo izdanje. Zagreb: Novi liber, 2002.
2. ANUŠIĆ, Nikola. »'Rajna smrt' - prilog istraživanju smrtnosti djece u Makarskoj 19. stoljeća«, *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, 38 (2006.)
3. ANUŠIĆ, Nikola. *U sjeni Velikog rata. Pandemija španjolske gripe 1918.-1919. u sjevernoj Hrvatskoj: metodološki izazovi demografske analize*, Zagreb, Srednja Europa, 2015.
4. BOGDANOVIĆ, Tomislav. »Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju.« *Podravina*, 23 (2013.)
5. CIK, Nikola. »Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurđevac«, *Pro Tempore, časopis studenata povijesti*, 10/11 (2016.)

6. DEÜCHT, Ana et al. *Higijena bolesnika, prehrana i dezinfekcija.* Zagreb: Otvoreno sveučilište, 1993.
7. DRETAR, Milivoj. »Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu«, *Podravski zbornik*, 41 (2015.)
8. DUGAČKI, Vladimir. »Proces institucionalizacije hrvatske medicine do Prvog svjetskog rata«, *Acta medico-historica Adriatica*, 7 (2009.)
9. DUGAČKI, Vlatka; REGAN, Krešimir. »Zagreb u Prvom svjetskom ratu (ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta)«, *Acta medico-historica Adriatica*, 13 (2015.)
10. DUGAČKI Vlatka; REGAN Krešimir. »Zagreb u Prvom svjetskom ratu (ozračje osnivanja Medicinskog fakulteta)«, *Acta medico-historica Adriatica*, 13 (2015.)
11. ČOLAKOVIĆ, Božidar et al. *Epidemiologija, higijena, socijalna medicina*. Priština: Zavod za udžbenika i nastavna sredstva Socijalističke autonomne pokrajine Kosova, 1984.
12. FELETAR, Dragutin: Podravina - općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti, povijesno - geografski pregled od paleolita do 1945. godine, Koprivnica, 1988.
13. FELETAR, Dragutin. »Stanovništvo kao faktor razvoja Podravine. Ljudski resursi podravine u posttranzicijskoj etapi intenzivne depopulacije«, *Podravina*, 30 (2016.)
14. FRIGANOVIĆ, Mladen. Demogeografija, stanovništvo svijeta. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
15. GELO, Jakov: Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. »Globus« Zagreb, 1987.
16. *Izvještaj više i niže pučke škole u Gjurgjevcu, te nižih pučkih škola u Ćepelovcu, Budrovcu i Sirovoj Kataleni. Za školsku godinu 1914./15.* Gjurgjevac, knjigotiskarski zavod M. Neugebauera, 1915.
17. KARAMAN, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije (1750.-1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
18. KARLIĆ, Nikola. »Nešto iz prošlosti bjelovarske bolnice«, *Bjelovarski zbornik, 6* (2003.)
19. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Doprinos Podravine prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu«, *Podravina*, 19 (2011.)
20. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Zbrinjavanje gladne istarske djece tijekom Prvog svjetskog rata u Križevcima i okolici«, *Cris: časopis povijesnog društva Križevci*, 1 (2006.)
21. KORENČIĆ, Mirko. *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.* Zagreb: Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1979.
22. KUZMAN, Ilija. »Pneumonije: uzročnici i dijagnostika«, *Medicus*, 1 (2005.)
23. LUI PERANIĆ, Jadranka. »Povijesni razvoj službe za dječje bolesti«, *Bjelovarski zbornik*, 6 (2003.)
24. MARKOVIĆ, Radovan. *Nauka o zdravlju za srednja učilišta kraljevina Hrvatske i Slavonije*, Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara u Zagrebu, 1909.
25. MARKOVIĆ, Radovan. *Zarazne bolesti, savjeti hrvatskom puku.* Zagreb: Društvo svetog Jeronima, 1916.
26. Medicinska enciklopedija, 2. izdanje. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967., s.v. »Bolest«, »Hipoparatireoidizam«, »Tetanus«
27. MICULINIĆ, Rudolf. »Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice«, *Bjelovarski zbornik*, 6 (2003.)
28. MURRAY DESPALATOVIĆ, Elinor. »Zdravstvene prilike na hrvatskom selu krajem 19.stoljeća i uloga općinskih liječnika«, *Zbornik Mirjane Gross, u povodu 75. rođendana*, ur. Ivo Goldstein, Nikša Stančić, Mario Strecha, Zagreb, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999.
29. NARCISS, Christa, NARCISS, George. *Knjiga o zdravlju za cijelu obitelj.* Preveli Eva Feller Zdenković i Ljerka Linić Štefanov. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1980.
30. NEJAŠMIĆ, Ivo. *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize.* Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo, 2008.
31. NIKOLIĆ, Nikola, ur. *Liječnik u kući.* Zagreb: Stvarnost, 1970.
32. PEIČIĆ pl. Vilim. *Pučka predavanja o zaraznim bolestima i njihovu suzbijanju*, drugo izdanje. Bjelovar: Tisak i komis. naklada Lav. Weiss-a, 1914.
33. PETRIĆ, Hrvoje. »'Neodrživi razvoj' ili kako je krčenje šuma u ranom novom vijeku omogućilo širenje Đurđevačkih pijesaka?«, *Ekonomska i ekohistorija*, 4 (2008.)
34. POLJAK, Sonja. »Vjerski život u kotaru Ivanec u razdoblju Prvog svjetskog rata«, u *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.-1918.*, zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanim u Varaždinu 3. i 4. srpnja 2014. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu
35. PUNTARIĆ, Dinko, ROPAC, Darko i suradnici. *Higijena i epidemiologija.* Zagreb: Medicinska naklada, 2017.
36. ROPAC, Darko i suradnici. *Epidemiologija zaraznih bolesti.* Zagreb: Medicinska naklada, 2003.

37. ŠARIĆ, Ljiljana, WIETTSCHEN, Wiebke. *Rječnik sinonima hrvatskog jezika*. Čakovec: Jesenski i Turk, 2008.
38. VALMAN, Bernard. *Simptomi dječjih bolesti.* Prijevod s engleskog Hudina Maja i Rudjer Jeny, prvo izdanje. Zagreb: Znanje d.d., 1998.
39. VOJAK, Danijel. »Romi u Podravini (1880.-1941.)«, *Podravina,* 7 (2005.)

Novine

1. PERIČIĆ, B. »Razgovori o hrvatskom medicinskom nazivlju«. *Liječnički vjesnik*, 15. siječanj 1912.
2. RADOJČIĆ. »Suzbijanje tuberkuloze u našoj domovini«, *Liječnički vjesnik,* 15. srpanj 1912.
3. SPITZER, Adolf. »O zaštitnoj vrijednosti cijepljenja protiv boginja«, *Liječnički vjesnik,* 15. listopad 1915.
4. SPITZER, Adolf. »Tuberkuloza i suzbijanje iste«, *Liječnički vjesnik,* 15. ožujak 1916.
5. SPITZER, Adolf. »Zarazne bolesti u ratno doba«, *Liječnički vjesnik*, 15. travnja 1915.

Internet

1. »Gastroenteritis«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/probavne-bolesti/gastroenteritis, pristup ostvaren 10. kolovoza 2016.
2. »Grč«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23203, pristup ostvaren 10. kolovoza 2017.
3. »Hripavac«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-za-pacijente/zdravlje-djece/bakterijske-infekcije/ hripavac , pristup ostvaren 3. rujna 2016.
4. »Kalanjoš«, https://actacroatica.com/hr/surname/Kalanjo%C5%A1/ , pristup ostvaren 10. rujna 2017.
5. »Letalitet«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36187 , pristup ostvaren 10. kolovoza 2017.
6. »Matične knjige«, http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/SearchIndexPage.aspx?Id=26, pristup ostvaren 17. lipnja 2016.
7. »Nadriliječništvo«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42749 , pristup ostvaren 10. kolovoza 2017.
8. »Nedonošče«, http://www.hrleksikon.info/definicija/nedonosce.html, pristup ostvaren 5. lipnja 2017.
9. »Romi koritari u Podravini«, http://podravske-sirine.com.hr/2016/08/02/romi-koritari-u-podravini/ , pristup ostvaren 10. rujna 2017.
10. »Socijalne bolesti«, http://proleksis.lzmk.hr/46315/, pristup ostvaren 13. lipnja 2017.
11. *»Šigeloza«,* http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/gram-negativni-bacili/sigeloza , pristup ostvaren 10. kolovoza 2016.
12. »Tetanija«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61044, pristup ostvaren 4. lipnja 2017.
13. »Tuberkuloza«, http://www.plivazdravlje.hr/bolest-clanak/bolest/146/Tuberkuloza.html, pristup ostvaren 10. kolovoza 2016.
14. »Vodene kozice«, http://www.msd-prirucnici.placebo.hr/msd-prirucnik/infektologija/herpesvirusi/vodene-kozice , pristup ostvaren 24. rujna 2016.
15. »Zarazne bolesti«, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=66905, pristup ostvaren 8. srpnja 2016.

ABSTRACT

This paper is based on researching the preserved registers of deaths of Đurđevac parish and literature addressing the problems of the health care system, living conditions and the standard of living of Croatia's population in the period before and during the First World War. Children and the elderly are the most vulnerable social groups in terms of health care, while bad hygienic conditions and habits of the early 20th century inhabitants have made the strongest impact on child mortality. This paper aims to shed light on the living conditions in the Đurđevac parish area and perceive the impact of the First World War on the health condition of children and the entire population of Đurđevac parish. The paper contains an overview of all diseases that have affected the children, with special focus on contagious diseases. The research covers two periods - before and during the First World War. Comparison of these two periods yields results about the dominant causes of death in children by age group, shows trends of child diseases and reaches conclusions about the spread of contagious diseases.

POGINULI I UMRLI VOJNICI U VELIKOME RATU S PODRUČJA RKT. ŽUPE U KLOŠTRU PODRAVSKOME

SOLDIERS KILLED OR DECEASED IN THE GREAT WAR FROM THE AREA OF ROMAN CATHOLIC PARISH OF KLOŠTAR PODRAVSKI

Vladimir MIHOLEK
Istraživač i pisac, INA
Đurđevac

Primljeno / Received: 15. 2. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 314.116(497.525-37Kloštar Podravski) "1914/1918"(091)
355.11-058.65(497.525-37Kloštar Podravski) "1914/1918"(093)

SAŽETAK

U radu je riječ o ljudskim žrtvama Prvoga svjetskog rata s područja rkt. Župe sv. Benedikta opata u Kloštru Podravskome. Ujedno su prikazane opće prilike na istome području u predratnom i ratnom razdoblju. Obrađeno je i burno razdoblje raspada Austro-Ugarska Monarhija i djelovanja kotarskog odbora Narodnog vijeća novoosnovane Države Slovenaca, Hrvata i Srba krajem 1918. godine na spomenutome području. Osim toga, dat je naglasak na epidemiju španjolske gripe i pljačkaški pohod zelenog kadra. Temeljem povijesnih izvora, uglavnom crkvenih matičnih knjiga, ustanovljen je približan broj mrtvih i umrlih, te ranjenih i zarobljenih vojnika. Kao neposredne ratne žrtve, njima su pribrojeni i župljani umrli od španjolske gripe, te poginuli u naletu zelenokaderaša u Kloštru. Prema utvrđenom poimeničnom popisu stradalo je ukupno 156 župljana, a ranjenima i zarobljenima ostale su trajne fizičke i psihičke posljedice. Ratne žrtve itekako su ostavile dubok trag u demografskoj slici kloštarske župe.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, ljudske žrtve, poginuli, umrli, ranjeni, zarobljeni, opće stanje, zeleni kadar, španjolska gripa, rkt. župa u Kloštru Podravskome, Podravina
Key words: World War I, human victims, killed, deceased, injured, captured, general state, the Green cadres, the Spanish flu, Roman Catholic parish in Kloštar Podravski, Podravina

1. CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKO PODRUČJE

Budući da se o zbivanjima na području đurđevečke Podravine za vrijeme Prvoga svjetskog rata dosad malo pisalo, a pogotovo o demografskim gubitcima, ovaj rad nastoji doprinijeti rasvjetljavanju broja žrtava i ljudskoga stradanja rkt. župe sv. Benedikta opata u Kloštru Podravskome. Doduše, malo se pisalo i o samoj povijesti Kloštra. Danas postoji tek jedno djelo[1] koje obrađuje prošlost Kloštra i njegove župe, dok se Gorbonok, prethodno naselje, često spominje u radovima o srednjovjekovnoj povijesti ovoga dijela Podravine.

[1] CVEKAN, Paškal. *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog*, Virovitica, 1990.

Tek se u novije vrijeme srednjovjekovnom poviješću ovoga područja, kao i Podravine općenito, bavi Ranko Pavleš.[2] Banko Begović je pak o baroknome sakralnom nasljeđu kloštarske župe objavio prilog u Podravskome zborniku.[3]

Kloštar Podravski smješten je uz podravsku magistralu, otprilike na pola puta između Đurđevca i Pitomače. Povijest Kloštra možemo pratiti od početka 13. stoljeća, odnosno 1237. godine, kada se toponim Gorbonok prvi put spominje. U raznim dokumentima iz tog vremena pod tim pojmom govori se o potoku, posjedu, kaštelu i naselju.[4] Promjena nastaje sredinom 16. stoljeća, kada su Osmanlije nakon zauzimanja Virovitice 1552. godine prispjele do Gorbonoka, a malobrojna vojna posada spalila je utvrdu i pobjegla. Osmansko napredovanje zaustavljeno je pred đurđevečkom utvrdom, a čitavo je područje istočno od Đurđevca opustjelo. Virovitica oslobođena je 1684. godine, pa je ovaj dio Podravine pripao Vojnoj krajini čije su vlasti uz ruševine stare samostanske crkve i samostana izgradile vojnu štaciju i prateće vojne objekte. Naselje Kloštar počelo se formirati oko ove jezgre, a prva ulica pružala se do glavne ceste koja vodi prema Virovitici i Đurđevcu. Zbog toga je naselje dobilo ime Kloštar. Župa u Kloštru osnovana je 1702. godine, a obuhvaćala je sva okolna sela istočno od područja đurđevečke župe; Oderjan, Prugovec, Dinjevec, Grabrovnica, Kozarevec, Budančevica, Suha Katalena i Sesvete, a nakratko i Pitomaču (do 1710.).[5] Prva škola na području župe osnovana je u Kloštru 1813., zatim u Prugovcu 1830., te Dinjevcu 1832.[6], a vatrogasno društvo[7] u Kloštru 1892. godine. Istraživačko je područje za vrijeme Velikoga rata, odnosno župa u Kloštru Podravskome, obuhvaćalo sela Kloštar, Prugovec, Dinjevec i Budančevicu. Ono je spadalo pod kotar Đurđevec u Bjelovarsko-križevačkoj županiji.

2. UVOD

2.1. Dosadašnja istraženost teme na području đurđevečke Podravine

S historiografskog stajališta Veliki je svjetski rat sve do danas stalno u sjeni Drugoga svjetskog rata, pa je stupanj njegove istraženosti na puno nižoj razini. U dosadašnjoj hrvatskoj literaturi o Velikome ratu prevladava politička tematika, dok je vojna manje zastupljena, a najmanje su istraživani demografski gubitci i popisi poginulih i ranjenih vojnika po postrojbama i naseljima. Slavko Pavičić piše u predgovoru svoje knjige[8] da do 1943. godine na hrvatskome jeziku nije bilo napisano mnogo djela o ratu. Navodi da su autori u njima dali prikaze pojedinih ratnih zbivanja koja su sami doživjeli na bojištima, ali da sam rat nigdje nije sustavno obrađen. Vijoleta Herman donosi bibliografiju radova o Prvome svjetskom ratu (2000.) u kojoj je vidljivo da njihov broj nije zadovoljavajući. Uzrok tome ponajviše je bilo negativno stajalište jugoslavenske historiografije prema sudjelovanju Hrvata u ratu i položaju Hrvatske u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Hrvate se kao pripadnike austro-ugarske vojske u poratnim jugoslavenskim državnim tvorevinama smatralo »neprijateljima«, pa su sjećanja na pale vojnike bila nepoželjna, kao i podizanje spomenika njima u čast. Vladala je politika koja je sustavno onemogućavala, pa i sprječavala bilo kakva istraživanja o ratnom stradanju Hrvata. Herman pojašnjava da većina radova obrađuje političke i privredne teme, dok je vojnih tek desetak, a govore uglavnom o ratnim zarobljenicima i djelovanju zelenog kadra. Od političkih tema skoro da i nema radova koji bi se odnosili

---

2 PAVLEŠ, Ranko. *Koprivničko i đurđevečko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija*, Koprivnica, 2001.; *Podravina u Srednjem vijeku. Povijesna topografija srednjovjekovne gornje Komarnice (ludbreška, koprivnička i đurđevečka Podravina)*, Koprivnica, 2013.; »Vlastelinstvo Grabovnik (Gorbonok)«, Podravski zbornik 40/2014., Koprivnica, 2014.

3 BEGOVIĆ, Branko. »Tri barokna sakralna bisera u Kloštru Podravskom«, Podravski zbornik 2006., Koprivnica 2006., 97-101

4 »Pavleš, R. *Vlastelinstvo Grabovnik (Gorbonok)…*, 30

5 CVEKAN, P. *Od Gorbonuka do Kloštra…*, 46-47, 49

6 CUVAJ, Antun. *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. II, Zagreb, 1910., 240, 252-253

7 CVEKAN, P. *Od Gorbonuka do Kloštra…*, 101

8 PAVIČIĆ, Slavko. *Hrvatska ratna i vojna povijest i Prvi svjetski rat*, pretisak (1943.), Split, 2009., 5

na funkcioniranje lokalnih organa državnih vlasti.[9] Ratne teme došle su na red tek nakon Domovinskoga rata, odnosno 2004. godine, kada se obilježavala 90. obljetnica Velikoga rata. *Hrvatska revija*[10] objavila je tada radove o toj tematici. U svoja dva uzastopna broja predstavljeno je sedam tematski različitih tekstova.[11] Stota pak obljetnica privukla je od 2014. godine, i nadalje, znatnu pozornost javnosti, osobito one stručne, pa su zaredali radovi i brojne tematske muzejske izložbe. Da bi povjesničarima bilo olakšano istraživanje Nacionalna sveučilišna knjižnica krenula je s digitaliziranjem i objavljivanjem tiskovina iz tog razdoblja, a Hrvatski državni arhiv ponudio je dokumente, spise, ratne dnevnike i fotografije dostupne na internetskoj mreži. Stoga se o ovoj tematici očekuje još više radova.[12]

O događanjima u đurđevečkoj Podravini za vrijeme Prvoga svjetskog rata dosad se malo pisalo. Riječ je uglavnom o radovima Mire Kolar Dimitrijević koja je obradila ratna zbivanja u obližnjem Virju, kao i zbrinjavanje ratom ugrožene gladne djece u Podravini. Njezin treći rad govori o broju poginulih vojnika pojedinih naselja koprivničkoga i đurđevečkoga kraja, a na osnovu postojećih pisanih izvora i vojnicima u čast podignutih spomenika. U radu o doprinosu Podravaca prehrani Hrvatske tijekom rata Kolar Dimitrijević obrađuje uglavnom koprivničko područje, dok se istraživačkog područja tek dotiče. Tomislav Bogdanović piše o karakteru i kategorizaciji zelenog kadra u Podravini krajem 1918. godine, a Željko Karaula daje prikaz nemira i buna kaderaša u Bjelovaru i na području Bjelovarsko-križevačke županije, te djelovanja i uloge mjesnih odbora Narodnog vijeća na istome području.[13] Jedini rad koji se dijelom odnosi na pale vojnike Podravce je rad Vladimira Strugara i Dubravka Habeka o mortalitetu varaždinske 16. pješačke pukovnije. Sjedište pukovnije bilo je u Bjelovaru, pa su Podravci činili okosnicu ove vojne postrojbe. U radu su na osnovu pukovnijskih matičnih knjiga prikazani statistički podatci o poginulima i umrlima, te zdravstvena skrb ranjenih i bolesnih. Jedan je od radova sa znanstvenog skupa na temu o Varaždinu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj tijekom rata.[14]

2.2. Korišteni izvori

U Prvome svjetskom ratu poginulo je oko 10 milijuna ljudi. Ni dan danas nije utvrđen njihov točan broj, pa ni za područje Hrvatske. Čini se da je to najprije moguće utvrditi na lokalnoj razini, po naseljima, općinama ili župama. Podatke o poginulima moguće je prikupljati terenskim istraživanjem, ali je ova metoda dugotrajna, mukotrpna i rezultatski slaba. Živućih svjedoka nema, pojedine obitelji su izumrle, neke odselile, a od potomaka malo tko ima spoznaja o poginulome iz obitelji, ili im takvi podatci nisu prenesene u nasljeđe. Većina poginulih pokopana je na skupnim grobištima na samome bojištu i na obližnjim grobljima, a umrli ranjenici na grobljima u sjedištima stranih i domaćih vojnih bolnica. Zato je na našim grobljima vrlo malo vojnika našlo svoje posljednje počivalište. Čak ni većina ranjenika umrlih u obližnjim bolnicama nije pokopana kod kuće, jer njihovi ratom osiromašeni roditelji i supruge nisu imali čime platiti prijevoz pokojnika iz bolnice do groblja u rodnome mjestu. Osim toga, poginulima valja pribrojiti i nestale u borbama na fronti. Obitelji su dobivale obavijesti o pogibiji i mjestu ukopa svojih najmilijih, ali je još više bilo onih koje svoje sinove i muževe više nikada nisu vidjele, niti je do njih došao ikakav glas o njihovoj sudbini. Osim palih, treba spomenuti i umrle u ruskome i srpskome zarobljeništvu, te pojedine koji su tamo ostali živjeti a da se nikad nisu javili svojima. Prema tome, i oni se mogu smatrati žrtvama rata.

---

9 HERMAN, Vijoleta. »Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historiografskim časopisima u razdoblju 1945. – 1998. godine«, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, vol. 32-33, 1999. – 2000., Zagreb, 2000., 491-498

10 *Hrvatska revija*, god. IV, br. 2 i 3, Zagreb, 2004.

11 NOVOSEL, Filip. »Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske u Prvom svjetskom ratu«, *Scrinia Slavonica*, vol. 10, Osijek, 2010., 267-268

12 http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/; http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Default.aspx

13 Spomenuti radovi poslužili su i kao izvori u ovome radu.

14 STRUGAR, Vladimir i Dubravko HABEK. »Mortalitet 16. varaždinske pukovnije u Velikom ratu 1914. – 1918.«, Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918., Zagreb-Varaždin, 2014.

Bjelovarske novine *Nezavisnost* i *Tjednik bjelovarsko-križevački* oglašavali su smrti i pokope pripadnika 16. pukovnije, ali samo onih čija su tijela dopremljena kući, a takvih je bilo vrlo malo.[15] I zagrebačke *Novosti* objavljivale su imena poginulih, no ne zadugo, jer je vlada uvela cenzuru ne bi li spriječila javnost da sazna koliko su žrtve zapravo velike.[16] O broju poginulih možemo ponešto saznati i sa spomenika palim Podravcima. U selima na području đurđevečkoga kotara tek je pokoji spomenik, a pogotovo onaj na kojem su poginuli poimence zabilježeni, kao u Kalinovcu, na primjer. Na dotičnom spomeniku upisana su 63 Kalinovčana. U Šemovcima je na seoskom groblju poginulima u čast podignut križ na kojem piše da su u ratu stradala 25-orica iz sela. U Virju nema spomenika, ali je na župnome dvoru ostala sačuvana *Matica palih i prvog rata preminulih župe Virje*, u kojoj je upisan 101 Virovac. To je vrlo vrijedan izvor za utvrđivanje broja stradalih župe Virje u Velikome ratu.[17] Naime, župnici su imali obvezu voditi takve matice prema naredbi od 26. studenog 1917. godine.[18]

Kakvu takvu nadu pri utvrđivanju broja ratnih žrtava pružaju crkvene matične knjige. U arhivi župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, na primjer, nema takve matične knjige kao u Virju, ili nije sačuvana, dok u maticu umrlih mrtvi vojnici nisu upisivani. Možemo ih pronaći tek u matičnoj knjizi *Status animarum* (Stališ duša). U njoj su po kućnim brojevima zabilježeni svi članovi svake obitelji. Prema rukopisu vidljivo je da tijekom rata nije ništa upisivano o stradalima, nego naknadno. To možemo zahvaliti đurđevečkim župnicima koji su određene podatke upisivali tijekom svoga župnikovanja u Đurđevcu. Najviše podataka vjerojatno su prikupili od rođaka pokojnih vojnika koji su dolazili u župni ured radi krštenja i vjenčanja u obitelji. Tom metodom uspjeli su evidentirati više od stotinu Đurđevčana.[19] Nažalost, *Status animarum* kloštarske župe nije sačuvan jer je uništen u nesretnim okolnostima.

Kao primarni izvor za podatke o žrtvama rata kloštarske župe poslužila je crkvena matična knjiga mrtvih (1908. – 1927.) koja obuhvaća ratno i poratno razdoblje. Popis nastao na osnovu ovog izvora donosi većinu poginulih. Za podatke o poginulima možemo zahvaliti župniku Baltazaru Bažuliću[20], koji je u Kloštru službovao od 15. svibnja 1907. do 30. veljače 1921. godine. Revno je obavljao župničku službu, što se prepoznaje po ažurnom vođenju župnih matičnih knjiga, a odlikovao ga je i lijep rukopis. Mrtve vojnike uveo je u maticu premda nijedan nije pokopan na mjesnome groblju. Podatke je zasigurno crpio iz prispjelih vojnih smrtovnica i obavijesti kotarske oblasti u Đurđevcu, te od rodbine poginulih. Njegove su bilješke vrlo vrijedne jer je o pojedinim vojnicima upisao podatke o mjestu i načinu pogibije, i o mjestu pokopa, a nekoliko puta upisao je i broj grobnog mjesta. Svakog pokojnika popratio je riječima: *Junače!*, *Slava Ti!*, *Slava junaku!*, *Pokoj mu vječni u tudjini!*, *Slava Ti junače i pokoj vječni!*, i slično.[21] Manji broj poginulih pronađen je i u matičnim knjigama rođenih (1878. – 1887., 1887. – 1907.) koje obuhvaćaju godišta rođenja mobiliziranih vojnih obveznika[22], te u popisu

---

15 Isto, 106

16 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Doprinos Podravaca prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu«, Podravina, vol. X, Koprivnica, 2011., 102

17 MEDVARIĆ BRAČKO, Ružica i Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ. »Tragom poginulih vojnika koprivničke i đurđevačke Podravine u Prvome svjetskom ratu«, Podravski zbornik 41/2015, Koprivnica 2015., 52, 57-30

18 Prvi svjetski rat. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva, ur. Hrvoje Baričević, Zagreb, 2016., 699

19 Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Status animarum IV. (Stališ duša) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu.

20 Bažulić (1861. – 1821.) rođen je u Đurđevcu, a zaređen 1888. godine. Bio je kapelan u Voči (1888.), Virju (1896. – 1898.) i Novigradu (1900.). U Kloštar je stigao iz Nadkrižovljana. Umirovljen je 1921., a svoje prve umirovljeničke dane proveo je na obiteljskom imanju u Đurđevcu, gdje je iste godine umro i pokopan na mjesnom groblju.

21 Matična knjiga umrlih 1908. – 1927. rkt. Župe sv. Benedikta opata, https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-899X-RKWK?owc=collection%2F2040054%2Fwaypoints&wc=9R28-N3V%3A391644801%2C391852801%2C391854201&cc=2040054., 30.5. 2016. (dalje Matična knjiga umrlih 1908. – 1927.) Snimljena godišta obuhvaćaju razdoblje od 1908. do 1921. godine. Ostala godišta moguće je pogledati u dotičnoj matici koja se čuva u Državnom arhivu u Bjelovaru.

22 https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-899X-5S3N?mode=g&wc=9R2Z-162%3A391644801%-2C391852801%2C391853501&cc=2040054, 8.6. 2016.; Matični ured Kloštar Podravski, Matična knjiga rođenih rkt. Župe sv. Benedikta opata 1887. – 1907.

ljudskih gubitaka austro-ugarske vojske (Verlustliste)[23], kojeg je vodilo i izdavalo tadašnje Kraljevsko i carsko Ministarstvo rata. Popis sadrži 709 datiranih svezaka u kojima su evidentirani ranjeni i zarobljeni, dok je broj poginulih i umrlih neznatan. Prvi svezak objavljen je 12. kolovoza 1914. a posljednji 14. siječnja 1919. godine.

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu nalaze matične knjige umrlih hrvatskih vojnih postrojba i bolnica iz ratnog razdoblja. Za ovaj rad pregledana je matična knjiga umrlih 16. pješačke pukovnije u koju je mobilizirano najviše podravskih momaka. Za potrebe cjelovitog istraživanja morale bi se proučiti i postojeće matične knjige ostalih hrvatskih vojnih postrojba, ali bi za to bilo potrebno mnogo vremena. Pregledane su samo matične knjige dostupne na internetskoj mreži. No, sve arhivske vojne matične knjige sadrže premalo upisa u odnosu na broj poginulih, i nisu redovito vođene. Osim toga, pravilo upisivanja nije doprinosilo cjelovitom popisu, jer da bi vojni dušobrižnik upisao podatke o čijoj pogibiji ili smrt, bila su potrebna barem dva potpisa suboraca, časnika, liječnika ili kapelana kao potvrda smrti na bojištu. Zbog toga matica umrlih 16. pukovnije sadrži tek manji broj stradalih vojnika.[24]

3. PRILIKE U KLOŠTRU PODRAVSKOME PRED PRVI SVJETSKI RAT

Opće stanje na području đurđevečkoga kotara početkom 20. stoljeća bilo je u punom zamahu. Kloštar bio je sjedište istoimene općine u kojem je djelovala škola i vatrogasno društvo. Narod je bio marljiv, poštivao je vlast, a nepismenih gotovo da i nije bilo. Godine 1908. župnik Bažulić piše da »župa s konacima na sesvečkom, ferdinandovečkom i kalnovečkom hataru ima 4.508 duša. Narod što se tiče vjere i morala uistinu što se priznati mora – u ovo doba siromaštva – nezadovoljstva radi političkih trzavica – i.t.d. dobar i pošten – i svom župniku odan«.[25] Poljoprivreda i stočarstvo bilježili su brzi razvoj zahvaljujući uvođenju intenzivnih agrotehničkih mjera, novom sjemenju i stočnim pasminama, te modernim poljoprivrednim strojevima. U takvim je uvjetima ovaj dio Podravine dogurao do pozicije jednog od najnaprednijih i najorganiziranijih poljoprivrednih krajeva Hrvatske koji su mogli snabdijevati žitom i stokom. Stoga se gospodarstvo zasnivalo na mlinarskoj industriji koju su kapitalom stečenim trgovanjem pokrenuli židovski poduzetnici. U svakom većem županijskom naselju (Đurđevec, Virje, Pitomača) mljeo je barem jedan veći paromlin. Nositelj mlinarske industrije bio je Emanuel Braun, đurđevečki industrijalac, koji je svoj prvi paromlin pokrenuo u Đurđevcu, potom u Novigradu, te Kloštru. Braun je 16. prosinca 1912. otvorio u Kloštru *Pučki paromlin d.d.*, s kapitalom od 60.000 kruna, koji je 1916. godine povišen na 150.000 kruna. Na mjesto upravitelja postavio je sina Ludwiga, a u mlinu je bilo zaposleno petnaestak radnika.[26] (Slika 1.)

Osim paromlina, u Kloštru su poslovale trgovine Mirka Barca i Viktora Nöthiga, zatim mesnica Franje Möhlera i bojadisaonica Adama Lajbinga, dok je gostionicu držao Julius Schandel.[27] Trgovac Mirko Barac, rodom iz Šemovaca, otvorio je svoj dućan 1890-ih u samome središtu sela na južnoj strani raskrižja. Prodavao je mješovitu robu, željezo, drvenu građu, vapno i cement. Početkom 1903. godine otvorio je i malu tvornicu betonskih proizvoda; crijepa i cijevi za mostove i propuste.[28] Barac je ubrzo postao ugledan i poduzetan trgovac, pa je postao članom ravnateljstva (1897. – 1900.) i nadzornog odbora (1909. – 1910.) Banke za Podravinu d.d. i članom ravnateljstva paromlina Podravina d.d. (1907. – 1909.) u Đurđevcu. Bio je partner Matiji Peršiću iz Ferdinandovca, koji je 1912. godine podigao

[23] K. und K. Kriegsministerium, Verlustliste ausgegeben am…, Wien, 1914. – 1919.; http://digi.landesbibliothek.at/viewer/resolver?urn=urn%3Anbn%3Aat%3AAT-OOeLB-1723425, 22. 4. 2016.

[24] Angelika MILIĆ, »Matične knjige vojnih osoba u Hrvatskom državnom arhivu«, Arhivski vjesnik, br. 58, Zagreb, 2015., 261-261

[25] Arhiva rkt. župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravskome, Spomenica rkt. župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravskome 1780. – 1956., 240-241 (dalje Spomenica župe)

[26] KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918. – 1945.«, Podravski zbornik 80, Koprivnica, 1980., 17; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i Elizabeta WAGNER. »Peršićev mlin u Virju – nastajanje, razvoj i kraj od 1912. do 1948.«; Podravina, vol. IX. br. 18, Koprivnica, studeni 2010., 92

[27] Matična knjiga umrlih 1892. – 1907. i 1908. – 1921.

[28] *Podravac*, br. 2, 9. I. 1897., br. 5, 1. III. 1903.

Slika 1. Paromlin u Kloštru Podravskome

paromlin u Virju[29]. Otac Tomo vodio je trgovinu i prenoćište u Šemovcima. U staračkim godinama preselio se k sinu u Kloštar, gdje je umro 16. siječnja 1916. godine. Pokopan je u Bjelovaru.[30] Drugu trgovinu posjedovala je đurđevečka obitelj Nöthig, točno na uglu preko puta Barčeve. Braća Josip i Antun vodila su trgovinu još od 1880-ih, a potom njihov nećak Viktor. Među uglednije Kloštrane spada i Leopold Lichtner. Čime se točno bavio, nije poznato. Postoji podatak da se zauzeo u mlinarstvu jer je bio član nadzornog odbora Braunova paromlina u Đurđevcu 1901. godine.[31] Lichtner je zapravo bio Braunov poslovni partner, jer su zajedno uložili 600.000 kruna u dionice koprivničkoga paromlina, kada se ovaj 1914. godine našao u dugovima. Taj su trenutak iskoristili misleći da će time podravsko mlinarstvo preuzeti u svoje ruke.[32]

Pozicija Kloštra na prometnoj karti Hrvatske bila je veoma značajna. Željeznička pruga od Križevaca do Virovitice preko Bjelovara, otvorena je 1900. godine. Tako je Kloštar postao prvo naselje na području kotara Đurđevec u koje je dovedena željeznica. Željeznička je postaja zapravo podignuta u Budančevici, ali i danas nosi ime Kloštra (Slika 2.). Dolaskom pruge u Kloštar pristigli su i željeznički službenici sa svojim obiteljima. Međutim, Đurđevec i Virje ostali su odsječeni od željezničkih prometnih pravaca, pa su njihovi žitelji radi odlaska vlakom u Zagreb kolima morali prvo doputovati u Kloštar, a isti je slučaj bio i s utovarom robe. Prvi radovi na izgradnji željezničke pruge od Kloštra prema Koprivnici krenuli su tek početkom 1909. godine. Promet je uspostavljen samo do Virja, pa su Podravci do Zagreba i nadalje putovali preko Kloštra i Bjelovara. Posljednja dionica od Virja do Koprivnice puštena je u promet tek krajem 1912. godine. Tako je Kloštar dobio na važnosti jer je prugom bio povezan s Varaždinom i Viroviticom, te Zagrebom preko Bjelovara i Koprivnice, postavši time značajno željezničko čvorište.[33]

Prva nastojanja oko dovođenja telefonske mreže u Podravinu zabilježena su u lipnju 1906. godine kada se Emanuel Braun obratio poštanskom ravnateljstvu u Zagrebu. Dobio je odgovor da je to moguće ako se javi najmanje 3-5 stalnih pretplatnika koji će jamčiti da će barem tri godine plaćati pretplatu.[34] Braun je okupio buduće pretplatnike, a zbog čega nije došlo do uvođenja telefonske mreže nije poznato,

---

29 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. »Peršićev mlin…«, 95-111

30 ZVONAR, Ivica. *Prilozi za povijest mjesta*, Šemovci, 2007., 21.; *Podravac*, br. 16., 18. IV. 1896.; *Nezavisnost*, br. 14., 2. III. 1907., br. 17., 23. III. 1907.; Državni arhiv u Zagrebu (DAZ), Trgovinska komora u Zagrebu, Registar – Dionička društva i zadruge, sign. 40103; Matične knjiga umrlih 1892. – 1907. i 1908. – 1921.

31 DAZ, Sudbeni stol Belovar, Inokosne tvrdke, sign. 40081; Inokosne tvrdke, knj. 1, sign. 40082; Dionička društva i zadruge, knj. III, sign. 40103; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i E. WAGNER. »Peršićev mlin …«, 93

32 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Mlinarstvo koprivničke Podravine za vrijeme kapitalizma«, Podravski zbornik 86, Koprivnica, 1986., 33; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Gospodarski život Novigrada Podravskog od 1900. do 1941. godine«, Općina Novigrad Podravski – izabrane teme, Novigrad Podravski, 2001., 114, 119

33 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Gradnja podravske pruge«, Podravski zbornik 1995., Koprivnica, 1995., 49

34 *Hrvatske novine*, br. 24, 14. VI. 1906.

Slika 2. Željeznički kolodvor u Kloštru Podravskome

no pri otvaranju željezničke pruge Kloštar – Virje opet se naglašavala potreba priključenja na telefonsku mrežu. Ravnateljstvo je stalno odugovlačilo, a molba je bila upućena i kraljevskom ugarskom ministarstvu trgovine, no ni to nije pomoglo.[35] Braunovu nastojanju zasigurno su se priključili i zainteresirani pojedinci iz Kloštra, Virja i Pitomače. Jedan je od njih bio i Barac, jer je kao viječnik na sjednici Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu u rujnu 1912. godine postavio pitanje o datumu priključenja, a zagovarao je i otvaranje brzojavnog ureda.[36] Kloštar je zajedno s Đurđevcom i Pitomačom priključen na telefonsku mrežu tek 8. listopada 1912. godine, i to nakon šest godina pisanja raznih molba i zahtjeva mjerodavnim vlastima.[37] Telefonskoj centrali u Bjelovaru pripojeni su sredinom 1914. godine.[38]

Osim po željezničkom čvorištu, Kloštar je bio važan i po tome jer je 1885. godine postao izbornim mjestom za narodne zastupnike u Hrvatskome Saboru. Županija Bjelovarsko-križevačka bila je podijeljena na osam izbornih kotara. Kloštrani pripadali su VI. izbornom kotaru, isprva s izbornim mjestom u Đurđevcu, a potom u Kloštru.[39] Zbog toga je tamo bilo veoma živo i napeto kod svih izbora jer se tada velik broj ljudi slio u mjesto, od čega su imali koristi i trgovci i gostioničari. U prilog tome ide podatak da je pravaš Petar Mayer iz Đurđevca svim svojim glasačima plaćao prijevoz vlakom do Kloštra, te ih vodio u gostionicu na gulaš.[40] Pobjedu na izborima odnosili su kandidati mađaronske Narodne stranke; Aleksandar Egersdorfer (1901.) i dr. Andrija Peršić, odvjetnik iz Đurđevca. Prekretnica nastupila je tek 1910. godine kada je prihvaćen novi izborni zakon kojim se povećao broj ljudi s pravom glasa, pa je na izborima te godine pobijedio đurđevečki odvjetnik Đuro Balaško, kandidat Starčevićeve stranke prava, to jest milinovaca. Na posljednjim prijeratnim izborima 1913. godine izabran je odvjetnik Petar Mayer iz Đurđevca, kandidat Hrvatsko-srpske koalicije na listi pravaša.[41]

Stranački život u Kloštru vrtio se uglavnom oko Hrvatske stranke prava, odnosno frankovaca, a nakon osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke 1904. godine, Radićevske ideje prispjele su i u Kloštar. Jedan od širitelja seljačke politike bio je Tomo Jažabetić, đurđevečki seljak i političar, te osnivač i član glavnog odbora stranke. Već od druge polovice siječnja 1905. godine Jalžabetić je zajedno s tiskarom Peroslavom Ljubićem iz Virja počeo obilazili sela na području đurđevečkoga kotara, te okupljati

35 *Tjednik bjelovarsko-križevački*, br. 27, 25. IV. 1908.; *Nezavisnost*, br. 1, 4. XII. 1909., br. 2, 11. XII. 1909., br. 5, 1. I. 1910.

36 *Jutarnji list*, br. 170, 21. IX. 1912.

37 *Nezavisnost*, br. 11, 10. XI. 1912., br. 46, 20. X. 1912.

38 *Nezavisnost*, br. 28, 6. VI. 1914.

39 *Obzor*, br. 24, 11. IX. 1871.

40 ŠADEK, Vladimir. *Političke stranke u Podravini 1918. – 1941.*, Koprivnica, 2009., 48

41 Isto, 18, 20-30; *Narodne novine*, br. 224, 27. IX. 1884.

pristaše.[42] Među ostalima, skup u Kloštru održan je 1. lipnja, a već iduće godine Jalžabetić je sazvao novi skup. Da bi pridobili seljake novoj stranci, 17. lipnja u Kloštar je stigao i sam Stjepan Radić, te održao govor pred 700 ljudi iz Kloštra i okolice.[43] Jedna skupština održana je i 1908. godine. Za stranačke povjerenike tada su se javili: Mirko Bukovčan, Jozo Sabolić, Đuro Ivandija, Đuro, Segedi, Ivan Rasinec, Mato Kralj, Jozo Topolovčan, Tomo Topolovčan, Tomo Cmrk i Tomo Jerešinčan.[44] Slijedeća skupština održana je 13. veljače 1910. godine, na kojoj je opet prisustvovao Stjepan Radić. O skupštini svjedoči novinski članak: »Tu je bilo tridesetak ljudi, a medju njima i pet, šest izbornika, a govorio je izmjenice sazivač narodni zastupnik Stjepan Radić i član glavnog odbora Tomo Jalžabetić. Kloštrani su bili još prije dvie godine tako ljuti frankovci, da nije bilo moći dobiti ni kuće za sastanak seljačke stranke. Danas je seljačtvo donekle uz starčevićance, a najvećim dielom nije uz nikoga, a dobar dio sve to čvršće pristaje uz seljačku stranku, naročito u Budančevici, odmah preko mosta od Kloštra, jer tu živo rade tri povjerenika«.[45] Nakon toga Radićevoj je stranci prilazilo sve više seljaka.

4. PRILIKE U KLOŠTRU PODRAVSKOME I NA PODRUČJU ĐURĐEVEČKOGA KOTARA TIJEKOM RATA

Veliki je rat rezultat političke krize, odnosno nesuglasica između dvaju političkih saveza (Antanta, Centralne sile), a potom i atentata na austrijskoga prestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu. Stoga je car i kralj Franjo Josip I. 28 srpnja 1914. godine objavio rat Srbiji, koja je stajala iza atentata (Slika 3.). Dva dana prije stigla je i naredba o mobilizaciji, a ubrzo i oduzimanje konja seljacima za vojne potrebe. Sve se odjednom promijenilo; uvedeno je izvanredno stanje, prestale su važiti dotadašnje uredbe, stranački je život bio zabranjen, ograničena je sloboda kretanja, uvedene su mjere zabrane slobodnog okupljanja, a Veliki župan preuzeo je ulogu vladinog povjerenika s posebnim ovlaštenjima. Narod u Podravini nije bio još ni svjestan a već su stigli prvi pozivi za mobilizaciju. Njome su bili obuhvaćeni mladići godišta 1891., 1892. i 1893., a kako je rat sve više odmicao pozivani su i mlađi, ali i oni rođeni 1870-ih. Mobilizacija je zahvatila velik broj muškaraca, pa je nedostajalo radne snage na selu. Posla na zemlji bilo je na pretek a umjesto njih radili su žene i starci, pa i djeca, koja su ponegdje masovno izostajala s nastave.[46] Radnika je nedostajalo i u Braunovim mlinovima u Đurđevcu i Kloštru jer su tražili nove mlinare i radnike.[47] Uskoro su Podravci svje-

NEZAVISNOST

Bjelovarsko - križevački vjesnik.

Br. 36. U BJELOVARU, dne 1. kolovoza 1914. God. VIII.

Mojim narodima!

Navještaj rata.

R A T.

Slika 3. Objava rata na novinskoj naslovnici, Nezavisnost, god. VIII, br. 36, 1 kolovoza 1914.

42 KRIZMAN, Bogdan. »Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke 1904 – 1905.«, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, sv. 2, Zagreb, 1972., 392; *Hrvatske novine*, br. 10, 4. III. 1905.; *Hrvatski narod*, br. 10, 9. III. 1905., br. 20, 18. V. 1905.

43 *Hrvatski narod*, br. 24, 15. VI. 1905., br. 36, 7. IX. 1905.; br. 26, 28. VI. 1906.

44 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira i Hrvoje PETRIĆ. *Prilozi povijesti seljačkog…*, 98-99

45 *Dom*, br. 7, 16. II. 1910.

46 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata«, Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik IV*, Virje, 1991., 47-48

47 *Jutarnji list*, br. 1100, 23. IV. 1915.

dočili i dolasku vojske, koja je u kolovozu održala veliku vojnu vježbu u okolici Molva. Iz Zagreba je na topničko i pješačko gađanje pristigla 13. poljsko-obička pukovnija. Vježbi su prisustvovala i tri bataljuna 16. pješačke pukovnije iz Bjelovara, koja je, kako se pričalo, trebala otići na vojne vježbe u Štajersku.[48]

Novine su izvještavale da dragovoljci i pričuvnici s veseljem dolaze sa svih strana. Najveći broj vojnih obveznika s područja đurđevečkoga kotara mobiliziran je u 16. pješačku pukovniju sa sjedištem u Bjelovaru. Već 1. kolovoza prvi dijelovi pukovnije otputovali su prema granici sa Srbijom, odnosno u Županju i Orašje, a kasnije i ostatak postrojbe. Austro-ugarska vojska napala je Srbiju, te 12. kolovoza počela prelaziti rijeku Drinu. Tog je dana poginulo osam pripadnika pukovnije, a 34 ih ranjeno. Početna ratna euforija i nada da će rat brzo svršiti potpuno je nestala. Zavladala je neizvjesnost i strah za živote sinova i muževa poslanih u rat. Narod se osvijestio tek kad su počele pristizati vijesti o poginulima. Do 29. prosinca poginulo je 488 pripadnika pukovnije, 684 su nestala a ranjeno ih je bilo 2.400.[49]

Teodor Bošnjak, Veliki župan, dopisom od 30. srpnja pozvao je na osnivanje posebnih odbora koji će prikupljati novčanu i ostalu pomoć za žene i djecu siromašnih pričuvnika. Osim toga, pozivao je na smanjenje cijena koje su bezrazložno podigli pojedini trgovci u trgovinama i na tjednim sajmovima.[50] Narod se pobojao za svoje ušteđevine u bankama, pa je počeo dizati svoje uloške, premda su banke javile da nema bojazni za novac. Međutim, to se nije dogodilo. Nakon odlaska vojnika na bojište vlasti su krenule s otvaranjem vojnih bolnica u Bjelovaru, pa su tražile žene i djevojke za dragovoljnu bolničku službu, a bjelovarski Crveni križ otvorio je tečaj za njihovu izobrazbu.[51] U gradu su otvorene tri vojne bolnice: Vojna bolnica (k. u. k. Stabilen Reservespital in Belovar No. 63), bolnica Crvenoga križa u Sokolani (do 1918.) i vojna pričuvna bolnica u zgradi gimnazije (do 1916.).[52] Kako je rat odmicao otvarane su i konjske bolnice jer je velik broj konja također stradao. Takve bolnice otvorene su u Virju i Đurđevcu. Đurđevečka je pak bolnica imala jednu svoju sekciju u Kloštru. Doznajemo to iz županijskih novina koje su objavile da je bolnica darovala 38,42 kruna fondu invalida 16. pukovnije.[53] Nakon oporavka konji su prodavani na javnim dražbama. Takve dražbe u spomenutim bolnicama održavane su od ljeta 1917. godine.[54]

Prvi su ranjenici dopremljeni u Bjelovar krajem kolovoza, njih 379. Nakon njihova dolaska Crveni je križ putem novina i oglasa od građanstva odmah za njih tražio pomoć u hrani.[55] Novine su javile da su ranjenici uskoro pristigli i u bolnice u Koprivnici i Virovitici, a moglo se pročitati i o prikupljenoj pomoći za vojnike, ranjenike i ratne invalide. Vlast je molila za materijalnu i novčanu pomoć, a žene su pozivane da prikupljaju odjeću, te pletu rukavice i čarape. Osim velike količine žita prikupljeno je i nešto novca. Tako je na području kotara sakupljeno 5.385 kruna, a među darovateljima našao se i Mirko Barac, poklonivši 100 kruna.[56] Slijedeće je godine u bolnicu Crvenoga križa pristiglo iz Đurđevca osam vreća krumpira, tri vreće graha, dvije vreće kukuruznog brašna, šest pšeničnoga, bure kiselog kupusa, 750 jaja i šest kokoši.[57] Zagrebački je pak *Jutarnji list* svakodnevno izvještavao o pomoći, pa je bilježio pomoć i s područja županije, odnosno kotara. Na primjer, Ada, supruga Luje Harazima, liječnika u Đurđevcu, isplela je za ratni pripomoćni ured četiri »sniežne kape i tri para koljenica, a Anđela

---

48 *Nezavisnost*, br. 34, 18. srpnja 1914.

49 Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16, 26. srpnja 1914. – 29. siječnja 1915., sv. 1, Bjelovar, 2004., 10, 14, 81

50 *Nezavisnost*, br. 36, 1. VIII. 1914.

51 *Nezavisnost*, br. 37, 8. VIII. 1914.

52 STRUGAR, V. i D. HABEK. »Mortalitet 16. varaždinske…«, 104; FUREŠ, Rajko. Bolnice Crvenog križa u Hrvatskoj u prvom svjetskom ratu, http://www.unicath.hr/hks2015 /wp-content/uploads/2014/11/Program-i-sažetci.pdf, 18. 1. 2016.

53 *Tjednik bjelovarsko-križevački*, br. 12, 15. I. 1916.

54 *Nezavisnost*, br. 38, 18. VIII. 1917.

55 *Nezavisnost*, br. 39, 22. VIII. 1914., br. 40. 29. VIII. 1914.

56 *Nezavisnost*, br. 44, 26. IX. 1914., br. 4, 19. XII. 1914.

57 *Nezavisnost*, br. 18, 27. III. 1915.

Marjanović, supruga kotarskog predstojnika, šest »sniežnih« kapa, po šest pari rukavica i koljenica, te jedne zimske gaće.[58] Cigare i cigarete za ranjenike darovali su Đurđevčani Iso Lichtenberg, odvjetnik, te gospođe Mayer, Zrelec i Singer.[59] Brojne su žene plele za potrebite vojnike ali, nažalost, njihova imena nikada nisu objavljena u novinskim stupcima, već samo kotarskih i mjesnih uglednika. Škole i učenici također su dali svoj humanitaran doprinos. Tako je Viša pučka škola u Đurđevcu 23. svibnja 1915. godine priredila koncert čiji je prihod od 252 krune i 60 filira bio namijenjen zbrinjavanju ratnih invalida, a tijekom rata škola je priredila niz sličnih priredaba za ratnu siročad i invalide. Njima se pridružila i Niža pučka škola čiji su učenici nabrali 15 kg suhoga kupinovog lišća za potrebe liječenja, a za zimsku odjeću vojnicima prikupljeno je 190 kruna i 74 filira, dok su polaznice djevojačke škole izradile 13 kapa, 13 pari rukavica, 32 trbušnjaka, 4 para obojaka, 9 pari zimskih čarapa, te sašile nešto vreća za pijesak. Ratnom pak pripomoćnom uredu poslane su 82 krune i 92 filira kao božićni dar hrabrim vojnicima.[60] Školska djeca iz Ferdinandovca darovala su 16 košulja, 15 gaća, četiri plahte, 17 ubrusa, dvije jastučnice i 18 krpa.[61] Osim odjeće vojnicima je nedostajalo i vreća za pijesak za izradu grudobrana i skloništa. Čak je hrvatski ban u *Narodnim novinama* objavio poziv na izradu vreća od žućkastog ili sivog tkanja (40x60 cm).[62] Među darivateljima je i Općina Kloštar; za božićni dar vojnicima 1916. godine uplatila je 22,5 kruna, a za cigarete 34,8 kruna. Malobrojni prugovečki školarci odvojili su za božićni dar 3,33 krune. Novine su objavile niz takvih dobrotvora tijekom rata. Prema objavljenim člancima, među školskom djecom prednjačila su djeca Više pučke škole u Đurđevcu.[63]

Da bi namirile novac za ratne potrebe vlasti su započele s upisivanjem prvoga ratnog zajma uz 6 % kamata. Zajam morali su uplaćivati svi bogatiji ljudi, naročito trgovci i veleposjednici, te banke i štedionice. Na primjer, Prva podravska štedionica u Đurđevcu uplatila je 1914. godine 20 tisuća kruna, Prva virovska štedionica 10 tisuća, Gizela Prohaska, supruga đurđevečkog mjernika Eugena Prohaske, 10 tisuća, Iso Lichtenberg, odvjetnik u Đurđevcu, 5 tisuća, a po 6 tisuća Jakob Matoničkin, trgovac u Đurđevcu i Oto Virjanić iz Virja.[64] Novine su izvijestile da su navedene ustanove upisale novac i za treći zajam, za koji je Imovna općina đurđevečka uplatila 100 tisuća kruna.[65] Tijekom rata raspisano je osam zajmova koji su uvelike osiromašili spomenuti sloj ljudi, a budući da je Monarhija propala, svi su na kraju ostali bez tog novca. U takvim uvjetima došlo je do rasta cijena, pogotovo hrane, koje je bilo sve manje.[66] Veličina zajma određivala se prema imetku, pa su se ljudi dovinuli prikrivanju svoga imovnoga stanja, a seljaci su sakrivali hranu. Zbog toga su uslijedile prisilne rekvizicije raznih dobara, te nameti za vojsku. Počelo je nedostajati i radnih konja, a javljao se šverc i zelenaštvo. Svim tim nedaćama pridružila se i suša 1916. godine, a nastali su i problemi sa snabdijevanjem jer su vlakovi vozili za vojne potrebe.[67] Tomo Jalžabetić žalio se 6. studenog 1917. godine u Saboru zbog neredovitog željezničkog prometa, ali i na loš rad Milana pl. Thanhoffera, kotarskog predstojnika.[68] Drugom pak prilikom upozoravao je na puno niže cijene otkupa hrane od postojećih prodajnih cijena, što je po njegovu mišljenju to bio samo izvor bogaćenja ratnih špekulanata, a otkup stoke od seljaka smatrao je otimači-

58 *Jutarnji list*, br. br. 890, 10. XI. 1914., br. 892, 11. XI. 1914.

59 *Jutarnji list*, br. 774, 3. IX. 1914.

60 Izvještaj Više i Niže pučke škole u Gjurgjevcu, te nižih pučkih škola u Čepelovcu, Budrovcu i Sirovoj Kataleni, Gjurgjevac, 1915., 24; Arhiva Osnovne škole Grgura Karlovčana u Đurđevcu, Školska spomenica Niže pučke škole u Đurđevcu 1880. – 1915., Izvještaj za školsku godinu 1914/15.

61 *Nezavisnost*, br. 4, 19. XII. 1914.

62 *Nezavisnost*, br. 38, 14. VIII. 1915.

63 *Nezavisnost*, br. 6, 6. I. 1917., br. 7, 13. I. 1917.

64 *Jutarnji list*, br. 914, 24. XI. 1914.

65 *Jutarnji list*, br. 1324, 27. XI. 1915., br. 1280, 16. X. 1915.

66 *Nezavisnost*, br. i 26, 1917., br. 3, 12. XII. 1914.

67 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Doprinos Podravaca prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu«, Podravina, vol. X, Koprivnica, 2011., 97, 101

68 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i H. PETRIĆ. *Prilozi povijesti…*, 137

nom.[69] Povrh svega, oskudijevale su i tvornice streljiva, pa se širom Monarhije od stanovništva zahtijevalo prikupljanje metalnih predmeta, a od ljeta 1916. godine počela su se skidati i crkvena zvona.[70] Tako su župna crkva i kapele u Prugovcu i Dinjevcu ostale svaka bez jednog zvona.[71]

Zbog navedene suše i otežanog snabdijevanja zbog nedostatka vlakova, na hrvatskom je jugu zavladala velika glad, pa su ljudi počeli umirati, a najviše su bila ugrožena djeca. Zato je Središnji odbor za zbrinjavanje porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika pokrenuo veliku humanitarnu akciju preseljavanja djece iz Istre, Dalmacije i Bosne u sjeverne krajeve Hrvatske. Akciju su vodili dr. Josip Šilović, pravnik i predavač na Pravoslovnom fakultetu u Zagrebu, i dr. Đuro Basariček, koji je kao učitelj uključio učiteljstvo u akciju. Akcijom je obuhvaćeno oko 20 tisuća djece, a sama Podravina preuzela je oko tisuću djece na prehranu. Kloštrani su se također uključili u akciju, osobito učitelji. Djecu su prihvatili slijedeći udomitelji: iz Kloštra Mirko Barac, Josip Gelenčić, Josip Lakatoš, Adam Leibing, Antun Mihalinac, Đuro Nemet (dvoje), Franjo Möhler, Viktor Nöthig (dvoje), Zvonimir Subotičanec, Lizika Sautner, Mijo Slavojević i Jakob Železnak, iz Kozarevca Jozo Smok, Vendel Santo, Cilika Weiser, Joso Zvardan, Kata Haraj (dvoje), Bolto Tišljarec, Luka Tosni, Franka Švec, Ivo Vargić i Janko Vargić, iz Suhe Katalene Valent Mihaljević, Rok Pavlinić, Berta Spevan, Đuro Serbić, Juraj Turk i Ivan Kranjc iz Prugovca. Ukupno je zbrinuto 28 djece, od toga 14 u Kloštru, 8 u Kozarevcu, pet u Suhoj Kataleni i jedno u Prugovcu. Istodobno je u Đurđevcu preuzeto 63, Virju 100, Pitomači 63, Molvama 36 i Sesvetama 29 djece.[72] Zbog toga je Jalžabetić na saborskoj sjednici 7. veljače 1918. godine pohvalio Podravce jer su uzeli djecu na prehranu a da uopće nisu tražili oslobođenje od rekvizicije.[73]

5. DJELOVANJE ZELENOG KADRA I NJEGOVE ŽRTVE KRAJEM 1918. GODINE

Stanje u Hrvatskoj u drugoj polovici 1918. godine bilo je veoma teško. Austro-Ugarska Monarhija bila je u raspadu i iscrpljena ratom. Niz je čimbenika koji su prouzročili kaos na hrvatskom području i u Podravini. Masovne mobilizacije, veliki gubitci u ljudstvu, rekvizicije, nestašica novca, hrane i ostalih dobara, te brojni ratni profiteri, lihvarski trgovci i zelenaši dobrano su utjecali na porast nezadovoljstva. Narod je pak bio nezadovoljan raznim činovnicima koji su provodili novačenja, oduzimali stoku i urod, prikupljali porez i određivali ljude za prisilan rad. Hrvatskim se krajevima kretalo mnoštvo manjih skupina ratnih dezertera, a među povratnicima s istočne bojišnice stigle su i komunističke ideje Oktobarske revolucije. Na novonastalu situaciju utjecale su i političke prilike vezane uz unutrašnje uređenje nove države. Među mnoštvom vojnika koji su se vraćali s bojišta također je vladalo nezadovoljstvo. Bilo je to razdoblje svojevrsnog bezvlašća u kojem se raspadala Monarhija a nova državna tvorevina još nije u potpunosti zaživjela.[74]

U takvim je okolnostima došlo do pojave takozvanog zelenog kadra koji je stvarao nemire širom Hrvatske provodeći teror, pljačke, palež i ubijanja. Zeleni kadar su skupine vojnih bjegunaca koje su se skrivale od vojske i vlasti, od kojih je dobar dio njih provodio spomenuta nedjela, te bio povezan i s vojničkim pobunama. No, i razni su pljačkaši, kriminalci, te nezadovoljni seljaci i građani također pribjegavali takvim metodama, ili su ponegdje djelovali zajedno, pa je vlast i njih svrstavala među kaderaše. Kaderaši su stvarali nemire od ljeta a najbrojniji incidenti zabilježeni su u jesen 1918. godine.[75]

---

69 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. »Doprinos Podravaca…«, 108-109

70 *Tjednik bjelovarsko-križevački*, br. 43, 19. VIII. 1916.

71 Spomenica župe, 251

72 KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu«, Podravina, vol. V, br. 10, Koprivnica 2006., 130, 151-155

73 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. i H. PETRIĆ. *Prilozi povijesti…*, 137

74 BOGDANOVIĆ, Tomislav. »Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju«, Podravina, vol. XII, br. 23, Koprivnica 2013., 97; KARAULA, Željko. »«30 dana što su potresli Bjelovar » – Odbor Narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine«, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 19, Varaždin, 2008., 259-260; KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. »Virje za vrijeme…«, 57

75 BOGDANOVIĆ, T. »Kategorije zelenog kadra…«, 97

Preteče takvih skupina na kloštarskom području pojavile su se još 1917. godine, a sačinjavali su ih mladići koji su izbjegavali mobilizaciju. Skrivali su se na Bilogori te u okolici kozarevečkog ugljenokopa i Ribnjačke. Narod ih je snabdijevao hranom i ostalim potrepštinama, o čemu je šutio, pa su oružnici bili nemoćni u potrazi za njima. Tako je zapisao kozarevečki župnik u župnoj spomenici.[76]

Prve vijesti o nemirima na području kotara Đurđevec pristigle su 8 lipnja. Stjepan Stilinović, kotarski predstojnik, javio je Velikom županu Vladimiru pl. Labašu Blaškovečkom da se sprema oružana pobuna u Virju ponukana rekvizicijom stoke. Nadalje donosi izjavu nekog vojnog bjegunca iz Đurđevca koji se hvalio seljacima u vinogradu: »Ima nas do pet stotina bjegunaca vojnih od Bjelovara do Đurđevca po šumama raštrkanih te da nam je glavna svrha da dodjemo sa seljacima pogotovo u Podravini u doticaj, da ih pobunimo i tako s njima izvedemo ustanak prevrat, jer nam je taj rat svima dozlogrdio, mi vojnici gladujemo, kod kuća naših nam se sve oduzimlje i rekvirira. I zaista tu i tamo, po vinogradima, u šumama, na konacima, prema Dravi te u šumama napram bjelovarskom kotaru, vidjevaju ljudi, koji na obradbu polja idu, dapače u skupinama po 5 do 10 vojnika, bjegunaca potpuno bojno opremljeni i oboružani, a to da su većinom domaći ljudi iz ovog i bjelovarskog kotara, koji su iz bojnih satnija pobjegli i sada se kao bjegunci po šumama i bregovima zadržavaju.«[77]

Shodno tome do nemira je došlo krajem listopada, o čemu je 28. listopada đurđevečki odvjetnik Iso Lichtenberg napisao izjavu u kancelariji Narodnog vijeća u Zagrebu: »U kotaru gjurgjevačkom zavladala je nesigurnost. Dva puta orobiše Mirka Barca u Kloštru Podravskom, orobiše trgovca Leopolda Pollaka u Virju te mu upališe kuću, koja je do temelja izgorila. Trgovac Albert Weiss i sin u Virju morali su platiti K. 20.000 – otkupnine. Mnogi uglednji žitelji u kotaru dobili su prijeteća pisma, a sve se to čini pod firmom zelenoga kadera, najviše idu proti Židovima ali i proti drugim bolje stojećim žiteljima, a čini se da kod toga sudjeljuju i domaći seljaci osobito iz Virja. Prekjučer došla je štafeta na kotar, da će nahrupiti u Gjurgjevac, pa je oružničtvo ponešto pojačano, ali to sve ne koristi, jer je orobljen i trgovac Martin Hirschler u Molvama. Razbojstva ova preotela su takav mah, da nije siguran ničiji imetak a ni život. Potrebna je brza pomoć, pa molim, da se izašalje izaslanik N. V., te sam uvjeren će mu uspjeti napraviti red i narod umiriti.« Juraj Šimrak, povjerenik Narodnog vijeća, napisao je na poleđini izjave: »Središnja kancelarija prema pouzdanim informacijama javlja predsjedništvu, da je Lichtenberg veoma omražen čovjek u čitavom ovom kraju i da se prema tomu nema izaslati delegat N. V. na njegovu intervenciju, nego na molbu Mirka Barca, koji je doista orobljen«.[78] Lichtenbergove zle slutnje ostvarile su se već idući dan kada je u 9 sati zeleni kadar zajedno s ruljom na očigled oružništva, koje je mirno stajalo, opljačkalo trgovinu mješovite robe Židova Geze Singera u Đurđevcu. Nakon toga uputili su se prema Lichtenbergovoj kući. Uto se pojavio jedan poručnik i prepriječio im nasilni ulazak u kuću, upozorivši kolovođu da se maknu. Budući da ovaj nije htio odstupiti ubio ga je pištoljem, a ostali su se odmah razbježali.[79]

Uslijedili su nemiri i bune u Ferdinandovcu i Virju, a do krvoprolića došlo je i u Kloštru. Tako su se kaderaši 31. listopada sjurili u pljačku Barčeve trgovine (Slika 4.). Pokraj trgovine okupila se nekolicina slučajno zatečenih mještana, koja je iz puste znatiželje htjela svjedočiti ovim zbivanjima. Nažalost, u nastaloj gužvi došlo je i do pucnjave, pa su neki ostali bez glave. Tijekom kaderaške navale poginulo je četvero ljudi. Ljudevit Lörenc[80] ustrijeljen je metkom u srce i ostao na mjestu mrtav, isto kao i Franjo

---

76 BARTOLIĆ, Franjo. Povijest crkve sv. Franje Ksaverskoga u Kozarevcu, http://podravac5.blogspot.hr/2012/02/povijest-crkve-kozarevac-7.html; 1. 4. 2017.

77 KARAULA, Ž. »«30 dana što su…, 104, 141

78 Hrvatski državni arhiv (HDA), Fond Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Središnja kancelarija u Zagrebu, Opći spisi, Zapisnička izjava dr. Lichtenberga o događajima u Đurđevcu, sign. 124-4-1-94, http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/ZbirkaDetalji?ZbirkaId=12091

79 KARAULA, Ž. »«30 dana što su…, 266

80 Matična knjiga mrtvih 1908. – 1927. rkt. župe sv. Benedikta opata i Marije Žalosne u Kloštru Podravskom; https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-899X-RKWK?owc=collection%2F2040054%2Fwaypoints&wc=9R28-N3V%3A391644801%2C391852801%2C391854201&cc=2040054, 12. 3. 2016. (dalje MKM). Ljudevit Lörenc, 25 godina, supruga Rozalija Budrović, Kloštar kbr. 212

Slika 4. Središte Kloštra Podravskog; trgovina Mirka Barca (lijevo) i obitelji Nöthig (desno)

Špoljarić[81]. Vojnik Tomo Bartovčak[82] vratio se bolestan s ratišta kući na oporavak, pa se nesretan zatekao u središtu sela, te je i on ustrijeljen na cesti ispred trgovine. Četvrti stradali je Josip Lemeš[83], radnik u ugljenokopu u Velikoj Črešnjevici. On je poginuo u Budančevici od zalutalog metka oružnika koji su se sukobili s pobunjenicima. Vjerojatno je pripadao kaderašima. Župnik je 3. studenoga zabilježio i petu žrtvu, Doroteju Slivar[84]. Ne zna se je li ona nastrijeljena istog dana, pa podlegla ranama kasnije, ili je pak stradala u novom naletu kaderaša. Dakle, izvjesno je da su pristigli oružnici po svemu sudeći spriječili daljnji pohod pobunjenika, kao i nove moguće žrtve.

Spomenuta skupina kaderaša vjerojatno je prohujala i kroz obližnji Kozarevec, kada je noću orobila mjesnu trgovinu, gostionicu i župni dvor. Župniku su zaprijetili smrću, premda ih je pomagao još od lani. Isti je napisao u župnoj spomenici da je među njima bila i jedna žena, te je poimence naveo sve župljane koji su se priključili pljački. U njihovom pohodu pretučen je učitelj Jakob Golubić u svojoj klijeti, premda ih je hranio i davao im vino. Župnik navodi da je nakon svega banda pohvatana, a na kraju ogorčen piše: »Odurno mi ih je bilo gledati kako se jedan na drugoga izgovara, pa kada sam se sjetio što sam im učinio, a kako su mi platili, prošla me je volja i za rad i za sve. Budući da su se pojavile opet bande pljačkaša, došla je u Pitomaču i Kloštar vojska. Na Božić bilo je pet stotina vojnika da čuva red. Koliko sam molio Boga za mir pa eto kako mi je početak mira donio propast«.[85]

Očekuje se da je o ovim zbivanjima kloštarski župnik Bažulić, koji je revno vodio matične knjige, podosta toga zabilježio u župnu spomenicu, što je i istina. Međutim, kasniji župnik Mijo Jurić (1926. – 1937.) zapisao je 10. listopada 1929. godine u spomenicu: »Dne 8. VII. 1914. kao da je prestao pisati, ali stoji kao da su listovi izvadjeni od samog veleč. g. Baltazara Bažulića. Zašto? Zna se od Gospoda a mi ćemo znati na sudu božjem«. Na kraju je naveo slijedeće: »Evo ovdje vidim da su listovi trgani i ovi ispadaju, moram ih zalijepiti i prekinuti (pisanje; op. a.)«[86] Župnik je očito s razlogom izvadio stranice. Pomnijim čitanjem matične knjige mrtvih vidljivo je da je u nekoliko navrata pri upisivanju stradalih

[81] Isto, Franjo Špoljarić, 27 godina, Rom rodom iz Pitomače, supruga Doroteja rođ. Radelić, Kloštar kbr. 71

[82] Isto, Tomo Bartovčak, 33 godine, supruga Katarina Golubić, Kloštar kbr. 76

[83] Isto, Josip Lemeš, oko 45 godina. Župnik je o njem zapisao: »Prilikom haračenja i otimačine u Kloštru naletio na hitac oružnika – nađe smrt u Budančevici. Otkud se doklatario u svom zvanju, nepoznato. Pokopaše ga potajice noću. Bit će valjda pitomački cigo.« Ime i prezime upisano je naknadno nakon identifikacije.

[84] Isto, Doroteja Slivar rođ. Bartovčak, 25 godina, suprug Matija Bartovčak, Prugovac kbr. 154. »Prigodom pljačkanja u Kloštru po dućanima od buntovnika i tatova ustreljena.«

[85] BARTOLIĆ, F. Povijest crkve sv. Franje…

[86] Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Benedikta opata i Marije Žalosne u Kloštru Podravskome, Župna spomenica 1780. – 1956., , 246, 250 (dalje Župna spomenica)

vojnika, pa i naknadnim upisivanjem, pribilježio svoje škrte »političke komentare« koji odaju njegovu naklonost jugoslavenstvu i srpskoj političkoj opciji. Budući da je krajem 1918. godine došlo do ostvarenja njegove vizije jugoslavenske države, pretpostavka je da je o tome podosta napisao u spomenici. Je li on kasnije promijenio svoje političke nazore, ili je shvatio da bi mu jednog dana štogod od zapisanog moglo naštetiti, teško je reći. Uglavnom, velika je šteta jer su mještani tako ostali uskraćeni za svjedočanstva o ratnim godinama u Kloštru i to onako kako ih je vidio njihov župnik. Unatoč vremenskom odmaku, kada je 1938. godine postao župnikom u Kloštru, Alojzij Stella napisao je: »Za vrijeme prevrata 1918. dok se po okolici naveliko kralo i pljačkalo, g. Bažuliću nisu ništa nažao učinili«.[87]

Ovaj nemili događaj nije nimalo pokolebao pobunjenike, pa je 5. studenoga telefonom iz željezničkog kolodvora u Budančevici upućena Odjelu za narodnu obranu Narodnog vijeća u Zagrebu vijest »… da prijeti velika opasnost od pljačkaša. Osobito je ugrožen paromlin, koji ima 50 vagona žita. Kolovođe razbojnika vratili su se sa paljenja ovamo i groze se, da će popaliti kuće trgovaca, poštu, kolodvor i paromlin. Trebalo bi barem deset momaka sa dvadeset pušaka i municijom odmah poslati u pomoć, jer je inače sve izgubljeno.«[88] Zbog navedenih nemira i pljački u Kloštru i Đurđevcu, te paleža konjske bolnice u Virju, na području županije proglašen je prijeki sud, prvi takav sud u Državi Slovenaca, Hrvata i Srba.[89] Zato se Stjepan Radić još 4. studenog založio u Središnjem odboru Narodnog vijeća u Zagrebu da se čim prije istraže ovi nemili događaji, pogotovo strijeljanja u Virju i Đurđevcu počinjena prije proglašenja prijekog suda.[90] Poradi toga 5. studenog Narodno vijeće SHS u Zagrebu uputilo je izaslanika Vlaha Pečanca u navedena mjesta da izvidi stanje.[91] Pečanec je obišao općine Virje, Ferdinandovac, Molve i Kalinovac, i u izvješću ukratko naveo zatečeno stanje. Prema navedenoj uredovnoj potvrdi Pečanec je zapravo poslan u Kloštar, ali u izvještaju ništa nije zapisao o tamošnjim prilikama.[92]

Nakon što je u listopadu u Zagrebu osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao središnje nadstranačko tijelo nove organizirane vlasti, prišlo se i osnivanju lokalnih odbora širom Hrvatske. Kotarski odbor Narodnog vijeća osnovan je u Đurđevcu 12. studenog uz nazočnost kotarskog predstojnika Stjepana Stilinovića. Na čelo odbora izabran je predsjednik dr. Petar Majer, narodni zastupnik. Tajnikom je postao Milan Berdušek, kotarski pristav, a blagajnikom Matija Cestar, općinski blagajnik u Đurđevcu. U odbor su još izabrani dr. Petar Zrelec, kotarski sudac, dr. Andrija Peršić, odvjetnik i javni bilježnik, Nikola Medvedec, đurđevečki župnik, Tomo Jalžabetić, narodni zastupnik, seljaci Štefo Zrelec, Petar Hodalić i Štefo Štefanov, te Stilinović. Odbor je na sjednici odlučio da se radi provedbe javnog reda i sigurnosti zamoli Vijeće u Zagrebu da se za područje kotara na čelo narodne straže postavi jedan strani viši časnik, a u svakoj općini po jedan časnik ili podčasnik.[93] Pečanec zapisao je u izvještaju da su općinski odbori osnovani u navedenim općinama, a vjerojatno i u Kloštru, premda to ne navodi.

Da spriječi nove nemire, kotarski je odbor odlučilo da se uz postojeće oružništvo osnuju i narodne straže u svim selima. Za Kloštar je odlučeno da naoružana straža broji 30 (10 dnevno) stražara, Prugovec 24 (8), te Kozarevac i Dinjevec po 15 (5). Tako je svaki stražar morao biti na službi svaki treći dan po 24 sata. Određeno je da će za službu dobiti pet kruna nagrade od općine, a isto toliko i za hranu, koju

---

87 Isto, 251

88 KRIZMAN, Bogdan. »Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.«, Historijski zbornik, god. X, br. 1-4, Zagreb, 1957., 120

89 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, M. »Virje za vrijeme…«, 57

90 KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira. »Virje od završetka Prvog svjetskog rata do šestosiječanjske diktature«, Virje na razmeđu stoljeća, zbornik V, Virje, 1993., 108

91 HDA, Fond Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Sekcija za organizaciju i agitaciju, Opći spisi, Uredovna potvrda, sign. 124-5-1-13, http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/ZbirkaDetalji?ZbirkaId=11901, 28. 8. 2016.

92 HDA, Izvješće organizatora i agitatora Vlaha Pečanca o putu po općinama Virje, Molve, Ferdinandovac i Kalinovac, sign. 124-5-1-300, http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/ZbirkaDetalji?ZbirkaId=12091, 28. 8. 2016.

93 HDA, Prepiska s mjesnim odborima Narodnog vijeća, Zapisnik osnivačke sjednice kotarskog odbora Narodnog vijeća od 12. studenoga 1918., sign. 124-5-2-84, http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Portals /0 /HDAZbirke /124 /0124_08658-0659.jpg, 28. 8. 2016.

mora ponijeti od kuće. U slučaju izvanredne potrebe ostali stražari žurno su se morali javiti na poziv. Za pouzdanost određenih stražara trebalo je jamčiti općinsko vijeće. Osim uspostave mira i reda oružnici su morali zajedno sa narodnom stražom pohvatati preostale kolovođe nemira i predati ih sudu. Pojačanim stražama spriječena su daljnja nasilja i pljačke, koje su iza sebe ostavile petero stradalih u Kloštru.[94]

6. STRADALI VOJNICI S PODRUČJA KLOŠTARSKE ŽUPE

6.1. Poginuli i umrli vojnici u crkvenoj matičnoj knjizi mrtvih

Nakon mobilizacije Kloštrani su uglavnom bili uključeni u varaždinsku 16. pješačku pukovniju sa sjedištem u Bjelovaru i 27. pješačku pukovniju u Sisku, zatim u 78. pješačku pukovniju u Osijeku i 96. pješačku pukovniju u Karlovcu, te u 5. ulanersku pukovniju u Varaždinu. Manji broj pripadnika mobiliziran je u neke druge postrojbe, uglavnom topničke i opkoparske.[95] Varaždinska 16. pukovnija formirana je 1872. godine objedinjavanjem 16. Ugarske, te 5. Križevačke i 6. Đurđevečke graničarske pukovnije (Slika 5.). Tijekom Velikoga rata borila se u sastavu 72. brigade 36. divizije 13. zagrebačkoga zbora, s time da je na početku rata u kolovozu 1914. godine bila u sastavu 5. armije. Ratovala je na Drinskoj fronti i u poznatoj Cerskoj bitki, a početkom 1915. godine prebačena je u Bukovinu u sastav 7. armije. Poslije je pripala 3. armiji i krvarila u Galiciji. Na kraju rata manji se broj pripadnika pukovnije nalazio na talijanskoj bojišnici, dok je veći dio boravio u Bačkoj i Banatu sudjelujući u održavanju reda i zaplijeni žita za potrebe vojske.[96] Prema pukovnijskom ratnom dnevniku već do 29. prosinca 1914. godine poginulo je 488 pripadnika, 684 su nestala, a 2.400 ih je ranjeno.[97] Prema nepotpunim podatcima pukovnijske matice umrlih, tijekom rata poginulo je, umrlo i nestalo 2.416 pripadnika pukovnije, a više od polovice njih palo je na bojišnici i nikad nisu pokopani.[98]

Slika 5. Đuru Kralja (1881.) iz Kloštra rat je zaobišao kao jednog od malobrojnih vojnih obveznika proglašenih nesposobnima; prvi slijeva (Fotografija iz zbirke Mirka Jelušića iz Kloštra Podravskog)

Prema crkvenoj matičnoj knjizi umrlih stradalo je 70 vojnika s područja župe. Posve je sigurno da spomenuta brojka nije konačna jer je župnik Bažulić evidentirao vjerojatno samo one o kojima je dobio službenu obavijest.

6.2. Popis poginulih i umrlih vojnika u crkvenoj matičnoj knjizi mrtvih

Valent Bajsar, 44 god., neoženjen, roditelji Tomo i Ana rođ. Bartovščak, **Prugovac** kbr. 44; poginuo 15. kolovoza 1914., upisan u studenom 1914. *Umro na bojnom polju u Srbiji. Pogodjen tanetom u nogu: potom iskoči iz bližnje kukuruze drugi sakrit bezdušni vojnik koji mam zatjera svoj bod u vrat.*

---

94 HDA, Fond Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Sekcija za organizaciju i agitaciju, Prepiska s mjesnim odborima Narodnog vijeća, Đurđevac, Izvješće kotarskog upravitelja Stjepana Stilinovića od 13. studenoga 1918. godine, sign. 124-5-2-84, http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Portals/0/HDAZbirke/124 /0124_08660-08661.jpg, 28. 8. 2016.

95 GRALJUK, Boris. »Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u Prvom svjetskom ratu«, Riječ, 1-3, Sisak, 2013., 5-6

96 Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke…, 8

97 Isto, 81

98 STRUGAR V. i D. HABEK. »Mortalitet 16. varaždinske…«, 113

Umro junačkom smrti. Sudrugari ga pokopaše postavivši mu vrh groba – križ – Slava Ti junače i pokoj vječni!

Benko Videković, 28 god., oženjen, supruga Katarina rođ. Topolovčan, **Dinjevac** kbr. 25; poginuo 15. kolovoza 1914., upisan u studenom 1914. *Ustrieljen na ratištu u Srbiji junačkoj. Gdje baš točno se ne zna. Po prilici svojoj kod navale na Loznicu. Pao junački za vjeru, Kralja i domovinu. Pokoj mu vječni u tudjini! Slava junaku!*

Štefan Mesar, 26 god., oženjen, supruga Terezija rođ. Slavojević, **Kloštar** kbr. 20; poginuo 16. rujna 1914., upisan krajem listopada 1914. *Pao junačkom smrti u ratu sa Srbijom. Pokopan u Zvorniku 17. IX. Junače! Slava Ti! Vojnički dušobrižnik 16. Rgmt.*, slijede nečitke brojke

Verlustliste[99]: pričuvni pješak, 27. pješačka pukovnija, 8. satnija

Matična knjiga rođenih (MKR): rođ. 26. prosinca 1888., otac Josip i majka Mara Ivković. Kloštar kbr. 120; *Pao na ratištu proti Srbima kad navališe na Bosnu 1914.kod Zvornika. Pokopan ondje*[100]

Stjepan Matulec, 23 god., neoženjen, roditelji Ivan i Rozalija rođ. Kralj, **Budančevica** kbr. 61; poginuo 30. rujna 1914., upisan u prosincu 1914. *Poginuo junačkom smrti u boju na južnom ratištu proti Srbima. Prema dopisu kr. ug. dopisnoga domobranskog bataljiuna od 25. prosinca 1914., br. 2487. Pokoj mu vječni!*

Josip Ščerbek, 35 god., oženjen, supruga Barbara rođ. Jakšeković, **Prugovac** kbr. 48; ranjen u rujnu 1914., upisan u studenom 1914. *Poginuo junačkom smrti na ratištu proti Srbima. Umro u bolnici 7. rujna 1914. u Budimpešti i pokopan na groblju Olkusz. Pokoj vječni i slava mu!*

Štefan Babić, 29 god., oženjen, supruga Ana rođ. Kraljek, **Budančevica** kbr. 46; poginuo 10. listopada 1914., upisan u veljači 1916. *Umoren šrapnelom u boju proti Srbima kod »Crnog vrha« gdje i pokopan. Pokoj mu vječni u daljini!*

Martin Glavak, 34 god., oženjen, supruga Marija rođ. Čupen, **Kloštar** kbr. 37; poginuo 27. studenoga 1914., upisan u siječnju 1915. *Na bojištu u »Prokušanoj Srbiji« pogodjen u glavu kuglom te za pol sata mučeničku dušu ispusti. Slava i uspomena poginulom junaku! Pokoj mu vječni! Zakopan gdje …. ne poznato.*

Matija Kraljek, 33 god., oženjen, supruga Marija rođ. Maturanec, **Budančevica** kbr. 47; poginuo 29. studenoga 1914., upisan u rujnu 1915. *Poginuo u ratu u Srbiji ponosnoj, junačkom smrti, zato vječna mu slava i uspomena. Pokoj mu vječni među braćom Srbima!*

Matična knjiga umrlih 16. pješačke pukovnije (MKU 16.): rođ. 1882., pješak, 7. satnija, poginuo 30. studena 1914. u Čibutkovici / Srbija

Valent Toš, 29 god., oženjen, supruga Marija rođ. Plesec, **Dinjevac** kbr. 17; umro u studenu 1914., upisan u svibnju 1915. *Na ratištu u Galiciji prehladjen, te umre negdje u bolnici: gdje …. nepoznato. Pokoj mu vječni!*

Matija Rasinec, 31 god., oženjen, supruga Rozalija rođ. Mađerić, rođen u Kloštru, živio u **Dragancima** kbr. 424; poginuo 8. prosinca 1914., upisan u kolovozu 1915.

Pao junačkom smrti na ratištu u Galiciji – pokopan u Kozluku[101]*. Pokoj mu vječni!*

Vid Šandrovčan, 38 god., oženjen, supruga Rozalija rođ. Rođak, **Budančevica** kbr. 1; poginuo 8. prosinca 1914. *Pao u ratu u Srbiji kod Niša. Slava osloboditeljima našim! Slava vojniku!*

Tomo Đud, 36 god., oženjen, supruga Katarina rođ. Glavak, **Prugovac** kbr. 89; poginuo 13. prosinca 1914., upisan u lipnju 1915. *U ratu sa Srbijom pogodjen tanetom, teško ranjen, umro i pokopan na ratištu. Pokoj vječni mučeniku!*

Tomo Domović, 31 god., oženjen, supruga Marija rođ. Jelušić, *sa troje neobskrbljene djece*, **Kloštar** kbr. 58; poginuo 14. prosinca 1914., upisan u siječnju 1915. *Hrvati prvi unidjoše u Srbiji u Beograd, osvojivši cielu gornju Srbiju. Potiorek zapovjednik naše vojske bi imenovan guvernerom zaposjednutih srpskih krajeva. Nadošla premoćna pomoć Srbima i Potiorek da naši ne nastradaju dadu za odlazak i*

---

99 Pod napomenom, Verlustliste, navode se osobni podatci pojedinog vojnika iz navedenog izvora

100 Župnik je u dvije različite matične knjige naveo dva različita kućna broja obitelji Mesar; 20 i 120.

101 Naselje Kozluk nalazi se u Bosni i Hercegovini, na lijevoj obali Drine. Tada je 16. pješačka pukovnije ratovala na tom području. Nije jasno zašto je župnik naveo Galiciju, osim ako tamo postoji mjesto sličnog imena.

ispražnjenje Beograda. Pokojni Tomo nadje svog vojnika – ranjena – od navaljenih Srba – vukav ga i nosio u zaklon – ali u tom milosrdnom činu pogodi ga srbski metak – smrtonosno – za kratko vrieme umre u Rumi. Počivao mučenik u miru Božjem!

MKU 16.[102]: pješak, 2. doknadna satnija, poginuo 7. prosinca 1914. na Visu kod Lazarevca

Matija Topolovčan, 30 god., oženjen, supruga Marija Sabadži (Sabađija, op.a.) rođ. Kralj, **Dinjevac** kbr. 25; poginuo 14. prosinca 1914., upisan u siječnju 1915. *Ustrieljen ubojitom krugljom boreč se na poziv Njegova Veličanstva kralja hrvatskoga Franje Josipa I. za nanešena zločinstva proti priestolj nasljedniku Franji Ferdinandu (proti … junacima Srbima. Slava ti junače mučeniče!*[103]*)*

MKU 16.; rođ. 1885., pješak, 11. satnija, poginuo 4. prosinca u Razbojištu kod Lazarevca

Luka Matulec, 26 god., oženjen, supruga Marija rođ. Maturanec, **Budančevica** kbr. 60; umro 17. prosinca 1914. *U boju u junačkoj Srbiji – ranjen – prevezen u bolnicu u Osijek gdje podleže ranama. Pokojnem vojniku slava i pokoj vječni!*

Bolto Cmrk, 21 god., neoženjen, roditelji Josip i Marija rođ. Rođak, **Kloštar** kbr. 14;

umro 31. prosinca 1914. *Prehladio se na vježbama. Pokopan na župnom groblju u Bjelovaru. Franjo Göszel, bjelovarski kapelan, 1. I. 1915.*

Drugi put upisan je u listopadu 1918. godine: *U Truppenspitalu bjelovarskom – providjen. Pokopan na groblju sv. Andrije po vojničkom kuratu. Z. vl. br. 28 960-1917. T. br. izv. 10 008 od 12. XI. 1918., sa potpisom dr. Maretić.*

MKU 16.: 4/I satnija (umro od upale pluća[104])

Petar Pejić, 23 god., oženjen, supruga Rozalija rođ. Đipalo, rođen u Kalinovcu, živio u **Budančevici**; umro 5. siječnja 1915., upisan u travnju 1915. godine. *Vračajuć se sa vojne iz Srbije u Hrvatsku, bi okužen pošalinom*[105]*. Sva vještina i mar liječnika da ga povrate k zdravlju bude uzalud i on sirotan daleko od doma si dragog u tudjini i zaboravu – počiva čekajuć plaću mučeništva. Pokoj i tebi!*

Štefan Ivković, 27 god., oženjen, supruga Rozalija Sabadži (Sabađija, op.a.) rođ. Bogdan, **Kloštar** kbr. 258; umro od pošaline 28. siječnja 1915., upisan u veljači 1915.

Umro u Truppenšpitalu u Vrdniku; gdje se zadobavi na ratištu boletice, ne mogavši je preboljeti. Slava ti vojniče mučeniče!

Štefan Sabolić, 21 god., neoženjen, roditelji Štefan i Rozalija rođ. Kraljek, **Budančevica** kbr. 50; umro 28. veljače 1915., upisan u veljači 1916. *Pogodjen ruskim tanetom u Galiciji kod Sielec*[106] *gdje i pokopan (13. red, grob 9007), Pokoj mu vječni!*

Verlustliste: pješak, 16. pješačka pukovnija, 1. satnija

Matija Kralj, 23 god., neoženjen, roditelji Tomo i Marija rođ. Berić, **Kloštar** kbr. 131; poginuo 29. veljače 1915., upisan u srpnju 1919. *Na ratištu u Galiciji – Rybna – Stanislav*[107]

Tomo Ivadi, 21 god., neoženjen, roditelji Benko i Ana rođ. Matulec, **Budančevica** kbr. 32; poginuo u veljači 1915., upisan u lipnju 1915. *Usmrćen na bojnoj liniji u Srbiji. Kada i gdje ne saobćuje kraljevski kotar u Gjurgjevcu. Sam se prijavio kao dobrovoljac; svoju dobru volju platio životom. Pokoj vječni njegovoj plemenitosti i oduševljenju!*

Verlustliste: pješak, 26. pješačka pukovnija, 13. satnija

Franjo Sulimanec, 21 god., neoženjen, roditelji Tomo i Marija rođ. Sabol, rođen u Dragancima (ne piše gdje je živio); umro 5. ožujka 1915. *U ratu proti bezbožnim – heretičkim – Rusima na dalekim*

---

[102] Pod napomenom, MKU 16, navode se osobni podatci pojedinog vojnika iz Matične knjige umrlih 16. pješačke pukovnije

[103] Župnik je podatke u zagradi vjerojatno dopisao kasnije, ili je samo podcrtao dio rečenice u zagradi, upisavši pritom datum 29. X. 1918.

[104] Matica umrlih Pričuvne (rezervne) bolnice u Bjelovaru 1914. – 1918., sv. I, br. 1916, str. 6, https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L99X-6K39?mode=g&i=23&wc=9R2W-3YS%3A391644501 %2C391673401%-2C391673402&cc=2040054

[105] Trbušni tifus *(Typhus abdominalis).*

[106] Sielec – ukr. Silec.

[107] Rybno – Stanislaw / Stanislaviv (njem. Stanislau); danas Ivanofrankivsk.

Karpatima a ranjen – ljutim šrapnelom – prenesen u vojničku bolnicu u Debrecinu – gdje i onako – kako je već doma izgledao – smrt – nadje u tudjini. Pokoj vječni Tebi – hrvatski mučeniče!

MKU 16.; iz **Dinjevca**, pješak, 1. satnija

Ivan Jelušić, 25 god., oženjen, supruga Rozalija rođ. Kokotić, **Kloštar** kbr. 257; umro 13. ožujka 1915. *Na bojištu proti Srbima, zadobio pošalinu, usljed koje prenesen u vojnu bolnicu u Vrdniku – Srijem – umre gdje bi i pokopan. Pokoj vječni u daljini!*

MKU 16.; rođ. 1885., pješak, 12. satnija

Ivan Brusač, 22 god., oženjen, supruga Ana rođ. Nikšić, **Prugovac** kbr. 40; poginuo 15. ožujka 1915.[108], upisan u srpnju 1916. *Pao u Galiciji kod Tarnowica Polna u ratu proti Rusima gdje ga pokopa vojni dušobrižnik Karl Gruber – a valja da podieli sakramente. Pokoj ti vječni!*

Verlustliste: pješak, 53. pješačka pukovnija, 12. satnija

Ivan Marusić[109], neoženjen, roditelji Matija i Katarina rođ. Bešen; umro 1915., upisan u ožujku 1915. *Obolio na pjegavoj pošalini na ratištu u Galiciji proti Rusima, prenesen u vojnu bolnicu gdje umre izvan domovine. Pogodjen dvjem tanetima u prsima.*

Ivan Đipalo, 40 god., oženjen, supruga Ana rođ. Glavak, **Budančevica** kbr. 64; umro od pošaline 19. ožujka 1915., upisan u svibnju 1915. *Na povratku iz Srbije obolio te u posadnoj bolnici u Vrdniku preminuo. Pokoj mu vječni!*

Andrija Sokolović, 34 god., topnik, oženjen, supruga Barbara rođ. Bogdan, **Budančevica** kbr. 66; umro 21. ožujka 1915., upisan u kolovozu 1915. *Umro u Budimpešti u bolnici od pošaline, gdje i pokopan. Slava pokojnom vojniku!*

Jakob Hobolja, 30 god., neoženjen, roditelji Matija i Ana rođ. Greguraš, **Kloštar** kbr. 126; umro 28. travnja 1915. *Prehladio se na ratištu i dovezen u bolnicu – Viroviticu – umre.*

MKU 16.; pješak, 2. doknadna bojna, obolio od meningitisa

Štefan Željeznak, 23 god., neoženjen, roditelji Mijo i Katarina rođ. Krušelj, rođen u Biškupcu, živio u **Kloštru** kbr. 278; poginuo 16. svibnja 1915., upisan u veljači 1916.

Boreć se na Karpatima proti Rusima smrtnim tanetom uhvaćen svrši junački spriečavajući Ruse da provale u Magjarsku mladi život svoj. Eto, kako životom svojim brani tugjinsku Magjarsku, koja nam je Hrvatima najljući neprijatelj.

Tomo Matulec, 35 god., oženjen, supruga Jelena rođ. Kapelčan, **Budančevica** kbr. 68; umro 15. srpnja 1915. *U ruskom zarobljeničtvu u samarskoj guberniji na koleri obolio i umro. Pokoj mu vječni!*

Đuro Horvat, 36 god., topnik, oženjen, supruga Roza rođ. Nikšić, **Dinjevac** kbr. 84;

umro od trbušne pošaline 16. kolovoza 1915., upisan u studenom 1915. *Umro u vojnoj bolnici u Košicama gdje na centralnom groblju bi i pokopan.*

Mijo Knezić, 26 god., neoženjen, roditelji Rok i Ruža rođ. Namesnik, **Kloštar** kbr. 137; poginuo 9. rujna 1915. *Pao na bojnom polju u Rusiji. Gdje, nepoznato. Pokoj vječni usmrćenom junaku!*

Josip Segin, 19 god., neoženjen, roditelji Franjo i Barbara rođ. Pintarić, **Kloštar** kbr. 1; poginuo 27. kolovoza 1915., upisan u srpnju 1919. *Na ratištu u Galiciji – Zadorov*[110] *– pao – gdje i pokopan.*

MKU 16.; rođ. 1894., pješak, 1. satnija

Ivan Domović, 36 god., oženjen, supruga Ana rođ. Sabolić, **Kloštar** kbr. 182; umro 12. rujna 1915. *Na ratištu proti Rusima u Ruskoj pogodjen tanetom u trbuh, prevežen u Berekszasz*[111] *– Ugarska – u županijskoj bolnici – umre – gdje bi pokopan. Pokoj mu vječni u tudjini!*

MKU 16.; rođ. 1878., 2. doknadna satnija

---

[108] Župnik je isprva upisao 1916. godinu, što je pogrešno, no sam je ispravio pogrešku i naknadno upisao znamenku 5.

[109] Točnije Maresić, jer prezimena Marusić nema na području kloštarske župe. Za ovog vojnika nije upisana godina starosti i mjesto rođenja i stanovanja. Vjerojatno je rodom iz Kloštra. Neobično je to da je župnik u ove rubrike upisao *Zlatni Prag*, što stvara nedoumicu. Možda je vojnik umro u bolnici u Pragu.

[110] Zadorów.

[111] Beregszász (Ukrajina).

Stjepan Đurišević, 21 god., oženjen, supruga Ana rođ. Presečan, **Kloštar** kbr. 178; poginuo 15. rujna 1915., upisan u ožujku 1916. *Pao na ratištu u Galiciji kod Osovice*[112] *- Buczacz gdje i pokopan. Pokoj mu vječni!*

MKU 16.; pješak, 16. pješačka pukovnija, 1. satnija

Josip Đurišević, 38 god., neoženjen, roditelji Ivan i Ana rođ. Hangel, **Kloštar** kbr.

216; poginuo 1. siječnja 1916., upisan u srpnju 1919. *Na ratištu u Galiciji kod Barancza*[113] *od puščanog hica pogodjen gdje i pokopan.*[114]

MKU 16.; rođ.1879., pješak, 3. doknadna satnija, poginuo 2. siječnja 1916.

Stjepan Maljak, 23 god., neoženjen, roditelji Florijan i Jelena rođ. Kalinik, **Kloštar** kbr. 40; poginuo 2. siječnja 1916., upisan u lipnju 1916. *Rusko tane u Bukovini probilo mu glavu. Dokončao tako mladi život svoj. Pokoj vječni u zemljici mu tudjoj!*

MKU 16.; pješak, 1. doknadna satnija, poginuo kod mjesta Rarancze / Brernovitz u Bukovini

Štefan Zajec, 30 god., oženjen, supruga Klara rođ. Bartovčak, **Prugovac** kbr. 155; poginuo 2. siječnja 1916., upisan u srpnju 1916. *Umoren u boju proti Rusima kod Barancze* (Rarancze, op.a.) *u Bukovini gdje i pokopan. Slava ti jadniče i plata u Boga!*

MKU 16.; pješak, 1. doknadna satnija, poginuo kod mjesta Rarancze / Brernovitz u Bukovini

Matija Bušetinčan, 23 god., oženjen, supruga Margita rođ. Brusač, **Prugovac** kbr. 43; umro 23. siječnja 1916., upisan u listopadu 1917. *Zarobljen u Srbiji – Užice – premješten u zarobljeničtvo u Italiju – gdje u mjestu Asmara – Fanelli – od gladi i talijanskoga jada - tužan – umre.*

Martin Spitek, 32 god., oženjen, supruga Katarina rođ. Sabolić, rođen u Dinjevcu, živio u **Budančevici**; umro 5. veljače 1916. *Pogodjen šrapnelom na bojištu u Bukovini proti Rusima – u prsa – primio sv. sakramente umro i pokopan u Jurkoutz. A. Potočki domobranski župnik. Pokoj mu vječni!*

Imbro Maturanec, 43 god., bolničar, oženjen, supruga Katarina rođ. Bukovčan, **Budančevica** kbr. 5; umro 6. veljače 1916. *Granatom pogodjen u nogu. Iza odrezanja iste umro. Primivši sv. sakrament pokopan u Löcse, Mađarska*[115]*. Pokoj mu vječni!*

Tomo Šipek, 20 god., neoženjen, roditelji Josip i Marija rođ. Mrazović, **Dinjevac**; poginuo 14. ožujka 1916., upisan u srpnju 1919. *Na ratištu u Bukovici kod Brernovitza.*

Andrija Ivanović, 32 god., oženjen, supruga Terezija rođ. Ivanović, **Dinjevac** kbr. 100; poginuo 28. veljače 1916., upisan u srpnju 1919. *Na ratištu u Galiciji kod Krasnostavec*[116].

Šimun Sabolić, 27 god., oženjen, supruga Barbara rođ. Matulec, **Budančevica** kbr. 49; umro 13. ožujka 1916., upisan u lipnju 1916. *Umro na plučnoj tuberkulozi u Beču u Reservespitalu, koje zadobavio na bojnom polju u Galiciji proti Rusima. Pokoj vječni nastradalom junaku!*

Ivo Domović, 22 god., neoženjen, roditelji Ivan i Marija rođ. Sabolić, **Kloštar** kbr. 175; umro 6. travnja 1916., upisan u studenome 1916. *Wien Lenzir Abteilung: piše: Österreischer Soldat, in der rusischen Kriegsgefangenschaft zu Taschkent – Klein Asien – gestorben – na čem? ne spominju. Pokoj mu vječni!*[117]

Mijo Topolovčan, 28 god., oženjen, supruga Ana rođ. Maturanec, **Kloštar** kbr. 144; umro 25. travnja 1916., upisan u svibnju 1916. *U vojni proti Rusima na Karpatima u snijegu: ne mogavši preboljeti podlieže u bolnici Nyuerhaza*[118] *u Magjarskoj – ljutoj boljetici.*

MKU 16.; rođ. 1888., pješak, 6. satnija, umro od tuberkuloze

Martin Kraljek, 30 god., oženjen, supruga Katarina rođ. Kralj, **Kloštar** kbr. 198;

---

[112] Osowce.

[113] Rarancze, ukr. Ridkivci.

[114] U rubrici »Opazka« naknadno je upisano: Katarina rođ. Gjuras ostavljena supruga u Budančevici.

[115] Naselje se danas nalazi u Slovačkoj.

[116] Krasnostawcze.

[117] Župnik je tekst prepisao s primljene vojne smrtovnice u kojoj piše da je vojnik umro u ruskom zarobljeništvu u Taškentu.

[118] Nyíregyháza.

umro 4. lipnja 1916., upisan u prosincu 1917. *Poginuo kod Dobronotze*[119] *u Galiciji. Na ratištu zaglavio. Pokopan na bojnom polju. Javio C. i Kr. doknadni bat. u Bjelovaru d. d. 11. X. 1917., br. 16038.*

MKU 16.; pješak, 3. doknadna satnija

Ivan Tot, 21 god., neoženjen, roditelji Štefan i Katarina rođ. Šabijan, **Prugovac** kbr. 99; poginuo 16. lipnja 1916., upisan u srpnju 1916. *U nesretnom ratu, koji kao aždaja – guta mlade nadobudne živote – podmlatke starih – pade na bojnom polju proti – laži osloboditeljima Rusima kod Dobronicza* (Dobronoutz, op.a.) *u Bukovini. Slava ti sirota!*

MKU 16.; pješak, 3. doknadna satnija, poginuo 6. lipnja

Josip Jelušić, 30 god., zugsfürer[120], udovac, pokojna supruga Ana rođ. Kokotić, **Kloštar** kbr. 97; umro 11. listopada 1916. *Na bojnom polju proti otimačima nevjernicima Talijanima kod Nove Vasi pri Trstu nagrađen srebrnim kolanjama za hrabrost, obori ga neprijateljsko tane pade slavno. Pokoj mu vječni!*

Verlustliste: 96. pješačka pukovnija, 14. satnija; kao pripadnik 6. satnije ranjen početkom 1915.

Matija Maročić, 38 god., oženjen, supruga Barbara rođ. Koprolčec, **Prugovac** kbr. 22; umro 21. listopada 1916. *Boreći se na Soči proti licemjernim i neistinitim Digaš Talijanima prehladio se i umoran tielom ne diže se više. Došao kući umrije u Prugovcu gdje bi i pokopan.*

Josip Ivanuša, 30 god., neoženjen, roditelji Lovro i Marija rođ. Tomašić, rođen u Murskom Središču, živio u **Ribnjačkoj / Prugovac**; poginuo 4. prosinca 1916., upisan u rujnu 1919. *Pao na ratištu za volju cara Habsburg. Mjesto ukopa nepoznato.*

Đuro Mikles, 26 god., oženjen, supruga Marija rođ. Čikvar, **Kloštar** kbr. 83; poginuo 5. siječnja 1917. *Pao na bojnom polju u Rumunjskoj – pokopan u Hârja mjestu 6. siječnja 1917.*

Franjo Crnčić, 30 god., neoženjen, roditelji Janko i Julijana rođ. Jady, **Prugovac** kbr. 170; umro u ožujku 1917., upisan u srpnju 1919. *U typhusu – Jasey*[121] *– Rumunjska.*

Josip Božo, 36 god., oženjen, supruga Rozalija rođ. Đipalo, rođen u Kalinovcu, živio u **Budančevici**; poginuo 11. srpnja 1917., upisan u listopadu 1917. *Poginuo na ratištu u Zadvorczu u Galiciji u borbi proti Rusima. Počivao u miru!*

Martin Jurić, 21 god., neoženjen, roditelji Mijo i Elizabeta rođ. Kraljek, **Kloštar** kbr. 313; poginuo 20. srpnja 1917., upisan u kolovozu 1917.[122] *Granatom pogodjen u slavu proti Rusima u Galiciji kod Landestreua*[123] *gdje i pokopan. Pokoj mu vječni u tudjini! Smrt javio feldkurat*[124] *Julijus Bürger.*

Martin Šogorić, 20 god., neoženjen, roditelji Matija i Elizabeta Šogorić, **Prugovac** kbr. 93; poginuo 29. srpnja 1917., upisan u srpnju 1919. *Na ratištu u Galiciji kod Krasnostavec* (Krasnostawce, op.a.).

Ivan Rupić, 22 god., neoženjen, roditelji Matija i Marija rođ. Sučić, **Dinjevac** kbr. 9; poginuo 30. srpnja 1917., upisan u listopadu 1917. *U Rusiji u vojni na predstraži – zatečen od Kozaka – na groblju u Belilicza – sasjekoše ga na komadiće misleći da je »magyar«. Saznavši kasnije od – seljaka – da je to »bratko« Horvat – požališe ali … prekasno. Pokoj vječni!*

Josip Kardinar, 40 god., oženjen, supruga Agneza rođ. Horvat, **Dinjevac** kbr. 94; poginuo 4. studenoga 1917., upisan u veljači 1918. *U Bečkom Novom Mjestu u državnoj radioni streljiva nastradao usljed explozije.*

Antun Maturanec, 22 god., neoženjen, regrut 16. Inf. Rgmt.[125], roditelji Josip i pokojna Barbara rođ. Rođak, **Budančevica** kbr. 5; umro *(plučni tuberkuli)* 19. ožujka 1918., upisan u travnju 1918. *K. u.*

---

119 Dobronoutz, ukr. Dobrynivci.

120 Vodnik.

121 Jassy.

122 Njegova pogibija zabilježena je i u matičnoj knjizi rođenih (rođ. 29. X. 1896., sin Mije i Jalže rođ. Kraljek, Kloštar kbr. 10; na stanu)

123 Njemačko ime za Landyzhen.

124 Vojni kapelan.

125 16. infanterijska regimenta (pješačka pukovnija)

K. Epidemiespital Brernovitz – Militärfriedhof in Bethlen, am 21. März begraben (grob br. 39.314)[126]. *Pokoj mu vječni u tudjini!*[127]

Josip Hajduk, 54 god., oženjen, supruga Marija rođ. Gorički, **Prugovac** kbr. 133; umro 5. travnja 1918. *Umro u Truppenspitalu u Beču IV. Meidling (uzrok nepoznat). Pokopao ga Stranjšek, feldkurat (grob br. 27962).*

Mijo Saraja, 35 god., topnik kr. ug. dom. 6/42 pukovnije[128]; oženjen, supruga Genoveva rođ. Kokor, **Dinjevac** kbr. 88 (63, stari kbr.); poginuo 18. lipnja 1918.

U ratu pogodjen od komada granate. Pokopan na vojničkom groblju 18. VI. 1918. Prema prepisu smrtnoga lista ratne matice kod c. i kr. ratnog ministarstva u Beču dne 22. VI. (nečitko) *1920. pod br. 6668. Čuva se u župnom arhivu od god.* (datum nečitak)[129]

Mijo Ščerbak, 28 god., desetnik, oženjen, supruga Marija rođ. Đuras, **Prugovac** kbr. 179; umro 1. srpnja 1918. *Na Tirolu na granici talijanskoj – teško ranjen. Prenesen u Innsbrück gdje bi pokopan. Pokoj mu vječni u tudjini!*

Verlustliste: 27. pješačka pukovnija

Štefan Sulimanec, 21 god., vojnik 27. d. pj. puk., neoženjen, roditelji Martin i Barbara rođ. Kokotić, **Kloštar**; poginuo 18. srpnja 1918., upisan u kolovozu 1918.

Na monte »Sisemolo« (op.a. planinski vrh) *Italija ist gefallen, piše Feldkurat o. Ilija Vinković. Pokoj mu vječni!*

Matija Presečan, 23 god., neoženjen, grftr.[130], roditelji Franjo i Katarina rođ. Funtak, **Prugovac** kbr. 129; umro (Brüstschuss[131]) 2. srpnja 1918., upisan u kolovozu 1918.

Beerdigt am 3. VII. 1918. Militär Friedhof, II. abt. Bezirk Trient Südtirol (grob br. 5567)[132]. *Pokoj mu vječni!*

Matija Segin, 48. god., vojnik domobran, supruga Doroteja, **Kloštar**, *umro od kljenuti srca u Gornjoj Motičini kod Našica, gdje je i pokopan*

Matija Presečan, 22 god., neoženjen, roditelji Andrija i Eva rođ. Dokuš, **Dinjevac** kbr. 48; *na bojištu obolio od sušice, te poslan kući, gdje je umro.*

Ivan Spitek, 20 god., vojnik na dopustu, neoženjen; roditelji pokojni Mato i Mara rođ. Kovačić, **Dinjevac** kbr. 46; umro 30. rujna 1918. *(Špagnolletta*[133]*)*

Stjepan Slivar, 34 god., oženjen-vojnik, supruga Terezija rođ. Maturanec, **Prugovec** kbr. 105., umro 13. studenog 1918.; *španj. bol., Vrativši se sa ratišta – bolan – umre.*[134]

Pavao Šimon, 23 god., oženjen, supruga Elizabeta rođ. Kardinar, rođen u Maloj Črešnjevici, živio u **Dinjevcu** kbr. 97; umro 26. studenoga 1918. *Umro od španjolske gripe odmah nakon povratka s ratišta.*

Filip Oslovčan, 37 god., oženjen, supruga Ana rođ. Franjić, **Prugovac**; umro 17. lipnja 1920. godine. *Vračajući se iz robstva iz Rusije pade pod vlak na glavu u Osijeku. Pokopan na groblju u Kravicama*[135] *kod Osijeka.*

---

[126] Umro u K.u.K. (Keiserliche und Königliche), carskoj i kraljevskoj epidemijskoj bolnici Brernovitz (u Beču) i pokopan na vojnom groblju Bethlen.

[127] Upisan je još jednom, u srpnju 1919. godine, ali s drugim brojem groba (39094).

[128] Pripadnik 6. domobranske poljske topničke pukovnije. Brojka 42 po svemu sudeći predstavlja 42. domobransku diviziju, kojoj je pukovnija pripadala.

[129] U rubrici »mjesto stanovanja« upisano je *Aveti, kotar Borgo u južnom Tirolu.* Predstavlja li Aveti mjesto stradanja ili mjesto pokopa, nije posve jasno.

[130] Gefreiter – razvodnik.

[131] Metak u prsa.

[132] Pokopan na vojnom groblju u Trientu (tal. Trento), južni Tirol, odjel II., grob br. 5667.

[133] Španjolska gripa ili influenca.

[134] Njegova smrt upisana je i u matičnoj knjizi rođenih (rođ. 18. prosinca 1884., sin Jakoba i Treze rođ. Segin, Prugovec, *13. XI. 1918. umro došavši s ratišta*).

[135] Dio prigradskog naselja Josipovac.

Josip Domović, **Kloštar** kbr. 51, navodno propali vojnik (podatak spomenut prilikom smrti supruge Marije rođ. Veverko, 26 god., 7. siječnja 1920.). Nalazi se na popisu ranjenih i zarobljenih od 30. kolovoza 1915. (Verlustliste). Zarobljen kod Niša.

Tomo Međurečan, **Budančevica** kbr. 32, zarobljen u Rusiji (podatak spomenut prilikom smrti supruge Katarine rođ. Ivadi, 30 god., 21. veljače 1916.)[136]

6.3. Poginuli i umrli vojnici u maticama umrlih 16. pješačke pukovnije i maticama umrlih vojnih postrojba i bolnica dostupnih na internetskoj mreži[137]

Zbog navedenih okolnosti u maticama je upisano samo 30 poginulih i umrlih vojnika s područja župe. Od ukupnog broja, 27 njih upisao je i župnik Bažulić. Njima su dodani samo oni podatci iz vojne matice koje župnik nije naveo. Dakle, matice nam donose tek sedmoricu vojnika kloštarske župe koji nisu evidentirani u ostalim izvorima. Njih šest stradalo je na bojištima i umrlo u bolnicama, a jedan je umro u Kalinovcu, gdje je i pokopan. Po svemu sudeći tu se zatekao vjerojatno za vrijeme dopusta.

Ivan Hobolja, rođ. 1893., **Kloštar**, neoženjen, pješak, 2. doknadna satnija, umro od tifusa 26. siječnja 1915. u bolnici u Vrdniku / Srbija, smrt potvrdio dr. Alexander Band, smrtovnicu izdao vojni kapelan Matija Domac

Đuro Puhan, rođ. 1886., **Dinjevec**, pješak, 3. doknadna satnija, poginuo u siječnju 1916. Rarancze / Bukovina, smrtovnicu izdao vojni kapelan Julius Bürger

Stjepan Ferega, rođ. 1877., **Kloštar**, 16. pukovnija, 1. doknadna satnija, umro 11. ožujka 1918. u Vojnoj bolnici u Bjelovaru (k. u. k. Stabilen Reservespital No. 63), pokopan na vojnom groblju u Bjelovaru, osmrtnicu izdao vojni kapelan Mijo Kovačić

Imbro Kovačić, rođ. 1895., **Kloštar**, neoženjen, pješak, 4. doknadna satnija (pridijeljen 116. pukovniji), poginuo 15. lipnja 1918. kod Lazzareto / Italija, pokopan u Malga di Marcesina, osmrtnicu izdao vojni kapelan Josip Vuković

Matija Gorički, rođ. 1882., **Kloštar**, oženjen, pješak, 3. doknadna satnija, umro (greška na srcu) 11. srpnja 1916. u Kalinovcu, gdje je i pokopan, osmrtnicu izdao župnik Nikola Medvedec

Franjo Sklepić, rođ. 1898., **Kloštar**, pješak, 1. doknadna satnija, poginuo 29. srpnja 1917. kod Krasnostawce / Galicija, smrtovnicu izdao vojni kapelan Julius Bürger

Simo Maretić, rođ. 1891., **Kloštar**, pješak, 2. doknadna satnija, poginuo 27. ožujka 1917. u okolici Motta di Livenza / Oberitalien, gdje je i pokopan

Od ostalih izvora pregledane su i matične knjige vojnih bolnica i postrojba dostupnih na internetskoj mreži[138], u kojima se nalazi jedan umrli:

Ivan Mađerić, rođen 1883., oženjen, **Kloštar**, 31. lovačka bojna, 1. satnija, umro od kolere 6. listopada 1915. u Epidemiespital Debica u Lublinu, Rusija; pokopan na groblju u Lublinu.[139]

6.4. Ranjeni, zarobljeni, te poginuli i umrli vojnici u popisu Ministarstva rata (Verlustliste)

Zahvaljujući digitaliziranom popisu ljudskih gubitaka austro-ugarske vojske [140], kojeg je vodilo tadašnje Kraljevsko i carsko Ministarstvo rata, moguće je doznati i približan broj ranjenih i zarobljenih vojnika kloštarske župe. Nažalost, popis je obuhvatio samo istočno bojište, dakle Srbiju, Bukovinu i Galiciju, dok je zapadno, odnosno talijansko bojište izostavljeno. Sam popis sadrži slijedeće stavke: ime

---

[136] Međurečan nije ubrojen među mrtve jer se ne zna je li se živ vratio iz zarobljeništva. Tome bi mogla pomoći župna matična knjiga Stališ duša, ali ona nije sačuvana.

[137] Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji (HR-HDA-1448), Matične knjige vojnih osoba, 16. pješačka pukovnija, sign. ZM-34/465, 466; ZM-34/466; ZM-34/466, 467; ZM-34/447

[138] https://familysearch.org/search/image/index?owc=9R23-2NL%3A391644501%3Fcc%3D2040054, 13. 11. 2016.

[139] Matična knjiga umrlih, 31. poljsko-lovački bataljon 1873. – 1916., str. 106 https://familysearch.org /ark :/61903/3:1:3QSQ-G996-13CW?i=67&wc=9R23-2NP%3A391644501%2C391644502%2C391644503 &cc=2040054

[140] K. und K. Kriegsministerium, Verlustliste ausgegeben am…, Wien, 1914. – 1919.; http://digi. landesbibliothek. at/viewer/resolver?urn=urn%3Anbn%3Aat%3AAT-OOeLB-1723425, 22. 4. 2016.

i prezime, rod vojske i čin, vojna postrojba, mjesto rođenja, godina rođenja, te ranjen ili zarobljen. I u ovome slučaju također nije moguće utvrditi točan broj vojnika. Popis je manjkav zbog više razloga. Prvo, pronađene tiskarske pogreške. Vidljivo je to kod netočno napisanih prezimena kada samo jedno slovo odmah stvara sasvim drugo prezime. To se može vrlo lako prepoznati ako se dobro poznaju lokalna prezimena. Nadalje, netočno upisana godina rođenja otežava identifikaciju pojedine osobe, što se za pojedine vojnike utvrdilo uvidom u crkvenu matičnu knjigu rođenih. Prema tome, trebalo bi ih tražiti u kojoj drugoj godini. Međutim, to zahtijeva daljnja istraživanja krštenih u razdoblju od 1872. pa do 1897. godine, jer su vojni obveznici mobilizirani u razmaku navedenih godišta. No, moguće je da su ti podatci točno upisani, ali su kao netočni prikupljeni iz raznih drugih popisa (pukovnijski popisi, bolnički popisi, popisi Crvenog križa), ili od samih ranjenika. Mjesto rođenja također je problematično jer je za većinu vojnika župljana upisano samo Kloštar, pa se ne zna je li određeni vojnik iz samoga mjesta ili iz kojeg od triju sela pripadajućih župi. Također ima slučajeva da je pod Kloštar evidentiran vojnik iz obližnjeg sela koje ne pripada župi, kao Kozarevec, na primjer. Daljnju pak zbrku stvaraju ista prezimena vojnika koja su zastupljena ne samo u jednom selu, nego u više njih. Popis je manjkav i zbog toga što su neki vojnici upisani samo imenom i prezimenom, pa se ne zna pouzdano odakle su rodom, premda određena prezimena naslućuju da bi mogla biti s područja župe. Jedan je od nedostataka popisa i taj jer nisu navedeni datumi ranjavanja vojnika, a i sama ranjavanja objavljivana su u popisu i po nekoliko mjeseci nakon vojnikova stradanja. Tako je popis izvijestio o ranjavanju pojedinog vojnika, a on je zapravo umro nekoliko dana nakon stradanja. Pojedini su mogli i dvaput biti upisani, primjerice, ako su dvaput bili ranjeni. Prema tome, utvrđivanje točnog broja ranjenih i zarobljenih previše je zahtjevno, dugotrajno, pa i nemoguće. Zato ono i nije cilj daljnjeg istraživanja, a pogotovo jer ovaj popis nije od presudne važnosti za ovaj rad.

Ovim popisom obuhvaćeno je 175 zabilježenih slučajeva, od tog broja 113 je ranjavanja i 62 zarobljena, od kojih su pojedini vojnici zarobljeni kao ranjenici. S obzirom da popisom nije obuhvaćeno talijansko bojište, može se reći da je ukupno ranjeno barem oko dvije stotine vojnika s područja župe. Od 62 zarobljena vojnika, njih 19 završilo je u srpskome zarobljeništvu, 36 u ruskome, a o osmorici nedostaje podataka. Mjesto zarobljavanja nije za sve navedeno, a prema raspoloživim podatcima većina zarobljenih u Srbiji zarobljena je u okolici Niša a manji broj njih nedaleko od Palanke. Pojedini zarobljeni ranjenici završili su u srpskim bolnicama (Veles), a dva su vojnika zarobljena u Srbiji dospjeli u Asinaru u Italiji. Samo je jedan vojnik evidentiran kao zarobljenik u Rouenu u Francuskoj. U Francusku je vjerojatno dospio iz srpskog zarobljeništva preko Italije, jer se pouzdano zna za slučaj jednog Đurđevčana zarobljenika koji je prošao sličan zarobljenički put od Srbije do Rouena[141]. O zarobljenicima u Rusiji nije upisivano mjesto zarobljavanja, nego mjesto boravka u zarobljeništvu na tlu Rusije (logor, bolnica): Ura-Tjube, Gebiet Samarkand; Sarapul, gubernija Wjatka; Wolsk, gubernija Saratow; Kokana, gubernija Fergema; Poss, Alamasnyi, gubernija Jekaterinoslaw; Schillowskij-Rudnik, gubernija Jekaterinoslaw; Vereinigtes Evakuationsspital br. 86, Charkow; Evakuationsspital br. 127, Ufa; Vereinigtes Feldspital br. 22, Rybinsk; Aulia-Ata, Gebiet Syr-Darja; Uglitsch, gubernija Jaroslaw. Sudbina zarobljenika također je neizvjesna, pa se postavlja pitanje koliko ih se uopće vratilo kući iz zarobljeništva. Za pretpostaviti je da su neki tamo i umrli ili pak zauvijek ostali. Mnogi su došli kući kao »drugi ljudi« zadojeni ruskim boljševizmom. Pojedini su stigli i pet godina nakon rata a da njihovi o njima nisu imali spoznaja jesu li uopće živi.[142] Prema svjedočenjima starijih bilo je slučajeva da je povratnik zatekao kuću bez supruge i djece, koja se u nedostatku obavijesti, vjerujući da je negdje poginuo, u međuvremenu preudala ili se vratila u roditeljsku kuću.

[141] Kazivač Đuro Petrović (1956. – 2017.) iz Đurđevca. Riječ je o njegovu pradjedu Stjepanu Petroviću (1876. – 1972.)

[142] Potvrda tome je i jedan zanimljiv podatak iz Đurđevca. Jedan je vojnik dospio u rusko zarobljeništvo i smatralo ga se nestalim. Međutim, na iznenađenje mještana vratio se kući čak 1926. godine zajedno sa suprugom Ruskinjom.

Zanimljivo je da se u ovome popisu našlo i 25 umrlih vojnika, premda on obuhvaća uglavnom ranjene i zarobljene. Petnaestero ih je već upisano u župnoj matičnoj knjizi umrlih, pa smo time saznali za još deset poginulih i umrlih vojnika:

Josip **Kristić**, 1897., **Kloštar,** pješak, 78. pješačka pukovnija, 16. satnija, poginuo 6. XI. 1914.

Stjepan Varga, 1885., **Kloštar**, pričuvni pješak, 16. pješačka pukovnija, 13. satnija, poginuo 22. XI. 1914.

Franjo Domović, 1882., **Kloštar**, pješak, 16. pješačka pukovnija, 14. satnija, poginuo 4. VI. 1915.

Mijo Hanuška, 1891., **Kloštar**, pješak, 16. pješačka pukovnija, 1. satnija, poginuo 10. VI. 1916.

Stjepan Breger, 1893., **Kloštar**, lovac, 31. lovačka bojna, poginuo 13. X. 1917.

Josip Kelin, 1896., **Kloštar**, opkopar, opkoparska bojna Osijek, poginuo 1. IV. 1918.

Mato Fundić, 1882., **Kloštar**, pješak, 16. pješačka pukovnija, poginuo 11. IV. 1918.

Ivan Zeman, 1884., **Kloštar**, pješak, 102. pješačka pukovnija, 2. satnija, umro 5. VI. 1918.

Mijo Bukovčan, 1876., **Budančevica**, pješak, 27. pješačka pukovnija, umro 5. VIII. 1918.

Imbro Matoić, 1887., **Kloštar**, pričuvni pješak, 27. pješačka pukovnija, 7. satnija, umro

6.5. Poginuli i umrli vojnici u matičnim knjigama rođenih

Pri nasumičnoj identifikaciji pojedinih ranjenih i zarobljenih vojnika, odnosno uvidom u matičnu knjigu rođenih, ispostavilo se da su župnik Bažulić i drugi upisivači smrt pojedinih vojnika zabilježili i u ovim matičnim knjigama (u rubrici Opaska). Zbog toga su pregledane dotične matične knjige koje obuhvaćaju razdoblje od 1877. do 1898. godine. U njima su navedeni i pojedini vojnici zabilježeni u matici mrtvih, a od novih pronađena su dvanaestorica. Doduše, za većinu njih nije doslovce upisano da su bili vojnici, ali su se poslije rata vodili kao nestali, to jest, da su stradali u nerazjašnjenim okolnostima tijekom rata. Zbog toga su upisivači zapisali datume njihova službenog proglašenja mrtvima:

Stjepan Radelić, rođen 25. prosinca 1879., sin Đure i Treze rođ. Ivanović, **Kloštar** kbr. 71. Godine 1942. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921.

Tomo Jelušić, rođen 17. studenoga 1880., sin Stjepana i Ane rođ. Arvaj, **Kloštar** kbr. 27. U listopadu 1932. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine.

Mijo Veverka, rođen 30. kolovoza 1882., sin Ivana i Treze rođ. Barberić, **Prugovec** kbr. 80. (16. pješačka pukovnija, 16. satnija) U kolovozu 1932. proglašen je mrtvim danom 21. travnja 1921. godine. Verlustliste: ranjen

Jakob Gorički, rođen 3. srpnja 1883., sin Ivana i Bare rođ. Brusač, **Prugovec** kbr. 33. U kolovozu 1932. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine.

Stjepan Maturanec, rođen 2. srpnja 1885., sin Josipa i Bare rođ. Matulec, **Budančevica** kbr. 22. Nikad se nije vratio kući, niti su njegovi primili bilo kakvu obavijest o njegovoj sudbini. Potvrda toga zabilježena je u knjizi rođenih: *Rješenjem Općinskog suda Đurđevac br. R1 26/66-6 od 2. II. 1967. proglašen je umrlim dana 1. XII. 1919. godine*. Verlustliste: zarobljen kod Niša

Ivan Domović, rođen 11. svibnja 1889., sin Ignaca i Eve rođ. Novaković, **Kloštar** kbr. 125. U travnju 1932. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine.

Josip Domović, rođen 18. ožujka 1891., sin Ivana i Roze rođ. Rasinec, **Kloštar** kbr. 27. U lipnju 1941. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine. Verlustliste: pješak, 16. pješačka pukovnija, 13. satnija, zarobljen, Niš, Srbija.

Đuro Jelušić, rođen 13. travnja 1891., sin Franje i Mare rođ. Sirec, **Kloštar** kbr. 27. U siječnju 1932. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine.

Đuro Božin, rođen 3. travnja 1892., sin Mije i Mare rođ. Sirec, **Prugovec** kbr. 5. *Proglašen mrtvim u zarobljeništvu u Srbiji dopisom nadbiskupskoga duh. stola od 6. III. 1924. br. 1579.*

Andrija Gregurić, rođen 21. studena 1892., sin Đure i Mare rođ. Topolovčan, **Kloštar** kbr. 55. U lipnju 1941. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine.

Ivan Videković, rođen 24. lipnja 1894., sin Josipa i Roze rođ. Hajduković, **Dinjevec** kbr. 25. *Proglašen umrlim Rješenjem Kot. suda u Đurđevcu broj: R-1-33/60-7 od 4. XI. 1960., a kao dan smrti utvrđen je 25. VI. 1955. god. U Kloštru dne 6. XII. 1960. g.*

Mato Ban, rođen 10. veljače 1896., sin Franje i Klare rođ. Kapelčan, **Prugovec** kbr. 103. *Nestao na ratištu*. U prosincu 1937. proglašen je mrtvim danom 6. travnja 1921. godine.

7. ŽRTVE ŠPANJOLSKE GRIPE NA PODRUČJU KLOŠTARSKE ŽUPE

Europa je nakon iscrpljujućeg četverogodišnjeg rata bila na koljenima. Vladala je velika nestašica gotovo svega; od hrane i lijekova pa do ugljena. Najveći gubitci bili su u ljudstvu, a brojali su se u milijunima. Rat pogodio je ne samo vojnike, već i one koji u njem nisu aktivno sudjelovali. Poznata sintagma da »nesreća nikad ne dolazi sama«, došla je do izražaja upravo krajem rata. Veliki broj mobiliziranih vojnika, loši higijenski uvjeti, nedostatan broj liječnika, medicinskog osoblja i medicinskog materijala, bili su idealni uvjeti za izbijanje i širenje zaraznih bolesti. Liječnici su se tijekom rata s pojedinim zaraznim bolestima uspijevali donekle boriti. Međutim, u proljeće 1918. godine izbila je jedna od najvećih pošasti u ljudskoj povijesti – influenca, svima poznata kao španjolska gripa. Pojavila se u SAD-u, te zajedno s američkim vojnicima dospjela u Francusku i Španjolsku, odakle se proširila cijelom Europom. Prouzročila je smrt između 20 i 40 milijuna ljudi, dakle više nego li su bili posredni ratni gubitci.

Prvi simptom bolesti bila je povišena temperatura a zatim su uslijedili bolovi u zglobovima i glavobolja. Na kraju je oboljeli sve teže disao, puls mu se ubrzao, pojavilo se krvarenje iz nosa ili kod kašlja. Oboljeli bi potom sav iscrpljen potpuno klonuo i umro. Zbog izgubljenog imuniteta nemali je broj ljudi umro i od same upale pluća. Gripa najviše je pogađala dobnu skupinu od 18 do 40 godina. Bolest nije zaobišla ni Hrvatsku. Vijest da je španjolska gripa stigla u Zagreb objavile su novine *Hrvatska riječ* od 4. srpnja 1918. godine. Prvi oboljeli bili su vojnici a gripa se potom proširila cijelom Hrvatskom. Od tri smrtonosna vala, najviše žrtava odnio je drugi val u listopadu te godine. Bolest se naglo povukla krajem 1918. i početkom 1919. godine. Procjenjuje se da je u Hrvatskoj umrlo više desetaka tisuća ljudi.[143] Premda ljudi stradali od gripe nisu izravne žrtve rata, ipak ih se smatra žrtvama jer je sama zaraza španjolske gripe zapravo izravna posljedica ratnih zbivanja.

Španjolska gripa prohujala je i kloštarskim područjem. U matičnoj knjizi mrtvih upisana su 53 župljana koji su podlegli zbog ove velike pošasti; iz Kloštra i Dinjevca po 18, Prugovca 12 i Budančevice tri. Osim toga umrla su i tri vojnika oboljela na ratištu, odakle su poslani kući. O njima je u rubrici »Opazka« zabilježeno: »vrativši se sa ratišta – bolan – umre« i »vrativši se s talijanske fronte obolio i umro«. Premda su umrli od španjolke, uvršteni su u popis vojnika, jer su kao takvi i umrli. Župnik je sprovode obavljao u prosjeku skoro svaki drugi dan, a 9. listopada pokopao je čak četvero župljana. Gripa pojavila se krajem rujna, a njezina prva žrtva pokopana je 22 rujna. Tog mjeseca umrlo je četvero ljudi. Vrhunac smrtnosti nastupio je u listopadu, kada je umrlo njih 22. U mjesecu studenome evidentirano je 15 mrtvih, a slijedećih se mjeseci broj žrtava osjetno smanjivao. U prosincu je umrlo 16 ljudi, u siječnju dvoje, a u veljači i ožujku umrla je po jedna osoba. Kao uzrok smrt navedeno je: »španjolska bolest« i »spagnolletta«. Prvi preminuli bio je Andrija Greguraš iz Dinjevca, star 34 godine, priženjen k Magdaleni rođenoj Šklebek. Isti dan u Kloštru je pokopan Milan Šain, šestogodišnji sin Janka i Ljube. Roditelji bili su Cigani[144] kolompari, odnosno čergari, koji su tada boravili pod šatorom u šumi Seča pored Budančevice. Posve je nemoguće utvrditi tko je donio bolest na područje župe, ali određena sumnja može pasti na Cigane kolompare koji su se zatekli u Seči. Naime, kolompari su selilačka romska skupina koja se nikad nije dugo zadržavala na istome mjestu. Stoga je za pretpostaviti da su svojim dolaskom mogli raširili zarazu. Pripadnici ove romske skupine bavili su se preprodajom konja, krpanjem kotlova i prosjačenjem, pa je sasvim normalno da su se kretali od sela do sela. Prvi preminuli u Kloštru je Imbro Hajduk, seoski čordaš, odnosno kravski pastir, star 55 godina. Njegovo je zanimanje vezano uz polje i šumu pa postoji mogućnost da je bio u kontaktu s Ciganima. Starost umrlih kreće se od jedne do 73 godine. Uglavnom, većina pokojnih bili su ljudi u punom naponu snage, to jest, zdravoj

[143] HUTINEC, Goran. »Odjeci epidemije »španjolske gripe« 1918. godine u hrvatskoj javnosti«, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 38, Zagreb, 2006, 227-231; VONIĆ, Maja. »Španjolska gripa u Osijeku 1918.«, Scrinia Slavonica, br. 14, Osijek, 2014., 219; DRETAR, Milivoj. »Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu«, Podravski zbornik, Koprivnica, 2015., 37

[144] Romi su u izvoru upisani kao Cigani, pa se kao takvi navode u ovome radu.

životnoj dobi. Samome Kloštru i župi svaki je život bio dragocjen, a tragedija je bila tim veća jer je bolesti podlegao i općinski načelnik Stevo Obranović (star 48 godina), rodom iz Glogovca.[145]

Broj žrtava španjolske gripe kloštarske župe vrlo je velik, tek neznatno manji od stradalih vojnika. Međutim, posve je vjerojatno da je broj umrlih i veći. Sumnja pada na petero župljana umrlih od upale pluća. Budući da je ona vrlo često bila posljedica oslabjelog imuniteta prouzrokovanog virusom gripe, sasvim je izvjesno da je netko od ovih ljudi umro zapravo od gripe, no bolest je ocijenjena kao upala pluća. Njima se može pribrojiti i četvero mrtvih o kojima je u matičnoj knjizi navedeno da su umrli od »staračke slabosti«, premda su bili stari 50-60 godina. Dakle, nisu bili starci, pa bi se i ta »staračka slabost« mogla poistovjetiti gripom. Broj mrtvih velika je tragedija za jedno selo. Primjerice, u tih par mjeseci u Prugovcu je umrlo 12 ljudi, ali je još veća tragedija kada od tog broja u samo desetak dana u jednoj obitelji umre četvero djece. To se dogodilo obitelji Jurić. Roditelji Martin i Marija rođena Gašparov ostali su bez kćeri Doroteje (19), Marije (4), Jelene (1) i Ane (6). Slična sudbina zadesila je i dvije obitelji u Dinjevcu. U obitelji Rasinec umrli su otac Franjo (33) i sin Antun (1), a Andrija Bastalić ostao je bez supruge Marije (38) i nećaka Đure (25).

8. UKUPNE LJUDSKE ŽRTVE KLOŠTARSKE ŽUPE

Ukupno gledajući, stradalo je 156 župljana. Ljudstvo kloštarske župe ostalo je bez 101 vojnika stradalog na bojištima i umrlog u bolnicama, a u neizravne žrtve rata ubrojeno je i 50 umrlih od španjolske gripe te petero poginulih tijekom pljačkaškog pohoda kaderaša. Demografski gubitci župe prouzrokovani ratom kudikamo su veći ako uzmemo u obzir i osamdesetak mladih župljana koji su u godinama koje su prethodile ratu u potrazi za poslom iselili u Sjedinjene Američke Države.[146] Prema popisu stanovništva iz 1910. godine Kloštar je imao 1.892 stanovnika, Prugovec 1.122, Dinjevec 784, a Budančevica 601 stanovnika.[147] U odnosu na spomenute brojke Kloštar je u ratu izgubio 69 stanovnika (3,6%), Prugovec 33 (2,9%), Dinjevec 33 (4,2%) i Budančevica 21 stanovnika (3,5%). Prvi poslijeratni popis stanovništva 1921. godine donosi slijedeće podatke: Kloštar 1.862 stanovnika, Prugovec 1.110, Dinjevec 702 i Budančevica 648 stanovnika. Sva su naselja zabilježila demografski pad, osim Budančevice, no njezin je rast vjerojatno rezultat doseljavanja.

Od ukupnog broja stradalih vojnika, srpsko je bojište uzelo njih 29, Galicija i Bukovina 40, a talijansko bojište 13 vojnika. O 17 vojnika ne zna se na kojem su bojištu stradali. Tu je opravdano ubrojen i jedan civil koji je nesretno poginuo od eksplozije u tvornici streljiva u Beču. Na bojištu je poginulo 40 vojnika, 25 ih je umrlo u bolnicama, u zarobljeništvu sedmorica, kod kuće na dopustu i liječenju šestorica, jedan je vojnik umro od kljenuti srca na putu s bojišnice kući, a drugi je na povratku iz zarobljeništva pao pod vlak. Za 20 vojnika nema podataka. Prema starosnoj dobi vojnike možemo podijeliti u nekoliko skupina. Do 20 godina starosti stradala su šestorica, 48 ih je stradalo u dobnoj skupini od 20-30 godina, 26 vojnika pripada skupini od 30-40 godina starosti, a šestorica su starija od 40 godina. Jedan je vojnik bio star čak 48 godina, a za njih 14 nije navedena godina starosti. Ovi podatci daju pak naslutiti da je otprilike dvije trećine stradalih vojnika bilo oženjeno.

ZAKLJUČAK

Budući da zasad ne postoji nijedan rad koji se bavi poimeničnim brojem poginulih, umrlih i stradalih pojedinog naselja đurđevečke Podravine tijekom Velikoga rata, postojala je bojazan u ishod istraživanja i pronalaženje podataka o poginulima u kakvim povijesnim izvorima, prvenstveno vojnim i crkvenim

[145] Obranović je tada bio u 42. godini. Bio je »grčko istočne vjere«, a pred sam čas smrti želio je primiti sve sakramente umirućih kao katolik, što mu je župnik i omogućio, MKU 1908. – 1927.

[146] Spomenica župe, 241. Župnik je naveo brojku od 800 iseljenih. Stvarno gledajući, to je prevelika brojka za ovu župu. Prije da je riječ o 80 iseljenika, pogotovo jer Podravina nije spadale među one hrvatske krajeve iz kojih se masovno iseljavalo.

[147] http://www.dzs.hr/Hrv/DBHomepages/Naselja%20i%20stanovnistvo%20Republike%20Hrvatske/Naselja%20i%20stanovnistvo%20Republike%20Hrvatske.htm

popisima. Međutim, takvo je mišljenje samo produkt historiografije o toj temi kakva je prevladavala u bivšim jugoslavenskim državama. Selo Kloštar i njegova župa imaju sreće jer je tadašnji župnik upisao u matičnu knjigu mrtvih većinu župljana vojnika palih i umrlih u ratu, premda oni nisu pokopani na seoskim grobljima. Pri čitanju matice mrtvih ustanovljeni su i ubijeni mještani Kloštra tijekom pljačkaškog pohoda zelenokaderaša krajem 1918. godine. Matica je također rasvijetlila i brojne žrtve španjolske gripe uzrokovane ratnim nedaćama, a koje nisu bezazlene. Digitalizirani pak popisi ranjenih i zarobljenih austro-ugarskih vojnika govore o još većem broju stradalih vojnika s područja kloštarske župe. Mnogi su od njih ostali invalidi, a zarobljenici su izbivali od kuće i do deset godina. Svi spomenuti popisi nisu cjeloviti i ne obuhvaćaju sva godišta i bojišta, a istraživanje je moguće proširiti i na neke druge povijesne izvore, pa konačni popis stradalih, nažalost, može biti tim veći. Unatoč tome, brojke žrtava i stradalih daleko nadilaze početnu procjenu i tek sada daju naslutiti kakve su demografske gubitke podnijela podravska sela, a zasigurno i ostala naselja širom Hrvatske. U ovome je slučaju istraživanje ipak dalo rezultata, stoga ono daje nadu i poticaj za daljnji rad i utvrđivanje čim točnijeg broja i osobnih podataka stradalih, ali je za taj rad potrebno puno vremena i nekoliko suradnika, pogotovo jer je riječ o proučavanju i usklađivanju podataka iz više različitih izvora.

NEOBJAVLJENI IZVORI

Arhiva Osnovne škole Grgura Karlovčana u Đurđevcu, Školska spomenica Niže pučke škole u Đurđevcu 1880. – 1915.

Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravskome, Spomenica rkt. župe sv. Benedikta opata u Kloštru Podravskome 1780. – 1956.

Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Status animarum IV. (Stališ duša) rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu

Državni arhiv u Zagrebu, Sudbeni stol Belovar, Inokosne tvrdke, sign. 40081; Inokosne tvrdke, knj. 1, sign. 40082; Dionička društva i zadruge, knj. III, sign. 40103

Matični ured Kloštar Podravski, Matična knjiga rođenih rkt. Župe sv. Benedikta opata i Žalosne Gospe u Kloštru Podravskome 1887. – 1907.

Hrvatski državni arhiv, Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji (HR-HDA-1448), Matične knjige vojnih osoba, 16. pješačka pukovnija, sign. ZM-34/465, 466; ZM-34/466; ZM-34/466, 467; ZM-34/447

OBJAVLJENI IZVORI:

HDA, Fond Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, Središnja kancelarija u Zagrebu, Opći spisi, Zapisnička izjava dr. Lichtenberga o događajima u Đurđevcu, sign. 124-4-1-94; Uredovna potvrda, sign. 124-5-1-13; Sekcija za organizaciju i agitaciju, Prepiska s mjesnim odborima Narodnog vijeća, Đurđevac, Izvješće kotarskog upravitelja Stjepana Stilinovića od 13. studenoga 1918. godine, sign. 124-5-2-84; Izvješće organizatora i agitatora Vlaha Pečanca o putu po općinama Virje, Molve, Ferdinandovac i Kalinovac, sign. 124-5-1-300; Zapisnik osnivačke sjednice kotarskog odbora Narodnog vijeća od 12. studenoga 1918., sign. 124-5-2-84, http://prvisvjetskirat.arhiv.hr

K. und K. Kriegsministerium, Verlustliste ausgegeben am…, Wien, 1914. – 1919.; http://digi.landesbibliothek.at/viewer/resolver?urn=urn%3Anbn%3Aat%3AAT-OOeLB-1723425

Matica umrlih Pričuvne (rezervne) bolnice u Bjelovaru 1914. – 1918., sv. I, br. 1916,

https://familysearch.org

Matična knjiga umrlih 1892. – 1907., 1908. – 1927. rkt. Župe sv. Benedikta opata u Kloštru Podravskome, https://familysearch.org

Prvi svjetski rat. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva, ur. Hrvoje Baričević, Zagreb, 2016.

Ratni dnevnik C. K. Varaždinske pješačke pukovnije br. 16, 26. srpnja 1914. – 29. siječnja 1915., sv. 1, Bjelovar, 2004.

TISAK

Dom (1910.)

Hrvatske novine (1896., 1905.)

Hrvatski narod (1905., 1906.)

Jutarnji list (1912., 1914., 1915.)

Narodne novine (1884.)

Nezavisnost (1907., 1909., 1912., 1914.)

Obzor (1871.)

Podravac (1896.)

Tjednik bjelovarsko-križevački (1908.)

LITERATURA

BARTOLIĆ, Franjo. Povijest crkve sv. Franje Ksaverskoga u Kozarevcu, http://podravac5.blogspot.hr/2012/02/povijest-crkve-kozarevac-7.html

BOGDANOVIĆ, Tomislav. »Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju«, Podravina, vol. XII, br. 23, Koprivnica 2013.

CUVAJ, Antun. *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. II, Zagreb, 1910.

CVEKAN, Paškal. *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog*, Virovitica, 1990.

DRETAR, Milivoj. »Prilozi o ludbreškom kotaru u Velikom ratu«, Podravski zbornik, Koprivnica, 2015.

FUREŠ, Rajko. Bolnice Crvenog križa u Hrvatskoj u prvom svjetskom ratu, http://www.unicath.hr/hks2015 / wp-content/uploads/2014/11/Program-i-sažetci.pdf

GRALJUK, Boris. »Bojišnice i grobišta hrvatskih vojnika na karpatskom ratištu u Prvom svjetskom ratu«, Riječ, 1-3, Sisak, 2013.

HERMAN, Vijoleta. »Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historiografskim časopisima u razdoblju 1945. – 1998. godine«, Radovi – Zavod za hrvatsku povijest, vol. 32-33, 1999. – 2000., Zagreb, 2000.

HUTINEC, Goran. »Odjeci epidemije »španjolske gripe« 1918. godine u hrvatskoj javnosti«, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 38, Zagreb, 2006.

Izvještaj Više i Niže pučke škole u Gjurgjevcu, te nižih pučkih škola u Čepelovcu, Budrovcu i Sirovoj Kataleni, Gjurgjevac, 1915.

KARAULA, Željko. »«30 dana što su potresli Bjelovar« – Odbor Narodnog vijeća Bjelovara tokom studenog 1918. godine«, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 19, Varaždin, 2008.

KRIZMAN, Bogdan. »Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.«, Historijski zbornik, god. X, br. 1-4, Zagreb, 1957.

KRIZMAN, Bogdan. »Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke 1904 – 1905.«, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, sv. 2, Zagreb, 1972.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Briga Podravine za djecu ugroženu u Prvom svjetskom ratu«, Podravina, vol. V, br. 10, Koprivnica, 2006.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Doprinos Podravaca prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu«, Podravina, vol. X, Koprivnica, 2011.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Gospodarski život Novigrada Podravskog od 1900. do 1941. godine«, Općina Novigrad Podravski – izabrane teme, Novigrad Podravski, 2001.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Gradnja podravske pruge«, Podravski zbornik 1995., Koprivnica, 1995.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Mlinarstvo koprivničke Podravine za vrijeme kapitalizma«, Podravski zbornik 86, Koprivnica, 1986.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Virje od završetka Prvog svjetskog rata do šestosiječanjske diktature«, Virje na razmeđu stoljeća, zbornik V, Virje, 1993.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira. »Virje za vrijeme Prvog svjetskog rata«, Virje na razmeđu stoljeća, zbornik IV, Virje, 1991.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira i Elizabeta WAGNER. »Peršićev mlin u Virju – nastajanje, razvoj i kraj od 1912. do 1948.«; Podravina, vol. IX. br. 18, Koprivnica, studeni 2010.

KOLAR DOMITRIJEVIĆ, Mira i Hrvoje PETRIĆ. *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini od početka do 1945. godine*, Koprivnica, 2015.

MEDVARIĆ BRAČKO, Ružica i Mira KOLAR DOMITRIJEVIĆ. »Tragom poginulih vojnika koprivničke i đurđevačke Podravine u Prvome svjetskom ratu«, Podravski zbornik 41/2015, Koprivnica, 2015.

NOVOSEL, Filip. »Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske u Prvom svjetskom ratu«, Scrinia Slavonica, vol. 10, Osijek, 2010.

PAVIČIĆ, Slavko. *Hrvatska ratna i vojna povijest i Prvi svjetski rat*, pretisak, Split, 2009.

PAVLEŠ, Ranko. »Vlastelinstvo Grabovnik (Gorbonok)«, Podravski zbornik 40/2014., Koprivnica, 2014.

STRUGAR, Vladimir i Dubravko HABEK. »Mortalitet 16. varaždinske pukovnije u Velikom ratu 1914. – 1918.«, Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914. – 1918., Zagreb-Varaždin, 2014.

ŠADEK, Vladimir. *Političke stranke u Podravini 1918. – 1941.*, Koprivnica, 2009.

VONIĆ, Maja. »Španjolska gripa u Osijeku 1918.«, Scrinia Slavonica, br. 14, Osijek, 2014.

ZVONAR, Ivica. *Prilozi za povijest mjesta*, Šemovci, 2007.

SUMMARY

The paper sheds light on human victims of World War I from the area of Roman Catholic parish of Saint Benedict in Kloštar Podravski. It also provides an outline of general state in the same area in the pre-war and war period. The paper also depicts turbulent period of the breakup of the Austro-Hungarian Empire and activity of the district board of the newly established State of Slovenes, Croats and Serbs at the end of 1918 in the above mentioned area. Furthermore, the paper places emphasis on the Spanish flu pandemic and plunder campaign of the Greed cadres. Based on historical sources, mostly church register books, the paper established approximate number of dead, deceased, wounded and captured soldiers. Parishioners deceased from the Spanish flu were also added to that number as immediate war victims, as well as those killed in the attack of the Green cadres in Kloštar. According to the established list of names, 156 parishioners were killed, whereas wounded and captured victims were left with permanent physical and mental consequences. War victims most definitely left a deep trace in demographic picture of the parish in Kloštar.

MAĐARI U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI: SVAKODNEVICA, SJEĆANJE/PAMĆENJE I NACIONALNI IDENTITET

HUNGARIANS IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY: EVERYDAY LIFE, RECOLLECTION/MEMORY AND NATIONAL IDENTITY

Dragutin BABIĆ
Filip ŠKILJAN
Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

Primljeno / Received: 12. 4. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 323.15(497.525.1=511.141)"19/20"
394(497.525.1=511.141)"19/20"

SAŽETAK

U ovom radu autori na temelju empirijskog istraživanja (polustrukturirani intervjui), obrađuju temu nacionalnog identiteta Mađara u Koprivničko-križevačkoj županiji u korelaciji sa sjećanjem i pamćenjem svakodnevice u dužem razdoblju. Kao i u slučaju Hrvatske, u Koprivničko-križevačkoj županiji, analizirajući tri zadnja popisa stanovništva koji su registrirali velike promjene u etničkoj strukturi uzrokovane ratnim sukobima, dolazi se do spoznaje da je povećan udio etničkih Hrvata u ukupnoj populaciji a smanjen broj i udio većine nacionalnih /etničkih manjina. Mađari u ovoj županiji nisu značajnije zastupljeni, a ionako mali broj pripadnika ove nacionalne zajednice je u konstatnom blagom padu u posljednja tri popisa stanovništva u Hrvatskoj. Tako je u tri posljednja popisa stanovništva broj Mađara u padu, od popisanih 120 u Popisu 1991., zatim 108 u Popisu 2001., da bi ih u posljednjem Popisu 2011., registrirano ukupno 88. Sve to ne čini statistički iole značajniju etničku populaciju u tim popisima. U okviru empirijskih istraživanja koje provodi Institut za migracije i narodnosti (Zagreb), u naseljima Koprivničko-križevačke županije naseljenim Mađarima su provedeni polustrukturirani intervjui sa pet ispitanika. Intervjuirani su pripadnici mađarske nacionalne manjine u slijedećim naseljima: Koprivnica, Legrad, Ždala. Prema spolu, intervjuirane su dvije žene i tri muškarca u dobi od četrdesetsedam do sedamdesettri godine. Svakodnevica Mađara u socijalizmu nije se znatnije razlikovala od svakodnevice drugih nacionalnih zajednica u ovom dijelu Hrvatske, uključujući većinske Hrvate. Slično je i s postignućima u tom razdoblju, što opet nije bilo specifično i izrazito različito prema nacionalnom markeru među ukupnim stanovništvom. Što se tiče komunikacije i socijalne interakcije, suživot između Hrvata i Mađara bio je internalizirana vrednota kod većine stanovnika, što intervjuirani potvrđuju u svojim odgovorima. Uglavnom dobri odnosi između Hrvata i Mađara kao i pripadnika drugih nacionalnih zajednica ili onih koji se nacionalno ne opredjeljuju, manifestirali su se u lokalnim zajednicama kao mreža primarnih socijalnih veza (susjedstvo, prijateljstvo, bračne i generacijske veze i sl.). Sjećanje i pamćenje pripadnika mađarske nacionalne manjine u županiji, u poveznici sa Mađarima u Hrvatskoj, čini važan konstituens njihovog nacionalnog identiteta i najvažniji činilac u sprečavanju asimilacije.

Ključne riječi: Podravina, Mađari, svakodnevica, sjećanje, pamćenje, identitet
Key words: Podravina, Hungarians, everyday life, recollection, memory, identity

UVOD

U Hrvatskoj su službeno priznate dvadeset i dvije nacionalne i etničke manjine, koje se razlikuju po svojoj brojnosti, organiziranosti, vremenu doseljavanja ili prvog spomena u povijesnim dokumentima, društvenoj moći i nekim drugim značajkama. U vremenu političkih a onda i ratnih sukoba, raspada bivše jugoslavenske države, nastanka novih država i promjene sociopolitičkog poretka, dogodile su se značajne promjene u etničkoj strukturi stanovništva. U Hrvatskoj je došlo do povećanja broja i udjela etničkih Hrvata i smanjenja većine nacionalnih/etničkih manjina u ukupnom stanovništvu U komparaciji tri zadnja popisa stanovništva (1991., 2001., 2011.), evidentno je da je u prvom međupopisnom razdoblju (1991.-2011.) udio Hrvata povećan sa 78,1 na 89,6 %, dok je u drugom međupopisnom razdoblju (2001.-2011.), udio Hrvata vrlo malo povećan, sa 89,6 % na 90,4 % u ukupnoj populaciji. Broj i udio većine nacionalnih manjina, posebno onih nastalih od bivših konstitutivnih naroda u SFRJ, značajno je smanjen, na polovicu predratnog broja i udjela, a kod Srba je to svedeno na trećinu u odnosu na Popis 1991., sproveden neposredno pred ratne sukobe[1]. Slični sociodemografski procesi, kao rezultanta društvenih događanja toga vremena, evidentirani su u Koprivničko-križevačkoj županiji. S obzirom da ova županija nije bila izravno pogođena ratnim sukobima, navedeni procesi su zabilježeni u blažem obliku, sa manjim stupnjem etničke homogenizacije u etničkoj strukturi stanovništva županije. Tako je se udio etničkih Hrvata u navedena tri popisa blago povećavao (1991. 92,9 %, 2001., 95,9 %, 2011., 96,2 %), a broj i udio većine nacionalnih/etničkih manjina nije tako rapidno padao kao u drugim dijelovima Hrvatske, posebno onim pogođenima ratom. Mađari u županiji nisu značajnije zastupljeni, a njihov broj u navedena tri popisa stanovništva se kretao ovako: Popis 1991., 120, Popis 2001., 108, Popis 2011., 88. Iako malobrojni, Mađari u ovoj županiji pokazuju određenu vitalnost i sklonost ka očuvanju nacionalnog identiteta, što im u situaciji malog broja svakako otežava sve one aktivnosti koje su važne u sprečavanju asimilacije i očuvanju nacionalne samobitnosti. Donekle olakšavajuće okolnosti u afirmaciji njihovog nacionalnog identiteta su relativna brojnost i organiziranost Mađara u Hrvatskoj i blizina države Mađarske, sa svim oblicima pomoći koje stižu iz zemlje porijekla. U ovom radu se analizira svakodnevica Mađara u Koprivničko-križevačkoj županiji i sjećanje/pamćenje pripadnika ove nacionalne zajednice u korelaciji sa izgradnjom i očuvanjem mađarskog nacionalnog identiteta na prostoru županije. Intervjui s Mađarima provedeni su u slijedećim naseljima Koprivničko-križevačke županije: *Koprivnica*, *Legrad* i Ždala.[2] Ukupno je intervjuirano 5 ispitanika, prema spolu 2 žena i 3 muškarca rođeni između 1943. godine i 1969. godine. Pored intervjua, u analizi ove problematike će se koristiti i arhivski dokumenti uz teorijske interpretacije svakodnevice, pamćenja, sjećanja i nacionalnog identiteta. Pitanja u intervjuima su se odnosila na svakodnevni život u lokalnim zajednicama, suživot sa pripadnicima drugih nacionalnih zajednica, vjeroispovijest Mađara i probleme oko različitosti u toj sferi, zatim na značaj i ulogu pograničja u toj sferi i blizinu Mađarske kao zemlje matice za mađarsku populaciju u Hrvatskoj. Pitanja značaja i uloge jezika u izgradnji i očuvanju nacionalnog identiteta također su sadržana u intervjuima.

---

1 Dušan JANJIĆ, Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika, *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije,* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti 2010, str. 209-219 (Dragutin BABIĆ, Drago ŽUPARIĆ-ILJIĆ, (ur.)). Autor termina nove nacionalne manjine je sociolog *D. Janjić* , koji pod tim podrazumijeva one nacionalne zajednice koje su u bivšoj SFRJ imale status konstitutivnih naroda, a u većini novonastalih država u normativnom i sociopolitičkom smislu postaju nacionalne manjine. U Hrvatskoj to su: Srbi, Bošnjaci/Muslimani, Slovenci, Crnogorci, Makedonci. Janjić,

2 Na području Koprivničko-križevačke županije djeluje Zajednica Mađara Koprivičko-križevačke županije od 1995. godine. Okupljanje je započelo početkom devedesetih kada je Mađare okupio Antal Papp. Papp je bio prvi predsjednik Zajednice Mađara Koprivičko-križevačke županije, a na tome mjestu ga je naslijedio Ištvan Kasaš. Glavni zadatak ove zajednice bio je očuvanje jezika u Legradu i Ždali gdje su financijski pomagali da se održava nastava po C modelu (izborna nastava mađarskog jezika dva puta tjedno). Zajednica svake godine održava Dan Mađara Koprivničko-križevačke županije u Koprivnici u travnju, a u rujnu njezini članove odlaze na izlet u Mađarsku. Ištvan Kasaš bio je tri puta biran za predstavnika mađarske nacionalne manjine Koprivničko-križevačke županije, ali budući da je broj Mađara pao ispod zakonskog minimuma za biranje predstavnika, od 2015. Mađari nemaju više predstavnika na razini županije (podatke o udruzi u Koprivničko-križevačkoj županiji dali su I. K. i J. A.).

SVAKODNEVICA, SJEĆANJE/PAMĆENJE I NACIONALNI IDENTITET

Identitet označava istovjetnost, identičnost sebi, svojoj zajednici, kolektivu[3] a identitet uvijek uključuje sličnost i različitost[4]. Identiteta nema bez zajednice i socijalne interakcije u njoj, koja tek pokazuje razliku između *Mene* i *Tebe* na individualnoj, te *Nas* i *Njih* na kolektivnoj razini. Tek u razgovorima i pregovorima s drugima saznajemo tko smo, a to vrijedi na grupnoj razini za kolektivne identitete kao što su rasni, klasni, vjerski, nacionalni i drugi. Nacionalni identitet je kolektivni identitet koji je refleksija nacionalne zajednice o sebi, svom izvorištu, prošlosti, aktualnim preferencijama i viđenju budućnosti. Svaki čovjek ima više pripadnosti, a pripadanje različitim skupinama ima za pojedinca različito značenje, ovisno o kontekstu i relativnoj važnosti koju im pojedinac pridaje.[5] Identiteti kakve poznajemo su novija pojava, vezana za razdoblje moderne, a nisu u ovom obliku prisutni u tradicionalnom društvu, o čemu *J. Kaufmann* piše: »Pojedinac integriran u tradicionalnu zajednicu, iako je konkretno živio kao partikularni pojedinac, nije si postavljao pitanja o identitetu u smislu u kojem ih danas shvaćamo. Uspon identiteta posljedica je upravo destrukturacije zajednica, potaknute individualizacijom društva.[6] Iako je fragmentacija društva i dalje prisutna, pa neki autori govore o kraju 'društva' i 'društvenosti' koje prati opća desocijalizacija, a umjesto socijalne paradigme se uspostavlja nova, kulturološka.[7] Tu je i izvorište identitomanije ili traženja uporišta/sidrišta u globaliziranom ali i do sitnih čestica fragmentiranom društvu. Tipičan primjer je nacionalni identitet i oživljavanje nacije i nacionalnog krajem dvadesetog stoljeća. Sve je to povezano sa raspadom socijalizma, nestankom socijalističke/komunističke ideologije kao službene u istočnoj Europi, te značajnog smanjenja njezinog utjecaja u javnom prostoru. U takvom sociopolitičkom ambijentu nacija se nadaje i koristi kao okvir pogodan za realizaciju političke zajednice. Nacionalni identitet, koji se na tragu postojećeg, samo još više dinamizira i prezentira svojoj javnosti, postaje resurs za mobilizaciju stanovništva, uz korištenje emocija i strasti, što se može instrumentalizirati za različite političke ciljeve. Kako o tome piše *R. Rizman*: »U usporedbi s globalnim identitetom nacionalni identitet ima bitno veći sociološki odaziv i mogućnost mobiliziranja ljudskih strasti. Kulture na različite načine tumače svijet i stvaraju značenja, a time snabdijevaju pojedince identitetom«.[8] Nacionalni identitet kao i drugi kolektivni identiteti u interpretaciji socijalnih konstruktivista, nisu nikakvi fiksni, trajni i nepromjenjivi entiteti, već su u stalnoj mijeni i konstrukciji, nataložena povijesna iskustva u stalnom propitivanju, prilagođavanju i korištenju od članova zajednice.[9] Identitet je društvena pojava i u zavisnosti je različitih kretanja, povijesnih, ekonomskih, kulturnih, a što onda završava u projekcijama budućnosti, često različitih u okviru iste nacije.[10] Esencijalističke interpretacije identiteta, nasuprot socijalnokonstruktivističkih, polaze upravo od toga da je nacionalni identitet dat i zadat i on može samo biti potisnut ili ponovno reaktualiziran. Preneseno na slučaj Hrvatske, ovakve interpretacije završavaju u 'tisućljetnom snu' Hrvata, nakon čega se oni 'bude' i stvaraju nacionalnu državu krajem dvadesetog stoljeća. U tim interpretacijama se barata Hrvatima kao takvima, koji imaju istu samorefleksiju i političke ciljeve od 'stoljeća sedmog' do aktualnog vremena. Pritom se ignoriraju brojna stapanja različitih etnikuma u 'Hrvate', koji uz to u različitim povijesnim situacijama imaju drugačije pa i oprečne političke ciljeve ili ciljeve zajednice, već prema tome kakva je u datom povijesnom razdoblju egzistirala. Problemi u Hrvatskoj, uoči ratnih sukoba devedesetih godina dvadesetog stoljeća i u poslijeratnom razdoblju proističu iz egzistencije i političke

---

3 Emil HERŠAK, *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja.* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1998.

4 Nicholas ABERCROMBIE, Stephen HILL, S. Bryan TURNER, *Rječnik sociologije.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk 2008. (urednici hrvatskog izdanja: Jadranka ČAČIĆ-KUMPES i Josip KUMPES).

5 SEN, AMARTYA KUMAR *Identitet i nasilje: iluzija sudbine.* Zagreb: Poslovni dnevnik Masmedia 2007.

6 Jean-Claude KAUFMANN, *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta.* Zagreb: Antibarbarus, 2006., str. 14.

7 Alain TOURAINE, *Nova paradigma-za bolje razumevanje savremenog društva.* Beograd: Službeni glasnik 2011.

8 Rudi RIZMAN, *Globalizacija i autonomija.* Zagreb: Politička kultura, 2014., str. 39.

9 Benedict ANDERSON, *Nacija: zamišljena zajednica.* Zagreb: Školska knjiga, 1990; Ernest GELLNER, *Nacije i nacionalizam.* Zagreb: Politička kultura, 1998; Eric HOBSBAWN, *Nacije i nacionalizam: program, mit i stvarnost.* Zagreb: Novi Liber, 1993.; Bhikhu PAREKH, *Nova politika identiteta.* Zagreb: Politička kultura, 2008.

10 Duško SEKULIĆ, *Identitet i vrijednosti. Sociološka studija hrvatskog društva.* Zagreb: Politička kultura, 2014.

operacionalizacije etničkog modela nacije. Razlikovanje etničkog i političkog (građanskog) oblika nacije važno je za razumijevanje mobiliziranja nacionalnih identiteta na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući prostor Republike Hrvatske. U čemu je razlika a onda i značaj ovih interpretacija u navedenim slučajevima? Politički oblik nacije povezan je sa nastankom velikih nacija u Zapadnoj Europi i SAD, a francuski i američki primjer su paradigmatski za ovaj model. Pripadnici različitih staleža i društvenih slojeva (Francuska) ili useljeničkih zajednica (SAD) na paradigmi jednakosti svih ljudi i građanske participacije u stvaranju zajednice, uključuju se u veliki kolektivni entitet, naciju. Drugačiji je slučaj u zemljama Istočne Europe, uključujući Hrvatsku, gdje nacije nastaju u protivnosti ne samo domaćim feudalcima nego i pripadnicima stranog, tuđinskog etnikuma. U etničkom obliku nacija nije građanstvo, već u sferi imaginacije proširena porodica, ljudi istog porijekla i krvi, što isključuje pripadnike ostalih etnikuma na istom političkom prostoru. U Hrvatskoj nakon ratnih sukoba i promjene društvenog poretka, pitanja koegzistencije pripadnika različitih nacionalnosti postaje važno društveno pitanje. Tu dolazimo do sjećanja i pamćenja kao važnih činilaca u oblikovanju, čuvanju i prijenosu nacionalnog identiteta. Bez sjećanja nema identiteta, a refleksija o svojoj poziciji u odnosu na druge individualne i kolektivne identitete, predstavlja supstanciju sjećanja. Iako su to međusobno povezani i isprepleteni pojmovi, autori koji se bave tim fenomenima prave razliku između sjećanja i pamćenja. Sjećanje je kako o tome piše *T. Kuljić*, povezano ponajprije sa osjećajima i spoznajama pojedinca prema socijalnoj zbilji u njezinim različitim vremenskim aspektima[11], dok se pamćenje povezuje sa kulturnim mrežama i infrastrukturom koja čuva i prerađuje ta sjećanja (muzeji, biblioteke, spomenici i sl.). Razliku između sjećanja i pamćenja navodi *A. Assmann*, pa ističe da su sjećanja rezultat naše komunikacije s drugima, dok se povezanost takvih sjećanja, njihova strukturiranost u suvislu cjelinu (što čine kulturni aparati), naziva pamćenjem[12]. Još se jedan autor referira na ovu distinkciju, pa individualna sjećanja povezuje sa izgradnjom pjedinčevog habitusa i individualnog kapaciteta, dok se kultura pamćenja odnosi na grupu, čime se čuva, štiti i prenosi identitet zajednice[13]. U analizi ovih pojmova, važna je distinkcija koju uvodi u interpretaciju *J. Assmann*, koji razlikuje *komunikacijsko* i *kulturalno* pamćenje. U njegovoj interpretaciji » ... komunikacijsko pamćenje obuhvaća sjećanja koja se odnose na recentnu prošlost. To su sjećanja koja čovjek dijeli sa svojim suvremenicima. Tipičan slučaj je generacijsko pamćenje. To pamćenje historijski pripada grupi; nastaje u vremenu i prolazi s njim, ili točnije, sa svojim nositeljima«.[14] Za nacionalni identitet značajna su obadva tipa pamćenja. Komunikacijskim, zajednica prenosi svoja povijesna iskustva, nataložena sjećanja, sve ono što su iskusili oni i/ili njihovi preci, što je važan segment njihovog kolektivnog imaginarija. Njihova iskustva i sjećanja mogu biti u konfliktu sa sjećanjima drugih zajednica, kao i sa službenim pamćenjem društva/države u kojem žive. To je prepreka u njihovoj integraciji i mogući izvor društvenih sukoba, sa potencijalom za dugoročne tenzije u društvu. Kulturalno pamćenje, koje se plasira u različitim oblicima kulturnog aparata, od udžbenika, medija, muzeja, biblioteka, arhiva, čuva 'istine zajednice',[15] sa mogućim prijeporima od zajednice do zajednice, uz distinkciju koja prati dominatna (službena) objašnjenja od onih koja su rezervirana za institucije, grupe i udruge koje imaju minorni kapacitet[16] u društvenom diverzitetu u kojem se sve to događa. Nacionalne manjine i sjećanja njezinih pripadnika, nemaju gotovo nikakve mogućnosti da se nametnu, utoliko što ne raspolažu gotovo nikakvom društvenom moći, pa ih to čini minornim akterima u društvu. Sjećanje može obuhvatiti različite aspekte, od onih koji se tretiraju kao povijesni, nesvakodnevni a čija važnost je velika za pojedince i grupe, pa do svakodnevice koja je ponavljajuća i rutinska

[11] Todor KULJIĆ, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti.* Beograd: Čigoja štampa, 2006.

[12] Alaida ASMAN, *Duga senka prošlosti. Kultura sećanja i politika povesti.* Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.

[13] Pierre NORA, Između pamćenja i historije, *Kultura pamćenja i historija.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga (prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda), 2006.

[14] Jan ASSMANN, Kultura sjećanja, *Kultura pamćenja i historija.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga (prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda), 2006., str. 63.

[15] Vjeran KATUNARIĆ, *Rajska zajednica i društveni pakao-sociološka razmatranja.* Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca, 2013.

[16] Eugen PUSIĆ, Identitet-diverzitet-kapacitet, *Erazmus*, br. 11, Zagreb 1995., str. 2-10.

u mnogim segmentima pa i u socijalnim odnosima. Svakodnevica Mađara u prijeratnom razdoblju isprepletena je sa kontaktima i komunikacijom pripadnika ove zajednice i pripadnika drugih nacionalnih zajednica, posebno većinskih Hrvata. Što je suživot i koja je uloga tog tipa socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama? Pojam suživot u javnom prostoru pojavio se upravo sa raspadom bivše SFRJ i aktualiziranjem kako prijeratne koegzistencije između pripadnika različitih nacija i poslijeratne moguće i potrebne obnove takvih socijalnih veza. Više autora u svojim radovima elaboriraju pojam suživota (Županov, Babić) a iz tih analiza proizlaze i definicije samog pojma. Tako *J. Županov* o tome piše: »Suživot se sociološki može odrediti kao splet solidarističkih mreža primarnih (neslužbenih) društvenih odnosa među pripadnicima različitih etnija na mikrosocijalnoj razini.[17] Još jedan autor daje definiciju suživota: »Suživot određujemo kao normativnu i funkcionalnu umreženost i uzajamnu toleranciju različitih makro/mikrogrupnih subidentitetskih obilježja različitih socijalnih aktera u lokalnim zajednicama«.[18] U Hrvatskoj, u dužem razdoblju, što pokazuju i neka istraživanja[19], suživot Hrvata i ostalih stanovnika, funkcionirao je kao internalizirani socijalni obrazac i kohezivni činilac multietničkih lokalnih zajednica. U poslijeratnom razdoblju, nakon značajno promijenjenog sociopolitičkog okvira i etničke strukture, ostaje pitanje kako rekonstruirati mrežu primarnih socijalnih odnosa i uspostaviti suživot u lokalnim zajednicama, uz povratak njihove multietničnosti. Sjećanje na svakodnevicu, kod Mađara kao i kod drugih aktera u hrvatskom društvu, čini važan segment njihovog kolektivnog imaginarija i činilac je izgradnje i očuvanja nacionalnog identiteta, kao i zaustavljanja ili barem usporavanja asimilacije, što će biti provjereno u intervjuima s Mađarima nastanjenim u Koprivničko-križevačkoj županiji.

POVIJEST DOSELJAVANJA MAĐARA NA PODRUČJE PODRAVINE

Mađari su na području Podravine prisutni od doseljavanja u 10. stoljeću. Međutim, brojnija etnička prisutnost Mađara potvrđena je u dokumentima iz ranog novog vijeka kada su Mađari ciljano naseljeni na područje Legrada u funkciji obrane od osmanske opasnosti s područja mjesta Csurgó i Szigetvár.[20] Legrad se u to vrijeme nalazio između Mure i Drave, a Mađari su u 17. stoljeću ondje činili većinsko stanovništvo.[21] Po vjeroispovijesti legradski Mađari bili su evangelici.[22] Zrinski kao širitelji protestantskih ideja u Međimurju, ali i na ostalim svojim posjedima poticali su naseljavanje protestanata na svoje posjede. Činjenica je da se u dokumentima već 1620. godine u Legradu spominje protestantski pastor Đuro Serenji, ali je moguće da su evangelici i ranije imali ondje svojeg pastora. Već 1625. g. protestanata je u Međimurju bilo toliko da su tražili da se područje između Drave i Mure koje danas predstavlja Međimurje izdvoji iz Zagrebačke biskupije.[23] Čini se da su 1670. protestanti činili dvije trećine stanovništva Legrada, a nekoliko godina kasnije general grof Batthyani zapovijedio je legradskom kapetanu Darabašu da mora iz mjesta protjerati sve protestante (i evangelike i kalvine kojih je tada bilo u Legradu).[24] U Legradu su živjeli i Mađari rimokatolici, ali njih je bilo manje od evangelika i reformiranih kršćana (kalvina). Da su protestanti činili većinsko stanovništvo u Legradu govori i podatak da je 1688. godine od 700 kuća svega je 200 bilo rimokatoličkih. Međutim, čini se da se broj pro-

---

17 Josip ŽUPANOV, Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru,. *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1998.,(Ružica ČIČAK-CHAND, Josip KUMPES, (ur.)) str. 214.

18 Dragutin BABIĆ, *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji: (re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008., str. 87.

19 D. BABIĆ, *Etnonacionalizam i rat u Hrvatskoj: teorijski aspekti i istraživanje međunacionalnih odnosa u lokalnim zajednicama*. Zagreb: Plejada, 2010.

20 Jenő (Laposi) HALLER, *Povijest Legrada*, Samobor: Meridijani 2016., str. 115.

21 Legrad je tek kasnije, u 18. stoljeću, uslijed mijenjanja vodotoka rijeke Drave prešao na desnu dravsku obalu.

22 Daniel PATAFTA, Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Podravina* vol. 4 (br. 8), Koprivnica 2005., str. 37.

23 Dragutin FELETAR, *Legrad*, Čakovec: KPD Zrinski 1971, str. 141.

24 Hrvoje PETRIĆ, Protureformacija-Legrad na: http://povijest.net/protureformacija-legrad/.

testanata naglo smanjivao, pa je već 1716. bilo još svega 280 protestantskih kuća. Sljedeći podatak iz 1747. ukazuje da je u Legradu 80 evangeličkih kuća, a 1779. tek njih 65.[25] Krajem 17. stoljeća, kako piše zagrebački kanonik Ivan Leskovar prigodom svojeg posjeta, u Legradu su živjeli i Židovi, arijanci, cinkvilijanci,[26] a tadašnji župnik piše kako su se »ondje nalazile sve narodnosti koje postoje pod nebom«[27]. Nakon reformi Josipa II. krajem 18. stoljeća sve su vjeroispovijesti postale ravnopravne i na taj je način omogućeno i evangelicima da imaju svojeg svećenika u Legradu koji je tada bio Mihaly Artner, a gradnja zidane evangeličke crkve u Legradu započela je 1807. godine. Protestantska škola u Legradu osnovana je 1810. godine, a »mađarska škola je funkcionirala najmanje do 1918. kada je prešla u državne ruke«. Današnja evangelička crkva sagrađena je 1841., a zvonik je dograđen 1889.[28] Legradska protestantska općina postaje samostalna tek 1870. godine.[29] Prema pisanju Dragutina Feletara, koji je pokušao rekonstruirati popis evangeličkih pastora u Legradu, vidljivo je da su svi pastori od prvoga spomenutog 1620. godine bili mađarskog podrijetla.[30] Zanimljiv je pogled Jenő (Laposi) Hallera, legradskog historiografa, osnivača muzeja i prvog pisca legradske povijesti. On u svojem djelu *Povijest Legrada* objavljenoj 1912. godine ističe da Mađari imaju većinsko stanovništvo u Legradu, da se služba u katoličkoj i protestantskoj crkvi drži na mađarskom jeziku te da u Legradu 1704. godine stanuje mađarski župnik opat Istvan Prekreth. Uz to navodi još niz činjenica iz kojih je vidljivo da je Mađara u prošlosti bilo dosta u Legradu. Međutim, u bilješkama koje su zapravo komentar izdavača reprintiranog izdanja knjige 2016. godine vidljivo je da Jenő (Laposi) Haller izvrće činjenice, odnosno da se mađarski nikada nije propovijedalo u Legradu, odnosno da je to bilo samo iznimno, a da je misa bila obično na latinskom jeziku.[31] O tome da su Zrinski naselili evangeličko stanovništvo govori i tradicija sačuvana u pojedinim mađarskim obiteljima. J. A., kazivač iz Legrada, prisjeća se da su njegovi preci prenijeli tradiciju da su Mađari u Legrad došli na poziv Zrinskih. Povijest Legrada ukazuje i na to da je mjesto pripadalo dugo vremena Mađarskoj. Iz dokumenata koji su sačuvani vidljivo je da je mjesto bilo jedno od najrazvijenijih u mađarskoj županiji Zala.[32] Osim u Legradu mađarskih doseljenika bilo je i na području utvrda u Drnju, Sigetcu, Virju, Novigradu Podravskom, Ludbregu, Đurđevcu, Drnju i u Koprivnici. Radilo se redovito o vojnicima koji su bili dio posada tih utvrda. Hrvoje Petrić je donio i podatke u kojim se sve mjestima javlja etnik Magyer, Ugrin, Szalay (možda doseljenici iz Zaladske županije), Buday i Somogy koji ukazuju na doseljenike iz ugarskih zemalja.[33] Prvi mađarski doseljenici su na područje Ždale i okolice pristigli nakon Zrinsko-frankopanske urote te su naseljavali salaše ili konake na kojima je živjelo između 5 i 10 ljudi. Osim dalmatinskih, bosanskih, prigorskih i podrav-

---

25 Emil HERŠAK, Joža ŠIMUNKO, Međimurje-povijest, identitet i seobe, *Migracijske i etničke teme*, sv. 6, br. 4, Zagreb 1990, str. 577.

26 D. FELETAR, *Legrad*, Čakovec 1971, str. 147.

27 E. HERŠAK, J. ŠIMUNKO, Međimurje-povijest, identitet i seobe, *Migracijske i etničke teme*, sv. 6, br. 4, Zagreb 1990., str. 577.

28 D. FELETAR, *Legrad*, Čakovec 1971, str. 154.

29 Dijana SABOLOVIĆ KRAJINA, Vjerske zajednice i vjeroispovijesti na koprivničkom području, *Podravski zbornik*, sv. 17, Koprivnica 1991., str. 160.

30 D. FELETAR, *Legrad*, Čakovec 1971, str. 156.

31 J. (Laposi) HALLER, *Povijest Legrada*, Samobor 2016., str. 74-75.

32 Legrad se nalazio pod Mađarskom do 1848. godine, a potom između 1848. i 1861. pod Hrvatskom. Od 1861. do 1918. ponovo se našao pod Mađarskom u sastavu mađarske županije Zala. Između 1941. i 1945. nalazio se pod mađarskom okupacijom. (D. FELETAR, *Legrad*, Čakovec 1971, str. 131.) U vrijeme Drugoga svjetskog rata Legrad je potpadao pod Mađarsku. O dolasku mađarske vojske u Legrad piše Dragutin Feletar koji opisuje kako su Mađari svečano ušli u naselje, održali svečani defile mjestom s vojnom glazbom i zastavama, a nakon toga je mađarski svećenik održao u mjesnoj crkvi spomen-slovo. U vrijeme mađarske okupacije Legrada sagrađen je most preko Drave koji je Legrad povezivao s Međimurjem. Prema pisanju dr. Feletara vidljivo je da su Mađari u vrijeme Drugoga svjetskog rata željeli uvjeriti Legrađane i Međimurce da su neki poseban, međimurski narod, zato da bi lakše bilo provođenje mađarizacije. Čak je sastavljena i gramatika međimurskog jezika kojim se željelo dokazati da Međimurci nisu Hrvati. (D. FELETAR, Osvrt na život i djelovanje Jenő (Laposi) Hallera (1876.-1943.) u: *Povijest Legrada*, Samobor 2016., str. 21.

33 H. PETRIĆ, *Pogranična društva i okoliš, Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor:Meridijani 2012., str. 246-249.

Tablica 1 Broj Mađara u pojedinim naseljima Koprivničko-križevačke županije (Podravine) prema popisima stanovništva*

Naselje	1880. (prema materinjem jeziku)	1890. (prema materinjem jeziku)	1900.	1910.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Kloštar Podravski	1/1360	41/1320	82/1918	122/1892	22/2500	8/1946	9/1974	13/1901	5/1765	5/1773
Kozarevac	86/532	157/712	201/841	151/924	40/1112	9/1126	10/1098	6/961	4/845	0/711
Križnica		119/135	139/174	170/179	61/405	36/428	21/396	14/271	4/174	1/136
Mala Črešnjevica	9/153	66/307	131/423	205/460	Iskazano s naseljem Grabovnica	38/481	29/446	3/359	4/281	0/244
Pitomača	36/3049	71/3962	127/4469	104/4936	9/7347	5/6114	3/6135	5/5814	8/5857	6/5942
Sedlarica	14/516	44/653	63/819	51/1045	Iskazano s naseljem Velika Črešnjevica	16/1057	8/933	3/776	0/545	0/451
Stari Gradac	46/1168	201/1379	261/1515	256/1677	25/1919	16/1548	16/1318	8/1050	0/897	0/863
Starogradački Marof	46/68		46/53	44/57	Iskazano s naseljem Stari Gradac	0/470	0/479	1/379	0/355	0/295
Velika Črešnjevica	97/702	124/905	160/1068	148/1392	82/2142	42/1112	24/972	5/879	0/705	0/610
Ždala	671/1140	166/1367	1241/1564	109/1622	5/1577	4/1547	2/1375	1/1259	0/1070	1/847
Gola	130/2044	159/2000	119/2205	74/2061	4/3200	1/1554	1/1397	0/1254	0/1137	0/1102
Koprivnica	167/6027	171/6512	182/5710	271/8018	11/9048	15/9902	17/11842	12/16483	20/20812	37/24238
Legrad	829/2705	1172/2798	889/2848	940/2896	323/3210	304/2586	187/2479	164/2110	68/1670	34/1405
Novačka	-	-	122/782	146/1340	Iskazano s naseljem Gola	4/910	1/789	0/644	0/517	0/428
Otočka	-	-	120/477	137/566	Iskazano s naseljem Gola	18/472	2/425	5/377	0/313	0/310

* Podaci o broju Mađara u Podravini su preuzeti iz: HDA, Fond Državni zavod za statistiku, kutija 6, Podžupanije, gradovi i župe: stanovništvo prema materinjem jeziku i znanju drugih jezika 1880. godine; kutija 9, Podžupanije, kotari i prebivališta – stanovništvo prema materinjem jeziku 1880. godine, kutija 10, Popis stanovništva 1890., Stanovništvo prema materinjem jeziku u kombinaciji s vjeroispoviješću, kutija 21, Stanovništvo prema rodnom kraju, vjeroispovijesti i materinjem jeziku 1900. godine, kutija 33, Stanovništvo prema materinjem jeziku, znanju stranih jezika u kombinaciji s vjeroispovijesti 1910. godine, kutija 43, Stanovništvo prema bračnom stanju i vjeroispovijesti u kombinaciji s dobi i materinjim jezikom 1921. godine, kutija 53, stanovništvo prema narodnosti u kombinaciji s materinjim jezikom) 1931. godine te Jakov GELO i sur. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima*, sv. 1-5, Zagreb: Državni zavod za statistiku 1998.

skih obitelji na područje Ždale su se naselili i Mađari. Bile su to obitelji s prezimenima Čikvar, Belak, Volarić, Toth, Šaleković, Kopronić i Mađar. U povijesnim dokumentima Ždala se spominje 1781. Iz početka je mjesto potpadalo pod župu Brežnica u susjednoj Mađarskoj. Prema predanju muškarci su radije ostajali u lokalnoj krčmi nego što su odlazili na misu u Brežnicu. Nakon nekog vremena mještani su izgradili crkvu u selu, a žene su nosile mort za gradnju objekta na glavama te su se toliko namučile da su ostale bez kose po završetku gradnje.[34] Prema popisu iz 1900. u Ždali je živio čak 1241 Mađar od sveukupno 1564 stanovnika. Godine 1910. taj se broj smanjio na 109. Zašto se broj osoba koje su se izjašnjavale kao Mađari u tome međupopisnom periodu toliko smanjio nije posve jasno. Granica u Prekodravlju kod Ždale definitivno je ustanovljena 1918. godine. Prema pisanju Snježane Tišljarić, komisija koja je bila sastavljena od dva Ždalčanina i dva Mađara trebala je 1918. utvrditi graničnu liniju između Mađarske i Kraljevine SHS. Kada su došli do Čambine nedaleko od Ždale, mađarski je član komisije tvrdio da je Ždala mađarsko selo. Ždalčani su odgovorili: »Iako govorimo mađarski, nismo Mađari.« Mađari su tada tražili da granica bude na Dravi, a Hrvati iz Ždale da granica bude na Starom brijegu. Da bi se spriječio daljnji sukob, članovi vlasti zabili su kolac uz potok Ždalicu i na taj način odredili gdje će biti granična linija.[35] Iz Matičnih knjiga umrlih župe u Ždali vidljivo je da je najveći broj pokojnika i rođen u Ždali. Međutim, pojedinci su rođeni u susjednoj Mađarskoj. Tako su mjesta rođenja pokojnika Kiskorpád, Brežnica (Berzence), Lakócsa (Lukovišće), Babócsa (Bobovec), Szombathely, Iharos, Bélovár, Zákány, Gjékénes i Tarany. I Gola je nastala vrlo vjerojatno početkom 19. stoljeća kada su se drnjanski graničari počeli iseljavati preko Drave zbog plavljenja zemljišta na kojem su izgradili kuće. Golu je naselilo i 12 obitelji iz Mađarske.[36]

Tablica 2. Mađari na području Podravine u Popisima stanovništva 1921. i 1931.*

Općina/grad	1921.	1931.
Ferdinandovac	50	39
Đurđevac	32	22
Kalinovac	5	2
Kloštar	202	145
Molve	17	30
Pitomača	511	437
Podravske Sesvete	9	10
Virje	17	12
Ukupno kotar Đurđevac	843	497
Koprivnica	88	72
Drnje	23	20
Đelekovec	-	2
Gola	232	98
Hlebine	5	5
Legrad	571	453
Novigrad	12	9
Peteranec	6	18
Sokolovac Koprivnički	29	36
Ždala	-	42
Ukupno kotar Koprivnica	966	685

* HDA, kutija 33, Stanovništvo prema materinjem jeziku, znanju stranih jezika u kombinaciji s vjeroispovijesti 1910. godine, kutija 43, Stanovništvo prema bračnom stanju i vjeroispovijesti u kombinaciji s dobi i materinjim jezikom 1921. godine, kutija 53, stanovništvo prema narodnosti u kombinaciji s materinjim jezikom) 1931. godine.

Tablica 3. Mađari u kotarevima/općinama Koprivnica i Đurđevac između 1880. i 2011. godine*

Općina/ kotar	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Koprivnica	1507	2319	1785	1857	966	757	368	362	233	191	102	77	71	62
Đurđevac	1073	1087	2891	1693	843	497	393	214	147	79	42	30	27	15

* J. GELO i sur. Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, sv. 1-5, Zagreb 1998.

[34] Snježana TIŠLJARIĆ, *Moja Ždala*, Koprivnica: Centar mladih Koprivnica 1995, str. 51-54.

[35] S. TIŠLJARIĆ, *Moja Ždala*, Koprivnica 1995, str. 55.

[36] H. PETRIĆ, Naseljavanje Prekodravlja na: http://povijest.net/naseljavanje-prekodravlja/.

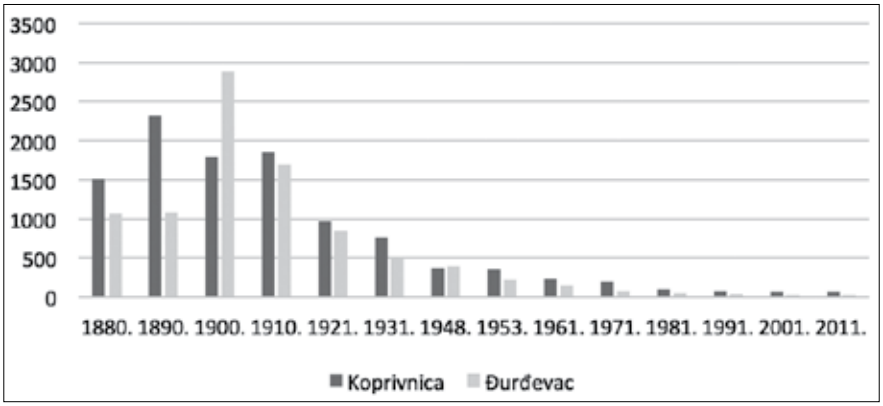

Grafikon 1. Broj Mađara u kotarevima/općinama Koprivnica i Đurđevac između 1880. i 2011. g.

NACIONALNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI U ZADNJA TRI POPISA STANOVNIŠTVA (1991., 2001., 2011.)

Što je se događalo u nacionalnoj strukturi Koprivničko-križevačke županije u međupopisnim razdobljima (1991.-2001.) i (2001.-2011.), te kako je se u tom razdoblju kretao broj i udio Mađara u županijskom stanovništvu?

Koprivničko-križevačka županija u svom sastavu ima 3 grada: Đurđevac, Koprivnica i Križevci i 22 općine: *Drnje, Đelekovec, Ferdinandovac, Gola, Gornja Rijeka, Hlebine, Kalinovac, Kalnik, Kloštar Podravski, Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Legrad, Molve, Novigrad Podravski, Novo Virje, Peteranec, Podravske Sesvete, Rasinja, Sokolovac, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Orehovec i Virje*.
Za županiju su karakteristični demografski procesi kao i za Hrvatsku u cjelini. Najvažniji su: starenje stanovništva, negativan prirodni prirast, više odseljenih nego doseljenih, a prema nacionalnoj strukturi to je jedna od etnički homogenijih županija u Hrvatskoj. Udio *Hrvata* u ukupnoj populaciji županije raste, dok njihov broj kontinuirano ali blago opada. Na ovakve procese utječu asimilacija, etnomimikrija, akulturacija, etnocentrizam, što je u korelaciji sa nacionalnom homogenizacijom i porastom etničkih *Hrvata*. Od nacionalnih manjina registriranih u Koprivničko-križevačkoj županiji, *Srbi* su znatno brojniji u odnosu na ostale. Tako je u Popisu 1991. g. u ovoj županiji bilo 4.103 osobe srpske nacionalnosti, što je iznosilo 3,1 % ukupnog stanovništva. Ratni raspad bivše države sa svim posljedicama, rezultirao je velikim pomjeranjima stanovništva, a u ovoj županiji se dogodio značajan pad broja i udjela srpske populacije. U Popisu 2001. g. Srbi su činili 1,9 % ukupnog stanovništva ili u brojkama, 2.408. Njihov broj i udio se neznatno smanjuje u Popisu 2011. g., (2.196 ili 1,9 %) što pokazuje da je u polju nacionalne strukture došlo do stabilizacije u odnosu na prvo međupopisno razdoblje (1991.-2001.). Iako na teritoriju ove županije nije bilo ratnih operacija, rat je i u ovoj županiji kao i na cijelom teritoriju Hrvatske bio itekako prisutan u stanovništvu (prihvat izbjeglica, sudjelovanje u obrani Hrvatske, strah i neizvjesnost, neimaština, gubitak posla i drugi problemi). Predominantni hrvatski etnički identitet, sa etnocentrizmom i nacionalnom homogenizacijom, te stigmatizacijom pripadnika srpske nacionalne manjine, kao i srpska etnonacionalna homogenizacija, utjecali su, među ostalim razlozima, na odlazak srpske populacije iz ove županije. Broj i udio Srba je prepolovljen, ali se u posljednjem popisu stanje stabiliziralo približno na razini 2001. godine. Od ostalih nacionalnih manjina koje su vrlo malo zastupljene u stanovništvu županije, tek se u Popisu 2011. g. znatno povećava broj i udio *Roma*. Slično kao i u drugim hrvatskim županijama a u povoljnijem društvenom ambijentu, uz visoki natalitet ove etničke grupe, znatno se povećava broj onih koji se izjašnjavaju kao Romi. *Mađari* i *Albanci* su nešto zastupljeniji, iako su ti brojevi i udjeli vrlo mali i ne čine neki značajniji segment nacionalne strukture u županiji. Kao posljedica navedenih procesa događa se izrazito smanjenje *nacionalno neopredijeljenih*. U Popisu 1991. godine takvih osoba je bilo ukupno 3.956 ili 3,0 % stanovništva županije, da bi u u Popisu 2001., bilo registrirano 1.057 nacionalno neopredijeljenih osoba, sa udjelom od 0,8 %, a u posljednjem Popisu 2011., tek 318 ili 0,2 %. Prema *gradovima* i *općinama* (Popis 2011), gotovo potpuno etnički homogene općine (preko 99 % *Hrvata*) su Đelekovec, Ferdinandovac, Gola, Gornja Rijeka,

Nacionalnost	1991.		2001.		2011.	
	Broj	%	broj	%	broj	%
Hrvati	120.810	92,9	119.450	95,9	111.188	96,2
Albanci	158	0,1	285	0,2	249	0,2
Austrijanci	2	0,0	6	0,0	2	0,0
Bošnjaci	129	0,0	93	0,0	64	0,0
Bugari	-	-	3	0,0	2	0,0
Crnogorci	65	0,0	29	0,0	36	0,0
Česi	38	0,0	28	0,0	39	0,0
Grci	-	-	-	-	-	-
Mađari	120	0,0	108	0,0	88	0,0
Makedonci	67	0,0	51	0,0	45	0,0
Nijemci	16	0,0	26	0,0	28	0,0
Poljaci	9	0,0	9	0,0	9	0,0
Romi	204	0,1	125	0,1	925	0,8
Rumunji	-	-	5	0,0	7	0,0
Rusi	3	0,0	12	0,0	14	0,0
Rusini	4	0,0	28	0,0	21	0,0
Slovaci	10	0,0	10	0,0	11	0,0
Slovenci	185	0,1	131	0,1	85	0,0
Srbi	4.103	3,1	2.408	1,9	2.196	1,9
Talijani	4	0,0	9	0,0	15	0,0
Turci	-	-	-	-	-	-
Ukrajinci	7	0,0	11	0,0	1	0,0
Vlasi	-	-	1	0,0	22	0,0
Židovi	4	0,0	9	0,0	2	0,0
Ostale narodnosti	24	0,0	82	0,0	79	0,0
Nacionalno neopredijeljeni	3.956	3,0	1057	0,8	318	0,2
Jugoslaveni	1.624	1,2	-	-	-	-
Regionalna pripadnost	50	0,0	2	0,0	10	0,0
Nepoznato	1.130	0,8	489	0,3	123	0,1
Ukupno	129.907	100,0	124.467	100,0	115.584	100,0

Tablica 4. *Etnička struktura stanovništva u Koprivničko-križevačkoj županiji 1991., 2001. i 2011.*

Izvori: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881, Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1992; Popis stanovništva 2001., Državni zavod za statistiku, 2002. Popis stanovništva 2011., Zagreb: www. Državni zavod za statistiku, 2013.

Kalinovac, Kalnik, Koprivnički Ivanec, Novo Virje, Podravske Sesvete, Sveti Petar Orehovec. Od nacionalnih manjina, *Srbi* imaju najveći udjel u općini Rasinja 16,31 %, zatim u općini Sokolovac 12,88%, Novigrad Podravski 3,59%, Koprivnički Bregi 1,34%., zatim u gradovima Križevci 2,09%, Koprivnica 1,69. Od ostalih nacionalnih manjina, *Romi* koji su brojnijih od ostalih, najviše su zastupljeni u slijedećim općinama: Đurđevac (3,74%), Drnje (4,46%), Hlebine (1,99%), Legrad (1,03%), Molve (1,19%), Peteranec (7,06%), Rasinja (2,42%).

Koliko su Mađari zastupljeni u gradovima i općinama Koprivničko-križevačke županije u posljednjem popisu stanovništva 2011. godine?

Od gradova, Mađari su u malom broju zastupljeni u *Koprivnici* i *Križevcima,* dok su u općinama Mađari slabo zastupljeni a registrirani su u slijedećim općinama: *Gola, Gornja Rijeka, Kloštar Podravski, Legrad, Novigrad Podravski, Novo Virje, Podravske Sesvete, Rasinja, Sveti Ivan Žabno, Virje*.

Tablica 5. Broj i udio Mađara po gradovima i općinama Koprivničko-križevačke županije (Popis 2011.)

Gradovi	Broj	Udio %	Ukupan br. st. grada/općine
Đurđevac	2	0,2	8.264
Koprivnica	41	0,13	30.854
Križevci	16	0,08	21.122
Općine			
Gola	6	0,25	2.431
Kloštar Podravski	3	0,09	3.306
Legrad	10	0,45	2.241
Novigrad Podravski	1	0,03	2.872
Novo Virje	1	0,08	1.216
Podravske Sesvete	1	0,06	1.630
Rasinja	4	0,12	3.267
Sveti Ivan Žabno	1	0,02	5.222
Virje	2	0,04	4.587
Ukupno	88	0,08	115.584

Izvor: Popis stanovništva 2011., www.dzs.hr.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE-INTERVJUI

Metodologija

Intervjui s Mađarima provedeni su u slijedećim naseljima Koprivničko-križevačke županije: *Koprivnica, Legrad* i Ždala. Istraživanje je provedeno 2016. godine, a korišteni su kvalitativni polustrukturirani intervjui. Kontakt sa intervjuiranima je uspostavljen posredstvom Zajednice Mađara Koprivničko-križevačke županije što je istraživačima olakšalo ulazak u zajednicu i amortiziralo eventualno nepovjerenje koje je inače prisutno početkom istraživanja, a posebno kod onih skupina koje imaju specifičnu poziciju u makro/mikrosocijalnom

ambijentu, a što svakako vrijedi za manjinsku mađarsku populaciju u Hrvatskoj. Ukupno je intervjuirano 5 ispitanika, prema spolu 2 žena i 3 muškarca rođeni između 1943. godine i 1969. godine.[37] Pitanja iz intervjua obuhvatila su poznavanje ispitanika o statusu Mađara u Koprivničko-križevačkoj županiji u vremenu intervjuiranja, kao i usporedbu sa njihovom društvenom pozicijom u socijalizmu te pitanja o perspektivi ove nacionalne manjine u poslijeratnom razdoblju kao i period Drugog svjetskog rata. Istraživače je posebno zanimalo kako je svakodnevica Mađara iz tih različitih vremenskih razdoblja, društvenih poredaka i događanja, utjecala te kako i dalje utječe na njihov nacionalni identitet i očuvanje nacionalne zajednice u županiji i u Hrvatskoj. Kao oznake za kazivače koristimo njihove *inicijale, godinu rođenja i naselje u kojem žive*, za što su kazivači dali svoj pristanak. Identitetski markeri Mađara na području Koprivničko-križevačke županije uvelike su određeni zbivanjima koja su se dogodila u prošlome, dvadesetom stoljeću. Dvadeseto stoljeće odredilo je ponajviše današnji odnos Mađara prema njihovoj evangeličkoj vjeroispovijesti u Legradu, prema jeziku, prema vlastitom podrijetlu, prema susjednoj Mađarskoj i u konačnici prema vlastitoj nacionalnosti. Svaki od ovih aspekata razmotrit ćemo posebno, ponajprije na temelju iskaza petero kazivača s područja nekadašnje općine Koprivnica i s područja nekadašnje općine Đurđevac, iz naselja u kojima su Mađari nekada činili značajnu manjinu, a u jednom periodu i većinu stanovnika.

5.1. Međunacionalni odnosi, suživot, vjeroispovijest

Međuvjerski i međunacionalni odnosi u Legradu bili su dugo iza naseljavanja Mađara na to područje napeti. Razlozi tome vrlo vjerojatno leže i u povijesnim okolnostima kada su Mađari držali Međimurje i Legrad iako su većinsko stanovništvo činili Hrvati. Čini se da jedan dio Mađara na tome području u ranoj dobi i djetinjstvu usprkos činjenici što su živjeli zajedno s Hrvatima nisu poznavali hrvatski jezik. Kazivač J. A. rođen je 1943. godine u Legradu i prisjeća se kako su »*svi Mađari u Legradu bili evangelici. Iako smo se međusobno uvažavali, evangelici su išli u polje kada su bili neki rimokatolički blagdani. U nekadašnje vrijeme nisu bili zamislivi brakovi između Hrvata rimokatolika i Mađara evangelika. Uvijek je bilo peckanja u vezi s vjerom, ali nije bilo dubljih nesporazuma. Mađari su svi stanovali u jednom dijelu Legrada, u ulici Šandora Pötefija i ako su Hrvati stanovali u toj istoj ulici, znali su mađarski dok ostali Hrvati u Legradu nisu znali ni riječ mađarskog.*« Na ždalanskom terenu nacionalni identitet nije uhvatio korijena. Stanovnicima Ždale od uspostave naselja mađarski je bio materinji

[37] Kazivači su bili M.B., r.1953.g., Ždala, I.K., r.1959. g., Velika Pisanica, sada Koprivnica, J. A., r. 1943.g., Legrad, Ž.Z., r. 1959.g., Osijek (sada Ždala) i P.P., r 1969.g., Ždala.

jezik, ali su se uglavnom izjašnjavali kao Hrvati. Potrebno je istaknuti i činjenicu da je početkom 20. stoljeća (1907.) postojala osnovna škola na mađarskom jeziku u Ždali.[38] Fluidnost nacionalnog identiteta, o čemu svjedoče popisi iz 1900. i 1910. (u kojima su se mještani Ždale prvi iskazali kao Mađari, a potom kao Hrvati) ukazuje na to da je prekodravski prostor specifičan teritorij u kojem zbog blizine Mađarske i povezanosti s obližnjim naseljima u Mađarskoj, kao i zbog dugotrajne crkvene povezanosti sa župom u Brežnici, nacionalnost i materinji jezik nisu podudarni. Izmiješanost stanovništva mađarskog i hrvatskog podrijetla prisutna je bila s obje strane granice.[39] Mađari u Hrvatskoj su pripadnici Reformirane kršćanske crkve (kalvini), pripadnici Evangeličke (luteranske) crkve i pripadnici Rimokatoličke crkve. Na području Legrada Mađari su uglavnom pripadnici evangeličke crkve. Prema popisu stanovništva iz 1890. godine, na području Legrada ih je tada od ukupno 2798 stanovnika bilo 385. Mađari su vodili evangeličku crkvu u Legradu te je do 1995. službeni jezik na bogoslužju bio mađarski. Dugogodišnji legradski svećenik bio je Imre Szanto, a nakon njega dolazi iz Njemačke Marijan Šporčić, koji 2009. napušta službu svećenika. Na njegovo mjesto 2009. dolazi vikarica Saša Sabol koja nakon predanog rada u Crkvenoj općini Legrad dobiva podršku od prezbitera koji je preporučuje na ordinaciju za svećenicu. Svećenica Saša Sabol 2013. prelazi u zagrebačku crkvenu općinu, a na njeno mjesto, na rok od dvije godine, dolazi svećenik Jakov Mrčela (legradsku župu vodi do svojeg umirovljenja 2015.). Sadašnja voditeljica župe je svećenica Davorka Horvat.[40] U Legradu postoji evangeličko groblje na kojem se uglavnom pokapaju pripadnici mađarske nacionalnosti. Opis pojedinih običaja kod evangelika u Legradu dao je J. A., legradski evangelik: *»U našoj evangeličkoj vjeri ne postoje sveci. Obred je vrlo jednostavan kao i pastorova odjeća. Naši svećenici se žene, a i žene mogu biti svećenice. Misa je na narodnom jeziku oduvijek, dakle na mađarskom jeziku. Kod nas ne postoje ni krizma ni firma. Samo krštenje i pričest. Kada sam išao u 6. ili 7. razred osnovne škole primio sam prvu pričest u našoj crkvi. Kod nas nema Zdravo Marije, ali postoji Oče naš koji se razlikuje od Oče naš na hrvatskom jeziku. Praznici su Nova Godina, Veliki petak, Uskrs (dva dana), Duhovi, Tijelovo, Božić (dva dana) i Svi Sveti. Kod nas nema ispovjedi svećeniku.*« Dakle, upravo kao i u Velikoj Pisanici, Brekinskoj i pojedinim mađarskim naseljima u Baranji gdje je osnovni razlikovni element između Hrvata i Mađara osim jezika i vjeroispovijest (Hrvati su rimokatolici, a Mađari su reformirani kršćani), tako i u Legradu Mađari predstavljaju manjinsko stanovništvo koje se u prošlosti razlikovalo jezikom i vjeroispoviješću od većinskog naroda, dok je do danas uglavnom ostala sačuvana vjeroispovijest kao temeljni element identiteta. U Ždali je situacija drugačija. Mještani Ždale su rimokatolici i imaju svećenika koji održava službu na hrvatskom jeziku. Međutim, iz Mađarske ponekad dolazi svećenik koji drži misu na mađarskom jeziku. Spuštanjem željezne zavjese mađarski župnici rijetko su dolazili u Ždalu, tako da je 1964., prvi put nakon Drugoga svjetskog rata, održana misa na mađarskom (održao ju je župnik Plebanos iz Udvorhely).[41] U lokalnim zajednicama Koprivničko-križevačke županije, mreža socijalnih veza uključivala je pripadnike različitih nacionalnih zajednica i etničkih skupina, sa donekle prisutnim animozitetima, od koji se neki imali strukturalnu dimenziju. To znači da nisu obilježeni slučajnim incidentima nego su animoziteti bili prisutni na relaciji Mađari-domicilno hrvatsko etničko stanovništvo i na relaciji evangelici-katolici. Religijska i nacionalna različitost, što je uključivalo različite simbole, običaje, groblja na kojima su se pokapali, folklor, pjesme, jezik i duga obilježja nacionalnih i vjerskih identiteta, uzrokovale su povremene nesporazume i netrpeljivost, što je narušavalo uspostavljeni suživot u naseljima ove županije.

---

38 Ivan BALTA, *Julijanska akcija u Slavoniji,* Zagreb: Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika Hrvatske 2006, str. 166.

39 U mađarskom mjestu Berzence (Brežnici) postojala su hrvatska prezimena Husić, Šaleković, Filipović i Novaković koja su u ove krajeve došla najvjerojatnije u vrijeme osmanske opasnosti, dok u Ždali prevladavaju mađarska prezimena poput Bečeheli, Foruglaš, Šomodi, Šimeg, Toth, Kovač, Varga, Sinjeri (koji su došli iz mađarske pokrajine Senjer pa su ih prilikom dolaska u Hrvatsku zapisali kao Sinjeri (prezime) iako oni svi nose svoja nekadašnja prezimena kao nadimke – Zambo, Kišjoži, Gaši, Koroli).

40 http://www.ecrh.hr/crkvene-opcine/legrad.

41 S. TIŠLJARIĆ, *Moja Ždala*, Koprivnica 1995, str. 62.

5.2. Pograničje: iskustva Mađara s ove strane granice

U vrijeme zajedničke države (Austro-Ugarske Monarhije) granice između Hrvata i Mađara nije bilo. Na slobodno kretanje ukazuje i činjenica da su mještani Ždale odlazili u crkvu u mađarsku Brežnicu. Osim toga, mještani podravskih i prekodravskih naselja odlazili su zbog obrađivanja zemljišta na područje današnje Mađarske, baš kao što su i Mađari iz mađarskih sela odlazili na prostor današnje Hrvatske gdje su imali svoje posjede. Nakon uspostave Kraljevine SHS stvari su se donekle promijenile, ali je svejedno bilo moguće posjedovati zemlju i s jedne i s druge strane granice. Međutim, nakon Rezolucije Informbiroa 1948. granica je praktički preko noći zatvorena. Stanovnici Legrada, i Hrvati i Mađari, imali su vinograde i zemljišta na Legradskom brdu koje se nalazilo u susjednoj Mađarskoj, a interesantna je činjenica da je i željeznička stanica Legrad bila smještena ispod Legradskog brda u Mađarskoj. Na Dravi se kod Legrada nalazila skela koja je prevozila Hrvate i Mađare sjedne strane Drave na drugu. Otac J. A. imao je veliki pašnjak, vinograd i voćnjak na Legradskom brdu. *»Budući da su kontakti s Mađarskom bili svakodnevni, brat od djeda po mami oženio se u Mađarskoj i otišao živjeti onamo, nedaleko granice. Nakon 1945. godine preko se moglo prijeći samo s osobnim iskaznicama za one koji su imali zemlju. Godine 1948. se granica zatvorila i svi kontakti između Hrvatske i Mađarske bili su prekinuti. U trenutku kad su odnosi bili prekinuti tata je slučajno bio preko i obrađivao vinograd i onda su ga tek nakon tri dana pustili kući. Od tada pa sve do 1965. u Mađarsku se nije moglo. Nakon toga uvedene su pogranične propusnice pa smo s njima mogli ići do 20 kilometara u unutrašnjost Mađarske. Tako smo vlakom išli kod rođaka. Otac je želio posjetiti i našu zemlju na Legradskom brdu. Kada smo došli do mjesta gdje je bila ta zemlja, otac se rasplakao. Sve je bilo zaraslo, a od klijeti su ostale samo grede. Ni mađarski Mađari nisu obrađivali to napušteno zemljište jer su bili veliki porezi na alkohol.«* Iz iskaza je vidljivo da su stoljetne veze koje su bile karakteristične za ovaj dio Podravine bile nasilno prekinute i da su Mađari koji su živjeli u Hrvatskoj uz granicu izgubili svaki kontakt s najbližim rođacima s druge strane Drave. Osim toga, zemlja koju su stanovnici Legrada posjedovali s mađarske strane Drave postala je potpuno beskorisna budući da je nisu mogli obrađivati. Isto se dogodilo i s mađarskom zemljom u Hrvatskoj. Još je besmislenija (što se tiče granice) bila situacija u Prekodravlju, gdje granicu nije činila rijeka Drava već kanal i polja. Tamo je prema kazivanju P.P iz Ždale granica bila vrlo »tvrda«. *»Ljudi su imali prijeko, u Mađarskoj, zemlju i granicu su prelazili sve do 1948. godine. Nakon 1948. zemljište uz samu granicu je bilo tako zapušteno tako da se nije vidjelo preko. Jedino je sama granična linija bila izorani pojas zato da bi se vidjeli tragovi prebjega. Kad je granica postala manje tvrda, mogli smo 12 puta godišnje ići u Mađarsku, a oni su mogli nama doći dva puta godišnje.«* Dakle, granično područje je namjerno zapušteno zato da bi bio otežan pristup potencijalnim prebjezima. Tijekom povijesti Prekodravlje, a posebno Ždala, je bilo orijentirano na Mađarsku. P. P. kazuje *»kako je prvi veći grad u Mađarskoj od Ždale udaljen samo 12 kilometara, dok su Molve, prvo veće mjesto u nekadašnjoj đurđevačkoj općini, udaljene čak 17 kilometara«*. Mađari su tek nakon pada berlinskog zida počeli migrirati u Ždalu, pa su tako pojedine Mađarice doselile u Ždalu radi sklapanja braka. Danas u Ždali živi svega nekoliko osoba mađarske nacionalnosti, ali gotovo svi žitelji poznaju mađarski jezik. Za razumijevanje značaja i važnosti granice i blizine granice u slučaju Mađara u Koprivničko-križevačkoj županiji, potrebno je valorizirati ono što *K. Czyzewski* naziva etosom pograničja. U interpretaciji ovog autora, granice u Europi su imale različite oblike i funkcije. One su se povlačile da bi dijelile, zastrašivale i izolirale, štitile i povezivale[42].

5.3. Jezik i identitet

Mađarski jezik se u ovim krajevima daleko slabije sačuvao negoli u istočnoj Slavoniji i Baranji gdje i danas postoje etnički kompaktna, čista mađarska naselja. Mađarski jezik na prostoru Koprivničko-križevačke županije predstavlja posebnu inačicu mađarskog koja se ne podudara s mađarskim standardnim jezikom. Kroz gotovo jedno i pol stoljeće (a u slučaju Legrada i više od tri stoljeća), od kada Mađari žive na spomenutom području, otuđili su se od ostalih Mađara koji žive u Mađarskoj. Uporaba mađarskog jezika na spomenutom području u najboljem je slučaju ograničena na privatnu domenu (obitelj,

[42] Krzysztof CZYYEWSKI, *Etos Pograničja*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.

prijatelje, slobodne aktivnosti i slično), iako se niti na toj razini ne prakticira u svim situacijama. Naime, prodiranje hrvatskog jezika u područja ranije rezervirana uglavnom za mađarski jezik, znatnije se pojačalo u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno u vremenu prvih nacionalno miješanih brakova. Dakle, može se reći da se mađarski jezik kod Mađara doseljenih u spomenuto područje više ne razvija, a u njihov jezik ulaze riječi iz jezika većinskog naroda. Kazivač J. A. iz Legrada prisjeća se kako do osnovne škole uopće nije znao hrvatski jezik. *»Bio sam slomio ruku 1947/1948. ali nisam znao ni riječ hrvatski. Roditelji su me odveli u bolnicu u Koprivnicu i rekli mi da moram ostati u bolnici, a ja sam se derao da ne želim ostati jer ništa ne razumijem te Hrvate. Tek u šestom razredu sam dobro naučio hrvatski.«* Činjenica je da su prema pisanju Jenő (Laposi) Hallera, svi evangelici 1912. govorili međusobno mađarskim jezikom, a rijedak je bio i onaj Hrvat koji mađarski ne bi znao[43]. Danas J. A. slabije poznaje svoj materinji jezik koji je zanemario od hrvatskog tako da i s rođacima razgovara na hrvatskom jeziku. Zahvaljujući činjenici što je jedno vrijeme radio u Mohacsu u Mađarskoj J. A. je obnovio svoj materinji jezik, ali nažalost nema mogućnosti ni sa kim razgovarati tim jezikom, budući da ga ni Mađari u Legradu više ne poznaju. J. A. je svjestan da ne poznaje dovoljno dobro stručne izraze u mađarskom standardnom jeziku: »*Jezik kojim govorim je ono što sam koristio u svakodnevnoj komunikaciji tako da ne bih mogao prevoditi.«* Budući da se na legradskom području svega desetak osoba izjašnjava govornicima mađarskog jezika kao materinjeg, jezik je ondje u izumiranju. U Ždali su svi mještani do osamdesetih godina prošloga stoljeća govorili mađarskim jezikom u svakodnevnoj komunikaciji. P. P. se prisjeća da je svakodnevni jezik komunikacije između njega, roditelja, braće i sestre bio mađarski. *»Najstarija je sestra, kao mala, govorila samo mađarski i onda je sa četiri godine zbog žutice završila u bolnici u Koprivnici, a da nije znala ni riječi hrvatski. Poslije toga roditelji su odlučili da će nas prvo naučiti hrvatski, a ne mađarski. Razgovorni jezik je bio mađarski, a hrvatski je bio službeni jezik. Svi zahtjevi i sve zapovjedi bile su dakle izdavane na hrvatskom jeziku i svi smo znali kada bi se nešto reklo na hrvatskom da se to mora obaviti. S braćom i danas komuniciram na mađarskom.«* Nekoć su djeca zato da bi se snašla u školi gdje se službeno govorilo hrvatskim jezikom, prvo polazila predškolu gdje su učila hrvatski jezik jer ga do šeste godine nisu poznavala. Slično je bilo i u 19. stoljeću. Tako školski odbor iz Ždale 19. lipnja 1893. šalje zamolbu u županijsku oblast u Bjelovaru da sva djeca iz Ždale polaze dvije godine prvi razred osnovne škole jer ne znaju govoriti hrvatski, nego se u školi služe mađarskim. Molba je odobrena pa su djeca polazila godinu dana pripravni razred da nauče hrvatski.[44] P. P. se prisjeća kako su Ždalčani igrali nogomet osamdesetih godina prošloga stoljeća i da su tada namjerno međusobno razgovarali mađarskim jezikom kako ih članovi suparničke ekipe ne bi razumijeli. *»Bilo je i obrnuto. Kad bismo bili u Mađarskoj razgovarali smo hrvatski. Bio je to neki inat.«* Spominjani inat javljao se i u vrijeme nakon mađarske okupacije Prekodravlja 1941. *»Mađari su okupirali ovaj naš dio 1941. godine. Onda se još i u Goli govorilo mađarski. Tada su uveli mađarski jezik kao službeni, a zabranili upotrebu hrvatskog jezika. Nakon tri tjedna svi su govorili samo hrvatski, čak i oni koji nikad do tada nisu međusobno razgovarali hrvatski.«* Da je mađarski bio raširen u Prekodravlju, svjedoči P. P. kad spominje da se »*mađarskim govorilo i u Gotalovu i u Goli«*. Gotalovačka imanja bila su na brdima oko Zakanyija pa su Gotalovčani svakodnevno komunicirali s mađarskim susjedima. Danas se mađarski još govori samo u Ždali, a prema Pavešićevoj procjeni, jezik govori između 60 % i 70 % mještana Ždale. Ipak, činjenica je da gotovo nitko od tamošnjih mještana ne zna pisati ili čitati mađarski jezik. U vrijeme osnivanja Zajednice Mađara u Koprivnici, iz te su Zajednice tražili učiteljicu u Ždali Ž. Z. iz Baranje da predaje mađarski evangeličkoj djeci u Legradu, što je učiteljica prihvatila uz dogovor da se financira i nastava mađarskog u Ždali. »*Problem je bio u tome što se djeca, baš kao i većina njihovih roditelja, ni u Legradu ni u Ždali nisu izjašnjavala kao Mađari. Poučavanje mađarskog u Legradu je zamrlo, a u Ždali se nastavilo do današnjih dana.«* Ž. Z. kazuje da postoji igraonica koju pohađa 15 od 20 učenika. Mađarski jezik u Ždali predstavlja arhaičan oblik mađarskog, vrlo rijetko sačuvan, interesantan i Mađarima u Mađarskoj. Iako već gotovo stotinu godina ne postoji Austro-Ugarska, stanovnici Ždale uspjeli su sačuvati mađarska imena naselja u Hrvatskoj, pa tako Đurđevac nazi-

[43] J. (Laposi) HALLER, *Povijest Legrada*, Legrad 2016., str. 145.

[44] S. TIŠLJARIĆ, *Moja Ždala*, Koprivnica 1995, str.

vaju SzentGyoergyvar, Koprivnicu Kopronca, Križevce Körös, Virje Virge, Čakovec Csakaturn, Novigrad Ujvar, a Bjelovar Belavar. Ž. Z. poučava djecu književni mađarski jezik kakav se govori u Mađarskoj, a pokrenula je i plesnu skupinu koja pleše ždalanske plesove, koji su zapravo starinski mađarski plesovi. Zanimljiva je činjenica da na tim smotrama folklora koje organiziraju Mađari, Ždalanci rado sudjeluju. *»Mi imamo pjesme kako su se pjevale prije 100 godina, a zapisujemo ih na način kako ih govorimo. Osim toga, mi mađarski govorimo kao materinji, a pripadnici manjine ne poznaju svoj jezik, što smo vidjeli na tim folklornim susretima«* – kazuje P. P. Činjenica je da se u općini Gola 2011. godine svega šest osoba izjasnilo da im je materinji jezik mađarski.[45]

Tablica 6. Broj govornika mađarskog jezika kao materinjeg 2011. na području grada Koprivnice, općine Gola i općine Legrad

Općina/grad	Broj govornika mađarskog jezika kao materinjeg 2011. godine
Koprivnica	32
Gola	6
Legrad	10

Jezik i nacionalni identitet su u uskoj vezi, a jezik nacionalne zajednice je vrlo često posljednja brana pred asimilacijom. Za nacionalne manjine karakteristična je najčešće višejezičnost, pomoću koje njezini pripadnici, s jedne strane čuvaju vlastiti nacionalni identitet, a s druge se integriraju u postojeće društvo u kojemu zauzimaju manjinsku poziciju. Kako ističe *R. Bugarski*, višejezičnost je čak neophodna nacionalnim manjinama »kao pravo rješenje u procjepu između asimilacije i getoizacije.«[46] U slučaju Mađara u Koprivničko-križevačkoj županiji, jezik nije presudni niti najvažniji činilac nacionalnog identiteta. Za razliku od Baranje, ovdje je mađarski jezik slabije sačuvan, a razlozi su malobrojnost Mađara i nepostojanje naselja sa mađarskom etničkom većinom. Na postupno smanjenje uloge mađarskog jezika u ovoj zajednici utjecali su mješoviti brakovi, što je vodilo ka dominaciji hrvatskog jezika. Ipak, da je nešto od jezičnog fonda mađarskog jezika očuvano, pokazuju neke situacije iz njihove svakodnevice. Tako intervjuirani navode da su na nogometnim utakmicama međusobno govorili mađarski da ih suparnici ne bi razumjeli. Jezik se u ovom slučaju pokazuje kao sredstvo komunikacije sa 'svojima' i ciljane ekskomunikacije onih 'drugih'. Zanimljivo je da su Mađari iz Koprivničko-križevačke županije prilikom posjeta Mađarskoj govorili hrvatskim jezikom, što opet ukazuje na već pomalo hibridni identitet Mađara iz ove županije. U samo jednom naselju (Ždala), još uvijek se djecu poučava na mađarskom jeziku.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nakon višestoljetnog prebivanja Mađara na području Podravine nacionalni identitet kod Mađara u velikoj se mjeri izgubio. Jezik i vjeroispovijest (u ovom slučaju evangelička) jedini su elementi koji čuvaju nacionalni identitet Mađara na prostoru Koprivničko-križevačke županije. Religijska i nacionalna različitost u Koprivničko-križevačkoj županiji, u nekim razdobljima i situacijama pogodovala je aktiviranju netrpeljivosti i animoziteta, najviše na relaciji Hrvati-Mađari i katolici-protestanti. Gubitka identiteta, ali i općenito depopulacije hrvatskog sela svjesni su i kazivači, kako oni koji su svoje prvotno mjesto stanovanja promijenili, tako i oni koji su od rođenja ostali na istom mjestu. Asimilacija Mađara na području Podravine intenzivno je započela nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno u vrijeme kada su Mađari promatrani kao suradnici nekadašnjih okupacijskih vlasti. Biti Mađar u poslijeratnoj Jugoslaviji nije bilo povoljno iako je bilo znatno povoljnije nego biti Nijemac. Odnosi s Mađarskom su prekinuti nakon 1948. godine i uspostave tzv. Željezne zavjese. To je dodatno oslabilo nacionalni identitet Mađara u Podravini. U kasnijoj fazi socijalizma šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća Mađari na spomenutom teritoriju su prestali pokazivati interes za očuvanje vlastitog jezika. Tako je vrlo mali broj Mađara poučavao svoju djecu mađarskom jeziku, a u školama poučavanje jezika nije bilo organizirano. Izuzetak je bilo selo Ždala gdje se jezik sačuvao isključivo zahvaljujući blizini Mađarske i činjenici da su svi stanovnici Ždale, koji su gotovo svi po nacionalnosti u poslijeratnoj Jugoslaviji bili

[45] www.dzs.hr.

[46] Ranko BUGARSKI, *Jezici u potkrovlju*. Beograd. Biblioteka XX vek. 2016., str. 240.

Hrvati, govorili mađarskim jezikom. U Legradu se nacionalni identitet izgubio, a broj djece koja su nakon osamostaljivanja Hrvatske pohađala fakultativnu nastavu mađarskog jezika svake se godine smanjivao. U Ždali i danas učenici pohađaju nastavu mađarskog jezika. S obzirom na sve manji broj osoba koji se izjašnjavaju kao Mađari, očito je da je asimilacija uzela maha kod mađarske nacionalne manjine na ovome području. Činjenica da niti u jednom naselju Koprivničko-križevačke županije Mađari ne čine većinsko stanovništvo sasvim sigurno ne pridonosi očuvanju identiteta. Perspektiva očuvanja jezika postoji još samo u Ždali, ali i to će zavisti o tome da li će mlađe generacije i dalje pohađati nastavu mađarskog jezika u tamošnjoj školi. Granica između Mađarske i Hrvatske u različitim vremenima i državama imala je drugačije značenje, a etos pograničja bio je, u zavisnosti od tih prilika, činilac diobe ili spajanja ljudi na ovom prostoru i šire. Sjećanje i pamćenje Mađara u Podravini i dalje je važan činilac njihovog identiteta, iako je asimilacija već u znatnoj mjeri smanjila broj onih koji se tako izjašnjavaju. Malobrojnost pripadnika ove nacionalne zajednice najvažniji je razlog slabljenja njihovog nacionalnog identiteta, što najbolje pokazuje usporedba sa Baranjom, u kojoj je mađarska nacionalna zajednica, u istom sociopolitičkom prostoru, znatno vitalnija i organiziranija.

SUMMARY

In this paper based on empirical research (half-structured interviews) the authors analyse the topic of national identity of Hungarians in Koprivnica-Križevci County in correlation with recollection and memory of the everyday life during longer periods. As in the case of Croatia, the analysis of the last three censuses of Koprivnica-Križevci County indicated huge changes in ethnic structure caused by war conflicts, which led to cognition that the number of ethnic Croats in the total population increased, whereas the number and proportion of national / ethnic minorities decreased. Hungarians were not significantly represented in this county, and the low number of members of this national community also gradually decreased within the last three censuses in Croatia. In the last three censuses the number of Hungarians indicated a gradual decrease, from 120 in the 1991 census, followed by 108 in the 108 census to the total number of 88 registered in the last census from 2011. This number does not represent statistically relevant ethnic population in those censuses. In the scope of empirical research conducted by the Institute for migrations and nationalities (Zagreb), half-structured interviews with five informants were carried out in settlements located in Koprivnica-Križevci County. Informants were members of the Hungarian national minority in the following settlements: Koprivnica, Legrad, Ždala. The informants were two women and three men between forty-seven and seventy-three years of age. Everyday life of Hungarians during socialist regime did not to a significant extent differ from everyday life of other national communities in this part of Croatia, including the major ethnic – Croats. The same can be stated about the achievements in the respective period, which was also not specific and significantly different in terms of national marker among total population. When it comes to communication and social interaction, coexistence of Croats and Hungarians was internalized value for major part of the population, which was also confirmed by the answers that the informants provided within the conducted interviews. To a large extent good relations between Croats and Hungarians, as well as other national communities or those without national destination, were manifested in local communities as network of primary social connections (neighbourhood, friendship, marriage and generation liaisons etc.). Recollection and memory of members of the Hungarian national minority in the county, in relation to Hungarians in Croatia, represents an important part of their national identity and the most important factor in prevention of assimilation.

DVIJE DONJODUBRAVSKE RUKOPISNE PJESMARICE IZ PERA MATIJE FELETARA

TWO HANDWRITTEN SONGBOOKS FROM DONJA DUBRAVA FROM THE QUILL OF MATIJA FELETAR

Ivan ZVONAR
Mr. sc., istraživač povijesti
književnosti
Varaždin

Primljeno / Received: 2. 5. 2018.
Prihvaćeno / Accepted: 11. 6. 2018.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK / UDC: 929Feletar, M.
27-535.7-23(497.524Donja Dubrava)

SAŽETAK

Donjomeđimuurske su pjesmarice s kraja 19. stoljeća izravan odraz društveno-političkih prilika u tom kraju. Međimurje je 1720. stvarno i pravno pripojeno županiji Zala, dakle Mađarskoj. Tako ostaje punih dvjesto godina (do Trianonske konferencije 1920.), s kraćom neuspjelom Jelačićevom epizodom (1848. – 1861.) pripojenja toga kraja Hrvatskoj.

Za cara Josipa II. († 1790.) nema neposrednih posljedica tog čina, ali zato one postaju to stvarnije nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868.

Proces totalne mađarizacije Međimurja postaje posebno agresivan na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Sav je činovnički i učiteljski kadar mađarski (s iznimkom onih Hrvata koji besprijekorno govore mađarski). Službeni je jezik mađarski, a i nastava se u školama izvodi na mađarskom jeziku.

Hrvatskih knjiga nema, a malo Međimuraca poznaje tako dobro mađarski jezik da bi moglo s razumijevanjem čitati mađarske knjige.

Ipak nekoliko bitnih okolnosti ide naruku Međimurcima. Prvo, Međimurje je ostalo pod Zagrebačkom biskupijom, pa svećenici smiju propovijedati na hrvatskom jeziku. Drugo, još uvijek je iznimno živa usmena pjesma, i svjetovna i duhovna. Treće, u školi se posebna pažnja posvećivala lijepom pisanju, što je i danas vidljivo iz starijih pisama, ugovora, namira i obiteljskih bilježaka.

U takvim je prilikama, posebno u istočnom Međimurju, zaredalo sastavljanje rukopisnih pjesmarica, ali pretežno duhovnog značaja. Više takvih pjesmarica čine deblje bilježnice stručno uvezane u kožu, s utisnutim imenima sastavljača na koricama (to su u Donjem Vidovcu: Vegi Valent, Vegi Štefan i Lukša Mihalj).

Posebno se lijepim rukopisom, ujednačenim Gajevim pravopisom i cjelovitošću poetskih zapisa ističu dvije donjodubravske rukopisne zbirke potekle iz pera Matije Feletara.

Prva je opsežnija i sadržava sedamdeset osam pjesama koje se mogu podijeliti u četiri tematske grupe: pjesme Marijine, pjesme romarske, pjesme korizmene i pjesme svetačke (hagiografske). Najbrojnija je prva, a svakako najpopularnija druga skupina – romarske pjesme. Jedino se kod te skupine i danas, osim tekstova, pamte i napjevi.

Korizmene su pjesme usredotočene na Veliki tjedan, Isusovu muku, njegovu smrt na križu i na patnje Djevice Marije nad strašnom sudbinom jedinog sina.

Od svetačkih su pjesama posebno dojmljive Pesma od sv. Ivana Nepomuka i iznimno duga Pesma od pastira koja bi, svakako, zaslužila posebnu književno-povijesnu interpretaciju.

Druga je pjesmarica po opsegu nešto manja i sadržava šesnaest pjesama. Tu dominiraju pjesme-molitve, ali ima i tekstova koji upućuju na iznimnu starost. Radi se, u prvom redu, o Pesmi od 10 zapovedi Božji i Pesmi od sv. Štefana kralja.

Mnoge pjesme svojom dužinom potvrđuju činjenicu da je sastavljač morao imati na raspolaganju i pisane predloške (rukopisne i tiskane), jer se tako dugi tekstovi nisu mogli sačuvati samo usmenim prenošenjem.

Očigledno je, dakle, da su Međimurci, premda to na prvi pogled nije vidljivo, stoljećima održavali čvrste kulturne veze sa širim kajkavskim govornim prostorom. Jezik je u svim spomenutim rukopisima i u najtežim razdobljima pokazivao svoju jedrinu i izražajnost.

Bila je to nepremostiva prepreka ne samo totalnoj nego i djelomičnoj mađarizaciji Međimurja.

Ostaje, međutim, žalosna činjenica da se to iznimno jezično i poetsko blago danas čuva samo u rukopisima.

Pojava je brojnih međimurskih rukopisnih pjesmarica nastalih u zadnjem desetljeću 19. stoljeća čvrsto određena povijesno-društvenim okolnostima specifičnim za taj zemljopisni prostor.

Ključne riječi: Međimurje u županiji Zala, Zagrebačka nadbiskupija, usmena duhovna poezija, rukopisne pjesmarice, jedar i izražajan međimurski kajkavski govor, bezuspješna stoljetna mađarizacija Međimurja

Key words: Međimurje in Zala County, Archdiocese of Zagreb, oral spiritual poetry, handwritten song books, vigorous and expressive Kajkavian dialect from Međimurje, futile centennial hungarisation of Međimurje.

POLITIČKE PRILIKE U MEĐIMURJU U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Pošto je austrijski car Karlo VI. (u Hrvatskoj Karlo III., 1685. – 1740.), za zasluge na vojnom i obiteljskom planu, poklonio u svibnju 1719. Međimurje češkom grofu Michaelu Johannu Althanu (1679. – 1722.)[1], novi ga je vlasnik već 1720. i stvarno i pravno pripojio Zaladskoj županiji (Zala megye), dakle Mađarskoj. Takvo je stanje potrajalo puna dva stoljeća, s iznimkom jednog kraćeg razdoblja od 1848. – 1861.

U međuvremenu su se na povijesnom planu promijenile i neke druge okolnosti koje su isključile svaki razgovor o Međimurju. Jedna je od bitnih i odluka carice Marije Terezije (1717. – 1780.) iz 1779. o ukidanju Hrvatskoga kraljevskog vijeća te prenošenju njegovih kompetencija na Ugarsko vijeće u koje ima pristup samo hrvatski ban, ali bez prava odlučivanja. Tako cijela Hrvatska prvi put u svojoj povijesti postaje pravno ovisna o Ugarskoj.

Za vladavine se cara Josipa II. (1741. - 1780. - 1790.) i njegova »prosvijećenog apsolutizma« manje osjećaju posljedice tog čina jer niti jedan negermanski narod u okviru Austrijskog Carstva ne uživa posebna prava. Zbog toga niti mađarske aspiracije na Hrvatsku ne mogu doći do jačeg izražaja, što se, dakako, ne odnosi i na Međimurje.

Međutim, nepromišljeno započet rat s Turcima 1787. zahtijeva tolike ratne daće i prisilna novačenja da dovodi narod do ruba pobune. Zbog toga već teško bolesni car (zaražen malarijom na srijemskom ratištu) mora povući više radikalnih reformi, uz obećanje Ugrima i Hrvatima da će im vratiti ustav. U nakani ga je spriječila smrt.

Bratovo je obećanje ipak ispunio njegov nasljednik, po temperamentu mnogo mirniji, Leopold II. (1747. – 1792.) sazvavši Sabor u Budimu gdje su staležima vraćene slobode koje im daju ustav i zakoni.

Josipova je smrt izazvala u Ugarskoj pravu patriotsku euforiju, pa Mađari traže samostalnu državu s čisto mađarskim obilježjima. Već na spomenutom Budimskom saboru traže da se rasprave vode samo

[1] Ivan Althan je najprije u Španjolskoj Karlu III., tada i španjolskom kralju, u jednom ratnom sukobu, spasio život, a kada je kraljeva ljubavnica markiza Anna Maria Pignatelly (1689. – 1755.) zanijela, oženio se njome kako bi se spriječio skandal. Markiza Pignatelly je u početku s mužem živjela u Čakovcu i dala je podići spomenik Nikoli Zrinskom VII. (1620. – 1664.) na mjestu njegove pogibije u Kuršanečkom lugu (približno dva kilometra jugoistočno od Varaždina). Spomenik se danas čuva u Muzeju grada Čakovca.

Prelazak Jelačićeve vojske preko dravskog mosta kod Varaždina u Međimurje

na mađarskom jeziku, na kojem će biti pisan i zapisnik, i da se mađarski jezik uvede u sve urede i škole u Ugarskoj i Hrvatskoj. Hrvatski se poslanici uspijevaju tome oduprijeti, ali to ne vrijedi i za Međimurje.

Čitav će proces mađarizacije nešto usporiti napoleonski ratovi, no on ostaje trajan, a svoju kulminaciju dosiže revolucionarne 1848. godine, kada Mađari, pod vodstvom Lajosa Kossutha (1802. – 1894.), traže detronizaciju Habsburgovaca i brisanje hrvatske državnosti pa istupaju pod parolom: »Kao što ima samo jedan Bog i jedan kralj, tako treba da bude samo jedna država, jedan narod i jedan jezik od Karpata do Adrie.«[2] Radi se, zapravo, o parafraziranoj izjavi turskog sultana Mehmeda II. Fatiha (1432. – 1481.) koji je na početku opsade Beograda 1456. navodno rekao: »Kao što ima samo jedan bog na nebu, tako neka bude samo jedan car na zemlji!«[3]

U to se vrijeme dogodila i jedna nesretna i nespretna akcija obilježena Jelačićevim zauzimanjem Međimurja.[4]

On je, istina, 11. ruja 1848., prešao s vojskom Dravu kod Varaždina i ušao u Čakovec, ali ga jednako tako brzo i napustio zauzet vojnim dužnostima na širem prostoru Austrijskog Carstva, a za sobom je ostavio neorganiziranu skupinu dobrovoljaca bez oružja, streljiva i stručnog časničkog kadra.

To zorno prikazuje Ljudevit Farkaš Vukotinović (1813. – 1893.) koji se u činu bojnika (majora) našao u Kotoribi: »Mi smo poslani ovamo kao u kakvu mesnicu u velikom selu bez dobro izvježbane čete, bez bajuneta i skoro bez municije. Mojih bijaše do 1175 ljudi, a imamo samo 100 pušaka i 400 do 500 kopalja.« Dalje spominje kako nigdje nije bilo puščanih naboja. Znali su ih izrađivati samo njegovi Moslavčani, pa ih je on potom dijelio drugim jedinicama.

To je iskoristio mađarski general Mór Perczel (1811. – 1899.) koji je sa svojim uvježbanim konjaništvom provalio preko Mure i potpuno razbio hrvatske dobrovoljce. Vukotinović se uspio povući skelom preko Drave kod Donje Dubrave. Teže je stradao general Juraj Bornemisza (1816. – 1862.) koji je imao preko dvjesto mrtvih i više desetaka utopljenih pri prelasku preko Drave.[5] Hrvati su, doduše, ubrzo nakon toga, vratili Međimurje, ali borbe na granici nisu prestajale.

Budući da hrvatske čete nisu imale organiziranu opskrbu, morao ih je izdržavati narod, a sve je to ostavljalo, čemu lagati, mučan dojam. Dugo je živjela i podrugljiva usmena predaja o tome kako su mađarski husari natjerali Ljerce (Ilire, Hrvate) u Dravu.

Tako je trajalo do 1861. kada se hrvatske vlasti nisu mogle složiti oko toga tko je nadležan za donošenje odluke da Međimurje ostane dio Hrvatske pa su zamolile cara Franju Josipa (1830. – 1916.) za odgodu. Mađari, međutim, nisu čekali hrvatsku odluku. Već 12. siječnja 1861. javljaju Deakove novine »Pesti Naplo«[6] da je Međimurje ponovo pripojeno Mađarskoj. S hrvatske je strane reagirao samo Ivan

---

[2] Kossuth je nakon propasti mađarske revolucije 1849. pobjegao u inozemstvo, da bi, na kraju, umro u Torinu u dubokoj starosti. Vidjeti u: Lajos Kossuth, Wikipedia https://hr.wikipedia.org/wiki/Lajos_Kossuth)

[3] Mehmed II. Fatih – Infobiro. www.idoconline.info/article/413765

[4] Barun/grof Josip Jelačić Bužimski (Petrovaradin, 1081. – Zagreb, 1859.), austrijski general i od 1. lipnja 1848. do smrti hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban. Sudjelovao je u gušenju mađarske revolucije 1848. godine.

[5] Rudolf Horvat, *Poviest Međimurja*. Napisao dr. Rudolf Horvat. Izdalo prosvjetno poviestno družtvo »Hrvatski rodoljub«. Zagreb, 1944. Pri citiranju se koristimo ponovljenim izdanjem Matice hrvatske u Čakovcu 1993.. str. 255.

[6] Rudolf Horvat, o. c., str. 266. Ferencz Deak (1803. – 1876.) pripada generaciji koja ima vodeću ulogu u tijeku Mađarske revolucije 1848. i 1849. i jedan je od najzaslužnijih u pripremanju Austro-ugarske nagodbe sklopljene 1867., i njezin je potpisnik. Bio je protiv pune neovisnosti Hrvatske. Wikipedia: povijest.hr./nadanašnji-

Mažuranić (1814. – 1891.), ali bez uspjeha, pa je tako ostalo do 1918. godine (točnije do Trianonske konferencije 1920.). Sada je počela organizirana mađarizacija Međimurja, prvenstveno preko školstva.

Mađarski kulturni djelatnik József Eötvös (1813. – 1871.), od 1867. ministar bogoštovlja i prosvjete, donosi Zakon o nacionalnom školstvu po kojem osnovno obrazovanje postaje obvezatno u cijeloj zemlji, a po tome i u Međimurju. Naslijedio ga Ágoston Trefort (1817. – 1888.). On naređuje da se nastava i u međimurskim školama izvodi samo na mađarskom jeziku, a hrvatski učitelji moraju, da bi uopće mogli raditi u prosvjeti, dokazati da izvrsno govore mađarski.

Društvene prilike u Međimurju potkraj 19. stoljeća

Društvene je i gospodarske prilike u Međimurju u osamdesetim i devedesetim godinama 19. stoljeća najpotpunije prikazao mađarski učitelj Ferencz Gönczi (1861. – 1948.) u po opsegu nevelikoj, ali po sadržaju sjajnoj, na mađarskom jeziku napisanoj, monografiji *Muraköz és népe* (*Međimurje i narod*) objavljenoj u Budimpešti 1895.[7]

Gönczijevo je prvo pravo učiteljsko mjesto bilo u Državnoj pučkoj školi u Kuršancu. S vremenom je propješačio cijelo Međimurje, od Štrigove do Legrada, da bi nakon toga, uz voštanicu ili, u najboljem slučaju, petrolejsku svjetiljku, u skromnoj sobici, opisao narodni život i običaje toga kraja, ilustrirajući svoj tekst vjernim crtežima što ih je sam izradio. S obzirom na literaturu koju navodi na početku knjige (na prvom mjestu spominje djelo *Natale solum…* Josipa Bedekovića)[8], nameće se zaključak da je bio iznimno obaviješten i s puno dara za odabir bitnog.

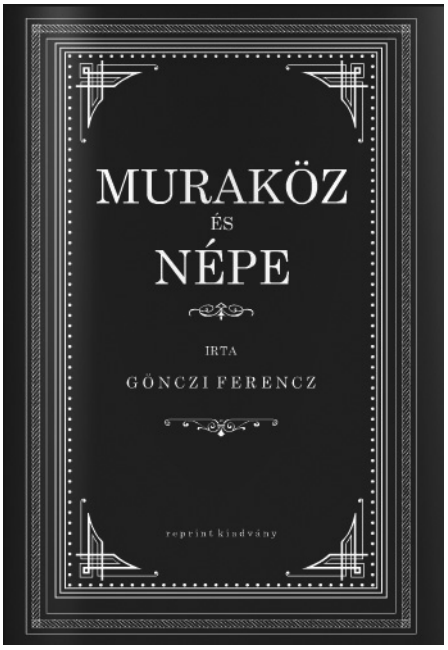

Koliko Mađari i danas drže do te monografije govori njezino bibliofilsko izdanje objavljeno u Budimpešti 2014.

Po uvjerenju je velikomađar i s tih pozicija piše svoje djelo. Najvećim arhaizmom, anakronizmom i političkim promašajem smatra činjenicu što je Međimurje, unatoč pripojenju Mađarskoj, ostalo pod Zagrebačkom biskupijom. Za njega je potpuna mađarizacija međimurskog stanovništva tek pitanje vremena, a svi se obrazovaniji ljudi u Međimurju već tada ističu gorljivim (mađarskim, o. p.) domoljubljem.

Povijest je sama osporila i izbrisala autorove nacionalističke zablude, ali su ostali njegovi realni opisi koji i danas predstavljaju dragocjene podatke o narodnom životu na jednom točno određenom prostoru. Pored zemljopisnih značajki kraja on donosi i bitnije momente iz povijesti, ne zaboravljajući ni Zrinske ni Althane ni Festetiće. Međi-

dan/ferenc-deak-tvorac-austro-ugarske-10803.

7 Cijeli naslov djela glasi: *Muraköz és népe. Irta Gönczi Ferencz.* Ára 2 forint. Minden jog fenntarta. Budapest. Boruthe könyvnyomdaja Moszar utcza 8. SZ. 1895. Danas čitateljima stoji na raspolaganju hrvatski prijevod tog djela iz pera Ladislava Antauera pod naslovom *Međimurje. Ljudi. Vjerovanja. Običaji.* Nakladnik je CHAK Čakovec 1995. Tisak TIZ Zrinski Čakovec. Prijevod je tiskan u povodu stote obljetnice prvog izdanja.

8 Nešto skraćeni naslov djela Josipa Bedekovića Komorskog (1688. – 1760.) glasi: *Natale solum magni ecclesiæ doctoris sncti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum… Anno reparatæ salutis. M.DCC.LII. Neostadii Austriæ. Ex Typographeo Mülleriano.*
Od prošle godine stoji čitateljima na raspolaganju cjeloviti prijevod tog djela iz pera profesora Marka Rašića, pod naslovom *Rodno mjesto velikoga crkvenog učitelja svetoga Jeronima skriveno pod ruševinama Štrigove…*, a nakladnici su HAZU, Ogranak Matice hrvatske iz Čakovca, Tkalčić – Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja« i Zrinska garda Čakovec. Izvršni nakladnik je Izdavačka kuća »Meridijani« Samobor. Zagreb – Čakovec, 2017.

murje strogo dijeli na gornje i donje, pri čemu narod koji živi u donjem Međimurju ima niz duševnih prednosti u odnosu na onaj iz gornjeg.

Uz Kotoripčane spominje značajku da su poznati po svojoj veseloj i lakomislenoj naravi pa navodi stihove:

Kotoriba dugo selo
Svako dete je veselo.

Za Donji Vidovec, pak, kaže da je svoje ime dobio po vrlo staroj crkvi sv. Vida. To je prijatno i čisto selo, u kojem su međusobni odnosu najsređeniji u donjem Međimurju.

Donja Dubrava je veliko mjesto s brojnom inteligencijom (dakako mađarskom, o. p.). Ima čitalačku publiku. Tu žive braća Hirschler, u čitavoj županiji Zala poznati po domoljublju. Gönczi prvi iznosi tezu, koja nije bez osnova, da su stanovnici najistočnijeg dijela Međimurja bosanskog podrijetla.

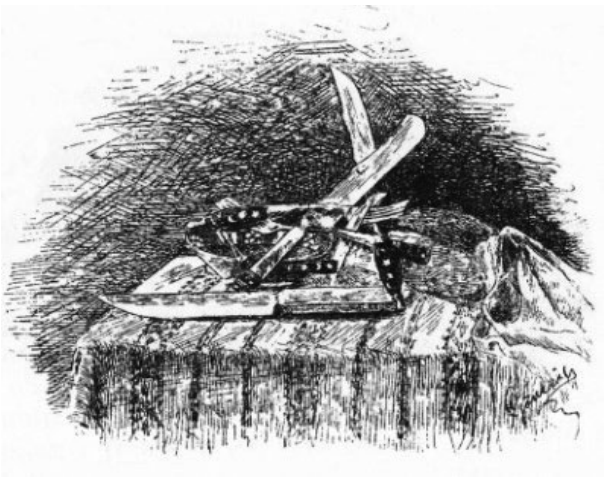

Govoreći o Legradu, opisuje izradu noževa kakvi se vide na crtežu.

Taj je zanat imao dugu tradiciju jer ga spominje i Bedeković. Gönczi, međutim, kaže da trenutno u Legradu žive samo dva majstora koji izrađuju noževe. Obojica su vrlo siromašni. Obrt su uništile tvornice koje izrađuju mnogo jeftinije i trajnije noževe.

Prelog je, po njemu, poslije Čakovca, najveće međimursko trgovište s najdopadljivijim izgledom. Koliko je, međutim, ta dopadljivost stvarna, pokazat će njegov crtež.

Pri opisu narodnog života slika već postaje izrazito pesimistična.

Zanimljiv je podatak da je visina budućih regruta, pristiglih na novačenje, 165 centimetara, po čemu Gönczi zaključuje da su Međimurci visokog rasta. Taj je slučaj u selima neposredno uz Dravu puno nepovoljniji pa mnogi mladići rastom ne dostižu niti minimum (150 centimetara) potreban za vojnu službu.

Prehrana se sastoji isključivo od namirnica koje seljaci proizvode sami. To su juha, kukuruzna, hajdinska ili prosena kaša, kukuruzni valjušci, sirovo zelje i kravlji sir (meso se spominje samo kod bogatijih). Najlošije živi siromašan narod u briježnom dijelu. Tu nakon juhe kao glavno jelo služi krumpir, zelje ili grah, a kruh se sastoji od tri dijela krumpira i samo jednog dijela brašna.

Glavna ulica u Prelogu (F. Gönczi)

Kod Međimuraca se, koji žive u ravničarskim dijelovima, po Göncziju, već u vanjštini primjećuje utjecaj mađarskog naroda. Kod stanovnika Čakovca i na prostoru između Čakovca i Varaždina sve su se pozitivne značajke, kao krotkost, jednostavnost i strpljenje, nažalost, potpuno izrodile. Kod mladeži se osjeća odvratna, gotovo uvredljiva drskost.

Jedna je posebna nevolja zahvatila Međimurce. To je sklonost parničenju i stalnom međusobnom optuživanju. Niti radinost, a ni štedljivost nisu više one stare.

No kad su u pitanju njihova čuvstvenost i politička orijentacija, oni iz briježnog dijela s manje topline gledaju na svoju mađarsku domovinu, ljudi s čakovečkog područja u tom su pogledu ravnodušni, ali su zato stanovnici donjeg Međimurja, iako ne govore mađarski, pravi primjer domoljublja. Oni ne samo što su ponosni Međimurci nego su i ponosni Mađari. »Njihovo se domoljublje na najljepši način pokazalo u mađarskom oslobodilačkom ratu 1848./1849. godine, kada su se, iako suočeni sa svojom braćom po krvi, borili za svetu slobodu svoje mađarske domovine.«[9]

Teško je reći jesu li Međimurci ispjevali stihove koji pokazuju njihovo mađarsko domoljublje ili ih je izmislio Gönci sam, no sudeći po već spomenutoj usmenoj predaji, moglo je biti i jedno i drugo:

Kossuth Lajos sloboditelj
Medjimurski odkupitelj.
Bog ga poživi!
Kossut pošle sve husare
Da ilirce vse zmesare.
Eljen a magyar!

Gönczi ostavlja vrlo detaljne opise običaja vezanih i uz crkvenu i uz kalendarsku godinu. Iz tih se opisa saznaje da se u Donjoj Dubravi do 60-ih godina 19. stoljeća palila vuzmenka, no kada je to zabranio jedan općinski bilježnik, običaj se potpuno dokinuo.

Međimurci su još u piščevo vrijeme praznovjerni, vjeruju u vještice, mole se pri izlasku mladog mjeseca, pomrčina sunca im najavljuje potres, a pojava zvijezde repatice rat.

Detaljno su opisani i običaji uz tri osnovne životne odrednice: rođenje, vjenčanje i smrt.

Puno je tu svadbenih običaja koji su se davno izgubili, a isto tako i onih vezanih za smrt, pa je Gönczijevo djelo danas jedini pouzdan dokaz da su postojali, i to sve do njegova vremena.

Ako se, npr., dijete rodilo mrtvo, majka je morala za vrijeme opijela na lijes iz dojke istisnuti nekoliko kapi mlijeka kao žrtvu.

Umru li imućniji muškarac ili žena, ukućani plate kantoru da napiše »spričavanje« u kojem se on u ime pokojnika oprašta od rodbine prije polaska sprovoda iz pokojnikova dvorišta na groblje. Važniji je, međutim, podatak da se u donjem Međimurju još devedesetih godina 19. stoljeća i naricalo za mrtvim. Jedan od rodbine nariče za mrtvim do groba. Ako takvog nema, unajmi se žena koja je tome vješta. Čuvanje mrtvaca do sprovoda je obvezatno i zove se verestovanje (mađarski *virrasztás* – noćno čuvanje bolesnika ili mrtvaca).

Nakon pogreba su se održavale karmine, ali su zabranjene 1852., u vrijeme kad je Međimurje bilo pod hrvatskom administracijom.

Narod živi od poljoprivrede, stočarstva, uz Dravu od ribolova i ispiranja zlata te od zanata bližih kućnoj radinosti nego obrtima. To su kovački, tesarski, stolarski, krovopokrivački (pretežu krovovi od slame), remenarski, bačvarski i lončarski zanat, a uz to košaraštvo i izrada metli.

Najčešće korišteno posuđe u kućanstvu

Kako je izgledala unutrašnjost sobe imućnijeg seljaka vrlo vjerno pokazuje još jedan uspio crtež.

Više se predmeta izrađivalo kod kuće, a predenje je, s tkanjem, imalo posebno značenje.

Kad je već spomenuto košaraštvo, u ovaj se kontekst lijepo uklapa jedna

9 Gönczi, o. c., hrvatski prijevod iz 1995., str. 70.

pjesmica iz čitanke za međimurske državne pučke škole (*Népiskola olvasókönyv horvat (muraközi) ajkuaknak II. kötet*) objavljene 1883. godine (Čitanka *u narodnim školama za učenike koji govore hrvatskim jezikom II. svezak*). Ovdje se donose prve tri kitice.

Siromak sem, to bog i svět vidi,
Nemam palač, ne stanujem v zidi,
Ali najdem v letu vu grmiči,
Počinek, stan; v zimi pak pri peči.

Vu opravi nemrem zebirati,
Po prostim se moram oblačiti.
Dvojo opravo imam: svakdešnju,
A za svetek pak jednu čistešu.

Počinek zvun světka nemam nigdar,
Cělo leto sem na delu svigdar.
Čez leto kopam, kosim i orjem,
Cělo zimo pak košare pletem.
Str. 44.

Koliko god ta pjesmica bila sročena nespretno (ili prepjevana s mađarskog) i s namjerom da se prostor u čitanci popuni originalnim kajkavskim stihovima, ona na najneposredniji način svjedoči o imovinskom statusu siromašnijih, pa i srednjih slojeva Međimuraca potkraj 19. stoljeća.

Govoreći o međimurskom govoru i Gönczi jasno razlikuje gornje i donje područje, pri čemu je za gornje područje značajan jači utjecaj »štajerskih i mađarskih Venda«, a što se dalje ide prema istoku, sve završava u iskonskom međimurskom hrvatskom jeziku. A kakav je taj »iskonski hrvatski međimurski jezik« pisac pokazuje nizom mađarskih posuđenica, za koje ipak nije sigurno da su sve mađarskog podrijetla, npr.: cimbolaš (grčki *cymbalon*), buzdohan (opći balkanski turcizam *buzdoğan*), a sumnjivo je i podrijetlo imenica cipela (mađ. czipő) i cifra (mađ. – czifra – šara), ali su u ovom kontekstu odlično poslužile autoru da svoj iskaz i dokumentira.

Nakon opisa jezika, normalno, slijedi prikaz književnog stvaralaštva.

Budući da u autorovo vrijeme nije bilo pisanih knjiga međimurskog postanja, on će svu pažnju posvetiti usmenom stvaralaštvu pa najprije spominje prozne oblike u kojima prevladavaju mitološki

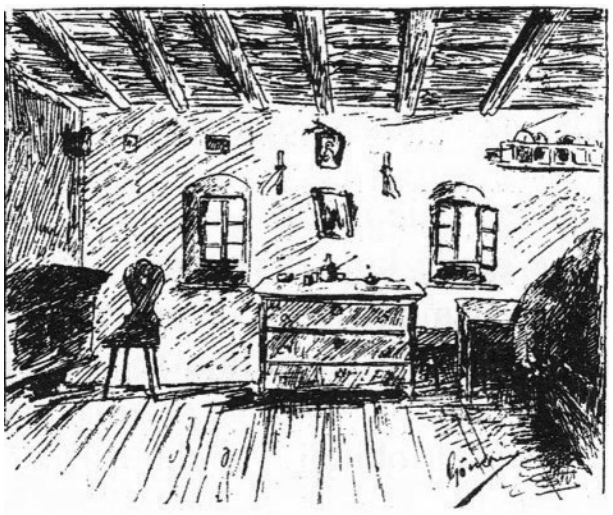

Takve su se sobe mogle vidjeti u donjem Međimurju sve do kraja pedesetih godina 20. stoljeća.

Ovo je prelja iz imućnije kuće jer se na polici iznad prozora vidi petrolejska svjetiljka. Inače se prelo kod uljanica.

likovi i čarobni predmeti: duša koja se vraća kući, vrag, vještice, sablasti, vile, patuljci, pozoj (zmaj, o. p.), čarobni prsten ili sablja, dakle motivi koji su svojstveni širem zemljopisnom prostoru. Uz Međimurje su više vezane kraće novele i anegdote, ali su one samo spomenute, jedino je detaljnije opisana predaja o pozoju i grabancijašu (črnoškolcu).

Vrlo je zanimljiv Gönczijev prikaz narodnih pjesama. On doslovce kaže: »Gdje se god ljeti čovjek nađe u Međimurju, prati ga pjesma. Pjevaju je pastiri na paši, seljaci u polju, radnici u vinogradu, zlatari na Dravi i stare bakice kod kuće.«[10]

Komušanje kukuruza (trebljatva), prava prilika za pjevanje pjesama i pričanje priča.

On zna da za pjesmu najbolje prilike pružaju zajednički radovi pa i na crtežu prikazuje jedan prizor komušanja kukuruza koje se obično obavljalo navečer na gumnu ili ispred »škednja«.

Kada su, međutim, bili u pitanju konkretni primjeri pjesama ili pripovijedaka, Gönczi je raspolagao s malo gotovih zapisa. Rukopisne pjesmarice koje su sadržavale i međimurske pjesme nije poznavao, a tiskom ih je dotad bilo objavljeno vrlo malo.

Na tom se mjestu ponovo javlja pravi Gönczi kad kaže kako se novije međimurske usmene pjesme bitno razlikuju od starih. »U njima se osjeća mađarski utjecaj, a taj će utjecaj prije ili kasnije prekinuti izvornost međimurskih narodnih pjesama. Prave međimurske narodne pjesme potječu iz prve polovice ovog stoljeća. Danas zapravo i ne nastaju izvorne međimurske pjesme. Novije su pjesme krivotvorene mađarske pjesme, odnosno njihove više ili manje uspješne kopije. Među skupljenim međimurskim narodnim pjesmama koje su hrvatski skupljači sabrali šezdesetih godina, rijetko je koja izvorna.«[11]

Tipičan primjer graditeljstva oko srdine 19. stoljeća. U pozadini je »škedenj«. Snimljeno u Donjoj Dubravi (foto Frančić)

Gönczi ne spominje po naslovu izdanje *Pěsme* Ivana Kukuljevića (1816. – 1889.) iz 1847.[12], ali su dva zapisa u njegovu izboru uzeta iz te knjige.

On, međutim, dobro poznaje zbirku Franje Šavera Kuhača (1834. – 1911.) *Južno-slovjenske narodne popievke*. Tu je vrlo zanimljiv njegov komentar: »U velikoj četverotomnoj zbirci Franje Kuhača: „Južnoslovjanske narodne popievke[13] od četrnaest navedenih

[10] Gönczi, o. c., hrvatski prijevod, 1995., str. 132.

[11] Gönczi, o. c., hrvatski prijevod, 1995., str. 134.

[12] Ivan Kukuljević je prije Gönczijeva vremena tiskom objavio svega sedam pjesama za koje izrijekom navodi da su iz »Međumurja«. Usporediti u: *Različita djela*. Knjiga četvrta. *Pěsme. Pěsme Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. S dodatkom narodnih pěsamah puka hàrvatskoga*. U Zagrebu, 1847.

[13] Točan je naslov zbirke: *Južno-slovjenske narodne popievke*. Većim ih dielom po narodu sam sakupio, ukajdio, glasovirsku pratnju udesio, te izvorni im tekst pridodao Fr. Š. Kuhač. I. knjiga. 1. svezka. U Zagrebu 1878. Iz naslova se vidi da je I. knjiga tiskana 1878., II. je objavljena 1879., III. 1880. i IV. 1881. Kuhač u ta četiri sveska donosi dvadeset pjesama s oznakom da su međimurske. Možda u napjevima nekih pjesama ima blagog mađarskog odjeka, ali su tekstovi izrazito, da se ne kaže isključivo, hrvatski. Neki su od njih poetski

međimurskih pjesama, polovica njih pokazuje mađarsko podrijetlo. Drugačije nije ni moguće u takvim kulturnim prilikama. Narod u Međimurju nema svoje narodne inteligencije. Glazbi i pjesmi se u školi pridaje mala pozornost, crkva nema redovne oblike obrazovanja, a promet između četiri bliža etnografska područja (Hrvatska, Štajerska, Vendska i Mađarska) je slab. Zbog toga mađarska kultura – hvala budi Bogu – nezadrživo osvaja Međimurje.«[14]

Kratak će pregled njegovih zapisa pokazati da su oni najvećim dijelom nastali na širem južnoslavenskom govornom prostoru.

Već za prvi citat sam kaže da je uzet iz Kukuljevićeve knjige objavljene 1847. Tekst govori o suvremeniku kralja Matije Korvina (1443. – 1490.) Péteru Doczyju († nakon 1492.), slavnom vojskovođi, političaru i banu, kojega je narodna pjesma ipak predstavila samo kao neuslišanog ljubavnika i prvog pravog boema u slavenskim književnostima. Proputovala je iznimno velik zemljopisni prostor, od Bugarske do Slovenije, a da se sadržajno gotovo i nije mijenjala. Mijenjala su se samo imena bana i lijepe krčmarice. U Kukuljevića su to Lucipeter i Katica. Tako ih je zadržao i Gönczi:

Zrasla mi je vinska rozgva
Lepa zelena,
Na njoj zraslo slatko vince,
Lepo črleno.
Njega toči krčmarica
Lepa Katica,
Njega pije Tucipeter
Varadinski ban...
Kukuljević, Pěsme, 1847., atr227.
Gönczi, prijevod, 1995., str. 125.

Slijedi parafraza pjesme o ranjenom hajdučkom vođi koji naređuje družini kako da ga pokopa. Kod nas je to već varirana balada o ranjenom vojniku koji moli drugove da ga pokopaju.

Treći je primjer u stihove pretočena priča, na granici bajke, o gizdavom Pavlu koji ubije svoje žene. Zanimljivo je da niti jedan od brojnih tekstova ne spominje razlog takvog postupka. Gönczijev primjer najviše duguje Vrazovu zapisu *Tri čeri* iz Sèrdišća (danas Središče ob Dravi).[15]

Tu je, međutim, i dio jako varirane, inače vrlo uspjele pastorale za koju kaže da je »... vjerojatno plod nekog polupismenog crkvenog pjevača«. On nije znao da je tu pjesmu u cijelosti zapisao sto godina prije njega za ono vrijeme natprosječno obrazovan čovjek, školnik (učitelj i kantor) i bilježnik u trgovištu Kotoriba Juraj Lehpamer.[16]

Za putra i meda naj Filip skrbi,
Po sira i mleka naj Bartol drči.
Po cvrtje Barena, po platno Dorena:
To malomu, malomu Jezušo bo.

iznimno uspjeli, pa ih je kasnije preuzeo i Vinko Žganec (1890. – 1976.) za svoj veliki *Zbornik hrvatskih pučkih popijevaka iz Međumrja* objavljen 1924. godine.

14 Gönczi, isto.

15 Stanko Vraz, *Narodne pěsni ilirske, koje se pěvaju po Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i zapadnoj strani Ugarske*. Skupio i na svět izdao Stanko Vraz. Razdělak I. U Zagrebu 1839., str. 53.

16 Cijeli je naslov Lehpamerove zbirke: *Philomela sacra complectens Cantiones croaticas pro singulis per annum ocurentibus Festis colectas et consciptas labore Georgii Lehpamer.* Anno Domini 1796. U prijevodu: *Sveti slavuj prilaže popevke horvatske za posebne blagdane u godini. Skupljeno i zapisano trudom Jurja Lehpamera.* Ljeta gospodnjega 1796. Lehpamer donosi četiri teksta pod naslovom *Pastorella* (tako su se obično naslovljavale pjesme o pastirima vezane uz Isusovo rođenje). Gönczijevi stihovi, dosta varirani, imaju veze s prvim Lehpamerovim zapisom.

Ti Jožef z barilom vu trsje šetuj,
Ti stari Lovrina ovčicu daruj!
Ti Ivan purana, Jelka da lana
To malomu, malomu Jezušo bo...

Gönczi ne bi bio vjeran sam sebi da nije naveo, osim već citiranih, još nekoliko stihova iz 1848., koje je najvjerojatnije ispjevao sam, a ne Međimurci:

Bež'mo brate mi još bole,
Da nas magjar ne zakole!

Ili:

Graničari cusravi,
Medjimurci krpali.

Na pitanje jesu li Međimurci u jednoj pjesmi Lajosa Kossutha smjestili u Tursku ili je to učinio Gönczi, znanost nikad neće odgovoriti:

On se šeče v turske dvore,
Sobom zeo se husare;
S turskim carom v dvoru šeče,
Za nas tožne, zabit neče.[17]

Budući da u Međimurju duže nije bilo nikakve pisane književnosti, vladala je praznina. Hrvatske su knjige bile zabranjene, a da se koja i našla, recimo poneki molitvenik, narod je ne bi razumio. Isto je bilo i s mađarskim knjigama. Vrlo je malo Međimuraca toliko vladalo mađarskim jezikom da je moglo razumjeti ono što čita. Druženje je s knjigom u principu prestajalo nakon završene osnovne škole.

Tu je prazninu u osamdesetim i devedesetim godinama 19. stoljeća pokušao popuniti slovenski renegat Jozsef Margitai (1854. – 1934.), od 1879. profesor u netom osnovanoj mađarskoj učiteljskoj školi u Čakovcu, a od 1890. i direktor te škole. On je najprije pokrenuo novine *Medjimurje (Muraköz)*. Prvi je broj tiskan u Nagykanzsi 18. svibnja 1884., dijelom na jednom nakaradnom obliku međimurske kajkavštine, a dijelom na mađarskom književnom jeziku.

MEDJIMURJE
(MURAKÖZ)
NOVINE ZA MEGJIMURSKI PUK.
Poštuvani megjimurci!

Prvi broj lista Medjimurje (Muraköz). Zaglavlje i prvi dio uvodnog teksta.

Iste je godine počeo izdavati i *Međimurski kalendar*, a uslijedile su čitanke za državne škole, katekizmi te, ovaj put vrijedan, mađarsko-hrvatski i hrvatsko-mađarski rječnik (*Rövid zsepszótár – Kratki džepni rječnik*), sve s namjerom da se stvori poseban međimurski književni jezik koji će Međimurce potpuno udaljiti od hrvatskoga, tada već standardnog, jezika.[18]

[17] Svi se citirani stihovi nalaze na stranicama 125. – 131. Gönczijeve knjige.

[18] Margitai je rođen 1854. u Črenšovcima u Prekmurju kao Jožef Majhon. 1878. službeno mijenja prezime u József Margitai. 1879. počela je u Čakovcu s radom mađarska učiteljska škola – A magyar király állami tani-

Za mlade učitelje, koji izlaze i čakovečke preparandije, Gönczi kaže: »Učiteljstvu Međimurja, pogotovo onom mlađe generacije doista se nema što prigovoriti u pogledu revnosti, oduševljenja i mađarskog domoljublja.«[19]

Kao da je nastavio misli Ferencza Gönczija, Ivan N. Novak piše 1907. u svojoj brošurici *Istina o Medjumurju*: »Međutim, dišući hegemonističkim duhom velike Mađarske, velike mađarske kulture i političke misije, međimurski učitelji potiskuju i svim sredstvima umrtvljuju sve što diše hrvatskim nacionalnim duhom. Međimurje nema svoje narodne učitelje koji bi radili na promociji hrvatske jezične kulture i koji bi ciljeve narodnog prosvjećivanja usmjeravali uzdizanju međimurske nacionalne kulture. Međimurski narod polako gubi svoj hrvatski identitet, jer mu se brani da govori svojim materinskim jezikom, da ima škole s hrvatskim nastavnim jezikom, knjige pisane hrvatskim jezikom, svoje knjižnice i čitaonice, svoja kulturna i druga društva. Polako nestaje sve ono čime bi se utjecalo na razvoj njegove nacionalne kulture i svijesti.« Međimurci su, po njemu, kulturno zaostao, konzervativan, prostodušan, religijski fanatičan i politički bezbojan narod.[20]

Skromna naslovna stranica Novakova djela »Istina o Medjumurju«

Sve ipak nije bilo tako crno. Narod je i u takvim prilikama znao odgovoriti na svoj način i u pisanom obliku.

Upravo su zadnjih decenija 19. stoljeća nastale u Međimurju brojne, mahom lijepo ispisane i u kožu uvezane, rukopisne pjesmarice koje nisu čuvale samo narodni govor nego i narodni duh, a bile su i ostale nepremostiva brana totalnoj mađarizaciji Međimurja.Takve su se pjesmarice čitale, prelazile iz ruku u ruke, često mijenjale vlasnike, pa su se mnoge vjerojatno istrošile ili izgubile.

Zna se da je Vinko Žganec skupio više takvih rukopisa, no gdje se oni danas čuvaju, ako još postoje, nije poznato. Međutim, i ono što postoji, uvjerljivo svjedoči o vezama sa širim, ne samo kajkavskim, hrvatskim govornim prostorom.

Te su poetske zbirke pretežno duhovnog značaja jer se, zahvaljujući već spomenutoj činjenici da je Međimurje ostalo pod Zagrebačkom biskupijom, u crkvama slobodnije pjevalo na kajkavskom govoru. One ipak nisu vezane samo za dijelove mise, nego prate cijelu crkvenu godinu, a nude i druge zanimljive sadržaje.

Postoje i stariji rukopisi, koji nisu posebno utjecali na prilike u Međimurju, ali su potvrdili jedan kontinuirani, višestoljetni, život kajkavske narodne pjesme i na hrvatskom sjeverozapadu.[21] Za ovaj su

tóképzöintézet (Mađarski kraljevski državni zavod za obrazovanje učitelja) za koju je već pri osnutku utvrđeno da će se u njoj nastava od početka »i za svagda« održavati na mađarskom jeziku.

19 Gönczi, o. c., str. 165.

20 Ivan N. Novak, *Istina o Medjumurju*. Poučna knjižnica »Pokreta«. Dionička tiskara. Zagreb, 1907. Naš je citat uzet iz knjige Franke Bauk, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju*. Tiskarsko-izdavački zavod »ZRINSKI«, Čakovec, 1992., str. 91 – 92.

21 Đuro je Deželić (1838. – 1907.) u svoju vrlo opsežnu rukopisnu zbirku *Hrvatske narodne pjesme puka Štokavskoga i Kajkavskoga, sakupio I. St. Mirković I-nin* (to je jedan od Deželićvih pseudonima), pisanu dosljedno Gajevim pravopisom, uvrstio 17 kajkavskih pjesama »Magyarskih Hrvatah« i četiri pjesme iz Međimurja. Zbirka je bila dovršena 1858. i pripremljena za tisak 1859., ali do danas nije objavljena u cijelosti. Prvi je Vinko Žganec preuzeo iz tog rukopisa 61 pjesmu za svoju antologiju *Hrvatske narodne pjesme. Kajkavske*. Matica hrvatska, Zagreb, 1950., od čega je 41 uvrstio u prvi dio, a 16 kao varijante u *Bilješke*. Ti su zapisi uzeti sa

Kuća na zapadnom ulazu u Donju Dubravu sagrađena šezdesetih godina 19. stoljeća (snimljeno 1966.)

kontekst ipak bitne one koje su nastajale i nastale u kritičnim godinama na prijelazu 19. u 20. stoljeće, dosljedno pisane Gajevim pravopisom, na nepatvorenom međimurskom govoru. Dosad je široj kulturnoj javnosti predstavljeno pet (od šest) poetskih zbirki nastalih u naznačenom razdoblju u Donjem Vidovcu i jedna nastala u Prelogu.[22]

Dvije je takve rukopisne pjesmarice sačuvao i akademik Dragutin Feletar, a obje su nastale trudom njegova djeda po ocu Matije Feletara.

Rukopisne pjesmarice Matije Feletara

O sastavljačima je rukopisnih pjesmarica s kraja 19. stoljeća ostalo malo podataka. U najboljem slučaju to su godina rođenja i smrti, zanimanje i godina nastanka pjesmarice. Ovom je prilikom, zahvaljujući Matijinu unuku, ta građa obilna i točna.

Matija Feletar, po svom osnovnom zanimanju poljoprivrednik, rodio se u Donjoj Dubravi 24. veljače 1866., a tu je i umro 23. travnja 1948. Potekao je, kako kaže unuk, iz relativno siromašne, ali ugledne donjodubravske obitelji. Zvali su ih i Sabolovi jer je netko od predaka vjerojatno bio krojač (mađarski *szabo*). U mladosti je živio u tipičnoj seljačkoj »hiži« (vidjeti fotografiju), postavljenoj na jak drveni okvir (temelj), a zidovi su bili od krupnijeg vrbova ili rakitova pletera, omazani s obje strane debljim slojem ilovače. Krov je bio od duge ražene slame, a činile su ga unaprijed pripremljene rukoveti ili šopice (po tome su se pokrivači slamnatih krovova i zvali šopari). Šopice su dijelovi debljeg snopa slame zvanog ritek. Sve su takve kuće imale i pod od nabijene gline (koji se mogao prebrisati mokrom krpom) te relativno malene prozore, da bi se uštedjelo na grijanju. Dominirale su tri prostorije: veća »prva hiža«, okrenuta prema cesti, manja »zadnja hiža«, s dvorišne strane, i u sredini kuhinja s ulazom na tavan, a čitavom se dužinom prema dvorištu, ali pod strehom, protezao uski trijem, tzv. ganjčec (njemački Gängchen).

Na početku i na kraju sljemena bio je zaboden mali drveni križ kao zaštita od vatre i groma. Otuda i uzrečica: »Saka hiža ima križa, a nekoja i križno drevo.« To bi u prijevodu značilo da nema kuće bez

---

šireg kajkavskog prostora. O pjesmama su mađarskih Hrvata pisali Mijo Lončarić u radu *Pomurske kajkavske pjesme iz 1858. Zapisao* Đuro Deželić – u: *Studia Slavica Savariensis*. Szombathely, 2003. i Zvonimir Bartolić u ediciji *Sjevernohrvatske teme*. Knjiga VIII. Studija i građa. *Pučko pjesništvo pomurskih Hrvata*. Matica hrvatska Čakovec, 2006. Opširan je prikaz čitave zbirke, s kompletnim popisom pjesama po naslovima i većim brojem citiranih primjera priopćio Ivan Zvonar u radu *Rukopisna zbirka »Hrvatske narodne pjesme puka Štokavskoga i Kajkavskoga*« Đure Deželića – časopis *Podravina*. Volumen 15, broj 29, str. 126. – 160. Nakladnik MERIDIJANI, Samobor, 2016.

22 O tome opširnije: Ivan Zvonar, *Pet donjovidovečkih rukopisnih pjesmarica s kraja 19. stoljeća* – u časopisu *Donjomeđimurski zbornik*. Volumen I., broj 1. Nakladnik MERIDIJANI, Samobor. Prelog, 2013., str. 120. – 143. Isto tako: Ivan Zvonar, *Tri rukopisne pesmarice s Priloka*. Nakladnik Izdavačka kuća MERIDIJANI Samobor. Prelog, 2015. U knjizi su obrađene tri rukopisne zbirke. Najstarija je *Knisicza Napitnicz i Popevkih szkup szlosena po Ivanu Mlinarics Letta 1834a*. Nastala je u pretpreporodno doba i zadnja je do danas poznata kajkavska rukopisna pjesmarica pisana dosljedno starim mađarskim pravopisom. Druga je potekla iz pera Kattalene Beličs, a pisana je 1898. godine. Ta se zbirka vremenski uklapa u ovaj kontekst, a posebno je zanimljiva po tome što se stalno miješaju stari i Gajev pravopis. Treća je mnogo mlađa. Sastavila ju je sedamdesetih godina 20. stoljeća Jelena Horvat, kućanica rođena u Prelogu 1906. Zbirčica pokazuje kako su mnogi stariji Međimurci dugo nosili u svojoj svijesti brojne kajkavske duhovna pjesme iako se one već davno nisu pjevale ni u crkvi, a niti u drugim prilikama.

problema, a gdje su ti problemi posebno primjetni, tu je i »križno drevo« odnosno raspelo. Više nije bilo otvorenih ognjišta, nego se kuhalo u zidanom kaminu (kominu) otvorenom prema kuhinji u koji su se lonci stavljali pomoću duže motke s posebno izrađenim rašljama na jednom kraju. Bile su to »bruklje« (vjerojatno iskvareno od *burklje* – burkati). Rijetko je koja kuća imala pod istim krovom i manju ostavu ili klijet.

Djeca Mare i Matije Feletar snimljena 1917. Prvi slijeva je akademikov otac Rok, a treći stric Nikola (Nedostaje najstariji sin Stjepan) (Zbirka D. Feletara)

Feletarova se kuća nalazila u samom središtu mjesta (danas početak Ulice Rudija Šoštarića), a u neposrednoj je blizini bila i stara barokna crkva sa sunčanim satom (srušena 1912.). Matija se oko 1894. oženio poljoprivrednicom Marijom Varga (1876. – 1954.). Iz tog je braka u sljedećih petnaest godina poteklo šestero djece, među kojima i akademikov otac Rok, rođen 9. kolovoza 1904. godine.

Mladi je par dobro vodio gospodarstvo jer je raspolagao s oko pet jutara zemlje, a dio je prihoda dolazio i od vinograda (goric), livade i šume na Legradskoj gori, što znači da su bili »dvovlasničari«. Tako su 1920. uspjeli na istom mjestu sagraditi skromnu zidanu kuću.

Feletarovi su pripadali naprednijim seoskim obiteljima, a i djeca su bila dobri đaci. Tako je Rok izučio postolarski, a Nikola krojački zanat.

Kasnije su i sinovi bili vrlo aktivni u društvenom životu, posebno Nikola.

Matija je imao lijep rukopis pa je zapisivao pjesme, prvenstveno crkvenog zbora, u kojem je i sam pjevao, ali je motivsko-tematski raspon njegovih sačuvanih zapisa mnogo širi.

Svoju je ljubav prema pisanju najpotpunije pokazao pri sastavljanju dviju opsežnih rukopisnih pjesmarica koje je njegov unuk dobio od strica Nikole, pa su se tako sačuvale do danas.

Jedna od rijetkih fotografija - razglednica stare donjodubravske crkve. Mađarski tekst u prijevodu znači »Pozdrav iz Donje Dubrave«. (Zbirka D. Feletara)

Obje su zbirke nastale u zadnjem desetljeću 19. stoljeća, a u novije su vrijeme uvezane u jedan svezak, u platno, veličine 19,5 x 12,5 cm.

Rukopis je u njima lijep i lako čitljiv, a počeci su pjesama često označeni posebno izrađenim inicijalima. Korištena je tinta u dvije boje, crna za tekst, a crvena za naslove i dijelom za inicijale.

Kad su izašle ispod pera, obje su zbirke mogle izgledati vrlo efektno. Sto dvadeset je godina ipak ostavilo na njima određene tragove, ali ne takve da se ne bi mogli ukloniti.

Jezik je čisti donjomeđimurski (ovdje, točnije, donjodubravski) kajkavski govor, s tek ponekim štokavizmom, pa glatko može poslužiti za lingvističko proučavanje. Jedini bi problem ostali specifični donjodubravski naglasci u glagolskim oblicima, najčešće na pretposljednjem slogu.

Nekadašnja Kolodvorska cesta (ulica) u Donjoj Dubravi (Snimljeno između dva rata) (Zbirka D. Feletara)

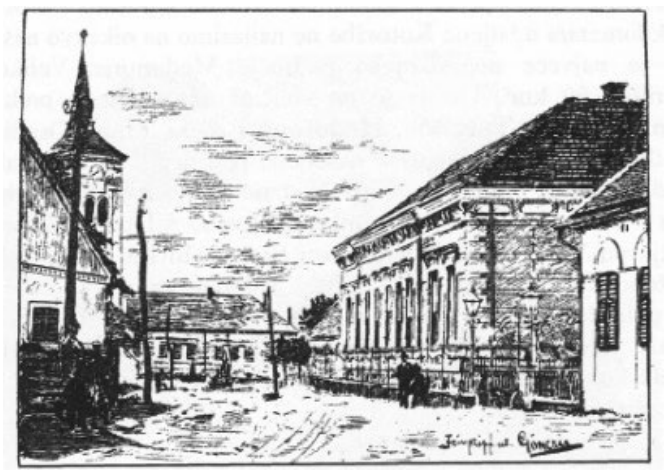

Iznimno uspio Gönczijev crtež glavnog trga u Donjoj Dubravi nastao u isto vrijeme kad su pisane i Feletarove pjesmarice. (F. Gönczi)

Pravopis je dosljedan Gajev, s tim da zapisivač bilježi samo grafem č , a manji nedostatak čini i prečesto korištenje tzv. rogatog ě (jat), što je, svakako, odraz pisanja u kraju južno od Drave.

Ta zapisivačeva manira ipak nigdje ne mijenja značenje riječi.

Manja se kolebanja vide i pri pisanju imena *Maria – Marija*, a slično je i s glasom **e** ispred samoglasnog **r** : *smrt* i *smert*, *srdce* i *serdce*, *milosrdnosti* i *miloserdnosti*.

Česta upotreba glasa **lj** i tamo gdje mu po etimologiji nije mjesto tipična je značajka donjomeđimurskih govora: *posljuhni*, *pomiljuje*, se *veselji*.

Izvori Feletarovih zapisa

Bogatstvo građe i dužina pojedinih tekstova nužno nameće pitanje zapisivačevih izvora. Malo je vjerojatno da je imao na raspolaganju dopreporodne rukopisne zbirke pjesmarice jer su to bili unikati. Oni su povremeno mijenjali vlasnike, ali nisu bili dostupni širem čitateljstvu.

Pisanih je izvora također bilo vrlo malo. Najstariji su među njima *Molitvene knjižice* iz 1640.[23] i *Sveti evangeliomi* iz 1651. isusovca Nikole Krajačevića-Sartoriusa (1582. – 1653.)

Premda u naslovu stoji da je *Svete evangeliome* napisao zagrebački biskup Petar Petretić (1604. – 1667.), koji je, usput rečeno, pokopao Nikolu Zrinskog VII. (1620. – 1664.), mađarski je slavist Martin (Márton) Hajnal (1882. ili 1883. – 1906.) sa sigurnošću utvrdio da su i *Molitvene knjižice* i *Sveti evangeliomi* djelo Nikole Krajačevića-Sartoriusa.[24]

Sveti su *evangeliomi* samo tiskani Petretićevim troškom, a biskup ih je potpisao da lakše stignu do onih kojima su bili namijenjeni.

Teško je vjerovati da je Matija Feletar imao pri ruci bilo koju od tih knjiga, ali je upravo u Donjoj Dubravi nađen arak papira koji uspostavlja izravnu vezu s *Molitvenim knjižicama* i s velikim zbornikom latinskih i kajkavskih duhovnih pjesama s naslovom *Cithara octochorda*.

Molitvene knjižice, naime, sadržavaju najstariji (i najuspjeliji, o. p.) tiskom objavljen kajkavski prepjev latinske pjesme *Stabat mater dolorosa* (*Staše mati kruto tužna*). Kako je zapisivač Mijo Megyimo-

[23] Puni naslov *Molitvenih knjižica* glasi: *Molitvene Kyisicze Vszem Christusevem Vérnem Szlovenzkoga Jezika, priztoyne i haſnovite.* Z-dopuscsenjem Górnyeh, drugócs obilnéh píſzane i ſtampane. Vu Posone na M. DC. XL. Leto. To znači da je postojalo i prvo izdanje, vjerojatno oz 1630., ali je izgubljeno.

[24] Martin Hajnal, *Nikoaus Kraječević – Peter Petretić* (*Ein Beitrag zur Geschichte der kajkroatischen Literatur*) – u časopisu: *Archiv für schlavische Philologie*. Berlin, 1906., str. 315. – 321.

rec iz Donje Dubrave došao do prvih pet kitica te pjesme i zapisao ih 1869. godine, znanost vjerojatno nikada neće saznati.

Tekst je u odnosu na zapis u *Molitvenim knjižicama* ponešto variran, ali je očigledno da je predložak morao biti isti.

Evo Megyimorčeva zapisa:

Staše mati kruto tužna
polek križa ter žalostna
sinka svoga gledajuč.

Koje dušu svo nevolnu
Bogu krutu tak povoljnu
Meč žalosti prebol je.

Kad od tuge pogibala
na pol kakti vumirala
Mati sina božjega.

Gdo bi mogel plač zderžati
kak je sinka svoga mati
tako žuhko plakala.

Za človeka pregrešnoga
videč na križ raspetoga
sinka svoga dragoga.[25]

Ista je ruka zapisala i tekst pjesme *Ljudstvo moje židovsko*, ali pod naslovom *Popevka korizmena*. Donosimo cijeli prijepis i kopiju drugog dijela rukopisa sa zapisivačevim potpisom.

Ludctvo moje židovsko izmed se drugi zebrano
i od otca mojega na službu pozvano.

Poveč vezda i valuj naj se ves svet čudi
kakvu daješ ti tužbu suprot bogu tvomu.

Speljal sem te iz vuzi teški egiptomski
a ti mene kod kriva vežeš peljaš sužna.

Čes to morje čerleno išli jeste sigurno
vtopil se je faraon i ljudctvo njegovo.

A ti mene čez morje tiraš muke smerti
tvoje hočeš vtopiti v mojeg tela kervi.

Četerdeset celi let vu puščine hranu
daval sem ti obilno to anglsko mano.

[25] Poslije *Molitvenih knjižica* donosi podudaran tekst te pjesme i *Pavliski zbornik, 1644., str. 121v – 122r.* Međimorčev, pak, doslovan zapis tih pet strofa sadržava dvadeset pet godina kasnije tiskana knjiga »Čtejenja i evangeliumi«. Vu Zagrebu 1894., str. 557. – 559. Tek neznatno variran tekst s onim u Čtejenjima... donosi i Žganec u svom *»Zborniku« iz* 1925., br. 154/I. str. 91. prema zapisu iz Male Subotice. Oba zapisa imaju po 22 tercine. To znači da se pjesma prenosila i u tom obliku.

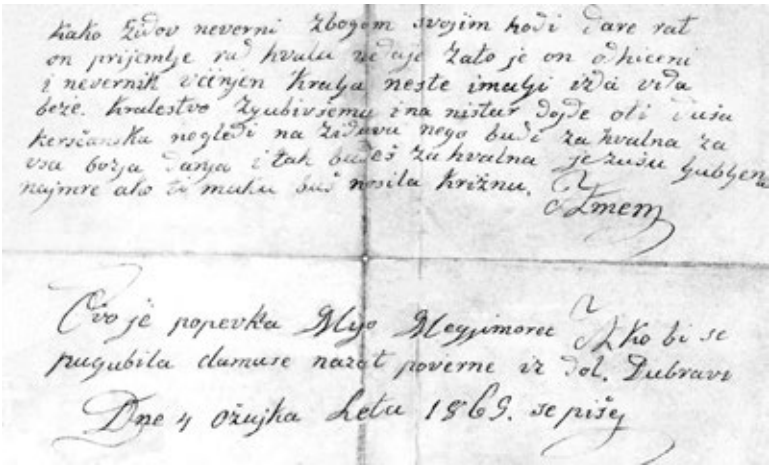

Dio Međimorčeva rukopisa s druge stranice koji je, za usporedbu, također transliteriran u nastavku.

Vaše teške žeđe odprel sem ti zdence
da s pečine te tvrde hladna voda teče.

Zegnal jesem pred vami vnogi narod jaki
i njihovo blago vam je v ruke dano.

I prejake varaše orsage bogate
zemlju z mljekom tekuču dal sem momu ljudctvu.

Tebe moje proklete včinil jesem dosti
moje kervi prelejal hoteli ste piti.

Sam sem došel iz neba da čuvam človeka
i da njega zapeljam vu raj otca moga.

Čuda vnoga vučinl pri tebe živuče
da veselih turovne i zbuđuval mertve.

A ti vezda za vse to hodiš z menom (tako)
da me na križ raspinješ i z octom napajaš.

Ovdi vezda premisli človek vsakoteri
kako židov neverni z bogom svojim hodi.

Dare rad on prijemlje rad hvalu ne daje
zato je on odhičeni i nevernik včinjen.

Kralja neste imelji iz Davida loze
kraljestvo zgubivšemo i na ništar dojde.

O ti duša kerščanska ne gledi na židova
nego budi zahvalna Jezušu ljubljena.

(I tak budeš prietna, Jezušu ljubljena)
naimre ako ti muku buš nosila križnu. Amen.

S Z V E T I
EVANGELIOMI,
Koteremi ſzvéta Czirkva
Zagrebecska Szlovenzka, okolu
godiſcza, po Nedelye te Szvet-
ke five:
Z-IEDNEM KRATKEM CATE-
chiſmusem, za nevmetelne lyudi haſz-
novitem: Szvetiéga i Viſzoko poſtu-
vanega Gozpodina Gozpodina
PETRA PETRETICSA,
Biſkupa Zagrabecskoga, Oblazt-
jum, i ztroſkom, i Szlovenzkem ſzlo-
vom na ſzvetlo van dani, i ſtampani.
z-dopuſcsenjem Gornych
Vu Nemskom Gradcze.
Na jezero ſzezt zto pet deſzét i pervo
lete.
Pri FERENCZE WIDMAN-
STADIUSE ſtampare.

Naslovna stranica trećeg izdanja »Cithare octochorde« tiskane u Zagrebu 1757. godine

CITHARA
OCTOCHORDA,
SEU
CANTUS SACRI
LATINO-CROATICI,
IN OCTO PARTES
PRO DIVERSIS ANNI TEMPORIBUS
AC
CHORALI METHODO
PIA SUA MUNIFICENTIA IN LUCEM
PRODIRE JUSSIT
ALMA, ET VETUSTISSIMA
CATHEDRALIS ECCLESIA
ZAGRABIENSIS.
ZAGRABIÆ.

Naslovna stranica Krajačevićevih »Svetih evangelioma« tiskanih u Gracu 1651.

Jedan, pak, zapis Matije Feletara upućuje na Krajačevićeve *Svete evangeliome* iz 1651. Radi se o *Pesmi od 10 zapovedi Božji*, otisnutoj na stranicama 220. – 225.

Sadržajno podudaran tekst donosi i *Cithara octochorda* iz 1757.[26] na stranicama 249. – 251.

Očigledno je, dakle, da su morale postojati i pisane karike u lancu koji je spajao višestoljetna književna razdoblja. Čudno je stoga da je Žganec, i to u Podturnu, uspio zapisati samo prvi distih te pjesme. (*Zbornik* iz 1925., br. 142, str. 84.)

Matija je Feletar, najvjerojatnije ipak, mogao imati na raspolaganju i dvije tiskane knjige s kojima njegove zbirke pokazuju izravnu vezu. Nešto je starija od njih *Hrana nebeska*... isusovca Jurja Muliha tiskana u Koprivnici 1892.[27]

Druga su Čtejenja i evangeliumi... kanonika Ignaca Kristijanovića tiskana u Zagrebu 1894.[28] Prva su izdanja tih knjiga mnogo starija i pisana su starim pravopisom.

---

26 »*Cithara octochorda«* je sjajno uređen zbornik latinskih i kajkavskih duhovnih pjesma. Prvo i drugo izdanje tiskana su u Beču 1701. i 1723., a treće u Zagrebu 1757. Pretpostavlja se da je prvo i drugo izdanje uredio kanonik Toma Kovačević (1664. – 1724.), a treće Mihalj Šilobod-Bolšić (1724. – 1787.). Zbornik je umnogome pridonio ujednačavanju crkvenog pjevanja, ali nije zaustavio nastanak novih, vrlo lijepo pisanih, rukopisnih pjesmarica. Naš je citat uspoređen s tekstom *Sequentibus Cantilenis applica notam* Petris Sepientia *fol. 138. aut Notam*, *vide* Credo *fol. 133.* iz trećeg izdanja, str. 140. – 141. Razlika je samo u tome što je u rukopisu ispušten pretposljednji stih. U rukopisnoj je zbirci *Philomela sacra* iz 1796., str. 39. – 40.. tekst nešto kraći, ali se zapisani dio potpuno podudara s našim citatom.

27 Isusovac, pisac, glazbenik, misionar i pučki prosvjetitelj Juraj Mulih rođen je u Hrašću Turopoljskom 1694., a umro u Zagrebu 1754. Njegova su glavna djela *Posel* (poslanik, glasnik o. p.) *apostolski*, tiskan 1742. i *Hrana nebeska*, koje je prvo izdanje objavljeno 1748. Puni naslov jednog od posmrtnih izdanja tog djela glasi: *Hrana nebezka vu pobosneh molitvah y lyublenom nagovarjanyu na szvetozt sivlenya poztavlena, vszem kerschanzkem putnikom vu nebezku domovinu putujuchem szerdcheno preporuchena, y szlosena, z-trudom, y zkerbjum Juraja Mulih, Tovarustva negda Jesussevoga massnika, missionariussa apostolzkoga.* Z-Dopuschenyem poglavarov. Vu Zagrebu, Stampane po Ivanu Thomaſſu Plem. od Trattnerov, Czeſ. Kraly. Apoſt. Szvetl. Stamparu, 1779. S Feletarovim se zapisima podudara devet tekstova.

28 Ignac Kristijanović (Zagreb, 1796. – 1884.), nećak slavnog stenjevečkog župnika, književnika i izdavača Tomaša Mikloušića (1767. – 1833.), jedno vrijeme župnik u Kapeli nedaleko od Bjelovara (to je najplodnije razdoblje njegove književne i izdavačke djelatnosti), najuporniji je borac za kajkavski jezik. Zdušno se borio za stari pravopis, ali je 1847. spoznao da je njegova bitka izgubljena pa je dalje i kajkavske knjige objavljivao koristeći novi pravopis. Za boravka je u Kapeli 1834. počeo izdavati kalendar *Danicza zagrebechka,* ili *Dnèvnik za prozto leto 1834.* koji je izlazio do 1850., pa se, s time u skladu, mijenjala i godina u naslovu. Tiskan je u Zagrebu. Preko četrdeset je godina uređivao i povremeno izdavao knjigu (neku vrstu proširenog molitvenika) *Chtejenya y Evangeliumi na vsze nedelye y szvètke czeloga léta za potrebuvanye szlavne Biskupie zagrebechke*... Vu Zagrebu, Pritizkana vu Ferencza Suppan Szlovarniczi, 1831. Čtejenja... su prestala izlaziti 1874., ali je zagrebački nakladnik i knjižar V. Kohanek već 1894. izdao drugo ponovljeno izdanje tog djela kojim se ovom prilikom služimo i mi. Feletar ima osam podudarnih zapisa iz te knjige.

HRANA NEBESKA
U POBOŽNIH
MOLITVAH, LITANIAH
i POPEVKAH.
S PRIDATKOM
LJUBLJENOGA NAGOVARJANJA.
ZA BOGOLJUBNOST
SVAKOMU KRŠĆENIKU
SASVIM POTREBNA.
NA SVETLO VAN DANA
U KOPRIVNICI 1892.
TISAK i NAKLADA T. KOSTINČERA.

ČTEJENJA
i
EVANGELIUMI
na vse nedělje i svetke cěloga lěta
za potrěbuvanje
nadbiškupije Zagrebačke
s-zavetkom
občinskeh motitvah, po kojeh sveta Cirkva nas vuči, kaj navlastito od Boga prositi, i kaj činiti moramo, skupa z-juternjeh, mešneh, spovedneh i ostaleh molitvah.
Drugo izdanje na světlo van dano z-dopuščenjem duhovnoga poglavarstva.
Vu Zagrebu
Nakladom V. Kohaneka, knjigoveže i knjigotérzca.
1894.

Danas je gotovo nemoguće sa sigurnošću utvrditi o kojim se po redu izdajima radi u našim primjerima. Bitno je, međutim, to da su sadržajne razlike minimalne, ukoliko ih uopće i ima.

Već je rečeno da dužina pojedinih tekstova u Feletarovim pjesmaricama, a isto tako i u poetskim zbirkama nastalim istovremeno u Donjem Vidovcu, jasno pokazuje kako oni nisu mogli biti rezultat samo usmenog prenošenja. Bili su zapisivani i ranije, ali su danas zagubljeni ili čak uništeni. Možda koja sretna okolnost otkrije još poneki takav rukopis.

Prva zbirka

Prva je Feletarova zbirka opsežnija, ima sto devedeset stranica i sadržava sedamdeset osam pjesama. Sadržajno jako korespondira s pjesmaricama sačuvanim u Donjem Vidovcu, a postojeće su varijacije mogle nastati pri prepisivanju ili u prilikama kada su sastavljači zbirki zapisivali tekstove kako su se u njihovom mjestu i u njihovo vrijeme pjevali. Velika je šteta što niti jedna od ovdje spominjanih rukopisnih pjesmarica ne donosi i notne zapise.

Relativno se malo tih zapisa nalazi u Žgančevu *Zborniku* iz 1925. godine (svega petnaest), a sama je knjiga već tada mogla biti mnogo bogatija.

Neoprostivo je što nikad nije objavljeno i njezino drugo, dopunjeno izdanje.[29]

U Feletarovoj pjesmarici ima tekstova kakvih u donjovidovečkim zbirkama nema, a mnogi od njih ni do danas nisu objavljeni tiskom. Oni će se možda i sačuvati, ali su napjevi davno zaboravljeni (izuzev kod *romarskih* pjesama).

[29] *Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka*. I. Knjiga. Dr. Vinko Žganec: *Hrvatske pučke popijevke iz Međumurja*. II. Svezak (Crkvene). Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1925. Danas stoji čitateljima na raspolaganju pretisak i svjetovnih (iz 1924.) i crkvenih (iz 1925.) pjesama u jednom svesku u izdanju Ogranka Matice hrvatske iz Čakovca. Tisak ZRINSKI d.d., Čakovec, 2015. Pretisci su bez dopuna.

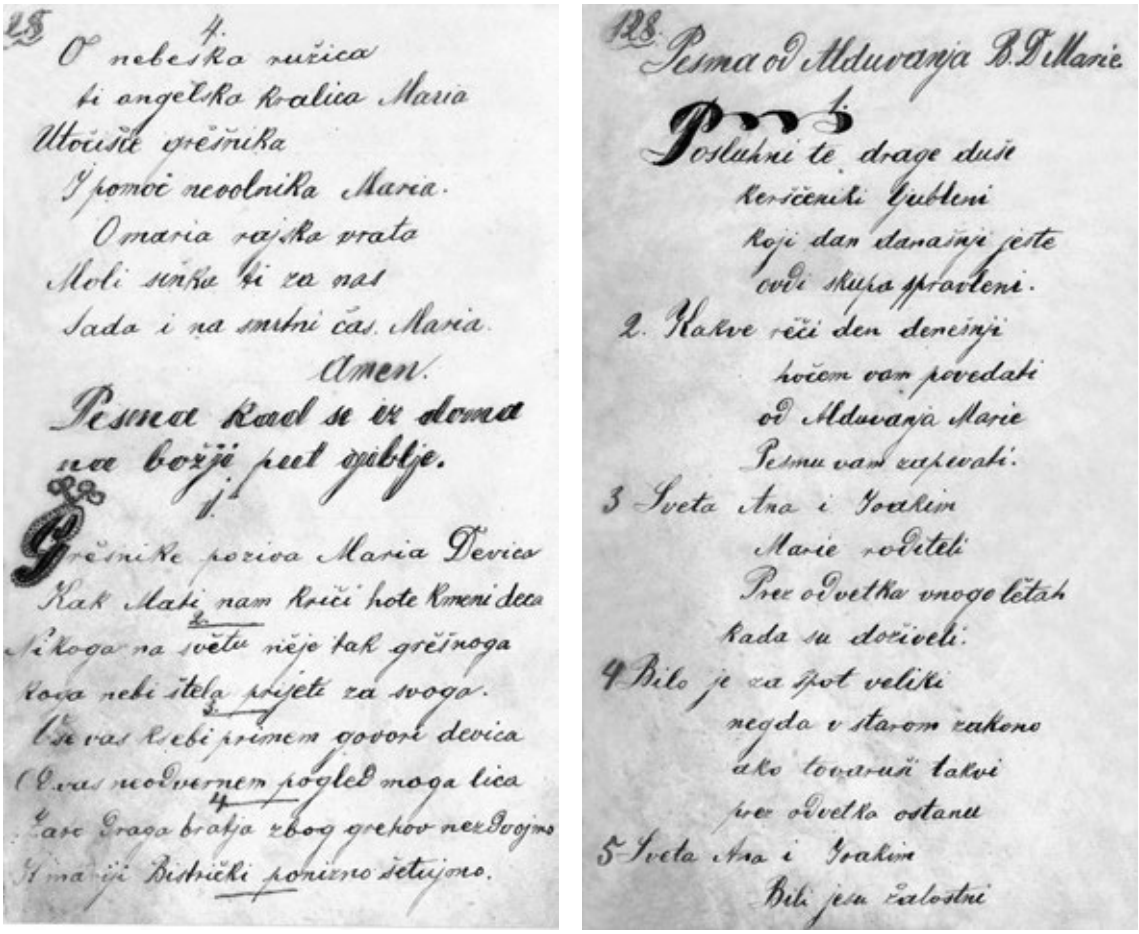

Dvije stranice iz Prve rukopisne pjesmarice Matije Feletara

Iako pjesme u rukopisu nisu zapisivane po nekom unaprijed zadanom redu, pažljivom se analizom sadržaja lako mogu odrediti četiri motivsko-tematske cjeline. To su:

- pjesme marijanske
- pjesme romarske
- pjesme korizmene
- pjesme svetačke (hagiografske).

A) Pjesme marijanske

U Međimurju postoji od davnine kult Blažene Djevice Marije, vjerojatno kao posljedica protureformatorske reakcije na protestanstko negiranje bezgriješnog začeća i Marije kao božanstva (jer je ona i po *Bibliji* tjelesno biće).

Postoji usmena predaja (ali samo predaja, o. p.), koju spominje i Josdip Bedeković Komorski u već citiranom djelu *Natale solum*..., o drvenom Marijinom kipu koji je Drava donijela pod mjesto Oltarec (danas Sveta Marija), a mještani su ga uzeli i postavili u kapelicu, da bi ga protestanti kasnije oskvrnuli.

Bilo kako bilo, danas Katolički kalendar sadržava dvadeset nadnevaka posvećenih Mariji, a od toga se najmanje četrnaest, makar samo u obiteljima (ako imaju *godovnicu*), obilježava i u Međimurju.[30]

[30] Ovdje se navode samo blagdani kojima se u Međimurju posvećuje više pažnje: Marija Svjećnica, Marija Sadovenica – Blagovijest, Uzašašće Gospino – Spasovo (svibanjske pobožnosti), Bezgrešno srce Marijino, Majka Božja Bistrička, Gospa Karmelska i Škapularska, Velika Gospa – Uznesenje Blažene Djevice Marije,

Nije stoga čudno što i citirana zbirka sadržava najviše upravo takvih pjesama, ukupno četrdeset i dvije. Mnoge su od njih vezane uz točno određeni dan u godini. Tako će biti i citirane u drugom dijelu ovog rada (s oznakom rednog broja i stranice u rukopisu).

Više se uspjelih pjesama pjevalo uz Dan Blažene Djevice Marije – Kraljice, slijedi Marija Posrednica i Pomoćnica, zatim pjesme o Marijinu imenu i bezgrešnom začeću, o srcu Marijinu, uza svibanjske pobožnosti i uz blagdan Uzašašća (Spasovo). Neke su od tih pjesama kraće, a neke duže, ali sve odišu iskrenošću i čvrstom vjerom, a to su bile osnovne značajke međimurskih ljudi, ipak ne samo na prijelzu dvaju stoljeća (kako kaže Ivan N. Novak), nego i u jednom dugom vemenskom razdoblju. Dakako da je bilo i pjesama o Mariji koje su se pjevale kroz čitavu godinu.

Nije rijedak slučaj da se Marija u pjesmama spominje i kao kraljica Hrvata.

drava budi neba i zemlje Kralica
Horvatska patrona Maria Devica...

Ili:

O Maria vsega Kerščanstva ti si obramba
I orsagu ti Horvatskomu Jesi ufanje.

B) Pjesme romarske

Jednu posebnu, dosta obilnu, podskupinu pjesama o Mariji čine tzv. romarske pjesme koje su se pjevale za hodočašća u Mariju Bistricu.[31] Takvih je u ovoj pjesmarici petnaest. I premda u zbirci nisu poredane tematski, lako se mogu izdvojiti četiri skupine:

- pjesme kad se krene od kuće i na putu u Mariju Bistricu
- pjesme za boravka u Mariji Bistrici
- pjesme na povratku iz Marije Bistrice
- pjesme kad se stigne kući, koje ujedno označavaju i završetak hodočašća.

Prvi je Ivan Kukuljević u citiranoj zbirci (*Bilješka 12*) izdvojio manju grupu pjesama koje je naslovio kao »romarske« i već je uz prvu (iz Zbelave kod Varaždina) pokušao objasniti njihov naziv pa kaže: »Romarske pěsme zovu se po hàrvatskoj i gornjoilirskih stranah one pěsme, koje se pěvaju na svetom putu u Bistricu. Ne znam od kuda je to ime R o m a r (Pilger), ako nije od Rima kamo su něgda stari naši putovali.« Kukuljevićevo je objašnjenje točno, no ipak valja napomenuti da je naziv r o m a r u Međimurju ostao vezan isključivo za putnika u Mariju Bistricu, premda se hodočastilo i u druga svetišta (npr. na Veliku Gospu u Svetu Mariju).[32]

Donjomeđimurci, a to znači i Donjodubravčani, redovito su putovali u Mariju Bistricu nakon žetve, točnije na početku kolovoza.

To je bio izniman događaj i za mnoge, posebno ženski dio stanovništva, možda i jedini dodir s hrvatskim krajem južno od Drave. Svi su se budući romari morali prethodno prijaviti kod vođe puta. Put je u odlasku i povratku trajao šest dana, a nosila se suha hrana. Usput se i voda plaćala.

Ako se našao pobožan mještanin koji je romarima stavio na raspolaganje zaprežna kola, košare su se s hranom vozile, ako takvog nije bilo, sve se nosilo.

Rođenje Marijino ili Mala Gospa, Blažena Djevica Marija od krunice, Prikazanje Blažene Djevice Marije – Gospa od zdravlja, Bezgrešno začeće Blažebne Djevice Marije, Gospa Loretska.

31 Svetište je Majke Božje Bističke, s kratkom poviješću čudotvornog kipa i čuda što su se dogodila na njezin zagovor vrlo lijepo opisao Petar Berke (1733. – 1798.) u knjižici *Kinč osebujni slavnoga Orsaga Horvatskoga*. To jest: Čudnovita pripečenja i osebujne Milošče kotere pri čudnovitom kipu Marije Bističke Više vre let se skazuju, s kratkum od kipa ovoga hištorijum, i hasnovitem navukom, pobožnem putnikom marijanskem Na vekše njihovo razveseljenje, po nevrednom negda mesta ovoga kapelanu Petru Berke Na pervo postavlene. Graecii, typis Haeredum Widmanstadii 1775. Sam naslov precizno upućuje na sadržaj knjižice. Danas stoji na raspolaganju čitateljima novo izdanje u dvije knjige. Prva predstavlja pretisak, a druga transkripcije tekstova i širi pogovor iz pera priređivača Alojza Jembriha. Izdavač: Nacionalno svetište Majke Božje Bističke. Marija Bistrica, 1995.

32 I. Kukuljević, o. c., str. 243.

Svaki onaj hodočasnik koji je prvi put putovao u Mariju Bistricu morao si je još kod kuće naći kuma ili kumu. To se kumstvo jednako poštovalo kao i krsno.

Donjodubravčani bi skelom prešli preko Drave (Donjovidovčani, pak, čamcem pod mjesto Selnicu), a tada bi se put nastavio puteljcima i stazama poznatim samo vođi puta, do Varaždnskih Toplica. Tu bi romari prenoćili, da bi drugi dan, preko Vinskog vrha (Međimurci su ga zvali Vinska rozgvica), gdje bi se kraće odmorili, u procesiji, s pjevanjem, stigli u Mariju Bistricu.

Pošto bi procesija došla u crkvu pred glavni oltar, uslijedila bi kraća molitva, a romari bi na oltar stavili list zelene paprati. Po dolasku na stan, koji su već našli stariji putnici što su vlakom stigli dan prije u Mariju Bistricu, uslijedio bi duži odmor i spavanje. Spavalo se po sjenicima, po tavanima, u štalama, na slami, bilo je glavno da bude krov nad glavom. Nije bilo nikakve udobnosti, ali su zato i cijene bile niske.

Oltar s čudotvornim kipom Marije Bistričke u bistričkoj crkvi

Prvi je dan boravka u Mariji Bistrici (na Bistri) iskorišten da se odsluša misa, da se obvezatno obave ispovijed i pričest te križni put na obližnje brdašce koje i danas zovu Kalvarija.

Drugi se dan išlo u procesiji do kapelice sv. Duha (nešto južnije od Marije Bistrice), gdje bi se izmolila krunica i otpjevale litanije, a ostalo bi vrijeme romari iskoristili za osobno izvršavanje zagovora i

Pogled na Kalvariju u Mariji Bistrici Označen je križni put sa svih četrnaest postaja.

Iz takvih se kuća u Donjoj Dubravi u vrijeme kad je nastajala ova zbirka odlazilo u pohode Majci Božjoj Bističkoj (na Bistru.). Snimljeno 1966. godine.

razgledavanje slika na unutrašnjoj strani ogradnog zida koje predstavljaju čuda što su se dogodila na zagovor Majci Božjoj Bističkoj.

Peti dan se odslušala rana misa, a zatim bi se krenulo kući na isti način kao i pri dolasku u Mariju Bistricu. Naravno, na prolazu kroz samo mjesto u procesiji, s pjevanjem.

U predvečerje šestoga dana romari bi stigli na ulaz u selo. Tu bi ih dočekali ukućani i župnik, a potom bi svi zajedno, u procesiji, otišli u crkvu, gdje je odslužena večernica. Time bi sveti put bio završen, ali su se stečeni dojmovi još dugo prepričavali, do iduće godine.

Dovoljno je da se pročitaju tekstovi romarskih pjesama iz Feletarove pjesmarice pa da se dobije zorna slika o nekadašnjem hodočašću romara u Mariji Bistrici.[33]

Vrlo je dojmljiv početak pjesme koja govori o odlasku iz Bisrice i napuštanju Marijina kipa:

2.

Spravljajte se skupa Marianska bratja
k domovini svoji saki se povrača

Svetek je sprevodjen tak je došlo vrěme
da moramo domom pojti v božje ime

C) Pjesme korizmene

Korizma ili četrdesetnica (quadragesima) je dio liturgijske godine u kojem se kršćani pripremaju za blagdan Uskrsa. Traje od Pepelnice do Velikog četvrtka, nakon kojega počinje Vazmeno trodnevlje.

Zanimljivo je da je najviše korizmenih pjesama vezano uz tzv. Veliki tjedan, a posebno za Vazmeno trodnevlje.

U središtu su pažnje prizori muke Kristove, opisi križnog drva i puta te Marijini plačevi.

Zbirka sadržava četrnaest takvih tekstova od kojih se neki, u više ili manje variranom obliku, mogu naći i u drugim (posebno donjovidovskim) pjesmaricama.

Dva zapisa ipak zaslužuju posebnu pažnji.

Jedan je od njih naslovljen kao *Pesma na v. petek*. Radi se o dugoj, formalno vrlo korektno sročenoj, pjesmi od osamnaest kvartina koja počinje stihovima:

Muka Boga gospodina
Kristuša Božjega sina
koja je tak popisana
svemu světu na glas dana.
Jezuš je na vrtu molil
z kervavim potom se potil
zatim Judaš z vojskom dojde
za izdat gospona kušne.
Hahari ga pograbili
vučenike ostavili
svezanoga odpeljali
vu dvor Kajfe ga predali.
Ah ono noč je preterpel
vnoge špote pluske prijel
v jutro su ga odpeljali
Pilatušu v ruke dali.

[33] Vrlo je lijepu zbirčicu romarskih pjesama sa šireg kajkavskog jezičnog prostora priredio i izdao Krešimir Mlač (1913. – 1988.) pod naslovom *Putnik Marijanski. Hrvatske narodne pjesme bističkih romara*. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda. Zagreb, 1971. Knjižica sadržava i više tekstova (bez nota) iz Međimurja, ali su Feletarovi zapisi korektniji i mjestimice potpuniji. U zbirku su uvrštene i neke pjesme koje tu po sadržaju ne pripadaju.

O gde jesi mila mati
hodi sina poiskati
v haharove dospel ruke
i odpeljan je na muke.

Onda dojde Božja mati
začne plačuč spitavati
Sina moga su popali
ne znam kam su ga 'dpeljali.

Slijedi detaljan opis Isusovih muka i Marijina susreta s izmučenim sinom kojega gleda, ali mu ne može pomoći. Iako je podloga neosporno biblijska, tekst nosi mnogo autorskih elemenata svog tvorca. Završava stihovima:

Jezuš Mater kad zagleda
milo nju Janušu preda
ovo ti je mati tvoja
dragi Januš ljubav moja.

Za těm vumrel kak ovčica
najpravičneši za krivca
s križa doli njega vzeli
vu grob novi vrědno deli.

Plače Mati sinka svoga
v grobo videča mertvoga
ne more se povedati
niti s perom ispisati.

Kaj je Marija terpěla
dok je na světu živela
misleč na muke Jezuša
spomeni se grešna duša.

Ovo večkrat premišljavaj
i vu sercu obderžavaj
mater čemo milovati
Muke sina žaluvati.

Amen.

(Br. 72, str. 164. – 167.)

U pjesama je iz zbirke ispisan cijeli tekst.

To je vrlo uspio, dosad neobjavljen, Marijin plač (planctusu) u kojem je na originalan način opisana majčina žalost za nesretnim sinom. Sam sadržaj izlazi iz biblijskih okvira, a majčina tuga dobiva sve ovozemaljske značajke.

Prva se dva stiha poklapaju sa znamenitim »Marijinim plačem« Andrije Knezajića iz 1626. i njegovom nešto skraćenom verzijom u »Drnjanskoj« ili »Ščrbačićevoj pjesmarici« iz 1687.

Drugi tekst ima dužu, zanimljivu i ponešto zagonetnu povijest.

Dugo se mislilo da je književna djelatnost Ane Katarine Frankopan Zrinski (Bosiljevo, 1625. – Graz, 1673.), nesretne supruge isto tako nesretnog Petra Zrinskog (1621. – 1671.), svedena na izdavanje

molitvenika *Putni tovaruš*..., tiskanog u Veneciji 1661., i na uvodnu pjesmu u njemu *Vsakomu onomu kî štal bude ove knjižice*.

Naša je kulturna javnost tek u lipnju 1992. saznala da je iza Katarine ostala i opsežna zbirka pjesama koje su gotovo kaligrafskim rukopisom prepisane u jednu bilježnicu.[34]

Kad je grofica 15. srpnja 1970. pod vojnom pratnjom dovedena u Graz, ona je uspjela zbirku ponijeti sa sobom. Ta se mogućnost izvodi iz činjenice što su u svezak upisane i neke pjesme nastale nakon wienerneustadske katastrofe.

Kako je ta bilježnica kasnije dospjela u ruke grofici Barbari Sidoniji Peranski od Perne (umrla 27. ožujka 1713.)[35], znanost nikad neće saznati. Najvjerojatnije je da je već prije postojala neka prijateljska veza s Katarinom. Grofica Peranski ne samo da tu zbirku, u vrijeme kada se nijekala svaka veza sa Zrinskima, nije uništila, nego je sa svojim mužem Ferencom Delišimunovićem i svekrom Jankom Jelačićem pjesmama ispunila i drugi dio sveska.[36] Kako su i ona i muž umrli bez potomaka, Barbara je oporukom, napisanom na kajkavskom jeziku, najveći dio svoje imovine poklonila Pavlinskom samostanu u Sveticama. Tako je u samostan mogla doći i Katarinina zbirka, kako je to na unutrašnjem listu bosanskom ćirilicom (bosančicom) zapisao njezin kasniji vlasnik pavlin Pavao Jurjević.[37]

Za ovaj je kontekst ipak najbitnije da je dvije pjesme u tu zbirku upisao i barun Baltazar Patačić (1663. – 1719.), najvjerojatnije 1710. Prva, s naslovom *Pisanica ili muke Kristuševe premišljavanje*, donosi opis Kristove muke na križu, a druga, *Pravično za grehe pokajanje (Del drugi)*, ima oblik molitve nadahnute sadržajem prvog teksta. Oba su zapisa poetski iznimno uspjela.

To je ujedno dokaz da su je još u vrijeme grofice Peranski vidjeli i drugi uglednici. Kasnije je ona promijenila više vlasnika koji su u njoj ostavili i nepoetske zapise.

Pokušali smo usporedo donijeti dio Patačićeva zapisa i tekst kako ga je zapisao Matija Feletar.

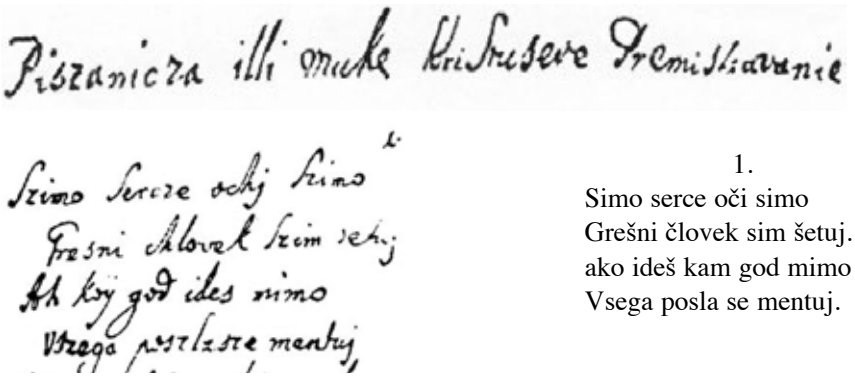

1.
Simo serce oči simo
Grešni človek sim šetuj.
ako ideš kam god mimo
Vsega posla se mentuj.

[34] O tome je opširniji prikaz napisao Dragutin Feletar i objavio ga u *Varaždinskim vijestima* od 10. VI. 1992. pod naslovom *Veliko otkriće hrvatske književne povijesti. »Libar od szpominka« Katarine Zrinske*. Radi se zaista o lirskom dnevniku jedne iznimno osjetljive duše koji se vremenski može ograničiti godinama 1660. i 1672. Naziv *Libar od spominka* potječe od »lutajućeg reportera« Gerharda Ledića (1926. – 1910.) koji je tu zbirku našao i otkupio. Danas stoji na raspolaganju čitateljima tiskano izdanje cijelog sveska. Tekst je za tisak priredio Josip Bratulić, a nakladnik je Matica hrvatska. Tiskano u Zagrebu 2014.

[35] Grofovi su Peranski bili vrlo ugledna i bogata obitelj, potekla iz plemena Šubića, ali nikada u Hrvatskoj nisu dobili takvu političku važnost kao njihovi srodnici Zrinski. Potkraj se sedamanestog i na početku osamnaestog stoljeća, uz tri brata, nametnula Barbara Sidonija koja je po svom drugom mužu Ferencu Krsti Delišimunoviću dobila i prezime Delišimunović. Izvrsno je vladala njemačkim jezikom pa je na njemu pisala i pjesme koje je Ferenc, po njezinoj molbi, prevodio na hrvatski.

[36] Ferenc Delišimunović je sin kapetana Janka Jelačića, podzapovjednika tzv. Gornje pokupske krajine. Posinio ga je Krsto Delišimunović Radojčić († oko 1696.) od kojega je preuzeo nasljedstvo i prezime. Život je proveo u vojnoj službi pa je za zasluge dobio i titulu grofa. Na kraju je aktivno sudjelovao u pripremanju »Pragmatičke sankcije« koja će kasnije omogućiti Mariji Tereziji (1717. – 1780.) da postane austrijska carica.

[37] Taj tekst u našoj transkripciji glasi: »Ove pesme jesu patra Pavla Jurjeviča reda svetoga Pavla pervopustenika. Doblene negda pri pokojne g. gospe grofice Barbare Sidonie Peranski od Perne, gospodina pako grofha Ferencsa Dellišimunovi[ć]a drugač Jelačiča ostavlena vdova po smerti nje leto...« (dalje je tekst nečitljiv, ali je jasno da je označena godina morala uslijediti nakon grofičine smrti (17013.).

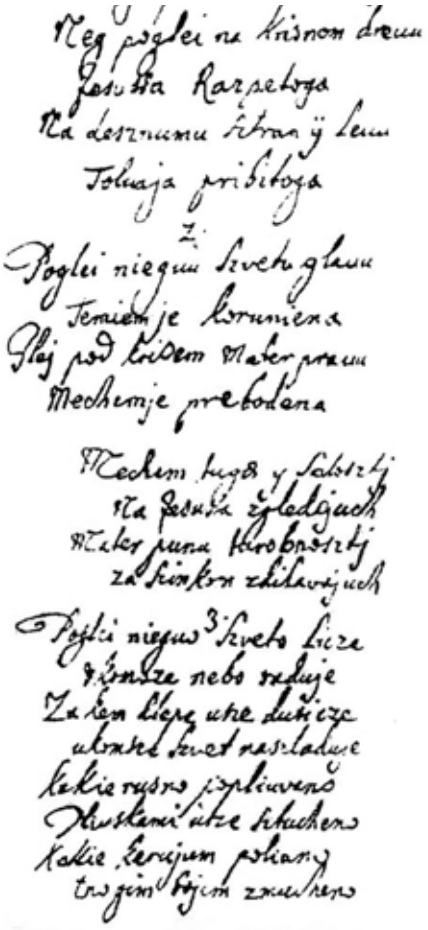

Prvih šest kvartina iz Patačićeva rukopisa i naša transliteracija Feletarova zapisa. Razlike su u oba teksta minimalne. Valja ipak naglasiti da je Patačić gradio strofe od osam stihova.

2
Ter poglej na križno Drěvo
Z kervjum se pošpricano
Na njem tělo Jezuševo
nemilo zmercvarjeno.

3.
Poglej njegvo sveto glavo
s ternjem je korunjena
gle pod križom mater pravo
z mečem je prebodjena.

4.
Z mečom tuge i žalosti
na Jezuša gledajuč
Majku puno v turobnosti
za sinkom zdihavajuč.

5.
Poglej njegvo sveto lice
v kom se Nebo raduje
za kem hlepe sve dušice
s kemi svět nasladuje.

6.
Kak je ružno popljuvano
S pljuskami se stučeno
kak je s kervjom oblejano
S vnogem bojem zmučeno.

Feletar je spojio obje pjesme, tako da njegov zapis završava dvadeset i drugom kvartinom, a to je, zapravo pretposljednja kitica drugog teksta (cijeli se zapis donosi među korizmanim pjesmama u drugom dijelu).

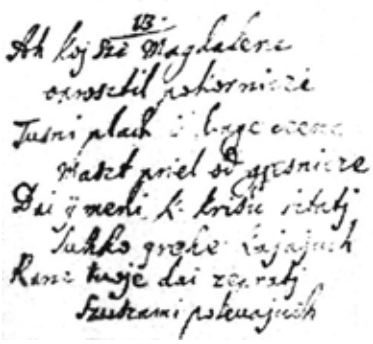

Patačićev zapis

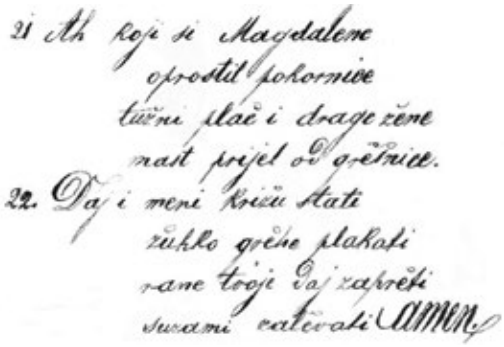

Feletarov zapis

Originalni tekst ima jednu kiticu više, ali su to zapravo dvije pravilne kvartine, kako ih je zapisivao Feletar. A tu je i zapisivačev potpis.

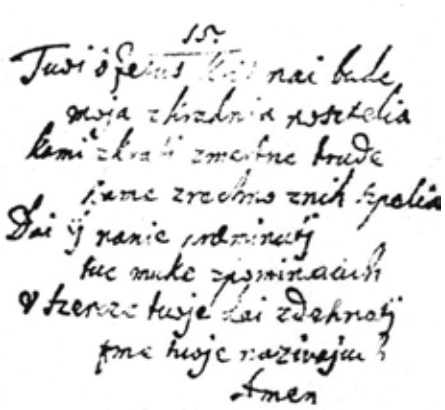

Tvoj o Jezuš križ naj bude
moja skradnja postelja
ka mi skrati smertne trude
ka me srečno z njih spelja.
Daj i na nje preminuti
tve muke spominajuč
v serce tvoje daj zdehnuti
ime tvoje nazivajuč.
Amen.
fecit Balthasar Pattachics
consiliarius

Naslov zbirke u prijevodu glasi: »Slavuj sveti prilaže popevke horvatske za posebne blagdane u godini. Skupljeno i zapisano trudom Jurja Lehpamera.« Ljeta gospodnjega 1796.

Zasad nije utvrđeno je li Patačić i autor te pjesme ili je samo zapisao tekst. Potpis ipak upućuje na njegovo autorstvo.[38]

Kako je pjesma dospjela do Donjeg Vidovca i Donje Dubrave ostat će tajna.[39]

Jedinu dosad poznatu kariku u tom lancu predstavlja rukopisna pjesmarica *Philomela sacra*... Jurja Lehpamera za koju je građa prikupljena za vrijeme sastavljačeva službovanja u Kotoribi.[40]

Radi se zapravo o dva teksta. Prvi je od njih *O Kerščanska vsaka duša poglej muke Jezuša* (str. 41.), a druga *O moj Jezuš dobro moje, raspet moj Zveličitel*... (str. 43.).

Lehpamerov je početak prvog zapisa originalan, ali se dalje više kitica poklapa s Patačićevim tekstom. Donosimo nekoliko kitica u našoj transkripciji.

O kerščanska vsaka duša poglej muke Jezuša,
glej Anaša i Kajfaša, glej sudca Pilatuša.
Kak ga kude, krivo sude, i vu lica pluskaju,
jedni pluju drugi psuju, vsi mu skup smert želiju.

[38] Barun Baltazar Patačić III. rođen je u Vidovcu kraj Varaždina, a umro je u Zagrebu. U početku je vojnik, a kasnije visoki državni službenik. Iza sebe je ostavio *Dnevnik* (*Diarium*) za razdoblje od 1687. do 1717. koji sadržava dragocjene podatke o društvenim prilikama toga vremena. Ipak je poznatiji po tome što je u svom dvorcu Krkanec kraj Vidovca 1696. utemeljio »Društvo vinskih doktora pinte« koje je okupljati najuglednije osobe sjeverozapadne Hrvatske. Pinta je bila čaša s drškom, izrađena od drvenih dužica i okovana obručima. Postojale su različite mjere. Tako je starohrvatska pinta sadržavala 3,124 litre tekućine, a mađarska 1,666 litara. Član je društva postajao onaj tko je mogao popiti pintu vina, a da odmah ne padne pod stol. U obzir je najvjerojatnije dolazila mađarska pinta, jer je hrvatska ipak bila prevelika. Udruga je nakon Baltazarove smrti 1719. prestala djelovati. Od naziva je pinta nastao i kajkavski naziv za bačvara – pintar.

[39] Jedan veći dio tog teksta sadržava i rukopisna pjesmarica Vegi Gyure (1846. – 1880.) iz Donjeg Vidovca. Vegijev je zapis, s obzirom na godinu njegove smrti, zacijelo nešto stariji od Feletarova.

[40] Iz kanonske se vizitacije, koju je 27. studenoga 1793. u Kotoribi obavio kanonik Stjepan Kološvari, saznaje da tu orguljašku službu od 1791. obavlja Juraj Lehpamer koji je rodom iz Samobora. Ima trideset godina, a govori hrvatski, latinski i njemački. On poučava nekoliko dječaka, a u korizmene dane pomaže župniku pri poučavanju i ispitivanju vjeronauka. On dobro pjeva i valjano svira orgulje. Rudolf Horvat, *bilješka 5*, str. 219. Lehpamer je, dakle, bio rođen, 1743. godine.

Poglej njegvo sveto lice, v kom se nebo raduje,
za kem hlepe vse dušice, v kom se svet nasladuje:
kak je ružno popluvano, s pluskami vse stučeno,
kak je z kervjum polejano; z vnogem bojem zmučeno.

Poglej njegva vusta sveta, vredna vse nasladnosti,
kak hudoba nje prokleta zameče iz jalnosti;
žuč mu z-octom podavaše nezahvalni Židovi,
ter tak njega napajaše neverniki njegovi.

Drugi zapis završava kiticom:

Ako jesi Magdalene ti oprostil grešnice,
tužni plač i druge cene, mast prijel pokornice,
daj i meni k-križu stati, žuhko grehe kajajuč;
rane tvoje daj zeprati, suzami polevajuč. Amen.

Ovdje valja napomenuti da je Lehpamerova pjesmarica jedna od najljepše i najkorektnije ispisanih poetskih zbirki s gotovo umjetnički izrađenom naslovnom stranicom.

Bilo bi zaista diletantski takvu pjesmaricu nazvati pučkom.

Zanimljivo je, međutim, da je Feletarov zapis, premda sto godina mlađi od Lehpamerova, puno bliži Patačićevu tekstu.

Izvjesno je, dakle, da je u dvostoljetnom razdoblju, između Patačićeva i Feletarova teksta, moralo postojati još, više ili manje variranih, zapisa, ali oni do danas nisu nađeni ili su trajno izgubljeni.

D) Pjesme svetačke (hagiografske)

Ta skupina sadržava svega šest pjesama, ali su sve vrlo duge i sve nose apokrifno-alegorijske značajke.[41]

Već je sadržaj prvog teksta *Pesma od alduvanja B. D. Marije* zasnovan na usmenoj predaji i nema puno veze s biblijskim opisima Marije Djevice.

Marijini su roditelji Ana i Joakim (u *Bibliji* se ne spominju), živeći u Jeruzalemu, na sramotu okoline, dugo bili bez potomaka, a njihovu je nesreću narodni pjesnik oblikovao stihovima:

Bilo je za špot veliki
negda v starom zakonu
ako tovaruši takvi
bez odvetka ostanu.

Sveta Ana i Joakim
bili jesu žalostni
ar videči dobro vsaki
da su več pri starosti.

[41] Apokrifi (grč. *a'pokrifos* – tajan, skriven) su ranokršćanski spisi koji su sadržajem srodni kanonskim biblijskim knjigama, ali su toliko slobodni da ih službena Katolička crkva nikad nije uvrstila u kanon (*Bibliju*). Nastajali su u želji da se zadovolji pobožna radoznalost vjernika koji se često nisu zadovoljavali šturim i suhoparnim opisima biblijskih prizora u *Starom* i *Novom zavjetu*, nego su davali maha svojoj mašti i sami oblikovali sadržaje. Neki su apokrifi sadržajno toliko zanimljivi i poetski uspjeli da su lako prelazili u usmeno književno stvaralaštvo. To se posebno očitovalo na kajkavskom govornom prostoru (definicija je apokrifa koncipirana prema *Enciklopediji jugoslavije2*, 1, A – Biz. Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1980., str. 202.).

Na kraju su odlučili da svog potomka, ako ga dobiju, daruju Bogu. Nakon mnogih molbi i molitava dobili su znak iz neba da će dobiti žensko dijete i neka mu daju ime Marija.

Zbog toga je djevojčica, s tek navršene tri godine, bila u crkvi u Jeruzalemu zavjetovana (alduvana) bogu. Naš pjesnik zna i točan nadnevak kada se to dogodilo:

Dvadeset i pervog dneva
je Novembra meseca
bila ondi izručena
prečista djevojčica.

Djevojčica se nakon toga odgajala u samostanu, i roditelji je nikada više nisu vidjeli. Pjesma završava formulom:

Da tak ovo alduvanje
nam na radost bude vsěm
i da večno zveličenje
zadobimo negda s těm.
(Br. 58., str. 128. – 134.)

Koliko god sam sadržaj djelovao naivno, ispričan je vrlo vješto i spuno vjere. Pjesnik se posebno trudio, a u tome je i uspio, da prikaže duševno stanje roditelja koji se svjesno trajno odvajaju od svog jedinog i dugo željenog djeteta.

Drugi je zapis još potkraj 19. stoljeća morao biti u Međimurju posebno popularan, jer ga donosi, u neznatno variranim oblicima, čak pet, od danas poznatih šest, donjovidovečkih rukopisnih pjesmarica (vidjeti *Bilješku 22*).

U Feletarovoj zbirci ta pjesma nosi jednostavan naziv *Pesma Mariji*, ali sadržava cjelovitu priču o susretu Mlade Nedjelje s Djevicom Marijom u vrijeme mladog mjeseca (mlađaka). Možda su se tu poklopile dvije okolnosti jer poseban značaj mladog mjeseca u Međimurju detalnije opisuje i Ferencz Gönczi u već citiranoj monografiji. On kaže: »Kad izlazi mladi mjesec, u mnogim kućama počinje molitva. Čim netko od ukućana najavi izlazak mladog mjeseca, svi se prekriže tri puta, izađu na dvorište, okrenu se prema mjesecu, kleknu te mole slijedeće:

Dej mi Bog zdravo
Ovoga meseca živeti;
Pomladi mene
Kak ti sam sebe.[42]

Jedan od više postojećih prikaza božice Mokoš koji u mnogočemu odgovara i prikazu Mlade Nedjelje

Mlada nedjelja (prva nedjelja za mladog mjeseca) je hipostaza božice Mokoš.[43]

U personificiranom se liku (tada ime valja pisati Mlada Nedjelja) zamišlja kao mlada, u svjetlo ili sunce odjevena žena ili kao žena u bijeloj haljini. Kao produžena ruka božice Mokoš, ona i u kršćanskoj religiji ima određenu moć kao pomoćnica, ali i osvetnica, pa u svom obličju kažnjava njezin zabranama zaštićen blagdan.Tog se dana, naime, ne smije ići u lov, ribolov i obrađivati zemlju, a žene se ne smiju

[42] Ferencz Gönczi, o. c., str. 83. – 84.

[43] Između dva vrhunska slavenska božanstva, Peruna i Velesa, stoji Mokoš, mati vlažne zemlje i žarkog sunca, žensko božanstvo koje je oličenje majke prirode i njezine plodnosti. Bila je zaštitnica žena, posebno trudnica. Od nje su potekle ženske djelatnosti kao što su predenje, vezenje i druge aktivnosti u kući, ali se uključuju i određene zabrane. (https://hr.wikipedia.org./wiki/Moko%C5%A1).

baviti ručnim radom. Iz tog dvojstva u značaju Mlade Nedjelje proizlazi sukob u našoj bajkovitoj priči, koja je, kao književna vrsta, ipak prije novela nego bajka.

Pjesma počinje prizorom kako Marija na Mladu nedjelju odlazi u goru da posadi jabuku. Sa sobom nosi i malog Isusa. Na putu susreće Mladu Nedjelju:

Zaran v mlado nedelju rano v zorju rumenu
šetala se Marija gori doli kre morja.

Šetala se sretnola svetom mladom nedeljom
pitala ju nedelja, kam se šečeš Maria.

Tu počinje zaplet. Marija odgovara da želi u gori posaditi jabuku. Mlada Nedjelja je upozorava da su u gori Židovi koji će joj oteti dijete. Marija ne sluša i stvarno ostaje bez djeteta. Na povratku ponovo sreće Mladu Nedjelju i moli je za pomoć.

Raspleti se priče, međutim, razlikuju.

Najstariji do danas poznati kajkavski zapis te pjesme donosi Kukuljević u svojim *Pěsmama* iz 1847. To je jedini primjer u kojem Mlada Nedjelja odbija Mariji pomoć:

- Tako Marija, nesi mi vervala,
Nes' vervala išla si ti gledat,
Išla si gledat sina si zgubila.
(Str. 246.)

Đuro Deželić također ima u svojoj rukopisnoj zbirci iz 1858. (vidjeti *Bilješku 21*) jedan paralelni zapis pod simboličnim naslovom *Neposlušnost*, ali se tu ne spominje svrha Marijina odlaska u goru, a Nedjelja je samo *nedelja*, bez oznake mlada. Ona na kraju pomaže Mariji da vrati dijete.

U VII. je knjizi *Arkiva za povjestnicu Jugoslavensku*, tiskanoj u Zagrebu 1863., objavljen tekst V. Lorkovića iz karlovačke okolice u kojem pjesma odmah nakon uvodnog razgovora između Marije i Mlade Nedjelje postaje korizmena. Marija, naime, traži sina kojega su ulovili Židovi i već su ga mučili, pa tekst završava stihovima:

O Jezušek sinek moj
Ti predrago dite moje;
Zač si mene ostavil
Siroticu majku svu.
(Str. 246. – 247.)

Po tome ispada da je priča u međimurskim zapisima najlogičnija i najcjelovitija, a postala je popularna već nakon 1684., otkad se počelo masovno hodočastiti kipu Majke Božje Bistričke. Ti zapisi, naime, sadržavaju i jedan detalj koji pjesmu dijelom pretvara u romarsku. Na pitanje Mlade Nedjelje zašto je vesela, Marija odgovara:

... Pregovori Maria
ja si idem vu goru, Ja si nosim jaboko.

Tam ju bodem sadila, jaboke bo rodila
polek pojdu romarci Marijanski putniki.
K majki božji Bistrički pod njom bodu sedali
i jabuke tergali, svoja srca hladili.

Tu je razlog zbog kojeg Marija ostaje bez djeteta. Ona na Mladu nedjelju želi posaditi jabuku, što nije dopušteno niti Blaženoj Djevici. Mlada će joj Nedjelja ipak, na njezinu usrdnu molbu, pomoći na poseban način, a taj je bajkoviti motiv najpotpunije obrađen upravo u Feletarovu zapisu kad Mlada Nedjelja progovara:

Mi idemo v šumicu po leskovu šibicu
ka bu stara leto dan i po leti jeden dan.

Mi Židove vudrimo jaboko njim zememo
vzele so njim jaboko sladko ime Jezuša.

Sveta mlada Nedelja Jezuševa koruna
ka si nam občuvala malenoga jezuša.
Amen.
(Br. 61, str. 139. – 142.)

Motiv se o magičnom djelovanju tri godine stare ljeskove grančice češće ponavlja i u drugim kajkavskim usmenim pjesmama i pripovijetkama.

Očito je, dakle, da su tu praslavenski mitološki korijeni još uvijek vrlo duboki jer Mlada Nedjelja nije poistovjećena s Marijom. Baš naprotiv. Radi se o dva različita, međusobno ponešto suprotstavljena, lika od kojih je lik Mlade Nedjelje dominantniji.

Pisac je ovih redaka dosad našao samo jedan tiskom objavljen štokavski tekst, zapisan u Petrinji, a objavio ga Krešimir Mlač u svojoj antologiji *Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike* (Matica hrvatska, Zagreb, 1972.), uvrstivši ga među romarske pjesme. Taj je zapis, međutim, mnogo kraći i umjetnički slabiji jer se u njemu potpuno gubi dramska napetost. Na upozorenje Mlade Nedjelje da će joj Židovi oteti dijete, Marija odgovara riječima kojima pjesma i završava:

Ja ću Žide varati
Da ja nosim jabuke,
Da ih hoću saditi
Na kraj mora sinjega
Kud pojdeju romari
Od Marije Bistričke:
Kada budu sjedali,
Žeđu budu gasili.
(Str. 160. – 161.)

Popevka od sv. trih kraljev dosad nije objavljivna u obliku kako ga donosi Feletar. Radi se, dakle, o još jednom uspjelom primjeru kojim bi se mogao obogatiti repertoar duhovne poezije na kajkavskom govornom prostoru.

1.
K svetem trema kraljem mi vsi idemo
svetem trema kraljem v nebo kričimo
O sveti tri kralji mi molimo vas
ki dare ste dali darujte i nas.

2.
O duša kerščanjska sim sada šetuj
ter svete tri kralje marljivo poštuj.
O sveti tri kralji...
- -

9.
Pred vami žalostni ovdi klečimo
da telo i dušu vam izručimo.
O sveti tri kralji...

10.
Zadnič trema Kralem srdcem kričimo
Da mi k njim nevolni v nebo dospemo.
O sveti tri kralji...
Amen
(Br. 63, str. 144. – 145.)

Pesma od sv. Ivana Nepomuka predstvalja još jednu vrlo uspjelu hagiografsku priču o roditeljima koji smrtno bolesno dijete posvećuju bogu. Zbog toga dijete po ozdravljenju postaje svećenik i, kasnije, ispovjednik kraljice Johane na dvoru češkog kralja Vaclava IV. Kako Ivan Nepomuk nije mogao prekršiti ispovjednu tajnu i ljubomornom kralju odati što mu Johana govori prilikom ispovijedi, kralj ga daje ubiti, a tijelo baciti u rijeku Vltavu.[44]

Naša pjesma sadržava u stihove vješto pretočenu cijelu predaju o nesretnom svećeniku, kasnijem svecu, i nebeskim pojavama koje su popratile njegovu smrt. Feletar je tu mogao imati uzor u identičnom tekstu iz *Hrane nebeske* Jurja Muliha, ali je njegov zapis formalno dotjeraniji i pregledniji. Čak su ispravljene i neke tiskarske pogreške iz knjige. Ipak ostaje tajna je li ta veza bila izravna ili je između *Hrane nebeske* i Feletarova teksta postojao još koji pisani predložak.[45]

1.
Poslušajte ljudi tak žene kak muži
Kralica Johana kak se milo tuži.

2.
Da je pogubila oca duhovnoga
Svetoga Ivana spovednika svoga.

3.
Noč běše globoka i škura zadosta
kad je Kralj Ivana hitil v potok z mosta.
- -
18.
Kad bi doprinesel i ja njenu žalost
naj vam bude mala pesem ova radost

19.
Po njoj naj se hvali otec Bog nebeski
sin njegov ljubljeni Jezuš Nazarenski.

[44] Sveti Ivan Nepomuk je povijesna osoba. Rođen je kao Jan Wolfin oko 1345., a ubijen je u Pragu 1393. Na dvoru češkog kralja Vaclava (Vjenceslava) IV. (1361. – 1419.) je savjetnik i odvjetnik siromašnih, a završio je kao žrtva svoje svećeničke principijelonosti i poštenja. Po predaji je ubijen bez razloga jer je kraljici savjetovao da strpljivo podnosi teški karakter svog muža. Bio je, dakle, na strani svog kasnijeg ubojice. Ivan Nepomuk je beatificiran 1721.

[45] *Hrana nebeska,* o. c., str. 362. 363. Mulihov je tekst zapisan u deset kvartina, a Feletarov u dvadeset distiha. Žganec u *Zborniku* iz 1925., br. 241, str. 148. donosi samo prva dva distiha, ali i napjev zapisan u Dekanovcu, po pjevanju Imbre Cenka. To znači da nije poznavao ni Mulihov ni Feletarov zapis.

20.
Ki so nam Ivana Nepomuka v sili
patrona na vodi, zemlji odlučili.

Amen
(Br. 65, str. 146. – 148.)

Ipak najviše nedoumica stvara i stvarat će *Pesma od pastira* zapisana, s neznatnim varijacijama, u čak tri istočnomeđimurske rukopisne pjesmarice, u dvije donjovidovečke: Lukša Mihalja (1874. – 1943) i Vegi Štefana (1875. – 1950), koja je sastavljena 1893., te u jednoj donjodubravskoj iz pera Matije Feletara, nastaloj najvjerojatnije u isto vrijeme kad i zbirka Štefana Vegija. Zbirka Mihalja Lukše je koju godinu mlađa i ispisana je na početku 20. stoljeća. U Vegijevoj je i Lukšinoj pjesmarici taj tekst naslovljen kao *Pesma od grešne duše*.

Sva su tri zapisa iste dužine.

Pravopisno je najujednačeniji zapis Matije Feletara, koji je na ovom mjestu i predmet naše pažnje. Podijeljen je u pedeset i pet vrlo pravilnih dvanaesteračkih kvartina, što znači da cijela pjesma ima dvjesto dvadeset stihova.

To je skraćena verzija poeme *Nebeski pastir pogubljenu ovcu išće* Gregura Kapucina (pravim imenom Juraj Maljevec, 1734. – 1812.) objavljene 1795.[46]

Radi se o alegorijskom traganju Nebeskog pastira (Isusa krista) za »pogubljenom ovcom« (izgubljenik grešnikom). U djelu su na iznimno uspio poetski način prikazane muke na koje Nebeski pastir nailazi tražeći ovcu. Nasuprot alegorijskom liku samog pastira opisi su prirode stvarni, čak i tamo gdje su prirodne pojave na svoj način personificirane.

Gregur je Kapucin vjerojatno našao inspiraciju za svoju poemu u pjesmi *Der Euangelisch gute hirt sucht das verlohren Schäfflein* iz pera njemačkog baroknog pjesnika Friedricha von Spee-a[47], ali sadržava toliko originalnih motiva i prizora da se djelo može smatrati Kapucinovim. Toj tvrdnji ide u prilog i dužina poeme koja obuhvaća 885 pravilnih dvanaesteračkih stihova.

NEBESZKI
PASZTIR
POGUBLYENU
OVCZU
ISCHE.

Stampano vu Optuju pri Ferenczu Shüczu:
MDCCXCV.

Naslovnica drugog izdanja Kapucinove knjige.

Kapucinovo se djelo moralo u dijelovima širiti i u rukopisima[48], od kojih su jedan imala i naša tri zapisivača, jer je nemoguće preko

[46] Juraj Maljevec, koji se u svojim djelima uvijek potpisivao kao Gregur Kapucin, jer je i stvarno pripadao kapucinskom duhovnom redu, je rođen u Perudini kod Vinice u Beloj Kranjskoj, a umro je u Varažinu. Bio je plodan kajkavski pisac, a njegov se spisateljski rad odvijao između 1781. – 1800. (A. Jembrih). Pisao je u stihovima, a glavna su mu djela: *Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje* – u stihove pretočena kronika Austrijsko-turskog rata za godine 1788. – 1790., po značaju bliža novinama negoli kojoj književnoj vrsti, poema *Nebeski pastir pogubljenu ovcu išče*, prvo izdanje 1785., a drugo 1795. i *Horvatska od Kristuševoga Narodjenja vitia* iz 1800. Danas stoje čitateljima na raspolaganju, u ponovljenim izdanjima, sva tri citirana Kapucinova djela. Za tisak ih je priredio i komentare napisao Alojz Jembrih. Izdanje je *Nebeskog pastira* tiskano 2005., u povodu 300-te obljetnice dolaska kapucina u Varaždin, a izdavač je KAJKAVIANA Donja Stubica. Knjižica sadržava pretisak originalnog teksta i cijeli tekst u Jembrihovoj transkripciji u suvremeni pravopis. Tim se izdanjem koristi i pisac ovih redaka.

[47] Friedrich von Spee (1591. – 1635.) je pisao dopadljive, ponekad i djetinjasto razdragane kraće i duže pjsme, koje su još u 18. stoljeću bile vrlo popularne. Danas se ipak najčešće spominje zbog strastvenih, dokumentiranih traktata koje je pisao protiv progona vještica. A i sam je svoj kratki život završio njegujući oboljele od kuge. (Izvor: Fritz Martini, *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart, 1965., str. 147.) Mi smo dijelove Kapucinova teksta usporedili s tekstom *Der Evangelisch gute hirt sucht das verlohren Schöfflein* iz zbirke *Trutz / Nachtigal Oder Geistlichs-poetisch Lust-VValdlein*... Cöllen. In Verlag Wilhelmi Friessems Buchhändlers. Im Jahr 1649., str. 221. – 224. Pjesma opseže deset oktava ili osamdeset stihova sedmeraca i šesteraca.

[48] Jedan takav umetak, na plavom papiru, ima i zbirka u Arhivu HAZU pod oznkom *XV 23/C I. γ25* i s naslovom

dvjesto stihova ispisati iz glave, tim prije što se njih dvije trećine poklapa s Kapucinovima ili doslovno ili su tek neznatno varirani. Ispričana je i cjelovita priča s početkom i krajem, dakako mnogo kraća od Kapucinove.

I djelomične će usporedbe Feletarova zapisa s Kapucinovim ukazati na njihovu čvrstu (makar i posrednu) vezu.

Pastir pogubljenu ovcu iskati
kaneči na put se spravlja

Gregur Kapucin

Plači kniga moja! Ar se pastir plače,
Ovca tomu kriva, koja okol skače.
Pastir plače, kajti ovcu, ku je zgubil
Nemre najti, koju najbolje je ljubil.
Pastir suze toči ter milo zdihava 5
Žalost spoznat moči, vu ké serce plava.
Plača zrok je ovca, ar je ostavila
Ovčarnicu onu vu koje se kojila.
Ostavila svoga dobroga pastira
Koji zarad toga vre skoro vumira. 10
Ovca! Koja zdravu imala je hranu
Od pastira travu vsaki dan podanu.
Ovca koja draga pastiru je bila
Od črede, od blaga, ká se razdružila
- -
Poglej kak ja opal ves zmučen, ter v svoje
Kervi leži ružne zbog pregreške tvoje.
- -
Od zemlje se zdignul, rad bi se stal gore
Al' od gingavoče stati se ne more.
Za drevo se prime: pomozi olika,
Reče: ar slaboča moja je velika. 290
Za tem gore stane, zdehne: ah nemila
Ovca! vidiš na kaj jesi me spravila.
Ovo li je moja ljubav zaslužila?
Koja tak goruča proti tebi bila.
S tem ti tako moje teške plačaš trude, 295
Ako je to pravo, naj vsi ljudi sude.

Matija Feletar

1.
Plači duša grešna ar se pastir plače
ovca tomu kriva koja okol skače
Pastir plače kajti ovcu ku je zgubil
nemre najti koju najbolje je ljubil
2.
Pastir suze toči ter milo zdihava
žalost spoznat moči v koje srce plava.
Plača zrok je ovca ar je ostavila
Ovčarnicu svoju v kojoj se kojila.
3.
Ostavila svoga dobroga pastira
koji zarad toga vre skoro da vmira.
Ovca koja draga pastiru je bila
od pajdašic svoji dalko zabludila.
- -
24.
Poglej ovca duša kak je opal zmučen
zbog pregreške tvoje pastir Jezuš stučen.
Od zemlje se zdiže rad bi se stal gore
al od gingavoče stati se ne more.
25.
Za drěvo seprime pomori oljika
ar je slabost moja kruto prevelika.
Zatěm stane gori zdehne od nemila
ovca vidiš na kaj jesi me spravila.
26.
Ovo li je moja ljubav zasljužila
koja tak goruča proti tebi bila.

A evo i završetka:

Nikaj drugo, nego jedina pokora:
Odpre tebi vrata nebeskoga dvora.
Miloserdnost Boga zazavaj, ter plači,
Buš se veselila v nebeskoj Palači. 885

55.
Ovca grešna duša jesi zagrešila
ali ako budeš pokoru činila
Navěk Boga moli zazavaj ter plači
Buš se veseljila v nebeskoj palači.
Amen.
(Br. 77., str. 175. – 188.)

Paztir pogubyenu Ovczu izkati kanechi na put sze szprma. Svezak je nekada pripadao Kukuljeviću.

Premda u skraćenom obliku, ova je pjesma umjetničko djelo koje neosporivo dokazuje da su i u najtežim trenucima međimuske povijesti postojale kulturne veze sa širim kajkavskim govornim prostorom, a upravo je kajkavski govor činio nepremostivu barijeru u totalnoj mađarizaciji Međimurja. Zapisati jedan takav tekst bio bi pravi podvig i za školovanije pojedince, pa je zasluga naših zapisivača to veća

Tim tekstom i završava četvrta skupina pjesama u *Prvoj pjesmarici* Matije Feletara.

Druga pjesmarica

Druga je pjesmarica po opsegu manja. Izvorne su joj dimenzije 18 x 9,5 cm. Najprije su uredno ispisane pedeset i tri stranice. Nakon toga je pet listova praznih, a poslije je upisano još nekoliko pjesama, tako da se može govoriti o šezdeset stranica na kojima je ispisano šesnaest što kraćih, što dužih pjesama i jedna dodana olovkom.

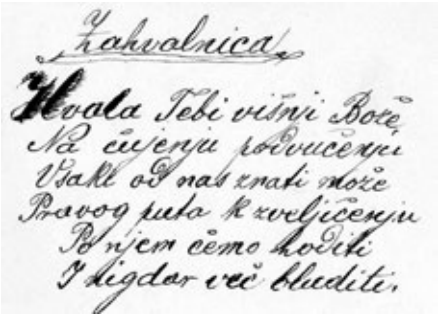
Zahvalnica
Hvala Tebi višnji Bože
Na čujenju podvučenju
Vsaki od nas znati može
Pravog puta k zveljičenju
Po njem čemo hoditi
I nigdar več bluditi.

Kitice obično i tu počinju lijepim inicijalima, a rukopis je ujednačen i lako čitljiv.

Više tih pjesam ima značaj molitve, npr. *Juterna pesama*, *Majki božji na jutro*, *Nočna pesma*, *Večerna Pesma*, *Hvaljen budi Jezuš Kristuš*, *Zahvalnica*, a poneka pjesma nosi jednostavan naslov *Druga*.

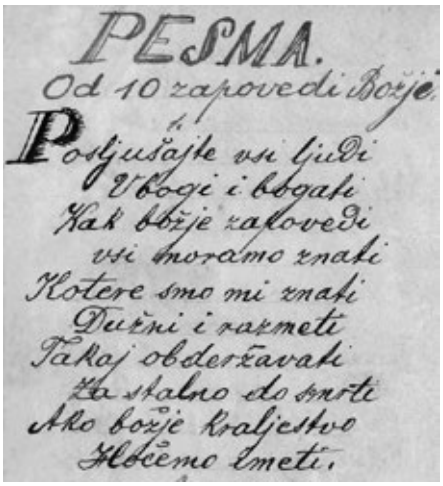
PESMA.
Od 10 zapovedi Božje
Posljušajte vsi ljudi
Vbogi i bogati
Kak božje zapovedi
vsi moramo znati
Kotere smo mi znati
Dužni i razmeti
Takaj obderžavati
Za stalno do smrti
Ako božje kraljestvo
Hočemo imeti.

Koliko su tekstovi korektno ispisani pokazat će prva kitica pjesme *Zahvalnica*.

Grupi se pjesama molitava uvjetno može pribrojiti i *Pesma od 10 zapovedi Božji*, premda je to čisto didaktičan tekst koji opširnije tumači svaku pojdinu zapovijed. Njegova se forma i sadržaj nisu mijenjali od Krajačevićevih *Svetih evangelioma* iz 1651. do *Cithare octochorde*. Je li Feletar tekst preuzeo iz tog zbornika ili mu je stajao na raspolaganju i koji drugi predložak, teško je reći, no zapis je iznimno korektan.

Zanimljiva je već uvodna kitica koja najavljuje ton cijelog sadržaja.

Iznimku među pjesmama-molitvama čini i *Nedeljna pesma* jer nosi naglašeni narativni biblijski značaj. U njoj su, naime, opisani brojni događaji vezani uz nedjelju, od stvaranja svijeta do Isusova rođenja i smrti. Osim *Biblije* sastavljač je te pjesme morao iznimno dobro poznavati i apokrifne predaje vezane uza sedmi dan u tjednu.

Tekst je na kraju završen u tipičnom religioznom donjomeđimurskom stilu.

Ovdje se donose početne i završne kitice.

2.

Ar Neděljni denek je najvekši
Med sedmemi dnevi najsveteši
Gospodinu Bogu vugodneši
Svetu takaj najhasnoviteši.

3.

Vu Nedelju Bog je Nebo stvoril
I z angeli svetemi napunil
Vu Nedelju zemlja iz ništara
Na rěč božju stvorjena postala,
- -

22.
Ako budeš svetil tak Nedelje
Budeš imel blagoslov na Zemlje
I vu tvoji dečici veselje
A vu Nebu dušno zveličenje.

23.
V koje nas Bog Otec vse zapeljaj
Na vse veke prebivati tam daj.
I Jezuša sina jedinoga
z Duhom svetem hvaliti Tvojega.
Amen.
(Br. 10, str. 27. – 35.)

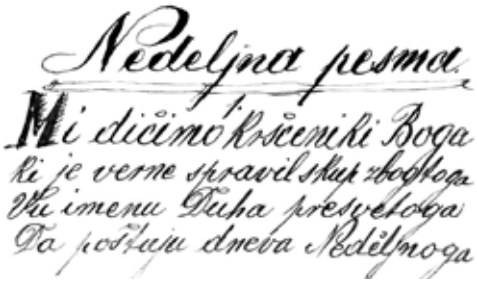
Nedeljna pesma
Mi dičimo krščeniki Boga
ki je verne spravil skup zbog toga
Vu imenu Duha presvetoga
Da poštuju dneva Nedeljnoga

To je jedan od rijetkih zapisa samog teksta, ako nije i jedini. Pjesma dosad nije bila tiskana.

Tiskom nije objavljen niti dugi panegirik ispjevan u čast Svetom Stjepanu kralju.[49] Tim je tekstom autor, bez obzira na to tko on bio, platio danak životu Međimuraca u sastavu Kraljevstva Svetog Stjepana.

Sadržaj pjesme opširnije govori o svjetovnom djelovanju samoga kralja, pri čemu dolaze u prvi plan njegove iznimno humane značajke. Kasnije je beatificiran vjerojatno samo stoga što je protjerao pogane i pokrstio Mađare, a posebno jer je gradio crkve i samostane. U pjesmi se Sveti Stjepan ne spominje ni i kao hrvatski kralj ni kao svetac, unatoč tome što je uvršten i u hrvatski katolički kalendar. Na taj se dan u nas ipak mnogo više pažnje posvećuje sv. Roku.

Pjesma je, najvjerojatnije, pomalo nespretan, ali ipak činjenično točan, prepjev nekog mađarskog teksta, što pokazuje i vanjska forma koja nije uobičajena za kajkavski govorni prostor.

Obuhvaća dvadeset i dvije kitice, od kojih su pravilnije i brojnije oktave od septina. Ovdje se donosi završetak upravo zbog toga da se vidi građa strofe.

21.
Sprosi nam od Boga
Otca nebeskoga
milošču
Veru pravu vu orsagu
Magyarskum
Mir kerščanski i božanski
blagoslov
Da nas čuva od protivnikov.

22.
A za ovem pako
Jezuš ime sladko
daruj nam
Na vom světu tela krěpost
tvojega

[49] Stjepan I. Sveti Arpadović (Ostrogon, 975. – 1038.), prvi mađarski kralj, okrunjen na Božić 1000. godine. Papa Grgur VII. (1020. – 1085.) proglasio ga 1803. svetim. Slavi se 16. kolovoza. (Izvor: Wikipedia https/hr.wikipedia.org/wiki/Stjepan_I._Sveti)

A po smrti svetlost raja
večnoga
Vživati se navěk vekoma.
Amen.
(Br.12, str. 39. – 50.)

Vrlo uspjelu hagiografsku pjesmu predstavlja i tekst o Mariji Lurdskoj koji sadržava više detalja o djevojčici Bernardette Soubirous (Lourdes, 1844. – 1879.) kojoj se između 11. veljače i 16. srpnja 1858. osamnaest puta u špilji Massabielle u Lurdu ukazala Majka Božja. Za ovaj su kontekst bitne kitice:

11.
Bernarda je zdenčec
z rukom skopala
Gde gospu Nebesku
je pozdravljala.
Ave, ave…
12.
Od vode tog zdenca
vsaki ozdravi
Koj gospu Nebesku
onde pozdravi.
Ave, ave…
13.
I mi Megyimurci
k njoj se vtečemo
I Lurdski Mariji
ovak rečemo.
Ave, ave…

Velika je šteta što upravo na tom mjestu u svesku nedostaju listovi, pa citirana pjesma počinje tek od sedme kitice.[50] Zbirka završava *Pjesmom od Agneca Božjeg*.

Na pretposljednjoj je stanici olovkom ispisan još i tekst s prvim stihom:

Nebo Nebo kak si lepo...

Sudbina je svih takvih rukopisnih pjesmarica da ponekad stignu i u nepozvane ruke. Nezgoda postaje to veća ako je ostala koja prazna stranica. Tada se tu mogu naći najrazličitije svakodnevne, uvijek za određenu priliku aktualne, bilješke.

Ovdje se donosi jedan, srećom u ovoj pjesmarici jedini, takav primjer:

Ipak, i to može biti dokaz jednog vremena i života u njemu.

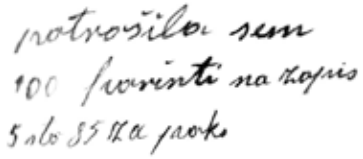
potrošila sem
100 forinti na kapis
s nlo 85 ka prok

[50] Sveta je Bernardica, kako je običavaju zvati, imala viđenja u kojima joj se pokazivala Djevica Marija. Prilikom jednog od tih viđenja Marija joj je rekla da je Bezgrešno Začeće. Po njezinoj uputi Bernardica je u spilji ukazanja iskopala zdenac iz kojega i danas uzimaju vodu hodočasnici po dolasku u Lurd. Umrla je u samostanu relativno mlada, od više teških bolesti (astma, tuberkuloza kostiju). Sa sobom je ponijel u grob (ili možda nije) tri tajne koje joj je Djevica Marija povjerila o budućnosti ljudskog roda. Papa Leon XIII. (1810. – 1903.) je 1891. odobrio liturgijsko slavlje tih ukazanja u užoj lurdskoj okolici, da bi papa Pio X. (1835. – 1914.) to slavlje proširio na cijelu Katoličku crkvu. U Lurd se hodočasti i danas. Sveta je Bernardica beatificirana 1925., a slavi se 16. travnja. (Za bilješku je korišteno više izvora koji se međusobno i podosta razlikuju.)

SUMMARY

Songbooks from Donja Dubrava dating from the end of the 19th century are a direct reflection of political situation in that area. 1720 Međimurje was in true and legal sense affiliated to Zala County, i.e. to Hungary. This situation remained unchanged for two hundred years (until the treaty of Trianon was signed in 1920), with one short and unsuccessful attempt of Jelačić (1848 – 1861) to affiliate this area to Croatia.

During regime of the emperor Joseph II († 1790) there are no immediate consequences resulting from that action, but they became more prominent after Croatan-Hungarian settlement from 1868.

The process of complete hungarisation of Međimurje became expressively aggressive at the turn of the 19th century. All clerical and teaching positions were assigned to Hungarians (with the exception of those Croats who could speak fluent Hungarian). Hungarian was the official language, and classes in schools were also taught in Hungarian. There were no Croatian books, and few people from Međimurje knew Hungarian language that well, that they could read Hungarian books.

However, some important circumstances were in favour of Međimurje residents. Firstly, Međimurje remained under the archdiocese of Zagreb and priests were allowed to preach in the Croatian language. Secondly, oral song, both secular and spiritual, was still very vivid. Thirdly, schools paid special attention to beautiful handwriting, which is still visible from older letters, contracts, settlements and family notes.

In such circumstances, especially in eastern parts of Međimurje, handwritten songbooks were frequently compiled, but they were primarily of spiritual significance. Several songbooks of that kind would be compiled in thick notebooks professionally bound in leather with imprinted names of compilers on the cover (compilers in Donji Vidovec were: Vegi Valent, Vegi Štefan and Lukša Mihalj).

Two handwritten collections from Donja Dubrava from the quill of Matija Feletar are specially marked by beautiful handwriting, homogenous Gaj's orthography and integrity of poetic records.

The first collection is more extensive and it contains seventy-eight songs, which can be divided into four thematic groups: Mary's songs, pilgrimage songs, lent songs and songs to saints (hagiographic). The first group had the biggest number of songs, whereas songs from the second group were surely the most popular. This is the only group from which besides the lyrics people also remembered the tune.

Lent songs are focused on the Holy week, Jesus' suffering, death on the cross and suffering of Virgin Mary over horrifying destiny of her only son.

Among songs to saints we can single out the Song of Saint Ivan of Nepomuk and exceptionally long Shephard's song, which would most surely deserve a special literary-historical interpretation.

The other songbook was of smaller scope and comprised sixteen songs. It is dominated by prayer-songs, but it also contains texts that point to exceptional antiquity. The afore stated primarily refers to the Song of 10 commandments and Song of Saint Stephen the king.

The length of many songs confirms the fact that the compiler had to have written samples (in handwriting or in print), since such long texts could not be preserved merely by oral tradition.

It is, therefore, obvious that inhabitants of Međimurje, although it is not visible at first sight, for centuries maintained strong cultural connections with the wider area of Kajkavian dialect. Even in the hardest of times, the language displayed its vigour and expressiveness.

It was an insurmountable obstacle not only to complete, but also to partial hungarisation of Međimurje.

However, we are faced with the sad fact, that this exceptional language and poetic treasure is nowdays preserved only in manuscripts.

Emergence of numerous handwritten songbooks of Međimurje in the last decade of the 19th century is firmly defined by historical and social circumstances specific for that respective geographic area.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

MARIO KOLAR, IZAZOVI ČITANJA: RASPRAVE I OGLEDI IZ NOVIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI, MERIDIJANI, SAMOBOR/KOPRIVNICA, 2018., 207 STR.

Iako u naslovu nove knjige Marija Kolara ništa direktno ne upućuje na teme iz kajkavske književnosti, upravo su one bile izazov i poticaj autoru za znanstveno proučavanje. Dio je tema Kolar već ranije obrađivao u knjizi kritika *Nuspojave čitanja* iz 2014. i znanstvenoj monografiji *Između tradicije i subverzije: časopis Kaj i kajkavska postmoderna* iz 2015. godine, a radove skupljene u ovoj knjizi objavio je u zadnjih deset godina u različitim časopisima i zbornicima. Zahvaljujući pažljivom odabiru i rasporedu radova *Izazovi čitanja* predstavljaju smislenu cjelinu i daju okvire za proučavanje književnih pojava vezanih za kajkavske krajeve u kontekstu novije hrvatske književnosti.

U *Riječi unaprijed* Kolar ističe da skupljeni tekstovi pokazuju njegove znanstvene i osobne interese te da osim književnim stvarateljima pažnju posvećuje i proučavateljima književnosti. Jedan je od tih proučavatelja Milivoj Solar, dugogodišnji profesor na zagrebačkoj komparatistici koji je podrijetlom iz Koprivnice, a za Podravinu je posebno značajan zbog istraživanja i afirmacije stvaralaštva Frana Galovića. Kolar u *Riječi unaprijed* vodi svojevrsni dijalog sa Solarom citirajući njegova teorijska razmatranja o književnosti među kojima je i misao da »govoriti o književnosti ne znači ništa drugo do barem u jednom određenom smislu odgovarati na ono što književna djela govore, odgovarati na izazov književnosti«. Te su Solarove riječi, koje odlično objašnjavaju odnos između djela i čitatelja, odredile i naslov ove Kolarove knjige u kojoj on djelima pristupa kao profesionalni čitatelj.

Prvi je dio knjige posvećen djelima književnika koji pripadaju novijoj hrvatskoj književnosti, dakle stvaraju u razdoblju od romantizma do danas. Ilircu Antunu Nemčiću koji je djelovao i u Podravini i Prigorju posvetio je Kolar prvi rad u knjizi posebno skrenuvši pozornost na njegovu liriku i druge tekstove koje je objavljivao u Gajevoj *Danici*. U drugom se radu Kolar posvetio problemu (ne)povezanosti identiteta i okoliša u kajkavskom pjesništvu Frana Galovića, a pojmu identiteta pristupio je sa stajališta teorije književnosti. Kolar je tu ponudio i interpretacije pojedinih pjesama iz ciklusa *Z mojih bregov* te povukao paralele između identiteta lirskih subjekata i Galovićevog vlastitog identiteta. Poveznica Dubravka Ivančana i Podravine ostvarena je preko sela Molve u kojem je boravio kod bake i djeda pa je tako ono ušlo i u njegove književne radove. Ovaj rad predstavlja pregled cjelokupnog Ivančanovog stvaralaštva pa se osim o pjesmama, među kojima se posebno ističu one pisane po uzoru na haiku, pažnja posvećuje i njegovom stvaralaštvu za djecu, esejima, kritikama i prijevodima, a na kraju i valorizaciji njegovih djela.

Kolar je najavio da će se posvetiti i onima »kojima književnost nije primarni izričaj ili područje interesa«, a u tu skupinu spada i akademik Dragutin Feletar. Njegovo je pjesništvo, putopise i eseje stoga proučavao imajući na umu njegove stručne radove koji se tiču ponajprije geografije i povijesti te je među ta dva tipa izražavanja uočio sličnosti ili nadopunjavanja. Isto se to može uočiti i na primjeru pjesništva svećenika, teologa i povjesničara kulture Ivana Goluba rodom iz Kalinovca. U svojem je radu Kolar upozorio na rane njegove pjesme koje nastaju od 1951. do 1971. godine, a objavljene su tek 2011. godine te je usporedbom s kasnijim pjesničkim zbirkama iznio zaključak o pjesničkom kontinuitetu. Posljednji rad u prvome dijelu knjige nije posvećen jednom autoru nego nastoji pozicionirati mjesto kajkavštine u recentnoj hrvatskoj prozi kroz primjere niza autora koji u svojim knjigama djelomično ili u potpunosti pišu na kajkavskom. Posebno je istaknuo Kristiana Novaka, Božicu Brkan, Željku Horvat Čeč, Denisa Peričića, Peru Budaka, Željka Fundu i Marka Gregura koji su doprinijeli ili još uvijek doprinose svijetloj budućnosti kajkavske proze.

U drugom je dijelu knjige Kolar pažnju posvetio proučavateljima književnosti Mladenu Kuzmanoviću, Miri Kolar Dimitrijević, Milivoju Solaru i Joži Skoku. Njihovi znanstveni interesi poklapaju se s Kolarovima pa ih možemo smatrati njegovim uzorima i prethodnicima. Među mnogim interesima koje su ovi istraživači imali posebno se ističe proučavanje časopisa *Kaj* kod Kuzmanovića, bavljenje suvre-

menom kajkavskom književnošću, osobito pjesništvom kod Skoka te već spomenuta tema Galovićevog stvaralaštva kod Solara. Iako je Mira Kolar Dimitrijević povjesničarka, istraživala je i književni rad Mihovila Pavleka Miškine, Mare Matočec i Ferde Rusana, ličnosti koje su »prije svega kulturni, društveni ili politički djelatnici«, kako piše Kolar.

Iako Kolar upozorava na moguću subjektivnost u pristupu, njegovi se radovi odlikuju znanstvenim pristupom, ali i lakom čitljivošću i pristupačnošću neprofesionalnim čitateljima. Njegova je subjektivnost zasigurno najvidljivija u posljednjem radu u knjizi posvećenom Joži Skoku umjesto nekrologa, dok na razini cijele knjige, koja dobro pokazuje Kolarove znanstvene interese, možemo govoriti o subjektivnosti u smislu odabira tema koje su povezane uz njegov zavičaj. Kolar spominje ključna imena novije književnosti na području sjeverozapadne Hrvatske, bilo da se radi o stvarateljima ili o proučavateljima književnosti, ujedno dajući svjež pogled na već dobro obrađene teme i otvarajući nova polja istraživanja poput procvata kajkavske proze kojem svjedočimo zadnjih godina. Spoj njegove subjektivnost koja proizlazi iz uronjenosti u kajkavsku zbilju i objektivnosti koja se vidi u kritičkom odmaku i inzistiranju na širem kontekstu rezultirao je dobro razrađenim i poticajnim odgovorima na izazove čitanja s kojima se susreo.

Mihaela CIK

PODRAVSKI ZBORNIK / [GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK ROBERT ČIMIN]. – BR. 43 (2017). – KOPRIVNICA : MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2017.

I ovogodišnji 43. broj Podravskog zbornika na 280 stranica donosi niz zanimljivih radova (12 članaka, 9 priloga, 2 stalne rubrike), koji će zasigurno obradovati vjerne čitatelje i korisnike ove podravske, stručno-znanstvene publikacije, u čijem nastanku su sudjelovala 32 suradnika. Funkcija glavnog i odgovornog urednika i ove godine potpomognuta je izvršnom urednicom Helenom Kušenić i dva člana uredništva zadužena za pojedina područja. Predstavnik đurđevačkog područja je Nikola Cik, a ludbreško pokriva Milivoj Dretar iz Ludbrega. Gost urednik rubrike *Književni prilozi* nije stalan pa je ovogodišnje uredništvo preuzela poznata podravska i hrvatska književnica Božica Jelušić.

Držeći se uobičajenog rasporeda unutar određenih cjelina Zbornika, prvu otvaraju dva rada suvremene problematike.

Prvi rad pod naslovom *Razvoj ideje za centar kompetencija inovativnih prehrambenih proizvoda u Koprivnici* (str. 7-14), jedan je malobrojnih stoga i više nego dobrodošao, koji nakon dužeg vremena dolazi iz realnog sektora i bavi se suvremenom problematikom. Autorica članka Jasmina Ranilović prati razvoj projektne ideje, ključne nositelje ideje i partnere na projektu te analizira njen razvoj kroz faze. Poticaj za osnivanje Centra dolazi od *Podravke* d.d.o. kao regionalnog gospodarskog lidera u razvoju prehrambenih proizvoda s dodanom vrijednošću 2013. Veliku pažnju u obradi teme autorica poklanja upravo inicijalnoj fazi kada je prepoznata mogućnost korištenja sredstava EU fondova, pri čemu je trebalo upravo koristiti kompetencije *Podravke,* i iskoristiti ih za razvoj regionalne jedinice za istraživačko-razvojnu djelatnost u području hrane i novom brendiranju regije u tom smislu. Što se je sve učinilo i dokle se došlo s projektnom idejom od njenog začetka 2013. do ove 2017. saznat će se iz ovog zanimljivog članka.

Autorica Dijana Sabolović Krajina, ujedno i ravnateljica ugledne ustanove kojoj posvećuje rad vezan uz obljetnicu osnivanja prve čitaonice u Koprivnici 1846./47. pod naslovom *Koprivničke čitaonice i knjižnice – kulturna, obrazovna, informacijska i društvena sredi*šta zajednice u 170 godina dugom trajanju (str. 15-24). Uz tradiciju i kratki povijesni pregled koprivničke knjižnice, autorica se poglavito fokusira na preobrazbu koprivničke knjižnice nakon 1980. godine. Na spomenuto razdoblje referira se ne bez razloga, jer upravo nov načina razvoja suvremenog društva uvjetovan je razvojem nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Knjižničarska zajednica ubrzo je u novoj tehnologiji prepoznala sve mogućnosti unaprjeđenja knjižničnog poslovanja te krenula putem modernizacije koja je dovela do bitnih promjena i nove uloge knjižnice u svom okruženju. Koprivnička knjižnica se vrlo brzo uključuje u nove trendove, a kako i na koji način koristi prednosti nove tehnologije te koje promjene nastaju u radu i koje su nove kompetencije knjižnice, analizira i problematizira autorica u svom radu.

Nakon suvremenih tema slijede tri povijesna rada.

Kripta župne crkve svetog biskupa Martina u Virju (str. 25-36), rad je mladog i novijeg suradnika Podravskog zbornika Nikole Cika, u čijem je i uredništvu. Autor na temelju arheoloških istraživanja i pisanih izvora o kripti župne crkve pristupa obradi ove teme s povijesnog aspekta, za koju kaže da je temeljnim pregledom relevantne literature utvrđeno da postoji velika potreba za istraživanjem i objavljivanjem podataka o crkvenim kriptama na području Hrvatske. Autor navodi da su se za mjesto ukopa pokojnika u Virju koristila tri groblja i kripta ispod svetišta župne crkve u Virju. Podatci o ukopima u kripti virovske župne crkve nalaze se u matičnim knjigama umrlih, župnoj spomenici i zapisnicima kanonskih vizitacija. Iz istih izvora vidljivo je da su u kriptu pokapani mjesni svećenici, ugledni žitelji Virja, krajiška elita, ali i pripadnici najnižih društvenih slojeva. Popis dokazuje da su se pokapale uglavnom odrasle osobe, podjednako muške i ženske. Zanimljiva je zaključna rečenica autora u kojoj kaže da bismo ovaj običaj mogli promatrati kao odraz religioznosti, iako je iz prikupljenih podataka očito da je to češće bio odraz društvene i ekonomske moći ljudi toga doba. Kripta se prestala koristiti 1832./1833. Vrijedan prilog radu predstavlja popis pokojnika položenih u kriptu župne crkve od 1748. do 1834. godine.

Slijedi rad Milivoja Dretara, također člana uredništva i novog suradnika Podravskog zbornika, pod naslovom *Nacionalne i vjerske manjine ludbreškog kraja* (str. 37-52), u kojemu autor na temelju popisa stanovništva od 1857. do 2011. analizira nacionalnu i vjersku strukturu stanovništva ludbreškog kraja. Navodi 14 nacionalnih manjina čiji udio prema popisu iz 2011. ne prelazi 10 %. Najbrojniji su Srbi koji obitavaju na području općine Rasinja, s najvećom koncentracijom u naselju Veliki Poganec. Druge manjine su Albanci, Romi, Makedonci, Slovenci, dok Židova, osim sačuvanih tragova (manje groblje u Ludbregu), njihove prisutnosti nema. Istrijebljeni su tijekom Drugog svjetskog rata. Od vjerskih zajednica najbrojnija je pravoslavna, značajnijima, odnosno brojnijima pripadaju Jehovini svjedoci s najvećom koncentracijom u selu Hrženica. Broj muslimana, adventista i grkokatolika je zanemariv, dok su neke zajednice uslijed progona kroz povijest nestale poput protestanata, Židova i starokatolika.

Još jednom, slabije poznatom stoga i zanimljivom, koprivničkom povijesnom temom, pozabavila se povjesničaraka Ljiljana Dobrovšak u članku *Spomenik stradalim Židovima u Prvom svjetskom ratu u Koprivnici* (str. 53-66). U prvom dijelu rada autorica se bavi spomenicima i kulturom sjećanja na Prvi svjetski rat, uspoređujući Hrvatsku s ostalim europskim zemljama te sa žaljenjem zaključuje da takova kultura sjećanja kod nas gotovo ne postoji, pri čemu navodi da je čak i sama tema o mjestima sjećanja na Prvi svjetski rat u hrvatskoj znanosti u potpunosti zanemarena, i dodaje, ne zato što nije zanimljiva, već zato što o njoj ne znamo puno. Nadalje, obrazlaže genezu ideje o spomenicima kao »počast junacima« koja se javila tijekom Prvog rata, a u fokusu su stradanja Židova, poglavito koprivničkih, o čemu je, kako napominje autorica, teško govoriti jer ne postoje sumarni podaci o demografskom gubitcima, pa tako ni o židovskim, a mjesta sahrane vojnika su najčešće i mjesta pogibije. Autorica navodi zasada tri poznata primjera židovskih općina u Hrvatskoj, koje su podigle skupne nadgrobne spomenike stradalnicima Prvog svjetskog rata. Prvi takav je podignut u Zagrebu, drugi u Koprivnici (1934.) kojega detaljno i obrađuje, i treći je u Križevcima.

Nakon povijesnih tekstova slijede dva izuzetno zanimljiva, vezena uz naivnu umjetnost, koja s različitih aspekata pristupaju ovom fenomenu i ponovno pokazuju kako o naivnom slikarstvu još uvijek sve nije rečeno, a i potvrđuju mogućnosti njegove nove valorizacije

Naivno slikarstvo kao ishodišni – kulturno-turistički resurs Podravine (str. 67-88), prvi i opsežni je rad mlade autorice Petre Večenaj Živičnjak, čiji predmet istraživanja je razvoj kulturnog turizma na temelju naivnog slikarstva Podravine. Uz povijesni pregled naivnog slikarstva u Podravini i analize stanja postojećih kulturno-turističkih resursa temeljenim na sekundarnim izvorima, osnovu rada čine primarni podatci prikupljeni putem anketnog upitnika provedenog na stotinjak ispitanika. Cilj istraživanja autorice je bio da temeljem analize dobivenih podataka anketnog upitnika izradi prijedloga kulturno-turističke valorizacije naivnog slikarstva Podravine, te ustanovi kakva je percepcija o naivnom slikarstvu dionika turizma i lokalnog stanovništva Podravine sa svrhom dokazivanja kako naivno slikarstvo može postati ishodišni kulturno-turistički resurs na temelju kojeg se mora razvijati turistička destinacija Podravine. Osim zanimljivosti i aktualnosti, rad prate i lijepi slikovni prilozi u boji.

Drugi rad za Zbornik pripremila je njegova vrijedna i izvršna urednica Helena Kušenić, naslovivši ga *Naivni autsajderi* (str. 89-100). Već u prvoj rečenici autorica nam otkriva tko su to naivni autsajderi, definirajući ih kao autore koji se u svom stvaralaštvu odmiču od ustaljenih kanona naivne umjetnosti i približavaju nečemu što se naziva autsajderska umjetnost – automatsko stvaralaštvo, oslobođeno racionalnih balasta, utemeljeno na podsvjesnom i halucinantnom … i iskonskoj potrebi za izražavanjem, okarakteriziravši ih kao autore koji su pomaknuli granice umjetničkog izražavanja. Među prvima kod kojih se zamjećuje zaokret autorica izdvaja Ivana Večenaja, Miju Kovačića, Martina Meheka , a njihov put slijedili su Josip Horvat-Ždalski, Franjo Talan, Zvonimir Krancelbilder, Nikola Kopriva, Branko Gaži, Josip Briški, Kata Vizvari, Martin Novoselec, Željko Korošec, Josip Ritoša, Ana Matina … . Neki od spomenutih autora renomirani su majstori naive, neki su marginalizirani, neobrađivani, a neki su, kako kaže autorica, pali u zaborav.

Udruženim snagama dugogodišnje suradnice Podravskog zbornika Mire Kolar-Dimitrijević i nove suradnice Ružice Medvarić Bračko nastao je vrijedan rad vezan uz povijest školstva u Koprivnici. Ovaj puta obrađen je jedan segment koprivničkog školstva o kojemu se zapravo zna jako malo. Naslov rada je Šegrt*ska škola u Koprivnici od 1886. do 1900. godine* (str. 101-122). Autorice u radu na temelju sekundarnih izvora i izvješća općih pučkih škola za grad Koprivnicu uz uvod u kojem ističu važnost šegrtskih škola i nedovoljno bavljenje njihovom poviješću, daju osvrt na pretpovijest Šegrtske škole u Koprivnici, analiziraju razloge njenog osnivanja, rad i organizaciju te broj polaznika od njenog osnutka 1886. do 1900. Rad je popraćen vrijednim prilozima / tabelama koje donose niz statističkih podataka o zanimanjima, uspjehu polaznika, broju šegrta po razredima, navode imenom i prezimenom šegrte koprivničke škole po generacijama (I. generacija, II. generacija …).

Slijedi jedan biografski rad pod naslovom *Djelovanje dr. Milana Kovačevi*ća u prvoj polovici 20. stoljeća (str. 123-136), ujedno i rad dugogodišnjeg suradnika Podravskog zbornika Vladimira Miholeka koji se redovito javlja s đurđevačkim temama. Ovaj puta pozabavio se dr. Milanom Kovačevićem kojega svrstava među malo poznate zaslužnike za Đurđevac i okolicu, premda je u Đurđevcu proveo tek nepune dvije godine kao liječnik na dužnosti kotarskog liječnika sa sjedištem u Đurđevcu. Kovačićeva važnost za Đurđevac proizlazi iz članka o stanju zdravstva na području đurđevačke zdravstvene općine, odnosno istoimenog kotara objavljenog u Liečničkom viestniku 1897. godine. Cilj ovog rada, kako navodi autor, je predočiti javnosti Kovačevićeva zapažanja o zdravstvenim prilikama na đurđevačkom području krajem 19. stoljeća ali i prikazati ga kao autora članaka kojima u glasilu iznosi zdravstvenu i liječničku problematiku s kojom se susretao i u drugim mjestima u kojima je službovao.

Trnski – novogradsko prezime koje nosi najpoznatiji predstavnik obitelji Trnski (str. *137*-148), rad je Katarine Franjo koja kaže da je cilj istraživanja koje je provela što jasnije povezati poznatog hrvatskog književnika, ilirca, prvoga predsjednika Društva hrvatskih književnika, velikog župana, graničarskog pukovnika i viteza Ivana viteza Trnskog s Novigradom Podravskim, kao i dokazati da su prezime Trnski godinama nosili i nose Novograci. Autorica je u svojoj namjeri uspjela, što potvrđuje i članak koji svakako treba pročitati.

Slijedi rad *Bajanja i pučka medicina Hrvata u Mađarskoj* (str. 149-159), nedavno preminulog Györgya Frankovicsa ili nama poznatijeg kao Đuro Franković, autora brojnih radova o životu, tradiciji i kulturi mađarskih Hrvata. Upravo ovaj rad je jedan od takovih u kojemu autor donosi bajalice i molitvice (kazivanje magijskih formula) za ozdravljenje bolesnika, opis običaja vezanih za sprječavanje bolesti, štovanje svetaca i traženje zagovora za zaštitu od bolesti na određene blagdane, pri čemu nastoji ukazati na vidljivu povezanost pretkršćanske, slavenske s kršćanskom tradicijom. Osim navedenih oblika izlječenja, autor spominje i uporabu ljekovitog bilja u liječenju bolesti. Rad završava zaključkom, više jednim osvrtom, koji je priredila etnologinja Vesna Peršić Kovač.

I na kraju ove cjeline dolazi jedan lijep i opsežan prikaz rada, inače dugogodišnjeg suradnika Podravskog zbornika, poznatog podravskog književnika Zdravaka Seleša, naslovljen *Zdravko Seleš – pjesnik, esejist i pripovjedač* (str. 161-170). Rad potpisuje Ilija Pejić, i sam poznat kao autor brojnih stručnih i književnih uradaka, u kojemu na temelju izvornih tekstova i tekstoloških analiza prikazuje pjesničko, esejističko i prozno djelo Zdravka Seleša, nastajalo u vremenu od 1980. do 2015. godine, a objavljivano u časopisima, zbornicima i zbirkama.

Prilozi (12) su naredna cjelina koji u kraćoj formi obrađuju niz zanimljivih tema, među kojima neke uz dodatna istraživanja i napore autora svakako mogu postati izuzetno vrijedni stručno-znanstveni radovi. Prvi prilog govori o likovnim izložbama, točnije jednoj, i to *Velikoj Meši,* dobro poznatoj godišnjoj izložbi Molvarskog likovnog kruga koja se održava u Molvama, a vezuje uz blagdan Velike Gospe. Autor priloga je Zvonimir Ištvan. U sljedećem prilogu autorica Mihaela Cik dotaknula je jedno područje koje se do sada gotovo da i nije obrađivalo. Riječ je o poznatom koprivničkom karikaturistu Tomislavu Borši, ali osim upoznavanja s njim, rad proširuje i na koprivničku humorističko-satiričnu scenu u razdoblju od 1960. do 2000. godine. *O razvoju arhivske službe u Koprivnici* pišu Ivana Posedi i Nada Bulić, *a 130 godina DVD-a Mali Bukovec* prilog je Stjepana Kovačeka. Slijedi nekoliko radova iz prirodoslovlja. Prvi je *Pasji trn (Hippophaë rhamnoides L., Elaegnaceae) u Podravin*i Gabrijela Horvata. O *Paucima skakačima okolice Malog Poganca* piše Dorian Dević. *Antropogeni zahvati u fluvijalnom reljefu i njihov utjecaj na oblikovanje korita rijeke Drave od Botova do Ferdinandovca u 19. i 20. stoljeću* prilog je Branka Bešenića, a Ivan Strbad autor je priloga *Antropogeni utjecaj na raznolikost bentičkih beskralježnjaka srednjeg toka rijeke Drave*. I na kraju je prilog Ivana Picera *Uz osamdesetu obljetnicu rođenja Miroslava Dolenca Dravskog (1937. -1995.)*

Književni prilozi (str. 231-241) su redovita rubrika Podravskog zbornika koju uređuju gosti urednici. Ovogodišnja urednica je poznata književnica Božica Jelušić, a za čitatelje Zbornika odabrala je tri pjesme Marije Hegedušić, ulomke iz romana *Mogla bi se zvati Leda* Marka Gregura, te priče Stanislava Sobote *Krivci i pravci ili priče iz Kalinov*ca.

Nakon književnih priloga slijedi stalna rubrika *Podravsko nakladništvo* (str. 243-253), koju priređuje Božica Anić. Rubrika donosi bibliografski opis tiskovina objavljivanih tijekom godine (od 1 rujna prošle - do 1 rujna tekuće godine) ili kako je rado nazivamo i godinom Podravskog zbornika.

I na kraju dolazi zanimljiva rubrika *Podravske kronike* (str. 254-279), iz oštrog pera podravskog kroničara koji se osvrće na aktualne podravske događaje tijekom prethodne i tekuće godine. Rubrika je popraćena brojnim slikovnim prilozima zbivanja u Podravini, prilozi su odreda svi u boji, što čini dodanu vrijednost ove rubrike kao i detaljniji pregled aktualnosti iz nekih podravske općine. Ovaj puta to su Općine Koprivnički Bregi, Martijanec i Virje.

Božica ANIĆ

BORIS GOLEC: NEDOVRŠENA KROATIZACIJA DIJELOVA ISTOČNE SLOVENIJE IZMEĐU 16. I 19. STOLJEĆA, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, KOPRIVNICA, 2018., 186 STR.

U Izdavačkoj kući Meridijani objavljena je u proljeće 2018. godine knjiga koja nosi naslov *Nedovršena kroatizacija dijelova istočne Slovenije između 16. i 19. stoljeća*. Autor knjige je povjesničar iz Slovenije Boris Golec (rođen 1967. godine), znanstveni savjetnik u Povijesnom institutu Milka Kosa Znanstvenoistraživačkog centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani. Boris Golec je diplomu, magisterij i doktorat stekao na Sveučilištu u Ljubljani i stručnjak je za rani novi vijek, pomoćne povijesne znanosti, arhivistiku. Jedan je od ponajboljih poznavatelja povijesti 18. stoljeća, a istražuje i piše o urbanim naseljima u prošlosti, pitanjima slovenske kulturne povijesti i drugim temama. Osim na slovenskom objavljuje i na hrvatskom jeziku, a bavi se i književnim radom. Podnaslov *Tragom hrvatskog lingvonima i etnonima u Beloj Krajini, Kostelu, Prekomurju i Prlekiji* pobliže objašnjava temu istraživanja čiji su rezultati predstavljeni u ovoj knjizi koja je izvorno objavljena u Ljubljani 2012. godine pod naslovom *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. i 19. stoletjem*. Najkraće rečeno, autor je problematizirao raširenost hrvatskog imena (etnonima) i jezika (lingvonima) u dijelovima današnje Republike Slovenije. Prema riječima pisca predgovora i recenzenta Hrvoja Petrića, autor se prihvatio obrade teme koju bismo mogli nazvati »škakljivom« ili nepopularnom s jedne strane zbog političkih prijepora, a s druge strane zbog oskudne dokumentiranosti. I sam autor tvrdi da je ovo tema koja remeti »uvriježeni koncept etnogeneze i oblikovanja određenog modernog naroda«, u ovome slučaju slovenskog i ovdje »konflikt« može nastati sa susjednim hrvatskim narodom.

Sadržaj knjige podijeljen je kao i istraživanje po geografskom ključu. Tako su nastala četiri glavna poglavlja rasprave: Bela Krajina, Kostel, Prekomurje i Prlekija. Poglavlje o Beloj Krajini je najopsež-

nije, a u posebnom potpoglavlju obrađena je tema o »Belim Kranjcima« između Žumberačkog gorja (Gorjanaca) i Save. Pritom traga za odgovorom na pitanje je li se među žiteljima Bele Krajine hrvatsko ime udomaćilo tako što su ime dali kranjski (slovenski) suzemljaci ili su ga onamo preko rijeke Kupe donijeli stanovnici iz »prave« Hrvatske kako je taj kraj nazivao znameniti Valvasor. Jedan od važnih zaključaka je činjenica da je na prijelazu 18. na 19. stoljeće u Beloj Krajini zamrlo korištenje etnonima pa u tome dobu prepoznajemo samo jezične i etnografske sličnosti Belokranjaca i Hrvata. Boris Golec ustanovio je da je jezik kojim su govorili stanovnici mnogih mjesta u toj pokrajini bio sličniji jeziku Hrvata nego jeziku Kranjaca. Začetak zbližavanja stanovnika Bele Krajine s Hrvatima, odnosno njihov odmak od Kranjaca, Boris Golec smješta u drugu polovinu 18. stoljeća. Problematizira zašto je tome bilo tako sve do 18. stoljeća iako tome u prilog nisu išle političke okolnosti. Istom metodologijom obrađeno je područje Kostela, Prekomurja (Prekmurja) i Prlekije. Veliku pažnju je Boris Golec poklonio svećenicima te njihovoj ulozi i utjecajima na narod. Naime, belokranjski svećenici bili su u velikoj mjeri vezani za Hrvatsku i Zagreb do pred kraj 18. stoljeća. To je autor utvrdio na temelju podataka o njihovom školovanju, podacima o ređenjima i odnosu prema zagrebačkim biskupima pri čemu je doista došla do izražaja njegova verziranost u biografici.

Inače, čitavo izlaganje utemeljeno je na povijesnim izvorima i objavljenim radovima o ovoj temi pa je ovo doista ogledni primjer povijesne rasprave uz dovoljno primjerene kritičnosti. Ova je knjiga na neki način proizašla iz autorovog dugog bavljenja ovakvim temama i radova koje je do sada objavio i izlagao na znanstvenim skupovima. Zahvaljujući prijevodu sa slovenskog jezika koji je u suradnji s autorom napravio Mario Kolar te Izdavačkoj kući Meridijani i uredniku akademiku Dragutinu Feletaru sada je i hrvatska historiografija bogatija za jednu ovakvu objavljenu raspravu. Prema riječima Hrvoja Petrića koji je uz Vaska Simonitija napravio recenziju knjige, ona »predstavlja važan korak u istraživanju propitivanja ranonovovjekovnog slovenskog identiteta«. Knjiga je opremljena vrijednim popisom korištenih i objavljenih izvora i literature, zaključkom na hrvatskom i sažecima na njemačkom i engleskom jeziku. Jasnoći teksta pridonose objavljeni kartografski prikazi, odnosno povijesni zemljovidi koji na prikladan način predočavaju obrađeno područje kao i nekoliko slikovnih priloga.

Nikola CIK

CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, GOD. XIX., BROJ 1/2017., KRIŽEVCI, POVIJESNO DRUŠTVO KRIŽEVCI, 2017., 151 STR.

Unatoč poteškoćama u kakvima se nalazi većina izdavača znanstvenih časopisa Povijesno društvo koje vrlo uspješno djeluje u gradu Križevcima uspjelo je po 19. puta objaviti svoj časopis *Cris*. Glavna i odgovorna urednica časopisa je arheologinja Tatjana Tkalčec. U prvome dijelu ovog broja objavljeni su radovi sa znanstvenog skupa »*Krvavi sabor križevački* i hrvatske zemlje u 14. i 15. stoljeću« održanog u Križevcima 3. lipnja 2017. godine u organizaciji Povijesnog društva Križevci i u suradnji sa Zavodom za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU u Koprivničko-križevačkoj županiji sa sjedištem u Križevcima. Silvija Pisk autorica je izvornog znanstvenog rada u kojem je opisala odnos kraljevskog para Sigismunda Luksemburškog i Barbare Celjske prema pavlinskom redu u kasnosrednjovjekovnoj Slavoniji. Na temelju podataka iz pisanih povijesnih izvora zaključila je da su pavlini u to doba uživali naklonost vladara unatoč ponekim sukobima. Arheološki prilog poznavanju plemstva srednjovjekovne Križevačke županije na primjeru kasnosrednjovjekovnih gradišta u široj okolici Križevaca priredila je u obliku izvornog znanstvenog rada Tatjana Tkalčec. Posvetila se objašnjenju terminologije i dataciji gradišta koja su imala funkciju utvrđenih sjedišta plemićkih posjeda. Obradila je gradišta uz tokove potoka Gliboki i rijeke Glogovnice: Rasinja - Opoj grad, Prkos - Gradina, Veliki Poganac - Gradina, Veliki Poganac - Šanac, Osijek Vojakovački - Mihalj, Donja Glogovnica i Cubinec - Gradina. Sveučilišni profesor s Instituta za poredbeno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Szegedu László Heka izradio je pregledni rad o ugarskom palatinu Nikoli II. Gorjanskom u kojem je iznio podatke o ovome pouzdaniku kralja Sigismunda Luksemburškog, ali i drugim članovima obitelji Gorjanski (Garai) iz čije su palatinske i banske loze potekli trojica palatina, odnosno hrvatski, dalmatinski, slavonski i mačvanski banovi. Danijel Vojak i Neven Kovačev autori su preglednog rada o Romima u

hrvatskim zemljama u 14. i 15. stoljeću koji predstavlja rijedak primjer obrade ovakve teme u kasnom srednjem vijeku. Autori su priredili pregled podataka i neke nove interpretacije o Romima koji se spominju u pisanim vrelima, posebno u Dubrovniku i Zagrebu. »Anakronizmi u prikazima Krvavog križevačkog sabora« pregledni je rad Hrvoja Petrovića koji je analizirao prikaze toga povijesnog događaja u stručnoj literaturi, školskim udžbenicima i nekim suvremenim medijima (televizijski prilozi, mrežne stranice) s ciljem prepoznavanja anakronizama i nedostataka u interpretacijama pri kojima se na prošle događaje gleda iz perspektive sadašnjosti. Izražava vrlo kritički stav prema pridavanju suvremenih nacionalnih oznaka akterima i događajima vezanima za Krvavi sabor u Križevcima i osuđuje pripisivanje hrvatskog identiteta svemu što se u prošlosti nalazilo na području suvremene Republike Hrvatske. Ozren Blagec izradio je stručni rad o slavonskom podbanu i gospodaru Velikog Kalnika Baltazaru Alapiću. U radu se osvrnuo na dosadašnja istraživanja i porijeklo obitelji Alapić, a ovdje je pisao i o njegovoj ulozi u ratovima protiv Osmanlija. Alapić je imao posjede i u Križevačkoj županiji pa su posebno opisani Ljubešćica, Kamešnica i Veliki Kalnik/Brezovica gdje je obnovio crkvu sv. Brcka.

U drugome dijelu časopisa objavljeno je pet radova različite tematike. Antonia Oroz u izvornom je znanstvenom radu predstavila analizu pokretnih nalaza pronađenih tijekom arheoloških istraživanja kod crkve Uznesenja BDM u Donjoj Glogovnici koja je vodio Zoran Homen 1998., 1999. i 2001. godine. Autorica je opisala povijesni kontekst lokaliteta i osvrnula se na povijest viteških i crkvenih redova vezanih za to područje. Na kraju rada je kataloški popis pronađenog materijala uz četiri table s fotografijama nalaza. U prethodnom priopćenju Krunoslav Puškar objavio je rezultate istraživanja nadijevanja osobnih imena u župi Miholec u razdoblju od Drugog svjetskog rata do današnjih dana. Istraživanje je organizirao na klasičan način u četiri petogodišta (od 1947. do 2014. godine) i prikupio podatke za čak 14 naselja koliko ih čini rimokatoličku župu svetog arkanđela Mihaela sa središtem u Miholcu pokraj Križevaca. Uz kratak osvrt na povijest te demografski i vjerski sastav župe na ovaj smo način dobili onomastičku analizu za još jednu hrvatsku župu. »Područje Grubišnog Polja u Prvom svjetskom ratu« pregledni je rad Željka Karaule u kojem nalazimo doprinos poznavanju toga kraja u razdoblju od prije oko stotinu godina. Osim okolnosti mobilizacije muškaraca iz toga kraja i sudjelovanju na bojištima autor je opisao posljedice i utjecaje rata na njihov zavičaj. Knjižničarski i znanstveni savjetnik iz Odjela za povijesne znanosti HAZU Ivica Zvonar objavio je u obliku stručnog rada prilog za životopis učitelja Martina Vlahovića koji je rođen u Šemovcima 1903. godine, a umro u Bjelovaru 1986. godine. Autor je opisao Vlahovićevo prosvjetno djelovanje na širem podravskom i bilogorskom području od sredine 20-ih do sredine 60-ih godina 20. stoljeća. Posljednji je objavljen stručni rad Tajane Sekelj Ivančan koja je predstavila ranosrednjovjekovni objekt u predjelu Sušine u Virju pronađen tijekom zaštitnih arheoloških iskopavanja 2014. godine. Ostaci objekta koji svjedoči o naseobini na ovome području koje je poznato po tragovima djelatnosti taljenja željezne rude datirani su u rani srednji vijek kao i pokretni nalazi koje je autorica analizirala i crteže predstavila u ovome radu.

U posebnom dijelu časopisa objavljeno je nekoliko prikaza novih knjiga i izložbi. Ivica Zvonar napisao je prikaz knjige Zlatka Matijevića »Između sna i jave: Rasprave o hrvatskoj političkoj povijesti 20. stoljeća«. Knjigu Krešimira Regana »Srednjovjekovne i renesansne utvrde Hrvatskog zagorja« prikazao je Luka Štefan. Prikaz muzejske izložbe autora Roberta Čimina »Vlastelinstvo Gorbonok« u Muzeju grada Koprivnice napisao je Ilija Cikač. Osvrt na izložbu »Fosilna bogatstva Hrvatskog zagorja i Podravine« koja je početkom rujna 2017. godine otvorena u sklopu 52. Tjedna kajkavske kulture u Krapini u Muzeju krapinskih neandertalaca napisao je Jurica Sabol. Zatim je objavljen tekst zahvale za dodjelu počasnog članstva u Povijesnom društvu Križevci koji je članovima uputila umirovljena sveučilišna profesorica povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević prigodom dodjele 3. lipnja 2017. godine. Na kraju je izvješće o radu Povijesnog društva Križevci u 2017. godini koje je sastavio predsjednik Ivan Peklić s pregledom aktivnosti kroz godinu, osvrtom na izbornu Godišnju skupštinu, održana javna predavanja, znanstvene skupove i okrugli stol. Povijesno društvo se prigodnim riječima posvećenim profesoru Ivanu Nemetu (1932.-2018.) oprostilo od svojeg vrijednog člana zaslužnog je za likovno oblikovanje naslovnica ovog i dosadašnjih brojeva časopisa *Cris* pa je ovaj svezak ujedno njemu posvećen.

Nikola CIK

EKONOMSKA I EKOHISTORIJA, ČASOPIS ZA GOSPODARSKU POVIJEST I POVIJEST OKOLIŠA, VOL. XIII., BROJ 13, ZAGREB - SAMOBOR, 2017., 188 STR.

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju iz Zagreba i Izdavačka kuća Meridijani iz Samobora objavili su krajem 2017. godine 13. po redu broj časopisa *Ekonomska i ekohistorija*. Glavni i odgovorni urednik časopisa je Hrvoje Petrić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U tematskom dijelu ovoga broja koji je posvećen povijesti okoliša rijeke Drave objavljeno je osam izvornih znanstvenih i jedan pregledni rad. U drugome dijelu časopisa objavljeno je pet tematski različitih članaka i jedan intervju. Na kraju su prikazi novih knjiga i konferencija. Oko jedne trećine radova objavljeno je na engleskom, tri rada na slovenskom, a ostali na hrvatskom jeziku. Gotovo podjednako zastupljeni su autori iz Slovenije, Mađarske i Hrvatske, među kojima je nekoliko vrlo mladih autora (doktoranadi). Radovi su redovito ilustrirani prikladno odabranim slikovnim materijalima i opremljeni grafikonima, a brojčani podaci su nerijetko tablično prikazani.

Dénes Lóczy, József Dezsö i Péter Gyenizse s Geografskog instituta Sveučilišta u Pécsu (Pečuhu) autori su izvornog znanstvenog rada na engleskom jeziku koji nosi naslov »Klimatske promjene u istočnim Alpama i poplavni obrasci rijeke Drave«. Autori su podatke o porastu temperature, promjenama u količini i godišnjem režimu padalina, pojavi suše i drugome iskoristili za odgovor na pitanje jesu li godišnji obrasci dravskih poplava ovisni o topljenju snijega ili o trajanju i količini kiše te kako raspodjela oborina na gornjem toku Drave i gornjoj Muri utječe na poplave na donjem porječju Drave. U tu svrhu obradili su podatke o klimatskim parametrima iz 20. stoljeća (od 1901. do 2000. godine) prikupljene u različitim krajevima. »Hidromorfološki odgovori rijeke Drave na različite inženjerske radove na rijeci« izvorni je znanstveni rad na engleskom jeziku koji potpisuju Tímea Kiss i Gábor Andrási s Odsjeka za fizičku geografiju i geoinformatiku Sveučilišta u Szegedu. Polaze od pretpostavke da su brane, rezervoari, odvodni kanali i druge prepreke protiv erozije izgrađene na Dravi utjecale na evoluciju rijeke i pri tome razlikuju četiri faze. Zaključili su da je Drava daleko od stanja koje bismo mogli nazvati uravnoteženim kakvo je vladalo do kasnog 19. stoljeća. Mladi istraživač iz Povijesnog instituta Milka Kosa u Ljubljani Matjaž Grahornik autor je izvornog znanstvenog rada »Ozemlje na desnoj dravskoj obali između Maribora i Ptuja u pisanim izvorima iz 17. i 18. stoljeća« objavljenog također na engleskom jeziku. Obradio je područje na dravskoj obali od kasnog 17. do kraja 18. stoljeća prema podaci iz najstarijih sačuvanih župnih matičnih knjiga i drugih vrela. Piše o svemu što karakterizira Dravu i njezin poloj na tome mjestu, dotiče se početaka splavarstva na Dravi, činjenice da je Drava ondje bila međa između dva vlastelinstva, te da ona ondje od divlje postaje mirna rijeka gdje se taložio sitni pijesak pa su ondje ljudi do sredine 20. stoljeća ispirali zlato i bavili se ribolovom. Tekst je ilustriran isječcima povijesnih zemljovida te vedutama gradova i utvrda na tome području. Doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Nikola Cik autor je izvornog znanstvenog rada u kojem je predstavio razmatranja o utjecaju rijeke Drave na naselja u đurđevečkoj Podravini na primjeru sela Brod u 18. i 19. stoljeća. Piše o naseljima uz rijeku Dravu u Đurđevečkoj krajiškoj pukovniji, ekohistoriji Broda u 18. i 19. stoljeću i stanovnicima toga sela koji su sredinom 19. stoljeća uslijed dravskih poplava preselili u novoosnovani Ferdinandovec. Na taj je način primijenio ekohistorijski pristup na od ranije poznatom slučaju sela Brod na Dravi. Nataša Kolar iz Pokrajinskog muzeja Ptuj - Ormož izradila je izvorni znanstveni rad o usponu i kraju ptujske kožarske (usnjarske) četvrti na rijeci Dravi. Višestoljetna kožarska tradicija u povijesti Ptuja već je obrađivana, a ovdje je fokus na 19. i 20. stoljeću na temelju izvora koji se čuvaju u Povijesnom arhivu u Ptuju i Štajerskom zemaljskom arhivu u Grazu. Proučavano razdoblje obilježava najprije postojanje cehova, zatim različita obrtnička udruženja, te industrijski pogoni vezani uz istaknute majstore i obrtničke obitelji koji su postojali do likvidacije ove djelatnosti 1947. godine. Osvrt na plavljenja Drave u Slavoniji i Baranji od 18. do 20. stoljeća pod nazivom »Ostavljajte sve, a spašavajte goli život« koji je autorica Zlata Živaković-Kerže preuzela iz zapisa jednog kroničara s početka 19. stoljeća predstavljen je u radu napisanom na temelju arhivskog gradiva, objavljenih kronika i literature, a naglasak je stavljen na posljedice velikih poplava i zaštitne radove. Izvorni znanstveni rad pod nazivom »Grad u Dravi - poplava Drave u Osijeku 1965. godine« napisao je doktorand na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu Hrvoje Pavić. Te godine su zbog obilnih kiša nabujali Drava i Dunav i uzrokovali jednu od četiri velike

poplave Osijeka u 20. stoljeću. Rad je izrađen na temelju podataka objavljenih u tadašnjem osječkom dnevnom tisku i arhivskog fonda Zavoda za urbanizam Općine Osijek, a naglasak je stavljen na mjere obrane od poplave i stradanje stanovništva u pojedinim osječkim kvartovima. Andrej Hozjan s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mariboru napisao je izvorni znanstveni rad na slovenskom jeziku o početnom dobu historiografskih istraživanja rijeke Drave na području današnje Republike Slovenije. Ustanovio je da su takva istraživanja započela poslije Prvog svjetskog rata i istaknuo ulogu i radove Josipa Mravljaka iz 1960-ih i 1970-ih godina koji je pisao o dolini rijeke Drave do kraja 16. stoljeća i tako u Sloveniji potaknuo šire zanimanje za povijest rijeke Drave. Istaknuo je i ulogu Jože Koropca. Na hrvatskom jeziku objavljen je pregledni rad u kojem je Lóránt Bali oblikovao procjenu programa prekogranične suradnje između Hrvatske i Mađarske u razdoblju od 2007. do 2013. godine s posebnim osvrtom na održivost okoliša područja uz rijeke Dravu i Muru. Cilj rada je ilustrirati učinkovitost projekata i dati smjernice za održivi ruralni razvoj.

Drugi dio časopisa otvara izvorni znanstveni rad na engleskom jeziku autora jednog od najpoznatijih teorijskih djela (Što je povijest *okoliša?*, prijevod na hrvatski iz 2011.) i vodećeg svjetskog stručnjaka za povijest okoliša profesora emeritusa sa Sveučilišta u Denveru J. Donalda Hughesa. Na primjeru relativno izoliranog karipskog otoka Grand Cayman razradio je studiju slučaja antropocena, odnosno opisao međusobne utjecaje okoliša i ljudi na tome području kroz nekoliko stoljeća. Rad možemo doživjeti kao klasični primjer pristupa transformacijama okoliša pod utjecajem čovjeka, ali i moći prirode nad čovjekom. Slijedi rad utemeljen na podacima o cijenama u prvoj polovici 16. stoljeća u Istri, Kranjskoj i Europi autorice Darje Mihelič iz Ljubljane koja je pošla od pretpostavke da su cijene jedan od najzornijih pokazatelja gospodarskog stanja nekog kraja. U rad na slovenskom jeziku uključene su i opširne tablice s cijenama za pojedine proizvode u navedenom razdoblju. »Razvoj brodogradnje u Rovinju u drugom i trećem desetljeću XIX. stoljeća« izvorni je znanstveni rad Marka Jelenića iz Osnovne škole Petra Studenca u Kanfanaru u kojem je posebno obradio temu ekspanzije brodograditeljske djelatnosti nakon završetka Napoleonskih ratova. Wollfy Krašić evidentirao je ekološke teme na stranicama tjednika »Arena« i obradio pitanje ekološke problematike u jugoslavenskom komunističkom društvu u kontekstu razvoja ekološkog pokreta na Zapadu. Autor je pri tome napravio razdiobu na nekoliko razdoblja s različitim pristupom temi ekologije od 60-ih do kraja 80-ih godina 20. stoljeća. Peter Miška sa Sveučilišta u Ljubljani i Matija Zorn s Geografskog instituta Antona Melika zajednički potpisuju izvorni znanstveni rad o odnosu prema Julijskim Alpama u Sloveniji iz perspektive zaštite i »modernizacije«. S jedne strane, Julijske Alpe predstavljaju zaštićeni dio prirode od ranih 20-ih godina 20. stoljeća kao dio Nacionalnog parka Triglav, a s druge strane područje je izloženo modernizaciji s nastojanima za razvojem turizma zbog čega je planirana izgradnja željezničkih objekata, skijališta i meteoroloških opservatorija.

S obzirom da je u Zagrebu od 28. lipnja do 2. srpnja 2017. održana 9. ESEH konferencija Europskog udruženja za povijest okoliša pod nazivom »Natures in between: Environments in areas of contacts among states, economic system, cultures and religions« u ovome svesku objavljen je razgovor s predsjednikom znanstvenog odbora konferencije Marcom Armierom. Razgovor s talijanskim povjesničarom okoliša koji trenutno radi u Švedskoj vodili su Ivan Vilović i Hrvoje Petrić i zabilježili zanimljive odgovore o položaju ekohistorije kao discipline i vlastitim iskustvima kao znanstvenika za kojeg se smatra da misli izvan standardnih okvira. Marco Armiero pohvalio je rad povjesničara okoliša u Hrvatskoj i dao poticajne upute mladim povjesničarima. Među prikazima novih knjiga i konferencija najprije je objavljen osvrt na gore spomenutu konferenciju koji je napisao Žiga Zwitter. Zbornik radova pod nazivom »Poplava, zemljotres, smog: prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću« objavljen u Sarajevu 2017. prikazale su Ema Pašić i Dina Pašić. Prikaz knjige Slavena Bertoše »Barban i mletački Loredani. Život u pokretu, ljudi i događaji« napisao je Mirjan Flego. Objavljen je prikaz knjige »Beyond Doom and Gloom. An Exploration through Letters« što ga je napisao Marko Balaško koji je ujedno autor i prikaza knjige »Mining in Central Europe. Perspectives from Environmental History«. Iva Kolić napisala je prikaz knjige »Kanfanar 1811.-1825.: Demografska kretanja i svakodnevica u životu jedne župe« autora Marka Jelenića. Goran Đurđević objavio je prikaz popularne Hararijeve knjige »Homo Deus: Kratka povijest sutrašnjice«. Blanka Lozić napisala je detaljan prikaz zbornika »Min-

ding the Gap: Working Across Discipline sin Environmental Studies« objavljenog 2014. godine. Ante Blaće napisao je osvrt na ESEH ljetnu školu održanu u Zadru od 4. do 7. srpnja 2017. pod nazivom »Prirodna i kulturna baština pod različitim upravama«.

Nikola CIK

MARKO GREGUR: KAK JE ZGOREL PRESVETLI TROMBETASSICZ, HENA COM, ZAGREB, 2017., 184 STR.

Koprivnički književnik mlađe generacije Marko Gregur 2011. godine predstavio se čitateljskoj publici zbirkom poezije *Lirska grafomanija* (2011.) nakon koje su uslijedile zbirke priča *Peglica u prosincu* (2012.) i *Divan dan za Drinkopoly* (2014.). Roman *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz* čini se stoga kao logičan nastavak njegovog opusa, iako donosi mnoge novosti. Kajkavština koja je prisutna već u naslovu, prisutna je u cijelom romanu, a radi se o rekonstrukciji kajkavskoga govora u Koprivnici, gradu koji se u 17. stoljeću nalazio na habsburško-osmanskoj imperijalnoj granici i imao kraljevske povlastice. Osim toga, koristi se stari, predgajski pravopis, kako upozorava urednik Kruno Lokotar. Zato se na kraju knjige nalazi rječnik kajkavizama i arhaizama za čiju je pripremu zaslužan Mario Kolar, a koji olakšava čitatelju probijanje kroz roman. *Trombetassicz* je, dakle, po mnogo čemu specifičan i kao takav je izazvao zanimanje kritičara koji u njemu iščitavaju različite kvalitete.

Okosnica jeradnje život koprivničkog *notarijuša* Paulusa Ayticha (pisara Pavla Ajtića) koji nastoji urediti i uskladiti svoje poslovne dužnosti u magistratu, literarne aspiracije, želju za moći priznanjem i ljubavne čežnje. Kritičari su se složili da se radi o »običnom čovjeku« koji se upleo u opasne političke igre, konkretno u Zrinsko-frankopansku urotu (1671. godine) čime se sugerira da je i u Koprivnici bilo urotnika koji su zaglavili poput glavnih njezinih vođa. S tim u vezi treba spomenuti da je Gregur inspiraciju i građu za roman crpio iz prošlosti. Naime, on je najprije proučio *Zapisnike poglavarstva grada Koprivnice* koje je priredio poznati povjesničar Hrvoje Petrić, a objavljeni su u nekoliko svezaka u Izdavačkoj kući *Meridijani* prije desetak godina. Naizgled suhoparni povijesni izvori serijalne naravi i administrativnog stila skrivaju životne priče, a vješt čitatelj i još vještiji pisac kakav je Marko Gregur prepoznao je u njima karaktere aktera i na taj način izgradio književne junake i antijunake. Time je kročio korak dalje od povjesničara i ostvario ono što mnogi od njih priželjkuju: pretvoriti svoja otkrića o povijesnim događajima i ljudima u zanimljivo štivo koje će doći u ruke onima koji inače ne prate historiografiju. Upućeniji poznavatelji povijesti grada Koprivnice prepoznat će imena značajnih osoba iz povijesti grada kao što su Natulia, koprivnički župnik, krajiški zapovjednik Trautmansdorf, ali i daleko poznatiji Zrinski. S druge strane, oni kojima povijest nije bio omiljeni predmet u školi, na jednostavan i zanimljiv način mogu doznati o funkcioniraju društva i jednog grada u prošlosti jer Gregur ne iskrivljuje povijesne činjenice i ne pretjeruje u prilagođavanju potrebama književnog teksta ili fabule. Ovdje se u doslovnom smislu potvrđuje često upotrebljavana izreka da život piše romane – stvarni događaji inspiracija su za književno djelo. Osim toga, povijesni i pseudopovijesni događaji o kojima Gregur piše podsjećaju na današnjicu pa se često ističe (Denis Derk, Matija Ivačić) njegova aktualnost.

Posebno je zanimljivo kako je Bonislav Kamenjašević (*Ziher*) i među književnim uzorima prepoznao one iz prošlosti i to upravo iz razdoblja radnje romane. U kompoziciji romana Kamenjašević vidi odjeke barokne isusovačke drame dok se u tipologiji likova prate odrednice *commedije dell'arte*. *I bez detaljnijeg poznavanja razvoja drame čitatelji mogu prepoznati, primjerice, tiplukavog sluge u liku Mihalja čija se prepredenost otkriva na kraju romana. Roman bi se mogao usporediti i s drugim ostvarenjima iz hrvatske povijesti književnosti koja na popularan način pristupaju temama iz prošlosti, primjerice, s rado čitanim Zagorkinim romanima iz ciklusa Grička vještica. Pomalo iznenađujuće no* Kamenjašević u sadržajnom planu romana vidi i poveznicu sa stripom *Maxmagnusšto može poslužiti kao još jedna potvrda da je ovaj roman dijete postmodernizma*.

Roman je značajan i za povijest hrvatske književnosti, jer je, prema Mariju Kolaru, četvrti naš roman napisan u potpunosti na kajkavskom. Ovakvo djelo bilo bi poslastica da je napisano i na standardu, a upotreba izvornog kajkavskog jezika zabilježenog u spomenutim povijesnim izvorima predstavlja

osvježenje u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Oduševljenje koje je time ovaj roman izazvao kod čitatelja, od kojih su mnogi tek sada postali svjesni da razumiju hrvatski jezik 17. stoljeća, pojačava vrijednost i vjerojatno će još dugo biti predmet rasprave i poticaj drugima da krenu sličnim putem. Možda se ponegdje prepoznaje da rečenične konstrukcije nisu u duhu kajkavskog jezika, jer teško je piscu u 21. stoljeću ne razmišljati na standardu i izbjeći »prevođenje« na kajkavski, no fond riječi, fraze i općeniti dojam kajkavštine je vrlo dobro predstavljen. Kajkavština se u svakom slučaju nije pokazala kao prepreka na putu do publike, a to pokazuje i činjenica da je *Trombetassicz* dramatiziran na Trećem programu Hrvatskog radija te preveden na slovenski i obavljen u izdavačkoj kući *Litera*.

Mihaela CIK

BRANKO BEGOVIĆ: OPĆINA ŠANDROVAC, OPĆINA ŠANDROVAC,ŠANDROVAC, 2018., 333 STR.

Općina Šandrovac u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji objavila je u proljeće 2018. godine svoju monografiju s pregledom povijesti kroz izabrane teme čiji je autor Branko Begović. Ovim izdanjem prigodno se obilježava više obljetnica iz povijesti Šandrovca koje su u posljednjih nekoliko godina dosegle okrugle brojke i povod su za izradu i izdavanje knjige. Najvažnije obljetnice nabrojene su na početku knjige: 770. obljetnica prvog spomena imena rijeke, naselja, posjeda i utvrde na području današnjeg Šandrovca (1245.), 680. obljetnica prvog spomena župe, odnosno župne crkve Blažene Djevice Marije (1334.), 265. obljetnica obnove župe u Šandrovcu (1753.), 130. obljetnica izgradnje današnje župne crkve Pohođenja BDM (1886.) i 20. obljetnica osnivanja Općine Šandrovac (1997.). Luksuzno opremljena i tvrdo ukoričena knjiga na više od tri stotine stranice teksta i bogatim izborom slikovnih materijala rječito svjedoči o prošlosti, ali i sadašnjosti opisanoga kraja. Autor ove povijesne monografije Branko Begović vrijedni je amaterski istraživač hrvatske povijesti i slikar, a do sada je pripremio i objavio već nekoliko knjiga među kojima (u razdoblju od tri desetljeća) šest izdanja o Pitomači odakle potječe i gdje živi. Objavljivao je članke u zbornicima i lokalnim listovima od kojih je neke sam pokrenuo. Izradio je povijesne monografije o nekoliko naselja u Podravini od kojih su neke dostupne samo u digitalnom obliku (Pitomača, Podravske Sesvete), a ovog proljeća je uz ovu knjiga objavljena i monografija o Novoj Rači, pa se nadamo da će i druge pripremljene knjige doći pred čitatelje u ukoričenom obliku.

Već na prvim stranicama vidljiva je namjera autora i izdavača da izrade informativno i zanimljivo štivo za svakog tko se želi obavijestiti o prošlosti i sadašnjosti općine Šandrovac što je opravdano jer takva djela nedostaju mnogim (i većim) općinama i gradovima. No, knjiga predstavlja i relevantno historiografsko djelo jer ju možemo doživjeti kao skup svih dostupnih i poznatih i prikladno interpretiranih podataka prikupljenih iz različitih izvora. Begovićev rad karakterizira obilno korištenje raznolikih kartografskih materijala, odlično poznavanje terena te srednjovjekovnih lokaliteta i potencijalnih arheoloških nalazišta, ulaganje mnogo truda u prikupljanje materijala na terenu i u lokalnim arhivskim zbirkama te vizualno dopadljiv način ilustriranja i opremanja teksta. Uvodne riječi načelnika Općine Šandrovac Josipa Dekalića i župnika Župe Pohođenja BDM u Šandrovcu vlč. Davida Andreića objavljene na početku knjige dokazuju njihov zajednički cilju nastojanju rasvjetljavanja prošlosti naselja i župe što je tim više opravdano što se teritorij općine i župe potpuno poklapaju, a to je, prema autorovim riječima, rijedak slučaj. Na početku su objavljeni i afirmativni osvrti na Begovićev rad iz pera akademika Dragutina Feletara i profesora Ivana Zelenbrza. Svi oni slažu se da važnost ovog povijesno-kulturno-gospodarskog prikaza počiva, između ostalog, i u činjenici da je ovo prvi rad napravljen za ovu relativno malu općinu i župu. Time se još jednom potvrđuje važnost istraživanja lokalne povijesti s ciljem izrade potpune slike o hrvatskoj povijesti.

Iz autorovog predgovora doznajemo o njegovim nastojanjima, načinu rada i cilju da objelodani povijest Šandrovca, Jasenika, Kašljevca, Lasovca, Lasovac Brda, Pupelice i Ravneša. U izlaganju povijesnih podataka slijedio je kronološki red, a pregled povijesti Šandrovca podijeljen je na deset poglavlja, odnosno razdoblja. Najprije su opisani arheološki nalazi i lokaliteti na području općine Šandrovac koji svjedoče o životu u srednjem vijeku. Na to poglavlje nadovezuje se ono u kojem je opisana povijest

naselja Mušinja, kao preteče današnjeg Šandrovca, a na temelju pisanih i drugih povijesnih izvora u razdoblju od 13. do 16. stoljeća. U sljedećem poglavlju opisano je doba poslije osmanske okupacije i pogotovo razdoblje 18. i 19. stoljeća kada je Šandrovac bio u sastavu Vojne krajine. Sukladno promjenama koje su nastupile nakon razvojačenja i ukidanja Vojne krajine opravdano govorimo o posebnom razdoblju na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Iako autor u čitavom izlaganju povezuje podatke iz izvora crkvene provenijencije s onima nastalima u sferi civilne i vojne uprave, povijesti župe i župne crkve u Šandrovcu posvećeno je posebno poglavlje. Tu je opisano razdoblje od 1753. godine kada je župa obnovljena te dobila svojeg prvog upravitelja i župnika pa do zaključno s događajima iz 2017. godine. Dakle, uz tradicionalnu podjelu na povijesna razdoblja Begović slijedi i ustaljene načine izlaganja kakve baštinimo od primjerice Rudolfa Horvata i Paškala Cvekana čiji su mu radovi mogli biti uzor i predložak. Zbivanja u 20. stoljeću opisana su kroz prilike tijekom Drugog svjetskog rata i u poratnom dobu u komunističkoj Jugoslaviji, a u tome poglavlju naglasak je stavljen na žrtve rata i poraća s konkretnim popisima imena stradalih. Suvremena Općina Šandrovac opisana je u posebnom poglavlju s pregledom najvažnijih događaja u dva desetljeća postojanja. Tu je uključen i prikaz o sudjelovanju Šandrovčana u Domovinskom ratu.

S obzirom na količinu i dostupnost podataka o stanovništvu na području današnje općine sa središtem u Šandrovcu u predstatističkom dobu (prva polovina 19. stoljeća), a pogotovo od sredine 19. stoljeća autor je problematizirao demografska kretanja. Na temelju podataka upisanih u pomoćnim matičnim knjigama (Stanje duša ili *Status animarum*) izradio je popis prezimena (zadruga) po kućnim brojevima s godinama rođenja najstarijih upisanih muškaraca (gazdi) u obitelji koji su živjeli 1863. godine u Šandrovcu, Jaseniku, Kašljevcu, Lasovcu, Pupelici i Ravnešu. Zanimljiv je i taksativni popis starih i narodnih naziva prostora, ulica, vodotoka i drugih toponima na području općine Šandrovac koje je autor pronašao na kartografskim prikazima iz 18., 19. i 20. stoljeća. U kraćem poglavlju nalazi se pregled gospodarske povijesti s manje podataka za starija razdoblja, a ponajviše za 20. stoljeće s poimeničnim popisom obrtnika te opisima i fotografijama koje svjedoče o nekim gospodarskim aktivnostima i ostvarenjima. Opširno poglavlje posvećeno je društvenom i kulturnom životu u Šandrovcu u razdoblju od razvojačenja Vojne krajine do danas. Opisan je svakodnevni život i različiti segmenti društvenog i kulturnog života, školstvo, prosvjeta, vatrogastvo, sport, vinogradarstvo, podrumarstvo i voćarstvo, lovstvo i sportski ribolov, a sve to kroz predstavljanje različitih društava, udrugai klubova koji djeluju na području Općine Šandrovac. Posebni dio knjige predstavlja pregled povijesti šest naselja koja se osim Šandrovca nalaze u Općini: Jasenik, Kašljevac, Lasovac, Lasovac Brdo, Pupelica i Ravneš.Obrađena je uglavnom povijest 19. i 20. stoljeća, a uz opis svakog naselja je popis stradalih u Drugome svjetskom ratu i usporedni kartografski prikazi naselja od 18. stoljeća do danas. U knjizi pronalazimo mnoge podatke o zaslužnim pojedincima, pogotovo o službenicima kakvi su bili svećenici i učitelji koji su mijenjali mjesto službe pa je ova knjiga nezaobilazno vrelo podataka za upotpunjavanje njihovih biografija.

U posljednjem dijelu knjige, na oko stotinu stranica nalaze se prilozi koje predstavljaju izbor prijepisa i regesta dokumenata, faksimili i napisi iz povijesti Šandrovca od 13. stoljeća do današnjih dana. Počinje sa srednjovjekovnim latinskim dokumentima objavljenim u zbirci izvora *Codex diplomaticus*, nastavlja različitim spisima iz župnog arhiva i drugim dokumentima iz 20. stoljeća, a završava dokumentima o osnivanju i ustroju suvremene Općine Šandrovac. Slijedi prijepis dijela teksta Spomenice župe Pohođenja BDM u Šandrovcu koja potječe iz 1825. godine. Cilj donošenja teksta iz župne spomenice više je nego opravdan s obzirom na vrijednost takvog povijesnog izvora, ali nažalost donijeti su zapisi samo od 1880. do 1991. godine, a nema onih najdragocjenijih iz prve polovine i sredine 19. stoljeća. Posljednji prilog predstavlja dio podataka iz pomoćne matične knjige Stanje duša (lat. *Status animarum*) šandrovečke župe, konkretno podaci iz sveska koji se koristio od 1863. do 1877. godine. Autor je napravio dopune do 1980. godine, a dodao je i osnovne podatke o porijeklu prezimena i njihovoj rasprostranjenosti (nažalost ti su podaci nerijetko irelevantni za ovo područje i unose zabunu), popratni komentar i abecedni popis prezimena obitelji s pripadajućim kućnim brojevima. Vrijedni su svi podaci iz ovog izvora koji su objavljivanjem postali lako dostupni, ali na njima bi trebalo još raditi uz dodatni trud u sistematizaciji, primjenu demografskih i genealoških metoda i onomastičkih znanja kako

bi prezentacija takvih podataka bila što zornija. Iako nedostaje kritički aparat u obliku fusnota u tekstu (što nadomješta stil pisanja iz kojeg je uglavnom vidljivo porijeklo podataka) na kraju knjige je bogat popis literature te arhivskih i mrežnih izvora. Knjiga završava Pogovorom, bilješkom o autoru (koju potpisuje Ivan Zelenbrz) i njegovim zahvalama te sažetkom na engleskom jeziku.

Nikola CIK

HELENA KUŠENIĆ, PUTEVIMA HLEBINSKE ŠKOLE, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, KOPRIVNICA, 2018., 144 STR.

Povodom 50 godina djelovanja Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama Muzej grada Koprivnice, u čijem je Galerija sastavu, i Glas Podravine kao sunakladnik izdali su 2018. godine publikaciju *Putevima Hlebinske škole*. Autorica publikacije je Helena Kušenić, kustosica u hlebinskoj Galeriji, a stručni je suradnik Miroslav Mirković iz *Glasa Podravine*. Uz njih svakako treba istaknuti i glavnog fotografa Stjepana Dolenca čije su fotografije doprinijele kvaliteti publikacije te Ivanu Polančec koja je prevela sve tekstove na engleski što približava naivnu umjetnost i publici izvan Hrvatske. Publikacija je i u cijelosti namijenjena široj publici koja želi saznati osnovne podatke prvenstveno o pojedinim umjetnicima, iako može poslužiti i kao polazište za iscrpnija istraživanja njihovih opusa.

Na samom se početku nalazi kratak tekst o Galeriji naivne umjetnosti kao »Galeriji po mjeri čovjeka«, kako ju je zamislio arhitekt Miroslav Begović. Ovdje su izneseni glavni podaci o povijesti Galerije, od početne inicijative za njeno osnivanje, preko dogradnje aneksa 1980-ih godina, pa sve do današnjih dana. Kroz cijelo se to razdoblje, dakle kroz pola stoljeća, Galerija nadopunjavala djelima naivnih slikara i stoga »pruža relevantan uvid« u njihovo stvaralaštvo. Sljedeći tekst vraća nas u prošlost i upućuje nas u povijest Hlebinske škole s naglaskom na ulozi Krste Hegedušića, ali i tradicije slikanja na staklu u razvoju specifičnog načina slikanja koji se razvio u Hlebinama.

U nastavku se donose biografije i podaci o umjetničkom djelovanju slikara Hlebinske škole. Prvi je predstavljen Ivan Generalić koji je postigao svjetski uspjeh i utjecao na buduće slikare. Značajna je i njegova uloga u pokretanju i razvoju Galerije koju je obogatio i svojom donacijom. Hegedušić je osim Generalića likovno usmjeravao i Franju Mraza pa njih dvojica i Mirko Virius, kod kojega se također uočavaju utjecaji *Zemlje*, predstavljaju prvu generaciju slikara Hlebinske škole. Pažnja se zatim posvećuje Ivanu Večenaju i Galeriji u Goli koja nosi njegovo ime i čuva značajan dio njegovog opusa. Čak dvije Galerije, jedna u Zagrebu i jedna u Koprivnici nose ime i danas aktivnog slikara Mije Kovačića iz Gornje Šume. Nakon toga se donose informacije o ostalim slikarima i kiparima druge i treće generacije Hlebinske škole: Franji Filipoviću, Draganu Gažiju, Martinu Mehkeku, Josipu Generaliću, Martinu Hegedušiću, Mati Generaliću, Miji Kuzmanu, Bari Mustafa, Dragici Belković, Franji Vujčecu, Ivanu Lackoviću Croati, Branku Lovaku, Milanu Generaliću, Dragici Lončarić, Nadi Švegović Budaj i Katarini Henc. Iz biografija navedenih slikara i kipara te reprodukcija njihovih djela mogu se iščitati utjecaji pod kojima su stvarali i tako uspostaviti poveznica među različitima opusima koji, iako nisu svi geografski izravno vezani uz Hlebine, pribadaju Hlebinskoj školi.

Poseban je dio publikacije posvećen umjetnicima koji su stvarali na granici između Hlebinske škole i autsajderske umjetnosti. U tu su skupinu uvršteni Ilija Bašičević Bosilj, Matija Skurjeni, Drago Jurak, Josip Horvat – Ždalski, Ana Matina, Mara Puškarić Petras, Franjo Dugina, Franjo Klopotan, Zvonimir Krancelbinder, Mijo Napan, Kata Vizvari i Josip Ritoša. Kao nastavljači tradicije Hlebinske škole nabrojeni su Udruga hlebinskih slikara i kipara naive, Molvarski likovni krug i Virovski likovni krug, a donose se i kratke biografije niza danas aktivnih umjetnika.

Na samom su kraju navedeni kontakti galerija i zbiraka koje su ranije spomenute kao mjesta gdje se čuvaju radovi pojedinih umjetnika od kojih su neki ovdje i reproducirani. Ovaj dio publikacije dodatno potvrđuje da je ona namijenjena primarno onima koji se tek trebaju pobliže upoznati s naivnom umjetnošću Podravine. Nadamo se da će nakon ove publikacije uslijediti i druge koje će obuhvatiti kompleksnost povijesnog razvoja naivne umjetnosti i njezinih interpretacija, a dosadašnji rad Muzeja grada Koprivnice opravdava vjeru u takav poduhvat.

Mihaela CIK

RAD RAZREDA ZA DRUŠTVENE ZNANOSTI HAZU, KNJIGA 51/525, HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZAGREB, 2016., 150 STR.

U »Radu« Razreda za društvene znanosti objavljenom 2016. godine kojem je glavni urednik akademik Nikša Stančić uvršteno je šest izvornih znanstvenih članaka. Prevladavaju teme s područja povijesti, a autori su akademici ili članovi suradnici. Prvi je rad akademika Branka Despota pod naslovom »Medicina i filozofija« u kojem o njihovoj povezanosti piše iz iskustva dugogodišnjeg profesora filozofije. Polazi od pretpostavke da svakom biću treba i medicina i filozofija te propituje probleme kao što je pitanje kako se nositi s bolesti (prirodno zlo, ono uništavajuće u svijetu i svojevrsni vjesnik smrti), opravdanost medicinske prevencije i borbe protiv bolesti, ali i pojam slobode i slobodnog vremena u čovjekovu životu. Akademkinja Alica Wertheimer-Baletić izradila je vrlo opširan rad koji je naslovljen »Demografski tranzicijski procesi - kontinuitet ili diskontinuitet«. U ovom radu nalaze se razmatranja povijesnog razvoja stanovništva u zapadnoeuropskim zemljama u proteklih oko pola stoljeća, odnosno u doba tzv. druge demografske tranzicije s osvrtima na povijesni i razvojni aspekt teorije demografske tranzicije i opis poslijedemografske tranzicije. Tema je aktualna s obzirom na demografske prilike u današnjoj Hrvatskoj. Spomenimo da je godinu dana poslije ovog rada u Izdavačkoj kući Meridijani objavljena opsežna knjiga sa izborom radova akademkinje Alice Wertheimer-Baletić o demografskoj teoriji, razvoju stanovništva Hrvatske i populacijskoj politici.

Potpredsjednik Austrijske akademije znanosti akademik Arnold Suppan, povjesničar specijaliziran za istočnu Europu, priredio je članak čiji naslov predstavlja pitanje »Je li Austro - Ugarska bila osuđena na propast?«. Propituje utjecaje Francuske revolucije, Napoleonskih ratova, događaja revolucionarne 1848. godine i Austro-ugarske nagodbe koja je sklopljena prije točno jednog i pol stoljeća na promjene koje su dovele do raspada drevne države Habsburgovaca u okolnostima završetka Prvog svjetskog rata. Poput mnogih drugih uzroke slabljenja tijekom 19. stoljeća nalazi u multietničnosti, višejezičnosti, multinacionalnosti, različitosti vjeroispovijesti među podanicima, nepodudarnosti političkih i kulturnih granica što je izazvalo simptomatične reakcije na modernizaciju od strane političkih i kulturnih elita naroda bez suvereniteta. Akademik Suppan zastupa mišljenje da je industrijalizacija najbolji pokazatelj golemih razlika u moderniziranosti različitih dijelova Austro-Ugarske Monarhije pogotovo u drugoj polovini 19. stoljeća. Nagodbu smatra svojevrsnom prekretnicom u povijesti Monarhije nakon koje su uslijedile političke krize (istočna, aneksijska), napokon i Sarajevski atentat i ratni sukob svjetskih razmjera koji ta država nije preživjela. Hrvatski povjesničar i član suradnik HAZU Nenad Moačanin autor je rada »Osmanski Osijek: novi pristup« koji prema njegovim riječima predstavlja nadopunu i korekciju sintetskog pregleda o osmanskom Osijeku u 16. i 17. stoljeću objavljenog prije dva desetljeća u časopisu »Povijesni prilozi«. Članak se sastoji od tri tematske cjeline u kojima opisuje tri glavna dijela osječkog naselja u spomenutom razdoblju: 1) uža jezgra grada (Tvrđa), 2) podgrađe (varoš) s obližnjim sajmištem i 3) veliki most. Piše o najranijoj podjeli na mahale i udjelima vojnog i civilnog stanovništva te zaključuje da je kasnije bio veći udio civila koji su se bavili zemljoradnjom i zanatima. Na temelju podataka iz katastra i poreznih popisa zaključio je da je u Osijeku pod osmanskom vlašću u drugoj polovini 16. stoljeća bilo oko 413 domaćinstava, a ustanovio je porast broja kuća i gustoće naseljenosti. Moačanin je obavijesti iz različitih povijesnih izvora i spoznaja s terena usporedio s opisom Osijeka u znamenitom »Putopisu« Evlije Čelebija (on je Osijek doživio 1660-ih godina) i upozorio na podudarnosti i neslaganja u ovim izvorima. U članku su predstavljeni vrijedni podaci o izgledu i funkcioniranju mahala, gabaritima i lokacijama javnih građevina (bogomolje, kapije, bedemi, sebilji, čaršije i dr.), ali i o svakodnevnom životu u osmanskom Osijeku. Posebno su opisani sajmište (panađur) i veliki most sagrađen vjerojatno početkom 17. stoljeća. Uz rad je u obliku tablice prilog s pregledom upisanih fiskalnih jedinica prema četvrtima i dijelovima grada, zatim prikaz u obliku grafikona s omjerom stanovništva i pristojbi te plan osmanskog Osijeka uz koji je lakše pratiti tekst.

Posljednja dva rada odnose se na povijesno razdoblje ranog srednjeg vijeka. Arheolog i član suradnik HAZU Željko Tomičić priredio je prinos raspravi o mogućim utjecajima inzularne umjetnosti na primjeru predromaničkog kamenog ulomka sa životinjskim likom iz Crkvine u Biskupiji kraj Knina. Nalaz je pronađen krajem 19. stoljeća, a autor ovdje donosi svoja tumačenja na temelju usporedbe sa srodnim nalazima na širem europskom i konkretno alpskom prostoru. U ukrasu troprutog pletera s prikazom mitskog lika zmaja naslućuje prikaz trajne borbe dobra i zla. S obzirom na datiranje na kraj 8.

ili početak 9. stoljeća i lokaciju pronalazi moguće sredozemne utjecaje, pogotovo iz Akvileje. Članica suradnica iz Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku i odlična poznavateljica hrvatske pravne povijesti Nella Lonza posvetila se analizi zadarskog fragmenta *Lex Dei* iz 9. stoljeća i pitanju pravnih izvora ranosrednjovjekovnih dalmatinskih gradova. Autorica je ovaj fragment rukopisa pisan karolinom proučila kako bi utvrdila kojem pravnom djelu pripada i na temelju datacije smjestila ga među drugim prijepisima u europskim knjižnicama. Autorica smatra da ovaj fragment koji se čuva u Državnom arhivu u Zadru predstavlja jedini poznati materijalni ostatak nekog pravnog priručnika iz ranosrednjovjekovne Dalmacije.

Nikola CIK

RADOVI ZAVODA ZA ZNANSTVENOISTRAŽIVAČKI I UMJETNIČKI RAD U BJELOVARU, SVEZAK 10, HAZU, ZAGREB - BJELOVAR, 2017., 368 STR.

Deseti po redu svezak *Radova Zavoda za znanstvenoistraživački rad u Bjelovaru* objavljen 2017. godine uredio je član suradnik HAZU Vladimir Strugar uz članove uredništva i glavnog i odgovornog urednika Slobodana Kaštelu. Oni su ujedno napisali predgovor u kojem su ukratko opisali rezultate postignute znanstveno-stručnim skupom *Znamenite osobe u povijesti grada Bjelovara s posebnim osvrtom na članove HAZU sa širega bjelovarskog područja* koji je u organizaciji izdavača ovog sveska održan u Bjelovaru 28. rujna 2016. godine povodom 260. obljetnice osnutka grada. Na taj su način prikazani život i djelo jedanaestorice članova HAZU rođenih na području današnje Bjelovarsko-bilogorske županije, a ovaj skup treba shvatiti kao poticaj za daljnja sustavna istraživanja. Održana izlaganja, a pogotovo radovi objavljeni u ovome svesku svakako predstavljaju značajan doprinos dosadašnjim spoznajama o uglednicima sa šireg bjelovarskog područja jer su neki od njih vrlo dobro poznati, a o nekima tek treba istraživati, pisati i objavljivati.

Na početku su objavljeni pozdravni govori koje su na otvaranju znanstvenog-stručnog skupa izrekli Slobodan Kaštela, akademik Franjo Šanjek i bjelovarski gradonačelnik Antun Korušec. Prvi je objavljen rad akademika Antuna Dubravka Jelčića koji je ukratko opisao životni put i književni rad počasnog člana HAZU Ivana Trnskoga (1819.-1910.), dopisnog člana HAZU Ivana Dončevića (1909.-1982.) i književnika Đure Sudete (1903.-1927.), a svu trojicu, osim književnog rada, povezuje porijeklo iz bjelovarskog kraja. Detaljnu analizu književnog opusa Gorana Tribusona izradio je i objavio Antun Pavešković. Na temelju pisama pisaca Krste Špoljara, Mate Lovraka i Željka Sabola upućenih ravnateljici Gradske knjižnice u Bjelovaru Zlati Veček povodom njihovih gostovanja u Bjelovaru 60-ih godina 20. stoljeća Ilija Pejić dao je pregled jednog dijela kulturnog života u gradu u spomenutom razdoblju. Životni put i radnu povezanost sa zavičajem trojice članova Razreda za likovne umjetnosti HAZU akademika Vojina Bakića (rođen u Bjelovaru), Ede Murtića (rođen u Velikoj Pisanici) i Vladimira Markovića (rođen u Daruvaru) popratila je Sanja Cvetnić sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Sveučilišna profesorica u miru Ana Sliepčević napisala je rad o geometričaru Vilku Ničeu (1902.-1987.) s osvrtom na njegovu biografiju i bibliografiju, a posebno na ostvarenja na području geometrije. Akademik Leo Budin napisao je pregled znanstvenog djelovanja akademika Branka Součeka (1930.-2014.). O akademiku Tomi Bosancu (1918.-2003.), istraživaču s područja elektrotehnike, stručni rad izradio je Zijad Haznadar. Profesor astronomije Sveučilišta u Beču hrvatskog porijekla Dragutin Rakoš (rođen u Štefanju 1925., a umro u Beču 2011.) bio je dopisni član HAZU i njega je u preglednom radu predstavio Krešimir Pavlovski. O liječniku koji se u znanstvenom radu posvetio zakonitostima ranog razvoja sisavaca akademiku Antonu Švajgeru (1935.-2002.) rođenom u Daruvaru rad je napisao Želimir Bradamante. Istražujući povijest zdravstva u Bjelovaru Dubravko Habek pronašao je šesnaestoricu liječnika Židova koji su u Bjelovaru djelovali u 19. i 20. stoljeću i njima je posvetio svoj rad: Nathan Eider, Herman Fischer, Herman Roth, Gabor Duschnitz, David Eisenstädter, Antun Gottlieb, Eugen Sattler, Eugen Ungar, Lavoslav Leo Kraus, Bela Milhofer, Regina Atijas, Naftali Bergstein-Tulo, Elza Rajski rođ. Kraus, Dragutin Ländler, Hellena von Hellenbach i Oto Kraus. Životopis kanonika Prvostolnog zagrebačkog kaptola, rektora i prorektora Kraljevskoga sveučilišta u Zagrebu, dekana i prodekana Bogoslovnog fakulteta i dopisnog člana JAZU, svećenika Rudolfa Vimera (Bjelovar, 1863.-Zagreb, 1933.) priredio je kanonik Stjepan Kožul. Bjelovarski gradonačelnik od 1888. do 1913. godine bio je

Simo Blaževac i o njemu je rad napisala umirovljena sveučilišna profesorica Mira Kolar-Dimitrijević s naglaskom na pretvaranje grada iz krajiškog pukovnijskog središta u županijsko središte u Blaževčevo doba. Priloge za biografiju Rudolfa Bićanića, rođenog Bjelovarčanina, u svojem preglednom radu dao je Željko Karaula. Životni i profesionalni put poznatog bjelovarskog fotografa Hinka Anhalzera (1899.-1969.) opisala je Petra Kupsjak na temelju ostavštine i svjedočanstava nasljednika. Zorka Renić i Tina Gatalica zajedno potpisuju izvorni znanstveni rad u kojem su opisale život i djelo tiskara, nakladnika i knjižara Lavoslava Weissa koji je živio i radio u Bjelovaru od 1903. do 1918. godine.

U posebnoj cjelini u koju su uvršteni tematski različiti članci objavljena su dva izvorna znanstvena rada Filipa Škiljana. U prvome radu piše o identitetu pripadnika češke nacionalne manjine na području Grubišnog Polja, odnosno u naseljima: Ivanovo Selo, Rastovac, Gornja Rašenica, Donja Rašenica, Treglava i Munije. Propituje stanje nacionalne svijesti nekad i danas, spoznaje o porijeklu i međunacionalnim odnosima. Rad je nastao na temelju arhivske građe iz HDA, Državnog zavoda za statistiku, Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, literature i metodom intervjua prikupljenih podataka među Česima u tome kraju. U drugome radu Škiljan je obradio temu vjerskih prijelaza s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeru u vrijeme NDH na području Bjelovarskog dekanata. Temu je obradio u kontekstu podataka o stradanju i prisilnom iseljavanju Srba s bjelovarskog područja o čemu svjedoče statistički podaci i gradivo iz Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu. Iako nije moguće utvrditi precizan broj takvih prijelaza, sada se mnogo više zna o broju podnesenih molbi od 1941. do 1945. godine za pojedinačne i kolektivne prijelaze. Vjenceslav Herout autor je izvornog znanstvenog rada »Prijepori u pisanju Vojte Režnog o političkim prilikama u Kraljevini SHS u razdoblju 1919.-1921.« Vojta Režny bio je zagovornik monarhije, centralizma i nacionalnog unitarizma, a tako je mislio i o Česima i Slovacima. Inače je bio marljivi kulturni djelatnik u bjelovarsko-požeškom kraju gdje je živjelo mnogo Čeha pa je zanimljivo pratiti njegov rad.

Među prikazima i ocjenama najprije su objavljena izlaganja koja su na predstavljanju 9. sveska časopisa »Radovi« u Bjelovaru 12. travnja 2016. održali Slobodan Kaštela i Vladimir Strugar. Tu je i zahvala na svečanoj sjednici Županijske skupštine Bjelovarsko-bilogorske županije održanoj 8. lipnja 2016. koju je u ime dobitnika županijskih javnih priznanja izrekao Slobodan Kaštela. Prikaz knjige »Ivan Supek: znanstvenik međunarodnog ugleda, intelektualac svjetskog glasa i humanist« objavljene povodom 100. obljetnice rođenja 2015. godine napisao je Vladimir Strugar.

Nikola CIK

STJEPAN HRANJEC: MEĐIMURSKA NARODNA, KATOLIČKA OBIČAJNA BAŠTINA, FRANJEVAČKI SAMOSTAN ČAKOVEC, ČAKOVEC, 2018., 250 STR.

Stjepan Hranjec, koji je svoji istraživački i spisateljski rad posvetio dječjoj i usmenoj književnosti, te folkloristici, napose svoga rodnog Međimurja, ove nam je godine podario iznimno vrijedno izdanje. Riječ je o svojevrsnoj sintezi međimurske narodne, katoličke običajne baštine stare punih 14 stoljeća. Ovo vrijedno monografsko izdanje objavljeno je u nakladi franjevačkog samostana u Čakovcu, a posvećeno je akademiku Vinku Žgancu i fra Zvjezdanu Liniću. Urednički posao potpisuje akademik Dragutin Feletar, a recenzenti i autori predgovora su prof. dr. msgr. Juraj Kolarić i mr. sc. Ivan Zvonar. Izdanje je veoma bogato opremljeno, tekstualno i slikovno (svetačke slike, kipovi, raspela, interijeri crkava, vitraji, oltari, blagdanski motivi, stari i današnji prigodni običaji, preslike pučkih napjeva iz starih pjesmarica, vjerski motivi…), s time da određeni broj slika nije popraćen opisom. Knjiga se sadržajno temelji na godišnjem običajnom ciklusu vezanom uz crkveni kalendar. Spomenute sastavnice usko su povezane i srasle jedna s drugom te čine jednu neraskidivu vezu, tako da je nemoguće govoriti o narodnim običajima bez spominjanja blagdana u crkvenoj godini. Pogotovo što je katolička baština, kako ističe Juraj Kolarić u predgovoru knjige, »nerazdruživa veza s povijesti, kulturom, civilizacijom i stvaranjem nacionalnog i duhovnog identiteta Hrvata«. Na kraju knjige nalazi se popisi literature i kazivača, te mali kajkavski rječnik riječi koje nisu objašnjene u tekstu.

Autor je knjigu podijelio na dva dijela; na godišnje običaje i životne običaje. Godišnji običaji prate crkvenu godinu, dakle, Vrijeme Došašća (Sveta Barbara, Sveti Nikola, Sveta Lucija), Badnjak (Čišćenje *hiže* i gospodarstva, Post i pripravljanje blagdanskih jela, *Kinčenje bora*, Unošenje slame, *bajanje* i

molitva, Postavljanje blagdanskog stola, Svetopostna*večerja*, Čekanje polnoćke, Odlazak na polnoćku, Razna vjerovanja / praznovjerja), Božić i vrijeme Nakon Božića (Sveti Stjepan / Štefanje, Sveti Ivan, apostol i evanđelist / *Januš(o)evo*, Blagoslov obitelji i domova / *Križec*, Dan nevine dječice / *Herodešovo*, Stara i Nova godina, Sveta tri kralja). Zatim slijede Običaji do Korizme (Sveti Vinko / *Vincekovo*, Svijećnica, Sv. Blaž, Sveti Valent, Fašnik), Korizmeni običaji (Pepelnica, Cvjetnica, Drugi obredi / običaji u Velikom tjednu, Odijevanje, Post, Zemlja, tlo u Velikom tjednu, »Šutnja« zvona, Obred pranja nogu, *Križni pot*, *Božekagljet*, Blagoslov ognja i vode, *Vuzmenke*, *Pisanice*, Blagdanski kolači) i Uskrs / *Vuzem*. Na samome kraju dolazi vrijeme od *Vuzma* do Došašća koje počinje Bijelom nedjeljom. Nakon nje slijedi *Sestrenje*, Sveti Juraj / *Jurjevo, Đurđevo*, Duhovi / *Trojaki* (Pedesetnica), Tijelovo / *Telovo*, Sveti Ivan / *Ivanje*, *Proščenja* i hodočašća, Velika Gospa / *Velika meša*, Sveti Rok, Svi sveti / *Si sveci* i Sveti Martin /*Martinje*.

Svaki blagdan pojedinog sveca autor započinje kratkim životopisom sveca, zatim slijedi etnološki pristup temi i simbolika. Opisani su prigodni običaji pojedinih međimurskih sela, kao i crkveni obredi vezani uz navedene blagdane (obredne riječi, molitve, pjesme). Osobito su vrijedne stare blagdanske pučke popijevke, naročito one iz starih rukopisnih pjesmarica, koje su prikupili etnomuzikolozi i zapisivači, a kojima Međimurje obiluje. Osim toga, opisani su i neki današnji običaji i svetkovanja. Pojedina pak poglavlja prate citati iz Svetoga pisma.

Drugi dio, koji govori o životnim običajima, prati čovjekov ovozemaljski put od njegova rođenja, odnosno, počinje Običajima uz porod (Prije poroda, Porod, Krštenje, Nakon poroda). Potom slijedi Prva sveta pričest i Sveta potvrda / Krizma, *Firma*. Vrlo opširno obrađena je Svadba, s obzirom da su svadbeni običaji vrlo široka i zahtjevna tema, a imajući u vidu i različitost običaja po selima (Poznanstvo / *zagledi*, *vugledi*, *Snoboki*, zaruke, zapis, *ozavanje*, Pozivanje na svadbu / *pozoviči*, Neposredne priprave za *svate*, Svatovska znamenja, Svatovske dužnosti i uloge, Tijek svadbe: dolazak mladenkinoj kući, odlazak na vjenčanje, Obred vjenčanja, Povratak s vjenčanja, *večerja*, *plesanjezelja /reda*, *Baba gljive brala*, Odlazak mladenke, Skidanje svadbenog vijenca, oblačenje u *mladusnehu*, Završetak svadbe, *Prviči* / *prvišče*). Stoga su obrađena osnovna obilježja svadbenih običaja koja su zajednička svim dijelovima Međimurja. Isto tako, podosta je rečeno i o novijim svadbenim običajima (Međimurski svati danas). Na kraju životnog ciklusa dolaze poglavlja Smrt (Pokapanje, Obredi pri sprovodu) i Suvremeni običaji pokopa. Osim svadbenih i sprovodnih običaja navedene su i obredne riječi svećenika pri vjenčanju i prije ukopa, te razna *spričavanja* i obredni govori.

S obzirom na znanstveni pristup sakupljenoj građi i brojnost korištene literature i podataka prikupljenih od kazivača na terenu, očito je da je ovo djelo nastalo višegodišnjim radom na istraživanju i proučavanju međimurskih narodnih običaja. Hranjecovo djelo vjerojatno je jedna od prvih, ako ne prva takva knjiga koja na jednom mjestu obrađuje narodne običaje vezane uz crkvenu godinu, a kroz knjigu se stalno isprepliću narodni i crkveni običaji sa starima i suvremenima. Posve je jasno da se sadržaj mogao proširiti i blagdanima brojnih drugih svetaca (Sveti Filip, Sveti Grgur, Sveti Matej, *Ledeni sveci*, Sv. Medardo, Sveti Porciunkula…), s kojima su Međimurci živjeli i radili na svome gospodarstvu, u polju, vinogradu, šumi, na Muri i Dravi, predviđali vrijeme, pratili zbivanja i pojave. Shvatljivo je da se autor osvrnuo samo na one najvažnije običaje i blagdane, jer bi knjiga u protivnom sadržavala kudikamo veći broj stranica. Njezina vrijednost je tim veća što se sadržajno ne odnosi samo na međimurski prostor, nego se može određenim dijelom primijeniti na cijeli prostor panonske Hrvatske na kojem su navedeni običaji veoma slični, a kako i ne bi bili kad su svi naši predci živjeli u skladu s katoličkom vjerom i katoličkim kalendarom koji su njihov vodič kroz godinu, životna ura, meteorolog, liječnik i planer; svojevrsni rokovnik s uputama za življenje. Namjenu djela i njenu potrebu pojasnio je sam autor u uvodnoj riječi na početku knjige: »…knjiga želi komunikacijski prohodno ukazati, a time i oživjeti usmenu / narodnu međimursku baštinu, a sve zato da bi se u ovom današnjem trenutku, silno opterećenom raznim zatiranjima vjere, kod njihovih nositelja aktualizirala i afirmirala. Zašto? Pa zato što smo u golemoj većini izgubili vezu s izvorom (a to je naš zavičaj), a time i s temeljima naše tradicijske kulture«. Stoga se ovo djelo toplo preporuča etnolozima, etnografima i istraživačima hrvatske narodne baštine.

Vladimir MIHOLEK

TRAG DOBROTE: 20 GODINA VARAŽDINSKE BISKUPIJE, KATALOG IZLOŽBE, VARAŽDINSKA BISKUPIJA, VARAŽDIN, 2017., 116 STR.

Povodom 20. obljetnice svojeg postojanja Varaždinska biskupija organizirala je izložbu pod nazivom *Trag dobrote*. Tom prilikom objavljen je i prigodni katalog čiji su urednici ujedno i autori koncepcije i pripreme izložbe: Vladimir Cesar, Irena Gotal i Anita Treščec. Uz njih je u pripremi izložbe sudjelovalo više suradnika iz različitih dijelova Varaždinske biskupije, a fotografije objavljene u katalogu potječu s različitih strana (službeni fotografi, biskupijski djelatnici i suradnici, arhive). Prema riječima varaždinskog biskupa mons. Josipa Mrzljaka koji je autor Predgovora, ova izložba i prigodni katalog predstavljaju svojevrsnu kroniku mlade biskupije. Doista ovaj projekt možemo smatrati jednim od uspješnih oblika predstavljanja Varaždinske biskupije u široj javnosti (uz inače sadržajnu web stranicu i Šematizam objavljen također uoči 20. obljetnice osnutka) i kratkim sumarnim prikazom svega onoga što se u njoj događalo tijekom dva desetljeća postojanja.

Izložba je postavljena u četiri grada na području Varaždinske biskupije. Najprije u Varaždinu od 1. do 22. listopada 2017. godine u palači Herzer u kojoj je smješten varaždinski Gradski muzej, a zatim u Muzeju Međimurja u Čakovcu od 16. veljače do 18. ožujka 2018. godine. U Koprivnici je izložba bila postavljena u Muzeju grada od 18. svibnja do 18. lipnja 2018., a naposljetku u Lepoglavi u crkvi Bezgrešnog Začeća Blažene Djevice Marije od 13. srpnja do 20. kolovoza 2018. godine. Na taj način izložba iz Varaždina kao središta biskupije putuje kroz sve tri hrvatske regije koje ona obuhvaća: Međimurje, Podravina i Hrvatsko zagorje. Time je omogućeno mnogim zainteresiranima da razgledaju ovu izložbu i izvan biskupijskog središta, a trajan spomen na izložbu ostaje u obliku sadržajnog kataloga.

Uvodni tekst u katalogu koji predstavlja kronološki pregled najvažnijih događaja u životu Varaždinske biskupije s naglaskom na značajna ostvarenja napisao je aktualni generalni vikar mons. Antun Perčić. S obzirom na prigodu organizacije izložbe velik dio posvećen je događajima vezanima uz osnivanje Varaždinske biskupije 5. srpnja 1997. godine, zatim ustoličenje prvog varaždinskog biskupa mons. Marka Culeja (28. rujna 1997.) i uzdignuće varaždinske crkve Uznesenja BDM u Nebo u rang katedrale. Prvi varaždinski biskup osnovao je razne biskupijske ustanove (uredi, centri, savjetovališta, domovi i dr.), pokrenuo pastoral Roma, angažirao laike i poticao rad udruga i društava što se nastavilo do današnjih dana. U 20 godina postojanja u Varaždinskoj biskupiji organizirana su hodočašća, kongresi, križni putovi mladih, usavršena liturgijska glazba i pjevanje, a potiče se i misionarski rad u Africi gdje je djelovao vlč. Antun Štefan. Osim toga, njeguje se povezanost sa Svetim Ocem, pogotovo Ivanom Pavlom II. čijom je odlukom sadržanom u apostolskom pismu u obliku bule pod nazivom *Clararumsanctorum* utemeljena Varaždinska biskupija.U mnogim dijelovima izložbe i kataloga nalazimo dostojan osvrt na život i djelovanje prvog varaždinskog biskupa pokojnog mons. Marka Culeja (1938.-2006.). Općenito je izložba prožeta osjećajem zahvalnosti mnogim svećenicima i laicima koji su tijekom života doprinijeli napretku i rastu Varaždinske biskupije. Izložba i katalog imaju i edukativni karakter pa tako možemo saznati o simbolima Varaždinske biskupije kao što je grb za koji ne znaju mnogi da je na njemu prikazana rijeka Drava (kao najveći vodotok na području biskupije), a tri heraldička ljiljana (*Fleur de Lis*)da predstavljaju tri geografske regije u biskupiji.

Glavni dio kataloga izložbe predstavlja *Kataloški popis* raspodijeljen u šest tematski i kronološki poredanih skupina (poglavlja). Prvi dio posvećen je ustanovljenju Varaždinske biskupije što je posvjedočeno dokumentima, ali i uporabnim predmetima obilježenim simbolima Varaždinske biskupije koji su bili izrađeni tom prigodom. Najbrojnije su fotografije snimljene 1997. godine na svečanosti ustanovljenja Biskupije i ustoličenja biskupa Culeja. Drugi dio posvećen je djelovanju Varaždinske biskupije i tu su predstavljene fotografije sakralnih objekata (katedrala i njezin interijer) i drugih biskupskih zgrada, znamenja kanonika i različita svjedočanstva o mnogim događajima. Zatim su tu materijali kao što su logotipovikatoličkih udruga koje djeluju na području Varaždinske biskupije i razni tiskani materijali u nakladi Varaždinske biskupije (kalendari, sličice, katalozi, letci i knjige). Djelovanje u široj zajednici prikazano je fotografijama koje svjedoče o građevinskim radovima u raznim dijelovima Biskupije, skupovima, svečanim otvaranjima, susretima i proslavama te štovanju nebeskih zaštitnika sv. Marka Križevčanina i bl. Alojzija Stepinca. Biskupijska blaga predstavljena su u trećem dijelu, a to se odnosi na vrijedno staro književno gradivo, liturgijsko ruho i posuđe. Posebno poglavlje posvećeno je varaž-

dinskim biskupima pa su stoga predstavljeni osobni predmeti pokojnog biskupa Marka Culeja i fotografije važnih događaja iz njegovog života, svećeničkog i biskupskog djelovanja. Na isti jenačin prikazan život i djelovanje sadašnjeg biskupa Josipa Mrzljaka, pogotovo od njegovog ustoličenja u Varaždinu 2007. godine. Na sadržaje predstavljene u multimedijalnom obliku pažnja je skrenuta u posebnom dijelu. Slavlja u proteklom vremenu postojanja Varaždinske biskupije prikazana su kroz izbor prigodnih otisnutih uspomena (sličica) na đakonska i prezbiterska ređenja, mlade mise, ustoličenja biskupa, proslave obljetnica, posvete sakralnih objekata i spomenika.

Posebnu vrijednost predstavlja kronološki popis važnih događaja u životu Varaždinske biskupije pod nazivom *Trag u vremen*u od uspostave 1997. godine do 2017. godine objavljen na kraju kataloga. Popis izvora i literature ukratko upućuje i na izdanja u kojima se nalaze vrijedni podaci o ustroju, povijesti i vodstvu Varaždinske biskupije. Možemo zaključiti kako je ovom izložbom i prigodnim katalogom na prikladan način predstavljeno ne samo ono što je vezano uz njezin osnutak i dva desetljeća djelovanja već i sve ono što u duhovnom i materijalnom smislu predstavlja Varaždinska biskupija za ovaj dio Hrvatske.

Nikola CIK

RADOVI ZAVODA ZA ZNANSTVENI RAD HAZU U VARAŽDINU, BROJ 28, UR. VLADIMIR HUZJAN, VARAŽDIN, 2017., 514 STR.

Uz zavodsku jedinicu u Dubrovniku, upravo Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, jedan je od najaktivnijih u nakladničkoj djelatnosti u cijeloj Akademiji. Tako je redovito izašao i 28. broj Radova toga Zavoda, koji uređuje upravitelj dr. sc. Vladimir Huzjan, a odgovorni urednik je voditelj Zavoda akademik Stjepan Damjanović. Ovaj broj donosi čak 22 znanstvena članka, od kojih je većina bila referirana na znanstvenim skupovima koje je Zavod organizirao u Varaždinu.

Sa znanstvenog skupa »Održivo korištenje i zaštita voda u sjeverozapadnoj Hrvatskoj« objavljena su tri članka. Damir Rumenjak piše o normizaciji pokazatelja onečišćenja površinskih i podzemnih voda algoritmima neizrazite logike, Nikola Sokač, Nada Glumac i Ivan Kovač o dinamici sadržaja nitrata, fosfata i deterdženata u podzemnoj vodi vodoopskrbnog sustava Međimurske županije, a Ivan Kovač, Barica Kovačev-Marinčić, Nikolina Novotni Horčička, Josip Mesec i Jelena Vugrinec o komparativnoj analizi koncentracije nitrata u gornjem i donjem sloju varaždinskog vodonosnika.

I sa skupa »Ivan Kukuljević Sakcinski 1816.-1889.« objavljuju se tri rada. Vinko Brešić piše o Kukuljevićevom Arkivu i počecima nacionalne znanstvene periodike, Ivan Zvonar o usmenoj književnosti u Kukuljevićevom Arkivu za povjesnicu Jugoslavensku, dok Eduard Vargović donosi bibliografiju radova o Kukuljeviću u Radovima varaždinskog Zavoda HAZU. Sa skupa »Kvaliteta življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj« objavljeno je šest članaka. Ljiljana Kaliterna Lipovčan i Andreja Brajša Žganec pišu o kvaliteti življenja, sreći i životnom zadovoljstvu u Hrvatskoj i zemljama Europske unije, a u usporedbi sa sjeverozapadnom Hrvatskom, dok Nenad Pokos donosi napis o demografskim obilježjima sjeverozapadne Hrvatske, koja je sve više bremenita problemima intenzivne depopulacije. Saša Poljanec Borić piše o socioekonomskom razvoju i kvaliteti življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, odnosno o statističkoj regionalizaciji kao okviru za elastičnu pod-regiju, Anka Mišetić donosi članak o socio-prostornim aspektima razvoja sjeverozapadne Hrvatske – između normiranja i prakse, Ljiljana Dobrovšak piše o kvaliteti življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kroz povijest s naglaskom na grad Varaždin, dok Andreja Brajša Žganec i Goran Kozina donose članak o kvaliteti življenja građana grada Varaždina u usporedbi s Europskom unijom.

Sa znanstvenoga skupa »Koloman Rac, 1863.-1937.« donosi se jedan članak, kojega je napisala Karmen Levanić, a govori o Kolomanu Racu u arhivskim dokumentima. S prvoga posthumnoga simpozija o akademiku Miroslavu Šicelu (1926.-2011.) objavljen je članak Eduarda Vargovića, koji piše o akademiku Šicelu kao voditelju Zavoda za znanstveni rad u Varaždinu od 2003. do 2011. godine.

Zadnji dio Radova br. 28 sadrži devet članaka o različitim temama, koji donose vrlo vrijedne i zanimljive naslove. Tako Zoran Turk objavljuje članak o srednjovjekovnom plemstvu u Međimurju, Stanislav Južnić o Theodoru Kravini Cronstainu i njegovim vezama s Isusovačkim kolegijem u Varaždinu,

Branimir Bunjac o objavljenim pjesmama Florijana Andrašeca u novinama Medjimorje-Muraköz, Siniša Horvat o djelovanju varaždinskih gimnazijskih skauta početkom Prvoga svjetskog rata, Siniša Horvat o prinosima varaždinske mladeži dobrotvornim aktivnostima tijekom Prvoga svjetskog rata, Matija Mato Škerbić o udjelu djela s filološkom tematikom u književnom fondu samostanske knjižnice reda kapucina u Varaždinu a prema katalozima od 1762. i 1944. godine, a Zdenka Veber o Varaždinskim baroknim večerima pod ravnateljstvom hrvatskog skladatelja Davora Bobića (2007. do 2014.). Konačno, Vladimir Huzjan i Ana Kaniški donose popise svih članova HAZU iz sjeverozapadne Hrvatske u povijesti i danas. Dakako, tu je i nekoliko akademika rođenih u koprivničko-đurđevačkoj Podravini. Zadnji članak u Radu napisala je Ana Kaniški, a govori o vitraju Pavla Vojkovića u župnoj crkvi Sv. Martina biskupa u Varaždinskim Toplicama.

Dragutin FELETAR

U SLUŽBI BOGU I LJUDIMA. U POVODU 40. OBLJETNICE SVEĆENIČKOGA SLUŽENJA ANTUNA HOBLAJA U ŽUPI SVETOGA JAKOBA U PRELOGU, UR. ANTUN ŠTEFAN, PRELOG, 2017., 270 STR.

Tiskana je reprezentativna monografija o prečasnom Antunu Hoblaju, dugogodišnjem župniku u Prelogu i dekanu Donjomeđimurskog dekanata Varaždinske biskupije. To je samo dijelić zahvale koju župljani župe Sv. Jakoba iskazuju prema svojem omiljenom župniku, koji je dao odista velik prinos duhovnom i kulturnom životu ove velike rimokatoličke župe, ali koji je i jedan od stvaratelja i graditelja modernog, prosperitetnog Preloga. Jer, upravo župnik Antun Hoblaj i svima otvorena vrata župnoga dvora i crkve već su godinama glavno okupljalište mislećih ljudi ovoga kraja, gdje se izgrađuje duhovna stabilnost i gradi bolji život za sve župljane.

Kao glavni urednik knjigu potpisuje kantor Antun Štefan, a odgovorni urednik je priločki gospodarstvenik Alojzije Štefan. Recenzentske poslove obavili su Nenad Malović i Karlo Šimek, te lekturu i korekturu Marijana Jakovljević. Uredničko vijeće djelovalo je u sastavu: Juraj Batelja, Alojzije Hoblaj, Juraj Kolarić, Krunoslav Novak, Alojzije Šestan, Milan Šimunović i Antun Štefan, dok je djelovalo i poveće uredničko vijeće. Svi sudionici projekta, a pogotovo brojni autori, odlično su »odradili« svoje zadaće, tako da smo dobili izvrsnu knjigu o međimurskom Prelogu, a ponajprije o njegovoj duhovnoj vertikali – župniku Antunu Hoblaju.

Knjiga je podijeljena u četiri oveća poglavlja, a u prvom je predstavljen povijesni i kulturološki okvir župne zajednice Sv. Jakoba u Prelogu. Juraj Kolarić uvodno piše o osnovnim crtama životopisa prečasnoga Antuna Hoblaja, koji je za kapelana a potom i župnika u Prelog došao još 1976. godine. Potom daje pregled povijesti Međimurja, dakako s naglaskom na Prelog i na župu Sv. Jakoba. Vrstan poznavatelj povijesti književnosti kajkavskih krajeva, Ivan Zvonar, napisao je pregled župe Sv. Jakoba kao riznice starih kajkavskih pjesama (i pjesmarica). Stjepan Batelja donosi članak o posjetama blaženog Alojzija Stepinca župi u Prelogu i njegovom zaštitničkom odnosu prema Međimurju. Davor Sokač odlično je donio opise vrijedne nepokretne i pokretne povijesne i spomeničke baštine u župi Sv. Jakoba, a Matija Berljak donosi iz prve ruke opise novouređenoga trga oko crkve Sv. Lovre u Cirkovljanu, u čemu je i sam dobrano sudjelovao.

Drugo poglavlje posvećeno je slavljeniku, župniku Antunu Hoblaju i njegovu 40-godišnjem predanom službovanju u priločkoj župnoj zajednici. Prvo njegov detaljni životopis i opise najvažnijih djelatnosti donosi njegov brat i sveučilišni profesor Alojzije Hoblaj, a zatim slijedi niz napisa pa i književnih sastavaka o sjećanju na djelovanje i zasluge Antuna Hoblaja u životu priločke župe. Pisali su ih prijatelji župnikovi i vjernici priločke župe: Josip Ružman, Tomislav Kos, Dragutin Glavina, Josip Zvonarek, Željko Sokač, Josip Detoni, Margita Blažeka, Anica Čerepenko, Vedrana Vuk Tomac, Marijan Glavina, Odilon Gbenoupko Singbo, Ivan Mlinarić, Alojzije Šestan, Renata Kutnjak Kiš, Marija Hrešč, Marko Košak, Vladimir Kranjčević, Jasminka Pervan, Josip Bermanec, Marta Posavec i Marija Fleten. To su topli i prijateljski zapisi, koji zapravo najviše govore o ličnosti i ulozi Antuna Hoblaja među međimurskim pukom.

Treće poglavlje donosi nekoliko vrijednih napisa o životu i djelovanju priločke župne zajednice. Tako Antun Šestan piše o misionarima iz župe Prelog u 20. stoljeću, Krunoslav Novak o župniku kao komunikatoru u pastoralnoj službi, a Stjepan Najman o začecima i klijalištu dohovnog poziva u obitelji i župnoj zajednici. Tu su i prilozi Anđelka Igreca i Milana Šimunovića o župnoj zajednici u procjepu nasljeđa i suvremenih mijena u našem društvu. Četvrto poglavlje donosi izbor nekih važnijih članaka i propovijedi prečasnog Antuna Hoblaja.

Petra SOMEK

UPUTE SURADNICIMA

Časopis »Podravina« objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu »građa« koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis »Podravina« objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis »Podravina« moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis »Podravina«):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa »Podravina« te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti »str.« ili »s.« Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

»Podravina« magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are catergorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

»Podravina« magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (***.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - »Podravina« magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher »Meridijani«, Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for »Podravina«), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

a) paper title
b) author name(s)
c) institution name/address the author is employed with
d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with »p« (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj 2018., za nakladnika Petra Somek